

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Biblioteki uniwersyteckie w Niemczech w epoce cyfrowej : ciągłość i zmiana

Author: Krystyna Kwapisiewicz-Hudzik

Citation style: Kwapisiewicz-Hudzik, Krystyna. (2017). Biblioteki uniwersyteckie w Niemczech w epoce cyfrowej : ciągłość i zmiana. Praca doktorska. Katowice : Uniwersytet Śląski

© Korzystanie z tego materiału jest możliwe zgodnie z właściwymi przepisami o dozwolonym użytku lub o innych wyjątkach przewidzianych w przepisach prawa, a korzystanie w szerszym zakresie wymaga uzyskania zgody uprawnionego.

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
Wydział Filologiczny
Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej

Krystyna Kwapisiewicz–Hudzik

**Biblioteki uniwersyteckie w Niemczech w epoce cyfrowej:
ciągłość i zmiana**

**Praca doktorska napisana
pod kierunkiem dr. hab. Artura Jazdona**

Katowice 2017

Spis treści

WSTĘP	3
Rozdział I	16
MODEL POLICENTRYCZNY NIEMIECKICH BIBLIOTEK NAUKOWYCH - MAPPING INSTYTUCJI	16
1.1. Biblioteki i podział polityczny Niemiec (1945-1990).....	16
1.2. Niemiecka Biblioteka Narodowa, Bawarska Biblioteka Państwowa, Biblioteka Państwowa w Berlinie – Pruskie Dziedzictwo Kultury, biblioteki regionalne	31
1.3. Biblioteki badawcze i centralne biblioteki specjalistyczne	48
1.4. Biblioteki uniwersyteckie.....	59
Rozdział II	66
BIBLIOTEKI UNIWERSYTECKIE JAKO ELEMENT INFRASTRUKTURY NAUKOWEJ	66
2.1. Organizacja nauki i szkolnictwa wyższego - wprowadzenie	66
2.2. Podstawy polityczno-prawne systemów bibliotecznych szkół wyższych.....	72
2.3. Rola instytucji centralnych i rządowych w działalności bibliotek naukowych	91
2.4. Struktura i rozwój systemów bibliotecznych	100
Rozdział III	112
SIECI I KOOPERACJA, PROJEKTY I INNOWACJE	112
3.1. Związki bibliotek i stowarzyszenia bibliotekarzy	113
3.2. Obszary współpracy bibliotek	121
3.2.1. Gromadzenie	122
3.2.2. Opracowanie.....	129
3.2.3. Digitalizacja	144
3.2.4. Udostępnianie.....	153
3.3. Biblioteki i cyfrowa transformacja.....	156
Rozdział IV	163
ORGANIZACJA I ZARZĄDZANIE BIBLIOTEKĄ – WYBRANE PROBLEMY 163	
4.1. Biblioteka jako organizacja efektywna	163
4.2. System dziedziny referatów i usług informacyjnych	186
4.3. Gromadzenie - aspekty ekonomiczne	197
4.4. Modele rozwoju zasobów w bibliotece hybrydowej.....	211
Rozdział V	231
AKTUALNE TEMATY BIBLIOTECZNE	231
5.1. Open Access	231
5.2. Publikowanie elektroniczne	245
5.3. Dane badawcze i biblioteki	261
5.4. Archiwizacja i długoterminowa dostępność źródeł cyfrowych	268
ZAKOŃCZENIE	275
BIBLIOGRAFIA	280
Zusammenfassung	310
Inhaltsverzeichnis	318
Streszczenie	319
Summary	321

WSTĘP

Bibliotekarstwo niemieckie to temat badawczy fascynujący dla polskich bibliotekarzy i bibliotekoznawców, bowiem dotyczy naszych sąsiadów i spadkobierców wynalazku Gutenberga, skąd przez wieki kultura książki promieniowała na nasz kraj. Niemcy również dziś pielęgnują swoje tradycje w tej dziedzinie i dynamicznie je rozwijają z rozmachem właściwym dla światowej potęgi gospodarczej.

Uzasadnienie tematu i cel pracy

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie możliwie całościowego obrazu bibliotek uniwersyteckich w kontekście prowadzonej przez państwo polityki bibliotecznej, opisanie ich organizacji, struktury i funkcjonowania w ujęciu systemowym i dynamicznym zarazem, związanym z czasem oraz procesem zmian, jakie zachodzą od chwili ponownego zjednoczenia Niemiec (Deutsche Wiedervereinigung) do dnia dzisiejszego (2016 r.). Data 3 października 1990 r. stanowi początek procesu intensywnego włączenia dziewięciu bibliotek uniwersyteckich i ponad 40 bibliotek szkół wyższych byłej Niemieckiej Republiki Demokratycznej do struktur i systemów bibliotecznych Zachodnich Niemiec. Przekształcenia te były na miarę historyczną, jednoczyły podzielone zbiory, biblioteki, instytucje i związki bibliotekarzy po okresie politycznego podziału Niemiec w latach 1945-1990. Ostatnie ćwierćwiecze to przede wszystkim zmiany związane z modernizacją bibliotek uniwersyteckich w gwałtownie zmieniającym się świecie współczesnej nauki i technologii. Warto zatem bliżej się im przyjrzeć, zrekonstruować logikę ich przebiegu, a także, na ile to możliwe, zarejestrować te z nich, które rozgrywają się nadal jeszcze na naszych oczach. Ich zrozumienie domaga się ukazania zarówno momentów stałych, związanych z tradycją niemieckich bibliotek i niemieckiego bibliotekarstwa, decydujących o ich ciągłości, jak i momentów zmiennych, ukazujących ich impet modernizacyjny w ramach nowych uwarunkowań technologicznych, politycznych i prawnych. Imperatyw zmian przejawia się w podejmowanych i konsekwentnie realizowanych projektach przystosowujących biblioteki do wyzwań epoki cyfrowej i uprawiania nauki „bez papieru” (niem. *papierlose Wissenschaft*).

Oczywistym punktem odniesienia dla wielu kluczowych zmian w niemieckim bibliotekarstwie są amerykańskie biblioteki i standardy tam stosowane, przejmowane przez niemieckich bibliotekarzy sukcesywnie i planowo. W 2004 r. zdecydowano o przejściu na format MARC21, wprowadzono Klasyfikację Dziesiątą Deweya (KDD) w Niemieckiej Bibliografii

Narodowej (Deutsche Nationalbibliographie) oraz anglo-amerykańskie zasady AACR2 (*Anglo-American Cataloguing Rules*), a na początku 2016 r. rozpoczęto w kilku bibliotekach katalogowanie według zasad *Resource Description and Access* (RDA). Współpracę amerykańsko-niemiecką i partnerstwo bibliotek symbolicznie pieczętuje objęcie w 2006 r. stanowiska profesora w dziedzinie „Biblioteki Cyfrowe” (Professur für Digitale Bibliotheken) przez prof. Michaela Seadle z Michigan State University Library, który obecnie kieruje już kolejną kadencję jedynym w Niemczech Instytutem Nauki o Bibliotece i Informacji na Uniwersytecie Humboldtów w Berlinie¹.

Przedmiot badań i problemy badawcze

Realizacja powyżej określonego zadania wymaga postawienia odpowiednich pytań badawczych. Odnoszą się one do grupy współczesnych niemieckich bibliotek naukowych, które zawierają w swej nazwie odniesienie do "uniwersytetu", oznaczające instytucję dla nich nadrzędną i finansującą (niem. *Trägerinstitution*). Biblioteki uniwersyteckie w Niemczech to ponad sto instytucji zróżnicowanych pod względem wielkości i znaczenia. Kilkadziesiąt z nich stanowi jednostki uniwersytetów należących do europejskiej i światowej czołówki, a dziewięć utrzymuje się w prestiżowej pierwszej setce najlepszych obecnie uniwersytetów na świecie².

Zarówno z uwagi na teorię bibliotekarstwa, jak i praktykę organizacji i zarządzania bibliotek, warto więc przyjrzeć się, jak one funkcjonują dziś w Niemczech, w jaki sposób

¹ Institut für Bibliotheks- und Informationswissenschaft. Institutsleitung. <https://www.ibi-hu-berlin.de/de/institut/organisation> [dostęp: 03.03.2017]. Prof. Michael Seadle pełni obecnie także funkcję prodziekana Wydziału Filozoficznego I, wcześniej był dziekanem tego Wydziału. Jego uwagi jako Amerykanina o bibliotekach niemieckich – zob. Seadle, Michael: Die Welt der deutschen Bibliotheken aus der Sicht eines US-Amerikaners. *BuB : Forum Bibliothek und Information* 62 (2010) 3, s. 225-228; Jak sam podaje, „podstawę mojego powołania na stanowisko przez Uniwersytet Humboldtów było wprowadzenie w Berlinie kształcenia według wzorców stosowanych w Uniwersytecie Michigan czy Uniwersytecie Illinois”: tamże s.226 http://www.b-u-b.de/pdfarchiv/Heft-BuB_03_2010.pdf#page=1&view=fit&toolbar=0&pagemode=bookmarks [dostęp: 04.03.2017]; Festschrift for Michael Seadle on the Occasion of his 65th Birthday : Paperless Science: Libraries and the Changing Information Society / Issue editor: Elke Greifeneder, Petra Hauke, Konrad Umlauf und Vivien Petras. – (Bibliothek Forschung und Praxis 39 (2015) 2 <https://www.degruyter.com/view/j/bfup.2015.39.issue-2/issue-files/bfup.2015.39.issue-2.xml> [dostęp: 04.03.2017].

² W dorocznym rankingu World University Ranking brytyjskiego czasopisma *Times Higher Education* w pierwszej setce najwyższej ocenionych w roku 2016/2017 znalazło się dziewięć uniwersytetów niemieckich (ogólnie w rankingu 41). Wysokie lokaty uzyskały: Uniwersytety we Fryburgu, Tybindze, Heidelbergu, trzy uniwersytety w Berlinie - Uniwersytet Wolny, Uniwersytet Humboldtów i Uniwersytet Techniczny, także Uniwersytet Ludwika Maksymiliana w Monachium, Uniwersytet Techniczny w Monachium, Uniwersytet w Akwizgranie (RWTH Aachen). O pozycji zadecydowały takie wskaźniki jak: znaczenie badań, cytowania, umiędzynarodowienie, wysoka liczba zagranicznych studentów i pracowników, skuteczność w pozyskiwaniu dotacji na badania od koncernów i przedsiębiorców. <http://www.kooperation-international.de/aktuelles/nachrichten/detail/info/times-higher-education-world-university-ranking-2016-17-erschienen/> [dostęp: 01.03.2017].

potrafią zapewnić literaturę i informację na potrzeby prowadzonych badań i dydaktyki, by w tym procesie dotrzymać kroku wymaganiom, jakie nauce stawia epoka cyfrowa. To pytanie ogólne. Dotyczy ono określenia kierunków rozwojowych - organizacyjnych, prawnych, finansowych - według których w odnośnych bibliotekach przebiegają zmiany pozwalające im w czasach informacji dostępnej w sieci i rosnącego znaczenia Open Access, zachować pozycję ważnej i centralnej jednostki swojego uniwersytetu. Tę pozycję najogólniej wyraża dobrze znana również nam metafora biblioteki jako "serca uniwersytetu" (niem. *die Bibliothek ist das Herz der Universität*). Aby odpowiedzieć na tak sformułowane pytanie, trzeba znaleźć odpowiedzi na pytania znacznie bardziej szczegółowe, które wiążą się z:

1. opisaniem i wyjaśnieniem wzajemnych relacji i powiązań między bibliotekami uniwersyteckimi a wszystkimi innymi bibliotekami naukowymi w Niemczech; innymi słowy, chodzi o zmapowanie systemu bibliotek naukowych i określenie w nim miejsca i znaczenia bibliotek uniwersyteckich;
2. określeniem statusu prawno-politycznego odnośnych bibliotek jako elementu infrastruktury naukowo-badawczej;
3. przedstawieniem przykładów konkretnych projektów realizowanych wspólnie przez badane biblioteki; zakłada się, że kooperacja to nadrzędna zasada ich funkcjonowania;
4. analitycznym przedstawieniem i scharakteryzowaniem konkretnych bibliotek (studia przypadków) jako efektywnych organizacji - chodzi o strukturę, zależności funkcjonalne i hierarchiczne między poszczególnymi ich elementami;
5. przedstawieniem wybranych, najbardziej aktualnych problemów, z którymi mierzą się dziś biblioteki uniwersyteckie - zakłada się, że sposoby ich rozwiązywania będą wyznaczały najbliższą przyszłość/drogi i kierunki rozwoju tych instytucji.

Metody, źródła, opracowania, stan badań

Zestaw problemów badawczych narzuca konieczność zastosowania w pracy przede wszystkim metody analizy systemowej, polegającej na ujmowaniu każdego elementu jako części pewnej całości, zależnej od wszystkich innych jej elementów. Metoda ta domaga się rozważenia wszystkich warunków, w których badana całość istnieje i działa³. Metodę systemową uzupełnia metoda analizy zawartości dokumentów instytucjonalnych, tworzonych przez centralne instytucje publiczne i rządowe w odniesieniu do bibliotek, oraz odnośnych aktów normatywnych. Prezentowane analizy mają charakter historyczny (próba uchwycenia

³ Sitarska, Anna: Systemowe badanie bibliotek : studium metodologiczne. – Wyd. 2.- Białystok : Prymat, 2005.

rozwoju pewnych koncepcji w układzie chronologicznym), tematyczny (skupiają się na debatach między różnymi punktami widzenia) oraz empiryczny (integrują dane uzyskane z różnych źródeł). Ich celem ma być uchwycenie i charakterystyka badanych zjawisk, kierunków dyskusji, tendencji rozwojowych itd.⁴. Wspomniane dwie metody, systemowa oraz analizy zawartości materiałów źródłowych i opracowań, należałoby jeszcze uzupełnić o metodę lub technikę obserwacji uczestniczącej⁵, niesystematycznej, jaką miałam okazję prowadzić w trakcie licznych staży odbywanych w uniwersyteckich bibliotekach w Niemczech w czasie minionych 17 lat. Umożliwiły mi one obserwowanie pracy tamtejszych bibliotekarzy w ich "naturalnym" otoczeniu, prowadzenie z nimi rozmów i zrozumienie ich doświadczeń i praktyk. Uzupełniające się wzajemnie metody zdają się odpowiednie w odniesieniu do zagadnień empirycznych, którymi się zajmuję. Ich jednoczesne zastosowanie do wybranych bibliotek pozwala traktować odnośne fragmenty tego opracowania (szczególnie w rozdz. IV) jako studia przypadku (ang. *case studies*) - badane biblioteki ukazują wtedy jako wzory najnowszych trendów rozwojowych, względnie stosowanych rozwiązań lub przemian organizacyjno-funkcjonalnych, w bibliotekarstwie współczesnym. Żeby poradzić sobie z wielością niezbędnych do zdiagnozowania takich przypadków danych, niniejsze opracowanie musi mieć w dużym stopniu charakter deskryptywny - prawidłowe odtworzenie złożonego niemieckiego systemu bibliotecznego wymaga - zważywszy na czytelnika polskiego - przywołania bogatego materiału faktograficznego odnośnie do tego, co, gdzie, kiedy, w jakim kontekście historycznym, prawnym i technologicznym dokonuje się w tej materii w Niemczech. Opis służy jednak zrozumieniu - towarzyszą mu komentarze i wyjaśnienia.

Ujęcie systemowe wiąże się ze spojrzeniem na niemiecki model bibliotek naukowych w szerszym kontekście, w którym jawi się on jako policentryczny. Model ten obejmuje bowiem wyjątkową różnorodność bibliotek o charakterze naukowym, najpewniej niespotykaną w żadnym innym państwie europejskim. Historycznie rozwijały się one w różnych tradycjach politycznych i kulturowych, w rezultacie także w różnych koncepcjach zarządzania i finansowania, co związane było z federacyjnym ustrojem państwa niemieckiego. Także dzisiaj,

⁴ Cisek, Sabina: *Metoda analizy i krytyki piśmiennictwa w nauce o informacji i bibliotekoznawstwie w XXI wieku*, "Przegląd Biblioteczny", 78 (2010) z. 3, s. 274-282 wydania elektronicznego na stronie: https://www.researchgate.net/publication/259571414_Metoda_analizy_i_krytyki_piśmiennictwa_w_nauce_o_informacji_i_bibliotekoznawstwie_w_XXI_wieku oraz także, Cisek, Sabina: „*Metodologia mieszana*” w *badaniach nauki o informacji i bibliotekoznawstwa*, W: Biblioteki, informacja, książka: interdyscyplinarne badania i praktyka w XXI wieku.- [Seria III: ePublikacjeInstytutuINiB UJ. Red. Maria Kocójowa, Nr 7, 2010]. <https://core.ac.uk/download/pdf/11887556.pdf> [dostęp: 01.05.2017].

⁵ Na temat obserwacji uczestniczącej zob. np. F. Devine, *Metody jakościowe*, W: D. Marsh i G. Stoker (red.), *Teorie i metody w naukach politycznych*, tłum. J. Tegnerowicz, Kraków 2006, s. 198, 201.

każdy z szesnastu landów ma konstytucyjnie zagwarantowaną autonomię w dziedzinie kultury, nauki i edukacji (niem. *Kulturhoheit*).

Wykorzystane przeze mnie dokumenty instytucjonalne to m.in. Zalecenia Rady Naukowej (WR)⁶, programy i projekty biblioteczne koordynowane przez Niemiecką Wspólnotę Badawczą (DFG)⁷, dokumenty prawne, ustawy o szkolnictwie wyższym, oficjalne stanowiska zajmowane przez Niemiecki Związek Bibliotek⁸, także regulaminy bibliotek, schematy struktur organizacyjnych i zadania poszczególnych jednostek prezentowane na stronach internetowych wybranych bibliotek.

Podstawę prowadzonych badań stanowi dla mnie również analiza bogatej literatury przedmiotu. Należą do niej przede wszystkim kompendia zawierające systematyczną prezentację bibliotek oraz społeczeństwa informacyjnego w Niemczech. Najważniejsze z nich to książka autorstwa zespołu wybitnych bibliotekoznawców, Engelberta Plassmanna, Hermanna Röscha, Jürgena Seefeldta i Konrada Umlaufa (wyd. z 2006 i 2011 r.) oraz podręcznik poświęcony historii, zadaniom i perspektywom bibliotek (2012). Do tej grupy opracowań należy także ważne kompendium z wiedzy o zarządzaniu nowoczesną biblioteką (2010), oraz poświęcona tej samej tematyce, najnowsza (2016), obszerna, dwutomowa publikacja, która prezentuje szerokie spektrum działalności dzisiejszych bibliotek, ujęte z punktu widzenia praktyki bibliotecznej⁹. Zaletą tej ostatniej pozycji jest przedstawienie aktualnych zagadnień bibliotecznych w kontekście międzynarodowym, jak również spojrzenie w przyszłość, próba projekcji trendów rozwoju bibliotek. Najbardziej miarodajne opracowania poruszanych w tej pracy zagadnień można znaleźć w całej serii Wydawnictwa de Gruyter zatytułowanej *Bibliotheks- und Informationspraxis*, w której ukazało się już ponad 60 pozycji na temat współcze-

⁶ Wissenschaftsrat. Publikacje i zalecenia Rady Naukowej od 1980 r. dostępne są na stronie internetowej: <http://www.wissenschaftsrat.de/nc/veroeffentlichungen/veroeffentlichungen-ab-1980.html> ; Zalecenia w sprawie infrastruktury informacyjnej <http://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/10466-11.pdf>; Zalecenia w sprawie dalszego rozwoju naukowej infrastruktury informacyjnej w Niemczech do 2020 r. <http://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/2359-12.pdf> [dostęp: 09.03.2017].

⁷ DFG: Ausschuss für Wissenschaftliche Bibliotheken und Informationssysteme http://www.dfg.de/dfg_profil/gremien/hauptausschuss/wissenschaftliche_bibliotheken/index.html; <http://www.dfg.de/foerderung/programme/infrastruktur/lis/index.html>;

DFG: Geförderte Projekte, GEPRIS (system wyszukiwania wspieranych projektów) http://www.dfg.de/gefoerderte_projekte/informationssysteme/index.html#micro2808106 [dostęp: 09.03.2017].

⁸ Deutscher Bibliotheksverband : Positionen. <http://www.bibliotheksverband.de/dbv/positionen.html> [dostęp: 09.03.2017].

⁹ Bibliotheken und Informationsgesellschaft in Deutschland: eine Einführung / Engelbert Plassmann [et al.], 2. Aufl., Wiesbaden : Harrassowitz, 2011, (wyd. 1, 2006); Handbuch Bibliothek : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven / (Hrsg.) Konrad Umlauf, Stefan Gradmann. – Stuttgart : Metzler, 2012; Frankenberde, Rudolf, Haller, Klaus: Die moderne Bibliothek : ein Kompendium der Bibliotheksverwaltung. – München : De Gruyter Saur, 2010; Praxishandbuch Bibliotheksmanagement, Bd. 1, 2 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016.

snego bibliotekarstwa¹⁰. W tym samym wydawnictwie ukazały się także dwie ważne prace zbiorowe poświęcone systemom bibliotecznym i gromadzeniu - przedstawiają one w sposób całościowy tę problematykę i podsumowują stan debaty nad nią¹¹. Z kolei o przyszłości publikowania w nauce (Wissenschaftliches Publizieren) i Open Access mówi tytuł dostępny online, wydany przez Wydawnictwo De Gruyter w 2016 r.¹².

Orientację w bieżących tematach i wydarzeniach interesującego mnie środowiska bibliotek naukowych daje mi regularne studiowanie specjalistycznych czasopism z dziedziny bibliotekoznawstwa, którymi są: „Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie” (dwumiesięcznik), „Bibliotheksdienst” (miesięcznik, ukazuje się rocznie 10 zeszytów) oraz „Bibliothek : Forschung und Praxis” (trzy numery rocznie). Z uwagą śledzę również w tym celu - i odwołuję się do nich - publikacje i programy corocznych zjazdów bibliotekarzy niemieckich, ponieważ są one najszerszym forum dyskusyjnym (obradują na nich bibliotekarze nie tylko z Niemiec, ale także z Austrii i Szwajcarii) oraz miejscem systematycznych obrad nad kierunkami dalszego rozwoju bibliotek¹³.

Jeśli chodzi o literaturę polską, to temat współczesnych uniwersyteckich bibliotek w Niemczech nie jest zbyt często podejmowany. Nie oznacza to jednak braku współpracy między bibliotekami po obydwu stronach Odry, bowiem taka istnieje i przekłada się bardziej na codzienną praktykę i współdziałanie w konkretnych projektach niż na liczbę publikacji. Przykład stanowi Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, utrzymująca kontakty z wieloma bibliotekami w Niemczech (Marburg, Osnabrück, Herne, Monachium, Frankfurt n. Odry), która zrealizowała w latach 2007- 2008 wspólny projekt z Saksońską Krajową Biblioteką Państwową i Uniwersytecką w Dreźnie (Sächsische Landesbibliothek- Staats- und Universitätsbibliothek Dresden - SLUB Dresden). Jego celem była digitalizacja i prezentacja w internecie manuskryptu hebrajskiego *Machsor*, którego pierwsza część znajduje się w Dreźnie, a

¹⁰ De Gruyter, Bibliotheks- und Informationspraxis - wykaz tytułów serii „Praktyka biblioteczna i informacyjna” <https://www.degruyter.com/view/serial/36315> [dostęp: 09.03.2017].

¹¹ Handbuch Hochschulbibliothekssysteme : leistungsfähige Informationsinfrastrukturen für Wissenschaft und Studium / (Hrsg.) Söllner Konstanze; Sühl - Strohmenger Wilfried; Martina Straub. – Berlin : De Gruyter, 2014; Neue Formen der Erwerbung / Hrsg. von Susanne Göttker u. Franziska Wein. – Berlin [u. a.] : De Gruyter Saur, 2014.

¹² Wissenschaftliches Publizieren : zwischen Digitalisierung, Leistungsmessung, Ökonomisierung und mediale Beobachtung / (Hrsg) Peter Weingart, Niels Taubert. – Berlin ; Boston : De Gruyter Akademie Forschung, 2016. <https://www.degruyter.com/view/booktoc/product/463455> [dostęp: 13.03.2017].

¹³ Materiały ze zjazdów oraz programy dostępne są pod adresami: <https://www.vdb-online.org/publikationen/kongressbaende/>; <https://opus4.kobv.de/opus4-bib-info/solrsearch/index/search/searchtype/collection/id/16250> [dostęp: 09.03.2017].

druga w zbiorach wrocławskich¹⁴. Ze względu także na zbiory, ich opracowanie i digitalizację rozwija się wielokierunkowa współpraca Książnicy Pomorskiej im. Stanisława Staszica w Szczecinie z bibliotekami uniwersyteckimi w Greifswaldzie i Rostocku oraz Biblioteką Krajową Meklemburgii-Pomorza Przedniego w Schwerinie i Centralną Biblioteką Krajową w Berlinie¹⁵. Z kolei Biblioteka Collegium Polonicum w Słubicach współpracuje na co dzień z Biblioteką Europejskiego Uniwersytetu Viadrina we Frankfurcie n. Odrą, uczestniczy w polsko-niemieckich projektach bibliotecznych oraz promuje polskie bibliotekarstwo w Niemczech¹⁶. W minionych latach miały miejsce owocne spotkania w ramach konferencji organizowanych w Poznaniu (1994) i Toruniu (2000), na których z referatami występowali prelegenci z polskich i niemieckich bibliotek uniwersyteckich¹⁷. Ostatnio natomiast na seminarium w Centrum NUKAT w Warszawie wystąpiła przedstawicielka Niemieckiej Biblioteki Narodowej we Frankfurcie n. Menem na temat wprowadzania nowych zasad katalogowania RDA w krajach obszaru niemieckojęzycznego¹⁸. W pracy wykorzystałam także kilka artykułów na temat zadań fachreferentów, BIX- Biblioteksindex oraz Open Access, takich autorów jak Artur Jazdon, Zdzisław Gębołyś, Lidia Derfert-Wolf i Teresa Święćkowska.

Największą wiedzę praktyczną w zakresie poruszanych tu zagadnień uzyskałam w trakcie praktyk w niemieckich bibliotekach uniwersyteckich, które odbyłam w latach 2000-2016¹⁹. Prowadziłam tam obserwację ukierunkowaną. Każda z praktyk realizowała program

¹⁴ Współpraca biblioteki. <http://www.bu.uni.wroc.pl/o-bibliotece/organizacja-biblioteki-wspolpraca#miedzynarodowa>; Machsor mechol haschana. <http://www.bu.uni.wroc.pl/o-bibliotece/projekty#slub> [dostęp: 26.05.2017].

¹⁵ Współpraca międzynarodowa Książnicy Pomorskiej. <http://www.ksiaznica.szczecin.pl/www/wspolpraca> [dostęp: 26.05.2017].

¹⁶ Biblioteka Collegium Polonicum. <http://www.cp.edu.pl/pl/biblioteka/pracownicy/index.html> [dostęp: 26.05.2017].

¹⁷ Biblioteka naukowa – automatyzacja, organizacja, zarządzanie : materiały z konferencji naukowej „Organizacja i zarządzanie bibliotekami naukowymi w procesie automatyzacji” Poznań, 15-17 listopad 1994 r. / (Red.) Artur Jazdon, Ewa Stachowska-Musiał. – Warszawa : SBP, 1995. (Uczestnikami konferencji była grupa siedmiu osób z bibliotek w Bayreuth, Monachium, Karlsruhe, Berlina i Halle, z którego przyjechał prof. dr hab. Joachim Dietze, znany bibliotekoznawca i wieloletni dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej i Krajowej Saksonii-Anhalt); Bibliotekarz dziedzinowy w bibliotekach akademickich : materiały z seminarium zorganizowanego przez Bibliotekę Główną UMK w dniach 26-27 października 2000 r. w Toruniu / Oprac. Anna Bogłowska, Jolanta Szewczak, Toruń : UMK, 2001 (z referatami wystąpili goście z bibliotek uniwersyteckich w Bambergu, Oldenburgu i Greifswaldzie).

¹⁸ Behrens, Renate: RDA in Europe [referat] Konferencja „Standard RDA – korzyści i problemy związane z jego wdrożeniem”. Filmowy zapis konferencji dostępny pod adresem: <http://centrum.nukat.edu.pl/rda/> [dostęp: 10.03.2017].

¹⁹ Praktyki i pobyty badawcze w Niemczech: pobyt badawczy (Gastforscherin) 2015/2016 w Institut für Bibliotheks- und Informationswissenschaft Humboldt-Universität zu Berlin; praktyki: Karlsruher Institut für Technologie – Bibliothek (2016); Universitätsbibliothek Wien (2013); Bibliothek der Universität Konstanz (2011); 100. Deutscher Bibliothekartag in Berlin (2011); Universitätsbibliothek Tübingen (2010); Universitäts- und Stadtbibliothek Köln (2010); Workshop „Die Kunst der Vermittlung – Bibliotheken vor neuen Herausforderungen”, Deutsche Nationalbibliothek Leipzig (2008); Thüringer Universitäts- und Landesbibliothek Jena (2000); Bibliothekskongress „Information und Öffentlichkeit“, Leipzig (2000); Leipziger Buchmesse (2000, 2008).

przygotowany wspólnie z niemieckimi kolegami, który zawierał niemal wszystkie problemy omawiane w tej książce. Korzystałam wtedy z wielkiej otwartości moich niemieckich rozmówców, którzy – tak jak chyba wszyscy bibliotekarze na świecie – z entuzjazmem potrafili dzielić się swoimi doświadczeniami. W 2000 r. w Jenie obserwowałam końcowy etap reorganizacji byłej enerdowskiej biblioteki, przygotowującej się do przeprowadzki do nowego budynku. W czasie ostatniego pobytu, latem 2016 r., w Karlsruhe odbyłam szkolenie w katalogowaniu według RDA, poznałam nowe zadania biblioteki w zakresie publikowania elektronicznego Open Access i dowiedziałam się, o co chodzi w gromadzeniu i opracowaniu danych badawczych (w tym zakresie Karlsruher Institut für Technologie jako typowy uniwersytet badawczy, był miejscem najbardziej odpowiednim). Coraz gruntowniejsze rozeznanie w codziennym funkcjonowaniu niemieckich bibliotek systematyzowały ważne dla mnie rozmowy z ich dyrektorami, które zazwyczaj rozpoczynały i kończyły pobyty na praktyce. Z wdzięcznością wspominam merytoryczne wyjaśnienia tych niezwykle zaangażowanych dyrektorów, świetnych menadżerów i aktywnych naukowo autorów wielu specjalistycznych publikacji, którymi są: dr Sabine Wefers (Jena), prof. dr Wolfgang Schmitz (Kolonja), dr Marianne Dörr (Tybinga), Petra Hätscher (Konstancja), Frank Scholze (Karlsruhe). Z kolei rok pobytu badawczego w Instytucie Nauki o Bibliotece i Informacji na Uniwersytecie Humboldtów w Berlinie i uczestniczenie w cyklu wykładów w ramach Berliner Bibliothekswissenschaftliches Kolloquium pozwolił mi na zrozumienie problemów teoretycznych, z którymi zmagają się współczesny świat nauki w kontekście publikowania, gromadzenia i upowszechniania wyników jego pracy. Jeden ogólny trend prowadzonych w Instytucie badań zapamiętałam z pierwszego spotkania z prof. Michaeliem Seadle, który na moje pytanie, gdzie jest biblioteka instytutowa, odpowiedział z humorem, że nie ma, bo „my tu pracujemy tylko elektronicznie”²⁰. Na szczęście jedną ulicę dalej od jego Instytutu znajduje się nowoczesna Biblioteka Uniwersytecka Jacob-und-Wilhelm-Grimm-Zentrum, czynna do godz. 24.00.

Struktura

Praca składa się z pięciu rozdziałów, z których każdy porusza kolejno przedstawione powyżej szczegółowe problemy. Rozdział I nakreśla ogólną panoramę, tzw. mapping, najważniejszych bibliotek. W myśl wspomnianej zasady *Kulturhoheit* stanowienie prawa w Niemczech w zakresie kultury, oświaty i nauki pozostaje w kompetencji parlamentów krajo-

²⁰ Badania w berlińskim Instytucie prowadzone są na czterech powołanych stanowiskach profesorskich w zakresie dyscyplin: Biblioteki Cyfrowe, Zarządzanie Informacją, Wyszukiwanie Informacji, Zachowania Informacyjne <https://www.ibi.hu-berlin.de/de/forschung> [dostęp: 09.03.2017].

wych, dlatego poszczególne landy mają uchwalone własne prawo biblioteczne i ustawy o szkolnictwie wyższym. Wiele z bibliotek uniwersyteckich pełni jednocześnie zadania bibliotek państwowych i krajowych (m.in. w Getyndze, Dreźnie czy Jenie). W odróżnieniu do państw mających jedną dominującą bibliotekę narodową, która centralnie realizuje wszystkie zadania bibliotekarstwa narodowego, w Niemczech zadania te są rozłożone na kilka bibliotek o znaczeniu narodowym (narodowa powstała w 1912 r. poza stolicą, a przymiotnik narodowa przyjęła dopiero w 2006 r.). Mówi się, że Niemiecka Biblioteka Narodowa (Deutsche Nationalbibliothek – DNB) razem z Bawarską Biblioteką Państwową w Monachium (Bayerische Staatsbibliothek) oraz Biblioteką Państwową w Berlinie (Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz), razem tworzą wirtualną niemiecką bibliotekę narodową. Na wspomnianą różnorodność składają się poza tym znakomite biblioteki badawcze, m.in. Biblioteka Księcia Augusta (Herzog August Bibliothek - HAB) w Wolfenbüttel, Biblioteka Księżnej Anny Amalii (Herzogin Anna Amalia Bibliothek - HAAB) w Weimarze. Potencjał naukowy wzmacniają dodatkowo trzy centralne biblioteki specjalne: Niemiecka Centralna Biblioteka Medyczna w Kolonii i Bonn, Niemiecka Centralna Biblioteka Nauk Ekonomicznych w Kiel i Hamburgu oraz Biblioteka Informacji Technicznej w Hanowerze. W systemie bibliotecznym Niemiec biblioteki uniwersyteckie określane są jako jego "rdzeń" z wielu powodów, przede wszystkim z uwagi na bogactwo zasobów, rozwijanie nowoczesnych usług i zaangażowanie w przedsięwzięcia na skalę ogólnoniemiecką. Krótko mówiąc, są w tym systemie najważniejszym elementem.

Rozdział II zaczynam od krótkiego wprowadzenia do organizacji nauki i szkolnictwa wyższego w Niemczech. Dalsza jego część poświęcona jest podstawom polityczno-prawnym uniwersyteckich systemów bibliotecznych, co pokazuje sposób ujmowania ich zadań jako integralnego elementu infrastruktury naukowej w takich dokumentach jak prawo o szkolnictwie wyższym i statuty uczelni. Wśród zagadnień prawnych związanych z pracą bibliotek więcej miejsca poświęcam przepisom prawa autorskiego, z uwagi na jego aktualność oraz odniesienia do zagadnień takich jak: Open Access, publikowanie elektroniczne, czy elektroniczne aparaty semestralne. Z kolei nadrzędne priorytety polityki bibliotecznej państwa niemieckiego wyznaczają centralne instytucje działające na rzecz jednolitości systemu nauki przy swego rodzaju dualizmie władzy – rząd federalny i rządy krajów (Bund – Länder), którymi są: Rada Naukowa (Wissenschaftsrat - WR), Niemiecka Wspólnota Badawcza (Deutsche Forschungsgemeinschaft - DFG), Konferencja Rektorów Szkół Wyższych (Hochschulrektorenkonferenz – HRK), Wspólna Konferencja Nauki Federacji i Krajów (Gemeinsame Wissenschaftskonferenz des Bundes und der Länder - GWK) oraz Konferencja Ministrów

Kultury (Kultusministerkonferenz - KMK). Instytucje te formułują wobec bibliotek określone zalecenia, oferują im też wsparcie finansowe, zwłaszcza DFG, która od prawie siedemdziesięciu lat zapewnia fundusze na realizację projektów bibliotecznych. Oddziaływanie wymienionych instytucji centralnych i rządowych polega na określaniu kierunków rozwoju bibliotek na przyszłość w perspektywie ogólnoniemieckiej, ocenianiu ich działalności i jasnym wskazywaniu, jakich zmian w usługach bibliotecznych oczekują uniwersytety i pracownicy nauki. Jednocześnie respektują one zasadę ustrojową *Kulturhoheit*, co oznacza, że biblioteki pozostają w kompetencji landów w zakresie stanowienia prawa i bieżącego finansowania. Problemy, które mnie interesują wchodzą w zakres tego, co ogólnie rozumie się pod pojęciem polityki bibliotecznej. Pozostając przy systemach bibliotecznych nie można pominąć tematu ich struktury, który był gorąco dyskutowany na przełomie stuleci, a obecnie wydaje się już wyeksploatowany i wyciszony. Debata dotyczyła dwóch modeli systemów - dwu i jednotorowych (niem. *zwei- und einschichtiges Bibliothekssystem*), ten pierwszy tradycyjny i zdecentralizowany, w którym brak jest bezpośredniego oddziaływania biblioteki głównej na liczne biblioteki instytutowe (specjalistyczne). Drugi zaś, określany jako funkcjonalna jednotorowość jest modelem zcentralizowanym i zintegrowanym, opartym na tworzeniu kilku dużych subbibliotek dziedzinowych z wolnym dostępem do zbiorów. Ten sposób prezentacji i udostępniania zbiorów stał się powszechnie obowiązujący od początku lat 90. XX w. i wprowadziły go niemal wszystkie biblioteki uniwersyteckie. Argumentami „za” dla modelu zintegrowanego był rachunek ekonomiczny, racjonalizacja kosztów i bardziej efektywna organizacja pracy.

Rozdział III poświęcony jest współpracy bibliotek w ramach wspólnie realizowanych projektów. Taka kooperacja jest możliwa dzięki pracy w sieci i wymianie danych. Zaangażowanie i aktywność ze strony wszystkich bibliotek naukowych, także tych o zadaniach narodowych, znajduje znaczące wsparcie Niemieckiej Wspólnoty Badawczej (DFG), która koordynuje i finansuje wiele projektów w zakresie gromadzenia, opracowania i digitalizacji. Spośród tych najważniejszych prezentuję system kooperatywnego rozwijania zbiorów zagranicznej literatury naukowej oparty na specjalizacji bibliotek pod nazwą *Sondersammelgebiete* (SSG-System). Jego następcą stał się projekt wdrażany w latach 2014-2016 pod nazwą „usługi informacji dziedzinowej dla nauki” (niem. *Fachinformationsdienste für Wissenschaft – FID*). Nowa koncepcja oparta jest na zasadzie „tylko elektroniczne” (ang. *e-only-policy*), zakłada tworzenie serwisów/portali dziedzinowych i rozwój innowacyjnych usług elektronicznych. W zakresie gromadzenia wskazuję także na projekt „Zbiór druków niemieckich” (*Die Sammlung Deutscher Drucke - SDD*), którego pomysłodawcą w 1989 r. był Bernhard Fabian.

Celem inicjatywy jest tworzenie zdecentralizowanej i kompletnej biblioteki narodowej przez nabywanie drogą kupna antykwarycznego publikacji z niemieckiego obszaru kulturowego oraz Germanica, od początku wynalazku druku do dnia dzisiejszego. W projekcie uczestniczą dwie biblioteki uniwersyteckie: Dolnosaksońska Biblioteka Państwowa i Uniwersytecka w Getyndze (Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen), której powierzono druki z lat 1701-1800 i Biblioteka Uniwersytecka Johana Christiana Senckenberga we Frankfurcie n. Menem (Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg Frankfurt/M), gromadząca druki z lat 1801-1870. Z kolei w zakresie opracowania poza kooperatywnym katalogowaniem w sześciu systemach regionalnych znanych u nas pod akronimami GBV, KOBV, HeBIS, BVB, SWB i HBZ, centralnie prowadzone jest od 1973 r. opracowanie czasopism w „Bazie danych czasopism” (Zeitschriftendatenbank – ZDB), a dla czasopism elektronicznych w serwisie zapewniającym jednocześnie do nich dostęp dla wszystkich bibliotek nazwanym „Biblioteka Czasopism Elektronicznych” (Elektronische Zeitschriftenbibliothek – EZB), tworzonym od roku 1997 w Bibliotece Uniwersytetu w Regensburgu. Funkcja katalogowania podlega aktualnie procesowi gruntownych zmian, którymi są – wymienione już wcześniej – rozpoczęcie opracowania według zasad *Resource Description and Access* (RDA) oraz sukcesywne przechodzenie na systemy biblioteczne nowej generacji na bazie Cloud - system Alma firmy Ex Libris i WorldShare Management Services (WMS) firmy OCLC. Zakończył się okres pilotażowy wdrażania systemu Alma w kilku bibliotekach w ramach projektu „Infrastruktura danych bibliotecznych na bazie Cloud” (Cloudbasierte Infrastruktur für Bibliotheksdaten - CIB), finansowanym przez DFG w latach 2013-2016. Z kolei digitalizacja stała się dla bibliotek zadaniem pierwszoplanowym po to, by zbiory historyczne mogły dołączyć do powstającej dziś informacji cyfrowej, będącej efektem bieżącej pracy naukowej, i mogły być w ten sam sposób badane i wykorzystywane. Takie właśnie podejście do badań akcentuje cyfrowa humanistyka (Digital Humanities). Osiągnięcia bibliotek niemieckich w tym względzie są imponujące. Poza ogromnym przedsięwzięciem tworzenia Niemieckiej Biblioteki Cyfrowej (Deutsche Digitale Bibliothek – DDB), prowadzona jest planowa digitalizacja retrospektywna druków historycznych z XV –XVIII w., a także tych wydanych po 1801 r., które po cyfryzacji i opracowaniu muszą być obowiązkowo umieszczone w „Centralnym Wykazie Druków Zdigitalizowanych” (Zentrales Verzeichnis Digitalisierter Drucke – ZVDD), zawierającym aktualnie prawie 1,5 mln tytułów. Kooperatywna realizacja zasadniczych zadań dla bibliotekarstwa niemieckiego wspierana jest aktywnie przez związki bibliotek i związki zawodowe bibliotekarzy, które nagłaśniają w sferze publicznej problemy biblio-

tek i swych zabiegów w kręgach politycznych nie boją nazywać się lobbowaniem na rzecz prowadzenia właściwej polityki biblioteczej.

Rozdział IV dotyczy biblioteki uniwersyteckiej jako konkretnej organizacji, która powinna działać efektywnie, zmieniać swoją strukturę, i wszystko to czynić pod kątem rozwijania usług odpowiadających na aktualne potrzeby użytkowników. Stąd też mowa o koncepcjach zarządzania opartych na wskaźnikach jakości, przejmowanych ze standardowych modeli stosowanych w ekonomice przedsiębiorstw, takich jak zrównoważona karta wyników (ang. *Balanced Scorecard*) i kompleksowe zarządzanie jakością (niem. *Qualitätsmanagementsystem*). Podejmuję także kwestię zmiany profilu zawodowego bibliotekarzy naukowych (niem. *Fachreferenten*), którzy dziś odpowiadają w bibliotece za tworzenie dziedzinowych serwisów usług informacyjnych oraz kształcenie użytkowników w zakresie kompetencji informacyjnych. Dwa podrozdziały prezentują sprawy gromadzenia, co uzasadnia rozszerzenie przedmiotu gromadzenia na media cyfrowe. Kwestie z tym związane zostały ujęte w różnych aspektach, takich jak zmiana profilu i metod gromadzenia (ang. *Approval Plans i Patron-Driven Acquisition*), odpowiedzialności za dobór literatury, sposobów nabywania w czasach zmieniającego się rynku mediów, a także samej organizacji, polegającej dziś na integracji procesu gromadzenia i opracowania w jeden zintegrowany tok pracy (niem. *integrierte Geschäftsgang*). Współobecność mediów drukowanych i cyfrowych zmieniła w bibliotekach strategię gromadzenia z posiadania na dostęp (ang. *access versus ownership*) i obecnie ma na celu przekazywanie informacji zorientowanej przede wszystkim na potrzeby użytkowników „teraz” (ang. *just in time*), podczas, gdy wcześniej była ukierunkowana na zbiory i ich kompletność.

Rozdział V stanowi prezentację aktualnych tematów biblioteczych, spośród których wybrałam cztery najgłośniejszy ostatnio dyskutowane. Są nimi Open Access, publikowanie elektroniczne, dane badawcze oraz archiwizacja i długoterminowa dostępność danych cyfrowych. W bibliotekarstwie niemieckim mówi się o nich jako o czynnikach zmieniających biblioteki w najbliższej przyszłości, z którymi muszą się one zmierzyć, żeby nie wypaść z procesu pośredniczenia w przekazywaniu wiedzy i informacji. Dla przykładu, wraz z Open Access nastąpiła dezintegracja tradycyjnego procesu wydawniczego i zaczął kształtować się nowy podział ról w łańcuchu powstawania i korzystania z publikacji, co stawia przed bibliotekami nowe wyzwania.

Podjęcie systemowe do omawianego tematu wiąże się z koniecznością przywoływania nazw własnych wielu instytucji, programów, dokumentów i procesów biblioteczych. Większość z nich nie ma utrwalonych i powszechnie stosowanych odpowiedników polskich.

Przyjęto więc zasadę podawania tych nazw w tłumaczeniu polskim oraz w wersji oryginalnej (w nawiasie). W przypadku nazw, które pojawiają się najczęściej, stosowane są także skróty.

ROZDZIAŁ I

MODEL POLICENTRYCZNY NIEMIECKICH BIBLIOTEK NAUKOWYCH - MAPPING INSTYTUCJI

1.1. Biblioteki i podział polityczny Niemiec (1945-1990)

Omawiając zmiany w bibliotekach uniwersyteckich nie można pominąć okresu po ponownym zjednoczeniu Niemiec (Deutsche Wiedervereinigung) 3 października 1990 r., mimo, że od tamtego czasu upłynęło ponad ćwierć wieku. Był to intensywny proces włączenia dziewięciu bibliotek uniwersyteckich i ponad czterdziestu bibliotek szkół wyższych byłej Niemieckiej Republiki Demokratycznej (NRD) do struktur i systemów bibliotecznych Zachodnich Niemiec, połączony z uzupełnieniem zbiorów literatury zagranicznej na bardzo szeroką skalę ze wszystkich dziedzin wiedzy, zwłaszcza z humanistyki i nauk społecznych (w tym zakresie właściwie dokonano jej wymiany). Biblioteki musiały jak najszybciej stanąć na wysokości zadania, by stać się partnerami reformowanych uniwersytetów.

Przekształcenia te były na miarę historyczną i nie miały podobnych sobie na świecie. W 2003 r. zorganizowano światowy Kongres IFLA w Berlinie, który symbolizował międzynarodowe uznanie dla udanego procesu przemian dokonanych w bibliotekach byłej NRD i włączenia ich do ujednoczonego systemu wskaźników kadrowych, finansowych i przestrzennych stosowanych w Zachodnich Niemczech.

Okres podzielonych zbiorów i instytucji bibliotecznych (1945-1990)

Przypomnijmy, że okres podzielonych po drugiej wojnie światowej Niemiec (RFN i NRD funkcjonowały w latach 1949-1990) to także podzielone środowisko biblioteczne zarówno instytucjonalnie, jak i organizacyjnie, odnośnie do całej zawodowej grupy bibliotekarzy. Działały dwie biblioteki o charakterze narodowym, wydawano dwie niemieckie bibliografie narodowe, ukazywały się dwa centralne czasopisma bibliotekarskie, co roku odbywały się międzynarodowe targi książki po zachodniej (Frankfurt n. Menem) i wschodniej (Lipsk) stronie Niemiec, a biblioteki i bibliotekarze byli zrzeszeni w oddzielnych związkach i stowarzyszeniach, które oficjalnie nie współpracowały ze sobą. Historia podziału nie ominęła także zbiorów Pruskiej Biblioteki Państwowej, którą - analogicznie do politycznego dualizmu - stanowiły dwie oddzielne instytucje w odrębnych siedzibach. Jedna nazwana Niemiecką Biblioteką Państwową (Deutsche Staatsbibliothek) mieściła się w Berlinie Wschodnim w historycznym budynku przy ulicy Unter den Linden 8. Druga powstała ze zbiorów ewakuowanych w czasie wojny na tereny zachodnich landów, później scalonych i przechowywanych w Mar-

burgu, które staraniem Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kultury powróciły do Berlina Zachodniego tworząc Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz, mającą od 1978 r. lokalizację w nowym gmachu przy Potsdamer Straße.

Tuż po zakończeniu wojny w 1945 r. została ponownie otwarta Książnica Niemiecka (Deutsche Bücherei) w Lipsku, która zatraciła swój poprzedni status centralnej biblioteki archiwalnej Niemiec i jej oddziaływanie ograniczyło się do radzieckiej strefy okupacyjnej, późniejszej Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Z kolei w 1946 r. utworzono dla zachodnich stref okupacyjnych Bibliotekę Niemiecką (Deutsche Bibliothek) we Frankfurcie n. Menem, która już w grudniu tego samego roku wydała pierwszy zeszyt bibliografii pod nazwą *Bibliographie der Deutschen Bibliothek, Frankfurt am Main*. Po powstaniu w 1949 r. dwóch państw niemieckich pełniła funkcję biblioteki narodowej Republiki Federalnej Niemiec.

Narodową bibliografię niemiecką sporządzały i publikowały obydwie biblioteki, a zawartość spisów była treściowo prawie identyczna. Fachowe czasopismo bibliotekarskie „Zentralblatt für Bibliothekswesen” (ZfB) zostało wznowione (1947) i nadal wydawane w Lipsku, bowiem w tym mieście zostało założone w 1884 r. jako jedno z pierwszych na świecie czasopism poświęconych teoretycznym i praktycznym aspektom pracy bibliotek. Łącznie ukazały się 104 tomy tego tytułu w latach 1884-1990²¹. Natomiast pod patronatem Związku Bibliotekarzy Niemieckich (VDB) założono w 1954 r. „Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie” (ZfBB), przeznaczony dla bibliotek naukowych Zachodnich Niemiec, publikowany przez Vittorio Klostermann Verlag.

Podział instytucji bibliotecznych i budowanie ideowej odrębności obydwu państw doprowadziły w konsekwencji do zaniku współpracy między bibliotekami oraz kontaktów zawodowych bibliotekarzy. Cztery dekady istnienia dwóch państw niemieckich jest czasem podwójnego/równoległego życia bibliotecznego w Niemczech²². O ile pierwsze lata powojenne były jeszcze okresem normalnych spotkań ludzi i uczestnictwa w organizowanych zjazdach i sympozjach po obydwu stronach granicy, to w miarę narastania zimnowojennej atmosfery stawały się one niemożliwe. Zwłaszcza od roku 1961, po wybudowaniu Muru Berliń-

²¹ Całość tomów od 1 do 104 czasopisma *Zentralblatt für Bibliothekswesen* została zdigitalizowana i jest dostępna w bazie czasopism pod adresem <http://www.digizeitschriften.de/dms/toc/?PID=PPN338182551> [dostęp: 20.11.2016].

²² Historię polityki bibliotecznej na Wschodzie i Zachodzie z perspektywy działalności Niemieckiego Związku Bibliotek (Deutscher Bibliotheksverband – DBV; wcześniej w latach 1949-1973 Deutscher Büchereiverband) prezentuje zbiór dwudziestu artykułów opublikowanych w 1998 r. : *Bibliothekspolitik in Ost und West : Geschichte und Gegenwart des Deutschen Bibliotheksverbandes / hrsg. von Georg Ruppelt. - Frankfurt am Main : Kostermann, 1998 (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie : Sonderhefte ; 72)*. Redaktor i autor wstępu G. Ruppelt jest wybitną postacią bibliotekarstwa niemieckiego, zaangażowany w działalność wielu towarzystw i gremiów międzynarodowych, wieloletni wicedyrektor Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel i dyrektor Biblioteki G. W. Leibniza w Hanowerze.

skiego i zamknięciu wszystkich przejść granicznych, podział pogłębił się i nastąpiła całkowita izolacja NRD. W 1964 r. powstał Niemiecki Związek Bibliotek (Der Deutsche Bibliotheksverband), który w latach 1972-1990 musiał zawierać w nazwie Związek Bibliotek Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Wcześniej w 1956 r. utworzono zawodowy związek bibliotekarzy, zrzeszający osoby pracujące w bibliotekach oraz instytucjach z nimi związanymi pod nazwą „Bund Deutscher Bibliothekare” (BDB)²³.

Historia kontaktów niemiecko-niemieckich - z relacji Klaus Gerharda Saura

Oficjalne kontakty to jedna z form komunikowania się ludzi, pozostają jeszcze kontakty nieformalne i prywatne. Takie właśnie miały miejsce, chociaż wiązały się z niebezpieczeństwem narażenia się władzy. Spotykali się i utrzymywali kontakty między sobą wybitni fachowcy bibliotekoznawstwa, pasjonaci wykonywanego zawodu i wielcy miłośnicy książki. Tego rodzaju niemiecko-niemieckim kontaktom poświęcony jest tom osobistych wspomnień osiemnastu zasłużonych i aktywnych postaci niemieckiego bibliotekarstwa²⁴. Autorami tych wspomnień stanowiących swego rodzaju dokument „historii mówionej” są w większości bibliotekarze zachodni Niemcy z tej racji, że stanowili liczniejszą grupę znacznie większego państwa. Jeden z tekstów zamieścił prof. Elmar Mittler, wieloletni dyrektor Dolnosaksońskiej Biblioteki Państwowej i Uniwersyteckiej w Getyndze, zatytułowany „Daleki kraj – a tak blisko. Spotkania i impresje z czasu NRD”²⁵.

Autorem wspomnień jest także dobrze znany w polskim bibliotekarstwie Klaus Gerhard Saur, odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Zasługi RP w dniu 25 czerwca 2008 r. w Ambasadzie Polski w Berlinie za szczególne zasługi na rzecz obecności publikacji niemieckich w polskich uniwersytetach i bibliotekach²⁶. Dzięki jego zaangażowaniu trafiło do naszego kraju wiele darów i książek kupionych z dużymi rabatami. Jako wydawca – właściciel Saur Verlag w Monachium, później dyrektor generalny Wydawnictwa Walter de Gruyter - rozwijał szereg projektów przy wsparciu rządu niemieckiego²⁷.

²³ Marwinski Konrad. Der (Deutsche) Bibliotheksverband der DDR 1964 bis 1990. In: Bibliothekspolitik in Ost und West : Geschichte und Gegenwart des Deutschen Bibliotheksverbandes / hrsg. von Georg Ruppelt. Frankfurt am Main : Kostermann, 1998, S. 65-129.

²⁴ West-östliche Bande : Erinnerungen an interdeutsche Bibliothekskontakte / hrsg. von Georg Ruppelt. Frankfurt am Main : Kostermann, 2011. - (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie : Sonderhefte ; 103).

²⁵ Mittler Elmar: Ein fernes Land – und doch so nah. Begegnungen und Impressionen aus Zeit der DDR. S. 99-107.

²⁶ Uroczystość nadania Prof. K. G. Saurowi Krzyża Kawalerskiego Orderu Zasługi RP.

http://berlin.msz.gov.pl/de/berlin_de_a_1270;jsessionid=472FD06E396E97F5ABADDA2B55262D7C.cms2 [dostęp: 20.11.2016].

²⁷ Biblioteka Główna UMCS w Lublinie należy także do beneficjentów działalności prof. K. Saura. Znaczący dar otrzymała od Wydawnictwa K. G. Saur w Monachium w 1991 r.. Wzbogacił on zbiory o 60 pozycji drukowa-

Tekst Saura zamieszczony w cytowanym zbiorze stanowią wspomnienia o wybitnych bibliotekarzach w NRD, z którymi spotykał się i współpracował jako wydawca²⁸. Pamięcią sięga w nim do roku 1958 i swego pierwszego wyjazdu na Targi Książki w Lipsku, gdzie spędził tydzień, opuszczając w tym samym czasie lekcje w szkole. Pobyt ten miał się jednak okazać dla niego znacznie ważniejszy niż obowiązki szkolne. Jego ojciec, Klaus-Otto, prowadził w Monachium małe wydawnictwo „Dokumentationen der Technik” i przyjechał na Targi jako jeden z ponad 80 zaproszonych wydawców z RFN i Berlina Zachodniego. Klaus G. Saur odwiedził wówczas pierwszy raz Książnicę Niemiecką (Deutsche Bücherei) i poznał głównego jej dyrektora Curta Fleischhacka oraz Helmuta Rötzscha, wówczas kierownika jednego z oddziałów, a także Fritza Schaafa, późniejszego dyrektora Biblioteki Uniwersyteckiej Albertina w Lipsku. Od tego czasu Saur odwiedzał Targi Lipskie co roku, a od 1966 r. uczestniczył w nich już jako aktywny wydawca. Prowadził wówczas rozmowy z kierownictwem Wydawnictwa VEB *Bibliographisches Institut Leipzig* w sprawie zezwolenia na druk w RFN, Szwajcarii i Austrii publikowanych przez Instytut ważnych naukowych tytułów z zakresu bibliotekoznawstwa. Choć było to trudne, otrzymał licencje na drukowanie wielu dzieł, m.in. podręcznika katalogowania przedmiotowego, historii klasyfikacji biblioteczno-bibliograficznych, wprowadzenia do tworzenia nazw tytułowych. VEB *Bibliographisches Institut Leipzig* był po 1946 r. państwowym przedsiębiorstwem znanym z edycji encyklopedii, map i przewodników. Historycznie wywodził się od słynnego wydawnictwa leksykonów, które założył w 1826 r. Joseph Meyer. Przed wojną stanowił spółkę akcyjną, a po uwłaszczeniu akcjonariusze przenieśli siedzibę wydawnictwa do Mannheim w RFN w 1953 r.

Ze wspomnień Saura wynika, że oficjalne i półoficjalne kontakty niemiecko-niemieckie były trudne i sporadyczne. Bibliotekarze z NRD nie otrzymywali pozwolenia na wyjazdy do RFN i udział w corocznych Zjazdach Bibliotekarzy Niemieckich, czy konferencjach organizowanych przez Związek Bibliotekarzy Niemieckich i Związek Niemieckich Bibliotek. Także odwrotnie, bibliotekarze z RFN nie uczestniczyli w przedsięwzięciach odby-

nych wydawnictw informacyjnych oraz „*Deutsches Biographisches Archiv*”, archiwum obejmujące na 1447 mikrofilmach informacje zawarte w 264 najcenniejszych niemieckich pozycjach biograficznych od czasów najdawniejszych do początków XX w. Kolejny kontakt miał miejsce podczas otwarcia wystawy publikacji Wydawnictwa Walter de Gruyter w dniu 8 listopada 2008 r., kiedy to gościł prof. K. G. Saur w Lublinie. Jako dyrektor generalny tego Wydawnictwa udzielił on Bibliotece Głównej znaczącego rabatu na wszystkie zakupione książki, w tym również najnowsze wydania. Zob. Hudzik, Krystyna. Książki z niemieckiego obszaru językowego w zbiorach Biblioteki Głównej UMCS:

stan, źródła i sposoby gromadzenia. In: [Lublin a książka. Cz. 2, Centrum i peryferie : materiały z konferencji naukowej z okazji 35-lecia studiów bibliotekoznawczych na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej / pod red. Antoniego Krawczyka](#). Lublin : UMCS, 2011, S. 457-468.

²⁸ Saur, Klaus G.: Erinnerungen an herausragende Bibliothekare der DDR. In: West-östliche Bande : Erinnerungen an interdeutsche Bibliothekskontakte / hrsg. von Georg Ruppelt. Frankfurt am Main : Kostermann, 2011, s. 129-148.

wających się w NRD. Dogodną okazję do spotkań stanowiły Konferencje Generalne IFLA, na które przyjeżdżała niewielka grupa niemieckich bibliotekarzy, wtedy gdy kongres nie odbywał się w kraju bloku wschodniego.

Spośród poznanych bibliotekarzy Saur zaprezentował w krótkich biogramach ponad dwadzieścia postaci, które wywarły na nim największe wrażenie jako wybitni specjaliści, piastujący dyrektorskie funkcje w Deutsche Bücherei w Lipsku i Deutsche Staatsbibliothek w Berlinie Wschodnim (obydwie razem uznawane były jako narodowa biblioteka NRD) oraz w Centralnej Bibliotece Niemieckiego Klasycyzmu (Zentralbibliothek der Deutschen Klassik) w Weimarze i w kilku bibliotekach uniwersyteckich. Nie sposób wymienić ich wszystkich, pozostajemy przy kilku nazwiskach, charakteryzujących środowisko bibliotekarzy NRD. Są nimi: Dietmar Debes – kierownik Oddziału Rękopisów i Inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Lipsku; Joachim Dietze – dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej w Halle, który, jako jedyny z dyrektorów bibliotek uniwersyteckich, nie był członkiem SED (Socjalistycznej Partii Jedności Niemiec); Fritz Funke – pracownik naukowy Deutsche Bücherei i działającego w jej strukturze Niemieckiego Muzeum Książki i Pisma, następnie dyrektor tej Biblioteki, członek Komisji ds. Rękopisów i Inkunabułów, członek Komisji Historycznej Stowarzyszenia Giełdowego Księgarzy Niemieckich w Lipsku, autor wysoko ocenianego podręcznika „Buchkunde”; Horst Kuntze – dyrektor generalny Deutsche Staatsbibliothek w Berlinie Wschodnim w latach 1950-1976, profesor Instytutu Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Humboldta w Berlinie; Helmut Rötzh – dyrektor generalny Deutsche Bücherei (1961-1990), człowiek skupiający w swym życiorysie kilka kart z historii Niemiec: w 1941 r. wstąpił do NSDAP, od 1946 r. był członkiem niemieckiej SED, a po ponownym zjednoczeniu Niemiec w 1990 r. przeszedł już na emeryturę i znalazł się w nowej rzeczywistości politycznej²⁹.

W czasach komunistycznych nadal ważnym ośrodkiem dla bibliotekarzy był Lipsk, drugie co do wielkości miasto NRD, nazywany "miastem książek", ponieważ w nim skupiała się tradycyjnie wielowiekowa historia drukarstwa i księgarstwa. W XVIII stuleciu Lipsk stał się centrum nowożytnego księgarstwa niemieckiego, a w XIX drukowali tu najwięksi wydawcy (Brockhaus, Meyer, Duden). Nie bez znaczenia dla kariery księgarskiej tego miasta był fakt, że jest ono jednym z najstarszych węzłów kolejowych w Europie. W 1839 r. otwarto pierwszą linię kolejową na terenie niemieckim na trasie Lipsk – Drezno, a w 1844 r. duży

²⁹ O znaczeniu Helmuta Rötzh dla niemieckiego bibliotekarstwa - w opinii Saura - może świadczyć następująca anegdota: Nieprzychylnie potraktowany w zjednoczonych Niemczech przez zakład ubezpieczeniowy, obliczający mu wysokość emerytury jako kierownikowi kadr, a nie naukowemu dyrektorowi generalnemu, otrzymał on o 350 DM (marek niemieckich) mniej. O problemie opowiedział Klausowi Saurowi w 1992 r., który zwyczajnie po ludzku zareagował i poświadczył w urzędzie stosownym pismem, że Rötzh był znakomitym i zasłużonym dyrektorem. Odniosło to pozytywny skutek i byłemu dyrektorowi przyznano pełną emeryturę (2.700 DM).

Dworzec Bawarski. Targi książki (Leipziger Buchmesse) utrzymały czołową pozycję do 1945 r., tracąc ją po wojnie na rzecz targów książki we Frankfurcie n. Menem. W Lipsku powstała w 1912 r. Deutsche Bücherei, pełniąca zadania biblioteki narodowej i będąca jednocześnie instytucją naukową prowadzącą badania nad książką i biblioteką. W jej siedzibie działało od 1950 r. zintegrowane z nią organizacyjnie Niemieckie Muzeum Książki i Pisma (założone w 1884 r.), jedno z najstarszych i najbardziej znane na świecie w tej dziedzinie. Te bogate uwarunkowania historyczne z pewnością nie były bez znaczenia dla wyboru Lipska na miejsce obrad 47. Konferencji Generalnej IFLA w sierpniu 1981 r. z udziałem prawie tysiąca uczestników z ponad 70 krajów. Bibliotekarze NRD zaprezentowali wówczas 26 referatów.

Dorobek bibliotekarstwa NRD miał swoje niewątpliwe osiągnięcia, które jego twórcy z przekonaniem prezentowali po 1990 r. na wspólnych już debatach z zachodnimi kolegami³⁰. Podstawy teoretyczne bibliotekoznawstwa rozwijano na Uniwersytecie Humboldtów. Najpierw uruchomiono studia na kierunku bibliotekoznawstwo w roku akademickim 1953/54 na Wydziale Filozoficznym. Dało to początek staraniom o utworzenie Instytutu Bibliotekoznawstwa, który został założony w 1955 r. i mieścił się w budynku Niemieckiej Biblioteki Państwowej przy Universitätsstr. 7. Założycielem Instytutu i jego pierwszym komisarycznym dyrektorem był prof. dr Horst Kunze, dyrektor generalny wymienionej Biblioteki, nazywany często nestorem bibliotekoznawstwa w NRD. W związku z rozwojem nauki o dokumentacji i informacji naukowej rozszerzono zakres badawczy i zmieniono w 1966 r. jego nazwę na Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej³¹. Trzeba podkreślić, że istnieje on do dziś jako jedyny w Niemczech uniwersytecki instytut w zakresie nauki o bibliotece i informacji.

Włączenie bibliotek byłej NRD do struktur i systemów bibliotecznych RFN

Przedstawiony krótki szkic do dziejów podzielonego bibliotekarstwa niemieckiego pozwoli lepiej zrozumieć warunki jego jednoczenia po 1990 r. Odbywało się ono w atmosferze, którą

³⁰ Wykaz ponad 60 pozycji bibliograficznych dotyczących bibliotekoznawstwa byłej NRD – zob. baza DABI – Datenbank Deutsches Bibliothekswesen. <http://dabi.ib.hu-berlin.de/cgi-bin/dabi/suche.pl?schlagwort=Deutsche%20Demokratische%20Republik%20%28DDR%29&modus=html> [dostęp: 14.03.2016] oraz artykuły: Marwinski, Konrad. Zur Entwicklung und zum Stand des Bibliothekswesen in der ehem. DDR. *Bibliotheksdienst* 24 (1990) H. 7, s. 890-899; Paul, Peter: Das Bibliothekswesen an den Universitäten der ehemaligen DDR. In: *Bibliotheken in alten und neuen Hochschulen* / Hartwig Lohse, Deutscher Bibliothekstag, 82, 1992, Bochum. - Frankfurt am Main : Kostermann, 1993, s. 442-449 (*Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* : Sonderheft ; 55).

³¹ Institut für Bibliotheks- und Informationswissenschaft HU Berlin https://www.ibi.hu-berlin.de/de/institut/leitbild/gesch-ausbildung/index_html#a [dostęp: 14.03.2016].

bardzo trafnie charakteryzuje Włodzimierz Borodziej w odniesieniu do całej historii ponownego jednoczenia Niemiec:

„[Zjednoczenie] Najpierw przypomniało, że są inne Niemcy, bliskie, ale przecież odległe. Ale zjednoczenie przebiegło podobnie jak inne rewolucje antykomunistyczne w Europie Środkowo-Wschodniej - kopiowało sprawdzone wzory zachodnie. Dlatego doświadczenia NRD nadawały się na śmietnik, tak jak cała enerdowska gospodarka. (...) Panowało pełne poczucie wyższości Niemców z Republiki Federalnej nad Niemcami z NRD. Nie można było czerpać niczego pożytecznego z tego dziwołoga ani mu niczego powierzyć, nawet rządzenia się we własnym kraju. Zjednoczenie tylko utwierdziło Niemców w słuszności wyboru dokonanego po 1945 r. NRD przyłączono do RFN, inne pomysły nie przeszły. Nie uchwalono nowej konstytucji, lecz wykreślono z tej z 1949 r. artykuły dotyczące podziału Niemiec. (...) Od czasów zjednoczenia ok. 2 mln Niemców z NRD przeniosło się do zachodnich landów, a co najmniej kilkadziesiąt tysięcy z zachodu na wschód - urzędników, naukowców, studentów. Trochę się więc społeczeństwo wymieszało i ten proces integracji przyczynił się do złagodzenia z początku bardzo ostrych odmienności”³².

Proces przemian ukształtował antagonizm między obydwoma społeczeństwami, między tymi uprzywilejowanymi z zachodu i pokrzywdzonymi ze wschodu (Wessi – Ossi), który, chociaż już oczywiście w mniejszym natężeniu, trwa do dziś. W sferze publicznej, w dziedzinie nauki i kultury, dokonano wymiany ludzi na wszystkich stanowiskach związanych z zarządzaniem i kierowaniem. Z uniwersytetów musieli odejść enerdowscy profesorowie, a na ich miejsce przybyli naukowcy z landów zachodnich, tworzący od podstaw instytuty filozofii, historii, ekonomii, politologii, itd. Podobnie było w bibliotekach uniwersyteckich, funkcje dyrektorów i kierowników oddziałów obejmowali Wessi, po to, by zmieniać je organizacyjnie i strukturalnie. Nastąpiła wymiana elit, do których obywatele byłej NRD mieli bardzo ograniczony dostęp. Prowadzone w 1995 r. badania socjologiczne elit (projekt: Zentrum der Potsdamer Elitestudie) wskazały, że procentowy udział Niemców z części wschodniej i zachodniej w sektorze nauki wynosił odpowiednio 7,3% w stosunku do 92,7%; w kulturze nieznacznie lepiej 12,9% : 87,1%; w administracji tylko 2,5% : 97,5%. Ogólnie w grupie elit poza sek-

³² Borodziej, Włodzimierz: Niemcom nie wolno powiedzieć Niemcy dla Niemców. A co będzie, jeśli w końcu powiedzą? [Wywiad Maciej Stasiński], *Wyborcza.pl/ Magazyn Świąteczny*, 9 stycznia 2016. <http://wyborcza.pl/magazyn/1,149897,19446666,niecom-nie-wolno-powiedziec-niemcy-dla-niemcow-a-co-bedzie.html> [dostęp: 18.01.2016].

toem polityki udział mieszkańców byłej NRD wynosił 6,1%, a RFN 93,9%³³. Dane te pokazują niewielką, jeśli nie wręcz symboliczną, rolę Niemców z części wschodniej w grupie elit. Potwierdzają one też fakt, że ponowne zjednoczenie Niemiec polegało faktycznie na wcielaniu pięciu nowych landów do starej RFN, w wyniku czego zostały one przejęte/opanowane przez struktury zachodnich instytucji.

Taki właśnie proces jednoczenia z byłą NRD odbywał się również w odniesieniu do podzielonego bibliotekarstwa, czego zewnętrzną oznaką jest chociażby używanie nazw zachodnich dla scalanych instytucji. Połączone Deutsche Bücherei w Lipsku, Deutsche Bibliothek we Frankfurcie n. Menem i Deutsches Musikarchiv (Niemieckie Archiwum Muzyki) utworzone w 1970 r. w Berlinie Zachodnim, otrzymały wspólną nazwę "Die Deutsche Bibliothek"³⁴. Z kolei czasopismo „Zentralblatt für Bibliothekswesen”, wychodzące w Lipsku, przestało się ukazywać i zostało zamknięte na ostatnim zeszycie 12 z 1990 r. Pozostał i jest w dalszym ciągu publikowany zachodnioniemiecki dwumiesięcznik „Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie”. Działające w Berlinie dwie Biblioteki Państwowe scalono z dniem 1 stycznia 1992 r. pod nazwą Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz jako jedną bibliotekę w dwóch siedzibach, finansowaną przez Stiftung Preußischer Kulturbesitz. Nastąpił również czas zjednoczenia Niemieckiego Związku Bibliotek z Niemieckim Związkiem Bibliotek/Wschód, formalnie nazywającym się Związkiem Bibliotek NRD, który odbył się na dorocznym zjeździe członków w Getyndze 28 lutego 1991 r. w niezapomnianej atmosferze porozumienia i radości z ponownego bycia bibliotek niemieckich pod jednym dachem, a także konstruktywnej pracy nad nowym statutem³⁵.

Reformie podlegał także Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej, podobnie jak cały Uniwersytet Humboldtów. W styczniu 1991 r. powołano Komisję ds. Personalnych i Struktury, której celem była restrukturyzacja oraz przygotowanie nowych zasad prowadzenia badań i dydaktyki. Składała się ona z pięciu przedstawicieli Uniwersytetu Humboldtów (HU) i trzech profesorów z zewnętrznych uczelni. Obsada Instytutu Bibliotekoznawstwa – przyjęto taką jego nazwę – odbyła się na zasadzie otwartych konkursów. Wymieniona

³³ Hoffmann-Lange, Ursula: Elite West – Elite Ost. Eliten in den alten und den neuen Bundesländern. *Deutschland Ost – Deutschland West* 2000 H. 4. http://www.buergerimstaat.de/4_00/ostwest05.htm [dostęp: 14.03.2016].

³⁴ Lehmann, Klaus-Dieter: Die Deutsche Bibliothek – Was bleibt – was wird. In: *Bibliotheken in alten und neuen Hochschulen* / Hartwig Lohse, Deutscher Bibliothekstag, 82, 1992, Bochum. - Frankfurt am Main : Kostermann, 1993, s. 71 – 82.

³⁵ *Bibliothekspolitik in Ost und West : Geschichte und Gegenwart des Deutschen Bibliotheksverbandes* / hrsg. von Georg Ruppelt. Frankfurt am Main : Kostermann, 1998 (*Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* : Sonderhefte ; 72), s. 2-3, 127.

Komisja ogłosiła konkursy na trzy profesury, na które zgłosiło się 51 aplikantów. Wybrani profesorowie wygłosili wykłady dla szerokiej publiczności w lipcu 1993 r. w uroczystej sali Staatsbibliothek zu Berlin przy Unter den Linden. Zmiany strukturalne zakończyły się połączeniem Instytutu na HU z Instytutem Bibliotekoznawstwa i Kształcenia Bibliotekarzy Uniwersytetu Wolnego (Freie Universität) w Berlinie. Fuzja obydwu Instytutów nastąpiła w dniu 1.10.1994 r., a jego siedziba mieści się przy Dorotheenstr. 26, naprzeciw gmachu Staatsbibliothek zu Berlin³⁶. Dzisiejsza nazwa brzmi Instytut Nauki o Bibliotece i Informacji (Institut für Bibliotheks- und Informationswissenschaft), którego dyrektorem od 2007 r. jest przybyły z USA profesor Michael Seadle.

Włączenie bibliotek uniwersyteckich byłej NRD do systemu bibliotecznego zachodnich landów oraz sprawne zapewnienie literatury i informacji dla gruntownie zmienianych uczelni odbywało się przy dużym politycznym wsparciu instytucji władzy oraz gremiów odpowiadających za naukę i szkolnictwo wyższe, takich jak Rada Naukowa (Wissenschaftsrat). Materiały merytoryczne przygotowywały zespoły bibliotekarzy z obydwu jednoczonych państw oraz eksperci. Już na początku 1990 r. powstała „Komisja niemiecko-niemiecka ds. Edukacji”, a do spraw bibliotecnych powołano grupę ekspertów, której członkowie przygotowywali program działań dla nowych landów. Konkretnie zadania opracowała Grupa Robocza Federacja - Kraje ds. Bibliotekarstwa (Bund-Länder-Arbeitsgruppe Bibliothekswesen) w okresie od czerwca 1990 r. do czerwca 1991 r. Przewodniczyli jej dr Michael Hirsch ze strony Ministerstwa Federalnego ds. Edukacji i Nauki oraz dr Antonius Jammers ze strony Ministerstwa ds. Nauki i Badań Landu Północna Nadrenia-Westfalia. W otwartych dyskusjach podejmowano tematy trudne i kontrowersyjne. Rotacyjnie zmieniał się przewodniczący Grupy (raz był nim przedstawiciel rządu centralnego, innym razem landu), współpracowali z nią różni doradcy w kwestiach prawnych, administracyjnych oraz planowania i zarządzania. Pracowano nad następującymi obszarami bibliotekarstwa: biblioteki publiczne; sprawy kadrowe; zapewnienie literatury w bibliotekach naukowych; regionalne i centralne usługi w bibliotekach naukowych – wypożyczanie międzybiblioteczne; technika biblioteczna i informacyjna; problemy strukturalne i prawne. Efekty pracy tego zespołu prezentuje publikacja (ok. 140 stron)³⁷,

³⁶ Institut für Bibliotheks- und Informationswissenschaft. https://www.ibi.hu-berlin.de/de/institut/leitbild/gesch-ausbildung/index_html#a [dostęp: 14.03.2016].

³⁷ Empfehlungen zur Förderung der Bibliotheken in den neuen Bundesländern / [Helmut Rösner \[Red.\], Bund-Länder-Arbeitsgruppe Bibliothekswesen](#). Berlin : Dt. Bibliotheksinst., 1991 (dbi-Materialien ; 106), s. 5-7. Współpraca niemiecko-niemiecka z początku lat 90. udokumentowana także w *DBV – Infos* oraz w postaci siedmiu zeszytów „*Bibliotheksinformationen Ost-West*” czerwiec-grudzień 1990 r.

która stanowi doskonały przykład niemieckiej solidnej roboty. Przygotowali ją fachowcy mający doskonałe rozeznanie w sprawach bibliotek naukowych i publicznych, którzy w jasny sposób postawili cele przeprowadzanych zmian i precyzyjnie wyliczyli koszty każdego przedsięwzięcia.

Zmiany merytoryczne (katalogowanie, zbiory)

Była NRD obejmowała Berlin Wschodni oraz tereny pięciu – nazwanych tak po zjednoczeniu – nowych (wschodnich) landów. Szkolnictwo wyższe obejmowało dziewięć uniwersytetów i ponad czterdzieści szkół wyższych różnego typu (inżynierskie, pedagogiczne, artystyczne, muzyczne, sztuki, oraz akademie medyczne i rolnicze). Wykaz uniwersytetów i liczbę szkół wyższych w poszczególnych landach wschodnich przedstawia poniższa Tabela 1.

Tabela 1. Źródło: Empfehlungen zur Förderung der Bibliotheken in den neuen Bundesländern

	Nazwa landu	Uniwersytety (9)	Liczba szkół wyższych (44)
	Berlin Wschodni	1. Uniwersytet Humboldtów	6
1.	Brandenburgia		4
2.	Meklemburgia-Pomorze Wschodnie	1. Uniwersytet Rostok 2. Uniwersytet Greifswald	4
3.	Saksonia	1. Uniwersytet Lipsk 2. Techniczny Uniwersytet Drezno 3. Techniczny Uniwersytet Chemnitz	18
4.	Saksonia-Anhalt	1. Uniwersytet Halle 2. Techniczny Uniwersytet Magdeburg	7
5.	Turyngia	1. Uniwersytet Jena	5

W kwietniu 1991 r. odbyło się kolokwium w Niemieckim Instytucie Bibliotecznym (Deutsches Bibliotheksinstitut) na temat struktur połączenia bibliotek w nowych landach Federacji (Verbundstrukturen für die Bibliotheken in der neuen Bundesländern)³⁸. Jej uczestnikami byli przedstawiciele ministerstw nauki i kultury, dyrektorzy największych bibliotek naukowych i uniwersyteckich starych i nowych landów. Debatowano nad sprawnym unowocześnieniem bibliotek nowych landów, rozwojem i wyrównaniem zasobów literatury do badań i studiów oraz nad wyposażeniem bibliotek w sprzęt komputerowy i programy katalogowania zbiorów. Chodziło o jak najszybsze przechodzenie bibliotek enerdowskich na katalogowanie

³⁸ Empfehlungen ..., s. 90.

komputerowe i przystąpienie do sieci regionalnych związków bibliotecznych działających w starych landach.

Finansowanie bibliotek w tym zakresie określał program zmian w szkolnictwie wyższym (Hochschulerneuerungsprogramm 3), na który przeznaczono 20 mln DM w latach 1991-1995 (po cztery miliony na rok)³⁹. Podstawę obliczenia kwoty dla danego landu stanowiła liczba studentów rozpoczynających studia, stąd też wysokość przyznanych funduszy różniła się i wynosiła w granicach od 1,28 mln DM dla Saksonii do ok. 485 tys. DM dla Meklemburgii - Pomorza Wschodniego. Pieniądze przeznaczono na dwa cele/obszary zmian merytorycznych (tak należałoby je nazwać) w bibliotekach uniwersyteckich.

Pierwszy wiązał się z rozwojem katalogowania online, zakupami komputerów, szkoleniem, doradztwem oraz tworzeniem systemu wypożyczeń międzybibliotecznych. Rozpoczęła się szybko współpraca między landami, na przykład Badenii – Wirtembergii z Saksonią w sprawie przystąpienia do kooperatywnego katalogowania w ramach Südwestdeutscher Bibliotheksverbund (SWB) z centralą w Konstancji, czy Dolnej Saksonii z Saksonią Anhalt i przystąpienie tej drugiej do Gemeinsamer Bibliotheksverbund (GBV) z siedzibą w Getyndze. Wszystkie biblioteki uniwersyteckie wschodnich landów przeszły na opracowanie w centralnej bazie danych czasopism (Zeitschriftendatenbank - ZDB), stosowały format opisu danych MAB2 oraz zasady katalogowania alfabetycznego dla bibliotek naukowych RAK-WB. Ustalono następujący harmonogram czasowy zmian: lato 1991 – przystąpienie bibliotek do związków zachodnich landów, inwestycje i rozbudowa central koordynujących katalogowanie; I kwartał 1992 r. – rozpoczęcie katalogowania online; 1 stycznia 1993 r. – zakończenie procesu przejścia na katalogowanie kooperatywne. Dzięki zaangażowaniu ludzi i zapewnieniu finansowania udało się to przedsięwzięcie przeprowadzić⁴⁰.

Drugi duży obszar zmian merytorycznych w bibliotekach uniwersyteckich nowych landów dotyczył ich zbiorów. Sprawą ważną było nie tylko zapewnienie bieżącego gromadzenia literatury naukowej, ale również jej uzupełnienie za ostatnie 40 lat w takim stopniu,

³⁹ Empfehlungen, s. 102-107.

⁴⁰ Klaus Kempf, Aspekty bibliotecznej reorganizacji. Biblioteka Uniwersytetu Technicznego w Dreźnie. In: Biblioteka naukowa – automatyzacja, organizacja, zarządzanie : materiały z konferencji naukowej „Organizacja i zarządzanie bibliotekami naukowymi w procesie automatyzacji” Poznań, 15-17 listopad 1994 r. / (Red.) Artur Jazdon, Ewa Stachowska-Musiał. – Warszawa : SBP, 1995, S. 72-87. Ciekawa relacja autora i jego doświadczenia z wielomiesięcznego pobytu w Bibliotece Uniwersytetu Technicznego w Dreźnie, w związku z pomocą w zarządzaniu. Klaus Kempf jako przedstawiciel dyrekcji Bawarskiej Biblioteki Państwowej w Monachium był doradcą w sprawach zmiany struktury biblioteki, obiegu informacji wewnątrz zespołów pracowników, reorganizacji opracowania książek i przystąpienia Saksonii do systemu SWD, mającego centralę w Konstancji. Wymienił też osiągnięte efekty reorganizacji, takie jak znaczne przyspieszenie tempa pracy na poszczególnych etapach gromadzenia i opracowania.

żeby dorównywały zasobom zachodnich bibliotek. Wiadomo, że silnie ideologiczna niemiecka literatura z nauk humanistycznych i społecznych była właściwie nieprzydatna, więc wyrównanie braków dotyczyło tysięcy tytułów. Ale nie lepiej wyglądały braki w dyscyplinach ścisłych, przyrodniczych, medycznych, czy technicznych. Tutaj także potrzebne były uzupełnienia na dużą skalę i dotyczyły drogich wydawnictw specjalistycznych.

Swoje zdanie w tej kwestii wyraziła Rada Naukowa, która zaleciła w ramach ustawowego wsparcia szkół wyższych Hochschulbauförderungsgesetz (HBFG) utrzymać dodatkowe fundusze dla bibliotek nowych landów przez 12 lat, zaczynając od 1991 r., powiększone o koszty uzupełnienia podstawowych księgozbiorów z lat wcześniejszych. Korzystne warunki obowiązywały zwłaszcza dla nowo budowanych bibliotek, nowo zakładanych uczelni i tworzonych kierunków studiów (kwota była podnoszona o 15%). W organizacji udostępniania zbiorów wyraźnie zalecano wolny dostęp.

Określenie potrzeb bibliotek na zakup zbiorów przygotowała wspomniana Grupa Robocza Federacja - Kraje ds. Bibliotekarstwa. Za podstawę obliczeń przyjęto liczbę nabytków w 1990 r. oraz liczbę studentów. Retrospektywne (Rückergänzung) uzupełnienie książek i czasopism obejmowało okres 1950-1990 i szacowanie jego wielkości oparto o tzw. bawarski model budżetowy (das Bayerische Etatmodell), z pewnymi modyfikacjami, stosowany w bibliotekach uniwersyteckich m.in. w Monachium, Augsburgu, Erlangen-Norymberga. Wielkość nabytków książek i czasopism (łącznie z oprawą), odrębnego księgozbioru dydaktycznego określano na wzór zasad stosowanych w starych landach. Zakupy baz danych zalecano realizować konsorcyjnie dla całego landu, podobnie jak rozwijanie w wymiarze regionalnym usług korzystania z baz i realizacji wypożyczeń międzybibliotecznych. Jako przykład takich rozwiązań wskazywano współpracę wielu bibliotek szkół wyższych Północnej Nadrenii – Westfalii (HBZ).

Określenie wielkości bieżących nabytków oraz księgozbioru uzupełniającego według dziedzin wiedzy przedstawia Tabela 2⁴¹.

⁴¹ Tabela nr 2 Źródło: Empfehlungen, s. 56-57.

Tabela 2.

Dziedziny nauki	Nowe nabytki 1990 r.		Uzupełnienie księgozbioru podstawowego (Rückergänzung) 1950-1990			
	Książki (liczba wol.)	Czasopisma (liczba tytułów)	Książki (liczba wol.)	Czasopisma (liczba wol.)	Łącznie książki i czasopisma	Koszty łącznie tys. DM
Dzieła ogólne	2.500	800	23.500	18.500	42.000	3.612,5
Nauki humanistyczne i społeczne	33.300	4.800	310.500	67.000	377.500	29.987,5
Nauki ścisłe i przyrodnicze	6.000	1.750	46.000	30.000	76.000	14.400
Medycyna	3.000	1.300	23.500	22.500	46.000	9.150
Weterynaria	1.000	300	7.500	6.000	13.500	1.800
Rolnictwo	1.300	600	10.000	9.000	19.000	2.100
Technika	6.600	2.900	51.000	44.500	95.500	15.020
Razem	53.700	12.450	472.000	197.500	669.500	76.070

Liczby woluminów i wartość kwot są wysokie. Punktem wyjścia przy tych obliczeniach było przekonanie, że biblioteki szkół wyższych w nowych landach trzeba na nowo zorganizować. Liczba zbiorów do uzupełnienia z prawa i polityki wynosiła 46,5 tys. wol., tyle samo z ekonomii i socjologii, a z filologii aż 98 tys. Łączne koszty zakupu zbiorów uzupełniających oszacowano na sumę ponad 76 mln DM (książki ponad 43,2 mln, czasopisma 33 mln). Te kwoty wyliczono na podstawie średniej ceny jednego woluminu książki i czasopisma. W naukach humanistycznych i społecznych przyjęto cenę książki 75 DM, a czasopisma 100 DM. Najwyższe ceny ustalono dla książek z nauk przyrodniczych i medycyny – 150, a czasopism 250 DM. Finansowanie zakupów pochodziło z budżetu landów, rządu centralnego oraz kilku fundacji (Volkswagen Stiftung przeznaczył na ten cel 10 mln DM; wspierały także Siemens-Stiftung i Bosch-Stiftung).

Pozostaje pytanie, w jakim stopniu przygotowane plany rozwoju zbiorów bibliotek uniwersyteckich byłej NRD zostały urzeczywistnione? Przykład Biblioteki Uniwersyteckiej i Krajowej Turynii w Jenie (Thüringer Universitäts- und Landesbibliothek - ThULB) potwierdza ich ponad stuprocentową realizację. Dane podaje dyrektorka tej Biblioteki, dr Sabine Wefers, która pisze, że „Istotne luki w zbiorach zostały uzupełnione za dodatkowe środki z federacji i landu, tylko między 1990 - 1997 r. zgromadzono 750 tys. jednostek zbiorów. Na koniec

1997 r. zbiory wynosiły 3,61 miliona jednostek⁴². Wielkość gromadzonych zbiorów w ciągu jednego roku była imponująca. W ThULB przykładowo w ciągu roku 1993 przyrost zbiorów wynosił ponad 105 tys. jednostek o wartości 8,11 mln DM. Kwota (DM) ta pochodziła ze źródeł państwowych oraz fundacji:

- 4 mln - środki na zbiory podstawowe (Bund i Land);
- 2,25 mln - środki budżetu bieżącego;
- 1,5 mln - środki specjalne z programu zmian w szkolnictwie wyższym (Sondermittel HEP – Hochschulerneuerungsprogramm);
- 85 tys. - środki specjalne Turyńskiego Ministerstwa Nauki i Sztuki (Sondermittel TMWK);
- 206 tys. - dar Fundacji Siemens;
- 40 tys. - dar Koncernu Carl-Zeiss w Oberkochen;
- 30 tys. - dar Fundacji Boscha⁴³.

Zmiany merytoryczne bibliotek dotyczyły także ich kadry. Skuteczność reformy gwarantowali jej profesjonalni wykonawcy. Oto przykład omawianej biblioteki: Sabine Wefers objęła stanowisko dyrektorskie w Jenie w 1999 r. jako następczyni Konrada Marwinski'ego i sprawuje je do chwili obecnej. Wcześniej kierowała jednym z oddziałów w Bibliotece Miejskiej i Uniwersyteckiej we Frankfurcie n. Menem. Jest *Wessi*, urodziła się, studiowała i doktoryzowała w Zachodnich Niemczech. W Jenie sprawdziła się jako doskonały menadżer i bibliotekarz. Pod jej kierownictwem ThULB została zrestrukturyzowana, a w 2001 r. nastąpiła przeprowadzka do nowego gmachu. Wefers jest autorką ponad stu publikacji, współredaktorką czołowego czasopisma *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie*, osobą cenioną w środowisku bibliotekoznawców za posiadane kompetencje. W 2003 r. otrzymała propozycję objęcia stanowiska generalnego dyrektora Saksońskiej Biblioteki Krajowej, Państwowej i Uniwersyteckiej w Dreźnie, której nie podjęła i pozostała w Jenie. Przywołana droga zawodowa dyrektor Wefers wpisuje się w proces pozytywnych zmian w bibliotekarstwie wschodnich landów, gdzie w ćwierć wieku po zjednoczeniu Niemiec funkcjonuje wiele nowocze-

⁴² Sabine Wefers: *Konzeptionelles zur Landesbibliothek im Informationszeitalter*, in: Erland Kolding Nielson, Klaus G. Saur, Klaus Ceynowa (Hrsg.): *Die innovative Bibliothek*, München 2005, s. 261-270. „Wesentliche Bestandslücken wurden durch zusätzliche Erwerbungsmitel von Bund und Land geschlossen, allein zwischen 1990 und 1997 wurden 750.000 Bestandseinheiten erworben. Ende 1997 betrug der Bestand 3,61 Millionen Einheiten“.

⁴³ Jahresbericht ThULB 1993. *Mitteilungen Thüringer Universitäts- und Landesbibliothek Jena* Jg. 4 (1994) H. 5, s. 36-37.

nych, dobrze zorganizowanych bibliotek akademickich, mieszczących się w nowych i ciekawych architektonicznie budynkach⁴⁴.

Nowoczesne obiekty infrastruktury bibliotecznej

Udostępniona na portalu Niemieckiego Związku Bibliotek o nazwie "Bibliotheksportal. Deutscher Bibliotheksverband knb – Kompetenznetzwerk für Bibliotheken" lista nowo wybudowanych i gruntownie modernizowanych bibliotek od roku 1998 wykazuje 36 bibliotek uniwersyteckich i 26 innych szkół wyższych⁴⁵. W grupie bibliotek uniwersyteckich wymienione zostało 10 nowych budynków w miastach wschodnich landów oraz 5 modernizacji i gruntownych remontów historycznych i zabytkowych budowli z XIX w. (m.in. w Lipsku 'Bibliotheca Albertina' (2002); w Halle Uniwersytecka i Krajowa Biblioteka Saksonii-Anhalt – budynek z 1880 r. został zmodernizowany w 2000 r.). Warto wymienić te nowo otwarte biblioteki stanowiące przykład zarówno pięknej architektury, jak również wysokiej klasy funkcjonalizmu bibliotek otwartych na użytkowników. Są nimi:

- Berlin: Jacob-und-Wilhelm-Grimm-Zentrum (Biblioteka Uniwersytetu Humboldta) 2009;
- Drezno: Sächsische Landesbibliothek-Staats-und Universitätsbibliothek (Biblioteka Uniwersytetu Technicznego, jednocześnie Saksońska Biblioteka Krajowa i Państwowa) 2002;
- Cottbus: IKMZ (Centrum Informacji, Komunikacji i Mediów, Brandenburgski Uniwersytet Techniczny) 2005;
- Weimar: Universitätsbibliothek der Bauhaus (Biblioteka Uniwersytecka Bauhaus) 2006;
- Biblioteki Uniwersyteckie w: Halle (1998); Erfurt (2000); Greifswald (2001); Jena (2001); Magdeburg (2003); Rostok (2004).

Biblioteki współczesne i spadek po NRD

Biblioteki i książki czasów NRD to swoisty rozdział w niemieckiej historii i refleksja nad nim powraca mimo upływu czasu. Kilka pytań zawiera tekst zamieszczony na portalu

⁴⁴ Wykaz bibliotek nowo wybudowanych i modernizowanych od 1998 r. na stronie internetowej: <http://www.zlb.de/fachinformation/spezialbereiche/bibliotheksbauarchiv/baudokumentation/liste/bibliothekstyp.html#c6703> [dostęp: 18.01.2016].

⁴⁵ Bibliotheksbauten. <http://www.bibliotheksportal.de/home.html> [dostęp: 18.01.2016].

prasowym w 2014 r. zatytułowany „Kultura książki NRD jako makulatura”⁴⁶. Autor pyta o to, co dziś ze sławą prominentnych kiedyś autorów?; czy wydane wtedy książki powinny rzeczywiście zostać wyrzucone na śmietnik, a biblioteki i wydawnictwa pozamykane? W odpowiedzi zostają wymienione dobre strony tamtych czasów – piękne edycje literatury klasycznej, wydawanie książek należących do kanonu literatury niemieckiej, takich autorów jak Christa Wolf, Stefan Heym, Heiner Müller. Tysiące z tych książek zgromadził, a 300 tys. skatalogował i utworzył publiczną bibliotekę NRD (DDR-Bibliothek) Peter Sodann, zdaje się urodzony miłośnik książki, wychodzący z założenia, że historia NRD to także jego życie i nie może pozwolić, żeby utrwalona w druku, na jego oczach uległa zniszczeniu. Jego prywatna biblioteka znajduje się w małej saksońskiej miejscowości Staucha i ma swoją stronę internetową: www.psb-staucha.de.

Z pewnością wartościowa enerdowska literatura jest obecna w wielu niemieckich bibliotekach, a jej archiwalne egzemplarze są starannie przechowywane i chronione w Niemieckiej Bibliotece Narodowej oraz w Bibliotece Państwowej w Berlinie. Właśnie ta ostatnia zrealizowała projekt digitalizacji prasy codziennej NRD o nazwie *DDR-Press* i udostępniła cyfrowe kopie trzech czołowych dzienników: „Neues Deutschland” (1946-1990), „Berliner Zeitung” (1945-1993), „Neue Zeit” (1945-1994)⁴⁷.

1.2. Niemiecka Biblioteka Narodowa, Bawarska Biblioteka Państwowa, Biblioteka Państwowa w Berlinie – Pruskie Dziedzictwo Kultury, biblioteki regionalne

Przedmiotem omówienia są biblioteki naukowe jako określony rodzaj w typologii bibliotek wyróżniony na podstawie kryterium ze względu na użytkowników i formy wykonywanych usług. Powszechnie przyjmuje się, zarówno w bibliotekarstwie polskim, jak i niemieckim, że do bibliotek naukowych należą biblioteki narodowe, szkół wyższych, instytutów i jednostek naukowych, towarzystw naukowych, centralne biblioteki specjalistyczne oraz niektóre inne biblioteki (m.in. publiczne) z uwagi na posiadane zbiory i prowadzone nad nimi prace badawcze. Wśród tych ostatnich wyróżnia się w Niemczech jeszcze biblioteki badaw-

⁴⁶ Mayer, Norbert: Die Buchkultur der DDR als Makulatur. *Die Presse* 31.10.2014. <http://diepresse.com/home/kultur/literatur/4574736/Die-Buchkultur-der-DDR-als-Makulatur> [dostęp: 18.03.2016].

⁴⁷ Prasa NRD dostępna jest pod adresem <http://sbb.berlin/ddrpresse> [dostęp: 18.03.2016]. Opis projektu *DDR-Press*. http://zefys.staatsbibliothek-berlin.de/ddr-presse/?no_cache=1 [dostęp: 18.03.2016].

cze (die Forschungsbibliotheken), stanowiące grupę kilku najbardziej wartościowych księgozbiorów na świecie dla humanistyki i kultury⁴⁸.

Elementem wspólnym w działalności bibliotek naukowych jest służenie potrzebom nauki i kształcenia przez zapewnienie dostępu do materiałów bibliotecznych i zasobów informacji, które są niezbędne do prowadzenia prac naukowo-badawczych. Wymienione typy bibliotek łączy duża aktywność i inicjowanie przedsięwzięć ważnych dla bibliotekarstwa naukowego, wdrażanie nowych standardów bibliotecznych, doskonalenie świadczonych usług i rozwój zasobów cyfrowych. Wszystkim tym działaniom patronuje idea współpracy i kooperacji pozwalająca efektywniej pracować i szybciej przystosować biblioteki do zadań w cyfrowym świecie nauki.

"Policentryzm" to słowo pochodzące z języka greckiego (*poli*: wiele; *kéntron*: środek) i oznaczające tendencję do lokalizowania ośrodków władzy w wielu miejscach. Wiąże się więc ono z myślą demokratyczną, którą Niemcy mają zapisaną w swojej ustawie zasadniczej i ściśle przestrzegają w warunkach państwa federalnego - pluralizm i decentralizacja to jego główne osi organizacyjne. Bez niej nie sposób zrozumieć także złożonego systemu bibliotek niemieckich oraz relacji władzy między Berlinem a stolicami poszczególnych landów w aspekcie polityki bibliotecznej.

Policentryzm niemieckiego systemu bibliotek naukowych oznacza funkcjonowanie wielu ważnych bibliotek poza Niemiecką Biblioteką Narodową, które z uwagi zarówno na bogactwo posiadanych zbiorów, jak również podejmowane zadania i pełnione ponadregionalne funkcje, mają duże znaczenie w wymiarze ogólnoniemieckim. W odróżnieniu do państw mających jedną dominującą bibliotekę narodową, która realizuje wszystkie zadania bibliotekarstwa narodowego, w Niemczech funkcje te są w pewnej części podejmowane przez trzy biblioteki o znaczeniu narodowym. Obok Niemieckiej Biblioteki Narodowej (Deutsche Nationalbibliothek – DNB), która funkcjonuje w dwóch siedzibach - w Lipsku i Frankfurcie n. Menem, wymieniane są równocześnie jeszcze Bawarska Biblioteka Państwowa (Bayerische Staatsbibliothek) w Monachium oraz Biblioteka Państwowa w Berlinie, instytucja Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kultury (Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz), jako tworzące razem wirtualną niemiecką bibliotekę narodową. Dla jasności w wyjaśnieniu szerszego kontekstu historycznego policentryzmu należy przypomnieć kilka podstawowych dat z powstania DNB, która wzięła swój początek od Książnicy Niemieckiej (Deutsche Bücherei)

⁴⁸ Zob. Tokarska, Anna: Typologia i misja bibliotek w kontekście historycznym. W: Bibliotekarstwo / pod red. Anny Tokarskiej. – Warszawa, 2013, s. 66-72; Bibliotheken und Informationsgesellschaft in Deutschland : eine Einführung / Engelbert Plassmann et al. Wiesbaden, 2006. s. 63-82.

założonej 3 października 1912 r. w Lipsku z inicjatywy Stowarzyszenia Giełdowego Niemieckich Księgarzy (Börsenverein der Deutschen Buchhändler). Po podziale Niemiec po II wojnie światowej została utworzona w 1946 r. we Frankfurcie n. Menem Biblioteka Niemiecka (Deutsche Bibliothek), do której od 1970 r. należało Niemieckie Archiwum Muzyki (Deutsches Musikarchiv) w Berlinie Zachodnim. Po ponownym zjednoczeniu Niemiec 3.10.1990 r. dokonano połączenia Deutsche Bücherei w Lipsku i Deutsche Bibliothek we Frankfurcie n. Menem pod nazwą 'Die Deutsche Bibliothek'. W 2006 r. zjednoczona instytucja na mocy ustawy została określona jako Niemiecka Biblioteka Narodowa (Deutsche Nationalbibliothek –DNB), usytuowana początkowo w trzech (Lipsk, Frankfurt n. Menem, Berlin), później w dwóch siedzibach. W 2010 r. zostało przeniesione z Berlina do Lipska Niemieckie Archiwum Muzyki, tworząc integralną część tamtejszej DNB. Architektonicznie więc baza lokalowa DNB powstawała w różnych okresach. Dzisiejszy budynek DNB we Frankfurcie n. Menem pochodzi z 1997 r., natomiast o wiele starszy gmach w Lipsku wzniesiono w latach 1914-1916. Był on wielokrotnie rozbudowywany i modernizowany, m.in. w 1970 r. powstała funkcjonalna 'wieża książek', a najnowszą część budynku oddano do użytku w 2011 r. W tych właśnie pomieszczeniach mieści się obecnie Niemieckie Muzeum Książki i Pisma (Das Deutsche Buch- und Schriftmuseum), które jest znane na świecie jako najstarsze tego rodzaju muzeum i najbardziej znaczące pod względem wielkości i wartości zbiorów. Z kolei w historycznym budynku głównym znajdują się Niemieckie Archiwum Muzyki oraz liczne pracownie. Zarówno budynki historyczne jak i nowoczesne - w zgodnej ocenie bibliotekoznawców - prezentują wysokie standardy techniczne dla procesów gromadzenia, przechowywania i korzystania z mediów, pozwalają na dogodny rozwój technik informacyjnych i komunikacyjnych, przez co symbolizują doskonałe połączenie tradycyjnego bibliotekarstwa z wielowymiarowym światem nowych mediów⁴⁹.

Przywołane powyżej fakty dotyczą ostatnich ponad stu lat dziejów biblioteki narodowej w Niemczech, ale jej korzenie sięgają w czasie daleko wstecz. Ciekawe spojrzenie na ten temat prezentuje Sabine Wefers w artykule poświęconym Książnicy Niemieckiej w Lipsku oraz modelowi policentrycznemu niemieckiego bibliotekarstwa naukowego⁵⁰. Autorka stawia pytania, dlaczego biblioteka narodowa w Niemczech została utworzona dopiero w 1912 r.?, dla-

⁴⁹ Niggemann, Elisabeth, tamże, s. 365

⁵⁰ Wefers, Sabine: Die Deutsche Bücherei Leipzig und der deutsche Multizentralismus. In: Les bibliothèques centrales et la construction des identités collectives. Hrsg. Von Frédéric Barbier und István Monok. Leipzig 2005 (= L'Europe en réseaux: contributions à l'histoire de la culture écrite 1650- 1918 = Vernetztes Europa, Vol. 3.), s. 57-65.

czego wybrano Lipsk na miejsce jej siedziby?, czy nie lepszym wyjściem byłoby przekształcenie Królewskiej Biblioteki w Berlinie na bibliotekę narodową, a nie budowanie jej od podstaw? W poszukiwaniu odpowiedzi, dyrektorka biblioteki uniwersyteckiej w Jenie, z wykształcenia także historyk, proponuje sięgnąć do historii kształtowania się niemieckiej państwowości w późnym średniowieczu. Budowanie Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego odbywało się bez przestrzennego i politycznego centrum jakim jest stolica, tak jak to miało miejsce w przypadku wielu monarchii europejskich. Cesarstwo Niemieckie nie miało stolicy i dlatego było określane jako „Reich ohne Hauptstadt”. Funkcjonowało wówczas wiele ośrodków politycznych, małych i większych państw budujących własne centra, rezydencje i metropolie, w których rozwijały się także biblioteki (książęce, elektoralne, rad miejskich, a w czasach nowożytnych także zamożnych mieszczan). Lata 1871- 1945 po zjednoczeniu Niemiec to wyjątek od reguły (hegemonia Prus i okres III Rzeszy), relatywnie krótki okres w historii Niemiec bez ugruntowanej tradycji władzy centralnej. Po 1871 r. większość zjednoczonych państw niemieckich nawet wzmacniała wewnątrzpaństwowy federalizm i poza Berlinem świetnie rozwijały się równocześnie silne metropolie regionalne.

Dalsze rozważania Wefers z zakresu historii bibliotekarstwa niemieckiego dotyczą idei założenia ‘Reichsbibliothek’, która pojawiła się już w połowie XIX w. Pomysł poddał w 1848 r. Heinrich Wilhelm Hahn (1795-1873), księgarz i wydawca „Monumenta Germaniae Historica”. Polityczną deklarację w tej sprawie złożył w rewolucyjnej atmosferze Wiosny Ludów parlament narodowy Niemiec (Paulskirchenparlament), obradujący w kościele św. Pawła we Frankfurcie n. Menem. Mimo że ówczesne próby zjednoczenia Niemiec nie powiodły się, to dyskusja na temat utworzenia biblioteki narodowej toczyła się nadal, a konkurentkami do tej funkcji były dwie najbardziej znaczące biblioteki pod względem wielkości i bogactwa zbiorów, czyli Hofbibliothek w Monachium (od 1919 r. Bayerische Staatsbibliothek) i Königliche Bibliothek (późniejsza Preußische Staatsbibliothek) w Berlinie. Ta druga – według Wefers - wzbraniała się raczej przed przemianowaniem na Reichsbibliothek z obawy przed utratą naukowego charakteru, który ceniła sobie szczególnie wysoko w epoce pozytywistycznego kultu wiedzy. Biblioteka berlińska była wielokrotnie typowana na narodową⁵¹. Otóż w 1906 r. Friedrich Althoff (1839-1908), wpływowy polityk pruski w zakresie kultury i szkolnictwa wyższego, proponował rozszerzenie zbiorów Königlicher Bibliothek w Berlinie i przyznanie

⁵¹ S. Wefers przypominała jeszcze jeden moment historyczny z lat 90. XX w. po ponownym zjednoczeniu Niemiec, gdy wybitni bibliotekoznawcy przygotowali opinię w kwestii przyszłości Staatsbibliothek zu Berlin i dalszej jej rozbudowy. Przedstawiono wówczas możliwość włączenia tej Biblioteki do nowo restrukturyzowanej biblioteki narodowej i podjęcie przez nią zadań centralnych. Idea ta, choć teoretycznie oczywista, to jednak spóźniona i nie uwzględniająca zakorzenionych w tradycji struktur.

jej ogólnoniemieckiego egzemplarza obowiązkowego, co spotkało się z ostrym protestem wydawców saksońskich i południowo-niemieckich. Na tle tych wydarzeń pojawił się pomysł powołania w 1912 r. Deutsche Bücherei w Lipsku. Dlaczego w Lipsku, a nie w Berlinie, który w tym czasie osiągnął w Niemczech czołową pozycję w produkcji książek?

Wefers twierdzi, że nie bez znaczenia był fakt, że Lipsk miał długą tradycję wydawniczą, bowiem to tu założono w 1825 r. Stowarzyszenie Giełdowe Niemieckich Księgarzy (Börsenverein der Deutschen Buchhändler), mające silne oddziaływanie ekonomiczne i kulturalno-polityczne. Tajemnica sukcesu Stowarzyszenia tkwiła w sprawnej samoorganizacji, która doprowadziła w 1880 r. do ustalenia wewnętrznych norm prowadzenia biznesu księgarskiego oraz wspierania działań miejscowych i powiatowych kół na rzecz ochrony interesów swoich członków. Stowarzyszenie było protagonistą utworzenia Deutsche Bücherei w Lipsku jako organu niemieckiego księgarstwa i ręczyło swoją wiarygodnością i materialnym zabezpieczeniem za powodzenie tego przedsięwzięcia. Utrzymanie powołanej instytucji gwarantowały także miasto Lipsk, oferujące działkę pod budowę gmachu Książnicy oraz rząd Królestwa Saksonii⁵².

Co osiągnięto tworząc od podstaw nową bibliotekę? Deutsche Bücherei powstała jako nowy model biblioteki narodowej, różniący się od tego typu bibliotek w innych krajach europejskich, których tworzenie odbywało się przez stulecia w toku przemian od bibliotek królewskich (dworskich) do bibliotek państwowych (narodowych). Nowicjusze brakowało tych historycznych atrybutów, a co za tym idzie bogactwa i wielkości zbiorów. Od początku była ona ukierunkowana na gromadzenie zbiorów piśmiennictwa niemieckojęzycznego począwszy od roku 1913. Sama nazwa Książnica Niemiecka sugerowała świadome pominięcie takich znaczeniowych przymiotów jak "narodowa", jak również rzeczownika "biblioteka", podkreślając tym samym brak wygórowanych ambicji u młodszego partnera. Właściwie był to sygnał wyrażający postawę unikania konkurencji z "gigantami".

Konkluzja z rozważań Sabine Wefers zamyka się w następującym twierdzeniu: utworzenie Deutsche Bücherei stanowiło sukces zachowania policentrycznej struktury bibliotekarstwa naukowego w Niemczech. Tę strukturę tworzyło i tworzy nadal do dziś kilkanaście dużych bibliotek o zbiorach ważnych w skali europejskiej i realizujących ponadregionalne zadania. Należą do nich biblioteki państwowe, krajowe (landowe), uniwersyteckie, badawcze i cen-

⁵² Więcej na ten temat zob. także Buchhandel – Bibliothek – Nationalbibliothek : Vorträge eines Symposiums der Arbeitsgemeinschaft Sammlung Deutscher Drucke / hrsg. Von Bernhard Fabian. – Wiesbaden, 1997 oraz Röttsch, Helmut: Der Börsenverein der Deutschen Buchhändler zu Leipzig und die Deutsche Bücherei. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Nationalbibliothek. –Leipzig, 1962.

tralne, które często skupiają w jednej instytucji trzy lub dwa typy z wymienionych bibliotek (np. w Getyndze, Dreźnie, Hamburgu).

Ta wielość dużych bibliotek naukowych z punktu widzenia obserwatora zewnętrznego, nie orientującego się w przedstawionej powyżej historii, ani we współczesnych realiach federacji niemieckiej, może wydawać się efektem polityki nadmiernej biurokratyzacji. Ma ona jednak stale mocne uzasadnienie w federacyjnej organizacji państwa niemieckiego. Pięć z nich uczestniczy w tworzeniu zdecentralizowanej biblioteki narodowej w zakresie gromadzenia, archiwizacji i digitalizacji zbiorów historycznych do 1912 r. w ramach programu 'Zbiór Druków Niemieckich' (Sammlung Deutscher Drucke). Decentralizacja polega na podziale zadań według kryterium chronologicznego między znamienite biblioteki, wśród których znajdują się dwie biblioteki uniwersyteckie:

- 1450-1600 Bayerische Staatsbibliothek München (Bawarska Biblioteka Państwowa w Monachium),
- 1601-1700 Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel (Biblioteka Księcia Augusta w Wolfenbüttel),
- 1701-1800 Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen (Biblioteka Państwowa Dolnej Saksonii i Uniwersytecka w Getyndze)
- 1801-1870 Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg Frankfurt/M (Biblioteka Uniwersytecka J. Ch. Senckenberg'a we Frankfurcie n. Menem),
- 1871 -1912 Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz (Biblioteka Państwowa w Berlinie – Pruskie Dziedzictwo Kultury),
- 1913 - Deutsche Nationalbibliothek Leipzig und Frankfurt/Main (Niemiecka Biblioteka Narodowa)⁵³.

Bibliotekarstwo niemieckie pozostaje wierne strukturze policentryzmu, także w czasach, gdy świat stał się jakby mniejszy, kiedy biblioteki wiedzą więcej o sobie nawzajem i ściśle ze sobą współpracują i to bynajmniej nie z pobudek wysokich, lecz najczęściej z konieczności finansowej – konkluduje na koniec Sabine Wefers. Tworzą związki, działają w skali federacji i na forum międzynarodowym. Pluralizm został zachowany również obecnie w przypadku kształtowania się sześciu regionalnych związków bibliotecznych w celu kooperacji w zakresie katalogowania komputerowego. Konstytucyjna zasada *Kulturhoheit* gwarantuje landom suwerenność w kulturze, edukacji i nauce - jest cenioną wartością także dla utrzymania różnorod-

⁵³ Das deutsche Buch. Die Sammlung deutscher Drucke 1450-1912 / Fabian, Bernhard, Mittler, Elmar (Hrsg.). – Wiesbaden, 1995. Podsumowanie 20 lat pracy nad „Zbiorem Druków Niemieckich” zawiera publikacja: Nationale Verantwortung für kulturelle Überlieferung : Symposium aus Anlass des 20-jährigen Bestehens der Sammlung Deutscher Drucke / hrsg. Von Berndt Dugall ... – Frankfurt am Main : Klostermann, 2010.

ności w bibliotekarstwie. W takim otoczeniu instytucjonalnym rozwijała się Niemiecka Biblioteka Narodowa z jej koordynowanym dualizmem i siedzibami w dwóch miastach poza stolicą państwa, oraz centralnym znaczeniem dla federacji niemieckiej i obszaru niemieckojęzycznego. W kontekście międzynarodowym tworzy ona nową, oryginalną jakość, model biblioteki narodowej o swoistym "sznycie", z historycznymi tradycjami sięgającymi średnio-wiecznego "cesarstwa bez stolicy".

Po rozważaniach historycznych przechodzimy do obecnych zadań Niemieckiej Biblioteki Narodowej (**Deutsche Nationalbibliothek – DNB**), która gromadzi, opracowuje, długoterminowo archiwizuje i dokumentuje w postaci bibliografii narodowej naukowe i kulturowe dziedzictwo Niemiec w postaci utrwalonego tekstu i muzyki w celu udostępniania ich obecnie oraz w przyszłości. Stanowi instytucję prawa publicznego finansowaną przez rząd RFN, mającą siedziby w Lipsku i Frankfurcie n. Menem. Jej podstawowym zadaniem jest kompletne gromadzenie niemieckojęzycznych publikacji włącznie z muzykami i dokumentami dźwiękowymi od 1913 r., także tych ukazujących się za granicą oraz przekładów dzieł niemieckojęzycznych (*Germanica*), jak również dzieł niemieckich emigrantów z okresu 1933-1945⁵⁴.

Podstawy gromadzenia zawiera ustawa o Niemieckiej Bibliotece Narodowej z dnia 22 czerwca 2006 r. i rozporządzenie z października 2008 r. dotyczące dostarczania egzemplarzy obowiązkowych⁵⁵. W ustawie jako przedmiot gromadzenia wymienione są dzieła medialne (Medienwerke) przedstawione w postaci pisma, obrazu i dźwięku, które są publicznie dostępne w formie fizycznej (materialnej) i formie niefizycznej (niematerialnej). Dzieła medialne w formie fizycznej są utrwalone na pergaminie, papierze, nośnikach elektronicznych i innych nośnikach, a dzieła w formie niefizycznej są prezentowane w sieciach publicznych (Netzpublikationen). Zakres i zasięg gromadzenia utworów medialnych obejmuje:

1. dzieła medialne opublikowane w Niemczech (także muzykalia i nośniki dźwiękowe);
2. dzieła medialne niemieckojęzyczne opublikowane za granicą;

⁵⁴ Deutsche Nationalbibliothek (zasoby liczyły na koniec 2015 r. ponad 30,9 mln. jednostek) – strona internetowa DNB: http://www.dnb.de/DE/Home/home_node.html Szczegółowy wykaz wielkości poszczególnych rodzajów zbiorów zawiera sprawozdanie roczne (Jahresbericht za rok ... na stronie WWW <http://files.dnb.de/jahresbericht2013/files/assets/basic-html/page42.html> [dostęp: 17.02.2016].

⁵⁵ Gesetz über die Deutsche Nationalbibliothek (DNBG) z 22.06.2006, Bundesgesetzblatt (BGBl. I S. 1338) <https://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/dnbg/gesamt.pdf>; <https://www.gesetze-im-internet.de/dnbg/BJNR133800006.html>; Knoch, Stefan: Anmerkungen zum „Gesetz über die Deutsche Nationalbibliothek“ (DNBG). Bibliotheksdienst 41 (2007) H. 5, s. 529-541. [dostępny online] <https://www.degruyter.com/view/j/bd.2007.41.issue-5/bd.2007.41.5.529/bd.2007.41.5.529.xml> [dostęp: 20.02.2017]. 'Medienwerke' tłumacząc dosłownie jako 'dzieła medialne', innym terminem może być 'utwór medialny' (utwór stanowi przedmiot prawa autorskiego) na oznaczenie materiałów o różnym sposobie zapisu na różnego typu nośnikach. Termin 'dzieło' ma w języku polskim znaczenie utworu o szczególnie dużej wartości literackiej, naukowej i artystycznej, a takimi nie są oczywiście wszystkie gromadzone w bibliotekach materiały.

3. tłumaczenia niemieckojęzycznych dzieł na inne języki opublikowane za granicą;
4. dzieła medialne obcojęzyczne dotyczące Niemiec opublikowane za granicą (Germanica);
5. dzieła drukowane (Druckwerke) tworzone i opublikowane w latach 1933-1945 przez niemieckojęzycznych emigrantów.

Zbiory emigracyjne znajdują się w obydwu siedzibach Niemieckiej Biblioteki Narodowej: w Lipsku, jako Zbiór Literatury Emigracyjnej (Sammlung Exil-Literatur 1933-1945), i we Frankfurcie n. Menem w Archiwum Niemieckiej Emigracji (Deutsches Exilarchiv 1933-1945). Archiwum gromadzi przede wszystkim spuścizny, listy i rękopisy. W 2012 r. razem z Archiwum Literatury Niemieckiej (Deutsches Literaturarchiv) w Marbachu przygotowało wirtualną wystawę w sieci „Künsten im Exil”. Z okresem narodowego socjalizmu w Niemczech związany jest także wydzielony specjalny księgozbiór Anne-Frank-Shoah-Bibliothek, poświęcony prześladowaniom i zagładzie Żydów. Rozwijany jest on od 1992 r. w siedzibie w Lipsku i stanowi międzynarodową bibliotekę służącą badaniom nad Holocaustem.

Ustawa z 2006 r. wprowadziła nazwę „Niemiecka Biblioteka Narodowa”, wcześniej bowiem unikano przymiotnika ‘narodowa’ i stosowano określenie „Biblioteka Niemiecka” (Die Deutsche Bibliothek). Inną zmianą tej nowelizacji jest rozszerzenie zadania gromadzenia o publikacje w sieci (Netzpublikationen), których synonimem jest określenie "publikacje online". To był pierwszy krok do rozpoczęcia gromadzenia, katalogowania, przechowywania i zapewnienia długoterminowego dostępu do tego rodzaju publikacji. Ich zasób w DNB w 2013 r. wynosił już ponad milion jednostek, które stanowiły nie tylko elektroniczne książki i czasopisma, dysertacje szkół wyższych, ale także wybrane strony internetowe, e-Paper wielu codziennych gazet, muzyka oraz zamieszczone w Internecie ważne wydarzenia kulturalne i społeczne. Publikacje w sieci włączono do zasobu wychodząc z założenia, że wiele wartościowych informacji i muzyki pojawia się w Internecie, ginąc z niego po krótkim czasie i stając się niedostępne. Stąd też rola bibliotek w selekcjonowaniu tych materiałów, wykazywaniu ich w katalogach i bezpiecznym przechowywaniu po to, by móc je w dalszej przyszłości udostępnić. Ogromne znaczenie ma w tym przypadku dbałość o długotrwałą archiwizację gromadzonych danych cyfrowych, co jest dzisiaj wielkim wyzwaniem, angażuje badania teoretyczne i wymaga wielkich nakładów finansowych na konkretne programy temu tematowi poświęcone (o czym w dalszych częściach tego opracowania). DNB przywiązuje dużą wagę do

długoterminowej archiwizacji danych, co zostało potwierdzone otrzymaniem przez nią pieczęci stowarzyszenia *nestor* w 2016 r.⁵⁶.

Rozszerzenie gromadzenia o publikacje w sieci było możliwe dzięki rozporządzeniu o ogólnoniemieckim egzemplarzu obowiązkowym publikacji online⁵⁷. Każdy wydawca i producent (wytwórca) w Niemczech jest zobowiązany do bezpłatnego przesłania do DNB dwóch egzemplarzy publikacji w formie fizycznej oraz kopii publikowanych dzieł w formie elektronicznej. Prawo to w praktyce jest przestrzegane. Biblioteka opracowuje publikacje formalnie i rzeczowo i na ich podstawie przygotowuje Niemiecką Bibliografię Narodową (Deutsche Nationalbibliographie). Gromadzenie i opracowanie publikacji odbywa się w obydwu siedzibach biblioteki, tym samym rozwijane są dwa kompletne zbiory, co jest uzasadnione z punktu widzenia ich bezpieczeństwa i gwarancji zachowania.

Zainwentaryzowane zbiory DNB wykazane w sprawozdaniu za rok 2015 liczyły ogółem 30.862.381 wol. i jedn., w tym:

- książki	15.008.067
- czasopisma/gazety	4.915.927
- publikacje szkół wyższych	2.166.642
- mapy	437.839
- mikroformy	1.852.985
- muzykalia	981.282
- dokumenty dźwiękowe	1.995.732
- normy	528.361
- pozostałe materiały	812.935
- publikacje w sieci	2.162.611
- przybyło ogółem w ciągu 2015 r. – 1.138.482 jedn. fizycznych i dostępnych w sieci, wg krajów: Niemcy – 1.089.874; Austria – 14.175; Szwajcaria – 10.742; inne kraje – 17.124.	
- digitalizacja – dostępne obiekty – 69.949 (stron 8.289.650), zdigitalizowano w 2015 r. 9.530 obiektów (961.243 stron).	
- użytkownicy aktywni -	21.789
- zamówienia –	469.721 ⁵⁸ .

Poza przedstawioną podstawową działalnością Niemiecka Biblioteka Narodowa wykonuje następujące zadania, którymi są:

- Współpraca z instytucjami i organizacjami bibliotekarskimi na poziomie narodowym i międzynarodowym jako aktywny partner wielu gremiów i projektów.

⁵⁶ Nestor-Siegel für vertrauenswürdige digitale Langzeitarchive - pieczęć przyznawana jest bibliotekom i innym instytucjom, które dokonały ewaluacji tworzonych archiwów cyfrowych zgodnie z normą DIN-Norm 31644 „Kryteria dla godnego zaufania długoterminowego archiwum cyfrowego” http://www.langzeitarchivierung.de/Subsites/nestor/DE/nestor-Siegel/siegel_node.html [dostęp: 31.03.2016].

⁵⁷ Verordnung über die Pflichtablieferung von Medienwerken an die Deutsche Nationalbibliothek (Pflichtablieferungsverordnung - PflAV) http://www.gesetze-im-internet.de/pflav/_7.html [dostęp: 31.03.2016].

⁵⁸ Jahresbericht 2015, s. 44-52. <http://d-nb.info/1102219754/34> [dostęp: 20.01.2017].

- Budowa i uruchomienie Niemieckiej Biblioteki Cyfrowej (Deutsche Digitale Bibliothek), będącej centralnym dostępem do cyfrowych zasobów nauki i kultury Niemiec (jest to wspólny projekt federacji, landów i samorządów).
- Rozwój i stosowanie jednolitych standardów i norm w bibliotekarstwie. Prace te koordynuje Stanowisko ds. Standaryzacji (Arbeitsstelle für Standardisierung - AfS), odpowiedzialne za dalszy rozwój standardów w zakresie metadanych. Ostatnio dokonane zmiany dotyczą przejścia bibliotek niemieckich w 2015 r. na amerykańskie zasady „Resource Description and Access” (RDA) oraz zakończenia prac nad integracją oddzielnych haseł wzorcowych osobowych, korporatywnych, przedmiotowych, geograficznych i tytułów (Personennamendatei - PND, Gemeinsame Körperschaftsdatei – GKD, Schlagwortnormdatei – SWD) w jeden wspólny zasób danych znormalizowanych „Gemeinsame Normdatei” – GND.
- Rozbudowa strony technicznej Bazy Danych Czasopism (Zeitschriftendatenbank – ZDB), która jest wspólnym katalogiem wydawnictw ciągłych dla niemieckich i austriackich bibliotek prowadzonym przez Bibliotekę Państwową w Berlinie.
- Koordynacja prac w zakresie ‘*nestor*’, czyli Sieci Kompetencji ds. Długoterminowej Archiwizacji Danych Cyfrowych (Kompetenznetzwerk zur digitalne Langzeitarchivierung).
- Prowadzenie narodowego centrum numerów ISSN w porozumieniu z międzynarodowym centrum ISSN w Paryżu; współpraca w ramach projektu Zbiór Druków Niemieckich (Sammlung Deutscher Drucke); prowadzenie stanowiska ds. regionalnych systemów bibliotecznych, służącego kooperacji bibliotek; współpraca z Niemieckim Instytutem Normalizacji (DIN)⁵⁹.

Przedstawiona działalność DNB obejmuje zadania typowe dla bibliotek narodowych w większości krajów, które koncentrują się wokół funkcji archiwizacji wydawnictw, tworzenia narodowego serwisu bibliograficznego, opracowywania retrospektywnej bibliografii, standaryzacji dla bibliotek niemieckiego obszaru językowego, reprezentowania narodowego bibliotekarstwa, centralnego planowania i koordynacji oraz kompetencji⁶⁰.

⁵⁹ Niggemann, Elisabeth: Deutsche Nationalbibliothek. In: Handbuch Bibliothek : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven / Konrad Umlauf, Stefan Gradmann [Hrsg.]. – Stuttgart [u. a.] : Metzler, 2012, s. 362-366.

⁶⁰ Niggemann, Elisabeth: Kontinuität durch Innovation. In: Bibliotheken : Innovationen aus Tradition. Rolf Griebel zum 65. Geburtstag / (Hrsg.) Klaus Ceynowa u. Martin Hermann. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2014, s. 64-75 (Autorka prezentuje aktualną strategię działania i priorytety DNB).
https://www.degruyter.com/downloadpdf/books/9783110310511/9783110310511_fm/9783110310511_fm.pdf
[dostęp: 10.03.2017].

Dwie znakomite i największe biblioteki o charakterze uniwersalnym w Monachium i Berlinie wymieniane są najczęściej jednocześnie, by unikać oceny ich znaczenia. Zostaną więc zaprezentowane w kolejności alfabetycznej, nie wartościując żadnej z nich⁶¹.

Bawarska Biblioteka Państwowa w Monachium (**Bayerische Staatsbibliothek München** – BSB) jest centralną biblioteką archiwizującą Wolnego Państwa Bawarii (Freistaat Bayern) i jedną z największych uniwersalnych bibliotek Europy. Jej zbiory są rozległe i jedyne w swoim rodzaju, ponieważ składają się na nie bezcenne rękopisy, druki rzadkie, spuścizny wybitnych osób, bogate zbiory specjalne oraz zbiory dotyczące Europy Wschodniej, Orientu i Azji Dalekowschodniej⁶². Według danych z 2015 r. liczą one ogółem 10.363.000 wol. i jedn. (przyrost roczny wyniósł 140.000 jedn.), na które składają się poza książkami i oprawnymi czasopismami:

- bieżące czasopisma drukowane i elektroniczne 59.000 tytułów
- rękopisy 132.900
- inkunabuły 20.000
- dokumenty cyfrowe online o objętości 645 TB (Terabajtów)
- zbiory zdigitalizowane 1.140.000 jedn.

Prezentację potencjału biblioteki uzupełnią wybrane dane dotyczące budżetu i udostępniania:

- wydatki ogółem 53.189.000 euro
- wydatki na gromadzenie mediów 12.189.000 euro
- projekty realizowane w 2015 r. 42
- środki pozyskane na projekty 9.090.000 euro
- aktywni czytelnicy 69.500
- wypożyczenia 1.460.000
- dostarczanie dokumentów 295.000
- udostępnione zasoby cyfrowe 1.629.911
- miejsca dla czytelników 1.004
- odwiedzin w czytelniach 1.080.000
- informacje udzielone 104.000
- dostęp do katalogu online 6.837.000 (na urządzeniach mobilnych 113.664)
- szkolenia, wycieczki 445⁶³.

BSB została założona w 1558 r. przez księcia Albrechta V jako biblioteka dworska Wittelsbachów. Szybko rozwijała swoje zbiory, do czego przyczyniło się bawarskie prawo o eg-

⁶¹ Schneider-Kempf, Barbara; Martin, Hollender: Wettbewerb fördert die Qualität, denn Konkurrenz spornt an. In: Bibliotheken : Innovationen aus Tradition. Rolf Griebel zum 65. Geburtstag / (Hrsg.) Klaus Ceynowa u. Martin Hermann. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2014, s. 459-468. Artykuł omawia współpracę SBB i BSB oraz wydanie razem 25 numerów czasopisma *BibliotheksMagazin*. Tytuł podkreśla, że współzawodniczenie wspiera jakość, a konkurencja mobilizuje do lepszego działania. https://www.degruyter.com/downloadpdf/books/9783110310511/9783110310511_fm/9783110310511_fm.pdf [dostęp: 10.03.2017].

⁶² Bayerische Staatsbibliothek München. <https://www.bsb-muenchen.de/index.php> [dostęp: 20.02.2016] ; Griebel, Rolf: Bayerische Staatsbibliothek. In: Handbuch Bibliothek : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven / Konrad Umlauf, Stefan Gradmann [Hrsg.]. – Stuttgart [u. a.] : Metzler, 2012, s. 366-369.

⁶³ Jahresbericht 2015: Kennzahlen, s. 10-11. https://www.bsb-muenchen.de/fileadmin/pdf/publikationen/jahresbericht/bsb_jb_2015.pdf [dostęp: 26.05.2017].

zemplarzu obowiązkowym wydane już w 1663 r. Okresem przełomowym w jej historii jest sekularyzacja klasztorów i rozwój wydawnictw na początku XIX w., które przyniosły bibliotece znaczący wzrost zbiorów o 450 tys. tomów i 18,6 tys. rękopisów. W latach 1832-1843 wybudowano nowy budynek Biblioteki w Monachium przy Ludwigstraße.

Systematycznie kontynuowane zakupy cennych rękopisów, druków, map, muzykaliów oraz bieżących nowości wydawniczych ze wszystkich dziedzin wiedzy, sprawiły, że wielkość i jakość tych wyjątkowych zbiorów zapewnia jej najwyższe miejsce wśród bibliotek uniwersalnych w europejskiej i światowej przestrzeni kulturowej. Biblioteka posiada jedno z pięciu największych zbiorów rękopisów na świecie (132,9 tys.), ponadto 20 tys. inkunabułów i bogate druki XVI-wieczne. Zasoby dostępnych czasopism monachijskiej Biblioteki przewyższa w Europie tylko British Library w Londynie.

Dzisiejszy punkt ciężkości gromadzenia - jak podaje Rolf Griebel, wieloletni dyrektor BSB - skupia się na wytypowanych dziedzinach wiedzy dzięki stałemu wsparciu DFG w wysokości kilku milionów euro rocznie. Dzięki dotacjom rozwijane są zbiory z następujących nauk: prehistoria i okres wczesnohistoryczny; klasyczna historia starożytna; Bizancjum; nowożytna Grecja; język i literatura rumuńska; Europa Wschodnia, Środkowo-Wschodnia i Południowa; język i literatura albańska; historia – dzieła ogóle; historia Niemiec, Austrii, Szwajcarii, Francji i Włoch; nauki o muzyce; nauki o bibliotece, książce i informacji. W zakresie tych dziedzin gromadzona jest literatura drukowana i elektroniczna z zachowaniem jak największej kompletności i równocześnie rozwijane są biblioteki wirtualne (Virtuelle Fachbibliotheken), które stanowią integralną ofertę cyfrowej i konwencjonalnej informacji specjalistycznej na potrzeby badań i studiów. Ze szczególną troską traktowane są *Bavarica* (Bayerische Landesbibliothek Online), jak również nauki biologiczne i medycyna (Life Sciences und Medizin - BioMedLit).

Zagwarantowanie długoterminowego dostępu do dokumentów cyfrowych następnym generacjom stawia przed BSB nowe zadania techniczne i organizacyjne. W związku z tym uczestniczy ona w narodowych i międzynarodowych projektach dotyczących długoterminowej archiwizacji danych i współpracuje z Centrum Komputerowym Leibniza Bawarskiej Akademii Nauk. Od 2007 r. Biblioteka podjęła pionierską i przełomową współpracę z operatorem wyszukiwarki internetowej Google w zakresie digitalizacji. W jej efekcie ponad milion tomów - dozwolonych w myśl prawa autorskiego - zostało zdigitalizowanych i udostępnionych w sieci globalnej⁶⁴.

⁶⁴ Więcej aktualnych informacji o BSB zob. w Bibliotheken : Innovationen aus Tradition. Rolf Griebel zum 65. Geburtstag / (Hrsg.) Klaus Ceynowa u. Martin Hermann. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2014. Kilkanaście artyku-

BSB jest koordynatorem wszelkich inicjatyw bibliotecznych w odniesieniu do wszystkich bibliotek (także uniwersyteckich) całej Bawarii. W jej strukturach funkcjonuje centrala Bawarskiego Związku Bibliotek jako centrum kompetencji informacyjnych i technologicznych. Ponadto planuje i koordynuje pracę konsorcjum na zakup licencjonowanych elektronicznych czasopism, książek i baz danych. Inną ważną jednostką prowadzoną przez BSB jest Instytut Restauracji Książki i Rękopisów (Institut für Buch- und Handschriftenrestaurierung), założony w 1963 r., którego zadaniem jest prowadzenie zabiegów konserwatorskich i opieka nad cennymi zbiorami. Łączy w swej działalności praktykę wykonywania tego rodzaju zabiegów z badaniami nad techniką konserwatorską i materiałami, m.in. dzięki współpracy z Uniwersytetem Technicznym w Monachium.

Biblioteka ta konsekwentnie podąża za wymogami świata cyfrowego i rozwija swoje usługi w sieci. Budowę nowoczesnej infrastruktury informacyjnej traktuje jako gwaranta wysokiej jakości usług na rzecz nauki, edukacji i gospodarki. Maksymą działania BSB jest bycie „pierwszym adresem dla osób szukających informacji”. W czasach Internetu chce być jednocześnie atrakcyjnym miejscem pracy naukowej, dlatego czynna jest 7 dni w tygodniu od godziny 8.00 do 24.00⁶⁵.

Zakres realizowanych zadań przez Bibliotekę w Monachium stawia ją w rzędzie wiodących instytucji pamięci obszaru kultury europejskiej. Działa zarówno jako skarbnica piśmienniczego dziedzictwa kulturowego i jednocześnie jako centrum świadczące usługi multimedialne w nowych, innowacyjnych technologiach⁶⁶.

Państwowa Biblioteka w Berlinie – Pruskie Dziedzictwo Kultury (**Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, SBB-BK**) to najbardziej znacząca biblioteka naukowa w Niemczech, z uniwersalnymi historycznymi i współczesnymi zbiorami oraz innowacyjnymi usługami. Wraz z siecią państwowych muzeów, archiwum i dwóch instytutów jest ona częścią Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kultury (SPK), fundacji prawa publicznego, finansowanej w 75% przez Federację i 25% przez kraje. Znane na świecie znakomite zbiory czynią ją jednym z centrów międzynarodowego zachowania literatury. Jej czytelnikami byli m.in.: Georg W. F. Hegel, Arthur Schopenhauer, Friedrich Engels, Alexander von Humboldt, Jacob Grimm i Theodor Mommsen. Uważali ją za miejsce codziennej pracy i życia, czemu dawali

ów zostało poświęcone różnym aspektom działalności, m.in. dziesięć lat partnerstwa z Google w zakresie digitalizacji; wysoka rozdzielczość 3-D w digitalizacji dziedzictwa kulturowego; zbiory rękopisów orientalnych, azjatyckich i druków rzadkich w BSB; kształcenie konserwatorów książki.
https://www.degruyter.com/downloadpdf/books/9783110310511/9783110310511_fm/9783110310511_fm.pdf
[dostęp: 10.03.2017].

⁶⁵ Griebel, Rolf: Die Bayerische Staatsbibliothek im digitalen Zeitalter. – München, 2015.

⁶⁶ Griebel, Rolf; Ceynowa, Klaus: Die Bayerische Staatsbibliothek: eine Positionsbestimmung zum 450-jährigen Gründungsjubiläum, München, 2009.

wyraz w licznych swoich listach, pamiętnikach i uroczystych mowach. Nazywana wówczas Biblioteką Królewską (Königliche Bibliothek) była ‘duchowym pokarmem’ wielkich postaci nauki XIX w., którzy z kolei w dowód wdzięczności i zaufania przekazywali do jej zbiorów własne spuścizny i archiwa⁶⁷.

Ponad 350-letnia historia berlińskiej Biblioteki zaczyna się w 1661 r. od założenia przez Fryderyka Wilhelma Brandenburskiego „Biblioteki Elektorskiej w Cölln nad Sprewą” (Churfürstliche Bibliothek zu Cölln an der Spree). Dawna miejscowość Cölln należy dzisiaj do dzielnicy Berlina o nazwie Neukölln. Po podniesieniu Księstwa Prus do rangi królestwa (Königreich Preußen) w 1701 r., Biblioteka zmieniła nazwę na „Königliche Bibliothek zu Berlin”. Zmianom podlegała nie tylko sama nazwa Biblioteki, ale też stopień dostępności jej zbiorów dla szerszej publiczności i społeczne wykorzystanie. Ewoluowała od biblioteki dworskiej do instytucji podlegającej od 1810 r. administracji państwowej w zakresie gromadzenia księgozbioru, co miało też związek z nowo utworzonym Uniwersytetem Berlińskim. Od tej właśnie daty rozpoczął się okres jej rozwoju jako wiodącej Biblioteki Prus, który w następnych latach - od przełomu 1885/1886 do lat trzydziestych XX w. – przybrał jeszcze bardziej na intensywności i uczynił ją najbardziej znaczącą biblioteką naukową na świecie. W 1914 r. przeniosła swą siedzibę do imponującego gmachu w pobliżu Opery przy ulicy Unter den Linden 8, wybudowanego przez głównego architekta cesarskiego Ernst’a von Ihne. W latach 1918-1945 była nazwana Pruską Biblioteką Państwową (Preußische Staatsbibliothek)⁶⁸.

W czasie II wojny światowej odbyła się ewakuacja zbiorów do miejsc uznanych za bezpieczne, najczęściej do zamków i klasztorów. Obok poważnych strat wojennych w czasie bombardowań, utracone zostały także cenne zbiory ewakuowane i rozlokowane na Śląsku i Pomorzu, które po wojnie trafiły do bibliotek w Polsce i Związku Radzieckim⁶⁹. Zdarza się więc, że literatura wydana przed 1945 r. nie jest wykazana w elektronicznym katalogu Sta-

⁶⁷ Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. <http://staatsbibliothek-berlin.de/> [dostęp: 21.02.2016].

⁶⁸ Schneider-Kempf, Barbara: Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. In: Handbuch Bibliothek : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven / Konrad Umlauf, Stefan Gradmann [Hrsg.]. – Stuttgart [u. a.] : Metzler, 2012, s. 369-372.

⁶⁹ Przypadek tzw. Berlinki omawia w szerokim kontekście prawa międzynarodowego oraz problematyki restytucji dóbr kultury w stosunkach polsko-niemieckich Michał J. Żółtowski. Zob. tenże: Zbiory Biblioteki Pruskiej w Polsce : studium przypadku. – Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2012. Szerzej o wojennych losach zbiorów Preußische Staatsbibliothek w Berlinie – zob. Schochow, Werner : [Bücher-schicksale : die Verlagerungsgeschichte der Preußischen Staatsbibliothek : Auslagerung, Zerstörung, Entfremdung, Rückführung : dargestellt aus den Quellen / Werner Schochow ; mit einem Geleitwort von Werner Knopp](#). – Berlin; New York : W. de Gruyter, 2003.

Obszerny wykaz literatury (ok. 140 poz.) na temat zbiorów znajdujących się w Polsce i Rosji dostępny pod adresem: <http://staatsbibliothek-berlin.de/de/die-staatsbibliothek/publikationen-der-staatsbibliothek/bibliographie-1992-1999/bestaende-in-polen-und-russland/> [dostęp: 19.02.2016].

BiKat lub opis publikacji z tego okresu zawiera adnotację "dopytać o zbiory/możliwe straty wojenne" (Bestand erfragen/Kriegsverlust möglich)⁷⁰.

Kolejny trudny okres dla Pruskiej Biblioteki Państwowej stanowił podział Niemiec i Berlina na część wschodnią i zachodnią, a w jego następstwie analogiczny podział na dwie części bibliotecznych zbiorów i katalogów. W Berlinie Wschodnim w gmachu przy Unter den Linden 8 powstała Niemiecka Biblioteka Państwowa NRD (Deutsche Staatsbibliothek der DDR), która razem z Deutsche Bücherei w Lipsku stanowiła bibliotekę narodową NRD. Z kolei RFN utworzyła w 1978 r., ze zbiorów przechowywanych w Marburgu i Tybindze, Bibliotekę Państwową Pruskiego Dziedzictwa Kulturowego (Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz), jako część wspomnianej już fundacji Stiftung Preußischer Kulturbesitz. Biblioteka mieściła się w Berlinie Zachodnim przy ulicy Poczdamskiej 33 w epokowym budynku należącym do Kulturforum Berlin, który zaprojektował architekt Hans Scharoun, zaś po jego śmierci w 1972 r. dokończył jego uczeń Edgar Wisniewski. W ten sposób funkcjonowały w okresie powojennym dwie biblioteki państwowe z siedzibą w Berlinie, aż do czasu ponownego zjednoczeniu Niemiec. Oficjalnie ich połączenie nastąpiło od 1 stycznia 1992 r. pod nazwą Staatsbibliothek zu Berlin - Preußischer Kulturbesitz, na zasadzie "jedna biblioteka w dwóch siedzibach". Zadania podzielone zostały według zasady, że zbiory specjalne i najstarsze zbiory historyczne do przełomu XIX i XX w. znajdują się w budynku przy Unter den Linden, a przy Potsdamerstraße literatura od okresu modernizmu do współczesności. Obecnie rozwijająca się szybko Biblioteka ma aż cztery różne lokalizacje, z których kolejne to Westhafen (Oddział dla Dzieci i Młodzieży oraz Oddział Czasopism) i dodatkowy magazyn w centrum Berlina ze zbiorami ilustracji, fotografii, karykatur z zakresu sztuki, kultury i historii (Bildagentur für Kunst, Kultur, Geschichte –bph).

Zbiory SBB –PK (zwanej też w skrócie Stabi) mają charakter uniwersalny, są we wszystkich językach świata, pochodzą ze wszystkich krajów i ze wszystkich epok, a w znacznej swej części należą do unikatowych w skali europejskiej i światowej. Według statystyk ze sprawozdania za rok 2015 liczyły (roczny wpływ przekracza średnio ponad 100.000 jedn.):

- książki oraz oprawne gazety i czasopisma 11,49 mln
- mapy, plany, nuty, druki ulotne – 1,88 mln
- mikrofilmy, druki z reprodukcjami dzieł sztuki, pocztówki, płyty CD-ROM, materiały audio-wizualne – 10,442 mln
- bieżące czasopisma drukowane – 19.187 tytułów
- licencje zakupione czasopism elektronicznych – 28.228 tytułów

⁷⁰ Wskazówki i pomoc dla czytelników poszukujących literatury wydanej przed 1945 r. podane są na stronie internetowej: Kriegsverlust möglich? Hilfe zur Überprüfung. <http://staatsbibliothek-berlin.de/recherche/kataloge-der-staatsbibliothek/kriegsverlust/> [dostęp: 19.02.2016].

- zasoby cyfrowe (bez e-czasopism) 527.066, w tym bazy danych - 5.128
- spuścizny, archiwa – 2.488
- rękopisy i autografy – 451.125

Udostępnianie charakteryzują następujące liczby:

- użytkownicy zarejestrowani 34.000
- odwiedziły 962.043
- zapytania w katalogu online 13.000.000
- logowanie do czasopism elektronicznych 48.000
- wypożyczenia jednostek fizycznych 1.200.000

Ponadto:

- wystawy 13; konferencje 6, spotkania, imprezy kulturalne i naukowe 51
- wycieczki 190 (4.000 gości)⁷¹.

Wśród najcenniejszych zbiorów znajdują się: 200 tys. druków rzadkich (najstarsze druki świata, w tym chińskie okresu wczesnej dynastii Ming, buddyjskie, japońskie); 4,6 tys. inkunabułów (Biblia Gutenberga z roku 1454/55 bogato iluminowana, egzemplarz dwutomowy na pergaminie); 1,8 mln druków unikatowych w zbiorach specjalnych; ponad 1,6 tys. spuścizn (m.in. Herdera, Eichendorfa, Hauptmanna) i archiwów; 60 tys. rękopisów (w tym ponad 42 tys. orientalnych rękopisów, m.in. pergaminowa Biblia hebrajska i największy zwój Tory); ponad 320 tys. autografów (m.in. Lessinga, Goethego, Kleista); 940 tys. map; 12 mln fotografii; 2,7 mln mikroform. Wśród rękopisów z początku średniowiecza posiada trzy z dziewięciu zachowanych pełnych rękopisów *Pieśni Nibelungów*. Wśród autografów muzycznych SBB znajduje się 80% wszystkich rękopisów dzieł Bacha, duży zbiór Mozarta oraz partytury Symfonii nr 4, 5, 8 i 9 Beethovena⁷². W październiku 2015 r. zostały wpisane do rejestru UNESCO *Memory of the World* trzy kolejne zabytki ze zbiorów berlińskiej Biblioteki: autograf utworu Msza h-moll Jana Sebastiana Bacha (BWV 232) oraz dwa dokumenty z początku XVI w. z działalności Martina Lutera jako prekursora reformacji – plakat zawierający 95 Tez i egzemplarz hebrajskiego wydania Biblii należący do Lutera (Handexemplar)⁷³.

Biblioteka Państwowa w Berlinie w ramach projektu 'Sammlung Deutscher Drucke' gromadzi i uzupełnia zasoby druków z okresu 1871-1912, map z lat 1801-1912 oraz muzykaliów z lat 1801-1945. Gromadzi także zbiory literatury zagranicznej na potrzeby badań naukowych, dofinansowane przez DFG, z takich dziedzin jak: prawo, Azja Wschodnia i Połu-

⁷¹ Jahresbericht 2015. Kurzbericht der Generaldirektorin Barbara Schneider-Kempf, 3, 15-16.

http://staatsbibliothek-berlin.de/fileadmin/user_upload/zentrale_Seiten/ueber_uns/pdf/kurzbilanz15_ausblick16.pdf [dostęp: 27.05.2017].

⁷² Zahlen, Daten und Fakten. <http://staatsbibliothek-berlin.de/die-staatsbibliothek/zahlen-und-fakten/> [27.05.2017].

⁷³ Drei weitere Stücke jetzt im UNESCO-Register Memory of the World, s. 7-8. http://staatsbibliothek-berlin.de/fileadmin/user_upload/zentrale_Seiten/ueber_uns/pdf/kurzbilanz15_ausblick16.pdf [dostęp: 27.05.2017].

dniowo-Wschodnia, języki i literatury słowiańskie, publikacje dotyczące kartografii i map topograficznych, zagraniczne czasopisma i druki parlamentarne. Specjalizacją regionalną zajmują się trzy Oddziały: Europy Wschodniej, Orientu i Azji Wschodniej. Ten dotyczący Europy Wschodniej (Osteuropa - Abteilung) gromadzi literaturę i źródła elektroniczne z ponad 20 krajów, także z Polski. Jego zbiory liczą ponad 1,2 mln druków i 3,8 tys. tytułów czasopism bieżących. Zapewnia dostęp do wielu baz danych oraz tworzonej wirtualnej biblioteki specjalistycznej – Slavistik-Portal⁷⁴.

SBB-PK nabywa liczne serwisy źródeł elektronicznych i udostępnia wielotysięczne zasoby książek, czasopism i baz danych. Jednocześnie realizuje wiele projektów i prowadzi digitalizację własnych zbiorów historycznych umożliwiając korzystanie w sieci z cennych rękopisów, starodruków z XVI – XVIII w., map, a także całych zespołów wybranych dokumentów. Dostępne w wersji cyfrowej są m.in.: źródła prawa pruskiego; czasopisma prawnicze z lat 1703-1830; prasa urzędowa Prus; historyczne gazety berlińskie, prasa czasów NRD; programy teatralne; arabskie rękopisy z nauk przyrodniczych i filozofii; baza danych 1,2 mln ilustracji - motywów z dziedziny sztuki, kultury i historii (Bilddatenbank).

Biblioteka ta spełnia również zadania ogólnoniemieckie, z których najważniejsze stanowi tworzenie i rozwój bibliograficznej bazy danych czasopism (Zeitschriftendatenbank), służącej do kooperatywnego katalogowania czasopism w bibliotekach obszaru niemieckojęzycznego oraz praca nad standaryzacją haseł korporatywnych. Prowadzi też stanowisko do przyznawania ujednoliconych znaków identyfikacyjnych niemieckim bibliotekom, archiwom i muzeom (Deutschen ISIL – Agentur und Siegelstelle)⁷⁵.

Podsumowując omówienie trzech ważnych bibliotek, trzeba podkreślić, że Niemiecka Biblioteka Narodowa ma właściwe sobie zasady gromadzenia - nie gromadzi zbiorów historycznych i zagranicznej literatury naukowej, ponieważ obydwa te obszary stanowią domenę uniwersalnych Bibliotek Państwowych w Berlinie i Monachium. Jej zadania skupione są natomiast na wydawnictwach niemieckich począwszy od 1913 r., obejmujących w ostatnich latach także publikacje w sieci, które w szerokim zakresie opracowuje i długoterminowo archiwizuje.

⁷⁴ Osteuropa. <http://staatsbibliothek-berlin.de/de/die-staatsbibliothek/abteilungen/osteuropa/> [dostęp: 19.02.2017].

⁷⁵ Schneider-Kempff, Barbara: Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, op. cit.

1.3. Biblioteki badawcze i centralne biblioteki specjalistyczne

Biblioteki badawcze (die Forschungsbibliotheken) to grupa w typologii bibliotek naukowych wyróżniona z uwagi na znaczenie ich zbiorów dla badań humanistycznych i kulturoznawczych. Termin ten odpowiada kategorii Independent Research Libraries w USA⁷⁶. Ich rola polega nie tylko na udostępnianiu swoich zbiorów zainteresowanym czytelnikom i naukowcom, lecz także na prowadzeniu własnych merytorycznych badań nad zbiorami, bądź ich inspirowaniu. W tym celu organizują konferencje, prezentują w różnych formach własne zbiory oraz współpracują z naukowcami w ramach projektów badawczych bazujących na wykorzystaniu ważnych historycznych materiałów, których wyniki są publikowane jako monografie, serie, czy materiały pokonferencyjne. Biblioteki te uważają proces kulturowego przekazywania wiedzy za swoje pierwszoplanowe zadanie. Stwarzają naukowcom dogodne warunki korzystania ze swoich historycznych zasobów oraz pracowania nad nimi. Istotą projektów jest interdyscyplinarne spojrzenie na wiedzę zgromadzoną w tysiącach tomów sprzed kilku stuleci przez zespoły badaczy z różnych dziedzin nauki, pochodzących z wielu krajów.

Biblioteki badawcze są jedyne w swoim rodzaju, posiadają historycznie zgromadzone zbiory o dużym znaczeniu dla humanistyki i kultury obszaru niemieckojęzycznego, takie jak: Herzog August Bibliothek w Wolfenbüttel; Herzogin Anna Amalia Bibliothek w Weimarze; Forschungsbibliothek Gotha (należy do Biblioteki Uniwersyteckiej i Badawczej Erfurt/Gotha) i Bibliothek der Franckeschen Stiftungen w Halle n. Saale (pol. Soława). Mimo że wymienione biblioteki są dobrze znane w świecie bibliotekarskim, warto krótko przypomnieć o ich zbiorach.

Biblioteka Księcia Augusta - **Herzog August Bibliothek (HAB)** w Wolfenbüttel w Dolnej Saksonii wzięła swój początek od biblioteki Juliusza, władcy księstwa Brunshwik-Lüneburg. W 1572 r. wydał on regulamin dla posiadanego księgozbioru nazwanego później 'Bibliotheca Julia'. Tę właśnie datę przyjmuje się jako rok założenia HAB, biblioteki późniejszego jego następcy, dobrze wykształconego księcia Augusta Młodszego (1579-1666), słyną-

⁷⁶ Systematyczne wyjaśnienie na gruncie niemieckim określenia biblioteka badawcza (typ czy funkcja?) zawierają dwa rozdziały książki dyrektora Biblioteki Anny Amalii w Weimarze. Zob. Knoche, Michael: Auf dem Weg zur Forschungsbibliothek : Studien aus der Herzogin Anna Amalia Bibliothek. – Frankfurt am Main, 2016 (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. Sonderband 120) s. 11-46. W USA powstało w 1972 r. Independent Research Libraries Association (Stowarzyszenie Niezależnych Bibliotek Badawczych) w celu reprezentowania interesów i przyszłego rozwoju bibliotek utrzymywanych z pieniędzy sponsorskich i pozostających poza publicznym finansowaniem. Jego członkami są m.in. Library Company of Philadelphia, American Philosophical Society, Linda Hall Library, The Getty Research Library, wykazujące troskę o zarządzanie bogatymi księgozbiarami historycznymi z XVIII i XIX w. i unikalnymi zbiorami specjalnymi oraz zachowanie ich jako dziedzictwa kultury. Zagranicznym członkiem tego Stowarzyszenia jest Herzog August Bibliothek w Wolfenbüttel. Strony internetowe - <http://irla.lindahall.org/> ; <http://librarytechnology.org/libraries/irla/> [dostęp: 19.02.2016].

cego z zamiłowania do książek i twórcy największej biblioteki tamtych czasów. Jej dyrektorami byli wielcy uczeni G. W. Leibniz (1690-1716) i G. E. Lessing (1770-1781).

Dziś te ponad milionowe zbiory zawierają ok. 415 tys. druków z czasów przed 1850 r., w tym 3,5 tys. inkunabułów, 80 tys. druków z XVI w., 150 tys. druków z wieku XVII i 87 tys. z XVIII w. Tak bogate siedemnastowieczne zbiory zdecydowały o powierzeniu HAB gromadzenia starodruków z okresu 1601-1700 w narodowym programie 'Sammlung Deutscher Drucke' (SDD)⁷⁷.

Od kilku lat prowadzona jest digitalizacja starodruków, m.in. zbiorów graficznych, w efekcie których powstał wirtualny gabinet miedziorytów (Virtuelles Kupferstichkabinett – VKK). Do Wolfenbüttel przybywają liczni badacze, aby korzystać z tych wyjątkowych zbiorów w dogodnych warunkach stwarzanych przez Bibliotekę. Sprzyja temu system stypendiów HAB dla doktorantów i doktorów, dzięki którym tworzy się międzynarodowy krąg badaczy nad średniowieczem, renesansem i barokiem, oparty na współpracy i komunikacji między stypendystami, zaproszonymi badaczami i naukowcami zatrudnionymi w Bibliotece. Wyniki badań ukazują się w postaci licznych monografii, edycji oryginałów, materiałów konferencyjnych i katalogów wystaw. Biblioteka stanowi swego rodzaju laboratorium nauk humanistycznych nie tylko z historii nauki, kultury, religii, ale też z bibliologii (naukowcy służą często swoją wiedzą przy opracowaniu starodruków)⁷⁸.

Biblioteka Księżnej Anny Amalii - **Herzogin Anna Amalia Bibliothek (HAAB)** w Weimarze w Turyngii jest biblioteką badawczą w zakresie historii literatury i kultury, szczególnie okresu klasycyzmu weimarskiego (1786-1805). Stanowi część Fundacji Klasycyzmu Weimarskiego (Klassik Stiftung Weimar) wraz z historycznymi budynkami, pałacami, parkami, muzeami z licznymi dziełami sztuki i literacką spuścizną zachowaną w Archiwum Goethego i Schillera⁷⁹.

Historia jej powstania sięga roku 1691, gdy Wilhelm Ernst, panujący w Saksonii i Weimarze, polecił rozbudować książeczą bibliotekę w trzech pomieszczeniach zamkowych. Okres szczególnego rozwoju przypada na mecenat księżnej Anny Amalii (1739-1807), córki Karola

⁷⁷ Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel <http://www.hab.de/> [dostęp: 28.10.2016] - na stronie internetowej tuż za nazwą Biblioteki umieszczone motto: „Miejsce badań nad średniowieczem i wczesnym okresem czasów nowożytnych” (Forschungsstätte für Mittelalter und Frühe Neuzeit).

⁷⁸ Schmidt-Glitzner, Helwig: Herzog August Bibliothek. In: Handbuch Bibliothek : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven / Konrad Umlauf, Stefan Gradmann [Hrsg.]. – Stuttgart [u. a.] : Metzler, 2012, s. 372-375.

⁷⁹ Knoche, Michael: Auf dem Weg zur Forschungsbibliothek : Studien aus der Herzogin Anna Amalia Bibliothek. – Frankfurt am Main, 2016 (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. Sonderband 120); Michael, Knoche: Herzogin Anna Amalia Bibliothek. In: Handbuch Bibliothek : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven / Konrad Umlauf, Stefan Gradmann [Hrsg.]. – Stuttgart [u. a.] : Metzler, 2012, s. 375-378.

I, księcia Brunszwik-Wolfenbüttel. Dzięki niej w 1766 r. przebudowano na bibliotekę mały ‘zielony zamek’ z XVI w., którego pierwszą kondygnację stanowiła reprezentacyjna sala wypełniona książkami i dziełami sztuki, z dwiema galeriami w stylu późnego rokoka. Stałymi jej bywalcami byli Goethe, Schiller, Wieland i Herder. W 1832 r. Biblioteka liczyła 80 tys. tomów.

Od jubileuszu 300-lecia Weimarskiej Biblioteki, przypadającego w roku 1991, nosi ona imię księżnej Anny Amalii w uznaniu jej zasług i wielkiego wsparcia. Tragicznym wydarzeniem ostatnich lat był pożar w HAAB, który wybuchł 2 września 2004 r., zniszczył górne partie historycznego budynku i został ugaszony na drugiej kondygnacji sali rokokowej. Spłonęło wówczas 37 dzieł sztuki, 50 tys. książek, a dalsze 60 tys. uległo uszkodzeniu przez ogień i środki gaśnicze. Tak dużego pożaru w bibliotekach nie było w Niemczech od czasów II wojny światowej. Renowacja zniszczonych książek trwała do 2015 r., a te utracone są w miarę możliwości ponownie nabywane w antykwariatach. Uratowano też historyczny budynek Biblioteki, który całkowicie odrestaurowany został ponownie otwarty w październiku 2007 r. i nadal należy – tak jak i wcześniej – do światowego dziedzictwa kultury UNESCO. Ponadto zrealizowano - rozpoczętą jeszcze przed nieszczęsnym pożarem - rozbudowę Biblioteki, dzięki czemu w 2005 r. oddano do użytku nowoczesne centrum studiów, udostępniające w wolnym dostępie 120 tys. nowszej literatury oraz podziemne magazyny⁸⁰.

Zbiory obejmują około miliona tomów, w tym 200 tys. druków wydanych przed 1850 r. Na ich wyjątkowość składają się przede wszystkim pierwsze wydania (Originalausgabe) największych niemieckich poetów i pisarzy z czasów Oświecenia, Klasycyzmu i Romantyzmu. Bogato jest również reprezentowana literatura obca, szczególnie francuska i włoska, w czym widać wyraźny wpływ koncepcji ‘Weltliteratur’ Goethego. Obecne są też dzieła naukowe z tamtych czasów reprezentowane w dużym wyborze poczynając od sztuki przez historię prawa po botanikę i wojskowość. Szczególny zbiór tworzą almanachy, kalendarze i wydania kieszonkowe z okresu 1750-1850, gatunek gromadzony przez niewiele bibliotek, chociaż publikujący często pierwodruki licznych tekstów literackich. Wśród zbiorów specjalnych znajduje się 2 tys. średniowiecznych książek rękopiśmiennych, w tym najstarszy w zbiorach karoliński Ewangeliarz z IX w. oraz 429 inkunabułów. Warte wyróżnienia są pisma ulotne z czasów reformacji, kroniki, różne wydania Biblii, w tym pełne wydanie Biblii w tłumaczeniu Lutera z 1534 r. oraz 7 tys. historycznych map, 27 globusów i największe na świecie zbiory dotyczące Fausta jako postaci historycznej i artystycznych przedstawień nawiązują-

⁸⁰ Knoche, Michael: Auf dem Weg zur Forschungsbibliothek. Die Herzogin Anna Amalia Bibliothek im neuen Studienzentrum. „*Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie*“ 52 (2005) H. 2, s. 59-66.

cych do tematu Fausta. Jako zamknięte księgozbiory są prezentowane rodzinne biblioteki, m.in. F. Nietzschego, F. Liszta, czy też Niemieckiego Towarzystwa Szekspirowskiego. Natomiast prywatna biblioteka Goethego znajduje się w jego domu i jest prowadzona przez HAAB. Biblioteka oferuje użytkownikom wolno dostępne w sieci bibliograficzne bazy danych: *Goethe online* i *Weimarer Nietzsche-Bibliographie*. Prowadzi również badania powoływane druków i rozwija tezaurs pojęć z nimi związanych⁸¹.

Dla kulturowych badań nad literaturą w Niemczech największe znaczenie mają trzy ośrodki mieszczące się w Marbachu, Weimarze i Wolfenbüttel. W Marbachu n. Neckarem mieści się Niemieckie Archiwum Literatury (Deutsches Literaturarchiv), które łącznie z Bibliotekami Księżnej Anny Amalii i Księcia Augusta stanowią prawdziwe centra humanistyki na prowincji, poza wielkimi miastami, stwarzające wyjątkowy intelektualny klimat do badań⁸².

Biblioteka Badawcza w Gotha - **Forschungsbibliothek Gotha (FBG)** w Turynii należy do Biblioteki Uniwersyteckiej i Badawczej Erfurt/Gotha⁸³. Założył ją w 1647 r. książę Ernst I, jako bibliotekę dworską księstwa Saksonia-Gotha-Altenburg w zamku Friedenstein. Władcy tego księstwa leżącego w centrum rozwijającej się reformacji byli rzecznikami i przedstawicielami luteranizmu, budowali więc zbiory z ambicjami politycznymi. Dlatego też książęca Biblioteka należała ok. 1800 r. do najbardziej znaczących w obszarze kultury protestanckiej, obok bibliotek w Berlinie, Wolfenbüttel czy Weimarze. Jej najnowsze dzieje związane są założonym w 1994 r. Uniwersytetem w Erfurcie, którego dziś stanowi jednostkę zintegrowaną z uczelnianą Biblioteką i funkcjonuje jako część powołanego w 2004 r. Centrum Badań (Forschungszentrum Gotha) z siedzibą w odrestaurowanym zamku Friedenstein.

Zbiory należą do jednych z najbogatszych w zakresie badań nad czasami nowożytnymi XVI-XVII w. Wyliczanie tych najcenniejszych wypada zacząć od 3,5 tys. rękopisów orientalnych (trzecie co do wielkości zbiory tego typu w Niemczech) i prawie 8 tys. rękopisów z kręgu zachodnioeuropejskiej kultury, wśród nich ilustrowane kodeksy średniowieczne, a z bardziej współczesnych, liczna korespondencja, rękopisy pisarzy i naukowców oraz 1,4 tys. muzykaliów. Druki wydane w czasach do 1900 r. liczą 350 tys., w tym: ponad tysiąc pochodzi z XV w., 24,8 tys. z XVI w., 70,9 tys. z XVII w. i 87,2 tys. z XVIII w.⁸⁴

⁸¹ Knoche, Michael: Herzogin Anna Amalia Bibliothek. In: *Handbuch Bibliothek* : ..., s. 376-378;

<https://www.klassik-stiftung.de/einrichtungen/herzogin-anna-amalia-bibliothek/> [dostęp: 28.10.2016].

⁸² Ciekawie na temat powiązań między zbiorami tych trzech miejscowości – zob. Knoche, Michael: Der Forschungsverbund Marbach-Weimar- Wolfenbüttel. In: *Bibliotheken : Innovationen aus Tradition...*, s. 481-490.

⁸³ Forschungsbibliothek Gotha. <https://www.uni-erfurt.de/bibliothek/fb/> [dostęp: 28.10.2016].

⁸⁴ Szerzej zob. Paasch, Kathrin: *Forschungsbibliothek Gotha : Bücher, Handschriften, herzogliche Gemächer*. – Halle (Saale), 2016.

Gothę uważa się za pierwszoplanowe miejsce do badań i studiów nad historią kultury protestanckiej wczesnych czasów nowożytnych. O wartości tych zbiorów świadczy fakt włączenia w 2015 r. jednego z druków Martina Lutra w języku niemieckim do zbiorów światowego dziedzictwa UNESCO w ramach programu pamięć świata (Programm Memory of the Word). Druk wydany w 1520 r. *Von der Freyheyt eynisz Christen menschen* stanowi pismo o wolności z punktu widzenia religii, które Luter skierował do wszystkich ludzi⁸⁵.

Dużą wartość posiada wydzielony księgozbiór wydawnictwa kartograficznego, założonego w 1785 r. przez Justus'a Perthes (1749-1816), określanego jako Sammlung Perthes Gotha. Został on zakupiony dla Biblioteki w 2003 r. ze środków rządu Turynii, przy wsparciu Fundacji Kultury Landów. Zbiory te – zawierające m.in. 185 tys. map, liczne książki i archiwalia - stanowią bogaty materiał źródłowy do rozwoju kartografii i geografii XIX i XX w. Korzystanie ze zbiorów ułatwia ich wykazanie w katalogach dostępnych w sieci oraz digitalizacja zasobów, której efektem jest Digitale Historische Bibliothek.

Biblioteka ukierunkowała swoje działania na stworzenie niezwykle przyjaznego miejsca do wieloaspektowych badań nad historią kultury i wiedzy epoki nowożytnej. Realizuje wiele projektów badań nad zbiorami i współpracuje z wieloma partnerami, którymi są nie tylko instytucje naukowe, ale również fundacje i towarzystwa je współfinansujące. Organizuje konferencje i cykliczne wykłady, inicjuje interdyscyplinarne programy studiów i prac magisterskich w zakresie kulturowej praktyki gromadzenia (tworzenia zbiorów różnego typu) w takich instytucjach jak biblioteki, muzea, archiwa oraz metod prowadzenia nad nimi badań. Stworzyła od roku 2004 regularny system pomocy dla młodych naukowców dzięki wsparciu finansowemu Fundacji Fritza Thyssena (Fritz Thyssen Stiftung). Program stypendiów na badania nad zbiorami Biblioteki imienia księcia Ernsta (Herzog-Ernst-Stipendium) przeznaczony jest dla doktorantów i doktorów (Postdoktoranden). Odbyło się już trzynaście corocznych konkursów, na których przyznano stypendia dla ponad 250 projektów⁸⁶.

Bibliothek der Franckeschen Stiftungen in Halle (Saale) to Biblioteka będąca częścią Fundacji imienia Augusta Hermanna Francke'go, jej założyciela na początku XVIII w. Przeznaczona była dla uczniów i nauczycieli szkół przez niego sponsorowanych. Wyjątkowość Biblioteki jako przedmiotu badań wynika z dwóch jej atutów, po pierwsze posiada 120

⁸⁵ Zob. K. Paasch, Weltdokumentenerbe: Gothaer Druck von Martin Luthers Freiheitsschrift zum UNESCO Weltdokumentenerbe erklärt, tekst na stronie: <https://www.uni-erfurt.de/bibliothek/fb/bestaende/alte-drucke/weltdokumentenerbe/> [dostęp: 30.10.2016].

⁸⁶ Herzog-Ernst-Stipendium der Fritz Thyssen Stiftung. <https://www.uni-erfurt.de/forschungszentrum-gotha/herzog-ernst-stipendien/> [dostęp: 14.04.2016]. Dla orientacji w systemie stypendiów, warto podać, że ogłoszony program naboru wniosków o stypendia w 2016 r. jest skierowany do doktorantów (stypendia w wysokości 1.100 EUR miesięcznie na okres od 1 do 9 miesięcy) oraz doktorów (Postdoktoranden) (stypendia 1.600 EUR miesięcznie na okres od 1 do 6 miesięcy).

tys. starodruków niemieckich i obcych oraz 3 tys. zbiorów specjalnych i bogaty zbiór portretów (łącznie zasoby liczą 200 tys. jednostek), a wśród nich są dzieła z dziedziny teologii, historii religii, pedagogiki, historii nauki. Po drugie, budynek biblioteki pochodzący z lat 1726/1728 należy do najstarszych, celowo wybudowanych budynków bibliotecznych w Niemczech, z oryginalnie zachowanymi barokowymi salami magazynowymi. Do dziś stanowi siedzibę Biblioteki oraz wymienionej Fundacji i sam w sobie stanowi wyjątkowy zabytek⁸⁷. Funkcjonowanie Biblioteki wpisane jest w całość programu różnorodnych instytucji utrzymywanych przez Fundację, które służą edukacji, kulturze i nauce, mając na względzie aspekt socjalnego wsparcia młodzieży, tak ważny od samego początku dla jej założyciela. Do badań nad zbiorami Biblioteki zachęca badaczy skierowany do nich system stypendiów, które przyznawane są naukowcom nie tylko z ośrodków w Niemczech, ale z całego świata (m.in. Indie, USA)⁸⁸.

Kolejną grupę bibliotek naukowych reprezentują **biblioteki regionalne** określane jako krajowe lub państwowe. Wiele z nich bierze swój początek od bibliotek książkowych i elektro-nych, dlatego posiadają bogate zbiory historyczne. Często są one jednocześnie bibliotekami uniwersyteckimi, przez połączenie obydwu funkcji, tak jak na przykład Universitäts- und Landesbibliothek Münster, Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg. Ich zbiory mają najczęściej profil humanistyczno – społeczny i rozbudowane historyczne zbiory specjalne. Natomiast specyfikę gromadzenia stanowi literatura z danego kraju/regionu, którą otrzymują jako regionalny egzemplarz obowiązkowy. Obejmuje on publikacje wydane na tym terenie oraz literaturę dotyczącą regionu, które wykazane są w bibliografii regionalnej (ta w przeciwieństwie do Niemieckiej Bibliografii Narodowej obejmuje nie tylko publikacje samoistne, lecz także niesamoistne)⁸⁹.

⁸⁷ Franckesche Stiftung zu Halle. <http://www.francke-halle.de/studienzentrum-august-hermann-francke-archiv-und-bibliothek/einrichtungen-e-4.html>; <http://www.francke-halle.de/kulissenbibliothek/einrichtungen-e-5.html?sstr=bibliothek>; Program stypendiów badawczych i nabór na 2017 r.– zob. <http://www.francke-halle.de/neuigkeiten-n-10085.html>; <http://www.francke-halle.de/startseite.html?scope=science> [dostęp: 10.03.2017].

⁸⁸ Stipendiatinnen und Stipendiaten im Jahr 2017. <http://www.francke-halle.de/neuigkeiten-n-10085.html> [dostęp: 27.05.2017].

⁸⁹ Bibliotheken und Informationsgesellschaft in Deutschland : eine Einführung / Engelbert Plassmann et al. Wiesbaden, 2006. s. 74.

Centralne biblioteki specjalistyczne

W Niemczech są trzy centralne biblioteki specjalistyczne, które działają w ramach Wspólnoty Leibniza (Leibniz-Gemeinschaft) i stanowią zarazem centra informacyjne: Technische Informationsbibliothek (TIB), Deutsche Zentralbibliothek für Medizin (ZB MED), Deutsche Zentralbibliothek für Wirtschaftswissenschaften (ZBW)⁹⁰.

Biblioteka Informacji Technicznej (**Technische Informationsbibliothek – TIB, Hannover**) ma siedzibę w Hanowerze i została założona w 1959 r. Dziś stanowi jednocześnie Centrum Informacji Leibniza dla Techniki i Nauk Przyrodniczych (Leibniz-Informationszentrum Technik und Naturwissenschaften) oraz Bibliotekę Uniwersytecką Uniwersytetu Leibniza w Hanowerze (Universitätsbibliothek der Leibniz Universität Hannover). Jest fundacją prawa publicznego Kraju Dolna Saksonia, od 2016 r. pełni funkcję Niemieckiej Centralnej Biblioteki Specjalistycznej Techniki, Architektury, Chemii, Informatyki, Matematyki i Fizyki. Jako centralna biblioteka specjalistyczna należy do infrastruktury zapewniającej informację naukową na terenie Niemiec i spełnia funkcje o znaczeniu narodowym. Jej zadaniem jest zachowanie wytworzonej wiedzy oraz zapewnienie informacji dla badań i przemysłu niezależnie od miejsca i czasu. Zbiory obejmują łącznie 9 mln jednostek mediów, a zasoby elektroniczne określone są na 175 mln. rekordów (stan na koniec 2015 r.), w tym:

- książki - 5,4 mln
- materiały nie-elektroniczne, m.in. mikroformy - 3,4 mln
- dokumenty elektroniczne - 77,6 mln
- czasopisma elektroniczne - 42.400
- czasopisma drukowane (specjalistyczne) - 15.400
- bazy danych (dziedzinowe i specjalistyczne) - 4.400
- patenty, normy, standardy - 17,3 mln⁹¹.

Punkt ciężkości zasobów o światowym znaczeniu leży w gromadzeniu informacji z dyscyplin będących przedmiotem specjalizacji w postaci następujących źródeł:

- szara literatura, czyli literatura trudnodostępna i nieosiągalna w handlu księgarskim. Należą do niej materiały zawierające najnowsze tematy, pola i kierunki badań, które dopiero później, po jakimś czasie są prezentowane w publikacjach naukowych;

⁹⁰ Strony internetowe wymienionych trzech bibliotek centralnych: <https://www.tib.eu/de/>; <http://www.zbmed.de>; <http://www.zbw.eu/de/> [dostęp: 20.02.2016].

Lindstädt, Birte: Die Zentralen Fachbibliotheken in Deutschland. In: Handbuch Bibliothek : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven / Konrad Umlauf, Stefan Gradmann [Hrsg.]. – Stuttgart [u. a.] : Metzler, 2012, s. 378-381.

⁹⁰ Bibliotheken und Informationsgesellschaft in Deutschland : eine Einführung / Engelbert Plassmann et al. Wiesbaden, 2006. s. 79-80.

⁹¹ Die TIB. <https://www.tib.eu/de/die-tib/profil-der-tib/> [dostęp: 30.05.2017].

- sprawozdania z konferencji i sprawozdania z badań;
- wydawnictwa uczelniane;
- dane badawcze;
- filmy i modelowane obiekty 3D;
- literatura z Azji Wschodniej i Europy Wschodniej;
- patenty, normy, standardy⁹².

Motto działania TIB brzmi: „Organizujemy informację dla nauki jutra“ (Wir organisieren Information für das Wissen von morgen). Optymalizacja rozwijanych usług polega na zastosowaniu wizualnych wyszukiwań, wizualizacji danych i sieci semantycznych. Innowacyjne jest też nadawanie dokumentom cyfrowym numeru identyfikacyjnego DOI (Digital Object Identifier), który stanowi jednocześnie możliwość dostępu do dokumentu w sieci oraz zapewnienia jakości i długotrwałe zachowanie danych.

Niemiecka Centralna Biblioteka Medyczna – Centrum Informacji Leibniza dla Nauk o Życiu - **Deutsche Zentralbibliothek für Medizin – Leibniz-Informationszentrum Lebenswissenschaften (ZB MED)** założona w 1973 r., obecnie mieści się w dwóch siedzibach: w Kolonii (dziedziny: medycyna i nauki o zdrowiu) i Bonn (dziedziny: nauki o żywności i środowisku naturalnym, rolnictwo). Jej początki związane są z obydwoma miastami Nadrenii. Rozwój biblioteki medycznej rozpoczęło założenie w 1908 r. Biblioteki Akademii Medycyny Praktycznej w Kolonii, która po utworzeniu Biblioteki Uniwersyteckiej i Miejskiej w 1920 r. stanowiła jej oddział. Istotny przyrost zbiorów nastąpił od 1948 r., gdy medycyna stała się specjalnością gromadzenia dofinansowywaną przez Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG) w programie specjalizacji SSG. Dalszy krok stanowiło zalecenie z 1964 r. Rady Naukowej (Wissenschaftsrat), by rozwijać tę bibliotekę w kierunku przyszłej Centralnej Biblioteki Medycyny (ZBM), które to zadanie przejęła w 1969 r., a w lipcu 1973 r. otrzymała pierwszą własną siedzibę, dlatego tę datę uznaje się za rok jej powstania. Zmiana nazwy na Deutsche Zentralbibliothek für Medizin nastąpiła w 1994 r. Drugi człon tej Biblioteki w Bonn był rozwijany od połowy XIX w. jako zbiory działającej tam wyższej szkoły rolniczej (pod różnymi nazwami). Ważnym czynnikiem budowania specjalistycznych zbiorów od 1950 r. było – podobnie jak w Kolonii - systematyczne wsparcie finansowe DFG na zakup książek i czasopism z dziedziny rolnictwa. Dzięki temu powstała największa w Niemczech Zachodnich specjalistyczna biblioteka rolnicza, która w 1995 r. przyjęła nazwę Niemiecka Centralna Biblioteka Rolnicza. Wkrótce jednak na wniosek Rady Naukowej przestała funkcjonować jako nie-

⁹² Sammelschwerpunkte. <https://www.tib.eu/de/researcher-entdecken/sammelschwerpunkte/> [dostęp: 30.05.2017].

zależna instytucja. Dziedziny jej specjalizacji w gromadzeniu zostały sukcesywnie włączone do ZB MED – w 2001 r. nauki o żywności i środowisku, a w 2003 r. rolnictwo⁹³.

Od stycznia 2014 r. ZB MED stanowi fundację prawa publicznego i nosi nazwę ZB MED – Informationszentrum Lebenswissenschaften. Wielkość zasobów i innowacyjność usług zapewnia jej pierwszoplanowe miejsce w infrastrukturze nauk o życiu nie tylko w Niemczech, ale całej Europie. Zasoby i działalność charakteryzują następujące dane:

- zasoby czasopism drukowanych i online - 38.400 tytułów, z czego 8.265 jedyne w skali Niemiec;
- czasopisma bieżące - 7.447, z czego 2.715 jedyne w skali Niemiec;
- zbiory - ca. 1,6 mln. tomów;
- pełne teksty w Open Access - 3.658 artykułów w czasopismach i 52.648 abstrakty z konferencji opublikowane przez German Medical Science (GMS);
- budżet (2014) - 12,1 mln euro;
- liczba zatrudnionych - 119 osób⁹⁴.

Na szczególną uwagę zasługuje duża liczba artykułów Open Access, co jest wynikiem włączenia się ZB MED do zadań publikowania. Tę skróconą drogę od powstawania publikacji i jej szybkiego wykorzystania w badaniach wyraża motto „Z badań do badań” (Aus der Forschung in die Forschung). Tworzony jest portal publikacji Open Access o nazwie PUBLISSO. Działające w jej strukturze stanowiska prowadzą doradztwo i służą pomocą w publikowaniu naukowym, udzielają porad na temat aspektów prawnych, finansowania, licencji, także publikowania danych badawczych oraz zakładania czasopism Open Access lub przekształcania już istniejących w otwartą formułę⁹⁵.

Niemiecka Centralna Biblioteka Nauk Ekonomicznych – Centrum Informacyjne Leibniza ds. Gospodarki - **Deutsche Zentralbibliothek für Wirtschaftswissenschaften – Leibniz-Informationszentrum Wirtschaft (ZBW)** w Kiel i Hamburgu (powołana w 1919 r. jako oddział w Instytucie Gospodarki Światowej, funkcję biblioteki centralnej powierzyło jej DFG w 1966 r.)⁹⁶. ZBW jest naukowo połączona z Uniwersytetem Chrystiana Albrechta w Kilonii (Christian-Albrechts-Universität zu Kiel), kraj Szlezwik Holsztyn. Od 2007 r. stanowi fundację prawa publicznego. W organizacji usług bazuje na najnowszych odkryciach i zastosowaniach informatyki, a za innowacyjność została kilkakrotnie wyróżniona na forum międzyna-

⁹³ ZB MED. Geschichte, Zahlen und Faktem. <https://www.zbmed.de/ueber-uns/geschichte-zahlen-und-fakten/> [dostęp: 30.05.2017].

⁹⁴ ZB MED in Zahlen und Faktem. <https://www.zbmed.de/ueber-uns/geschichte-zahlen-und-fakten/#> [dostęp:30.05.2017].

⁹⁵ Publizieren. <https://www.zbmed.de/publizieren/uebersicht/> [dostęp: 30.05.2017].

⁹⁶ <http://www.zbw.eu/de/> [dostęp:20.02.2016].

Lindstädt, Birte: Die Zentralen Fachbibliotheken in Deutschland. In: Handbuch Bibliothek : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven / Konrad Umlauf, Stefan Gradmann [Hrsg.]. – Stuttgart [u. a.] : Metzler, 2012, S. 378-381.

rodowym LIBER Award. W 2014 r. została ogłoszona w Niemczech „Biblioteką Roku”. Tworzy repozytorium EconStor jako rozległy zbiór ponad 127 tys. dokumentów Open Access. Do poszukiwań informacji przez użytkowników służy dziedzinowy portal o nazwie EconBiz⁹⁷. Zasoby i działalność ZBW przedstawiają następujące dane (2016):

- zbiory - 4,43 mln książek i innych publikacji;
- liczba tytułów czasopism bieżących - 27.119;
- wpływ roczny książek - 42.879;
- nowe wpływy Working Paper (materiałów przed publikacją) - 24.600;
- liczba rekordów w katalogu online - 5,58 mln;
- liczba dokumentów w Repozytorium EconStor - 127.155;
- liczba pracowników - 280 osób;
- budżet - 22,56 mln euro⁹⁸.

Z uwagi na zakres podobnych zadań oraz wyzwań wymienione trzy biblioteki centralne zawiązały w 2009 r. związek pod nazwą *Goportis* – Związek Bibliotek Leibniza ds. Informacji dla Badań. Biblioteki te są narodowymi centralami o zadaniach gromadzenia, opracowania, udostępniania i archiwizowania informacji naukowej, literatury i innych mediów w różnych językach w zakresie reprezentowanych dziedzin nauki. Ze względu na zasoby i usługi należą do największych bibliotek specjalnych w Europie i na świecie. Udostępniają pełnotekstowe bazy w tworzonych wirtualnych portalach specjalistycznych (TIP: GetInfo, ZB MED: MEDPILOT/GREENPILOT, ZBW: EconBiz), jak również przygotowują cyfrowe zasoby danych badawczych oraz dokumenty multimedialne, dane prymarne, symulacje i modelowanie. Kolejne obszary aktywności tych bibliotek stanowi ruch na rzecz otwartych zasobów nauki i publikowanie elektroniczne w Open-Access w repozytoriach (EconStor) i portalach publikacji, m.in. *German Medical Science, Economics*. W rozwijanych usługach są ukierunkowane na wymagania nauki świata cyfrowego oraz implementację rozwiązań Web-2.0. i technologii semantycznych. Obok tradycyjnej funkcji wyszukiwania i dostępu do informacji (Researchieren) oferują nowe usługi publikowania (Publizieren).

Oprócz centralnych bibliotek specjalistycznych funkcjonuje wiele dziedzinowych i specjalnych bibliotek naukowych (Fach – und Spezialbibliotheken), które w swym spektrum gromadzenia i usług koncentrują się na pojedynczych gałęziach nauki, jak na przykład Biblioteka Instytutu Badań Matematycznych (Bibliothek des Mathematischen Forschungsinstituts) w Oberwolfach, lub na wybranych dziedzinach wiedzy, jak Biblioteka Instytutu Badań Prasy

⁹⁷ Profil der ZBW. <http://www.zbw.eu/ueber-uns/profil/wer-ist-die-zbw/> [dostęp:30.05.2017].

⁹⁸ Die ZBW in Zahlen (2016). <http://www.zbw.eu/ueber-uns/profil/zahlen-und-fakten/> [dostęp: 30.05.2017].

(Bibliothek des Instituts für Zeitungsforschung) w Dortmundzie. Organizacyjnie są one przyporządkowane określonej instytucji badawczej, archiwum lub muzeum, a pod względem wielkości zbiorów i liczby pracowników bardzo zróżnicowane. Obejmują zarówno biblioteki zatrudniające ponad stu pracowników i liczące ponad milionowe zbiory mediów, jak również liczne bardzo małe księgozbiory z jednoosobową obsadą (One Person Library)⁹⁹.

Biblioteki w Niemczech są z reguły na utrzymaniu rządów krajowych, natomiast samorządy finansują biblioteki publiczne. Tylko niektóre biblioteki finansuje rząd federalny, fundacje, korporacje prawa prywatnego oraz kościoły katolicki i protestancki. Z finansowania centralnego (Bund) korzystają: Niemiecka Biblioteka Narodowa, biblioteki Niemieckiego Bundestagu oraz dwóch uniwersytetów armii (Bundeswehry), ministerstw, sądów wyższej instancji oraz instytutów badawczych pracujących na rzecz federalnych ministerstw i instytucji władzy. Rząd w Berlinie uczestniczy także w finansowaniu wielu innych bibliotek za pośrednictwem DFG oraz w ramach kooperacji z landami przy realizacji projektów czasowych.

Kraje Federacji Niemieckiej utrzymują większość bibliotek naukowych, dotyczy to przede wszystkim bibliotek uniwersyteckich i szkół wyższych, także bibliotek o statusie państwowym, krajowym (landowym) i regionalnym, jak również bibliotek krajowych parlamentów, urzędów i instytucji.

Wspólne finansowanie na gruncie porozumień Bund – Länder ma miejsce w przypadku pozauniwersyteckich instytucji badawczych, których biblioteki są finansowane przez obydwa źródła. Dotyczy to bibliotek towarzystw/wspólnot badawczych takich jak: Towarzystwo Maxa Plancka, Wspólnota Helmholtza, Towarzystwo Fraunhofera, Wspólnota Leibniza oraz wyżej wymienionych trzech centralnych bibliotek specjalistycznych w Hanowerze, Kolonii/Bonn i Kiel/Hamburgu (Technische Informationsbibliothek; Deutsche Zentralbibliothek für Medizin; Deutsche Zentralbibliothek für Wirtschaftswissenschaften). Niektóre ważne biblioteki w Niemczech finansują fundacje. W gronie bibliotek naukowych są to: Biblioteka Państwowa w Berlinie - Fundacja Pruskiego Dziedzictwa Kultury (Stiftung Preußischer Kulturbesitz); Biblioteka Księżnej Anny Amalii – Fundacja Klasycyzmu Weimarskiego (Klassik Stiftung Weimar), a wśród bibliotek publicznych Centralna i Krajowa Biblioteka (ZLB) w Berlinie, otrzymująca fundusze z fundacji o nazwie Stiftung Zentral- und Landesbibliothek Berlin.

⁹⁹ Bibliotheken und Informationsgesellschaft in Deutschland : eine Einführung / Engelbert Plassmann et al. Wiesbaden, 2006. s. 79-80.

Działalność bibliotek wspierają także fundacje takie jak: Fundacja Roberta Boscha, Fundacja Volkswagena, Fundacja Bertelsmanna, Fundacja Fritza Thyssena¹⁰⁰.

1.4. Biblioteki uniwersyteckie

Są jednym z typów bibliotek naukowych i wpisują się w przedstawiony powyżej system policentryczny jako jego bardzo ważny element, by nie powiedzieć kluczowy (skoro policentryzm). Z uwagi na to, że biblioteki uniwersyteckie są głównym tematem pracy, w tym miejscu podane zostaną tylko ogólne dane statystyczne dotyczące ich działalności oraz kwestia łączenia bibliotek uniwersyteckich z funkcjami biblioteki państwowej, krajowej czy miejskiej. Nadal zajmujemy się więc mapowaniem niemieckiego systemu bibliotecznego. Analizy dotyczą grupy bibliotek uniwersyteckich, w tym także uniwersytetów technicznych (Technische Universitäten - TU). Nie obejmują natomiast bibliotek zawodowych szkół wyższych (Fachhochschulbibliotheken), jak również wyższych szkół artystycznych i muzycznych.

Funkcjonowanie bibliotek uniwersyteckich jest w dużym stopniu znormalizowane i ujednolicone, a ich osiągnięcia i efektywność mierzone są przez jasno zdefiniowane wskaźniki, co pozwala porównywać je między sobą w skali całego kraju. Prezentowane tu dane o działalności bibliotek niemieckich gromadzone są w dwóch bazach na zasadzie dobrowolnego ich uczestnictwa w przesyłaniu i rejestrowaniu online informacji na podstawie rocznych sprawozdań. Jedną z nich jest niemiecka statystyka biblioteczna (Deutsche Bibliotheksstatistik – DBS), drugą, prowadzoną do 2015 r., BIX – Der Bibliotheksindex, który nie tylko wykazywał statystykę w różnych aspektach, lecz służy także do analizy porównawczej (*benchmarking*) pracy bibliotek oraz umożliwia ich ewaluację i ranking. Mierzenie jakości dotyczyło czterech szerokich obszarów charakteryzujących bibliotekę pod względem oferty, korzystania z usług, efektywności usług i możliwości dalszego jej rozwoju. Obecnie obydwa serwisy są prowadzone i obsługiwane przez Centrum Bibliotek Szkół Wyższych Północnej Nadrenii – Westfalii (Hochschulbibliothekszenrum – HBZ NRW)¹⁰¹.

¹⁰⁰ Steinhauer Eric, W.: Die Bibliothek und ihre Träger. In: Handbuch Bibliothek : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven / Konrad Umlauf, Stefan Gradmann [Hrsg.] . – Stuttgart [u. a.] : Metzler, 2012, s. 246-258; Bibliotheken und Informationsgesellschaft in Deutschland : eine Einführung / Engelbert Plassmann et al. Wiesbaden, 2006, s. 56-91.

¹⁰¹ DBS - Deutsche Bibliotheksstatistik.

<https://wiki1.hbz-nrw.de/display/DBS/01.+Gesamtauswertungen+-+Kerndaten%2C+dt.+ab+1999> ; BIX - Der Bibliotheksindex. <http://www.bix-bibliotheksindex.de/index.html> [dostęp: 29.10.2016].

Szerzej o tym w rozdz. 4.1. Bliżej tematykę BIX prezentowali:

Derfert-Wolf, Lidia: Badania porównawcze bibliotek niemieckich – projekt BIX. *Biuletyn EBIB* 2003 nr 8 (48) <http://www.ebib.pl/2003/48/wolf2.php>; Gębołyś, Zdzisław: BIX – Bibliotheksindex – niemiecki program oceny

Ogólne dane statystyczne dotyczące bibliotek uniwersyteckich zostaną przedstawione na podstawie Deutsche Bibliotheksstatistik (DBS) dla porównania z dwóch lat – 2015 (dane najnowsze) i 1999 (od tego roku DBS dostępna jest online).

Tabela 1. Biblioteki uniwersyteckie w 1999 i 2015 r. według DBS.

	Biblioteki uniwersyteckie	1999	2015
	Analiza zbiorcza za rok sprawozdawczy		
1.	Liczba zarejestrowanych instytucji	79	81
2.	Liczba bibliotek głównych i wydziałowych/institutowych	659	437
3.	Liczba ogólna zbiorów (mediów) - mln	113	167
4.	Liczba wypożyczeń - mln	44	58,12
5.	Liczba etatów	7.858	7.389
6.	Użytkownicy aktywni (wypożyczający) - mln	1,58	1,85
7.	Wydatki ogółem (mln euro)	407	680
8.	Wydatki na gromadzenie (mln euro)	160	237

Uwagę zwraca ogólna liczba 167 mln zbiorów, która świadczy o ogromnym potencjale bibliotek uniwersyteckich i bogactwie literatury zapewnionej na potrzeby pracowników naukowych i studentów. Dla porównania grupa 142 bibliotek szkół wyższych wykazała ogółem 18 mln zbiorów. Ponadto wymienione w tabeli dane pozwalają na ogólną orientację o liczbie bibliotek, wielkości zbiorów, wypożyczeniach, etatach i wydatkach. Dane przesłało 81 bibliotek uniwersyteckich, co oznacza, że nie są to wszystkie biblioteki, ponieważ w 2015 r. według sprawozdania Konferencji Rektorów Szkół Wyższych działało w Niemczech 121 uniwersytetów. Można przyjąć, że wykaz bibliotek w 2015 i 1999 r. jest niemal identyczny (tylko o trzy mniej w 1999 r.) i wskazać pewne widoczne tendencje, które zarysowały się na przestrzeni ostatnich szesnastu lat. Jedną z nich, to spadek w 2015 r. liczby bibliotek wydziałowych/institutowych (Zweigstellen) o 222, który nastąpił w procesie ich redukcji i łączenia w większe biblioteki dziedzinowe (Bereichbibliotheken, Teilbibliotheken). Zatrudnienie również uległo zmniejszeniu w porównaniu do 1999 r., co mogło wynikać m.in. z redukcji bibliotek. Inne wskaźniki wykazują znaczny wzrost, dotyczy to zarówno zbiorów (powiększyły się o 54 mln), jak i liczb charakteryzujących ich udostępnianie.

jakości pracy bibliotek publicznych. *Nowa Biblioteka* 2013 nr 1 (12) s. 7-24. http://www.knb.ibin.us.edu.pl/wp-content/uploads/2014/01/Nowa-Biblioteka1_2013 [dostęp:29.10.2016].

Druga wymieniona baza BIX – Der Bibliotheksindex opublikowała po raz ostatni dane za rok 2015 w zeszycie specjalnym czasopisma *B.I.T. online*. Jest to już 16 ranking porównawczy (od 1999 r.), w którym wzięło udział łącznie 209 bibliotek (64 biblioteki naukowe i 145 bibliotek publicznych). Biblioteki naukowe (64) prezentowane są w trzech kategoriach: biblioteki szkół wyższych (22) oraz biblioteki uniwersyteckie z podziałem na te, które pracują w systemie jednolitym (31) i te w systemie dwutorowym (11)¹⁰². Trzeba stwierdzić, że BIX 2015 wykazał niewiele niemieckich bibliotek naukowych - tylko 47 instytucji (pozostałe z liczby 64 to biblioteki z Austrii – 9, Szwajcarii – 2 oraz pojedyncze m.in. z Francji, Włoch i Czech), a jeszcze kilka lat temu uczestniczyło ich w tym rankingu niemal dwa razy więcej. Można przypuszczać, że przyczyną jest obecnie mniejsze zainteresowanie mierzeniem i porównywaniem efektywności pracy w bibliotekarstwie, nie bez znaczenia pozostaje także fakt dobrowolnego udziału bibliotek w BIX. Według opublikowanych danych (s. 8) w BIX wzięło udział najwięcej bibliotek naukowych z następujących landów: Badenii-Wirtembergii – 15, Dolnej Saksonii – 8, Bawarii – 5, Północnej Nadrenii-Westfalii – 5, z Berlina tylko 2.

Mimo niewielkiej reprezentacji bibliotek naukowych w BIX warto spojrzeć na wyniki z 2015 r. pod kątem liderów, którzy najlepiej wypadli w ocenie usług bibliotecznych mierzonych w czterech kategoriach: oferty (Angebote), korzystania (Nutzung), efektywności (Effizienz) i rozwoju (Entwicklung). Wśród bibliotek o systemach jednolitych otrzymała najwyższą ocenę (oznaczoną jako cztery gwiazdki w wykazie BIX-Tops) Biblioteka Uniwersytetu Technicznego – Akademii Górniczej we Freibergu, mieście powiatowym w Saksonii¹⁰³. Trochę niższe noty (3,5 gwiazdki) mają: Biblioteka Uniwersytetu Humboldtów w Berlinie, biblioteki uniwersyteckie w Bambergu, Düsseldorfie, Konstancji, Mannheimie i Rostoku. Natomiast w grupie bibliotek o systemach dwutorowych na pierwszym miejscu znajduje się Biblioteka Uniwersytecka w Heidelbergu, a tuż za nią w Getyndze (SUB Göttingen)¹⁰⁴.

¹⁰² BIX 2015. Der Bibliotheksindex – eine Beilage von b.i.t. online <http://www.b-i-t-online.de/pdf/BIX2015.pdf> [dostęp: 30.10.2016]. Specjalny zeszyt liczy 40 stron sprawozdania. Zestawienia danych za 2015 r. można również uzyskać w serwisie internetowym BIX - <http://www.bix-bibliotheksindex.de/index.html> [dostęp: 30.10.2016]; Vogel, Bernd; Silke, Cordes: Bibliotheken an Universitäten und Fachhochschulen : Organisation und Ressourcenplanung. – Hannover : HIS, 2005 (Hochschulplanung, Bd.179) – obszerny materiał i wiele danych dotyczących bibliotek uniwersyteckich zgromadzonych z lat wcześniejszych przed 2005 r. w ramach badań prowadzonych na zlecenie Federalnego Ministerstwa ds. Kształcenia i Badań, na potrzeby planowania rozwoju, reorganizacji i finansowania. http://www.dzhw.eu/pdf/pub_hp/hp179.pdf [dostęp: 30.10.2016].

¹⁰³ Technische Universität Bergakademie Freiberg. Universitätsbibliothek. <http://tu-freiberg.de/ub/ueber-uns> [dostęp:30.10.2016]. Tradycja uczelni sięga 1765 r., należy do nielicznych akademii górniczych w Europie, wśród których wymieniana jest także AGH w Krakowie. Zbiory tej Biblioteki liczą ok. 1 mln jednostek.

¹⁰⁴ BIX – Ergebnisse. http://www.bix-bibliotheksindex.de/vergleich_db/?id=20&L=0&x=y&sorting=&template=liste&land=&bixtyp=UB-1&jahr=2015&x=44&y=3 http://www.bix-bibliotheksindex.de/vergleich_db/?id=20&L=0&x=y&sorting=&template=liste&land=&bixtyp=UB-1

Łączenie bibliotek uniwersyteckich z funkcjami biblioteki państwowej, krajowej czy miejskiej stanowi pewną niemiecką swoistość. Określenie biblioteki jako państwowej związane jest zarówno z bogactwem/wyjątkowością zbiorów, jak i podejmowaniem i pełnieniem dodatkowych zadań nie tylko na rzecz swojego kraju (landu), lecz także w wymiarze ponadregionalnym, ogólnoniemieckim. W wymienionych trzech przypadkach w grę wchodzi dodatkowe postanowienia prawne poza prawem o szkolnictwie wyższym oraz rozporządzenia innych instytucji niż uniwersytety. Poszerzone zostają przede wszystkim obowiązki bibliotek krajowych o gromadzenie, opracowanie i udostępnianie egzemplarza obowiązkowego danego landu oraz przygotowywanie regionalnej bibliografii.

Przypadki łączenia wymienionych funkcji nie są w Niemczech rzadkością i dotyczą znakomitych księżnic oraz zabytkowych, historycznych zbiorów, jak chociażby tych wymienionych poniżej. Nie jest to wykaz pełny, wyczerpujący wszystkie tego rodzaju połączenia w Niemczech, lecz zawiera tylko niektóre duże biblioteki, wybrane i przywoływane w dalszej części tekstu.

Dolnosaksońska Biblioteka Państwowa i Uniwersytecka w Getyndze (**Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen**, w skrócie SUB Göttingen), jej początki sięgają 1734 r., jedna z największych bibliotek naukowych w Niemczech, pełni zadania ponadregionalne, status biblioteki państwowej posiada od 1949 r., jej zbiory liczą ponad 7,7 miliona jednostek. Jednocześnie jest centralną biblioteką Uniwersytetu Georga Augusta w Getyndze¹⁰⁵. Na marginesie warto dodać, że Dolna Saksonia zadania regionalnej biblioteki powierzyła trzem bibliotekom: Bibliotece Krajowej Dolnej Saksonii G. W. Leibniza w Hanowerze, Bibliotece Krajowej w Oldenburgu oraz słynącej z unikatowych zbiorów Bibliotece Księcia Augusta w Wolfenbüttel.

Saksońska Krajowa Biblioteka Państwowa i Uniwersytecka w Dreźnie (**Sächsische Landesbibliothek Staats- und Universitätsbibliothek Dresden**, SLUB Dresden), która powstała w 1996 r. z połączenia Biblioteki Uniwersytetu Technicznego (1828) i Saksońskiej Biblioteki Krajowej (1556). Połączone zbiory liczą ok. 8,5 mln jednostek inwentarzowych, znajdujących się od 2002 r. w dwuczęściowym połączonym gmachu o nowoczesnej architekturze. Biblioteka ta jako instytucja państwowa nie jest częścią Uniwersytetu Technicznego w

[2&jahr=2015&x=39&y=1](#) [dostęp:30.10.2016]; Miedzynarodowy kontekst badań porównawczych usług bibliotek uniwersyteckich – zob. Reichmann, Gerhard: *Universitätsbibliotheken im Vergleich : eine internationale Querschnittsuntersuchung.* – Wiesbaden, 2001.

¹⁰⁵ SUB Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen. <https://www.sub.uni-goettingen.de/wir-ueber-uns/portrait/> [dostęp: 30.10.2016].

Dreźnie, jednak na mocy prawnych uregulowań pełni też zadania biblioteki uniwersyteckiej¹⁰⁶.

Państwowa i Uniwersytecka Biblioteka w Hamburgu (**Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg**, SUB Hamburg). Jej patronem jest pochodzący z Hamburga Carl von Ossietzky, ofiara narodowego socjalizmu, laureat pokojowej nagrody Nobla za 1935 r. Założona w 1479 r., posiada zbiory o charakterze uniwersalnym w liczbie ponad 5 mln jednostek. Pełni funkcję biblioteki państwowej hanzeatyckiego miasta i zarazem kraju związkowego Hamburg (podobnie Berlin i Brema), otrzymuje egzemplarz obowiązkowy wydawnictw z tego regionu¹⁰⁷.

Państwowa i Uniwersytecka Biblioteka w Bremie (**Staats- und Universitätsbibliothek Bremen** - SuUB Bremen). Brema jest wolnym miastem hanzeatyckim (Freie Hansestadt Bremen) i krajem związkowym o najmniejszej powierzchni. Biblioteka posiada zbiory wielkości 3,4 mln jedn., jest zarazem biblioteką regionalną i centralną biblioteką Uniwersytetu oraz innych uczelni wyższych w Bremie¹⁰⁸.

Biblioteka Uniwersytecka i Krajowa Turynii w Jenie (**Thüringer Universitäts- und Landesbibliothek Jena**, ThULB Jena) powstała w 1549 r., jest biblioteką krajową Turynii i centralną biblioteką Uniwersytetu Fryderyka Schillera w Jenie. Jej zbiory liczą ponad 4,1 mln jednostek¹⁰⁹.

Uniwersytecka i Krajowa Biblioteka w Münster (**Universitäts- und Landesbibliothek Münster**, ULB Münster) założona w 1588 r., centralna biblioteka Westfalskiego Uniwersytetu Wilhelma (patronem jest cesarz Wilhelm II), pełni także funkcję biblioteki regionalnej

¹⁰⁶ § 1 Gesetz über die Sächsische Landesbibliothek-Staats- und Universitätsbibliothek Dresden vom 17. Dezember 2013; Gattermann, Günter: Die Anfänge der Integration zur Sächsische Landesbibliothek Staats- und Universitätsbibliothek Dresden. In: Bibliotheken führen und entwickeln : Festschrift für Jürgen Hering zum 65. Geburtstag / Hrsg. Von Thomas Bürger u. Ekkehard Henschke. - München : Saur 2002, s. 49-65. Pytanie budzi redundantne określenie nazwy tej Biblioteki (krajowa i państwowa) wskazujące, że jest ona biblioteką krajową Wolnego Państwa Saksonii (Freistaat Sachsen) i jednocześnie - z uwagi na unikatowe i bogate zbiory – biblioteką państwową Niemiec. Niektóre landy federacji niemieckiej (m.in. Bawaria - Freistaat Bayern) ze względów historycznych (miały w nazwie „królestwo” w latach 1806-1918: Königreich Sachsen, Königreich Bayern) i chęci podkreślenia swojej niezależności utrzymują w nazwie określenie ‘wolne państwo’. Nie chodzi tu o większe przywileje, czy prawne rozróżnienie, ale o samo uznanie dla własnej, często wielowiekowej tradycji państwowości. Jest w tym także pewien wydźwięk demokratyczny, bo ‘wolne państwo’ oznacza również republikę, czyli państwo wolnych obywateli.

Zob. także: Augustynowska, I.; B. Świącicka, Największa biblioteka Dolnej Saksonii – SLUB, *Biuletyn EBIB* 2009 nr 2 (102). http://www.ebib.pl/2009/102/a.php?augustynowska_swiecicka [dostęp: 26.01.2016] (Krótkie sprostowanie nazwy landu - chodzi tu o Saksonię, a nie Dolną Saksonię, która leży na północnym zachodzie Niemiec i graniczy z Holandią, a stolicą jej jest Hanower).

¹⁰⁷Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg. <http://www.sub.uni-hamburg.de/startseite.html> [dostęp: 30.10.2016].

¹⁰⁸ Staats- und Universitätsbibliothek Bremen. <http://www.suub.uni-bremen.de/ueber-uns/> [dostęp: 30.10.2016].

¹⁰⁹Thüringer Universitäts- und Landesbibliothek Jena. <http://www.thulb.uni-jena.de/> [dostęp: 30.10.2016].

dla Westfalii, czyli tylko dla części landu Północna Nadrenia Westfalia. Zbiory obecnie liczą ok. 6 mln jednostek¹¹⁰.

Uniwersytecka i Krajowa Biblioteka Saary (**Saarländische Universitäts- und Landesbibliothek**, SULB) w Saarbrücken. Założona w 1950 r., funkcje biblioteki krajowej pełni od 1994 r. Zbiory liczą ponad 1,6 mln woluminów, udostępnia także bogate zasoby czasopism elektronicznych (65 tys. tytułów) i ponad 250 innych baz danych. Biblioteka ta prowadzi regionalne Archiwum Literatury Saary, Lotaryngii, Luxemburga i Alzacji (Literaturarchiv Saar-Lor-Lux-Elsass)¹¹¹.

Uniwersytecka i Miejska Biblioteka w Kolonii (**Universitäts- und Stadtbibliothek Köln**, USB Köln). Biblioteka Uniwersytetu założonego w 1388 r., zbiory obejmują 4,4 mln wol., odwiedziny w ciągu 2015 r. wynosiły prawie 2 mln, a liczba zarejestrowanych użytkowników ponad 44 tys. Biblioteka posiada jedne z najbogatszych w niemieckojęzycznym obszarze językowym zbiory historyczne literatury islandzkiej obejmujące ok. 10 tys. tytułów¹¹².

Prawo biblioteczne poszczególnych landów ustala zasady i wysokość opłat bibliotecznym; dostępność publiczną osób spoza uczelni; udział bibliotek w związkach bibliotecznych i wypożyczaniu międzybibliotecznym; obowiązki w zakresie egzemplarza obowiązkowego (EO) i bibliografii regionalnej. Uprawnienia do EO danego landu nie zawsze posiada tylko jedna biblioteka, ale są też przypadki wyznaczenia dwóch, a nawet trzech bibliotek do tego zadania. Takie rozwiązanie przyjęła m.in. Północna Nadrenia-Westfalia, gdzie gromadzeniem, opracowaniem, udostępnianiem i archiwizowaniem egzemplarza obowiązkowego zajmują się - zgodnie z przydzielonymi okręgami - trzy Biblioteki Uniwersyteckie i Krajowe w Bonn, Düsseldorfie i Münster. Zaś wspólnym ich dziełem jest regionalna bibliografia tego landu (Nordrhein-Westfälische Bibliographie), współtworzona w zakresie infrastruktury informatycznej przez wymieniane już wcześniej Centrum Bibliotek Szkół Wyższych z siedzibą w Kolonii (Hochschulbibliothekszentrum des Landes Nordrhein-Westfalen, HBZ)¹¹³.

Przedstawiona kwestia łączenia funkcji pokazuje głębokie osadzenie bibliotek uniwersyteckich w historycznej tradycji bibliotekarstwa niemieckiego. Jednocześnie pozwala uwa-

¹¹⁰ Universitäts- und Landesbibliothek Münster Münster. <https://www.ulb.uni-muenster.de/> [dostęp: 30.10.2016].

¹¹¹ Saarländische Universitäts- und Landesbibliothek. <http://www.sulb.uni-saarland.de/> [dostęp: 30.10.2016].

¹¹² Universitäts- und Stadtbibliothek Köln. <https://www.ub.uni-koeln.de/> [dostęp: 30.10.2016].

¹¹³ Nordrhein-Westfälische Bibliographie. http://www.landesbibliothek-nrw.de/aufgaben/nrw_bibliographie/ oraz Gesetz über die Ablieferung von Pflichtexemplaren in Nordrhein-Westfalen (Pflichtexemplargesetz Nordrhein-Westfalen) vom 29. Januar 2013 (Fn 1) § 1,2. https://recht.nrw.de/lmi/owa/br_text_anzeigen?v_id=10000000000000000000285#det276136 [dostęp: 25.11.2016].

zać, że biblioteki te są organizacyjnie na tyle sprawne, by jednocześnie wykonywać rozszerzone zadania na rzecz ochrony i digitalizacji dóbr kultury, usługi na rzecz innych bibliotek szkół wyższych danego kraju federacji, czy czynności wynikające z egzemplarza obowiązkowego i sporządzania regionalnej bibliografii. Faktem jest, że tego rodzaju działania są dodatkowo finansowane przez rządy landów, ale jednocześnie rosną ich oczekiwania w kierunku redukcji wydatków i planowaniu jeszcze większej integracji/łączenia bibliotek uczelnianych¹¹⁴.

¹¹⁴ Wefers, Sabine: Thüringer Modell (e) für die Hochschulbibliotheken. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* (ZfBB) 63 (2016), nr 1, s. 31-36. Dla przykładu, wysokość dodatkowych środków przekazywanych Turyńskiej Bibliotece Uniwersyteckiej i Krajowej przez rząd Turynii na cele „landowe” wynosi rocznie 4,7 mln euro (2013). Autorka ta jest zarazem redaktorką wymienionego numeru ZfBB, którego tematem przewodnim jest: „razem w przyszłość – konwergencja bibliotek szkół wyższych”. Cytowany artykuł wywołał głosy polemiczne w następnych numerach czasopisma.

Rozdział II

BIBLIOTEKI UNIWERSYTECKIE JAKO ELEMENT INFRASTRUKTURY NAUKOWEJ

2.1. Organizacja nauki i szkolnictwa wyższego - wprowadzenie

Nauka w Niemczech prowadzona jest w ponad 800 różnorodnych instytucjach finansowanych ze środków publicznych. Są nimi uniwersytety i szkoły wyższe oraz rozbudowana sieć jednostek pozauniwersyteckich, wśród nich cztery wspólnoty/towarzystwa badawcze o światowym znaczeniu, kilkadziesiąt państwowych instytutów naukowo-badawczych i regionalnych towarzystwach naukowych, jak również centra rozwojowe i badawcze utrzymywane przez koncerny przemysłowe¹¹⁵. Obszar działalności naukowo-badawczej jest rozległy i zróżnicowany, co wynika z federacyjnego systemu zarządzania, którego ośrodkami są rząd centralny i władze krajów związkowych. Obydwa działają niezależnie w kwestiach organizacji i finansowania, ale nie oznacza to braku współdziałania przy podejmowaniu strategicznych decyzji i inicjatyw. Te zapadają na forum centralnych gremiów takich jak: Rada Naukowa, Wspólna Konferencja Nauki Federacji i Krajów, Konferencja Rektorów Szkół Wyższych (ich kompetencje odnośnie do bibliotek zostały przedstawione w Rozdz. III).

Ogólną charakterystykę instytucji naukowych zaczynam od danych o szkolnictwie wyższym. Przygotowuje je w formie rocznych sprawozdań Konferencja Rektorów Szkół Wyższych. Według statystyk za rok 2015 funkcjonowało w Niemczech 399 instytucji, w tym 121 uniwersytetów, 220 szkół wyższych i 58 wyższych szkół artystycznych i muzycznych¹¹⁶. Ich podział ze względu na rodzaj finansowania przedstawia się następująco: 238 szkół państwowych i 161 niepaństwowych (121 prywatnych i 40 kościelnych).

Łączna liczba studiujących to ponad 2,7 mln osób (kobiet 1,29, mężczyzn 1,41), z której 1,75 mln stanowili studenci uniwersytetów, prawie 930 tys. szkół wyższych i ponad 35 tys. szkół artystycznych i muzycznych. Udział studentów zagranicznych wynosił 11,8% (prawie 219 tys. osób), wśród nich najwięcej pochodziło z Chin, Rosji, Indii i Austrii. Procent ten jest znacznie wyższy w kilku szczególnie renomowanych uczelniach (Berlin, Kolonia, Karlsruhe) i sięga około 20% ogółu studiujących. Warto dodać, że także Niemcy chętnie studiuja za granicą – według cytowanego źródła ich liczba wynosiła prawie 136 tys. (2015), a najchę-

¹¹⁵Forschungslandschaft. <http://www.research-in-germany.org/de/forschungslandschaft/forschungseinrichtungen.html> [dostęp: 23.10.2016].

¹¹⁶HRK (Hochschulrektorenkonferenz) – Hochschulen in Zahlen. https://www.hrk.de/uploads/media/2015-05-13_Final_Hochschulen_in_Zahlen_2015_fuer_Internet.pdf [dostęp: 23.10.2015].

niej wybieranymi krajami są sąsiedzi - Austria, Holandia, Szwajcaria oraz Wielka Brytania, USA i Francja.

Potencjalni użytkownicy bibliotek to także pracownicy naukowcy, którzy w szkolnictwie wyższym liczą 369.847 zatrudnionych osób, w tym 45.013 profesorów. Idąc dalej za danymi ze sprawozdania Konferencji Rektorów Szkół Wyższych za 2015 r., należy podać także kilka liczb mówiących o wysokości budżetu przeznaczonego na szkolnictwo wyższe, który wynosił 44,9 mld euro, w tym: uniwersytety otrzymały 18,7; kliniki uczelniane 20,4; szkoły wyższe 5,8. Wymieniona kwota ogólna pochodziła w znacznej części z funduszy poszczególnych krajów związkowych i wynosiła 21,8 mld euro (są to tzw. środki podstawowe), a z rządu centralnego (Bund) tylko 4,9 mld. Świadczy to o tym, że działalność podstawowa uczelni finansowana jest przede wszystkim przez landy. W tym kontekście warto jeszcze podać, skąd pochodziły docelowe środki tzw. trzecie (Drittmittel). Ich łączna kwota 6,7 mld została pozyskana z następujących źródeł: Niemiecka Wspólnota Badawcza (DFG) - 2,2 mld; budżet federacji - 1,7; rządy krajowe - 0,2; instytucje Unii Europejskiej - 0,6; fundacje - 0,4; gospodarka - 1,3¹¹⁷. Wyraźnie widać, że w zakresie projektów celowych zdecydowanie większy jest udział pieniędzy z centrali w Berlinie niż rządów lokalnych. Fundusze na szkolnictwo wyższe określone są również przez wskaźnik ich procentowego udziału w produkcie krajowym brutto, który w Niemczech w 2015 r. wynosił 1,3 %, a porównawczo w: Kanadzie - 3%, USA - 2,7%, Japonii - 1,6%, Rosji - 1,4%, Polsce - 0,39%.

To co najbardziej charakteryzuje edukację wyższą w Niemczech, to oferta niezwykle zróżnicowanych kierunków studiów oraz otwartość na studentów zagranicznych¹¹⁸. Uniwersytety są zróżnicowane pod względem wielkości oraz profilu badań i kierunków studiów. Najczęściej są to tzw. pełne uniwersytety z wydziałami medycyny i teologii, natomiast te, które rozwijają nauki techniczne mają nazwę "uniwersytet techniczny" (m.in. prestiżowe - Uniwersytet Techniczny w Monachium, Uniwersytet Techniczny w Berlinie). Kulturowany niemiecki model kształcenia akademickiego zakładał od czasów Wilhelma Humboldta (w 1809 r. powstał Uniwersytet w Berlinie) jedność i łączenie nauczania z badaniami naukowymi. Wzmocnieniu tych ostatnich służy prowadzony program o nazwie Inicjatywa Doskonałości (*Exzellenzinitiative*), mający na celu wzmocnienie pozycji Niemiec w dziedzinie kształcenia i rozwoju badań naukowych. Ten specjalny program finansowania wiodących uczelni i ośrodków naukowych wprowadzony został przez rząd federalny w porozumieniu z rządami krajów

¹¹⁷ Tamże, s.2.

¹¹⁸ HochschulKompass : Ein Angebot der Hochschulrektorenkonferenz. <https://www.hochschulkompass.de/> [dostęp: 25.10.2016].

związkowych. Instytucją prowadzącą i merytorycznie odpowiedzialną jest Niemiecka Wspólnota Badawcza (DFG)¹¹⁹. Program ten miał już trzy edycje, pierwsza z nich rozpoczęła się w roku 2005/2006, a następne tury w 2009 i 2012 r. Projekty prowadzone są w trzech wymiarach wsparcia (Förderlinien): 1. studia doktoranckie (Graduiertenschule) dla młodych naukowców; 2. doskonałe klastry (Exzellenzcluster) dla najlepszych badań; 3. koncepcje przyszłościowe na rzecz rozwoju uniwersytetów. Na podstawie pierwszych porozumień między rządem federalnym i landami przyjęto finansowanie na okres do 31 grudnia 2011 r. w wysokości 1,9 miliarda euro (75% stanowiły środki federacji, 25% danego landu). Dalsze ustalenia z 4 czerwca 2009 r. zakładały kontynuację "inicjatywy doskonałej" do 2017 r. na sumę 2,7 mld euro. W połowie czerwca 2012 r. dokonano - jak na razie - ostatniego konkursu na finansowanie 45 studiów doktoranckich, 43 klastrów doskonałych oraz 11 koncepcji przyszłościowych. W liczbie wybranych 99 projektów znalazło się aż 70 uczestniczących we wcześniejszej edycji programu¹²⁰.

W krótkim czasie program *Exzellenzinitiative* na trwale zmienił – jak twierdzą decydenci – krajobraz niemieckiej nauki i szkolnictwa wyższego. Chodzi w nim o rozwijanie badań na światowym poziomie, tak aby stały się one konkurencyjne dla najlepszych osiągnięć w skali globalnej¹²¹. W opinii niektórych komentatorów *Exzellenzinitiative* były w pierwotnym zamiarze budowaniem „uniwersytetów federacji” jako symboli centralnej, państwowej polityki szkolnictwa wyższego, ale ze względów konstytucyjno-prawnych (Art. 91b Konstytucji) pomysł ten się nie powiódł. Realizowane są w formie specjalnego rządowego programu finansowania wiodących uczelni (elitarnych uniwersytetów) i ośrodków naukowych, mającego na celu wzmocnienie pozycji Niemiec w dziedzinie edukacji i nauki. Inicjatywy doskonałości to nowy cel polityki naukowej, różnicującej krajobraz szkół wyższych pod względem ich jakości, wielkości i zasięgu. Decyzje o wyborze projektów „doskonałych” powierzono gremiom profesorskim rekrutującym się z Rady Naukowej i DFG, które są instytucjami bezpośrednio realizującymi politykę rządu niemieckiego. Aktualnie wygląda na to, że obydwa ośrodki wła-

¹¹⁹ Exzellenzinitiative des Bundes und der Länder (2005-2017).

<http://www.dfg.de/foerderung/programme/exzellenzinitiative/> [dostęp: 25.10.2016].

¹²⁰ Bundesministerium für Bildung und Forschung. <https://www.bmbf.de/de/die-exzellenzinitiative-staerkt-die-universitaere-spitzenforschung-1638.html> [dostęp: 08.01.2016].

¹²¹ Uniwersytety niemieckie w rankingu „Times Higher Education” zajęły w 2015 r. dziesięć miejsc w pierwszej setce – listę rozpoczyna na pozycji 29 Uniwersytet w Monachium, poz. 37 Uniwersytet w Heidelbergu, poz. 49 Uniwersytet Humboldtów w Berlinie, poz. 53 Techniczny Uniwersytet w Monachium, dalej w kolejności Uniwersytety: Wolny w Berlinie, Tybindze, Freiburgu Bryzgowijskim, Bonn, Getyndze. Zob. <https://www.welt.de/politik/deutschland/article147055095/Diese-drei-deutschen-Unis-gehoren-zur-Weltelite.html> [dostęp: 29.10.2016]. Podobne wyniki osiągnęły w tym samym rankingu w 2016 r. . <http://www.kooperation-international.de/aktuelles/nachrichten/detail/info/times-higher-education-world-university-ranking-2016-17-erschienen/> [dostęp: 01.03.2017].

dzy nie chcą kontynuować tej inicjatywy po 2017 r. Z kolei w przypadku proponowanych landom projektów dziesięcioletnich istnieją obawy natury konstytucyjnej, według których długotrwałe wsparcie uniwersytetów przez rząd jest niemożliwe, bowiem naruszyłyby to autonomię landów. A zatem w grę wchodzi tylko programy krótkoterminowe¹²².

Wzmocnienie badań na uniwersytetach odbywa się także przez łączenie ich z dużymi instytutami badawczymi i tworzenie tzw. uniwersytetów badawczych, łączących dydaktykę z uprawianiem nauki na światowym poziomie. Zaletą jest w tym przypadku prowadzenie zajęć ze studentami przez wysokiej klasy specjalistów, przekazujących wiedzę o najnowszych badaniach w danej dziedzinie. Dla uniwersytetów z kolei pojawia się większa szansa na udział w międzynarodowych projektach badawczych. Przykładem takiego połączenia jest Instytut Technologiczny w Karlsruhe (Karlsruher Institut für Technologie - KIT), jedna z nowocześniejszych uczelni w Niemczech, porównywana często z Massachusetts Institute of Technology (MIT) w USA. KIT powstał w 2009 r. w ramach Wspólnoty Badawczej Helmholtza z połączenia Uniwersytetu i Centrum Badawczego w Karlsruhe, co pozwala mu realizować zadania w zakresie badań, dydaktyki i innowacji, zwłaszcza w naukach przyrodniczych, stosowanych i informatyce¹²³.

Oprócz uczelni wyższych interesujące możliwości zatrudnienia dla naukowców oferują setki pozauniwersyteckich instytucji naukowych. Roczne subwencje na działalność naukowo-badawczą, koordynowaną przez tego typu instytucje, wynoszą ok. 10 miliardów euro, przy czym blisko $\frac{3}{4}$ tych środków przeznaczane jest na finansowanie projektów prowadzonych w zakresie nauk przyrodniczych i inżynierskich. Instytuty współpracują z uniwersytetami, kooperują z przemysłem, wyposażone są w nowoczesne laboratoria do prowadzenia badań podstawowych i ukierunkowanych na praktyczne zastosowanie, co pozwala im utrzymywać się na poziomie międzynarodowym. Pozauniwersyteckie instytucje naukowe to przede wszystkim należące do światowej czołówki: Towarzystwo Maxa Plancka (Max-Planck-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften - MPG); Wspólnota Helmholtza (Helmholtz Gemeinschaft); Wspólnota Leibniza (Leibniz Gemeinschaft); Towarzystwo Fraunhofera (Fraunhofer-Gesellschaft). Duży stopień umiędzynarodowienia instytutów odzwierciedla rów-

¹²² Naumann, Ulrich: Hochschulpolitische Grundlagen von Hochschulbibliothekssystemen. In: Handbuch Hochschulbibliothekssysteme : leistungsfähige Informationsinfrastrukturen für Wissenschaft und Studium / (Hrsg.) Söllner, Konstanze; Sühl-Strohmeier, Wilfried; Martina Straub. München : De Gruyter, 2014, s. 27.

¹²³ KIT – Leitbild. <http://www.kit.edu/kit/15036.php> [dostęp: 25.10.2016].

niez skład zespołów badawczych, których członkowie reprezentują różne narodowości i kultury¹²⁴.

Powszechnie znane Towarzystwo Maxa Plancka zostało założone w 1948 r. i nosi imię noblisty w dziedzinie fizyki Maxa Plancka (1858-1947). W jego skład wchodzi 18 instytutów specjalizujących się nie tylko w naukach przyrodniczych, ale także humanistycznych i społecznych, realizujących wiele projektów wspólnie z uniwersytetami. Zatrudnia ponad 13 tys. pracowników naukowych (ogółem zaś ponad 22 tys.). O światowym znaczeniu badań świadczy 15 tys. publikacji rocznie, które ukazują się w renomowanych i indeksowanych czasopismach¹²⁵.

Wspólnota Helmholtza jako patrona ma badacza nauk przyrodniczych Hermana von Helmholtz (1821-1894). Prowadzi 18 centrów na terenie Niemiec zajmujących się m.in. astrofizyką, medycyną molekularną, energią, środowiskiem, lotami kosmicznymi. Zatrudnia 38 tys. współpracowników, roczny jej budżet wynosi 4 mld euro. Liczba publikacji wykazywanych w ISI (Lista filadelfijska) i SCOPUS wynosiła w 2014 r. ponad 13,5 tys.¹²⁶.

Wspólnota Leibniza, jej patronem jest Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) wybitny filozof, matematyk, prawnik, historyk i dyplomata. Początki powstania Wspólnoty sięgają 1949 r. W jej skład wchodzi 89 samodzielnych instytutów badawczych współpracujących z uniwersytetami i jednostkami gospodarczymi, które prowadzą badania z dziedzin odnoszących się do problemów środowiska, techniki, gospodarki i społeczeństwa. Sieć instytutów zatrudnia 9,3 tys. pracowników naukowych, a wszystkich łącznie ponad 18,5 tys.¹²⁷.

Towarzystwo Fraunhofera jest jedną z największych instytucji w Europie koordynujących badania stosowane, prowadzone na potrzeby prywatnych i państwowych przedsiębiorstw w sektorze przemysłu, usług i administracji publicznej. Patronem jego jest Joseph von Fraunhofer (1787-1826) wybitny astronom, fizyk i optyk. Towarzystwo działa od 1949 r. Koordynuje badania stosowane 67 instytutów w różnych częściach Niemiec w zakresie środowiska, zdrowia, transportu, energii, surowców oraz komunikacji i wiedzy. Warto przypomnieć, że Towarzystwo to znajduje się wśród instytucji współtworzących projekt „Niemiecka Biblioteka Cyfrowa” i odpowiada za rozwiązania informatyczne i techniczne¹²⁸.

¹²⁴ „Research in Germany“ jest centralną platformą informacyjną Ministerstwa Federalnego ds. Kształcenia i Badań. Stroną redakcyjną platformy zajmuje się DAAD – Deutscher Akademischer Austauschdienst (Niemiecka Centrala Wymiany Akademickiej). http://www.research-in-germany.org/de/ueber_uns.html [dostęp: 27.10.2016].

¹²⁵ Max-Planck-Gesellschaft. www.mpg.de [dostęp: 27.10.2016].

¹²⁶ Helmholtz Gemeinschaft. https://www.helmholtz.de/ueber_uns/ [dostęp: 27.10.2016].

¹²⁷ Leibniz-Gemeinschaft. <http://www.leibniz-gemeinschaft.de/ueber-uns/> [dostęp: 27.10.2016].

¹²⁸ Fraunhofer-Gesellschaft. <https://www.fraunhofer.de/> [dostęp: 27.10.2016].

Powyższa prezentacja czterech największych wspólnot (sieci instytutów) obrazuje skalę i rozpiętość nie tylko prowadzonych badań, ale także strukturę organizacyjną nauki w Niemczech, która stwarza możliwości pracy naukowej (poza uniwersytetami) dla kilkudziesięciu tysięcy naukowców i poszerza znacząco rynek pracy dla absolwentów uniwersytetów. Do tej liczby należy dodać jeszcze federalne instytuty naukowo-badawcze (ponad 40), nadzorowane przez poszczególne ministerstwa, którym dostarczają one specjalistycznych analiz i ekspertyz. Ich zadaniem jest zapewnienie pracownikom ministerstw fachowej i ugruntowanej wiedzy, niezbędnej do pełnienia władzy publicznej¹²⁹. Podlegają one i są finansowane przez Ministerstwo Federalne ds. Kształcenia i Badań. Analogicznie do rządu w Berlinie utrzymują własne placówki naukowo - badawcze (ponad 130) także władze krajów Federacji.

Na strukturę organizacyjną nauki składają się akademie nauk, pełniące zadania koordynacji i wspierania projektów długofalowych oraz utrzymywania dialogu między poszczególnymi dyscyplinami nauki. Ich funkcja polega też na usługach doradczych w sprawach naukowych, zaznajamianiu z nowymi problemami i trendami w nauce. Działa Narodowa Akademia Nauk Leopoldina oraz osiem regionalnych akademii zrzeszonych i współpracujących ze sobą w ramach porozumienia. Należą do niej: Berlińsko-Brandenburska Akademia Nauk, Akademia Nauk w Getyndze, Bawarska Akademia Nauk, Saksońska Akademia Nauk w Lipsku, Heidelberska Akademia Nauk, Akademia Nauk i Literatury w Moguncji, Akademia Nauk i Sztuk Północnej Nadrenii-Westfalii, Akademia Nauk w Hamburgu¹³⁰.

Podkreślić należy jeszcze raz aspekt wspólnych działań nauki i przemysłu, dzięki którym Niemcy należą do czołówki krajów o najkrótszym czasie wdrażania patentów i wynalazków. Od 1954 r. działa organizacja o nazwie "Federacja Przemysłowych Stowarzyszeń Badawczych" (Arbeitsgemeinschaft industrieller Forschungsvereinigungen – AiF), która promuje badania stosowane i prace rozwojowe służące małym i średnim przedsiębiorstwom¹³¹. Uwaga rządu koncentruje się na działaniach badawczo-rozwojowych w ramach klasterów i sieci współpracy pomiędzy różnymi podmiotami. Ich celem jest integracja środowisk akademickich i biznesowych w zakresie badań i rozwoju, co ma znacznie przyspieszyć urynkiowanie nowych produktów i innowacyjnych technologii¹³².

Na koniec jeszcze krótkie uzupełnienie o źródłach finansowania nauki poza środkami publicznymi. W Niemczech poważna część badań wspierana jest przez prywatnych fundato-

¹²⁹ Beschäftigungsinstitutionen. <http://www.wissenschaftweltoffen.de/glossar/b01.html> [dostęp: 27.10.2016].

¹³⁰ Union der Deutschen Akademien der Wissenschaften. www.akademienunion.de [dostęp: 27.10.2016].

¹³¹ Arbeitsgemeinschaft Industrieller Forschungsvereinigungen (AiF). www.aif.de [dostęp: 27.10.2016].

¹³² Clusterplattform Deutschland. <http://www.clusterplattform.de/CLUSTER/Navigation/DE/Home/home.html> [dostęp: 27.10.2016].

rów i przedsiębiorstwa komercyjne. Wspólnym przedsięwzięciem środowisk gospodarczych na rzecz promocji niemieckiej nauki i badań naukowych jest Stowarzyszenie Fundatorów na Rzecz Nauki Niemieckiej (Stifterverband für die Deutsche Wissenschaft e.V). Pod swoją egidą zrzesza ono około 450 fundacji i zarządza majątkiem w wysokości 2,35 mld euro rocznie. Poza tym działają duże fundacje niemieckie, takie jak: Fundacja Roberta Boscha, Fundacja Volkswagena, Fundacja Klausea Tschiry, Fundacja Bertelsmanna. Mają one także znaczący wkład we wspieraniu działalności bibliotek, także uniwersyteckich. Natomiast w zakresie finansowania pracowników nauki i wymiany międzynarodowej największe zasługi ma Fundacja Aleksandra Humboldta (AvH - udziela rocznie ponad 700 stypendiów), Niemiecka Centrala Wymiany Akademickiej (DAAD) i Niemiecka Wspólnota Badawcza (DFG).

2.2. Podstawy polityczno-prawne systemów bibliotecznych szkół wyższych

Zagadnienie systemów bibliotecznych może dotyczyć co najmniej dwóch różnych znaczeń tego terminu. Jednym z nich jest zintegrowany system biblioteczny związany z elektronicznym przetwarzaniem danych (np. Aleph, Innopac, Virtua). Przedmiot mojego zainteresowania stanowi natomiast drugie jego znaczenie w aspekcie konkretnej struktury organizacyjnej i celu działalności. Właśnie w taki sposób zdefiniował system biblioteczny Ulrich Naumann, podając, że system ma na celu zaspokojenie potrzeb osób poszukujących informacji i stanowi otwartą strukturę organizacyjną, która w klasycznej działalności bibliotek zapewnia gromadzenie, opracowanie i udostępnianie (fizyczne lub wirtualne) mediów. Ten klasyczny „trójdzwięk” zadań został uzupełniony w ostatnich latach o czwarty element - pośredniczenie w dostępie do informacji (Informationsvermittlung)¹³³.

Podaną definicję systemu bibliotecznego należy odróżnić od określenia, które pierwszoplanowo łączy system z przetwarzaniem danych i z zastosowaniem programów komputerowych w pracy bibliotecznej. Mówi się tutaj o "zintegrowanych bibliotecznych systemach informacyjnych" lub "zintegrowanych systemach zarządzania bibliotekami" (Integrierte Bibliotheks-informationssysteme oder -verwaltungssysteme). Ich znaczenie opiera się wpraw-

¹³³ Naumann, Ulrich: Hochschulbibliothekssysteme im Vergleich. 5. Aufl. Vorlesungsskript einer geplanten Lehrveranstaltung am Institut für Bibliotheks- und Informationswissenschaft der Humboldt-Universität zu Berlin. Sommersemester 2007, s. 7. <http://fiz1.fh-potsdam.de/volltext/aeueintrag/07407.pdf> [dostęp: 05.11.2016]. Podejście systemowe do bibliotek i w ogóle instytucji społecznych, sposobów zarządzania nimi, jest przykładem zastosowania ogólnej teorii systemów, której podstawy stworzył austriacki biolog i filozof Ludwig von Bertalanffy - zob. tegoż *Ogólna teoria systemów: podstawy, rozwój, zastosowania*, tłum. E. Woydyłło-Woźniak, PWN: Warszawa, 1984.

dzie na tych samych założeniach teoretycznych dotyczących "systemu", ale dotyczą już one samego przebiegu procesu pracy, obejmującego zintegrowane czynności gromadzenia, opracowania i udostępniania mediów.

Zajmujemy się zatem systemami bibliotecznymi w sensie struktury organizacyjnej, która w odniesieniu do danego uniwersytetu może być jednolita i zcentralizowana albo zdecentralizowana i wieloczęściowa. Ich właściwością jest to, że pozostają w relacjach z innymi systemami, które cytowany wyżej Naumann przedstawił w postaci następującej hierarchii systemów:

- dana biblioteka jest systemem;
- wieloczęściowy system biblioteczny jest pewną liczbą określonych elementów systemu, z reguły połączonych ze sobą;
- wieloczęściowe i jednolite systemy biblioteczne są częścią nadrzędnego systemu, którym jest 'uniwersytet', razem z takimi elementami jak: wydziały, jednostki ogólnouniwersyteckie, administracja, studium, itd.;
- uniwersytety z kolei stanowią część systemu kształcenia oraz systemu badań i nauki danego kraju.

Pojęcie systemu w badaniach bibliotekoznawczych w Niemczech użył po raz pierwszy w 1976 r. Rolf Kluth w artykule zatytułowanym „Theoretische Grundlagen der Bibliothekssysteme” - a więc stosunkowo w krótkim czasie po ukazaniu się fundamentalnej pracy Bertalanffy'ego *General System Theory. Foundations, Development, Applications* (New York 1968). Kluth przez system rozumiał przede wszystkim myślenie systemowe lub myślenie systemami (denken in Systemen) i widział jego dużą praktyczną wartość. Oznaczało ono dla niego rozumienie czegoś całościowo, nie partycularnie, nie częściami i dotyczyło budowy systemu składającego się z subsystemów funkcjonalnie ze sobą powiązanych¹³⁴.

Właśnie do tej cechy funkcjonalności nawiązuje definicja systemów bibliotecznych szkół wyższych przyjęta przez Konstanze Söllner i Wilfrieda Sühl-Strohmeinger'a, autorów wstępu i redaktorów obszernego zbioru artykułów wydanego w 2014 r., prezentującego najnowsze badania w tym zakresie¹³⁵. Znaczenie systemów bibliotecznych zostało przez nich określone jako funkcjonalna całość usług i jednostek danej biblioteki, ukierunkowanych na wspieranie badań, nauki i studiów przez zapewnienie źródeł wiedzy (literatury, informacji, mediów) oraz także dalszych struktur wsparcia/pomocy (wyszukiwanie informacji, kompe-

¹³⁴ Tamże, s. 5.

¹³⁵ Handbuch Hochschulbibliothekssysteme : leistungsfähige Informationsinfrastrukturen für Wissenschaft und Studium / (Hrsg.) Söllner, Konstanze; Sühl - Strohmenger, Wilfried; Martina Straub. - München : De Gruyter, 2014, s. 5.

tencje informacyjne). Mówiąc inaczej jest funkcjonalną wspólnotą jednostek współpracujących ze sobą w ramach uzgodnionego podziału pracy. Jej struktura uzależniona jest w dużym stopniu od lokalnych uwarunkowań i dlatego może być ona zdecydowanie zdecentralizowana i rozlokowana w wielu miejscach (Zweigstellen) lub jednolita, zarządzana centralnie w uniwersytetach mających nowoczesne kampusy.

Podstawy polityki szkolnictwa wyższego

System biblioteczny uniwersytetu kształtuje w stopniu ogólnym polityka w zakresie szkolnictwa wyższego, która w realiach niemieckich toczy się na czterech różnych poziomach – ponadnarodowym, narodowym, regionalnym i lokalnym. Specyfika Niemiec polega na funkcjonowaniu dwóch płaszczyzn władzy w postaci rządu federalnego i rządów krajowych. Wynika ona z podstawowych zasad konstytucyjnych państwa, którymi są federalizm, ustalony podział władzy, samorządność oraz decentralistyczny model państwa.

Wymieniony jako pierwszy wymiar ponadnarodowy odnosi się do inicjatyw globalnych i europejskich. Etap zasadniczych zmian na uniwersytetach rozpoczął się od Deklaracji Bolońskiej z 1999 r., w której 46 państw podjęło zobowiązanie ujednoczenia własnych struktur szkolnictwa wyższego w ciągu dziesięciu lat. Wyznaczono wówczas następujące cele: wprowadzenie trzystopniowych studiów (licencjat/magisterium/doktorat); zapewnienie standardów jakości w szkolnictwie wyższym; wypracowanie wskaźników porównywalności programów studiów i związanej z tym akceptacji (nostryfikacji) dyplomów ich ukończenia. Szczególną wagę przywiązywano do wypracowania sprawnych mechanizmów koordynacji i powiązań kompatybilnych struktur, zdefiniowanych jako Europejski Obszar Szkolnictwa Wyższego. Spośród programów Unii Europejskiej finansujących naukę, biblioteki niemieckie uzyskały bezpośrednie wsparcie w trakcie realizacji 7. programu ramowego (7PR) w latach 2007-2013, w takich dziedzinach jak: tworzenie bibliotek cyfrowych, prace nad długoterminową archiwizacją danych cyfrowych oraz modernizacja zarządzania bibliotekami, gwarancja jakości usług i metody szkolenia użytkowników¹³⁶.

Płaszczyzna narodowa, czyli oddziaływanie państwa na szkolnictwo wyższe opiera się na Art. 30 Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec, który przyznaje rządowi 16 krajów związkowych (landów) zwierzchnictwo w zakresie kultury i edukacji (*Kulturhoheit*

¹³⁶ Der Europäische Hochschulraum. Gemeinsame Erklärung der Europäischen Bildungsminister 19. Juni 1999. Bolona. https://www.hrk.de/fileadmin/redaktion/hrk/02-Dokumente/02-03-Studium/02-03-01-Studium-Studienreform/Bologna_Dokumente/Bologna_1999.pdf [dostęp: 19.12.2015]; Naumann, Ulrich: Hochschulpolitische Grundlagen von Hochschulbibliothekssystemen. In: Handbuch Hochschulbibliothekssysteme : leistungsfähige Informationsinfrastrukturen für Wissenschaft und Studium / (Hrsg.) Söllner, Konstanze; Sühl - Strohmenger, Wilfried; Martina Straub. - München : De Gruyter, 2014, s. 27-30.

der Länder)¹³⁷. Zapis ten określany jest jako istotne źródło suwerenności landów, mających - obok własnej administracji, sądownictwa i bezpieczeństwa wewnętrznego - pierwotną odpowiedzialność za szeroko pojętą kulturę, czyli język, oświatę, szkolnictwo wyższe, radio, telewizję i sztukę. Te regionalne kompetencje wzmocniła jeszcze bardziej reforma federalizmu w 2006 r. dotycząca podziału władzy między federację i kraje związkowe oraz wprowadzony nowy artykuł do Konstytucji (Art. 91b)¹³⁸. W myśl tej nowelizacji oddziaływanie rządu federalnego na szkolnictwo wyższe zostało ograniczone do finansowania tylko projektów badawczych i rozwojowych, realizowanych w określonym czasie. Natomiast finansowanie podstawowej działalności uczelni przejęły władze landów. W ten sposób nastąpiło w 2007 r. odejście od wcześniejszej zasady proporcjonalnego (po połowie), czyli wspólnego finansowania szkół wyższych, w tym także bibliotek. Fundusze te były określane skrótem HBFEG, pochodzącym od nazwy obowiązującego wówczas prawa o wspieraniu rozwoju szkolnictwa wyższego – *Hochschulbauförderungsgesetz*.

W rozważaniach na temat polityczno-prawnych podstaw szkolnictwa wyższego, należy zwrócić uwagę na brak obecnie w Niemczech jednej ogólnej ustawy o szkolnictwie wyższym. Uchwalona w 1976 r. Ustawa Ramowa o Szkolnictwie Wyższym (*Hochschulrahmengesetz* - HRG) wraz z późniejszymi zmianami została zawieszona na wniosek Bundestagu z dniem 1.10.2008 r.¹³⁹. Uzasadnienie decyzji stanowiły m.in. konstytucyjna zasada *Kulturho-*

¹³⁷ Art. 30 Konstytucji Niemiec brzmi: „Wykonywanie uprawnień państwowych i wypełnianie zadań państwowych jest zadaniem krajów związkowych, o ile ustawa zasadnicza nie przewiduje lub nie dopuszcza innej regulacji prawnej”. <http://www.de-iure-pl.org/gesetze/recht/verfassung/text/1,1,741,DE,PL,.html> [dostęp: 05.12.2015].

¹³⁸ Föderalismusreform I stanowi nowelizację Ustawy Zasadniczej Niemiec, która została uchwalona w okresie czerwiec/lipiec 2006 r. przez Bundestag i Bundesrat większością 2/3 głosów i wprowadzona w życie z dniem 1 września 2006 r. *Bundestagblatt Jahrgang 2006 Teil I Nr. 41*, ausgegeben zu Bonn am 31. August 2006.

<http://www.bundesrat.de/SharedDocs/drucksachen/2006/0401-0500/462-06.html?nn=5030094> oraz

<http://www.gwk-bonn.de/die-gwk/aufgaben/die-gwk-handbuch/> [dostęp: 08.12.2015];

Änderung von Art. 91 a GG: → Abschaffung der Gemeinschaftsaufgabe Hochschulbau und damit des HBFEG.

Änderung von Art. 91 b GG: → gemeinsame Förderung von Forschungsbauten + Großgeräten.

Poniżej treść Art. 91 b (tłum. KH):

(1) Federacja i kraje mogą na podstawie porozumień w przypadkach o znaczeniu ponadregionalnym współdziałać przy wspieraniu:

1. Instytucji i projektów badań naukowych poza szkołami wyższymi;
2. Projektów naukowych i badawczych w szkołach wyższych;
3. Budynków, w których prowadzi się badania naukowe w szkołach wyższych włącznie z wyposażeniem i drogą aparaturą.

Porozumienia w zdaniu 1 nr 2 wymagają zgody wszystkich krajów związkowych.

(2) Związek i Kraje mogą na podstawie porozumień współdziałać przy ustalaniu zakresu usług systemu edukacyjnego w skali międzynarodowej oraz przy odnośnych sprawozdaniach i zaleceniach.

(3) Koszty są regulowane w porozumieniu.

¹³⁹ Deutscher Bundestag. Drucksache 16/6122 vom 23.07.2007. Entwurf eines Gesetzes zur Aufhebung des Hochschulrahmengesetzes. <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/16/061/1606122.pdf> [dostęp: .12.2015]; Nammann, Ulrich, op.cit., 2014, s. 27.

heit landów, zmiany po reformie federalizmu oraz uznanie wolności i autonomii szkół wyższych. W konsekwencji tych ustaleń prawnych rząd federalny nie może bezpośrednio prowadzić narodowej polityki w zakresie szkolnictwa wyższego. Wszystkie zobowiązania jakie bierze na siebie RFN w relacjach z Unią Europejską, czy jako partner Deklaracji Bolońskiej muszą być obowiązkowo przeprowadzone na płaszczyźnie regionalnej i zatwierdzone przez parlamenty krajów związkowych. Z kolei uchylene wymienionej ustawy nie oznacza jednak całkowitego braku woli prowadzenia centralnej polityki w zakresie edukacji i nauki. Pojawiają się co pewien czas także głosy krytyczne wobec różnorodnej polityki oświatowej landów oraz propozycje przeniesienia niektórych kompetencji na poziom federalny. Zakończeniem tego typu działań była nowelizacja w postaci Art. 91b Ust.1 Konstytucji (weszła w życie z dniem 01.01.2015 r.), która wzmocniła pozycję rządu i znacznie rozszerzyła możliwości centralnego finansowania poszczególnych szkół wyższych jako instytucji w zakresie ich podstawowego funkcjonowania, a nie tylko w formie ograniczonych tematycznie i czasowo projektów. Chodzi tu o długofalowe wspieranie rozwoju uczelni w kooperacji z landami i zapewnienie im progresji na przyszłość¹⁴⁰. Ten nowy wymiar współpracy ocenia się jako mniej skomplikowany, a jednocześnie bardziej pewny i strategicznie ważny dla szkół wyższych.

Regionalna polityka w zakresie szkolnictwa wyższego prowadzona jest przez landy na gruncie wielokrotnie już wymienianej zasady *Kulturhoheit*. Każdy z 16 landów ma uchwalaną własną ustawę o szkolnictwie wyższym, stanowiącą podstawę prawną polityki i organizacji szkół wyższych. Ustawa ta musi jednocześnie uwzględniać dyrektywy i rozporządzenia przyjęte na poziomie Federacji i ponadnarodowym. Powołanie nowych uniwersytetów, przekształcanie szkół wyższych w uniwersytety, scalanie uczelni uchwała parlament krajowy (Landtag), decydując tym samym o strukturze szkolnictwa wyższego w danym kraju związkowym. Dla przykładu warto wymienić kilka takich zmian z Północnej Nadrenii-Westfalii, której parlament zdecydował o utworzeniu w 1969 r. Uniwersytetu w Bielefeld, celowo lokując go we wschodnim regionie o słabych tradycjach naukowych. Ten sam parlament przegłosował także połączenie w 2003 r. szkół wyższych w Duisburgu i Essen, które razem utworzyły Uniwersytet Duisburg-Essen. Decyzja ta łączyła się tym samym ze scaleniem systemów bibliotecznych obydwu uczelni, co zostało sprawnie przeprowadzone i wykorzystane jako szansa do przeprowadzenia istotnych zmian strukturalnych, personalnych i poprawy jakości w

¹⁴⁰ Kooperation von Bund und Ländern in Wissenschaft und Bildung, <https://www.bmbf.de/de/kooperation-von-bund-und-laendern-in-wissenschaft-und-bildung-77.html> [dostęp: 10.12.2015].

zarządzaniu¹⁴¹. Z kolei ze względów ekonomicznych utworzono w 2007 r. porozumienie uniwersytetów Zagłębia Ruhry o nazwie Universitätsallianz – Ruhr (UA Ruhr), stanowiące strategiczny sojusz trzech sąsiednich uczelni: Uniwersytetu w Bochum, Uniwersytetu w Duisburg-Essen i Uniwersytetu Technicznego w Dortmundzie, którego motto „razem lepiej – studiować, badać i nauczać”, oddaje profity z takiego połączenia. A jest ich kilka, m.in. oferta licznych, nowych specjalizacji i kierunków studiów; większa możliwość badań interdyscyplinarnych skoncentrowanych w jednym miejscu dla naukowców oraz większa efektywność w staraniach o fundusze zewnętrzne¹⁴².

Korekty w strukturze wyższych uczelni miały miejsce również w innych landach. W Brandenburgii w 2013 r. nastąpiła fuzja uczelni w Cottbus i Senftenberg w jeden Brandenburski Techniczny Uniwersytet Cottbus – Senftenberg¹⁴³.

Każdy kraj federacji jako podmiot finansujący może wyznaczać własne cele prowadzonej polityki w zakresie szkolnictwa wyższego. Z reguły są one tożsame z celami federalnymi, lecz landy lubią akcentować swoją autonomię w ich kształtowaniu oraz podkreślać wagę edukacji i nauki w swoim regionie¹⁴⁴.

Z wymienionych czterech płaszczyzn polityki w zakresie szkolnictwa wyższego przechodzimy do ostatniego wymiaru lokalnego, kształtowanego na poziomie poszczególnych uniwersytetów. Tę płaszczyznę Ulrich Naumann nazywa „operacyjną”, czyli wprowadzającą w życie ustalenia polityk nadrzędnych – europejskiej, narodowej i regionalnej. Uniwersytety działają w oparciu o wewnętrzne statuty, które powstają na drodze dyskusji i konsensusu. Z kolei gremia uniwersyteckie (prezydent/rektor, senat akademicki, komisje senackie, rady wy-

¹⁴¹ Naumann, Ulrich: op. cit., s. 28; Landtag Nordrhein-Westfalen. Drucksache 13/2947 vom 27.08.2002. Entwurf eines Gesetzes zur Errichtung der Universität Duisburg-Essen und zur Umwandlung der Gesamthochschulen. <https://www.landtag.nrw.de/portal/WWW/dokumentenarchiv/Dokument?Id=MMD13/2947> [dostęp: 10.12.2015]; szerzej o połączeniu bibliotek obydwu uczelni i wynikających z tego procesu pozytywnych zmian – zob. Bilo, Albert: Zielgruppenorientiert, Zentral, Zukunftsfähig – Die fusionierte Universitätsbibliothek Duisburg-Essen als Modell des Veränderungsmanagements. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 63 (2016) H. 1, s. 13-23.

¹⁴² Universitätsallianz – Ruhr (UA Ruhr). <http://www.uaruhr.de/> [dostęp: 06.11.2016]. Liczba studentów wynosi łącznie 115 tys. i 1300 profesorów.

¹⁴³ Brandenburgische Technische Universität Cottbus – Senftenberg. <https://www.b-tu.de/universitaet/ueber-uns/selbstverstaendnis> [dostęp: 06.11.2016].

¹⁴⁴ Dla zobrazowania stosowanej retoryki trafnie posłużył cytat ze strony internetowej Ministerstwa Nauki, Badań i Sztuki Badenii-Wirtembergii, landu o niezwykle bogatej tradycji uniwersyteckiej, słynącego z uczelni o światowej randze, takich jak: Heidelberg, Tybinga, Fryburg, Konstancja.

„Polityka szkolnictwa wyższego. Naukę, badania, studia umożliwić i utrzymać na najwyższym poziomie”. I dalej: „Przestrzenie wolności dla silnych szkół wyższych. W szkołach wyższych Badenii-Wirtembergii poznaje się świat i buduje przyszłość. Dlatego szkoły wyższe muszą gwarantować wolność w badaniach i nauczaniu. Nauczyciele akademicy, badacze, studium potrzebują jej, aby mogli być kreatywni. Dlatego Ministerstwo Nauki angażuje się w tworzenie i ochronę przestrzeni wolności dla naszych szkół wyższych: czyni to poprzez solidną bazę finansową i ramy prawne, które pozwalają każdej szkole wyższej na dalszy rozwój. Bo to należy do szczególnych priorytetów Badenii-Wirtembergii: zawsze wzmacniać różnorodność w szkołach wyższych”.

<http://mwk.baden-wuerttemberg.de/de/hoerschulen-studium/hoerschulpolitik/> [dostęp: 15.01.2016].

działów/departamentów, rady instytutów) ustalają strukturę systemu bibliotecznego w formie regulaminu. Ma on szczególne znaczenie w systemach dwutorowych, gdy sieć bibliotek specjalistycznych znajduje się poza biblioteką główną i organizacyjnie oraz finansowo przyporządkowana jest wydziałom¹⁴⁵.

Pozostając w kręgu zagadnień polityki i uniwersytetów warto krótko wspomnieć o dwóch zjawiskach – mianowicie o polityce równego traktowania kobiet oraz krytyce ekonomicznej w zarządzaniu uczelniami.

Zachowanie równych szans zawodowych kobiet i mężczyzn uważane jest w Niemczech za bardzo ważne i dlatego na każdym uniwersytecie funkcjonuje pełnomocnik/-czka ds. równouprawnienia (Frauenbeauftragte). Osoba ta uczestniczy obowiązkowo w konkursach na rozpisane stanowiska naukowe. Aktywność na tym polu ma szerzyć strategię równości jako wartość kultury uniwersyteckiej i zapewnić większy udział kobiet w nauce. Pełnomocnik reprezentuje interesy nie tylko wszystkich kobiet na uniwersytecie, ale jest też doradcą w sprawach dyskryminacji seksualnej, przemocy, lobbingu i stalkingu. Dla przykładu, centralne stanowisko ds. równouprawnienia na Uniwersytecie Humboldtów w Berlinie prowadzi program o nazwie „Caroline von Humboldt-Programm”, rozwijany jako strategia zrównania praw kobiet i mężczyzn, m.in. przez wspieranie młodych badaczek w dziedzinach nauki słabo reprezentowanych przez kobiety¹⁴⁶.

Kierowanie uniwersytetami według zasad nowego modelu zarządzania ukierunkowanego na jakość i efekty spotyka się także z głosami sprzeciwu. Krytyka dotyczy postrzegania uniwersytetu jako przedsiębiorstwa i pracodawcy, co stawia na głowie wielowiekową tradycję budowania ich jako określonej i wyjątkowej grupy instytucji, opierających swą działalność na zasadzie konsensusu¹⁴⁷. Według nowych zasad rektor/prezydent uczelni staje się trybikiem w wykonywaniu zadań ekonomicznych. Wyraźnym przejawem tego procesu od 2008 r. jest wybór wśród niemieckich uczelni „menadżera roku” (Hochschulmanager/-in des Jahres)¹⁴⁸. Me-

¹⁴⁵ Naumann, Ulrich: Hochschulpolitische Grundlagen von Hochschulbibliothekssystemen. In: Handbuch Hochschulbibliothekssysteme : leistungsfähige Informationsinfrastrukturen für Wissenschaft und Studium /(Hrsg.) Söllner, Konstanze; Sühl - Strohmenger, Wilfried; Martina Straub. - München : De Gruyter, 2014, s. 31.

¹⁴⁶ Die zentrale Frauenbeauftragte; Caroline von Humboldt-Programm. W nazwie programu występuje Caroline von Humboldt (1766-1829), żona Wilhelma von Humboldta, założyciela i patrona berlińskiego Uniwersytetu. Była kobietą ceniącą sobie niezależność, autorką listów, miłośniczką sztuki i bywalczynią na europejskich salonach. <https://frauenbeauftragte.hu-berlin.de/de/frb/> ; także Uniwersytet w Bayreuth: Stabsabteilung Chancengleichheit. <http://www.frauenbeauftragte.uni-bayreuth.de/de/index.html> ; Uniwersytet w Heidelbergu. Gleichstellung. <http://www.uni-heidelberg.de/gleichstellungsbeauftragte/> [dostęp: 18.01.2016].

¹⁴⁷ Naumann, Ulrich. Hochschulpolitische Grundlagen von Hochschulbibliothekssystemen. In: Handbuch Hochschulbibliothekssysteme : leistungsfähige Informationsinfrastrukturen für Wissenschaft und Studium /(Hrsg.) Söllner, Konstanze; Sühl - Strohmenger, Wilfried; Martina, Straub. - München : De Gruyter, 2014, s. 32.

¹⁴⁸ Prof. Dr. Ulrich Radtke von der Universität Duisburg-Essen ist „Hochschulmanager des Jahres 2015“, *Zeit Online* vom 25.11.2015. <http://www.zeit-verlagsgruppe.de/presse/2015/11/prof-dr-ulrich-radtke-von-der-universitaet-duisburg-essen-ist->

nadżerowie stają się ważniejsi i lepiej opłacani od profesorów. Świadczy to o przeforsowaniu na grunt uniwersytetów następujących kategorii: zarządzanie strategiczne, finansowanie, organizacja i kierowanie, zarządzanie zasobami ludzkimi, umiędzynarodowienie i zarządzanie jakością.

W opinii niektórych takie podejście godzi w demokrację uniwersytetów, która pozostaje dyskryminowana i lekceważona. Nadawanie wymienionego wyróżnienia roku sugeruje nie tylko akceptację procesu ekonomizacji uczelni, ale wręcz jego pochwalanie i nagradzanie za sukcesy na tym polu. Upadek wolności akademickiej przejawia się w centralnych decyzjach zewnętrznych instrumentów o tym, co powinno być przedmiotem badań naukowców. Kształcenie akademickie rozumiane jest tylko z punktu widzenia zysku kapitałowego i funduszy sponsorskich. Wskaźniki ekonomiczne decydują o miejscach w rankingach szkół wyższych i chcąc nie chcąc każda uczelnia musi poddać się tego rodzaju ocenie. Taka polityka zmienia uniwersytet w produkcyjny zakład pracy, co nie jest zgodne z pierwotnymi celami polityki w zakresie szkolnictwa wyższego i ma złe konsekwencje dla wolności nauki.

W niemieckiej debacie publicznej co jakiś czas pojawiają się głosy „za i przeciw” reformie szkolnictwa wyższego i globalnej polityce naukowej. Entuzjaści zmian odbierają krytykę jako wyraz frustracji malkontentów, którzy sami nie odnajdują się w zreformowanej rzeczywistości. Zamiast iść z duchem czasu wyszukują ujemne strony wprowadzanych zmian, ale brak tym poglądom mocnych i przekonujących argumentów¹⁴⁹.

Zdaniem cytowanego Ulricha Naumanna polityka nie zawsze ma budujący wpływ na szkolnictwo wyższe i naukę. Niekorzystna jest zwłaszcza wtedy, gdy rządząca partia lub koalicja traktuje je jak pionek w grze do osiągnięcia krótkowzrocznych interesów. Dzieje się to ze szkodą dla nauki, albowiem trudno jest później przeforsować traktowanie uczelni jako sprawy ważnej i pierwszoplanowej. Mimo wszystko jednak teoretyk systemów bibliotecznych uważa, że bibliotekarze nie powinni stronić od polityki, ponieważ biblioteki działają w określonych ramach instytucjonalnych, będąc zarazem adresatami polityki, jak i jej aktorami. Uczestnictwo w polityce w znaczeniu społecznego działania jest konieczne, zwłaszcza w sy-

[hochschulmanager-des-jahres-2015/](#) [dostęp: 11.11.2016]. Menadżerem roku 2015 został rektor połączonego Uniwersytetu Duisburg-Essen w uznaniu – jak uzasadniono - innowacyjnego przedsięwzięcia będącego wyzwaniem społecznym naszych czasów.

¹⁴⁹ Zob. dyskusję na omawiany temat: Münch, Richard: Unternehmen Universität. In: Aus Politik und Zeitgeschichte (APUZ 45/2009) : Bildungspolitik. [dostęp: 22.11.2015] <http://www.bpb.de/apuz/31646/unternehmen-universitaet?p=all> oraz Münch, Richard: „Akademischer Kapitalismus“. Über die politische Ökonomie der Hochschulreform. Berlin : Suhrkamp Verlag, 2011. 459 S. Szerzej zob.: Zur Kritik europäischer Hochschulpolitik : Forschung und Lehre unter Kuratel betriebswirtschaftlicher Denkmuster / Paul Kellermann, Manfred Boni, Elisabeth Meyer-Reuschhausen (Hrsg.). – Wiesbaden, 2009.

tuacji zmian następujących w świecie cyfrowym oraz pytań o rolę bibliotek we wspieraniu badań i nauki¹⁵⁰.

Podstawy prawne systemów bibliotecznych

Wymienione wcześniej cztery płaszczyzny polityczne kształtują podstawy prawne uczelnianych systemów bibliotecznych. Ich przedmiot stanowią regulacje, które dotyczą zadań zapewnienia literatury i informacji do badań i dydaktyki oraz usług na rzecz uczelni, także jej wewnętrznej organizacji i współpracy z innymi instytucjami zewnętrznymi. Kolejność obowiązujących norm prawnych jest - analogicznie do poziomów polityki szkolnictwa wyższego - czterostopniowa: jako pierwsze są zapisy w Konstytucji; następnie ustawy o szkolnictwie wyższym parlamentów krajowych; rozporządzenia ministerialne; dalej statuty autonomicznych uczelni regulujące własną działalność oraz tworzone na ich podstawie regulaminy działalności bibliotek¹⁵¹.

W Niemczech nie ma jednej ogólnonarodowej ustawy o bibliotekach, jaka bywa najczęściej uchwalana w innych państwach. Biblioteki przynależą do obszaru edukacji, kultury i nauki, który na gruncie założeń ustrojowej zasady *Kulturhoheit* pozostaje w kompetencji landów w zakresie stanowienia prawa. Poszczególne landy mają uchwalone własne prawo biblioteczne, m.in. Turyngia (2008), Hesja i Saksonia-Anhalt (2010), Badenia-Wirtembergia (2012), Nadrenia-Palatynat (2014), inne mają prawne regulacje w formie planów (strategii) rozwoju bibliotek¹⁵².

Podstawowe prawo wolności nauki jest dyrektywą zawartą w Ustawie Zasadniczej Federacji Niemieckiej (Art. 5 Abs. 3 S. 1GG) i powtórzoną również w konstytucjach poszczególnych landów. Brzmi ona następująco: „*Sztuka i nauka, badania i kształcenie są wolne. Wolność kształcenia nie zwalnia z wierności Konstytucji*”¹⁵³. Idea wolności przekłada się

¹⁵⁰ Rumpf, Louise: Bibliotheken und Politik. *Bibliotheksdienst* 48 (2014) H. 12, s. 955-974. Autorka omawia zależności między bibliotekami różnych typów i polityką, z reguły nie lubianą przez bibliotekarzy. Wniosek ogólny jest jeden, biblioteki nie mogą od polityki stronić, a wręcz muszą nawet lobbować we własnym interesie, co w sytuacji pojawiających się pytań o przyszłą rolę bibliotek, jest konieczne.

¹⁵¹ Steinhauer, Eric: Rechtsgrundlagen von Hochschulbibliothekssystemen in Deutschland. In: Handbuch Hochschulbibliothekssysteme: Leistungsfähige Informationsinfrastrukturen für Wissenschaft und Studium / (Hrsg.) [Söllner, Konstanze](#) ; [Sühl - Strohmenger, Wilfried](#) . - München : De Gruyter, s. 34-44.

¹⁵² Gantert, Klaus : Wandel, Vielfalt und Kooperation – Aufgaben, Typen und Träger von Bibliotheken. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter; 2016, s. 14-15; Omówienie prawa bibliotecznego w Niemczech, ze szczególnym uwzględnieniem Badenii-Wirtembergii – zob. Bibliotheksgesetzgebung : Ein Handbuch für die Praxis, insbesondere im Land Baden-Württemberg. / Hrsg. von Eric W. Steinhauer u. Cornelia Vonhof. - Bad Honnef : Bock + Herchen, 2011, 304 S.

¹⁵³ Art. 5 Abs. 3 S. 1GG: „Kunst und Wissenschaft, Forschung und Lehre sind frei. Die Freiheit der Lehre entbindet nicht von der Treue zur Verfassung“. https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_5.html [dostęp: 25.01.2016].

na proces pracy naukowej i badawczej, z którym biblioteki są ściśle związane i stanowią jego część. Zadaniem bibliotek jest zapewnienie bez przeszkód dostępu do publikacji i informacji o nich. Brak barier w korzystaniu z elektronicznych zasobów wiedzy realizuje projekt DFG z 2004 r. w odniesieniu do części licencji narodowych, zakupionych z funduszy państwowych. Bezpłatny do nich dostęp mają wszystkie zainteresowane osoby, mieszkające na stałe w Niemczech. Rejestracja na stronie internetowej serwisu 'DFG – Nationallizenzen' ma dwie opcje logowania - zarówno dla naukowych instytucji i bibliotek, jak i osób prywatnych, po wypełnieniu odpowiedniego formularza¹⁵⁴.

Po przedstawieniu ogólnych aktów prawnych dotyczących nauki przechodzimy teraz do pytania, w jakim stopniu krajowe ustawy o szkolnictwie wyższym kształtują systemy biblioteczne? Otóż zawsze określają one w kilku pojedynczych paragrafach zadania bibliotek i zalecenia odnośnie do ich struktury. Natomiast decyzje o finansach bibliotek zapadają na uczelniach, którym podlegają. Przykład najnowszych zapisów, rozwiązań i stosowania zmiennej terminologii w nazywaniu struktur bibliotecznych na uniwersytetach zilustruje podany niżej rozdział z Ustawy o szkołach wyższych w Badenii-Wirtembergii (Gesetz über die Hochschulen in Baden-Württemberg. Landeshochschulgesetz – LHG) z dnia 1 stycznia 2005 r., nowelizacja z 09.04.2014 r.

Rozdział 4

Centralne instytucje szkoły wyższej

paragraf 28 Centrum informacyjne

(1) Szkoły wyższe powinny tworzyć jednolite centrum informacji funkcjonujące na rzecz całej uczelni w celu zapewnienia literatury i innych mediów, jak również koordynacji, planowania, zarządzania usługami i systemami komunikacji i informacji naukowej. Przy tym należy zagwarantować:

- 1. Możliwie najlepszy dostęp do literatury, systemów i usług wszystkim członkom społeczności należącej do szkoły wyżej.*
- 2. Standardy w zasobach danych i rachunek ekonomiczny przy korzystaniu z usług instytucji zewnętrznych (tzw. trzecich),.*
- 3. Uczestnictwo w stowarzyszeniach i organizacjach szkół wyższych w celu dostarczania usług i korzystania z systemów. Centrum informacji może świadczyć swoje usługi innym szkołom wyższym odpłatnie po cenach rynkowych; w przypadku innych instytucji trzecich opłata musi zostać odpowiednio podniesiona.*

¹⁵⁴ DFG – Nationallizenzen - Registrierte Einzelnutzer. https://www.nationallizenzen.de/ind_inform_registration [dostęp: 25.01.2016].

(2) Centrum informacji jest centralną jednostką, której kierownictwo podlega kolegium rektorskiemu i której są powierzone wszystkie zadania w zakresie zapewnienia literatury, odpowiednich usług i korzystania z systemów informacyjnych w szkole wyższej, o ile kolegium rektorskie szkoły wyższej nie określiło innych jednostek do realizacji pojedynczych, wydzielonych obszarów i usług. Czy będą reprezentowane zadania centrum informacji przez inne jednostki, zwłaszcza biblioteki uczelniane i centra komputerowe, znajdą przepisy dla centrum informacji odpowiednie zastosowanie.

(3) Szkoły wyższe umożliwiają należącym do nich pracownikom naukowym drugą formę publikowania według § 44 akapit 6 przez to, że prowadzą własne repozytorium w celu zamieszczania publikacji, albo zapewniają dostęp do właściwego repozytorium instytucji trzecich¹⁵⁵.

Cytowany fragment ustawy zawiera określenie "centrum informacji funkcjonujące na rzecz całej uczelni" oraz prawne usankcjonowanie obowiązku prowadzenia repozytorium na uczelni i zapewnienie pracownikom możliwości publikowania elektronicznego. W tekście tym nie ma już określenia „system biblioteczny” uniwersytetu, lecz wymienione zostało „centrum informacji” o strukturze jednolitej (wzgl. jednotorowej), które odpowiada za zapewnienie literatury i mediów oraz koordynuje, planuje, zarządza usługami i systemami informacyjnymi. Biblioteka uniwersytecka i centrum komputerowe mogą funkcjonować w strukturze centrum informacji oraz realizować przydzielone zadania.

Rozwiązanie zgodne z wymienioną Ustawą przyjęło już kilka bibliotek Badenii-Wirtembergii, m.in. na Uniwersytecie w Konstancji, gdzie utworzono Centrum Komunikacji, Informacji i Mediów (**K**ommunikations-, **I**nformations-, **M**edienzentrum – KIM), które pełni usługi biblioteczne i centralne usługi w zakresie IT. Zarządzaniem zajmuje się dyrektor KIM i zespół trzech jego zastępców (Managementteam) ds. bibliotecznych; usług/zastosowań IT; projektów i innowacji IT. Struktura obejmuje oddziały biblioteki, archiwa, oddziały obsługi informatycznej uczelni (infrastruktura poczty elektronicznej; zarządzanie danymi, serwerami i systemami wykorzystywanymi na uczelni)¹⁵⁶. Powyższy dokument prawny oraz odpowiada-

¹⁵⁵ Gesetz über die Hochschulen in Baden-Württemberg. Landeshochschulgesetz – LHG.

http://www.landesrechtbw.de/jportal/portal/t/3q7b/page/bsbawueprod.psml;jsessionid=737045363973D1BDEA9459435F67A6BB.jp91?pid=Dokumentanzeige&showdoctype=1&js_peid=Trefferliste&documentnummer=4&numberofresults=110&fromdoctodoc=yes&doc.id=jlr-HSchulGBWV19P1&doc.part=X&doc.price=0.0&doc.hl=1#jlr-HSchulGBWV19P72a [dostęp: 19.01.2016].

¹⁵⁶ Kommunikations-, Informations-, Medienzentrum (KIM) Universität Konstanz. <https://www.kim.uni-konstanz.de/> [dostęp: 19.01.2016]; KIM powstał z połączenia Biblioteki, Centrum Komputerowego i Administracji Przetwarzania Danych. Dyrektorem KIM została wieloletnia dyrektorka Biblioteki – Petra Hätscher. Szerzej o najnowszych zmianach w najnowszym numerze czasopisma – *KIM kompakt : Zeitschrift von und für MitarbeiterInnen des KIM* 2016, H.100 <https://ojs.ub.uni-konstanz.de/kimkompakt/article/view/6774/6094> [dostęp: 11.11.2016].

jąca mu praktyka funkcjonowania bibliotek redefiniuje myślenie zarządzania systemowego w tym obszarze.

KIM w Konstancji nie jest jedynym takim przykładem, podobne jednostki działają na wielu uniwersytetach w różnych częściach Niemiec. Na Brandenburskim Uniwersytecie Technicznym w Cottbus - Senftenberg powstało w 2004 r. Centrum Informacji, Komunikacji i Mediów (IKMZ), łączące cztery wcześniejsze jednostki: bibliotekę uniwersytecką, centrum obliczeniowe, centrum multimedialne i zakład przetwarzania danych. Ten nowy model funkcjonowania biblioteki mają także m.in. Uniwersytet Europa-Viadrina we Frankfurcie n. Odrą, Uniwersytety w Mannheim, Stuttgart, Lüneburg¹⁵⁷.

Łączenie biblioteki z innymi jednostkami w jedno uniwersyteckie centrum usług obejmujących media, informację i komunikację na rzecz badań, nauki i studiów ma na celu sprawne zarządzanie nowymi obszarami zadań. Dziś są nimi uczelniane repozytorium i publikowanie elektroniczne w Open Access. Ten proces tworzenia nowych struktur znajduje się aktualnie w fazie początkowej. Jednak bez wątplenia ustawowy zapis odnosi się do przyszłości bibliotek uniwersyteckich, które w miarę rozwoju cyfryzacji nauki siłą rzeczy będą stawały się elementem/częścią uniwersyteckiej infrastruktury informacyjnej i informatycznej. I chociaż dzisiaj wymienione przykłady połączeń bibliotek z centrami komputerowymi budzą jeszcze pytania o ich celowość (nie łączyć na siłę), to w perspektywie kilkunastu lat okażą się najpewniej standardem.

Wracając do regulacji prawnych, trzeba nadmienić, że są one znacznie bardziej rozbudowane w przypadku połączenia funkcji biblioteki uniwersyteckiej z zadaniami biblioteki państwowej, krajowej (landowej) czy miejskiej. Wtedy w grę wchodzi dodatkowe postanowienia prawne, poza prawem o szkolnictwie wyższym oraz rozporządzenia innych instytucji poza uniwersytetem (szerzej Rozdz. 1.4).

Poza prawem o szkolnictwie wyższym i prawem bibliotecznym (tworzonym, z niewielkimi wyjątkami, przez parlamenty krajowe) wpływ na kształt i funkcjonowanie systemu bibliotecznego mają statuty autonomicznych uczelni jako czwarta płaszczyzna źródeł prawnych. Na ich podstawie tworzone są regulaminy biblioteczne określające organizację i zadania poszczególnych jednostek bibliotecznych, zasady współpracy z innymi jednostkami uniwersyteckimi, szczególnie z centrum komputerowym, centrum mediów i archiwum uniwersy-

¹⁵⁷ Bitz, Katharina, IKMZ – ein Model für die Zukunft der Bibliothek? https://epub.ub.unimuenchen.de/17441/1/Bitz_Katharina.pdf
Kommunikations-, Informations-, Medienzentrum (KIM) Universität Konstanz. <https://www.kim.uni-konstanz.de/> [dostęp:19.01.2016].

teckim, zakres świadczonych usług i ich dostępność. Spójrzmy na przykładowe rozwiązania, tym razem z Berlina, w Bibliotece Uniwersytetu Humboldtów, która w zarządzeniach urzędowych uczelni występuje jako centralna jednostka razem z Serwisem Komputerowym i Medialnym (Komputer- und Medienservice). Podane do wiadomości użytkowników są następujące regulaminy: 1) Regulamin korzystania z usług Serwisu Komputerowego i Medialnego oraz Biblioteki Uniwersyteckiej. Część A: Regulamin usług przetwarzania danych obydwu wymienionych jednostek. Część B: Regulamin usług bibliotecznych. 2) Regulamin opłat. 3) Przepisy specjalne wypożyczeń krótkoterminowych (1-7 dni). 4) Regulamin eksploatacji komputerów : dotyczy planowania, wyposażenia, funkcjonowania, konserwacji, korzystania z sieci komputerowych, sprzętu i programów. 5) Regulowanie opłat zaległych i opłat za wypożyczenia międzybiblioteczne. 6) Regulamin porządkowy budynku Centrum Jakuba i Wilhelma Grimm. 7) Ramowy regulamin porządkowy Uniwersytetu Humboldtów w Berlinie¹⁵⁸. Wyraźnie widać także w przypadku tej biblioteki ujmowanie jej działalności razem z Serwisem Komputerowym i Medialnym, przy czym mowa jest tu o dwóch oddzielnych jednostkach centralnych uniwersytetu.

Podstawy prawne funkcjonowania systemu bibliotecznego uniwersytetu należą tradycyjnie do prawa administracyjnego i są częścią prawa publicznego. Z uwagi na wzrost znaczenia informacji elektronicznej w działalności bibliotek, rosnący udział sieci informatycznych, wirtualnych serwisów i usług komercyjnych, coraz większego znaczenia nabierają regulacje z zakresu prawa własności intelektualnej oraz prawa mediów¹⁵⁹.

Prawo autorskie

Prawo autorskie nie odnosi się do organizacyjnych i strukturalnych podstaw systemów bibliotecznych. Odgrywa ono jednak dużą rolę w realizacji zasadniczego zadania bibliotek, jakim jest udostępnianie zbiorów użytkownikom i umożliwienie dostępu do zasobów cyfrowych. Dlatego spośród prawnych regulacji szczególnej wagi w ostatnich dekadach nabrało prawo autorskie, dotyczące dziś w bibliotekach codziennej praktyki korzystania z mediów cyfrowych¹⁶⁰. Z tych też względów zostanie poświęcone mu więcej miejsca. Obowiązująca w

¹⁵⁸ Universitätsbibliothek. Humboldt-Universität zu Berlin, Unsere Regeln. <https://www.ub.hu-berlin.de/de/bibliothek-benutzen/unsere-regeln>; <https://www.ub.hu-berlin.de/shared/dokumente/bibliothek-benutzen/benutzungsordnung> [dostęp: 29.01.2016].

¹⁵⁹ Juraschko, Bernd: Praxishandbuch Recht für Bibliotheken und Informationseinrichtungen. - Berlin [u.a.] : De Gruyter Saur, 2013. Zarys prawa bibliotecznego w zakresie udostępniania, zarządzania, gromadzenia, prawa podatkowego i opłat celnych, ochrony danych, prawa pracy, prawa – IT oraz prawa autorskiego.

¹⁶⁰ Juraschko, Bernd: Praxishandbuch Urheberrecht für Bibliotheken und Informationseinrichtungen.- Berlin [u.a.] : De Gruyter Saur, 2015.

Niemczech ustawa o prawie autorskim i pokrewnych prawach ochrony została uchwalona 9.09.1965 r., wielokrotnie była nowelizowana, w 2001 r. wprowadzono przepisy dopasowujące ją do dyrektyw EU oraz traktatu o prawie autorskim Światowej Organizacji Własności Intelektualnej, WIPO Copyright Treaty (WCT) z dnia 20.12.1996 r.¹⁶¹. Podjęte wprowadzanie międzynarodowych dyrektyw do prawa narodowego otwierało więcej pytań niż definiowało wiążących rozwiązań. Wiele kwestii wymagało orzeczeń najwyższych instancji sądowych. W rezultacie niemiecka ustawa zawiera wyjątki i ograniczenia w prawie autorskim z uwagi na interes publiczny i publiczne prawo dostępu do informacji. Potrzebę rozszerzenia wyjątków i ograniczeń w prawodawstwie narodowym zdecydowanie wyrażały stowarzyszenia bibliotekarskie. Akcentowały one, że nie można zabraniać bibliotekom udostępniania w sieci dzieł przez nie nabytych w celu wspomagania zajęć czy nauczania na odległość. Prawo autorskie nie może redukować działalności bibliotek, utrudniać tworzenia bibliotek cyfrowych przez ograniczenie legalnego korzystania z dzieł objętych ochroną, bo w ten sposób stawiane są bariery aktywności intelektualnej i twórczej. A to jest sprzeczne z dziejową misją bibliotek, która zawsze ma na celu zapewnienie dostępu do wiedzy niezbędnej w edukacji, badaniach naukowych i dla dobra publicznego. Taki punkt widzenia prezentuje Koalicja na Rzecz Prawa Autorskiego dla Edukacji i Nauki (Aktionsbündnis „Urheberrecht für Bildung und Wissenschaft”, skrót: Urheberrechtsbündnis), którą popiera sześć organizacji naukowych, m.in. Konferencja Rektorów Szkół Wyższych, Rada Naukowa, Towarzystwo Maxa Plancka, Towarzystwo Fraunhofera oraz ponad 370 (stan na grudzień 2015 r.) towarzystw naukowych i instytucji. Postulaty Koalicji zostały sformułowane w lipcu 2004 r. w "Deklaracji Getyńskiej w sprawie prawa autorskiego dla edukacji i nauki" (Göttinger Erklärung zum Urheberrecht für Bildung und Wissenschaft)¹⁶².

Nowelizacja prawa autorskiego (Urheberrechtsgesetz, skrót UrhG) obowiązująca od stycznia 2008 r. zawiera regulacje pozwalające na wykonywanie kopii na użytek publiczny i prywatny. Chodzi o kopie analogowe i cyfrowe dozwolone pod określonymi warunkami i w określonym zakresie. Bibliotek i ich użytkowników dotyczą przede wszystkim trzy paragrafy: § 52a Udostępnianie na użytek publiczny w sieci na potrzeby edukacji i badań; § 52b Kopio-

¹⁶¹ Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte (Urheberrechtsgesetz). <https://www.gesetze-im-internet.de/urhg/> [dostęp: 29.01.2016]; systematyczna prezentacja prawa autorskiego przez Prof. Dr. Gabriele Beger, prawniczkę i zarazem dyrektorkę Państwowej i Uniwersyteckiej Biblioteki w Hamburgu, zob. G. Beger: Urheberrecht. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 2 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter; 2016, s. 930-946.

¹⁶² Aktionsbündnis „Urheberrecht für Bildung und Wissenschaft“. <http://www.urheberrechtsbuendnis.de/index.html.de> [dostęp: 30.01.2016].

wanie dzieł udostępnionych na stanowiskach komputerowych w publicznych bibliotekach, muzeach i archiwach; § 53 Zwielokrotnienie na użytek prywatny i inny użytek osobisty¹⁶³.

W paragrafach tych chodzi o zakres dozwolonego użytku prywatnego i publicznego w kopiowaniu utworów (dzieł) bez względu na formę, czy jest to fizyczny egzemplarz książki drukowanej czy plik cyfrowy. Funkcjonujące przepisy nie są zawsze tak samo interpretowane przez biblioteki i właścicieli praw autorskich, dlatego kilka spraw rozstrzygały sądy różnych instancji, a nawet Trybunał Federalny (Bundesgerichtshof, BGH). Ten ostatni wydał wyrok w sprawie kopiowania dzieł udostępnianych przez bibliotekę na stanowisku komputerowym, określanym jako elektroniczne miejsce do czytania. Sprawa toczyła się między Biblioteką Uniwersytetu Technicznego w Darmstadt a wydawnictwem Eugen Ulmer Verlag. Wydany wyrok sądowy pozwala bibliotekom digitalizować książki, które posiada w swoich zbiorach, po to, by następnie udostępniać je czytelnikom w pomieszczeniach biblioteki na stanowiskach komputerowych. Zdigitalizowane książki można drukować i zapisywać na nośnikach pamięci w tym samym zakresie dozwolonego użytku prywatnego, co książki drukowane. Sąd stwierdził dalej, że tego prawa bibliotekom nie uniemożliwiają odpowiednie oferty licencyjne. Biblioteka nie ponosi odpowiedzialności za bezprawne powielanie dzieła przez użytkownika korzystającego z niego na stanowisku komputerowym. Wydruk lub zachowanie tekstu na dysku USB może być powielaniem na prywatny i własny użytek osobisty, zgodnie z § 53. O całej sprawie poinformował opinię publiczną w dniu 17.04.2015 r. Niemiecki Związek Bibliotek (Deutscher Bibliotheksverband - DBV) w komunikacie prasowym¹⁶⁴.

Biblioteki uniwersyteckie informują czytelników o przepisach prawa autorskiego i zamieszczają praktyczne objaśnienia w formie pytań i odpowiedzi (FAQ), co można, a czego nie wolno skanować, drukować, zapisywać jako pliki USB. Odpowiedzialność za brak przestrzegania prawa autorskiego ponosi użytkownik. W bibliotekach z otwartym dostępem do zbiorów kopiowanie odbywa się na zasadzie samoobsługi w wyznaczonych pomieszczeniach,

¹⁶³ Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte. UrhG § 52a Öffentliche Zugänglichmachung für Unterricht und Forschung; UrhG § 52b Wiedergabe von Werken an elektronischen Leseplätzen in öffentlichen Bibliotheken, Museen und Archiven; UrhG § 53 Vervielfältigungen zum privaten und sonstigen eigenen Gebrauch. <https://www.gesetze-im-internet.de/urhg/> [dostęp: 20.01.2016].

¹⁶⁴ Deutscher Bibliotheksverband begrüßt BGH Entscheidung zu elektronischen Leseplätzen. <http://www.bibliotheksverband.de/dbv/presse/presse-details/archive/2015/april/article/deutscher-bibliotheksverband-begruesst-bgh-entscheidung-z> [dostęp: 21.01.2016]. DBV wyraziło przede wszystkim uznanie dla dyrektora Biblioteki UT w Darmstadt, dra Nolte-Fischera, za jego konsekwentne reprezentowanie interesów bibliotek przez sześć lat trwającego procesu. Dyrektor z kolei był pod wrażeniem wyroku, który pozwoli wreszcie sądom lepiej zrozumieć zadania i funkcjonowanie bibliotek w dzisiejszych czasach.

wyposażonych w dobrej jakości sprzęt. Opłata regulowana jest przy użyciu kart chipowych lub legitymacji studenckich.

O tym, jak wygląda instrukcja dla studentów z prawa autorskiego, ilustruje przykład pomocy FAQ zamieszczony na stronie internetowej Biblioteki Uniwersyteckiej w Regensburgu¹⁶⁵. Postawione pytania i udzielone odpowiedzi orientują użytkowników, jak powinni postępować przy kopiowaniu drukowanych i elektronicznych książek, czasopism i utworów muzycznych, ale z zastrzeżeniem, że nie są to informacje wiążące w świetle prawa. Ich celem jest przestrzeganie zasad, by nie przekraczać dozwolonych ram korzystania ze zbiorów, czyli masowego przegrywania plików z baz danych, przesadnego drukowania całych e-książek, czy ściągania pełnych roczników e-czasopism. Studenci znajdą tu wyjaśnienia, co oznacza dozwolony użytek prywatny, osobisty i na potrzeby naukowe. Wiedzą, że w myśl § 53 mogą kopiować cały artykuł z czasopisma, także kilka rozdziałów specjalistycznej książki naukowej na użytek osobisty w trakcie pisania pracy seminaryjnej czy magisterskiej. Tego typu instrukcja ma również ważny wymiar edukacyjny, bowiem oswaja i zapoznaje studentów z problemem, przestrzega także o konsekwencjach prawnych w przypadku wyraźnego naruszenia prawa autorskiego. Tę edukacyjną stronę dopełniają linki do literatury wraz z dostępem do prezentacji multimedialnej z licznymi przykładami na temat prawa autorskiego i kreatywnej twórczości w świecie cyfrowym.

Na pytanie, czy wolno kopiować w całości książkę lub czasopismo? - odpowiedź jest dość zawiła. W dwóch wyjątkowych przypadkach jest to możliwe. Wolno kopiować całą książkę, jeśli dzieło to jest w domenie publicznej (gemeinfrei), czyli można z niego korzystać bez ograniczeń wynikających z uprawnień autorskich praw majątkowych, bowiem prawa te wygasły już po upływie 70 lat od śmierci autora (lub dzieło to nie było i nie jest przedmiotem prawa autorskiego), bądź też jeśli przynajmniej od dwóch lat jego nakład jest wyczerpany. Nakład dzieła jest wyczerpany (ein Werk ist vergriffen) wtedy, kiedy nie jest możliwe nabywanie go ani w księgarniach, ani przez wydawnictwo. Dopuszczalne jest także kopiowanie przez przepisanie lub też za zgodą posiadacza praw autorskich lub też kiedy dzieło przyjęte jest przez właściwe archiwum i służyło jako szablon właściwego obrabianego dzieła. Dopuszczalne jest jednak tylko wykonanie kopii na papierze lub podobnych nośnikach za pomocą metod fotomechanicznych lub podobnych, bądź też tylko analogowe wykorzystanie. (§ 53 Abs. 2 S. 3 UrhG). Poza tym nie jest możliwa „w zasadzie całkowita“ kopia książki lub czasopisma. Co

¹⁶⁵ Urheberrecht in der Universitätsbibliothek. <http://www.uni-regensburg.de/bibliothek/bibliothek-a-z/urheberrecht/index.html> ; <https://www.gesetze-im-internet.de/urhg/> [dostęp: 22.01.2016].

oznacza „w zasadzie całkowita” jest w orzecznictwie i w literaturze dyskusyjnej, maksymalnie 75%. Podobnie w odpowiedzi na pytanie, ile można maksymalnie skanować z jednej książki i zeszytu czasopisma, wskazuje się wymienione 75% (sporne) na użytek naukowy i prywatny, a na dozwolony użytek osobisty „małą część”, określaną jako 10% całości lub pojedyncze artykuły z czasopism i gazet. Z kolei o tym, czy można wydrukować lub zapisać na pendrive całą e-książkę lub e-czasopismo, decydują warunki umowy licencyjnej. Jeśli umowa ta nie ogranicza § 53 UrhG lub też nie przyznaje więcej uprawnień użytkownikom, dozwolone jest kopiowanie 75% całości¹⁶⁶.

Pewną swoistością jest stosowanie w niemieckim prawie autorskim §52a, który pozwala na publiczne udostępnianie w sieci dzieł chronionych prawem na potrzeby edukacji i badań. Nie wszystkie kraje EU (m.in. Polska) korzystają z tego prawa wyjątku w odniesieniu do udostępniania dzieł w sieci¹⁶⁷. Paragraf ten był w Niemczech wielokrotnie przedłużany od 2003 r. (ostatnie dwuletnie przedłużenie obowiązywało od 10.12.2012 do 31.12.2014), bowiem o jego utrzymanie upominały się gremia reprezentujące oświatę i szkolnictwo wyższe. Za zniesieniem paragrafu zdecydowanie opowiadali się wydawcy i księgarze zrzeszeni w stowarzyszeniu Börsenverein des Deutschen Buchhandels oraz Towarzystwo Zarządzania Prawami Autorskimi ‘Słowo’ (Verwertungsgesellschaft Wort, VG Wort). Rząd federalny konsultował z zainteresowanymi stronami dalsze postępowanie w tej sprawie i opowiadał się bardziej za definitywnym jej rozwiązaniem, niż tylko dalszym przedłużaniem. Rządząca Frakcja CDU/CSU i SPD przedstawiła projekt nowelizacji ustawy¹⁶⁸, który stał się podstawą ogłoszenia i wejścia w życie z dniem 5.12.2014 r. ostatecznego utrzymania §52a na czas nieokreślony¹⁶⁹. Ten wyjątek od prawa autorskiego jest istotny dla szkół, instytucji naukowych i uniwersytetów, ponieważ zezwala na udostępnianie części utworów w Internecie dla określonej grupy osób w celach niekomercyjnych.

Ta decyzja jest bardzo istotna dla bibliotek uniwersyteckich, ponieważ daje możliwość włączenia do swoich zadań przygotowywania elektronicznych aparatów semestralnych (Elektronische Semesterapparate, ESA). Profesorowie i młodszy pracownicy naukowcy mogą korzystać w dydaktyce z określonych materiałów dostępnych online dla studentów uczestniczących

¹⁶⁶ Wie viel von einem Buch darf maximal gescannt werden? <http://www.uni-regensburg.de/bibliothek/bibliothek-a-z/urheberrecht/index.html> [dostęp: 01.2016].

¹⁶⁷ Święćkowska, Teresa: Open Access w Niemczech, *Przegląd Biblioteczny* 2012, z. 3, s. 339-340.

¹⁶⁸ Deutscher Bundestag, Drucksache 18/2602, 23.09.2014. Entwurf eines ... Gesetzes zur Änderung des Urheberrechtsgesetzes. <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/18/026/1802602.pdf> [dostęp: 23.01.2016].

¹⁶⁹ Entfristung des §52a UrhG. <http://www.cr-online.de/29384.htm> [dostęp: 23.01.2016].

w seminariach i wykładach. Dzisiejsza elektroniczna wersja aparatów semestralnych (niem. ESA, ang. E-Reserve) zawiera licencjonowane elektroniczne źródła informacji (jako linki do serwisów wykupionych przez uniwersytet), źródła dostępne w Open Acces oraz digitalizowane materiały w zakresie dopuszczalnym w §52a. Tę ostatnią grupę źródeł stanowią skanowane artykuły z czasopism i gazet; książki do 12% całości, ale nie więcej niż 100 stron; książki i skrypty niewielkiej objętości maksymalnie do 25 stron; druki muzyczne do 6 stron; filmy i utwory muzyczne do 5 minut odtwarzania; ilustracje, fotografie w całości. EAS umieszczone są na serwerze uczelnianym, często na platformach używanych w e-learningu ILIAS lub Moodle. Dostęp uprawnionej grupy uczestników seminarium czy wykładu wymaga logowania i podania hasła¹⁷⁰. Za publiczne korzystanie w sieci z utworów ich twórcy otrzymują wynagrodzenie obliczane ryczałtem lub w kwocie ustalonej w umowie zbiorowej z towarzystwami zarządzania prawami autorskimi (Verwertungsgesellschaft, VG). W przypadku autorów jest to już wcześniej wymienione VG Wort, muzyków – Towarzystwo GEMA, twórców sztuk plastycznych i filmów – VG Bild-Kunst. Drugą stroną zawieranych umów, czyli szkoły, szkoły wyższe, uniwersytety i biblioteki, reprezentuje w negocjacjach Konferencja Ministrów Kultury (KMK)¹⁷¹.

Jako dygresję warto przypomnieć, że sama idea ścisłej współpracy z prowadzącymi zajęcia, aktywnego uczestnictwa biblioteki w dydaktyce i badaniach ma w Niemczech długą tradycję. Była w przeszłości i jest nadal realizowana w postaci – nazwijmy to – analogowych aparatów semestralnych (Semesterapparate¹⁷²) i podręcznych (Handapparate). Stanowią je specjalnie dobrane i wydzielone zbiory mediów dla ścisłego grona użytkowników lub dla jednej osoby. Te pierwsze zawierają materiały potrzebne studentom w danym semestrze do zajęć prowadzonych przez profesorów i docentów. Stoją w bibliotece uniwersyteckiej w wolnym dostępie na wydzielonych regałach i są oznaczone wyraźnie wyeksponowanym nazwiskiem prowadzącego profesora. Z kolei aparaty podręczne organizowane są w pokojach profesorów i zawierają literaturę z zakresu aktualnie prowadzonych przez niego badań¹⁷³. Taki

¹⁷⁰ Hinte, Oliver: Richtlinien für die Verwendung von Werken in elektronischen Semesterapparaten nach § 52a des Gesetzes über Urheberrechte und Verwandte Schutzrechte (UrhG), Universität zu Köln, 28.09.2015.

<http://ub.uni-koeln.de/USB/ilias/e-sem.pdf> [dostęp: 24.01.2016] oraz Müller, Christoph: Kopier- und Scandienstleistungen, elektronischer Semesterapparat. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 467-468.

¹⁷¹ G. Beger, Urheberrecht. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 2 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 936.

¹⁷² Semesterapparate [film] https://streaming.uni-konstanz.de/player/?videoFile=Bibfuehrung_SemAp_2015-06-12_01&format=00&mp4=true&toc=false [dostęp: 11.11.2016].

¹⁷³ Handapparate w Bibliotekach Uniwersyteckich w Konstancji i Erfurcie. <http://www.ub.uni-konstanz.de/a-h-j/handapparat/> ; <https://www.uni-erfurt.de/bibliothek/ub/ausleihe/handapparate/> [dostęp: 24.01.2016].

księgozbiór liczy kilkadziesiąt tytułów wypożyczonych na długi termin z posiadanych zbiorów, jest również na bieżąco uzupełniany przez kupno najnowszych pozycji (szczególną uwagę przykładają się do potrzeb profesorów znaczących w środowisku i nowo zatrudnionych).

Wróćmy jeszcze do kwestii prawa autorskiego. Dla tworzenia repozytoriów i rozwoju Open Access duże znaczenie ma jedna z ostatnich aktualizacji, która dotyczy §38 prawa autorskiego 'zbiory artykułów' (Beiträge in Sammlungen). Chodzi o ponowne wykorzystanie raz już opublikowanych artykułów naukowych. Wcześniej dozwolone było zamieszczanie artykułów w repozytorium po okresie embarga czasowego, o ile w umowie z wydawnictwem nie zrezygnowano z tej opcji. Zmiana przyjęta przez Bundestag w dniu 01.10.2013 r. (weszła w życie od początku 2014 r.) rozciąga ważność §38 na publiczne udostępnienie w sieci oraz dodaje nowy ustęp 4, wprowadzający odtąd niezbywalne prawo do ponownego wykorzystania artykułów. Autorzy mogą, niezależnie od przyznanego wyłącznego prawa korzystania, upublicznić w sieci swoje artykuły po upływie 12 miesięcy od pierwszej ich publikacji w akceptowanej wersji rękopisu, o ile to nie służy celowi komercyjnemu, artykuły te mogą być dofinansowane co najmniej do połowy kosztów publikacji ze środków publicznych i mają zostać opublikowane w wydawnictwie ukazującym się co najmniej dwa razy w roku¹⁷⁴. Ta zmiana nazwana jest modelem realizacji Open Access i uważana jako pierwszy krok regulacji Open Access w prawie autorskim.

Podsumowując toczące się w Niemczech starania o odpowiednią interpretację zapisów prawa autorskiego, trzeba stwierdzić, że utrzymanie wyjątków od jego stosowania oraz przestrzegania prawa autorów do powtórnego publikowania artykułów w sieci (w repozytorium) są działaniami strategicznymi dla bibliotek w zakresie dostępu do publikacji cyfrowych oraz dla rozwoju Open Access. Biblioteki reprezentują interesy użytkowników i im mają zapewnić materiały dydaktyczne i edukacyjne do zajęć prowadzonych na uniwersytecie. Media cyfrowe dają dziś możliwość przygotowania ich w sieci w formie elektronicznych aparatów semestralnych, a nie – tak, jak było to wcześniej – w postaci książek stojących fizycznie na regałach. Prawo nie może zatem utrudniać wypełniania statutowych powinności bibliotek. Ważne jest to, że w dyskusji nad problemami prawa autorskiego w Niemczech biblioteki, uniwersytety i centralne instytucje rządowe mówią jednym głosem, dzięki czemu możliwy był konsensus w postaci §52a i §38. Dużą rolę w tym przypadła także Ministerstwu Federalnemu ds. Edukacji i Badań, które przygotowało w latach 2012/2013 scenariusz wykorzystania materiałów chro-

¹⁷⁴ Zob. G. Beger, Urheberrecht. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 2 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 934.

nionych prawem autorskim w kształceniu i badaniach. Chodziło o prawo autorskie w kształcie przyjaznym nauce i innowacjom. Ministerstwo wyszło z założenia, że sam temat jest kontrowersyjny i ostro dyskutowany przez przeciwników łagodzenia zapisów i dlatego warto go podjąć, by stworzyć ramy służące rozwojowi czterech obszarów – kształcenia, nauki, badań i innowacji¹⁷⁵.

2.3. Rola instytucji centralnych i rządowych w działalności bibliotek naukowych

Prezentacja kilku najważniejszych instytucji o kompetencjach doradczych, decyzyjnych i finansowych w odniesieniu do bibliotek uniwersyteckich i szerzej naukowych pozwoli spojrzeć na stronę organizacyjną prowadzonej polityki, jej skuteczność i kierunki zaangażowania.

Wypada rozpocząć od Ministerstwa Federalnego ds. Edukacji i Badań (**Bundesministerium für Bildung und Forschung**, BMBF), które sprawuje nadzór nad kształtowaniem przepisów prawnych w odniesieniu do szeroko pojętej edukacji i badań naukowych w Niemczech. Zajmuje się także finansowaniem obydwu sektorów, mając do dyspozycji czwarty co do wielkości budżet wśród federalnych ministerstw (14 miliardów euro w 2014 r.)¹⁷⁶. Warto przypomnieć, że jego działalność bierze początek od założonego przez Kanclerza Konrada Adenauera w 1955 r. Ministerstwa Federalnego ds. Problemów Jądrowych. Zmieniało ono w swej 60-letniej historii kilka razy nazwę, a dzisiejszy sztyld i zakres funkcji istnieje od roku 1994. Dwie siedziby urzędowania Ministerstwa znajdują się w Berlinie i Bonn, czyli zarówno w centrum polityki, jak i w centrum nauki, bowiem Bonn po zjednoczeniu Niemiec i przeniesieniu stolicy do Berlina, pozostało miastem skupiającym instytucje działające na rzecz rozwijania nauki.

Prowadzona przez BMBF polityka edukacyjna i stypendialna dotyczy przede wszystkim kształcenia pozaszkolnego, zawodowego i doksztalcania. W zakresie badań oferuje BMBF finansowanie wszystkich dziedzin nauki, ze szczególnym wskazaniem na projekty badawczo-rozwojowe w ramach klastrów we współpracy z ośrodkami przemysłowymi, co gwarantuje proces urynkowania nowych technologii. Uczestniczy w realizacji projektów rządowych

¹⁷⁵ Ein wissenschafts- und innovationsfreundliches Urheberrecht für die digitale Wissensgesellschaft. Wunschenzenarien zur Nutzung urheberrechtlich geschützten Materials in Bildung und Forschung. Handlungsoptionen für ihre Realisierung. BMFB 2013. Strategie i scenariusze rozwoju przygotowała zewnętrzna firma Grolman. Result. https://www.bmbf.de/files/Abschlussbericht_strategischer_Dialog_wissfreundl_Urheberrecht.pdf; Open Access in Deutschland : die Strategie des Bundesministeriums für Bildung und Forschung. https://www.bmbf.de/pub/Open_Access_in_Deutschland.pdf [dostęp: 11.11.2016].

¹⁷⁶ Bundesministerium für Bildung und Forschung. <https://www.bmbf.de/de/die-dienstsitze-in-bonn-und-berlin-185.html> [dostęp: 10.12.2016].

oraz badań w zakresie nauk stosowanych, takich jak: wysokie technologie, środowisko i klimat, energia, cyfrowa gospodarka i społeczeństwo, przetwarzanie danych, przyszłość pracy, biotechnologia, ochrona zdrowia. Ministerstwo jest też źródłem funduszy dla największych niemieckich towarzystw naukowych: Helmholtz-Gemeinschaft, Max-Planck-Gesellschaft i Fraunhofer-Gesellschaft, także bibliotek tych jednostek.

Natomiast oddziaływanie władz federalnych na uniwersytety jest ograniczone do funkcji koordynacyjnych i wspomagających - ich ważnym atutem jest jednak mocna strona finansowa. Z kolei prowadzenie wspólnej polityki przez instytucje na różnych szczeblach władzy wymaga klarownego podziału zadań i stwarza potrzebę istnienia wielu płaszczyzn koordynacji oraz jasno sprecyzowanych zasad finansowania. Jednolitość działań zapewniają centralne jednostki administracji rządowej i gremia doradcze, którymi są: Rada Naukowa (Wissenschaftsrat - WR), Niemiecka Wspólnota Badawcza (Deutsche Forschungsgemeinschaft - DFG), Wspólna Konferencja ds. Nauki Rządu Federalnego i Krajów (Gemeinsame Wissenschaftskonferenz von Bund und Ländern – GWK), Konferencja Ministrów Kultury Landów (Kultusministerkonferenz – KMK), Konferencja Rektorów Szkół Wyższych (Hochschulrektorenkonferenz – HRK)¹⁷⁷. Warto krótko omówić ich funkcje i znaczenie, by zrozumieć mechanizmy współpracy i sposoby osiągania konsensusu w zarządzaniu uczelniami i nauką.

Rada Naukowa (**Wissenschaftsrat**, WR) założona w 1957 r. ma urzędową siedzibę w Kolonii i zatrudnia ok. 80 współpracowników. Jest najważniejszym gremium doradczym rządu federalnego i rządów krajowych w sprawach planowania i ewaluacji nauki w Niemczech¹⁷⁸. Dzisiejsze podstawy prawne (obowiązują od 01.01.2008 r.) określają jej kompetencje w postaci trzech stałych i dwóch fakultatywnych zadań. Te pierwsze stanowią: 1. wydawanie zaleceń dotyczących merytorycznego i strukturalnego rozwoju nauki, badań i szkolnictwa wyższego (uwzględniające ich ilościowe i finansowe skutki); 2. wkład w utrzymanie międzynarodowej konkurencyjności nauki; 3. kooperacja rządu centralnego i landów w sprawie nauki, zgodnie z Art. 91b Konstytucji. Ponadto w ramach zadań fakultatywnych Rada przygotowuje ekspertyzy na tematy z zakresu funkcjonowania nauki w Niemczech (włącznie

¹⁷⁷ Hohoff, Ulrich. Strukturen und Entwicklungen des wissenschaftlichen Bibliothekssektors in Deutschland. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 37-46.

Bibliotheken und Informationsgesellschaft in Deutschland: eine Einführung / Engelbert Plassmann [et al.], 2. Aufl., Wiesbaden : Harrassowitz, 2011, s. 63-67;

¹⁷⁸ Wissenschaftsrat. <http://www.wissenschaftsrat.de/ueber-uns.html> [dostęp: 14.12.2015]; Hohoff, Ulrich: Strukturen und Entwicklungen des wissenschaftlichen Bibliothekssektors in Deutschland. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement Bd. 1/ (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner (Hrsg.). – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 37-46.

z zapewnieniem jej jakości), jak również rozwoju szkół wyższych w poszczególnych landach, ale w obydwu przypadkach czyni to tylko na skierowane do niej zapytania. Podobna zasada obowiązuje w ewaluacji poza uniwersyteckich instytucji badawczych (m.in. centralnych bibliotek specjalistycznych) oraz nostryfikacji prywatnych i państwowych szkół wyższych.

Biblioteki naukowe są ważnym przedmiotem zainteresowania Rady Naukowej, której zalecenia miały nie tylko znaczący wpływ, ale były rozstrzygające dla rozwoju ich działalności. Opinie Rady, wyznaczanie kierunków zmian i inicjowanie reform przekładały się w sposób bezpośredni na pracę bibliotek uniwersyteckich¹⁷⁹. Warto przypomnieć te najważniejsze postanowienia, sięgając do roku 1964, kiedy to Rada zaproponowała model zatrudnienia etatowego i personalnego, który w latach następnych stał się istotnym instrumentem planowania kadr w uniwersyteckich systemach bibliotecznych. Wielokrotnie Rada zabierała głos w sprawie bibliotecznych systemów dwutorowych, obejmujących bibliotekę uniwersytecką i liczne biblioteki instytutowe (także biblioteki seminariów profesorskich). W celu wzmocnienia jednolitości i ścisłej koordynacji pracy obydwu członów systemu bibliotecznego, Rada zalecała tworzenie katalogów ogólnych, wykazujących zbiory wszystkich bibliotek sieci uczelnianej, przygotowanie i udostępnianie w bibliotece głównej księgozbioru dydaktycznego, a także wydłużenie czasu otwarcia bibliotek dla czytelników. W przypadku bibliotek powstających w nowo powołanych i budowanych uniwersytetach, wskazywała jako efektywne rozwiązanie bibliotekę pracującą w jednolitym systemie, której dyrektor jest przełożonym wszystkich pracowników bibliotecznych zatrudnionych w uczelni. Wymienione zalecenia stanowiły pierwotnie podstawy tworzonych w późniejszym czasie bibliotecznych systemów jednolitych (jednotorowych), które uznawano za nowocześniejsze rozwiązanie organizacyjne. Ten rodzaj systemu był właściwie obowiązkowy w nowo otwieranych uniwersytetach, a po 1991 r. również we wschodnich landach zjednoczonych Niemiec. Istotnym bodźcem zmian systemu dwutorowego na początku lat 90. stał się rozwój uniwersyteckich sieci komputerowych i katalogów elektronicznych, co zwiększyło rolę biblioteki głównej i jej odpowiedzialności za uczelniany system informacyjno-biblioteczny.

W opinii komentatorów ważną rolę odegrała Rada Naukowa w zakresie rozbudowy i budowy nowych szkół wyższych, opierając się na wspomnianym już prawie **Hochschulbauförderungsgesetz** (HBFÜG). Dzięki temu przez dziesięciolecia wspierała także modernizację infrastruktury bibliotecznej oraz zakup drogiego sprzętu reprograficznego, komputerowego i wyposażenia, sporządzając odpowiednie ekspertyzy i opinie. Po nowelizacji Konstytucji

¹⁷⁹ Hohoff, Ulrich: Strukturen und Entwicklungen des wissenschaftlichen Bibliothekssektors in Deutschland. In: op.cit. s. 37-40.

tucji i decentralizacji finansowania na rzecz landów po 2007 r., czyni to zadanie fakultatywnie na życzenie władz.

Wśród wielu inicjatyw bibliotecznych WR były także te wynikające z reakcji na bieżące problemy bibliotek, jak zalecenia z 1986 r. w sprawie rozwiązania problemu braku wolnych powierzchni magazynowych. Skierowano wówczas spore kwoty na organizację wspólnych, regionalnych bibliotek składowych służących do przechowywania zbiorów wyłączonych i nie wykorzystywanych¹⁸⁰. Inne przykłady stanowią polecenia digitalizacji katalogów kartkowych (1988) i tworzenia bibliotek hybrydowych (2001). W realizację obydwu przedsięwzięć landy zainwestowały wysokie sumy.

Z dokumentów Rady wynika, że szczególnie ważne było jej stanowisko z 1992 r. w sprawie bibliotek szkół wyższych byłej Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Zostały one potraktowane jako nowo tworzone, dzięki czemu otrzymały na rozwój zbiorów - gromadzenie bieżące oraz uzupełnianie książek i czasopism z ostatnich 40 lat wstecz - duże wsparcie w wysokości 300 mln DM (marek niemieckich)¹⁸¹.

Ostatnia ze znaczących decyzji Rady Naukowej dotyczyła ogólnej struktury systemu bibliotek naukowych i tej sprawie poświęciła wiele uwagi od 2008 r. Chodziło o przygotowanie całościowej koncepcji na przyszłość w miejsce funkcjonujących sześciu regionalnych systemów bibliotecznych i zastąpienie ich nowoczesną naukową infrastrukturą informacyjną, jedną dla całych Niemiec. Po przeprowadzonej ewaluacji aktualnej podzielonej struktury, przedłożono w 2011 r. „Zalecenia dotyczące struktury informacyjnej”, które w końcowej formie opublikowano w lipcu 2012 r. jako „Zalecenia dotyczące dalszego rozwoju naukowej infrastruktury informacyjnej w Niemczech do 2020 r.”¹⁸². Ważne dla bibliotekarzy jest jednoznaczne stanowisko Rady zawarte w tym dokumencie - postrzega ona biblioteki i związki biblioteczne jako ważne elementy składowe przyszłej infrastruktury informacyjnej i badawczej. Tym samym biblioteki zachowały swe funkcje w planowanej koncepcji nauki, a konkretyzację ich przyszłych zadań zawierał nowy program finansowania zmian w bibliotekarstwie,

¹⁸⁰ Empfehlungen zum Magazinbedarf wissenschaftlicher Bibliotheken / Wissenschaftsrat. [Hrsg. vom Wissenschaftsrat], Köln, 1986 <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/X2JP4PPQDPCBCZHUO4P7LQY56XPIT2EU> [dostęp: 12.11.2016] Wszystkie zalecenia i publikacje od 1980 r. Rady Naukowej dostępne są pod adresem: <http://www.wissenschaftsrat.de/nc/veroeffentlichungen/veroeffentlichungen-ab-1980.html>

¹⁸¹ Empfehlungen zur Sicherung der Literaturversorgung an der Hochschulbibliotheken der neuen Länder und im Ostteil von Berlin, 1992. Wissenschaftsrat, Drs.537/92. <http://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/537-92.pdf> [dostęp:16.12.2015].

¹⁸² Übergreifende Empfehlungen zu Informationsinfrastrukturen. Wissenschaftsrat, Drs.10466-11, Berlin 28.01.2011. <http://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/10466-11.pdf> oraz Empfehlungen zur Weiterentwicklung der wissenschaftlichen Informationsinfrastruktur in Deutschland bis 2010. Wissenschaftsrat, Drs. 2359, Berlin 13.07.2012. <http://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/2359-12.pdf> [dostęp:05.01.2016].

przygotowany przez Niemiecką Wspólnotę Badawczą (Die Deutsche Forschungsgemeinschaft - DFG).

Koordinacja działań Rady Naukowej i DFG odbywa się według następującej procedury – ta pierwsza wskazuje zadania do rozwiązania, niejako powołuje je do życia i popycha do przodu ich wdrażanie, a następny krok podejmuje DFG przygotowując konkretne projekty do realizacji i zapewniając ich finansowanie. Tak właśnie było także w przypadku koncepcji nowej infrastruktury informacyjnej, która już pod koniec 2013 r. stała się realnym projektem, mającym zagwarantowane fundusze na wykonanie pierwszego etapu prac. Współdziałanie obydwu instytucji przedstawia w uproszczeniu następujący schemat: zalecenia – inicjatywa – projekt – finansowanie – realizacja – ewaluacja.

Niemiecka Wspólnota Badawcza (**Deutsche Forschungsgemeinschaft**, DFG) jest największą instytucją publiczną wspierającą naukę w Niemczech, która finansuje badania naukowe we wszystkich dziedzinach wiedzy i kładzie szczególny nacisk na współpracę między badaczami, rozwój współpracy międzynarodowej i utrzymywanie kontaktów z instytucjami gospodarczymi. Początki jej powstania sięgają 1920 r., kiedy to zostało utworzone stowarzyszenie wspierające naukę pod nazwą „Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft”. Dziś członkami DFG są szkoły wyższe, instytucje naukowe, akademie nauk i towarzystwa naukowe, które wybierają 36 z spośród 39 członków senatu, będącego najważniejszym gremium decyzyjnym. Trzech członków zasiada z urzędu, a są nimi prezydenci: Konferencji Rektorów, Unii Niemieckich Akademii Nauk, Towarzystwa Maxa Plancka¹⁸³. Bieżącą działalność prowadzi zarząd, dziesięć komisji senackich oraz komisje opiniujące.

Główna siedziba DFG mieści się w Bonn, a jej zagraniczne przedstawicielstwa w wielu państwach na świecie: Centrum Chińsko-Niemieckie ds. Wspierania Nauki w Pekinie oraz biura przedstawicielskie w Moskwie, Tokio, Delhi, Nowym Jorku, Waszyngtonie i San Paulo. Działalność DFG jest finansowana prawie w całości z budżetu rządu federalnego i budżetów poszczególnych landów. Według sprawozdania rocznego za 2014 r. wynosił on ponad 2,8 mld euro, które przeznaczono na wsparcie ponad 30 tys. projektów.

W polu zainteresowania DFG znajdują się także biblioteki jako instytucje w pierwszej kolejności odpowiedzialne za kompetentne zapewnienie informacji i literatury do badań naukowych. Projektami dla bibliotek zajmuje się specjalna Komisja ds. Bibliotek Naukowych i Systemów Informacyjnych (Ausschuss für Wissenschaftliche Bibliotheken und Informa-

¹⁸³ Deutsche Forschungsgemeinschaft. <http://www.dfg.de> [dostęp: 06.01.2016]; Hohoff, Ulrich: Strukturen und Entwicklungen des wissenschaftlichen Bibliothekssektors in Deutschland. In: op.cit., s. 40-43.

tionssysteme - AWBI)¹⁸⁴. Podlega ona bezpośrednio Komisji Głównej (Hauptausschuss), odpowiedzialnej za finansowanie badań naukowych przez DFG. Członkowie AWBI są powoływani (nie wybierani) przez Komisję Główną w następującym składzie: 5 naukowców jako reprezentantów sfery użytkowników oraz 9 przedstawicieli bibliotekoznawstwa i informacji, wśród których co najmniej sześciu pochodzi z bibliotek naukowych. Są oni nominowani na okres dwóch lat i obradują dwa razy w roku (wiosna i jesień). Zadaniem AWBI jest doradztwo we wszystkich przedsięwzięciach i posunięciach DFG, które dotyczą rozwoju i finansowania bibliotek naukowych i informacji. W planowaniu projektów ściśle obowiązuje następujący cel, aby wszystkie proponowane przedsięwzięcia miały na celu możliwie otwarty dostęp do naukowej relewantnej informacji, danych badawczych, jak również tworzenie platformy pracy i komunikacji. W sprawie planowania, opiniowania i kontroli efektów ma AWBI cztery stałe podkomisje, kompetentne w zakresie tematów: ponadregionalne zabezpieczenie literatury, publikacje elektroniczne, zarządzanie informacją, opracowanie i digitalizacja. Z kolei prowadzeniem spraw bieżącej działalności zajmuje się ważny dla bibliotek zespół roboczy pod nazwą Systemy Zapewnienia Naukowej Literatury i Informacji (Wissenschaftliche Literaturversorgungs- und Informationssysteme, skrót: LIS).

Podsumowując należy podkreślić, że z uwagi na wysokość wydatkowanych środków finansowych oraz rangę projektów, DFG jest dla infrastruktury bibliotecznej najważniejszą organizacją wsparcia w sektorze bibliotek naukowych w Niemczech. Tę powinność wobec bibliotek realizuje od samego początku jej założenia, czyli od lat 20. XX w., kiedy to wśród sześciu zadań na rzecz wspierania nauki, wymieniona była troska o zaopatrzenie w zagraniczną literaturę specjalistyczną. Ponadregionalne projekty DFG będą omówione w dalszej części, w tym miejscu zostaną krótko wymienione tylko ich nazwy: specjalizacja w gromadzeniu literatury zagranicznej; opracowanie rękopisów; mikrofilmowanie gazet; konwersja katalogów kartkowych zbiorów wydanych do 1850 r.; bazy hasłel wzorcowych (osobowych, korporacyjnych, przedmiotowych); opracowanie „Wykazu niemieckich druków wydanych w wieku: XVI, XVII, XVIII”; retrodigitalizacja druków wykazanych w „Wykazach ...” z poszczególnych stuleci; baza danych czasopism; usługa dostarczania dokumentów *subito*; wirtualne biblioteki specjalistyczne, koordynacja projektu *Vascoda*; tworzenie centrów usług IT; wsparcie publikacji naukowych w Open Access; licencje narodowe; wymiana i dostarczanie naukowej literatury niemieckiej do zagranicznych uniwersytetów.

¹⁸⁴ Ausschuss für Wissenschaftliche Bibliotheken und Informationssysteme. http://www.dfg.de/dfg_profil/gremien/hauptausschuss/wissenschaftliche_bibliotheken/index.html [dostęp: 06.01.2016].

Na projekty wspierające biblioteki i informację do 2008 r. wydawało DFG około 30 mln euro rocznie. Kwota ta wzrosła w latach 2008-2012 o dodatkowe 25 mln euro rocznie, co świadczy o tym, że DFG inicjuje znaczące w skali całych Niemiec projekty biblioteczne¹⁸⁵. Innymi słowy jest współtwórcą polityki bibliotecznej państwa. Potwierdzają to dwa przykłady z ostatnich lat. Jeden w zakresie digitalizacji zbiorów historycznych, gdy dodatkowe fundusze umożliwiły skanowanie druków w skali niemal masowej w szybkim czasie. Tą akcją objęto trzy rodzaje dokumentów: druki niemieckie wydane do 1800 r., zbiory specjalistyczne i inwentarze niemieckich archiwów. W jej rezultacie na początku 2014 r. zarejestrował Centralny Wykaz Druków Zdigitalizowanych (Zentrales Verzeichnis Digitalisierter Drucke – ZVDD) 1.260.000 dzieł w wersji cyfrowej w ramach projektów DFG i z innych źródeł¹⁸⁶.

Drugim obszarem wysoko dofinansowanym w latach 2008-2012 był dostęp do zasobów cyfrowych, który obejmował także wprowadzone w 2004 r. licencje narodowe (na nie wydano 103 miliony euro).

Propozycja projektu o dofinansowanie przez DFG musi spełniać trzy warunki wstępne: projekt wspiera badania (dydaktyka i studia nie są w gestii DFG); projekt musi mieć znaczenie ponadregionalne w zapewnieniu informacji naukowej; projekt spełnia wszystkie kryteria obowiązujące w konkursie. Wymagane są także z reguły dwie opinie niezależnych ekspertów, a w przypadku projektów szeroko zakrojonych, radzi nad nimi dodatkowa grupa opiniodawców.

DFG współpracuje z następującymi organizacjami: Rada Naukowa, Wspólnota Leibniza, Towarzystwo Maxa Plancka, Towarzystwo Frauhofera, Towarzystwo Helmholtza, Konferencja Rektorów Szkół Wyższych, Leopoldina – Narodowa Akademia Nauk, Fundacja Aleksandra Humboldta, Niemiecka Centrala Wymiany Akademickiej. Aktualne i planowane przedsięwzięcia zawiera program (2012) „Fortsetzung der Zusammenarbeit in Jahren 2013 bis 2017”.

Wspólna Konferencja Nauki Federacji i Landów (**Gemeinsame Wissenschaftskonferenz des Bundes und der Länder**, GWK) jest następczynią założonej w 1970 r. Komisji ds. Planowania Edukacji i Badań Federacji i Landów. Ukonstytuowała się w czerwcu 2007 r. po zmianach Konstytucji i wprowadzeniu Art. 91b, a pracę podjęła od 1 stycznia 2008 r. Członkami GWK są ministrowie nauki i finansów rządów poszczególnych landów i rządu central-

¹⁸⁵ Griebel, Rolf: Die Förderung der wissenschaftlichen Informationsinfrastruktur durch die Deutsche Forschungsgemeinschaft. Zwischenbilanz zum DFG-Positionspapier „Wissenschaftliche Literaturversorgungs- und Informationssysteme : Schwerpunkte der Förderung bis 2015“. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* (2012) H. 2, s. 71-86.

¹⁸⁶ ZVDD. Zentrales Verzeichnis Digitalisierter Drucke. <http://www.zvdd.de/startseite/> [dostęp: 08.11.2016].

nego. Stanowi ona forum koordynacji polityki naukowej i badawczej oraz gremium obradujące nad systemem nauki i wspieraniem badań. GWK jest ważnym organem także dla bibliotek uniwersyteckich, ponieważ tu zapadają decyzje o wysokości finansowania zadań (w tym inwestycji) przez obydwa ośrodki władzy. Część ponoszona przez landy obliczana jest według instrumentu nazwanego „kluczem Königsteińskim” (Königsteiner Schlüssel), stosowanym od 1949 r. i co roku aktualizowanym. Kwota wnoszona do Federacji składa się w 2/3 z wpływów z podatków a w 1/3 zależy od liczby ludności. Dla przykładu bogate landy, takie jak Bawaria, Północna Nadrenia-Westfalia czy Badenia-Wirtembergia przekazują ok. 48% własnych środków. Według tego samego klucza obliczany jest udział landów w finansowaniu DFG, Towarzystwa Maxa Plancka, Wspólnoty Leibniza oraz bibliotek centralnych¹⁸⁷.

Współdziałanie obydwu członów władzy w ramach GWK służy współpracy we wspieraniu nauki i badań zarówno na uczelniach, jak i poza nimi (inwestycje budowlane, drogie urządzenia). W jej głównym polu zainteresowań pozostaje polityka naukowa prowadzona na wszystkich poziomach (narodowym, europejskim i międzynarodowym) oraz rozwiązywanie problemów w tej dziedzinie w kontekście strategii rozwoju systemu nauki.

Konferencja Ministrów Kultury (**Kultusministerkonferenz**, KMK) jest stałą konferencją ministrów kultury krajów Federalnej Republiki Niemieckiej (Ständige Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland), która działa od 1948 r. W skład jej zarządu wchodzi prezydent, trzech wiceprezydentów i dwóch wybranych ministrów. Osoby urzędujące na stanowiskach prezydentów zmieniają się co roku. Trzy stałe komisje pracują nad problemami oświaty, szkół wyższych i kultury, a współpracuje z nimi 16 podkomisji i grup roboczych oraz sekretariat zatrudniający około 200 pracowników. Do roku 2005 działała także grupa robocza ds. bibliotek. Roczny budżet Konferencji wynosi ponad 60 mln euro. Ważnymi tematami obrad są ogólnoniemieckie standardy matur, wprowadzenia dwustopniowych studiów licencjackich i magisterskich, konkursy między szkołami wyższymi, opłaty za studia, umiędzynarodowienie studiów. Zadaniem Konferencji jest wypracowywanie i prezentowanie wspólnego stanowiska w tych kwestiach¹⁸⁸.

KMK zajmuje się również bibliotekami naukowymi. W 2008 r. zakończyła przygotowanie nowego regulaminu wypożyczeń (Leihverkehrsordnung, LVO), który stanowi prawną podstawę wypożyczeń międzybibliotecznych. Wyrażała także w 1997 r. opinię w sprawie wymaganego obowiązku dostarczania dysertacji - prac doktorskich („Grundsätze für die Ver-

¹⁸⁷ Gemeinsame Wissenschaftskonferenz des Bundes und der Länder, GWK. <http://www.gwk-bonn.de/> [dostęp: 10.01.2016].

¹⁸⁸ Kultusministerkonferenz – KMK. <http://www.kmk.org/> [dostęp: 11.01.2016].

öffentlichungen von Dissertationen”). Od tego czasu uczelnie wyższe mogą przekazywać prace doktorskie w formie elektronicznej (warto przypomnieć, że w Niemczech opublikowanie doktoratu jest obowiązkowe w postępowaniu o uzyskanie tytułu doktora, stąd też jest duża liczba tego rodzaju wydawnictw).

KMK finansuje „Sieć kompetencji dla Bibliotek” (Kompetenznetzwerk für Bibliotheken, KNB), którą powołano jako następczynię zamkniętego w 2003 r. Niemieckiego Instytutu Bibliotecznego (Deutsches Bibliotheksinstitut, DBI). Stanowił ona platformę koordynacji, normalizacji, doradztwa i modernizacji niemieckich bibliotek. KNB kontynuuje część z tych zadań, m.in. Niemiecką Statystykę Biblioteczną (DBS), Indeks Bibliotek (BIX), komisję normalizacyjną w dziedzinie bibliotekarstwa i dokumentacji.

Ważnym zadaniem podjętym przez KMK od 1990 r. jest zwrot dóbr kultury, które zostały zrabowane w czasach nazistowskich. Landy opowiedziały się za zwrotem takich dzieł i uznały to za działanie priorytetowe. Przygotowany dokument w tej sprawie stanowi podstawę dochodzenia i zwrotu dokumentów zrabowanych w bibliotekach. Federacja i landy są wspólnie podmiotami utworzonej koordynacyjnej centrali w Magdeburgu oraz bazy danych „*lost art*” z dokumentacją bezprawnej grabieży dóbr kultury¹⁸⁹.

Innym przedsięwzięciem o wyjątkowo dużej randze jest uchwalony w 2009 r. projekt Niemiecka Biblioteka Cyfrowa (Deutsche Digitale Bibliothek, DDB). KMK uczestniczy w jego finansowaniu wspólnie z rządem centralnym i samorządami według przyjętej zasady, że fundusze przeznaczone są tylko na samą infrastrukturę, a digitalizację zasobów dziedzictwa kulturowego wspierają inne źródła finansowe¹⁹⁰.

Konferencja Rektorów Szkół Wyższych (**Hochschulrektorenkonferenz**, HRK) jest głosem wyższych uczelni, a jej głównym celem budowanie politycznej pozycji szkolnictwa wyższego na poziomie ogólnopaństwowym oraz gwarancja jakości nauczania i studiów. Także wzmocnienie statusu uczelni jako ważnego obszaru sfery publicznej oraz pozycji Niemiec w obszarze szkolnictwa wyższego w Unii Europejskiej stanowią ważne pole działalności Konferencji. Powstanie HRK sięga 1903 r., następnym etapem było powołanie jej na nowo w 1947 r. jako Konferencji Rektorów Zachodnich Niemiec. Dzisiejszą nazwę otrzymała w 1990 r. po przyłączeniu wschodnich landów. W Konferencji uczestniczą uczelnie państwowe, dla których stanowi ona forum opiniotwórcze oraz miejsce prezentacji w świecie polityki wypracowanych wspólnie poglądów i stanowisk. Pracami HRK kieruje jej prezydent, wspierany

¹⁸⁹ Deutsches Zentrum Kulturgutverluste. <http://www.kulturgutverluste.de/>, <http://www.lostart.de/Webs/DE/Datenbank/Index.html> [dostęp: 12.01.2016].

¹⁹⁰ Hohoff, Ulrich: op.cit. s. 45.

przez pięciu wiceprezydentów z resortu i rzeczników dwóch grup uczelni: uniwersytetów i wyższych szkół zawodowych. Każda z tych grup obraduje oddzielnie co najmniej raz w roku, a zebranie roczne całej Konferencji obejmuje także dyskusję z zaproszonymi gośćmi. Siedziba HRK znajduje się w Bonn, podmiotem prawno-finansowym jest fundacja na rzecz jej wspierania (budżet Konferencji wynosił 3,9 mln euro w 2013 r.)¹⁹¹.

Krótką prezentacją pięciu centralnych instytucji wyraźnie pokazuje, że biblioteki uniwersyteckie w swych zasadniczych działaniach nie są pozostawione same sobie, ale mają silne wsparcie w instytucjach politycznych, doradczych, decyzyjnych oraz zarządzających finansami. I nie jest to tylko tendencja ostatnich lat, ale tradycja ukształtowana historycznie od dziesięcioleci, w przypadku Konferencji Rektorów Szkół Wyższych od ponad stu lat. Wszystkie instytucje wskazują w swych działaniach i kompetencjach na podejście systemowe do bibliotek naukowych, w tym również uniwersyteckich. Mimo wielości ośrodków zadania nie są dublowane w podwójnej strukturze władzy dzięki ściśle określonym kompetencjom. Trzeba podkreślić, że sprawy bibliotek nie są rozpatrywane od czasu do czasu, ale w sposób systematyczny i systemowy, według określonych procedur. A co bardzo ważne, przygotowywane zalecenia i projekty zawierają tak ważny element, jakim jest wskazanie źródła finansowania. Świadczy to o prowadzeniu strategicznej i odpowiedzialnej polityki bibliotecznej, która rozwój bibliotek traktuje jako ważny element szkolnictwa wyższego, w myśl zasady, że bez nowoczesnych i dobrze funkcjonujących bibliotek nie ma otwartych na przyszłość uniwersytetów.

Omówione podstawy polityczno-prawne potwierdzają wysoką rangę bibliotekarstwa akademickiego w niemieckiej polityce w zakresie szkolnictwa wyższego. Rozwój bibliotek uniwersyteckich stanowi przedmiot merytorycznych analiz i ocen, podejmowania decyzji o kierunkach zmian oraz tworzenia przyszłościowych projektów. Centralne gremia i instytucje zajmują się problemami bibliotek w takich sferach jak wyrażanie opinii i zaleceń, wytyczanie kierunków działania, czy też skuteczne oddziaływanie na władze, by w budżetach uwzględniały finansowanie bibliotek.

2.4. Struktura i rozwój systemów bibliotecznych

Struktura i organizacja systemu bibliotecznego oddziałuje bezpośrednio na sposób zarządzania pracą biblioteczną (ang. *workflow*), zbiorami i informacją w skali całej uczelni.

¹⁹¹ Hochschulrektorenkonferenz – HRK. <http://www.hrk.de/> [dostęp: 14.01.2016].

Jednocześnie sam system podlega również przeobrażeniom i zmieniają się jego modele w zależności od zadań realizowanych przez bibliotekę. Zasadniczym faktorem przemian ostatnich dwóch dekad są rosnące zasoby informacji cyfrowej, współtworzącej razem ze zbiorami drukowanymi przedmiot zarządzania bibliotek. Obecnie ukształtował się podział zadań, w którym biblioteka główna koordynuje centralne administrowanie zasobami cyfrowymi, a biblioteki instytutowe udostępniają przede wszystkim zbiory drukowane. Stan ten będzie dalej ewoluował, ponieważ stosunek ilościowy mediów cyfrowych do drukowanych jest dynamiczny i zależy od rozwoju przyszłych form publikacji naukowych. Już dziś można jednak pytać o losy zbiorów drukowanych, gdyż ich rola staje się wyraźnie coraz mniejsza. Prawdopodobnie przejmie je w celu archiwizacji instytucja centralna, czyli biblioteka główna. Zarysowany scenariusz - może nieco odległy w czasie, zapowiada koniec bibliotek instytutowych (specjalistycznych) w znaczeniu ich funkcji jako księgozbioru. Ale pojawi się za to nowe pole działalności, organizowanie dostępu do specjalistycznych zasobów cyfrowych, takich ściśle ukierunkowanych pod potrzeby konkretnych zespołów badawczych i indywidualnych badań naukowców. Atutem bibliotekarzy będzie w tym wypadku bliskie usytuowanie w instytutach i na wydziałach, co jest warunkiem efektywnej współpracy.

Ogólne refleksje na temat *status quo* i przyszłości systemów bibliotecznych mają swoje odniesienie do cytowanego już zbioru kilkudziesięciu artykułów w publikacji (2014) porządkującej i podsumowującej stan badań i praktyczne rozwiązania w tym zakresie¹⁹². Książka ta świadczy jednocześnie o ważności problemu w bibliotekarstwie niemieckim, tak intensywnie dyskutowanego także na łamach czasopisma „Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie”¹⁹³. W argumentach za i przeciw większej centralizacji lub decentralizacji - zarządzania, jednostek, funduszy, zbiorów, usług – głównym faktorem był rachunek ekonomiczny kosztów.

Tytułem wyjaśnienia, czego konkretnie dotyczą poniższe rozważania, przypomnijmy jeszcze, że system biblioteczny obejmuje dwa obszary: 1) usytuowanie i organizację sieci bibliotecznej w strukturze uniwersytetu, 2) strukturę organizacyjną biblioteki głównej. Zajmujemy się przede wszystkim tym pierwszym wymiarem. Jest on nadrzędny, ponieważ określa relacje między biblioteką główną i bibliotekami zakładowymi, a także dotyczy relacji biblio-

¹⁹² Handbuch Hochschulbibliothekssysteme : leistungsfähige Informationsinfrastrukturen für Wissenschaft und Studium / (Hrsg.) [Söllner, Konstanze](#); [Sühl - Strohmenger, Wilfried](#); Martina Straub. - München : De Gruyter Saur, 2014, 608 S. Zbiór ponad 50 artykułów stanowiących obszerny przegląd tematu bibliotecznych systemów szkół wyższych w różnych aspektach – uwarunkowań polityczno-prawnych i finansowych, historii rozwoju i zmian, prezentacji wielu rozwiązań opartych na konkretnych przykładach bibliotek niemieckich, szwajcarskich i austriackich. .

¹⁹³ *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* Jg. 49 (2002) H. 5/6, s. 268-312 - zeszyt w całości poświęcony systemom bibliotecznym.

teki z innymi jednostkami ogólnouniwersyteckimi, takimi jak centrum komputerowe lub medialne oraz archiwum. Te ostatnie relacje zmieniają się bardzo dynamicznie, o czym świadczy podany wcześniej przykład z Konstancji, gdzie od marca 2014 r. Biblioteka włączona została do nowo utworzonego Centrum Komunikacji, Informacji i Mediów (KIM Konstanz). Skupia ono „w jednym ręku” usługi biblioteczne (też archiwum) i informatyczne na rzecz uniwersytetu. Już sama nazwa jednostki zawiera szerszy kontekst znaczeniowy niż biblioteka, bowiem centrum - punkt centralny, ośrodek, rdzeń czegoś ważnego - kojarzy się jednoznacznie z komunikacją (ludzi, wiedzy), transferem informacji i mediami (analogowymi i cyfrowymi).

Debata nad systemami bibliotecznymi uniwersytetów w Niemczech oscylowała wokół modeli dwu- i jednotorowych, mających następujące cechy:

1. System dwutorowy (zweischichtiges Bibliothekssystem), zdecentralizowany, w którym brak jest bezpośredniego oddziaływania biblioteki głównej na biblioteki zakładowe (specjalistyczne). Biblioteka główna podlega prorektorowi/kancelarzowi, a kilkadziesiąt bibliotek zakładowych władzom wydziałów, instytutów i zakładów. Finansowanie obydwu członów jest oddzielne. Słaba jest w tym modelu komunikacja między poszczególnymi bibliotekami sieci i koordynacja gromadzenia; występują duże różnice w metodach pracy i kwalifikacjach pracowników.

2. System jednotorowy (einschichtiges Bibliothekssystem), określane w bibliotekarstwie niemieckim jako funkcjonalna jednotorowość. Jest on modelem zcentralizowanym i zintegrowanym. Sieć biblioteczna składa się z biblioteki głównej i równorzędnych kilku bibliotek dziedzinowych (Bereichbibliotheken, Teilbibliotheken), pozostających pod kierownictwem jednego wspólnego dyrektora. Wspólne są finanse, administracja, a podstawowe zadania gromadzenia i opracowania zbiorów oraz zasobów cyfrowych prowadzone są w bibliotece głównej dla wszystkich bibliotek dziedzinowych¹⁹⁴.

¹⁹⁴ Handbuch Hochschulbibliothekssysteme, s. 5-8; Wefers, Sabine, Einführung. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* (2002), s. 271. W literaturze polskiej na ten sam temat: Tetela, Grażyna: Współczesne funkcjonujące modele sieci biblioteczno-informacyjnych w uniwersytetach. *Biuletyn EBIB* 2003, nr 8 (48). <http://www.ebib.pl/2003/48/tetela.php> [dostęp: 03.02.2016]. Według autorki funkcjonuje w praktyce bibliotecznej jeszcze model trzeci, łączący cechy dwóch wymienionych systemów, określony jako decentralizacja koordynowana i ten właśnie najczęściej występuje w bibliotekarstwie akademickim w Polsce. Bibliotekę główną i sieć bibliotek zakładowych łączy funkcja dyrektora, któremu podlegają wszystkie osoby zatrudnione na stanowiskach bibliotekarskich. Większy jest nadzór merytoryczny nad bibliotekami sieci, ujednoczone są zasady katalogowania i prowadzone wspólne szkolenia. Oddzielne pozostają finanse i gromadzenie; Franas-Mirowska, Urszula: Organizacja i zarządzanie biblioteką akademicką w kontekście zmian w szkolnictwie wyższym – refleksje ogólne. *Warsztaty bibliotekarskie* 2007, nr 2-3 (22/23). https://streaming.uni-konstanz.de/player/?videoFile=Bibfuehrung_SemAp_2015-06-12_01&format=00&mp4=true&toc=false [dostęp: 20.02.2016].

W uproszczeniu można powiedzieć, że czynnikiem różnicującym systemy jest ich decentralizacja bądź centralizacja. Jak zachować te właściwe proporcje podpowiada przewrotny tytuł jednego z artykułów cytowanej publikacji, który brzmi „Tyle centralizacji, ile konieczne, tyle decentralizacji, ile możliwe”¹⁹⁵. Wążąc wady i zalety obydwu modeli, wskazywano wyraźnie jednak funkcjonalną jednotorowość jako rozwiązanie lepsze ze względów ekonomicznych, dzięki etatyzacji stanowisk bibliotecznych i eliminacji dublowania tych samych zbiorów i czynności. Podział na dwa modele stosowany był także w bazie służącej ocenie jakości pracy bibliotek BIX – Bibliotheksindex, w którym w grupie bibliotek uniwersyteckich są wyszczególnione biblioteki pracujące w systemach jednolitych (UB-1) i w systemach dwutorowych (UB-2)¹⁹⁶.

Kształtowanie się dwóch modeli systemów bibliotecznych – historia i współczesność

Kształtowanie się obydwu systemów dotyczy organizacji zbiorów drukowanych w sieci bibliotecznej uniwersytetu i odzwierciedla długą historię rozwoju bibliotek uniwersyteckich w Niemczech. Przypomnienie jej wydaje się potrzebne, bo pozwoli lepiej zrozumieć dlaczego i w jakim celu podejmowano trudne i pracochłonne restrukturyzacje rozbudowanych sieci bibliotecznych starych uniwersytetów, jak na przykład 150 bibliotek instytutowych Uniwersytetu w Heidelbergu (założonego w 1386 r.), liczących łącznie ponad 6,3 mln tomów¹⁹⁷.

Biblioteczne systemy dwutorowe wyrosły z tradycji rozwoju nauki. Pod koniec XIX w. powstały liczne biblioteki seminariów i instytutów na potrzeby nowych dziedzin wiedzy i rozwijających się specjalizacji w nauce i badaniach. Wprawdzie instytuty pojawiły się znacznie wcześniej, bo już pod koniec XVIII w. na uniwersytetach w Getyndze i Erlangen, przede wszystkim na teologii i filologii klasycznej, ale bibliotek dużych nie miały. Ich prawdziwy rozwój nastąpił dopiero po 1871 r., kiedy zaczęto coraz częściej tworzyć instytuty i dla nich biblioteki. Uzupełniały one księżnice uniwersyteckie w zakresie szczegółowych dziedzin pi-

¹⁹⁵ Heiner Schnelling, Dorothea Sommer: So viel Zentralität wie nötig, so viel Dezentralität wie möglich! Das Konzept der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. In: Handbuch Hochschulbibliothekssysteme : leistungsfähige Informationsinfrastrukturen für Wissenschaft und Studium / (Hrsg.) [Söllner, Konstanze](#); [Sühl - Strohmenger, Wilfried](#); Martina, Straub. - München : De Gruyter Saur, 2014, s. 103-111.

¹⁹⁶ BIX - Der Bibliotheksindex. www.bix-bibliotheksindex.de/ergebnisse/wissenschaftliche-bibliotheken.html [dostęp: 12.01.2016].

¹⁹⁷ Bonte, Achim: Tradition ist kein Argument : das Bibliothekssystem der Universität Heidelberg auf dem Weg zur funktionalen Einschichtigkeit. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 49 (2002) H. 5/6, s. 299-305.

śmiennictwa, gdyż te ze względu na ograniczone środki finansowe i powierzchnię nie były w stanie gromadzić całości drukowanej literatury. Funkcjonowanie specjalistycznych księgozbiorów na uczelniach próbowano w Prusach regulować rozporządzeniem z 1891 r. Określono w nim biblioteki instytutowe jako prezencyjne, przeznaczone dla członków instytutów i pracowników dydaktycznych, a tylko w pojedynczych przypadkach dla wszystkich studiujących w danej uczelni. Już wówczas polecono wykazywanie posiadanych zbiorów w katalogach. Wzajemne relacje z biblioteką uniwersytecką dotyczyły wypożyczeń długoterminowych przez biblioteki instytutowe (najdłużej do końca następnego semestru) oraz przekazywania dubletów i zbiorów zbędnych. Przyrost zbiorów bibliotek instytutowych w Niemczech następował w szybkim tempie. Według statystyk z roku 1926/1927 ich zbiory liczyły łącznie ok. 5 mln tomów, a bibliotek uniwersyteckich (głównych) ok. 13,5 mln¹⁹⁸.

Kolejny etap przemian struktury systemów bibliotecznych w Niemczech obejmuje ponad cztery dekady, począwszy od 1955 r. do przełomu XX i XXI stulecia. Podstawowe założenia ich reformy wyznaczyły dokumenty wydane przez centralne gremia, takie jak: zalecenia Niemieckiej Wspólnoty Badawczej z roku 1955 i 1970; oficjalne stanowisko Rady Naukowej z 1964 r. w sprawie budowy nowych bibliotek oraz plan biblioteczny Badenii-Wirtembergii, opracowany w latach 1968-1972 przez grupę roboczą z udziałem profesorów uniwersyteckich, powołaną przez Ministerstwo Kultury tego landu¹⁹⁹. Wspólną cechą wymienionych programów było rekomendowanie systemów jednolitych. Ich autorzy wskazywali na konieczność współdziałania między biblioteką główną i siecią bibliotek instytutowych, obowiązkowe prowadzenie katalogu ogólnego, współpraca w zakresie gromadzenia, zwłaszcza prenumeraty czasopism. Biblioteka główna realizowała uniwersalny program gromadzenia, sprawne wypożyczania międzybiblioteczne i miejscowe, przygotowanie aparatów semestralnych i spełniała funkcję doradczą dla bibliotek sieci. W przypadku powoływania nowych uniwersytetów lub budowy nowych budynków bibliotecznych, zdecydowanie zalecano model jednotorowy oraz łączenie małych bibliotek w większe biblioteki dziedzinowe.

Najbardziej dopracowany w szczegółach był ekspercki „Plan biblioteczny Badenii-Wirtembergii”, którego najważniejsze punkty omówił w 1973 r. Elmar Mittler²⁰⁰. Według tej

¹⁹⁸ Sühl-Strohmeier, Wilfried: Hochschulbibliothekssysteme in Deutschland – vier Jahrzehnte Strukturentwicklung. In: Handbuch Hochschulbibliothekssysteme : leistungsfähige Informationsinfrastrukturen für Wissenschaft und Studium / (Hrsg.) Söllner, Konstanze; Sühl - Strohmenger, Wilfried; Martina, Straub. - München : De Gruyter Saur, 2014, s. 13-23.

¹⁹⁹ Tamże, s.13-23.

²⁰⁰ Mittler, Elmar: Der Aufbau von Bibliothekssystemen an den Universitäten des Landes Baden-Württemberg. In: Vom Strukturwandel deutscher Hochschulbibliotheken. Hrsg. von Wolf Haenisch u. Clemens Köttelwesch. Frankfurt a. M. : Klostermann, 1973 (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie: Sonderheft 14), insbes., s. 68- 85. Warto dodać, że Elmar Mittler jest wyjątkowo zasłużony dla bibliotekarstwa w Niemczech, pro-

koncepcji biblioteki na uniwersytecie stanowią jednolity, lokalny system, który może łączyć się z innymi regionalnymi i ponadregionalnymi systemami biblioteczno-informacyjnymi. Jego celem jest optymalne i zorientowane na potrzeby użytkowników zapewnienie literatury i informacji w zakresie badań i dydaktyki. System biblioteczny pod względem lokalowym, technicznym, finansowym i personalnym stanowi element inwestycji i infrastruktury uniwersytetu, który dba o dobro biblioteki. Według „Planu bibliotecznego Badenii-Wirtembergii” system biblioteczny składa się z biblioteki uniwersyteckiej (głównej), jednostki usługowej na rzecz całego uniwersytetu, która może organizować biblioteki dziedzinowe, odpowiadające aktualnie prowadzonym badaniom naukowym i kierunkom studiów, będące bibliotekami z wolnym dostępem do zbiorów (bez magazynów). W zakresie zarządzania dyrektorem systemu bibliotecznego jest zarazem dyrektorem biblioteki głównej i bibliotek dziedzinowych. Bibliotekarze naukowcy powinni być zatrudnieni przede wszystkim w bibliotekach dziedzinowych. Liczba stanowisk bibliotecznych oraz finanse systemu bibliotecznego stanowią całość przyznawaną w planie budżetu państwowego uczelni. Zarządzanie powinno być prowadzone przez wykwalifikowaną kadrę według jednakowych, znormalizowanych wskaźników.

Przedstawione powyżej zalecenia zastosowało wiele uniwersytetów i przeszło na systemy jednolite, jak na przykład: Uniwersytet w Bremie (1965), gdzie utworzono siedem dziedzinowych subbibliotek zarządzanych przez bibliotekę główną; podobnie w Dortmundzie (1965) powstał zintegrowany system biblioteki centralnej i ośmiu bibliotek dziedzinowych. Zbliżone rozwiązanie koncepcyjne zastosowano w nowo założonych Uniwersytetach: Bielefeld (1969), Kassel (1971/1972) oraz Trier (1970), którego Bibliotekę przeniesiono w 1977 r. na nowy kampus, tworząc jednolity system powiązanych z biblioteką główną czytelni specjalistycznych ze zbiorami w wolnym dostępie. W 1962 r. powstało Centrum Bibliotek Szkół Wyższych (Hochschulbibliothekszentrum, hbz) w Północnej Nadrenii-Westfalii z siedzibą centrali w Kolonii, które skupiało Uniwersytety: Duisburg, Essen, Paderborn, Siegen i Wuppertal²⁰¹.

Wyjątkiem wśród nowych uniwersytetów była Biblioteka Uniwersytetu w Konstancji (1965), będąca oryginalnym wzorcem systemu jednotorowego, w którym biblioteka główna stanowi tylko centrum informacyjne oraz centralę administracyjną prowadzącą zarządzanie oraz gromadzenie i opracowanie zbiorów. Wszystkie zbiory prezentowane są od czasu zało-

fesor, były dyrektor Biblioteki Krajowej Badenii w Karlsruhe, Bibliotek Uniwersyteckich w Heidelbergu i Getyndze; ostatnio ukazała się poświęcona mu księga pamiątkowa z okazji 75. urodzin: *Bibliothek der Zukunft – Zukunft der Bibliothek : Festschrift für Elmar Mittler anlässlich seines 75. Geburtstages / Andreas Degkwitz* (Hrsg.). – Berlin; Boston : De Gruyter, 2016.

²⁰¹ Sühl-Strohenger, Wilfried: op.cit. s. 19-20; hbz <https://www.hbz-nrw.de/ueber-uns> [dostęp: 20.01.2016].

zenia biblioteki tylko w wolnym dostępie w dwóch obszarach - nauk humanistycznych i społecznych oraz przyrodniczych. Nie ma magazynów, poza pomieszczeniami dla zbiorów specjalnych, wymagających określonych warunków przechowywania i bezpieczeństwa²⁰². Od 2014 r. Biblioteka działa pod nazwą Centrum Komunikacji, Informacji i Mediów (KIM Konstanz).

Podsumowując, należy podkreślić, że zasadnicza różnica między systemami bibliotecznymi nowo zakładanych uniwersytetów w latach 60. i 70. XX w. i systemami bibliotecznymi dawnych (starych) uniwersytetów wpływała zarówno z tradycji, jak również z sytuacji lokalowej, czyli posiadania lub braku nowoczesnego kampusu. Rozproszenie lokalowe dawnych uniwersytetów sprzyjało zakładaniu bibliotek instytutowych, pozostających w luźnych kontaktach z biblioteką główną. Z kolei proces ich łączenia w większe subbiblioteki dziedzinowe wprawdzie tworzył funkcjonalnie strukturę jednolitą, ale jednak różną od tej 'oryginalnej', czyli od początku zaplanowanej w modelu jednotorowym.

Rys historyczny zmian w strukturze systemów bibliotecznymi dotyczy także uniwersytetów nowych landów po zjednoczeniu Niemiec w 1990 r. Dziedzictwo byłej Niemieckiej Republiki Demokratycznej (NRD) stanowiły przeważnie systemy jednolite z centralnym zarządzaniem funduszami, katalogiem i obsadą stanowisk, których podstawy prawne były oparte na tzw. trzeciej reformie szkolnictwa wyższego z roku 1968. Przepisy dotyczące bibliotek stanowiły ustawę ramową i znalazły się w późniejszej aktualizacji Saksońskiego Prawa o Szkolnictwie Wyższym z 1991 r., a następnie zostały potwierdzone w ustanowionym w 1993 r. Saksońskim Prawie o Szkolnictwie Wyższym²⁰³.

Po zjednoczeniu Niemiec biblioteki uniwersyteckie nowych landów objęła reforma organizacyjna, którą wprawdzie oparto na istniejących strukturach, ale poddano je silnej modyfikacji w kierunku systemów jednolitych i zmniejszenia liczby decentralistycznych bibliotek. W latach 90. XX w. zakładano w byłej NRD także nowe biblioteki, m.in. Uniwersytetu Bauhaus w Weimarze (1995/1996); w Erfurcie wybudowano nową bibliotekę Uniwersytetu ponownie powołanego w 1994 r.; we Frankfurcie n. Odrą utworzono Uniwersytet Europejski

²⁰² Stoltzenburg, Joachim; Wiegand, Günther: Die Bibliothek der Universität Konstanz 1965-1974. Püschel/München: Verlag Dokumentation 1975, 119 S. - (Bibliothekspraxis ; 18); obszerna bibliografia o Bibliotece Uniwersytetu w Konstancji dostępna pod adresem: <https://www.kim.uni-konstanz.de/das-kim/ueber-das-kim/publikationen-von-und-ueber-das-kim/bibliographie-ueber-kim/> [dostęp: 12.11.2016].

²⁰³ Sühl-Strohmenger, Wilfried: op. cit. s. 20-21; szerzej o systemach bibliotek byłej NRD zob. Naumann, Ulrich: Hochschulbibliothekssysteme im Vergleich. 5. Aufl. Vorlesungsskript einer geplanten Lehrveranstaltung am Institut für Bibliotheks- und Informationswissenschaft der Humboldt-Universität zu Berlin. Sommersemester 2007. s. 7. <http://fiz1.fh-potsdam.de/volltext/aeintrag/07407.pdf> [dostęp: 05.11.2016].

Viadrina (1991), a w Cottbus Techniczny Uniwersytet Brandenburski (1991), przekształcony w 2013 r. jako Brandenburgische Technische Universität Cottbus-Senftenberg. Posiada on jeden z najciekawszych budynków bibliotecznych w Niemczech, nagrodzony w 2007 r. za wyjątkową architekturę (Deutsche Architekturpreis). Biblioteka uzyskała w roku 2006 tytuł biblioteki roku (Bibliotek des Jahres 2006), a dziś współtworzy wraz z trzema innymi jednostkami uniwersyteckimi Centrum Informacji, Komunikacji i Mediów (Informations-, Kommunikations- und Medienzentrum – IKMZ)²⁰⁴. Według danych Indeksu Bibliotek BIX określają się jako systemy jednolite również biblioteki następujących Uniwersytetów: Freiberg w Saksonii, Ilmenu, Magdeburg, Rostok oraz gruntownie zreorganizowane systemy dwutorowe dawnych uniwersytetów w miastach: Chemnitz, Drezno, Greifswald, Halle-Wittenberg, Jena, Lipsk²⁰⁵.

Najnowsza faza rozwoju systemów bibliotecznych przypada na przełom ostatnich stuleci. Czas ten był dla bibliotek uniwersyteckich przede wszystkim okresem przełomu w związku z komputeryzacją procesów bibliotecznych, udostępnianiem zasobów elektronicznych i digitalizacją własnych zbiorów. Znacznie wzrosła wówczas rola bibliotek głównych, które podjęły koordynację tworzenia katalogów komputerowych, zarządzania źródłami elektronicznymi, prowadzenia szkoleń bibliotekarzy sieci i użytkowników oraz tworzenia bibliotek cyfrowych.

Kwestia reformowania struktury systemu bibliotecznego nie była pierwszoplanowa, ale istotna z punktu widzenia ekonomicznego z powodu rosnących wydatków na finansowanie nowych przedsięwzięć. Dlatego szukano rozwiązań pragmatycznych, forsowano tendencję tworzenia dużych subbibliotek (Teilbibliotheken), które restrukturyzowały zbiory drukowane, udostępniały je ustawione według klasyfikacji systematycznej w wolnym dostępie i przynosiły oszczędności kadrowe²⁰⁶. Reforma systemów nabierała prędkości ze względu na konieczność gospodarowania środkami, powierzchnią i zasobami ludzkimi (wykorzystaniem pracowników), po drugie przez nowe wymagania wobec struktur informacyjnych, dopasowujących się do zmieniających się form studiowania i badań. Środek ciężkości problemów przesunął się

²⁰⁴ Sühl-Strohmenger, Wilfried; tamże; IKMZ Brandenburgische Technische Universität Cottbus-Senftenberg. Pełna bibliografia dotycząca architektury, także działalności IKMZ wraz z galerią fotografii. <http://www.tu-cottbus.de/einrichtungen/de/ikmz/presentationen/bibliographien.html> [dostęp: 12.11.2016].

²⁰⁵ BIX przegląd – biblioteki uniwersyteckie za lata 2012-2015. http://www.bix-bibliotheksindex.de/vergleich_db/?id=20&L=0&x=y&sorting=&template=liste&land=&bixtyp=UB-1&jahr=2014&x=41&y=6 [dostęp: 12.11.2016].

²⁰⁶ Hansen Michael, Schüller-Zwierlein André: „Bildung von Teilbibliotheken als praktische Managementaufgabe – der lange Weg zur Einschichtigkeit“. Zusammenfassung des Workshops am 16. Juni 2005 in Mannheim. *Bibliotheksdienst* 2005 H. 8/9 s. 1045-1054. (Sprawozdanie zawiera także bibliografię w wyborze, ok. 60 pozycji).

na takie aspekty jak: etatyzacja stanowisk bibliotecznych, finansowanie systemu bibliotecznego jako całości (prowadzenie jednego rachunku kosztów bibliotecznych) oraz redukcja małych, decentralistycznych bibliotek. Trzeba zaznaczyć, że proces ten prowadzono racjonalnie i nie łączono bibliotek na siłę, a część księgozbiorów instytutowych pozostała i funkcjonuje do dziś, co potwierdza istnienie pojedynczych bibliotek. Trzeba mieć też na uwadze to, że większość uniwersytetów niemieckich stanowią pełne uniwersytety z wydziałami medycznymi, weterynaryjnymi, nauk rolniczych, a te mają własną specyfikę badań, potrzebują bibliotek przy poszczególnych klinikach i oczekują utrzymania ich odrębności.

Przekształceniom strukturalnym sprzyjało budowanie gmachów bibliotecznych, powstawanie nowych kampusów, bo właśnie wtedy śmiało i z rozmachem tworzono najbardziej nowoczesne rozwiązania. Jednym z przykładów jest otwarty w 2009 r. budynek biblioteki Uniwersytetu Humboldtów w Berlinie - Jacob-und-Wilhelm-Grimm-Zentrum, prezentujący na siedmiu kondygnacjach zbiory dwudziestu dziedzin nauk humanistycznych i społecznych oraz pełniący zadania biblioteki głównej wraz z serwisem komputerowym i medialnym²⁰⁷. Na sieć biblioteczną tego Uniwersytetu składają się ponadto dwa inne centra: Erwin-Schrödinger-Zentrum (powstało w 2003 r. dla nauk ścisłych i przyrodniczych) i Campus Nord (anglistyka, amerykanistyka, biologia, nauki rolnicze, nauki o sporcie) oraz 2 subbiblioteki, 8 bibliotek instytutowych (m.in. klasycznej archeologii, nauki o muzyce, teologii) i archiwum.

Wśród bibliotek berlińskich należy również wymienić ciekawy architektonicznie budynek Biblioteki Filologii Uniwersytetu Wolnego (Freie Universität), stanowiącej nowoczesną bibliotekę dziedzinową²⁰⁸. Z kolei za najpiękniejszy kampus w Niemczech został uznany Campus Westend Uniwersytetu J. W. Goethego we Frankfurcie n. Menem, gdzie w trakcie kolejnej fazy jego rozbudowy rozmieszczono nowoczesnie zorganizowane trzy subbiblioteki: prawa i ekonomii; nauk społecznych i psychologii oraz centrum bibliotek nauk humanistycznych²⁰⁹.

²⁰⁷ Inspiration durch Raum – Servicevielfalt im Jacob- und –Wilhelm-Grimm-Zentrum. / Hrsg. von Milan Bulaty [et al.] . – Berlin, 2010 (Schriftenreihe der Universitätsbibliothek der Humboldt-Universität zu Berlin ; 64). <http://edoc.hu-berlin.de/docviews/abstract.php?lang=ger&id=37017> ; <https://www.ub.hu-berlin.de/de/ueber-uns/geschichte> [dostęp:18.02.2016]. Warto nadmienić, że przed zmianami sieć bibliotek obejmowała aż 190 jednostek.

²⁰⁸ Philologische Bibliothek der Freien Universität Berlin. http://www.fu-berlin.de/sites/bibliotheken/bibliothekenfuehrer/philologische_bibliothek/index.html [dostęp:20.02.2016].

²⁰⁹ Goethe Universität Frankfurt am Main, Campus Westend. <https://www.uni-frankfurt.de/37316239/Bildergalerie-alle-standorte#Campus%20Westend,%20Rechts-%20und%20Wirtschaftswissenschaften> [dostęp: 20.02.2016].

Podsumowanie

Omówiony proces kształtowania się i reformowania systemów bibliotecznych dotyczył centralizacji wielotysięcznych zbiorów drukowanych, prezentowanych w wolnym dostępie w jednolitej klasyfikacji (systematycznej kulturze uporządkowania), zapewniając użytkownikom komfort bezpośredniej orientacji w dużej ilości wystawionych na regałach książek, właściwie bez konieczności technicznej pomocy. Dodajmy, że biblioteki uniwersyteckie w Niemczech najczęściej stosują „systematykę Regensburską” – Regensburger Verbundklassifikation, rozwijaną od 1964 r. w Bibliotece Uniwersytetu w Regensburgu²¹⁰.

Systemy biblioteczne wymagają dziś nowego spojrzenia w sytuacji, gdy biblioteki zarządzają równocześnie mediami drukowanymi i cyfrowymi, a ich pierwszoplanowym zadaniem jest tworzenie sprawnie funkcjonującej infrastruktury informacyjnej dla nauki i dydaktyki. Sam problem jedno- i dwutorowości systemów nie jest ostatnio w centrum zainteresowania, okazuje się raczej tematem przebrzmiałym zarówno w debatach, jak i fachowej literaturze.

Zasadne zatem jest pytanie o przyszłość systemów chociażby w perspektywie roku 2020, które zadają i w odpowiedzi na nie stawiają pewne hipotezy redaktorzy cytowanego tomu – Konstanze Söllner i Wilfried Sühl-Strohmnger²¹¹. Ich zdaniem kluczowa kwestia to zasoby, na które nadal będą składały się media drukowane i cyfrowe. Wygląda na to, że tak jak obecnie, tak również w przyszłości media drukowane będą odgrywały ważną rolę w nauczaniu, ponieważ media cyfrowe nie obejmują całego dziedzictwa informacji. Stwarza to potrzebę zapewnienia właściwego miejsca mediom drukowanym. Wymienieni autorzy zastanawiają się nad tym, czy większe szanse przetrwania w przyszłości mają biblioteki instytutowe/wydziałowe czy biblioteki główne? Rysują różne scenariusze. Według nich okoliczności zniknięcia bibliotek specjalistycznych może przyspieszyć ostry kurs oszczędzania na uniwersytetach, centralizacja w obszarze mediów elektronicznych i redukcji etatów. Argumentem za ich utrzymaniem będzie potrzeba przygotowywania specjalistycznych serwisów informacji dziedzinowej, skierowanej do określonej i wąskiej grupy badaczy, nauczycieli akademickich i studentów. Przepuszczalnie to zadanie będą realizowały biblioteki instytutowe/wydziałowe, których konkurencyjności należy upatrywać w dobrej znajomości potrzeb z racji obecności bliżej miejsca pracy naukowców oraz w lepszym finansowaniu poprzez udział

²¹⁰ Regensburger Verbundklassifikation – RVK. <https://rvk.uni-regensburg.de/> [dostęp:20.02.2016].

²¹¹ Söllner, Konstanze; Sühl-Strohmnger, Wilfried: Hochschulbibliothekssysteme 2020 – Thesen und Perspektiven. In: Handbuch Hochschulbibliothekssysteme : leistungsfähige Informationsinfrastrukturen für Wissenschaft und Studium / (Hrsg.) [Söllner, Konstanze](#); [Sühl - Strohmenger, Wilfried](#); Martina, Straub. - München : De Gruyter Saur, 2014, s. 563-566.

w decentralistycznych funduszach. Te mogą okazać się bardziej pewne w odróżnieniu od budżetu jednostki centralnej, jaką jest biblioteka główna. Inaczej ujmując, niedofinansowanie biblioteki głównej w połączeniu z wyraźną specjalizacją badań może stanowić przyczynę powstawania zdecentralizowanych systemów, bliższych poszczególnym specjalnościom naukowym. Mówimy w tym przypadku o zakupach licencji na dostęp do wybranych ofert elektronicznych dla poszczególnych wydziałów (wydziały kupują je tylko dla siebie), w myśl zasady, że cyfryzacja nauki nie polega na finansowaniu licencji dla całego uniwersytetu i w odpowiedzi na każdą potrzebę informacyjną. Faktem jest, że wyspecjalizowane warsztaty badań wymagają w ten sposób zróżnicowanych usług. Te specjalistyczne dziedziny informacji są definiowane krótkoterminowo (tematy, nad którymi aktualnie prowadzone są badania), a umowy licencyjne zorientowane są na aktualne potrzeby i rzeczywiste wykorzystanie (tzw. przyszłościowe gromadzenie traci na znaczeniu). Chodzi o punktowe zarządzanie dostęпами typu *Pay-per-View* czy *Pay-per-Use*, kierowanie się na indywidualnego użytkownika i ustalanie potrzeb na bazie faktycznego i aktualnego zapotrzebowania na literaturę i informację. Pod względem kompetencji takiemu profilowi zawodowemu najbardziej odpowiada bibliotekarz dziedzinowy, specjalista w organizacji dostępu do źródeł informacji z określonej dziedziny wiedzy, zajmujący się również zabezpieczeniem i zarządzaniem danymi badawczymi (Management von Forschungsdaten). Personalizacja w przekazywaniu informacji jest łatwiejsza w strukturach lokalowo bliższych poszczególnym specjalnościom badawczym, niż w centralnych jednostkach, ze standardowymi drogami zakupów. W opinii wielu naukowców specjalistycznie ukierunkowane struktury są bardziej gotowe do innowacji niż biblioteki główne. W tę zasadę indywidualnego traktowania potrzeb wpisuje się tzw. kultura makerów („maker culture”), czyli nowego ruchu (subkultury) kształcenia, będącego wytworem konstruktywistycznej pedagogiki XXI w., w którym technologia Web 2.0 (wspiera kreatywność i remiksowanie digitalnych artefaktów) oraz kultura uczestnictwa wytwarzają nowe obszary dla kreatywności. Studenci sami wytwarzają spersonalizowane treści, by wspomóc swój proces uczenia się/kształcenia²¹².

²¹² Proces wytwarzania, kreowania i eksperymentowania zachodzi zarówno w digitalnych, jak i analogowych przestrzeniach, ale często jest częścią podejścia hybrydowego, które łączy media fizyczne i cyfrowe; niską i wysoką technologię. W przestrzeniach digitalnych, użycie narzędzi Web 2.0 (np. blogi i strony Wiki) i innych form reprezentacji (np. mindmapping i infografika) wspiera kreatywność, która obejmuje remiks i przerabianie innych dzieł/prac oraz idei. Innowacje i technologia, taka jak drukarki 3D oraz robotyka często są składnikiem procesu tworzenia, a w zdarzeniach wytwórczych takich jak maratony programistów używa się różnorodnych materiałów i narzędzi (np. lutownice, Lego, maszyny do szycia, komputery Raspberry Pi) dla wspólnego rozwiązywania problemów. Zob. więcej na ten temat na stronie: <https://www.heacademy.ac.uk/enhancement/starter-tools/maker-culture#sthash.RqDgUyN5.dpuf> [dostęp: 20.02.2016].

Powyższe argumenty sugerują, że przyszłość systemu informacji na uniwersytecie będzie oparta na decentralistycznych jednostkach, funkcjonujących blisko instytutów i wydziałów. Biblioteka główna pozostanie historycznie centralnym budynkiem analogowych zbiorów, z funkcjami drugorzędnymi w zakresie wypożyczeń (miejscowych i międzybibliotecznych), a także ze zmniejszającymi się zadaniami w zakresie dostępu do źródeł licencjonowanych, gdyż te będą zarządzane na poziomie krajowym, a nie lokalnym. Natomiast otwarty dostęp (Open Access) w sieci nie będzie potrzebował pośrednictwa bibliotek. Do tego wzrastać będą zadania świadczone przez zewnętrzne serwisy biblioteczne i kupowanie celowych usług. Proces ten określa się w sposób następujący: „Od bibliotek świadczących usługi informacyjne i oferujących informację do bibliotek będących funkcjonalnymi partnerami pracowników naukowych”²¹³.

Za rozwijaniem bibliotek głównych przemawia z kolei obawa braku koordynacji, co może okazać się szkodliwe dla badań interdyscyplinarnych. Poza tym pojawiają się nowe obszary zadań, które obok usług informacyjnych obejmują także inne usługi na rzecz badań (eScience) i nauczania (eLearning). Biblioteki już podjęły zadanie pośredniczenia w publikowaniu elektronicznym (Elektronisches Publizieren) pracowników w czasopiśmie Open Access, czyli podjęły funkcję wytwarzania publikacji naukowych, a nie tylko ich nabywania. Kolejne zadanie stanowi długoterminowe przechowywanie publikacji cyfrowych.

²¹³ Gradmann Stefan: Von der Bibliothek als Informationsdienstleister und Infrastrukturanbieter ... zur Bibliothek als funktionalem Partner der Wissenschaftler. In: Handbuch Bibliothek : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven / (Hrsg.) Konrad Umlauf, Stefan Gradmann. – Stuttgart [u.a.] : Metzler, 2012, s. 394-397.

ROZDZIAŁ III

SIECI I KOOPERACJA, PROJEKTY I INNOWACJE

Współpraca bibliotek i projekty biblioteczne stanowią słowa kluczowe tej części pracy. Wychodząc z założenia, że „razem można więcej”, biblioteki wykroczyły w działaniu poza swoją lokalność, także poza uwarunkowania regionalne i przystąpiły do wspólnej realizacji przedsięwzięć o znaczeniu ogólnoniemieckim w zakresie gromadzenia, opracowania, digitalizacji i udostępniania. Nowe możliwości współpracy stworzyła praca w sieci i wymiana danych. W kooperację zaangażowały się wszystkie znaczące biblioteki, te o zadaniach narodowych, jak również biblioteki uniwersyteckie, które mają szczególnie silną pozycję z racji merytorycznej wiedzy, umiejętności i potencjału, dlatego też nazywane są rdzeniem nowoczesnego systemu informacyjnego Niemiec. Trzeba podkreślić, że idea współpracy jest uznana i nadrzędną zasadą w tak różnorodnym krajobrazie bibliotek niemieckich, ukształtowanym historycznie w modelu policentrycznym oraz w tym duchu dalej rozwijanym dzięki federalizmowi państwa i zachowaniu kulturowej autonomii krajów związkowych. Obok aktywności samych bibliotek niebagatelnym czynnikiem jest też polityka biblioteczna państwa, która spełnia rolę inicjatora nowych kierunków zmian i jest ważnym stymulatorem/źródłem finansowania. Tę rolę w znaczeniu doradcy spełnia Rada Naukowa (WR), a w znacznie szerszym zakresie Niemiecka Wspólnota Badawcza (DFG), która towarzyszy bibliotekom już od dziesięcioleci w realizacji wielu projektów jako instytucja finansująca i koordynująca. Dbą również o to, by projekty były innowacyjne i odpowiadały najnowszym rozwiązaniom na skalę światową, a jednocześnie trafiały w potrzeby środowiska nauki, będącego odbiorcą usług bibliotecznych.

Kooperacja ma też oparcie w prężnych strukturach związków bibliotek oraz związków zawodowych bibliotekarzy, które stanowią nie tylko forum do dyskusji o wspólnych projektach i zarazem płaszczyznę wzajemnej komunikacji, ale prezentują sprawy bibliotek w szerokiej przestrzeni publicznej, zajmują stanowisko w kwestiach ich dotyczących i na różne sposoby starają się oddziaływać na instytucje i gremia odpowiedzialne za kształtowanie polityki bibliotecznej. Dlatego warto na początek dokonać przeglądu najważniejszych organizacji bibliotek i bibliotekarzy.

3.1. Związki bibliotek i stowarzyszenia bibliotekarzy

Niemiecki Związek Bibliotek (**Deutscher Bibliotheksverband** – DBV) został założony w 1973 r. jako organizacja skupiająca biblioteki w znaczeniu instytucji²¹⁴. Jego poprzednikiem był działający od 1949 r. związek bibliotek publicznych (Deutscher Bücherverband). W okresie podzielonych Niemiec poza związkiem pozostawały od 1964 r. biblioteki NRD. Dopiero w lutym 1991 r. w Getyndze nastąpiło połączenie Związku Bibliotek NRD z zachodniemieckim DBV. Dalsze rozszerzenie kompetencji zjednoczonego Związku nastąpiło wtedy, gdy zakończył swoją działalność Niemiecki Instytut Biblioteczny (Deutsches Bibliotheksinstitut – DBI). Funkcjonujący w latach 1978-2000 Instytut został w wyniku redukcji rozwiązany i w 2003 r. przekazał zadania w zakresie koordynacji i normalizacji poszczególnym komisjom DBV²¹⁵.

Obecnie ponad dwa tysiące bibliotek różnego typu i wielkości należy do DBV, a wśród nich większość stanowią duże biblioteki państwowe, uniwersyteckie, wyższych szkół zawodowych oraz krajowe i specjalistyczne. Związek reprezentuje biblioteki w przestrzeni społecznej i politycznej, podkreślając ich wkład w kształcenie i kulturę oraz we wspieranie czytelnictwa i rozwijanie informacji cyfrowej. W ostatnich latach wyraźnie wzmocnił szukanie wsparcia (lobbying) w gremiach politycznych, aby skuteczniej oddziaływać na prowadzoną politykę biblioteczną. Wyraża opinie na temat ustaw dotyczących bibliotek, a także sam podjął kilka inicjatyw w zakresie prawa autorskiego, opowiadając się za prawem do ponownego publikowania tekstów w repozytoriach oraz za wypożyczaniem e-książek, negocjując warunki z wydawnictwami i towarzystwem dochodzącym roszczeń z tytułu praw autorskich VG Wort. Ponadto opowiadał się za corocznym porównywaniem wskaźników funkcjonowania bibliotek w serwisie BIX - Bibliotheksindex. Z innych form działalności DBV znane w środowisku stały się m.in. kampania ‘biblioteka miejscem spotkań’, konkurs ‘biblioteka roku’ oraz nagro-

²¹⁴ Deutscher Bibliotheksverband –DBV. <http://www.bibliotheksverband.de/> [dostęp: 20.02.2016].

²¹⁵ Deutsches Bibliotheksinstitut (DBI) z siedzibą w Berlinie spełniał w latach 1978-2000 funkcję koordynacyjną w bibliotekarstwie w Niemczech. Należał do instytutów tzw. Blaue Liste (późniejsza wspólnota naukowa Leibniz-Gemeinschaft), co oznaczało wspólne ich finansowanie przez rząd federalny i rządy krajowe. W wyniku przeprowadzonej ewaluacji DBI znalazł się w grupie redukowanych instytutów i przez pewien czas działał jako były Instytut (Ehemaliges DBI), aż w końcu w 2003 r. całkowicie przekazał pełnione funkcje koordynacyjne w zakresie normalizacji, doradztwa, modernizacji. Zob. Bibliotheken und Informationsgesellschaft in Deutschland: eine Einführung / (Hrsg.) Engelbert Plassmann [et al.]. - Wiesbaden : Harrassowitz, 2006, s. 106, 109, 112, 114.

da za publikacje z dziedziny bibliotekarstwa, prowadzi stronę internetową „Bibliotheksportal”²¹⁶.

Wewnętrzna struktura Związku tworzą dwa wybierane gremia. Jednym jest trzyosobowe prezydium, w którym współdziałają zawodowi politycy i osoby z kręgów nauki i polityki. Drugi stanowi zarząd, składający się z siedmiu członków reprezentujących różne obszary bibliotekarstwa. Konkretna praca wykonywana jest w centralnych komisjach i sekcjach oraz na poziomie regionalnym w oddziałach poszczególnych landów²¹⁷.

Działalność DBV jest istotna dla bibliotek uniwersyteckich, ponieważ aż pięć z dziesięciu komisji zajmuje się bibliotekami naukowymi w tak ważnych kwestiach jak: problemy prawne, zarządzanie, gromadzenie/rozwój zasobów, usługi oraz kompetencje informacyjne. Także jedna z ośmiu sekcji poświęcona jest bibliotekom naukowym, która obraduje regularnie dwa razy w roku z udziałem dyrektorów ponad dwustu bibliotek. Spotkania te stanowią forum merytorycznych dyskusji i są miejscem wypracowywania wspólnego stanowiska w zakresie zarówno aktualnych problemów, jak również planowanych bibliotecznych projektów DFG.

Kompetenznetzwerk für Bibliotheken (KNB)

Sieć kompetencji dla bibliotek (Kompetenznetzwerk für Bibliotheken - KNB) przejęła w 2004 r. część zadań rozwiązanych wcześniej Niemieckiego Instytutu Bibliotecznego (DBI) i odpowiada za tworzenie jednolitej platformy komunikowania się bibliotek naukowych i publicznych. Jej celem jest udostępnianie wiedzy i informacji dotyczących bibliotekarstwa, ustalanie strategicznych priorytetów rozwoju oraz wzmacnianie działań innowacyjnych. Podstawę prawną dla działalności KNB stanowi porozumienie Konferencji Ministrów Kultury (KMK), zapewniające jej stałe finansowanie przez landy. Dodatkowego wsparcia udzielają m.in.: Niemiecki Związek Bibliotek (DBV), biblioteki o zadaniach narodowych oraz DFG.

W wirtualnym serwisie KNB działają trzy instytucje realizujące ważne zadania dla bibliotekarstwa niemieckiego. Są nimi:

- Związek Bibliotek Niemieckich (DBV) w Berlinie – prowadzi doradztwo w zakresie współpracy międzynarodowej i funduszy UE; internetowy portal biblioteczny (Bibliotheksportal) oraz w latach 2005-2015 Indeks Bibliotek – BIX.

²¹⁶ Bibliotheksportal : Deutscher Bibliotheksverband : knb – Kompetenznetzwerk für Bibliotheken. <http://www.bibliotheksportal.de/index.php> [dostęp: 16.04.2016].

²¹⁷ Kommissionen DBV. <http://www.bibliotheksverband.de/fachgruppen/kommissionen.html>; Sektionen. <http://www.bibliotheksverband.de/fachgruppen/sektionen/sektion-8.html> [dostęp: 21.04.2016].

- Centrum Bibliotek Szkół Wyższych Północnej Nadrenii-Westfalii (Hochschulbibliothekszentrum des Landes Nordrhein-Westfalen - HBZ) w Kolonii – prowadzi Niemiecką Statystykę Biblioteczną (Deutsche Bibliotheksstatistik – DBS).
- Niemiecki Instytut Normalizacji (Deutsches Institut für Normung e.V. – DIN) w Berlinie - prowadzi komisję normalizacji w zakresie bibliotekarstwa i dokumentacji²¹⁸.

Związki zawodowe bibliotekarzy (Verein Deutscher Bibliothekare – VDB i Berufsverband Information Bibliothek - BIB). Dużo wcześniej od związku instytucjonalnego DBV powstał związek zawodowy bibliotekarzy pod nazwą Stowarzyszenie Bibliotekarzy Niemieckich (**Verein Deutscher Bibliothekare - VDB**)²¹⁹. Jego historia rozpoczyna się w 1900 r. i jest związana z kształtowaniem się grupy bibliotekarzy naukowych (fachreferentów). Obecnie liczy ok. 1750 członków, ale pomimo małej liczebności odgrywa rolę pierwszoplanową i opiniotwórczą w bibliotekarstwie niemieckim²²⁰. Podstawowym jego zadaniem jest reprezentowanie interesów bibliotekarzy naukowych oraz dalsze kształcenie zawodowe. O ile wcześniej w działalności związku przeważały sprawy służbowo-prawne i status urzędnika państwowego fachreferentów, to w ostatnich latach punktem centralnym jest aktualizacja wizerunku zawodowego oraz określenie nowych zadań, wynikających z pytań o rolę i przyszłe kompetencje tej grupy zawodowej. W wielu kwestiach VDB pracuje we wspólnych komisjach z Niemieckim Związkiem Bibliotek (DBV), zwłaszcza tych zajmujących się zarządzaniem i kompetencjami informacyjnymi. Ponadto prowadzi trzy własne aktywne komisje w zakresie zadań fachreferatów, ich wykształcenia i dalszego kształcenia oraz kwestii prawnych. Poza centralą Stowarzyszenia duże oddziaływanie w praktyce mają jego oddziały krajowe i regionalne (te ostatnie obejmują kilka landów).

VDB jest tradycyjnie organizatorem corocznego Zjazdu Bibliotekarzy Niemieckich. Jubileuszowy 100. Zjazd odbył się w Berlinie w czerwcu 2011 r. Z uwagi na ponad wiekową tradycję warto przypomnieć kilka faktów z historii zjazdów, którą zapoczątkowało spotkanie 86 bibliotekarzy w Marburgu w dniach 7 – 8 czerwca 1900 r. i założenie pierwszego zawodowego stowarzyszenia VDB. Organizowanie dwudniowych zjazdów było regularnie kontynuowane, odbywały się one co roku w różnych miejscach, nieprzerwanie do I wojny światowej.

²¹⁸ Das Kompetenznetzwerk für Bibliotheken – knb. <http://www.bibliothekportal.de/wir-ueber-uns/kompetenznetzwerk.html> ; <http://www.bibliotheksverband.de/dbv/projekte/kompetenznetzwerk-fuer-bibliotheken.html> [dostęp:4.05.2016].

²¹⁹ Verein Deutscher Bibliothekarinnen und Bibliothekare. <http://www.vdb-online.org/> [dostęp: 26.04.2016].

²²⁰ Verein Deutscher Bibliothekare 1900-2000 : Festschrift [VDB] / Hrsg. Von Engelbert Plassmann u. Ludger Syré. – Wiesbaden : Harrassowitz, 2000; Verein Deutscher Bibliothekare 1900-2000 : Bibliographie und Dokumentation / zsgest. von. Felicitas Hundhausen. - Wiesbaden : Harrassowitz, 2004.

wej. Tak więc w 1914 r. odbył się 15. Zjazd w Lipsku, a kolejny 16. miał miejsce w Weimarze dopiero w 1920 r. Systematyczność zjazdów ponownie przerwała II wojna światowa, po tym, gdy w kwietniu 1940 r. minister wychowania III Rzeszy wydał rozporządzenie zakazujące wszelkich dużych zgromadzeń. Stąd też w maju 1940 r. odbyło się ostatnie spotkanie członków VDB w Berlinie, po czym nastąpiła przerwa do roku 1946. Kolejny etap stanowią wczesne lata powojenne, które nie zniechęciły bibliotekarzy do kontynuowania idei zjazdów. Tak więc już w październiku 1946 r. spotkali się na 37. Zjeździe w Hamburgu w składzie ograniczonym do uczestników tylko z brytyjskiej strefy okupacyjnej. Dopiero po reaktywowaniu i podjęciu na nowo działalności przez VDB, zorganizowano w 1949 r. pierwszy powojenny 39. Zjazd w Rothenburgu i Erlangen. Do Marburga powrócono w roku 1950 r., aby świętować jednocześnie jubileusz 50-lecia Stowarzyszenia Bibliotekarzy Niemieckich (VDB). Z kolei w 1951 r. przystąpił do współorganizowania Zjazdów drugi związek zawodowy, założony w 1948 r. Verein der Diplom-Bibliothekare an Wissenschaftlichen Bibliotheken (Stowarzyszenie Bibliotekarzy Dyplomowanych w Bibliotekach Naukowych). Oznaczało to poszerzenie spektrum podejmowanych tematów i wydłużenie czasu wspólnych obrad do 4-5 dni, które tradycyjnie odbywały się nadal w pierwszym tygodniu po Zielonych Świątkach (maj/czerwiec). W podzielonych Niemczech zjazdy stanowiły wyjątkową okazję do zawodowych kontaktów niemieckich bibliotekarzy z ich kolegami po zachodniej stronie. Tak było jeszcze w 1956 r. w Berlinie, gdy związki zawodowe NRD uczestniczyły w przygotowaniu 46. Zjazdu, a jeden dzień poświęcony był na wspólne zwiedzanie bibliotek Berlina. Później kontakty stawały się coraz rzadsze i trudniejsze, zwłaszcza po wybudowaniu muru berlińskiego²²¹.

Kolejny etap zjazdów przypada na czasy po zjednoczeniu Niemiec w 1990 r. Po raz pierwszy wspólnie obradowano w 1993 r. na kongresie w Lipsku. Kolejnym zwyczajem stało się łączenie co trzy lata Zjazdu z *Kongresem Bibliotek i Informacji*, którego współorganizatorem jest Niemieckie Towarzystwo Teorii i Praktyki Informacji – Deutsche Gesellschaft für Informationswissenschaft und Informationspraxis (DGI)²²², a patronat sprawuje ogólnoniemiecki związek Biblioteka i Informacja w Niemczech (BID). Kongresy odbywają się zawsze w marcu w Lipsku, w przeddzień targów książki, a pierwszy Kongres odbył się w 2000 r.

²²¹ Współorganizatorami Zjazdów są: drugi pracowniczy Związek Zawodowy Informacja Biblioteka (Berufsverband Information Bibliothek e.V. - BIB) i Niemiecki Związek Bibliotek (Deutscher Bibliotheksverband e.V. (DBV). Bibliotheken für die Zukunft – Zukunft für die Bibliotheken / 100. Deutscher Bibliothekartag in Berlin 2011 / Hrsg. von Ulrich Hohoff und Daniela Lülfig. – Hildesheim [etc.] : Olms, 2012; Hudzik, Krystyna: 100. Zjazd Bibliotekarzy Niemieckich (Berlin, 7-10 czerwca 2011 r.). *Przegląd Biblioteczny* 2012, z. 1, s. 79-82.

²²² Deutsche Gesellschaft für Information und Wissen e.V. – DGI- obecna nazwa Towarzystwa, przyjęta w 2014 r. <http://dgi-info.de/die-dgi/> [dostęp: 10.01.2017].

Kolejny 6. Kongres, a zarazem 105 Zjazd Bibliotekarzy, miał miejsce w dniach 14-17 marca 2016 r. w Lipskim Centrum Kongresowym pod hasłem: 'Przestrzenie biblioteki: realna i cyfrowa'. Wyznaczone są już miasta następnych Zjazdów: Frankfurt n. Menem (2017) i Berlin (2018)²²³. Materiały pozjazdowe ukazują się w serii Deutscher Bibliothekartag: Kongressbände Wydawnictwa Olms (wcześniej do 97. Zjazdu w 2008 r. były publikowane przez Wydawnictwo Klostermann jako zeszyty/tomy specjalne czasopisma ZfBB) oraz od roku 2014 w czasopiśmie w otwartym dostępie „Bibliotheksjournal o-bib”²²⁴.

Profesjonalnie zorganizowane zjazdy gromadzą co roku prawie cztery tysiące bibliotekarzy z Niemiec, Austrii, Szwajcarii oraz innych krajów, z których jeden jest zapraszany jako gość specjalny (USA były gościem w 2016 r.). Obradom towarzyszą sesje posterowe i ekspozycje licznych firm usługowych dla bibliotek. Poza najważniejszym celem, jakim jest wspólne spotkanie profesjonalistów, zjazdy stanowią jednocześnie doskonałą okazję do systematycznego przypominania o sprawach bibliotek opinii publicznej i politykom. Jest to czas głośnego mówienia o tym, jak ważne są one w globalnym transferze wiedzy, w procesie uczenia się przez całe życie, we wspieraniu czytelnictwa i społecznej integracji przez kształcenie. Zdarza się również wyrażanie opinii przez wielkie autorytety naukowe i noblistów, jak często czynił to Günter Grass, mówiąc, że „biblioteki powinny zabierać głos bardziej dobitnie”, a to z racji pełnienia przez nie ważnej misji tworzenia kulturowej pamięci oraz humanistycznych wartości poprzez gromadzenie wiedzy i historii²²⁵.

Związek Zawodowy Informacja Biblioteka (**Berufsverband Information Bibliothek -BIB**) jest drugim personalnym związkiem zawodowym pracowników bibliotek i ośrodków informacji. Powstał w 2000 r. w Lipsku w czasie trwania 1. Kongresu Bibliotek i Informacji w wyniku połączenia wcześniej już istniejących dwóch stowarzyszeń bibliotekarzy dyplomowanych w bibliotekach naukowych (VdDB) oraz bibliotekarzy i asystentów (VBA)²²⁶. Obecnie liczy on ponad 6,3 tys. członków, którymi są w znacznej części pracownicy bibliotek pu-

²²³ Bibliothekartag.de : Das Portal zu den Bibliothekartagen. Specjalny portal poświęcony zjazdom bibliotekarzy, tym które się odbyły i tym, które będą w 2017 i 2018 r. <http://www.bibliothekartag.de/wordpress/> [dostęp:03.03.2017]; w zakładce z tej strony „Publikationen & Archiv” znajdują się programy i materiały ze zjazdów od 89. do 105. (1999-2016). Program 106. zjazdu „Media – Ludzie – Rynki” (Medien – Menschen – Märkte) we Frankfurcie n. Menem w dniach 30.05. – 02.06. 2017 jest zamieszczony na stronie: <http://bibliothekartag2017.de/programm/> [dostęp: 27.02.2017].

²²⁴ Szerzej o Kongresach na stronie internetowej BID - zob. Leipziger Kongresse für Bibliothek und Information. <http://www.bideutschland.de/deutsch/taetigkeiten/kongresse/> ; O-bib. Das offene Bibliotheksjournal. <https://www.o-bib.de/> [dostęp: 27.04.2016].

²²⁵ Grass, Günter: Interview. *BuB : Forum Bibliothek und Information* H. 5 (2011), s. 354-356.

²²⁶ Berufsverband Information Bibliothek – BIB e.V. <http://www.bib-info.de/index.html> ; <http://www.bibliotheksportal.de/themen/beruf/berufsverbaende.html> [dostęp:27.04.2016]. W 2000 r. w Lipsku doszło do połączenia dwóch stowarzyszeń reprezentujących bibliotekarzy dyplomowanych w bibliotekach naukowych (Verein der Diplom-Bibliothekare an Wissenschaftlichen Bibliotheken - VdDB) oraz bibliotekarzy i asystentów (Verein der Bibliothekare und Assistenten - VBA).

blicznych, zaś w mniejszej bibliotek naukowych. BIB jest związkiem bardzo aktywnym, którego oficjalne motto zakłada „wewnątrz integrację i wsparcie, a na zewnątrz kształtowanie wizerunku i reprezentowanie interesów zawodowych”. Główna siedziba Związku mieści się w Reutlingen (Badenia Wirtembergia). Jednostką działającą z urzędu jest zarząd, a sprawy merytoryczne podlegają pięciu specjalnym komisjom. Oddziały regionalne BIB na płaszczyźnie landów ściśle współpracują ze związkiem bibliotekarzy naukowych VDB oraz związkiem bibliotek DBV. BIB jest współorganizatorem corocznych Zjazdów Bibliotekarzy oraz wydaje czasopismo (miesięcznik) „BuB : Forum Bibliothek und Information”.

Bibliothek & Information Deutschland (BID)

Różnorodność związków reprezentujących sprawy bibliotek i bibliotekarzy wymagała powołania ośrodka łączącego w całość problemy oraz integrującego biblioteki naukowe i publiczne. Funkcję tę spełniała do 1989 r. Konferencja Bibliotek Niemieckich (DBK), której następcą było Federalne Zjednoczenie Niemieckich Związków Bibliotecznych (Bundesvereinigung Deutscher Bibliotheksverbände - BDB). Pod jego auspicjami przygotowano plan polityki bibliotecznej zatytułowany „Bibliotheken ‘93” (zmieniono i przepracowano na nowo plan z 1973 r.) oraz zorganizowano światowy Kongres IFLA w 2003 r. w Berlinie, który symbolizował międzynarodowe uznanie dla udanego procesu przemian dokonanych w bibliotekach byłej NRD i włączenia ich do ujednoczonego systemu wskaźników kadrowych, finansowych i przestrzennych stosowanych w zachodnich Niemczech. BDB zmienił nazwę w 2004 r. na **Bibliothek & Information Deutschland (BID)** – Bundesvereinigung Deutscher Bibliotheks- und Informationsverbände e.V.²²⁷. Najczęściej używana jest jej skrócona forma BID (Biblioteka i Informacja Niemcy) jako nadrzędnej jednostki stanowiącej swoisty dach (Dachverband), parasol nad związkami/stowarzyszeniami w dziedzinie bibliotekarstwa i informacji. BID jest równocześnie reprezentantem bibliotekarstwa niemieckiego na forum narodowym, europejskim i międzynarodowym. Do kontaktów z zagranicą przywiązuje dużą wagę, dlatego prowadzi je oddzielna agenda o nazwie Bibliothek & Information International (BII). Finansuje ona wyjazdy niemieckich bibliotekarzy na konferencje i staże do innych krajów oraz wspiera przyjazdy osób z bibliotek zagranicznych do Niemiec na zjazdy i praktyki.

Partnerem do współpracy z BID jest Niemieckie Towarzystwo Informacji i Wiedzy (**Deutsche Gesellschaft für Information und Wissen e.V.** – DGI) z siedzibą we Frankfurcie

²²⁷ BID. Bibliothek & Information Deutschland. <http://www.bideutschland.de/> [dostęp: 28.04.2016]; Bibliotheken und Informationsgesellschaft in Deutschland: eine Einführung / Engelbert Plassmann [et al.]. - Wiesbaden : Harrassowitz, 2006, s. 110-111.

n. Menem. Zostało założone w 1948 r. jako Niemieckie Towarzystwo Dokumentacji, w 1994 r. zmieniło nazwę na Niemieckie Towarzystwo Nauki o Informacji i Praktyki Informacyjnej, a dzisiejszą nazwę DGI przyjęło w 2014 r. Jego głównym celem jest wspieranie rozwijania informacji w obydwu aspektach – jako teorii i praktyki oraz tworzenie platformy komunikacji dla oferentów i użytkowników informacji²²⁸.

Ostatnie lata przyniosły nowe formy współpracy bibliotek w odpowiedzi na konkretne i aktualnie realizowane zadania, takie jak: tworzenie repozytoriów, czy cyfrowa archiwizacja długoterminowa. Kooperacja grupy partnerów polega na prowadzeniu wspólnej internetowej platformy komunikacji i wymiany doświadczeń nazywanej siecią kompetencji (Kompetenz-netzwerk). Przykłady stanowią dwie niżej wymienione.

Deutsche Initiative für Netzwerkinformation (DINI)

Niemiecka Inicjatywa ds. Informacji w Sieci (Deutsche Initiative für Netzwerkinformation - DINI) jest kolejnym krokiem w budowie infrastruktury informacyjnej bibliotek uniwersyteckich, wzorowanym na działającej w USA *Digital Library Federation*. Została założona jako stowarzyszenie w 2002 r. przez sekcję czwartą ds. bibliotek naukowych Związku Bibliotek Niemieckich (DBV), przy współudziale centrów komputerowych i medialnych uniwersytetów. Główna siedziba mieści się w Getyndze w Dolnosaksońskiej Bibliotece Państwowej i Uniwersyteckiej (SUB Göttingen). Celem DINI jest rozbudowa i wspieranie rozwoju sieciowej infrastruktury szkół wyższych oraz stworzenie platformy oferującej wymianę doświadczeń w tym zakresie. Znanymi efektami działalności tej Inicjatywy są powoływane centralne serwisy IT na uniwersytetach współpracujące ze sobą oraz nadawane certyfikaty DINI w uznaniu dla wysokiej jakości tworzonych repozytoriów instytucjonalnych, dziedzinowych i czasopism Open-Access. Prowadzi także wiele projektów związanych z Open Access oraz platformę umożliwiającą przeszukiwanie repozytoriów pod adresem <http://oansuche.open-access.net>. Od jesieni 2013 r. w strukturze DINI pracuje osiem grup roboczych zajmujących się publikowaniem elektronicznym, metadanymi w wirtualnej przestrzeni badawczej, e-learningiem oraz wideo-konferencjami²²⁹.

***Nestor* - niemiecka sieć kompetencji ds. cyfrowej archiwizacji długoterminowej.**

Działa na rzecz tworzenia standardów i rozwijania kwalifikacji w zakresie bezpiecznego przechowywania i zachowania danych cyfrowych. Osiem grup roboczych wspólnie ze specja-

²²⁸ Deutsche Gesellschaft für Information und Wissen – DGI. <http://dgi-info.de/die-dgi/> [dostęp: 21.01.2017].

²²⁹ Deutsche Initiative für Netzwerkinformation – DINI. <https://dini.de/ueber-dini/> [dostęp: 4.05.2016].

listami w dziedzinie archiwizacji cyfrowej opracowały, m.in. trzy normy, podręczniki i zalecenia. W uznaniu jakości przyznają „*nestor – Siegel*” dla godnego zaufania archiwum cyfrowego. *Nestor* stanowi kontynuację realizowanego w latach 2003-2009 projektu w omawianej dziedzinie i skupia obecnie ok. 20 instytucji partnerskich, którymi są biblioteki, archiwa i muzea. W ramach sieci współpracują: Niemiecka Biblioteka Narodowa, Bawarska Biblioteka Państwowa, Uniwersytet Humboldtów w Berlinie oraz biblioteki państwowe i uniwersyteckie w Getyndze i Dreźnie²³⁰.

Sześć regionalnych związków/systemów bibliotecznych (GBV, KOBV, HeBIS, BVB, SWB, HBZ). Ich powstanie związane było z elektronicznym przetwarzaniem danych i sięga wczesnych lat 1980. Tworzone już wówczas bazy działały na zasadzie współkatalogowania i służyły jako instrumenty przede wszystkim opracowania, z czasem także wypożyczania międzybibliotecznego. Obecnie funkcjonuje w Niemczech sześć regionalnych związków/systemów bibliotecznych, zróżnicowanych pod względem wielkości, wewnętrznej struktury i rodzajów świadczonych usług. Jedne z nich obejmują swym zasięgiem tylko jeden kraj, inne nawet kilka. Ich członkami są biblioteki uniwersyteckie, państwowe, krajowe i duże biblioteki specjalne, w mniejszym zaś stopniu biblioteki publiczne i instytutów naukowych. Podstawową zasadą przynależności biblioteki do danego systemu jest wspólne utrzymywanie centrali, której główne zadanie polega na technicznej implementacji programów i administrowaniu usługami. Z reguły należą do nich następujące działania standardowe:

- zarządzanie system katalogowania online bibliotek członkowskich;
- administrowanie bazą katalogową i innymi metadanymi (m.in. czasopismami elektronicznymi, serwisami książek elektronicznych, bibliotekami cyfrowymi własnych zbiorów historycznych);
- pool, czyli udostępnianie obcych danych stanowiących bieżącą ofertą licencjonowanych publikacji elektronicznych do ewentualnego zakupu (model patron-driven-acquisition);
- wykazywanie zasobów aktualnie posiadanych na zasadzie licencji i zamówionych po raz pierwszy;
- aktualizacja i wgrywanie danych wzorcowych;
- organizacja i centralne przeprowadzanie zmian w bazie danych; rozwój infrastruktury technicznej;

²³⁰ *Nestor*. http://www.langzeitarchivierung.de/Subsites/nestor/DE/Header/Ueberuns/ueberuns_node.html [dostęp: 21.01.2017].

- dostarczanie danych do lokalnych katalogów bibliotek;
- zarządzanie systemem zamawiania i dostarczania materiałów w ramach wypożyczeń międzybibliotecznych oraz usług dostarczania dokumentów *subito*;
- testowanie nowych wersji systemów lokalnych;
- współpraca w zakresie projektów dalszego rozwoju systemu regionalnego;
- szkolenia dla bibliotek członkowskich;
- doradztwo w zakresie nowych usług²³¹.

Centrale regionalnych związków/systemów bibliotecznych działają jako samodzielne jednostki lub mają siedzibę w jednej z bibliotek członkowskich. Współdziałanie bibliotek polega także na uczestniczeniu w gremiach kierowniczych centrali i wspólnym omawianiu bieżącej działalności na corocznych konferencjach. Dane katalogowe tworzone w sześciu regionalnych systemach bibliotecznych nie są razem łączone we wspólną bazę i nie stanowią centralnego katalogu narodowego. Jest tylko możliwość ich przeszukiwania w meta-wyszukiwarce jaką jest Karlsruher Virtueller Katalog (KVK).

Temat regionalnych związków bibliotek powróci jeszcze szerzej w dalszej części tekstu poświęconej współpracy w zakresie opracowania zbiorów oraz projektowi przejścia na nowoczesne systemy, który zakłada w przyszłości ich rozwiązanie.

3.2. Obszary współpracy bibliotek

Wiele inicjatyw i przedsięwzięć bibliotecznych dofinansowuje Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG). Projektami dla bibliotek zajmuje się specjalna Komisja ds. Bibliotek Naukowych i Systemów Informacyjnych (Ausschuss für Wissenschaftliche Bibliotheken und Informationssysteme - AWBI). Aktualnie realizowane programy dotyczą: gromadzenia literatury i dostępów do zasobów licencjonowanych; opracowania zbiorów i digitalizacji; publikacji elektronicznych i Open Access; zarządzania informacją i wirtualnej przestrzeni badań naukowych.

²³¹ Hohoff, Ulrich: Strukturen und Entwicklungen des wissenschaftlichen Bibliothekssektors. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016. s. 50-53; Bibliotheken und Informationsgesellschaft in Deutschland: eine Einführung / Engelbert Plassmann [et al.]. - Wiesbaden : Harrassowitz, 2006, s. 126-130.

3.2.1. Gromadzenie

Biblioteki są instytucjami w pierwszej kolejności odpowiedzialnymi za kompetentne zapewnienie informacji i literatury dla badań naukowych. Jednym z pierwszych projektów DFG był realizowany w latach 1949 - 2013 system kooperatywnego rozwijania zbiorów zagranicznej literatury naukowej oparty na specjalizacji bibliotek pod nazwą **Sondersammelgebiete (SSG-System)**, szeroko znany i ceniony w świecie bibliotekarskim. Powstał jako odpowiedź na masowo wzrastającą liczbę publikacji i powstała w związku z tym sytuacja, że żadna biblioteka nie była już w stanie gromadzić w sposób kompletny literatury ukazującej się w kraju i za granicą. Dlatego wprowadzono specjalizację dziedzinową bibliotek, po to, by każda ważna zagraniczna publikacja naukowa, z poszczególnych dyscyplin naukowych, mogła być dostępna w Niemczech co najmniej w jednym egzemplarzu. Wybrane biblioteki miały przydzielone po jednej lub kilka dziedzin, z których starały się gromadzić literaturę kompleksowo i możliwie kompletnie. Jednocześnie były zobowiązane do wypożyczania międzybibliotecznego materiałów z dziedzin swojej specjalizacji. Problem ograniczenia w korzystaniu pojawił się w ostatnich latach w przypadku publikacji elektronicznych dostępnych na zasadach licencji. W projekcie SSG uczestniczyły: Bawarska Biblioteka Państwowa w Monachium i Państwowa Biblioteka w Berlinie oraz 40 bibliotek uniwersyteckich i instytutów badawczych. Dofinansowanie DFG na zakup zagranicznych książek, czasopism i baz danych wynosiło z reguły 75-80% kosztów. Pozostała część pochodziła z budżetów własnych bibliotek, finansujących także nabytki literatury niemieckiej i etaty osób zajmujących się przydzieloną dziedziną. Ten ponad 67-letni model systematycznego gromadzenia literatury z ponad 120 specjalności był wielokrotnie modyfikowany zgodnie z aktualnymi potrzebami środowiska naukowego. Z czasem jego priorytetem stało się budowanie systemu zasobów informacji cyfrowej. Od 1998 r. objął on program tworzenia 20 dziedzinowych bibliotek wirtualnych, finansowanych przez DFG²³². Od roku 2005 nastąpiła ich integracja z istniejącymi już bazami informacji naukowej (także komercyjnymi) w jeden interdyscyplinarny portal wiedzy o nazwie *Vascoda*. Portal ten został zamknięty w 2011 r. z powodu braku trwałego finansowania. Decyzję o rozwiązaniu podjęło Stowarzyszenie *Vascoda* skupiające 42 instytucje członkowskie, biblioteki i centra informacji²³³.

²³² Bibliotheken und Informationsgesellschaft in Deutschland: eine Einführung / Engelbert Plassmann, [et al.]. - Wiesbaden : Harrassowitz, 2006, s. 123-124, 140-146 (dla przykładu wydatki DFG w 2011 r. na SSG-System wynosiły 12,8 mln euro).

²³³ Das vascoda –Portal geht vom Netz. 11. Januar 2011. <https://vascoda.wordpress.com/2011/01/11/das-vascoda-portal-geht-vom-netz/> [dostęp: 22.01.2017].

Kolejny etap stanowi kontynuacja i rozwój SSG-System po przeprowadzonej ewaluacji, którą DFG zleciło zewnętrznym usługodawcom. Sprawozdanie z ewaluacji było gotowe w lutym 2011 r. i na jego bazie postanowiono przeprowadzić kilka zmian. Nowa koncepcja systemu otrzymała nazwę „usługi informacji dziedzinowej dla nauki” (**Fachinformationssdienste für Wissenschaft – FID**) oraz skorygowany został program finansowania²³⁴. Nowa koncepcja różniła się od poprzedniej w czterech punktach: 1. Zasada „tylko elektroniczne” (e-only-policy); 2. Serwisy/portale dziedzinowe; 3. Innowacyjne usługi elektroniczne; 3. Kontrola projektu przez naukowców z danych dziedzin. Ponadregionalny system FID jest elementem zapewnienia literatury w wymiarze całych Niemiec, na który DFG przechodziło etapami w latach 2014-2016 w oparciu o dotychczasowe specjalizacje SSG- System. Określane nazwą FID- Lizenzen są trzecim rodzajem licencji o zasięgu na całe Niemcy, obok wcześniej już prezentowanych licencji narodowych i konsorcyjnych (National- und Allianzlizenzen).

Dla wszystkich bibliotek obecnie tworzących wirtualne biblioteki dziedzinowe istnieje platforma informacji i komunikacji (wraz z blogiem) o nazwie WEBIS, dostępna na serwerze Biblioteki Państwowej i Uniwersyteckiej w Hamburgu²³⁵. Można w niej dokonywać przeszukiwań według dziedzin, regionów i bibliotek. Spójrzmy zatem na listę wymienionych 31 instytucji, by sprawdzić, które biblioteki uniwersyteckie uczestniczą w projekcie FID i w jakich dziedzinach się specjalizują:

Dolnosaksońska Biblioteka Państwowa i Uniwersytecka w Getyndze

- kultura angloamerykańska
- nauki o ziemi
- matematyka

Saksońska Krajowa Biblioteka Państwowa i Uniwersytecka w Dreźnie

- sztuka, fotografia, design

Biblioteka Państwowa i Uniwersytecka w Bremie

- nauka o polityce

²³⁴ Lipp, Anne: Auf dem Prüfstand: DFG – geförderte System der Sondersammelgebiete wird evaluiert. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 57 (2010) H. 5, s. 235-244; Richtlinien : Fachinformationsdienst für die Wissenschaft. DFG. – 22 S. http://www.dfg.de/formulare/12_102/12_102_de.pdf [dostęp: 22.01.2017]; Kümmel, Christoph: Nach den Sondersammelgebieten : Fachinformationen als forschungsnaher Service. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 60 (2013) H. 1, s. 5-15; Fachinformationsdienste für Wissenschaft- FID. www.fid-lizenzen.de [dostęp: 02.06.2016]; Depping, Ralf: Das Ende der Sondersammelgebiete – Ende einer Infrastruktur. *Bibliothek : Forschung und Praxis* 38 (2014) H. 3, s. 398-402. <https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/bfup.2014.38.issue-3/bfp-2014-0047/bfp-2014-0047.pdf> [dostęp: 10.03.2017].

²³⁵ Fachliche Sammelschwerpunkte. https://wikis.sub.uni-hamburg.de/webis/index.php/Fachliche_Sammelschwerpunkte [dostęp: 22.01.2017].

Biblioteka Państwowa i Uniwersytecka w Hamburgu

- romanistyka

Biblioteka Informacji Technicznej w Hanowerze

- matematyka

Biblioteka Uniwersytecka w Braunschweig

- farmacja

Biblioteka Uniwersytetu Humboldtów w Berlinie

- nauka o wychowaniu, edukacja

- antropologia społeczna i kulturowa

Biblioteka Uniwersytetu Technicznego Akademii Górniczej Freiberg

- górnictwo, hutnictwo

Biblioteka Uniwersytecka Erlangen – Norymberga

- nauka o wychowaniu, edukacja

Biblioteka Uniwersytecka w Heidelbergu

- starożytność (FID: Propylaeum)

- sztuka, fotografia, design

- Azja (CrossAsia)

Biblioteka Uniwersytecka J.Ch. Senckenberga we Franfurcie n. Menem

- studia afrykanistyczne

- literaturoznawstwo ogólne i porównawcze

- sztuka przedstawiająca

- studia judaistyczne

Biblioteka Uniwersytecka w Kiel

- Europa Północna

Biblioteka Uniwersytecka w Lipsku

- nauki o komunikacji i mediach, filmoznawstwo

Biblioteka Uniwersytetu w Tybindze

- kryminologia

- religioznawstwo

- teologia

Biblioteka Uniwersytecka i Krajowa w Bonn

- romanistyka

Biblioteka Uniwersytecka i Krajowa Saksonii-Anhalt w Halle/Saale

- Bliski Wschód, Afryka Północna, studia nad islamem

Biblioteka Uniwersytecka i Krajowa w Münster

- Benelux / Low Countries Studies

Biblioteka Uniwersytecka i Miejska w Kolonii

- Socjologia

Biblioteka Instytutu J. F. Kennedy, Uniwersytet Wolny w Berlinie

- kultura angloamerykańska²³⁶.

Na podstawie dokonanego przeglądu widać, że udział bibliotek uniwersyteckich w systemie FID jest duży i sięga ponad 62% wszystkich wyznaczonych instytucji. Niektóre z bibliotek zajmują się 3 – 4 dziedzinami nauki (Biblioteki Uniwersyteckie we Frankfurcie n. Menem, Heidelbergu, Tybindze i Getyndze), co plasuje je w czołówce, razem z Bawarską Biblioteką Państwową w Monachium i Biblioteką Państwową w Berlinie. Kilka dziedzin stanowi przedmiot specjalizacji więcej niż jednej biblioteki, m.in. nauka o wychowaniu i edukacja; starożytność; kultura angloamerykańska. Przykładem tego jest portal *Propylaeum*, tworzony wspólnie przez Bibliotekę Uniwersytetu w Heidelbergu i Bawarską Bibliotekę Państwową w Monachium, obydwie od dawna specjalizujące się w archeologii klasycznej, historii starożytnej, antyku, filologii klasycznej i posiadające z tych dziedzin znakomite zbiory²³⁷.

W chwili obecnej można korzystać z blisko dwudziestu serwisów elektronicznych FID (dostęp z cytowanej platformy WEBIS przez aktywne linki). Kolejnym przykładem portalu FID są dziedziny: Bliski Wschód, Afryka Północna, Studia nad Islamem, udostępniający bogatą bibliotekę wirtualną MENALIB i dziedzinowe repozytorium MENAdoc, z możliwością publikowania elektronicznego²³⁸. Rozbudowaną specjalizację posiada Biblioteka Uniwersytecka J.Ch. Senckenberga, Uniwersytetu Goethego we Frankfurcie n. Menem. Do roku 2014/2015 jej specjalizacje stanowiły następujące dziedziny: Afryka (na południe od Sahary); Oceania; Językoznawstwo ogólne i porównawcze; Lingwistyka ogólna; Literaturoznawstwo ogólne porównawcze; Germanistyka; Izrael; Judaistyka; Teatr i Sztuka Filmowa; Biologia. W związku z tym prowadziła pięć dziedzinowych bibliotek wirtualnych: 1. ilissAfrica – internetowa biblioteka Afryki Subsaharyjskiej, 2. Linguistik – portal nauki o języku, 3. Media, Scena, Film, 4. Biologia, 5. Germanistyka. W chwili obecnej następują pewne zmiany i nie są kontynuowane wszystkie dyscypliny w związku z wyznaczeniem czterech dziedzin w ramach

²³⁶ FID-Einrichtungen. <https://wikis.sub.uni-hamburg.de/webis/index.php/FID-Einrichtungen> [dostęp: 27.01.2017].

²³⁷ Propylaeum. Fachinformationsdienst Altertumswissenschaften. <https://www.propylaeum.de/home/> [dostęp: 27.01.2017].

²³⁸ Nahost-, Nordafrika- Islamstudien. https://wikis.sub.uni-hamburg.de/webis/index.php/Nahost-,_Nordafrika-_und_Islamstudien ; <http://menadoc.bibliothek.uni-halle.de/> [dostęp: 27.01.2017].

FID²³⁹. Ogólnie w przygotowywaniu ze wsparciem DFG są zasoby cyfrowe z dalszych 21 dziedzin wiedzy²⁴⁰.

Podsumowanie i komentarz

Podsumowując, projekt usług informacji dziedzinowej dla nauki (FID) stanowi koncepcję podzielonej narodowej biblioteki na rzecz badań naukowych, którą tworzą wyznaczone biblioteki państwowe, uniwersyteckie, instytutowe oraz trzy centralne biblioteki specjalistyczne. Zasadą jest przygotowanie zasobów dziedzinowych, adresowanych do wąskich grup badawczych i udostępnianych przy wsparciu nowych form usług elektronicznych. Wprawdzie już wcześniej w ramach SSG-System nabywane były publikacje cyfrowe obok drukowanych książek i czasopism, to obecnie w FID wprowadzono zalecenie nie kupowania wersji drukowanej, jeśli tytuł jest w ofercie elektronicznej. W praktyce jednak nie udaje się postępować całkiem zgodnie z tą wskazówką, szczególnie w naukach humanistycznych i społecznych, w których nadal większość powstających publikacji ma postać drukowaną.

Znakiem reformy jest położenie nacisku na interesy wąskich specjalności naukowych i dlatego w miejsce wcześniej obowiązujących ogólnych założeń gromadzenia, wprowadzono dodatkowo opinie naukowców – przedstawicieli gremiów DFG i towarzystw naukowych - w zakresie potrzeb informacyjnych z danej dziedziny. Ich opinia jest uważana za najbardziej miarodajną, co odpowiada przyjętej zasadzie wspierania konkretnych specjalności badawczych. Z kolei zdaniem bibliotekarzy nowa koncepcja FID zastępująca SSG-System będzie miała swoje konsekwencje w postaci braku kompletności zasobów. Bo jeśli są podejmowane decyzje o finansowaniu przez DFG określonej polityki nabytków oddzielnie dla każdej dziedziny i w odniesieniu do zmieniających się aktualnie potrzeb, to nie zabezpieczy to systematycznej kontynuacji rozwoju zasobów. Usługi informacji specjalistycznej nie zastępują więc zapewnienia naukowej literatury dla uniwersytetów, lecz uzupełniają ją tylko o bardzo specjalistyczną literaturę do badań w tym zakresie, w jakim jest to w danym czasie konieczne.

Obok tego zmiany przewidują centralizację dostępu do publikacji elektronicznych. Program wsparcia DFG zakłada powstanie centralnej platformy skupiającej zarządzanie i kwestie prawne zakupów licencyjnych. Także hosting i długotrwała archiwizacja podlegałyby także centralnemu administrowaniu. Biblioteki uczestniczące w dotychczasowym systemie SSG będą musiały się kierować wytycznymi centrali.

²³⁹ Sondersammelgebiete der DFG bis 2015. <http://www.ub.uni-frankfurt.de/ssg/ssg.html> [dostęp: 22.01.2017].

²⁴⁰ FID-Lizenzen. www.fid-lizenzen.de [dostęp: 02.06.2016].

Kolejny punkt reformy dotyczy innowacji w usługach bibliotek, które rozumiane są jako doradztwo w gromadzeniu zasobów i pomoc w nabywaniu kompetencji informacyjnych z danej specjalności naukowej, a także wykonywanie przez bibliotekarzy zleconych wyszukiwań literatury, dodatkowe usługi digitalizacji potrzebnych materiałów, czy „głębokie” opracowanie rzeczowe, by poprawić cytowania tekstów i indeksowanie w wyszukiwarkach. Współpraca z naukowcami ma dotyczyć także wyrażania przez nich opinii na temat przygotowywanych przez bibliotekę wniosków i projektów. W opinii bibliotekarzy może to mieć pozytywny efekt, ale pod warunkiem, gdy naukowcy będą mieli dobre rozeznanie w pracy bibliotecznej.

Całość założeń FID wpisuje się w założenia polityki rozwijania cyfrowego środowiska badań, wyrażone w dokumencie programowym DFG z lipca 2012 r. „Die digitale Transformation weiter gestalten”, który nawiązywał do wcześniejszego opracowania z 2006 r., omawiającego punkty ciężkości we wspieraniu zapewnienia literatury naukowej i informacji do 2015 r.²⁴¹. System infrastruktury informacyjnej stawia jako principia interesy naukowców i badaczy, ich dostęp i szerokie wykorzystanie przygotowanej informacji oraz całkowite skoordynowanie ze strukturami międzynarodowymi. DFG prowadzi w tym celu działania w trzech kierunkach: ‘dialog’ między nauką/badaniami i infrastrukturą informacyjną; rozwiązania innowacyjne w infrastrukturze badawczej i lobbying w sferze polityki naukowej. W zakresie zapewnienia literatury w centrum uwagi DFG są: porozumienie (pakt licencyjny) na zakup źródeł informacji elektronicznej i dziedzinowa specjalizacja gromadzenia (Sondersammelgebiete), przekształcana w usługi specjalistycznej informacji²⁴². Celem zmian w przyszłości jest unikanie pakietów stanowiących ofertę sprzedaży, a w zamian tego negocjowanie licencji na literaturę aktualnie potrzebną i wykorzystywaną. Chodzi o negocjacje z wydawcami i uzyskanie bardziej korzystnych modeli licencji dla nauki, co oznacza odejście od pakietów gwarantujących wydawcom obroty, a tym samym odciążanie budżetów bibliotek. W związku z tym podjęto kroki w kierunku sformułowania na nowo zasad prenumeraty, licencji i opłat za publikowanie. Oprócz tego DFG podjęło wiele działań w sferze publicznej na rzecz Open Ac-

²⁴¹ DFG. Die digitale Transformation weiter gestalten. Bonn, 3. Juli 2012. http://www.dfg.de/download/pdf/foerderung/programme/lis/positionspapier_digitale_transformation.pdf [dostęp: 09.05.2016]; Griebel, Rolf: Die Förderung der wissenschaftlichen Informationsinfrastruktur durch die Deutsche Forschungsgemeinschaft – Zwischenbilanz zum DFG-Positionspapier »Wissenschaftliche Literaturversorgungs- und Informationssysteme: Schwerpunkte der Förderung bis 2015« *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 57 (2010) H. 2, s. 71-86; Lipp, Anne gemeinsam mit : » Die digitale Transformation weiter gestalten« - Das Positionspapier der Deutschen Forschungsgemeinschaft zu einer innovativen Informationsinfrastruktur. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 59 (2012) H. 6, s. 291-300.

²⁴² DFG. Allianz-Lizenzen. <https://www.nationallizenzen.de/ueber-nationallizenzen/allianz-lizenzen-2011-ff> [dostęp: 10.05.2016]; Lipp, Anne: Auf dem Prüfstand: DFG – geförderte System der Sondersammelgebiete wird evaluiert. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 57 (2010) H. 5, s. 235-244.

cess (OA) i zaczęło finansować przejście renomowanych czasopism na otwarty dostęp oraz realizować projekt narodowego Open Access. Powstały również plany finansowania repozytoriów. DFG przekazało bibliotekom wysokie kwoty na kontynuowanie projektów razem z wydawcami w odniesieniu do materiałów chronionych prawem autorskim. Budowa przyszłej infrastruktury badawczej obejmuje również Open Access, dane badawcze i długoterminową archiwizację (szerzej o tym: zob. rozdz. VI).

Die Sammlung Deutscher Drucke

W zakresie gromadzenia należy wymienić projekt na miarę stulecia o nazwie *Die Sammlung Deutscher Drucke* (Zbiór druków niemieckich), którego pomysłodawcą w 1989 r. był Bernhard Fabian, literaturoznawca, anglista i bibliolog²⁴³. Celem inicjatywy jest tworzenie zdecentralizowanej i kompletnej biblioteki narodowej przez nabywanie drogą kupna antykwarecznych publikacji z niemieckiego obszaru kulturowego oraz *Germanica*, od początku wynalazku druku do dnia dzisiejszego. W ten sposób uzupełniana jest tzw. wirtualna biblioteka narodowa obejmująca okres do powstania w październiku 1912 r. Książnicy Niemieckiej (Deutsche Bücherei) w Lipsku, która podjęła funkcję archiwizacji niemieckich drukowanych dóbr kultury. Decentralizacja polega na podziale zadań według kryterium chronologicznego między uczestniczące w projekcie znamienite biblioteki – zob. o tym: rozdz. I, str. 47.

Każda z wymienionych bibliotek gromadzi w zakresie przydzielonego okresu druki niemieckojęzyczne niezależnie od miejsca ich wydania oraz je opracowuje, wykazując opisy w regionalnych katalogach oraz w retrospektywnej Niemieckiej Bibliografii Narodowej. W wielu przypadkach zakupione dzieła są poddawane zabiegom konserwatorskim (z zachowaniem dokumentacji konserwatorskiej) oraz obowiązkowo digitalizowane. Całość zadań obejmuje zatem gromadzenie, opracowanie, konserwację i digitalizację. Nowe nabytki w ramach SDD, tak oryginały, jak również ich reprodukcje i skanowane wersje cyfrowe (Digitalisate) muszą być wykazane w katalogach lokalnych i regionalnych oraz w specjalistycznych bazach danych dostępnych w Internecie, np. inkunabuły w *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* i *Incunabula Short Title Catalogue* (ISTC), starodruki w bazach druków VD16, VD17, VD18, a druki

²⁴³ Bibliotheken und Informationsgesellschaft in Deutschland: eine Einführung / Engelbert Plassmann [et al.]. - Wiesbaden : Harrassowitz, 2006, s. 124-125. Bernhard Fabian (ur. 1930 r.) profesor anglistyki, pracował do odejścia na emeryturę w 1996 r. w Westfalskim Uniwersytecie Wilhelma w Münster. Jego książka „Buch, Bibliothek und geisteswissenschaftliche Forschung”, Göttingen 1983, stała się impulsem do podjęcia wymienionego projektu.

muzyczne w *Répertoire International des Sources Musicales*, mapy i globusy w bazach Biblioteki Państwowej w Berlinie²⁴⁴.

Projekt SDD wsparła bardzo hojnie Fundacja Volkswagena przez pierwsze pięć lat, a przez kolejne lata systematycznie finansuje go DFG. Dzięki temu w latach 1990-2015 udało się zakupić 207.497 tomów dzieł oryginalnych oraz 40 tys. w postaci mikrofilmowej, na sumę 26,4 mln euro. Każdego roku „Grupa Robocza Zbiór Druków Niemieckich” (*Die Arbeitsgemeinschaft Sammlung Deutscher Drucke* –AG SDD) publikuje sprawozdanie z zakupionych zbiorów i wykonanych prac. Dla ogólnej orientacji warto podać dane za rok 2015, w którym sześć bibliotek zakupiło zbiory na kwotę 834.619 euro (podobnie za rok 2014: ponad 840 tys.). Liczba zakupionych fizycznych jednostek zbiorów z poszczególnych okresów wynosiła: (1450-1600) -112; (1601-1700) – 222; (1701-1800) – 270; (1801-1870) – 587; (1871-1912) – 574. Biorąc pod uwagę średnią cenę, najwięcej, bo 1.812 euro zapłacono za jedną jednostkę wydaną w XV i XVI w., a z przełomu XIX/XX w. już tylko 102 euro. Zakupy antykwaryczne dokonywano w domach aukcyjnych: Bassenge, Jeschke Van Vliet, Nosebusch & Stucke w Berlinie, Hartung & Hartung, Zisska & Lacher w Monachium, Ketterer Kunst w Hamburgu, Reiss & Sohn w Königstein/im Taunus oraz Venator w Kolonii. Według innych kryteriów kształtują się statystyki Niemieckiej Biblioteki Narodowej, dokonującej digitalizacji w związku z ochroną zbiorów. Stąd też DBN wykazała jako nowe nabytki 1,14 mln jednostek online, pochodzących z digitalizacji gazet i czasopism z lat 1913-1996. Natomiast same uzupełnienia zbiorów wraz z literaturą okresu emigracji (*Exilsammlungen*) z lat 1933-1945 wyniosły 6.574 jednostek²⁴⁵.

3.2.2. Opracowanie

Współpraca bibliotek w zakresie opracowania oparta jest na stosowaniu takich samych norm i zasad katalogowania oraz identycznych formatów danych bibliograficznych. W Niemczech jej efektem było ukształtowanie się i sprawne funkcjonowanie sześciu regionalnych

²⁴⁴ Arbeitsgemeinschaft Sammlung Deutscher Drucke. http://www.ag-sdd.de/Subsites/agsdd/DE/Wir/Aufgaben/aufgaben_node.html [dostęp: 29.01.2017].

²⁴⁵ Gemeinsamer Jahresbericht der Arbeitsgemeinschaft Sammlung Deutscher Drucke für das Jahr 2015. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 63 (2016) H. 5-6, s. 312-324. Zawiera sprawozdanie roczne za 2015r., sprawozdania z lat poprzednich są zamieszczane w tym samym czasopiśmie oraz na stronie Grupy Roboczej SDD. http://www.ag-sdd.de/Subsites/agsdd/DE/Home/home_node.html [dostęp: 29.01.2017].

systemów bibliotecznych, które według najnowszego projektu mają zostać rozwiązane na rzecz planowanej nowej infrastruktury informacyjnej²⁴⁶.

Kooperacja bibliotek obejmuje również retrokonwersję i współtworzenie katalogów najstarszych druków z XVI, XVII i XVIII w.

Systemy regionalne – stan obecny

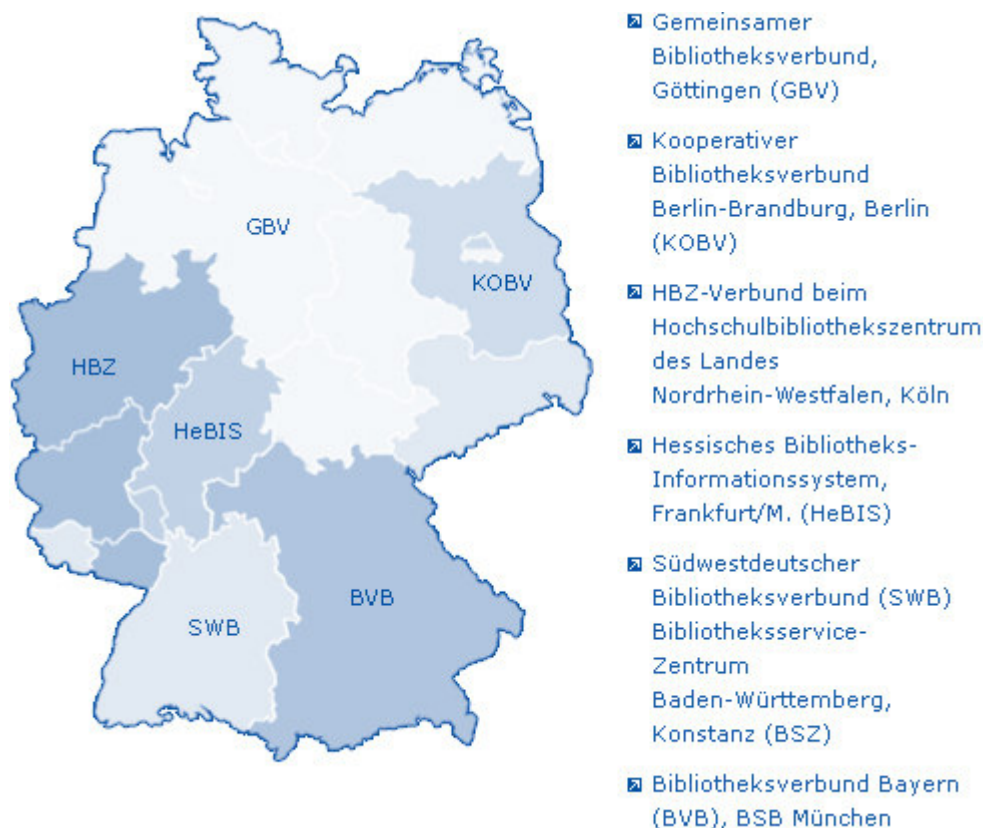
Opracowanie zbiorów zintegrowane jest w sześciu regionalnych systemach bibliotecznych, których początki sięgają lat 70. XX w., a więc okresu tworzenia norm i formatów danych bibliograficznych oraz rozwoju kooperatywnego katalogowania. Dzięki współpracy bibliotek powstały duże bazy katalogowe w programach OCLC PICA i ALEPH, liczące dziś po kilkadziesiąt milionów tytułów i wykazujące dane ponad 2,2 tys. bibliotek. Z czasem kooperacja dotyczyła także innych – poza wspólnym katalogiem - sfer działalności, m.in. wypożyczeń międzybibliotecznych, usług dostarczania dokumentów dla czytelników, retrokonwersji, wspólnych zakupów licencjonowanych zasobów elektronicznych, jak również tworzenia bibliotek cyfrowych i repozytoriów²⁴⁷.

Mapka przedstawiająca zasięg terytorialny sześciu regionalnych systemów bibliotecznych. Poniżej podano ich nazwy w tłumaczeniu na język polski oraz program, w którym tworzony jest katalog, siedzibę centrali i regiony, które dany system obejmuje²⁴⁸.

²⁴⁶ W części dotyczącej opracowania zostały wykorzystane materiały wcześniej opublikowane: Hudzik Krystyna; Biblioteki niemieckie idą w chmurę! Infrastruktura danych bibliotecznych na bazie *cloud*. *Przegląd Biblioteczny* 2016 z. 2, s. 244-256.

²⁴⁷ Bibliotheken und Informationsgesellschaft in Deutschland: eine Einführung / Engelbert Plassmann [et al.]. - Wiesbaden : Harrassowitz, 2006, s. 126-130.

²⁴⁸ Źródła: Verbundsysteme in Deutschland. <http://www.bibliotheksportal.de/bibliotheken/bibliotheken-in-deutschland/bibliothekslandschaft/bibliotheksverbunde.html> [dostęp: 20.11.2016].

1. Wspólny Związek Bibliotek (Gemeinsamer Bibliotheksverbund - GBV), OCLC PICA, **Getynga**, regiony: Brema, Hamburg, Meklemburgia – Pomorze Przednie, Dolna Saksonia, Saksonia Anhalt, Turyngia, Szlezwig-Holsztyn.
2. Kooperatywny Związek Bibliotek (Kooperativer Bibliotheksverbund Berlin-Brandenburg - KOBV), ALEPH, **Berlin**, regiony: Berlin i Brandenburgia.
3. Centrum Bibliotek Szkół Wyższych (HBZ-Verbund, Hochschulbibliothekszentrum des Landes Nordrhein-Westfalen), ALEPH, **Kolonia**, regiony: Północna Nadrenia-Westfalia i północna część Nadrenii - Palatynatu.
4. System Bibliotek i Informacji Hesji (Hessisches Bibliotheks- Informationssystem - HeBIS), OCLC PICA, **Frankfurt n. Menem**, region: Hesja i część Nadrenii-Palatynatu.
5. Południowo-Zachodnioniemiecki Związek Bibliotek (Südwestdeutscher Bibliotheksverbund - SWB), OCLC PICA, **Konstancja**, regiony: Badenia-Wirtembergia, Saska, Saksonia.
6. Związek Bibliotek Bawarii (Bibliotheksverbund Bayern - BVB), ALEPH, **Mona-chium**, region: Bawaria.

Wymienione sześć baz regionalnych można przeszukiwać w metakatalogu KVK (Karlsruher Virtueller Katalog), który tworzony jest od 1996 r. jako wspólny, wirtualny katalog dla da-

nych bibliotecznych oraz księgarń internetowych nie tylko niemieckich, czy europejskich, lecz także WorldCat²⁴⁹.

Obecny brak centralnego katalogu narodowego w Niemczech nie oznacza braku standaryzacji w katalogowaniu. Ważną rolę w tym zakresie pełni Niemiecka Biblioteka Narodowa. W jej strukturze funkcjonuje specjalne Stanowisko ds. Standaryzacji (Arbeitsstelle für Standardisierung), które kieruje pracami nad przygotowaniem standardów bibliotecznych dla krajów obszaru niemieckojęzycznego - Niemiec, Austrii i Szwajcarii (części niemieckojęzycznej). Stanowisko to działa z mocą głównego urzędu i skupia równocześnie w jednym miejscu działania dwóch innych jednostek odpowiadających za standaryzację. Jedną z nich jest Komitet ds. Standaryzacji (Standardisierungsausschusses) będący ponadregionalnym gremium, w skład którego wchodzi przedstawiciele najważniejszych bibliotek naukowych: Niemieckiej Biblioteki Narodowej, Bawarskiej Biblioteki Państwowej, Biblioteki Państwowej w Berlinie, oraz przedstawiciele 6 regionalnych systemów bibliotecznych, przedstawiciel Austriackiego Związku Bibliotek, Szwajcarskiej Biblioteki Narodowej, bibliotek publicznych i Niemieckiej Wspólnoty Badawczej. Zadaniem Komitetu jest ustalanie głównych kierunków prac nad standardami bibliotecznymi i kontrola ich wyników. Drugą jednostkę stanowi sekretariat Grupy Roboczej Systemów Regionalnych (Arbeitsgemeinschaft der Verbundsysteme), jako platforma współdziałania sześciu wyżej wymienionych katalogów regionalnych²⁵⁰.

Ostatnie dziesięciolecie jest okresem bardzo intensywnych prac nad przejściem na międzynarodowe zasady opracowania oraz formaty danych. W ich rezultacie biblioteki niemieckie odeszły od własnych standardów katalogowania i zdecydowanie przeszły od dnia 1 października 2015 r. na amerykańskie zasady „Resource Description and Access” - RDA²⁵¹.

Przypomnijmy, że Niemcy posiadają znaczący dorobek w zakresie stosowania standardów bibliotecznych. Stworzyli w 1973 r. własny format opisu danych MAB (*Maschinelles Austauschformat für Bibliotheken*), będący na tle wielkiej rodziny MARC pewną osobliwością, ale o strukturze i parametrach wcale nie gorszych od niej. Stale rozwijany i ulepszany występ-

²⁴⁹ Karlsruher Virtueller Katalog - KVK tworzony jest w Bibliotece Instytutu Technologicznego w Karlsruhe (KIT-Bibliothek). Z okazji jubileusza 20- lecia KVK odbyło się kolokwium „20 Jahre Karlsruher Virtueller Katalog – Rückblick und Ausblick“ (14.09.2016). http://blog.bibliothek.kit.edu/kit_bib_news/?p=9816 [dostęp: 29.01.2017].

²⁵⁰ Szerzej o pracach nad standaryzacją w DNB pod adresem internetowym: http://www.dnb.de/DE/Standardisierung/standardisierung_node.html [dostęp: 05.11.2015].

²⁵¹ Behrens, Renate: RDA in Europe. Wystąpienie w dniu 14.10.2016 r. na konferencji „Standard RDA : korzyści i problemy związane z jego wdrożeniem” w Centrum NUKAT, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie (prezentacja procesu przygotowań i przejścia na RDA w krajach niemieckojęzycznych) <http://centrum.nukat.edu.pl/rda/> [dostęp: 28.01.2017]; wyczerpujące omówienie zasad RDA przedstawia artykuł: Franke Jerzy, RDA (Resource Description and Access) - geneza i koncepcja, *Przegląd Biblioteczny* 2015, z .1 s. 7-61.; źródło informacji o dacie przejścia na RDA w DNB: <https://wiki.dnb.de/display/RDAINFO/RDA-Info> [dostęp: 05.11.2015].

pował od 1995 r. pod nazwą MAB2. Różnił się od formatu MARC21 i dlatego nie można było przekazywać niemieckich danych do WorldCat. W roku 2004 Komitet ds. Normalizacji podjął decyzję o przejściu na format MARC 21 oraz anglo-amerykańskie zasady AACR2 (*Anglo-American Cataloguing Rules*). Format MAB2 został zamknięty w 2006 r., a Niemiecka Biblioteka Narodowa kataloguje od roku 2009 w MARC 21, podobnie jak biblioteki w sześciu systemach regionalnych. Tym samym rozpoczęła się wymiana opisów między bibliotekami niemieckimi i WorldCat²⁵².

Podobny proces umiędzynarodowienia dotyczył wypracowanych w latach 70. i 80. XX w. niemieckich zasad katalogowania alfabetycznego RAK (*Regeln für die alphabetische Katalogisierung*) i przedmiotowego RSWK (*Regeln für den Schlagwortkatalog*). Ponadto oddzielne normy obowiązywały dla poszczególnych haseł wzorcowych: nazw osobowych (Personennamendatei – PND), nazw korporatywnych (Gemeinsame Körperschaftsdatei – GKD) i haseł przedmiotowych (Schlagwortnormdatei – SWD). Umiędzynarodowienie wiąże się w tym przypadku z kolejną decyzją Komitetu ds. Standaryzacji w 2012 r. o przejściu na zasady RDA i zamknięciu RAK (te nie były rozwijane już od 2001 r.). Dokonano także połączenia dotychczas oddzielnych haseł wzorcowych: osobowych, korporatywnych, przedmiotowych, geograficznych, tytułów, w jeden wspólny zasób danych znormalizowanych Gemeinsame Normdatei – GND, których format zdefiniowano w MARC 21 i przygotowano do stosowania w katalogowaniu książek i czasopism według RDA²⁵³.

Warto dodać, że w tym procesie przechodzenia na amerykańskie i międzynarodowe standardy, wprowadzono w 2004 r. Klasyfikację Dziesiątą Deweya (KDD) w Niemieckiej Bibliografii Narodowej (Deutsche Nationalbibliographie). We wszystkich seriach Bibliografii obowiązuje układ rzeczowy KDD, a w opracowaniu rzeczowym stosuje się symbole tej klasyfikacji. Projekt implementacji KDD był realizowany w latach 2002–2005, przygotowano wówczas niemieckie tłumaczenie 22 wydania Klasyfikacji Dziesiątej Deweya w wersji drukowanej (ukazała się w 2005 r. w monachijskim Wydawnictwie K. G. Saur) i online (dostępna pod adresem internetowym <http://www.ddc-deutsch.de/>). Jeśli zaś chodzi o klasyfikację systematyczną wykorzystywaną do udostępniania zbiorów w wolnym dostępie, to większość bibliotek uniwersyteckich stosuje *Regensburger Verbundklassifikation*, rozwijaną od piędzie-

²⁵² Bibliotheken und Informationsgesellschaft in Deutschland : eine Einführung / Engelbert Plassmann [et al.], 2. Aufl., Wiesbaden : Harrassowitz, 2011, s. 192-202.

²⁵³ Resource Description and Access (RDA). <http://www.dnb.de/DE/Standardisierung/International/rda.html> [dostęp:25.10.2015]

sięciu lat, dostępną online, prowadzoną od strony technicznej i organizacyjnej przez Bibliotekę Uniwersytecką w Regensburgu²⁵⁴.

Ogólną panoramę systemu współkatalogowania w Niemczech należy uzupełnić o opracowanie czasopism. Odbywa się ono w centralnym, ogólnoniemieckim katalogu o nazwie „Baza danych czasopism” (Zeitschriftendatenbank – ZDB) na zasadzie współkatalogowania. Tworzony jest on od roku 1973 dzięki wsparciu finansowemu DFG, prezentuje wysoką jakość opisów bibliograficznych czasopism, serii i gazet, dlatego pełni rolę swego rodzaju normy danych wzorcowych. Za stronę merytoryczną ZDB odpowiada Biblioteka Państwowa w Berlinie, a za sprawy techniczne - Niemiecka Biblioteka Narodowa we Frankfurcie n. Menem. Baza ta wykazuje zbiory czasopism ponad 4,3 tys. bibliotek niemieckich i austriackich (bezpośrednio w bazie kataloguje tylko 150 największych bibliotek) i zawiera ponad 1,5 mln. tytułów, w tym ok. 400 tys. czasopism bieżących²⁵⁵.

Baza dla e-czasopism o nazwie „Biblioteka Czasopism Elektronicznych” (Elektronische Zeitschriftenbibliothek – EZB) tworzona jest od 1997 r. na Uniwersytecie w Regensburgu. Jest ona także efektem kooperacji bibliotek i służy jako wykaz tytułów oraz miejsce dostępu do naukowych czasopism elektronicznych licencjonowanych i Open Access (EZB obejmuje prawie 90 tys. tytułów, 55,8 tys. pełnotekstowych czasopism jest w otwartym dostępie)²⁵⁶.

Projekt „Infrastruktura danych bibliotecznych na bazie Cloud” (**Cloudbasierte Infrastruktur für Bibliotheksdaten - CIB**). Projekt ten finansowany jest przez DFG w latach 2013-2016. Jego cel stanowi zmiana systemu opracowania zasobów bibliotecznych, podzielonego obecnie na sześć związków regionalnych i przejście na system jednolity na bazie wirtualnej „chmury”. Tę koncepcję radykalnej reformy wspiera Rada Naukowa (Der Wissenschaftsrat), będąca gremium doradczym rządu federalnego i rządów poszczególnych krajów (landów) w sprawie merytorycznego i strukturalnego rozwoju szkolnictwa wyższego, nauki i badań. Przygotowanie omawianego projektu przez DFG poprzedziła także gruntowna ewaluacja dotychczasowych programów wspierających infrastrukturę biblioteczną i informacyjną. Oceniono, że regionalne systemy biblioteczne wykazują wiele słabych punktów, szczególnie w rozwoju i dostarczaniu innowacyjnych usług. Poza tym występuje dublowanie pracy oraz są

²⁵⁴ Regensburger Verbundklassifikation. <https://rvk.uni-regensburg.de/ueber-uns> [dostęp: 28.01.2017].

²⁵⁵ Zeitschriftendatenbank- ZDB. <http://www.zeitschriftendatenbank.de/startseite/> [dostęp: 28.01.2017]; Bibliotheken und Informationsgesellschaft in Deutschland: eine Einführung / Engelbert Plassmann [et al.], 2. Aufl., Wiesbaden: Harrassowitz, 2011, s. 157-159.

²⁵⁶ Elektronische Zeitschriftenbibliothek - EZB. <http://rzblx1.uni-regensburg.de/ezeit/ezb.phtml> [dostęp: 28.01.2017].

różnice w stosowanych formatach i zasadach katalogowania. I nie chodzi o połączenie istniejących systemów, ale zupełnie nową organizację i nowe usługi, które będą obejmować całą federację niemiecką. Dane powinny być wyszukiwane w sieci, a nie w oddzielnych katalogach. Za nowym rozwiązaniem przemawiały takie czynniki jak: postępujące umiędzynarodowienie badań naukowych, zwłaszcza międzydyscyplinarnych, co wymaga lepszej struktury wyszukiwania danych i możliwości do nich dostępu oraz potrzeba większego skoordynowania i powiązania zasobów danych tworzonych w Niemczech z międzynarodowymi (globalnymi) systemami informacji²⁵⁷.

Takie oczekiwania w opinii specjalistów mogą spełnić systemy biblioteczne nowej generacji na bazie cloud, oferowane przez światowych liderów: system Alma firmy Ex Libris i WorldShare Management Services (WMS) firmy OCLC, które wybrano do realizacji projektu CIB. Obydwa systemy będą posadowione poza kampusami uniwersytetów, a nawet poza granicami Niemiec, w centrach komputerowych w wirtualnym otoczeniu (Cloud) i będą administrowane przez firmy zewnętrzne na zasadzie „oprogramowanie jako usługa” - Software as a Service (SaaS). Dostęp z komputerów bibliotekarzy i użytkowników odbywać się będzie poprzez interfejs internetowy²⁵⁸.

Przeniesienie całości usług IT (sprzęt i programy) rodzi pytania o ochronę i bezpieczeństwo danych. Sprawa ta zajmuje wiele miejsca w podpisywanych umowach. Bezwzględnym warunkiem stawianym obydwu firmom jest administrowanie systemów niemieckich (europejskich) bibliotek na serwerach przechowywanych wyłącznie na terytorium Unii Europejskiej, przez centra komputerowe mające certyfikat przestrzegania ochrony danych oraz podlegające prawu UE. Ustalono, że za zabezpieczenia systemu Alma dla europejskich klientów odpowiedzialne jest Centrum Komputerowe Equinix w Amsterdamie (Ex Libris ma swoją siedzibę w Jerozolimie), a systemu OCLC WorldShare przez wybrane centrum komputerowe

²⁵⁷ Projektantrag. Cloudbasierte Infrastruktur für Bibliotheksdaten–CIB, 2013. http://www.projekt-cib.de/wordpress/wpcontent/uploads/2014/01/DFG_1_Projektantrag_CIB_oeffentlich.pdf; Zur Zukunft der Bibliotheksverbände als Teil einer überregionalen Informationsinfrastruktur in Deutschland. <http://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/1003-11.pdf> (Zalecenie Rady Naukowej z 03.02.2011 r.); wspólne oświadczenie Rady Naukowej i DFG z dnia 03.02.2011 r. w sprawie redukcji istniejących sześciu systemów bibliecznych i konieczności budowy jednolitego katalogu narodowego dla wszystkich bibliotek w Niemczech; Cloudbasierte Infrastruktur für Bibliotheksdaten – CIB. <http://www.projekt-cib.de/wordpress/> [dostęp: 26.10.2015].

²⁵⁸ Kende, Jiří: Software as a Service: Herausforderungen bei der Einführung des Bibliothekssystem Alma in der Freien Universität Berlin, 2015. http://www.projekt-cib.de/wordpress/?page_id=39 [dostęp: 28.10.2015]. Firma Ex Libris połączyła się z ProQuest pod koniec grudnia 2015 r. i swoje działania kontynuuje pod dawną nazwą z dodatkiem „a Proquest company”.

w Niemczech²⁵⁹. Trzeba dodać, że obydwaj oferenci usług są już od dawna partnerami bibliotek niemieckich i znani są na rynku niemieckim, ponieważ regionalne związki bibliotek korzystają z ich wcześniejszych produktów: z systemu ALEPH firmy Ex Libris (KOBV, HBZ, BVB) i z programu OCLC PICA (GBV, HeBIS, SWB oraz Niemiecka Biblioteka Narodowa).

Postawienie w projekcie na zewnętrzne usługi IT na bazie Cloud wpisuje się w aktualną tendencję rosnącego rynku na tego typu usługi, które na świecie, zwłaszcza w USA, stają się coraz bardziej powszechne (na wzór chociażby usług telekomunikacyjnych) i korzystają z nich nie tylko duże korporacje, ale także średnie i małe firmy. Na argument ekonomicznej opłacalności takiego rozwiązania zwracają także uwagę autorzy projektu CIB i wskazują, że nowa infrastruktura przyniesie bibliotekom redukcję zadań w zakresie utrzymywania serwerów i administrowania systemami, zmniejszy się też zatrudnienie w oddziałach komputeryzacji. Dla przykładu, jeśli dziś biblioteka uniwersytecka korzysta z kilku serwisów IT, takich jak: ALEPH, Primo Central Index, Verde, SFX, MetaLib, to w przyszłości przekaże ich obsługę wyspecjalizowanej firmie informatycznej. Ma się to przyczynić do wyższej standaryzacji pracy bibliotecznej i do bardziej efektywnego zarządzania zmianami, ponieważ każde wprowadzenie nowego oprogramowania będzie musiało odbywać się pod dyktando firmy. Wszelkie zmiany w oprogramowaniu i migracje będą dokonywane poza biblioteką, dzięki czemu użytkownicy nie będą odczuwać skutków administrowania bazami, w postaci na przykład przerw w dostępie do katalogów. Oczekiwany korzyściami z usług Cloud są: dalsza racjonalizacja pracy bibliotecznej, wzrost jej efektywności oraz nowe modele kooperacji²⁶⁰.

Określenie systemu nowej generacji w przypadku Alma i WMS odnosi się przede wszystkim do zasady ujednoliconego opracowania analogowych i cyfrowych mediów oraz do stosowania „Resource Description and Access” (RDA) - międzynarodowego standardu opracowania zasobów w bibliotekach, archiwach i muzeach. Nowe amerykańskie zasady katalogowania RDA są ukierunkowane na świat cyfrowy i oferują elastyczne ramy opisu dla każdego rodzaju zasobów. Ich zaletą jest całkowity rozdział między zasadami i formatem. Dlatego nie ma żadnych wytycznych, w jakim formacie pobieramy dane według RDA i na jaki format możemy je przenieść. Wymienione dwa systemy obejmują całe spektrum procesów bibliotecznych w odniesieniu do zasobów drukowanych i cyfrowych, zaczynając od gromadzenia i

²⁵⁹Projektantrag. Cloudbasierte Infrastruktur für Bibliotheksdaten–CIB, 2013.

http://www.projekt-cib.de/wordpress/wpcontent/uploads/2014/01/DFG_1_Projektantrag_CIB_oeffentlich.pdf [dostęp: 26.10.2015].

²⁶⁰ Degkwitz, Andreas: Auf „vier Rädern“ in die Cloud? *Bibliotheksdienst*, Jg. 49 (2015), z. 6, s. 600-608; Kende, Jiří: Software as a Service: Herausforderungen bei der Einführung des Bibliothekssystem Alma in der Freien Universität Berlin, 2015. http://www.projekt-cib.de/wordpress/?page_id=39 [dostęp: 28.10.2015].

katalogowania, poprzez zarządzanie zasobami cyfrowymi, a kończąc na udostępnianiu, czyli autoryzacji użytkowników, samoobsłudze w wypożyczaniu i zwrotach. Można przypuszczać, że dzięki ujednocnieniu zasad uda się przełamać istniejący obecnie w praktyce bibliotecznej dualizm starych i nowych mediów, i że będzie ono obejmowało więcej procesów, niż tylko poziom wyszukiwania. Podstawowe funkcje nowych systemów bibliotecznych określa się jako:

- Zarządzanie mediami drukowanymi i elektronicznymi (włącznie z danymi biblioteki, dostawców i licencji).
- Zarządzanie metadanymi (katalogowanie).
- Zarządzanie danymi wypożyczenia.
- Zarządzanie obiektami cyfrowymi.
- Analiza danych do zarządzania biblioteką i klientami.
- System linkowania.

Jeden z pakietów roboczych projektu zakłada utworzenie globalnej jednolitej przestrzeni wirtualnej (cloud) danych niemieckich bibliotek, która powstanie z synchronizacji metadanych przekazanych przez obydwie systemy o nazwach: *WorldShare* i *German Network Zone* (GNZ). Obydwie firmy zapewniają jednolitą platformę zarządzania metadanymi dla mediów niezależnie od typu i miejsca ich przechowywania – mediów drukowanych i cyfrowych; lokalnych i zdalnie dostępnych. Firma OCLC udostępnia dane World-Cat i Knowledge-Base, podobnie system Alma oferuje w strefie kooperatywnego katalogowania tzw. „Community – Zone” dostęp do centralnego katalogu metadanych oraz KnowledgeBase, czyli bazy z danymi licencjonowanych zasobów cyfrowych i ich oferentów. Dalszą konsekwencją przejścia na nowe systemy będzie zakończenie funkcjonowania sześciu niemieckich regionalnych baz katalogowych²⁶¹.

Do realizacji omawianego projektu wybrano trzy biblioteczne związki regionalne: System Biblioteczno-Informacyjny Hesji (HeBIS), Związek Bibliotek Bawarii (BVB) i Kooperatywny Związek Bibliotek Berlin-Brandenburgia (KOBV). Centrale tych związków już od kilku lat prowadziły ścisłą współpracę z firmami Ex Libris i OCLC. Tak więc HeBIS przekazywał własne rekordy bibliograficzne do WorldCat już od 2008 r. (ponad 17 mln.), od 2011 otrzymał dostęp do tego katalogu jako źródła danych zewnętrznych i przejmował wiele

²⁶¹Risch, Uwe: Cloudbasierte Infrastruktur für Bibliotheksdaten - Kernelemente und aktueller Entwicklungsstand. *Bibliotheksdienst* Jg. 48 (2014), z. 3/4, s. 225-235; Ceynowa, Klaus; Koch Thorsten: Cloudbasierte Infrastruktur für Bibliotheksdaten (CIB). State of the Art und Perspektiven, 2015. <http://www.bib-bvb.de/documents/10180/9969c308-5ff4-4e23-bee9-eeb6b221b1af> [dostęp: 05.11.2015].

opisów, a od 2012 r. dane bibliograficzne HeBIS są dostępne jako Linked Open Data. Jest on gotowy na wymianę metadanych i zaangażowany w przejście na zasady RDA. Podobnie BVB od ponad pięciu lat przejmuje opisy z WorldCat, ok. 23 mln rekordów z katalogu B3Kat jest dostępne jako Linked Open Data, a od 2011 r. prowadzi regularną współpracę z OCLC nad wdrożeniem systemu WorldShare Management Services (WMS). Był także organizatorem wspólnych warsztatów firm OCLC i Ex Libris na temat ich koncepcji współpracy w środowisku bibliotek niemieckich²⁶². Z kolei KOBV ściśle współpracuje z Ex Libris nad wdrażaniem systemu Alma w czterech berlińskich bibliotekach pilotażowych, którymi są biblioteki czterech uczelni: Uniwersytetu Wolnego, Uniwersytetu Humboldtów, Uniwersytetu Technicznego i Uniwersytetu Sztuk²⁶³ (Kende, 2015). Ważnym przedsięwzięciem w tym zadaniu było przejście bibliotek na nowe amerykańskie zasady katalogowania RDA. Przygotowania w tym zakresie prowadziła Niemiecka Biblioteka Narodowa (DNB) w latach 2012-2015 i zakończyły się one sukcesem, którego symbolicznym wyrazem był opracowany pierwszy rekord według RDA w dniu 1 października 2015 r. Wydarzenie to bibliotekarze ocenili jako ważny krok dla opracowania na przyszłość, zaś pierwszym wprowadzonym tytułem jest powieść Jonathana Franzensa pt. *Unschuld*. Kilkanaście bibliotek rozpoczęło katalogowanie według RDA na początku 2016 r. W toku przygotowań są koncepcje katalogowania czasopism i serii.

Bezpośrednią instytucjonalną konsekwencją przedstawionego przejścia na systemy Alma i WMS jest zakończenie funkcjonowania sześciu niemieckich regionalnych baz katalogowych. Największy wskaźnik efektywności „library-clouds” jest obecnie w dziedzinie zarządzania metadanymi. Otwartymi pozostają natomiast pytania, jak będą oddziaływać zawarte w projekcie zmiany na rozwój niemieckiej praktyki katalogowania i w jakim kierunku pójdzie zarządzanie metadanymi? Nad tymi problemami intensywnie zastanawiano się podczas Zjazdu Niemieckich Bibliotekarzy (26-29.05.2015) w Norymberdze, na którym została im poświęcona w całości jedna z sesji, pod znamienym tytułem „Berlin idzie w chmurę”. Nie ulega wątpliwości, że Word-Cat jest *de facto* modelem wiodącym w katalogowaniu, ale jest jednocześnie czymś innym, niż to, do czego mają zaufanie i są przyzwyczajeni bibliotekarze niemieccy. Trzeba jednak patrzeć w przyszłość, a katalogowanie w przyszłości będzie wgrywaniem z „linked (open) data” – tak brzmiały głosy przekonanych do radykalnych zmian.

²⁶²Projektantrag. Cloudbasierte Infrastruktur für Bibliotheksdaten-CIB, 2013. http://www.projektcib.de/wordpress/wpcontent/uploads/2014/01/DFG_1_Projektantrag_CIB_oeffentlich.pdf [dostęp: 26.10.2015]; Dwie Biblioteki - Uniwersytetu Wolnego i Uniwersytetu Humboldtów podały na stronie internetowej informację o rozpoczęciu w pełnym wymiarze pracy w systemie Alma. (3 i 19. stycznia 2017 r.). <https://www.ub.hu-berlin.de/de>; <http://www.fu-berlin.de/sites/ub> [dostęp: 29.01.2017].

²⁶³ Kende, Jiří: Software as a Service: Herausforderungen bei der Einführung des Bibliothekssystem Alma in der Freien Universität Berlin, 2015. http://www.projekt-cib.de/wordpress/?page_id=39 [dostęp: 28.10.2015].

Rozważnie sugerowano, żeby mniej spierać się o interpretację zasad i optymalizację formatów, a bardziej zapoznawać się z formatami metadanych (nie tylko bibliotecznych), z trwałymi identyfikatorami, z międzynarodowymi normami, taksonomią, tezaurusami i semantycznymi technologiami linkowania. Bibliotekarze właśnie do tych tematów powinni teraz sporządzać ekspertyzy i w tym kierunku rozwijać swoje kompetencje. Z tego punktu widzenia zarówno instrukcja pruska, RAK, MAB, MARC, jak i tworzona „wirtualna przestrzeń niemiecka”, są ważnymi kamieniami milowymi prowadzącymi biblioteki do globalnej przestrzeni sieciowej. Zastanawianie się nad słusznością założeń projektu CIP zawiera w sobie pytanie o granice oczekiwań – czy kontynuujemy *status quo*, czy ruszamy ku nowym brzegom. Wybrano tę drugą opcję²⁶⁴.

Retrokonwersja

Wśród wieloletnich programów wspomagających opracowanie zbiorów należy wymienić retrokonwersję tradycyjnych katalogów kartkowych dla druków wydanych w latach 1501-1850. W zakresie prac bibliograficznych ważne są dwa monumentalne przedsięwzięcia, mianowicie katalog inkunabułów i retrospektywna bibliografia narodowa druków niemieckiego obszaru językowego wydanych w XVI-XVIII w. Obecnie prace nad opracowaniem zbiorów prowadzone są równoległe z ich digitalizacją. Kooperację bibliotek w tej dziedzinie wspiera finansowo DFG, a poszczególnymi projektami zajmuje się Komisja ds. naukowych bibliotek i systemów informacji (Ausschuss für wissenschaftliche Bibliotheken und Informationssysteme – AWBI), w obszarze opracowania i digitalizacji (Erschließung und Digitalisierung).

Wspólny projekt dużych bibliotek naukowych posiadających bogate zbiory starodruków rozwijał się już od 1979 r. przy systematycznym wsparciu finansowym DFG (Altbestandsprogramm). Zakładał on tworzenie wspólnego katalogu druków z lat 1501-1850 na zasadzie digitalizacji katalogów kartkowych. Miał on w miarę czytelne dane o tytułach, ale dużą różnorodność używanych nazw osobowych i brak jednorodnej struktury danych w formacie opisu bibliograficznego MAB. Był to rodzaj konwersji katalogu określany jako *Imagekatalog*, który odtwarzał katalog oryginalny, częściowo uzupełniony przez opracowanie pojęć służą-

²⁶⁴ Degkwitz, Andreas: Große Veränderungen auf Allen Ebenen – „Next-Generation” – Bibliothekssysteme und das CIB-Projekt, 2015. <https://opus4.kobv.de/opus4-bib-info/frontdoor/index/index/docId/1688> [dostęp: 26.10.2015]. Prof. Andreas Degkwitz jest dyrektorem Biblioteki Uniwersytetu Humboldtów w Berlinie.

cych do wyszukiwania²⁶⁵. Dzięki temu wiele bibliotek naukowych wykazało w katalogach komputerowych bogate zasoby posiadanych starodruków.

Historycznie patrząc, w Niemczech do 1912 r. nie było biblioteki narodowej, ani też narodowej bibliografii, stanowiącej wykaz piśmiennictwa ukazującego się od czasu wynalazku druku. Istniały natomiast biblioteki o bogatych zbiorach historycznych na miarę narodowych księżnic. Od dawna pojawiały się więc postulaty, aby retrospektywną bibliografię narodową odtwarzać na podstawie zbiorów wybranych bibliotek oraz źródeł mówiących o produkcji wydawniczej w poszczególnych stuleciach, takich jak spisy i katalogi księgarskie.

Jedną z najważniejszych inicjatyw było założenie w 1904 r. katalogu zbiorczego inkunabułów (Gesamtkatalog der Wiegendrucke – GW) w Bibliotece Królewskiej w Berlinie. Jest to jedyna bibliografia inkunabułów z lat 1454-1500, wykazująca także egzemplarze znajdujące się w bibliotekach na całym świecie i spełniająca jednocześnie funkcję katalogu. Katalog ten uważany jest za międzynarodowy, chociaż w przeważającej części wykazuje zbiory niemieckie. Obecnie kontynuowany jest w Bibliotece Państwowej w Berlinie jako baza danych, prowadzona równoległe do wydania drukowanego, które ukazuje się od 1925 r. w Hiersemann Verlag. Łącznie ukazało się 11 tomów obejmujących zakres alfabetyczny tytułów A-H, tom 12 ukazał się w 2013 r. i zawiera skróty do inkunabułów -Abkürzungen für Wiegendruck-sammlungen (Sigelliste)²⁶⁶.

Od 1988 r. prace nad inkunabułami prowadzone są też w Bawarskiej Bibliotece Państwowej w Monachium. Utworzone w tym celu stanowisko ściśle współpracuje z międzynarodową bazą „Incunabula Short Title Catalogue” (ISTC) prowadzoną w Bibliotece Brytyjskiej w Londynie. Cały zbiór inkunabułów szacowany jest na około 27,5 do 30 tys. dzieł, wydanych w 550 tys. egzemplarzy, w tym 125 tys. przechowywane jest w bibliotekach niemieckich²⁶⁷.

Opracowanie bibliograficzne druków z trzech następnych stuleci po okresie inkunabułów mogło powieść się tylko jako projekt oparty na współpracy bibliotek. Prace nad wykazem druków niemieckiego obszaru językowego wydanych w XVI, XVII, XVIII w. (*Das Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. (17.) (18.) Jahrhunderts*), określane skrótem VD16, VD17, VD18, rejestrują piśmiennictwo z obszaru Niemiec, Austrii,

²⁶⁵ Konversion von Zettelkatalogen in dt. Hochschulbibliotheken: Methoden, Verfahren, Kosten / Red. Kirsten Weber, Deutsches Bibliotheksinstitut. – Berlin : DBI, 1993. – 411 S. - (dbi-Materialien ; 128); Bibliotheken und Informationsgesellschaft in Deutschland: eine Einführung / Engelbert Plassmann [et al.]. - Wiesbaden : Harrassowitz, 2006, s. 133.

²⁶⁶ Gesamtkatalog der Wiegendrucke. <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/> [dostęp:30.01.2017]; Suckow, Ninon : Die Datenbank „Gesamtkatalog der Wiegendrucke“. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 51 (2004) H. 4, s. 200-206.

²⁶⁷ Bibliotheken und Informationsgesellschaft in Deutschland : eine Einführung / Engelbert Plassmann [et al.]. - Wiesbaden : Harrassowitz, 2006, s. 133-134.

niemieckojęzycznej Szwajcarii, Alzacji, Luksemburga, Śląska, Prus Wschodnich²⁶⁸. Najwcześniej rozpoczęto pracę nad VD16 pod kierunkiem Bawarskiej Biblioteki Państwowej w Monachium, we współpracy z Biblioteką Księcia Augusta w Wolfenbüttel, od 1990 r. dołączyła Biblioteka Uniwersytecka i Badawcza Erfurt/Gotha. Projekt był finansowany przez DFG w latach 1969-1999, a jego efekt stanowi retrospektywna bibliografia za lata 1501-1600 wydana drukiem w 22 tomach wraz z uzupełnieniami. Obecnie dostępna jest ona jako baza online i obejmuje 110 tys. tytułów wraz z wykazem egzemplarzy posiadanych przez 260 bibliotek. Bazę VD16 rozwija, zarządza danymi i organizuje do niej dostęp Bawarska Biblioteka Państwowa w Monachium (katalog Gateway Bayern)²⁶⁹.

Chronologicznie następną część retrospektywnej bibliografii narodowej stanowi katalog VD17 - *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 17 Jahrhunderts*, obejmujący lata 1601-1700. Od początku powstawał w formie bazy danych w oparciu o opisy sporządzane z autopsji. Jest to kolejny duży projekt dofinansowany przez DFG, przygotowywany już dużo wcześniej, ale realizowany dopiero od 1996 r. w kooperacji kilku bibliotek posiadających bogate zbiory historyczne. Instytucjami prowadzącymi i współfinansującymi są trzy biblioteki: Biblioteka Państwowa w Berlinie, Bawarska Biblioteka Państwowa w Monachium i Biblioteka Księcia Augusta w Wolfenbüttel. Ważny wkład mają także cztery partnerskie biblioteki uniwersyteckie: Saksońska Biblioteka Krajowa, Państwowa i Uniwersytecka (SLUB) w Dreźnie; Dolnosaksońska Biblioteka Państwowa i Uniwersytecka (SUB) w Getyndze; Biblioteka Uniwersytecka i Krajowa Saksonii Anhalt w Halle oraz Biblioteka Uniwersytecka i Badawcza w Erfurt/Gotha. Partnerami w tym projekcie są także Biblioteka Miejska w Norymberdze i Biblioteka Księżnej Anny Amalii w Weimarze. Natomiast status instytucji współpracujących ma jeszcze ponad dwadzieścia innych bibliotek (w tym austriackich) znanych z bogatych zbiorów XVII -wiecznych, wśród których licznie występują biblioteki uniwersytetów z następujących miast: Rostok, Monachium, Kiel, Jena, Hamburg, Erlangen-Norymberga, Augsburg, Berlin (Biblioteka Uniwersytetu Humboldt-

²⁶⁸ Milewska-Kozłowska, Joanna: Retrospektywna bibliografia narodowa Niemiec online (VD16, VD17, VD18). Prezentacja baz. *Z badań nad Książką i Księgozbiorem Historycznymi* T. 7/8 (2013/2014), s. 253-272. [online] www.cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight...f0fa-4aab.../Milewska.pdf; <file:///D:/Temp/Milewska.pdf> [dostęp: 30.01.2017].

²⁶⁹ Möncke, Gisela: Das „Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts“ (VD 16) als Teil einer deutschen retrospektiven Nationalbibliographie. *Zeitschrift für Bibliotheks- und Bibliographie* Jg. 51 (2004) H. 4, s. 207-212; Fabian, Claudia: Anreicherung, Ausbau und internationale Vernetzung: Zur Fortführung des Verzeichnisses der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts (VD16). *Zeitschrift für Bibliotheks- und Bibliographie* Jg. 57 (2010) H. 6, s. 321-332; <https://www.bsb-muenchen.de/kompetenzzentren-und-landesweite-dienste/kompetenzzentren/vd-16/>; VD16 i VD17 są przeszukiwane na stronie www.Gateway-Bayern.de. https://opacplus.bib-bvb.de/TouchPoint_touchpoint/start.do?SearchProfile=Altbestand&SearchType=2 [dostęp: 30.01.2017].

tów)²⁷⁰. Stanowi to potwierdzenie dużego zaangażowania bibliotek uniwersyteckich w prace merytoryczne nad starodrukami oraz ich opracowanie i digitalizację. Liderem w działaniach organizacyjnych oraz w zarządzaniu danymi i dostępem do bazy VD17 jest SUB w Getyndze, prowadząca centralę systemu GBV.

Baza danych VD17 zawiera opisy bibliograficzne 294,5 tys. tytułów, wykazanych w 723 tys. egzemplarzy. Ponad 55% opracowanych tytułów znajduje się w zbiorach dziewięciu wymienionych bibliotek partnerskich, a ponad 120 tys. zawiera linki z dostępem do wersji już zdigitalizowanej. Opisy uzupełniają informacje ułatwiające identyfikację tytułu i rozróżnianie poszczególnych jego wydań, dlatego załączone zostały fotografie wybranych stron (łącznie 750 tys.) uznanych za kluczowe (Schlüsselseiten) takich jak: strona tytułowa, strona z nazwiskiem odbiorcy czy dedykacją, początek części głównej tekstu, kolofon, znak drukarni²⁷¹.

Baza VD18 - *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 18Jahrhunderts* - jest najmłodszym projektem obejmującym druki wydane w latach 1701-1800. Już sam zasięg chronologiczny budził kontrowersje, ponieważ przyjęty rok 1800 jako data kończąca epokę książki drukowanej ręcznie jest umowna i uznawana w wielu krajach, lecz nie w Niemczech, gdzie okres starodruków stanowią lata 1501-1850. Niektórzy podają też rok 1830 jako cezurę między końcem czasów manufaktury w drukarstwie i początkiem masowej produkcji książek. W przypadku VD18 zdecydowano się pozostać przy 1800 r. z uwagi na dużą liczbę wydanych w tym stuleciu książek i czasopism. Również z powodu ilości materiałów pozostających do opracowania, przyjęto inną zasadę napełniania bazy niż w przypadku VD16 i VD17. Opisy bibliograficzne nie pochodzą z autopsji lecz są przejmowane z baz sześciu regionalnych systemów bibliotecznych (m.in. BVB, GBV, SWB) w przypadku książek, a dla czasopism z centralnej bazy danych czasopism (Zeitschriftendatenbank – ZDB).

²⁷⁰VD17. http://www.vd17.de/index.php?article_id=8&clang=0;

http://www.vd17.de/index.php?category_id=2&article_id=9&clang=0 [dostęp: 02.02.2017];

Feuerstein-Herz, Petra: Neue Wege im VD17 – Stand und Perspektiven in der nationalbibliografischen Verzeichnung. *Bibliothek und Praxis* 35 (2011) H. 3, s. 411-414; Schmelze des barocken Eisbergs? Das VD17 – Bilanz und Ausblick. Beiträge des Symposiums in der Bayerischen Staatsbibliothek München am 27. und 28. Oktober 2009 / Hrsg. von Claudia Fabian. Redaktion: Claudia Bubenik. – Wiesbaden, 2010.- (Bibliothek und Wissenschaft ; 43); Sommer, Dorothea: Zwölf Jahre Projektarbeit am VD17 in der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt – eine Bilanz. *Mitteilungsblatt der Bibliotheken in Niedersachsen und Sachsen-Anhalt* (2008) 138, s. 9-16.

²⁷¹ VD17. Datenbankinformation – Inhalt. http://www.vd17.de/index.php?article_id=25&clang=0 [dostęp: 02.02.2017].

Opisy wprowadzane do tworzonej bazy VD18 są sprawdzane pod względem poprawności i te, które spełniają wymogi, otrzymują VD18- Nummer²⁷².

Realizacja projektu miała fazę pilotażową w latach 2009-2012, w trakcie której wypracowano procedury katalogowania, digitalizacji i zachowania struktury danych. Wzięło w niej udział pięć bibliotek: Biblioteka Państwowa w Berlinie, Bawarska Biblioteka Państwowa w Monachium, Saksońska Biblioteka Krajowa, Państwowa i Uniwersytecka (SLUB) w Dreźnie; Dolnosaksońska Biblioteka Państwowa i Uniwersytecka (SUB) w Getyndze, Biblioteka Uniwersytecka i Krajowa Saksonii Anhalt w Halle (Saale)²⁷³. Stroną informatyczną bazy opiekowali się specjaliści od przetwarzania informacji w dziedzinie historii i nauk o kulturze na Uniwersytecie w Kolonii. Od 2016 r. realizowana jest druga część projektu, tzw. główna, która zakłada przystąpienie do współpracy 21 dalszych bibliotek, znaczne powiększenie zawartości bazy oraz przejście na nowe zasady opisu bibliograficznego RDA dla starodruków i stosowanie ujednoliconych haseł GND (Gemeinsamen Normdatei). Obecnie baza administrowana jest na serwerze w Dolnosaksońskiej Bibliotece Państwowej i Uniwersyteckiej (SUB) w Getyndze. Baza danych VD18 zawiera opisy bibliograficzne 163,5 tys. monografii, 8,2 tys. dzieł wielotomowych (24,7 tys. tomów) oraz 4 tys. tytułów czasopism. Planowane jest opracowanie i digitalizacja łącznie 600 tys. tytułów²⁷⁴.

W grupie kooperującej w głównej części projektu uczestniczy 15 bibliotek uniwersyteckich: wyżej wymienione biblioteki w Getyndze, Dreźnie i Halle oraz Biblioteka Uniwersytetu Humboldtów w Berlinie, Biblioteka Uniwersytecka i Krajowa w Düsseldorf, Biblioteka Uniwersytecka w Erlangen-Norymberdze, Biblioteka Uniwersytecka we Fryburgu, Biblioteka Uniwersytecka w Greifswald, Biblioteka Państwowa i Uniwersytecka w Hamburgu, Biblioteka Uniwersytecka w Heidelbergu, Biblioteka Uniwersytecka i Krajowa Turynii w Jenie, Biblioteka Uniwersytecka w Kiel, Biblioteka Uniwersytecka w Mainz, Biblioteka Uniwersytecka w Rostoku, Biblioteka Uniwersytecka w Tybindze²⁷⁵.

²⁷² VD18. Über die Datenbank. http://gso.gbv.de/DB=1.65/START_ABOUT [dostęp: 02.02.2017]; Fabian, Claudia, Dorothea Sommer: Erste Planungen für ein Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 18. Jahrhunderts (VD18). *Bibliotheksdiens* 38 (2004) H. 12, s. 1565-1571; Siegert, Reinhart: VD18 – zum Diskussionsstand aus fachwissenschaftlicher Sicht. *Bibliothek Forschung und Praxis* 32 (2008) s. 203-208.

²⁷³ Haller, Klaus: Digitalisierung und Erschließung der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 18. Jahrhunderts. – Halle : ULB, 2007. – (Schriften zum Bibliotheks- und Büchereiwesen in Sachsen-Anhalt; 88). Prezentacja rozmów z DFG na temat projektu VD18 w latach 2004; 2006 – 2007.

²⁷⁴ Fieseler, Christian: Das Verzeichnis Deutscher Drucke des 18. Jahrhunderts (VD18) – Ziele, Entwicklung und aktueller Stand. BuB – *Forum Bibliothek und Information* 2016 [online] <http://b-u-b.de/digitalisierung-vd18/> [dostęp: 02.02.2017].

²⁷⁵ Über das VD18 – Projekt. http://gso.gbv.de/DB=1.65/START_WELCOME [dostęp: 02.02.2017].

Wymienione trzy katalogi rejestrujące starodruki z lat 1501-1800 zawierają obszerny materiał do badań dla naukowców z różnych dyscyplin, pozwalają na wiele wariantowe wyszukiwania, a przede wszystkim zapewniają szybki dostęp cyfrowej wersji bogatych zbiorów historycznych, dzięki prowadzonej na szeroką skalę digitalizacji²⁷⁶. Skanowanie w przypadku druków z XVI i XVII stulecia jest prawie zakończone, natomiast prace nad zbiorami z XVIII w. potrwać do 2019 r. Trzeba podkreślić, że rozwój baz odbywa się systematycznie w różnych aspektach. Serwisy doskonalone są pod względem informatycznym, aktualnie zmianie ulegają zasady katalogowania i opracowanie będzie odbywać się według RDA dla starodruków. Co roku następuje sukcesywny przyrost zbiorów historycznych w ramach długofalowego projektu gromadzenia druków niemieckich (Sammlung Deutscher Drucke - SDD) i uzupełniania wirtualnej biblioteki narodowej. Ustalono, że nowe nabytki SDD obowiązkowo zostają opracowane i zarejestrowane w bazach bibliografii retrospektywnej oraz są digitalizowane i udostępnione w postaci cyfrowej.

3.2.3. Digitalizacja

Digitalizacja dóbr kultury stała się zadaniem pierwszoplanowym nie tylko w odniesieniu do bibliotek, ale też innych instytucji działających w sferze kultury, takich jak archiwa i muzea. Sytuacja ta wynika z faktu, że naukowa komunikacja i publikowanie odbywają się w coraz większym stopniu cyfrowo, co oddziałuje jednocześnie na metody i narzędzia badawcze stosowane w nauce. Historyczne zbiory także powinny dołączyć do powstającej dziś informacji cyfrowej, będącej efektem bieżącej pracy naukowej. Dostęp do gromadzonego w bibliotekach przez stulecia dziedzictwa kultury piśmienniczej ma się odbywać – według oczekiwań – w ten sam sposób, jak do zasobów cyfrowych i dawać takie same możliwości korzystania. Chodzi o to, by treści dawnych książek i czasopism były przeszukiwane i badane niezależnie od czasu i miejsca oraz by stanowiły źródła naukowe inne niż te tradycyjne i dlatego badane innymi metodami. Digitalizacja starych druków, dokumentów archiwalnych, tworzenie trójwymiarowych modeli zabytków archeologicznych ma służyć tworzeniu nowych modeli wartościowania i skali ich oceny. Takie właśnie podejście akcentuje cyfrowa humanistyka (Digital Humanities). Rewolucja cyfrowa w humanistyce oznacza, że źródłami naukowymi prze-

²⁷⁶ Dorothea Sommer: VD16, VD17, VD18: Diversität und Integration. *ABI-Technik*. Bd. 30, Nr. 2, 2010, s. 120–128. [doi:10.1515/ABITECH.2010.30.2.120](https://doi.org/10.1515/ABITECH.2010.30.2.120); Wiebke, Herrmann: VD16, 17 und 18: Retrospektive Nationalbibliographische Verzeichnung vor dem Hintergrund sich verändernder technischer Rahmenbedingungen. *Perspektive Bibliothek* 1.2 (2012), s. 106-136. <file:///D:/Temp/9459-10628-1-SM.pdf> [dostęp: 04.02.2017] - zawiera także wyczerpującą bibliografię.

stają być konkretne przedmioty (rękopisy, książki, zdjęcia, partytury, etc.) lecz stają się nimi ich cyfrowe kopie/reprezentacje w sieci. Stąd potrzeba systematycznej konwersji treści historycznych do postaci danych cyfrowych, dostępnych bez ograniczeń czasowych i potencjalnie w wymiarze globalnym, które mogą nabierać nowego sensu w zestawianiu/łączeniu ich ze sobą w wirtualnej, uniwersalnej ofercie. Procesy digitalizacji prowadzą też do określonej transformacji w zakresie samej nauki o książce, jej metodyki i narzędzi, zwłaszcza w takich obszarach jak wydanie (Ausgabe) czy historyczne analizy językowe²⁷⁷.

Digitalizacja dotyczy istniejących materiałów tradycyjnych na nośnikach fizycznych, terminologicznie zatem właściwe wydaje się pojęcie „retrodigitalizacja”. W kontekście bibliotek i kulturowego dziedzictwa używa się jednak przeważnie terminu „digitalizacja”, które określa praktykę postępowania, zaczynając od planowania prac, kalkulacji kosztów, przebiegu pracy (Workflow), sposobu prezentacji i zachowania obiektów cyfrowych, po aspekt gwarancji jakości.

Przegląd osiągnięć w zakresie digitalizacji wypada rozpocząć od inicjatywy zakrojonej na szeroką skalę, którą jest Niemiecka Biblioteka Cyfrowa (**Deutsche Digitale Bibliothek - DDB**). Patronują jej centralne władze państwa wraz z rządami poszczególnych krajów (landów) i lokalne samorządy. Umocowanie prawne inicjatywy stanowi dokument „Uzgodnienia administracyjne i finansowe”, w wersji przyjętej 2 grudnia 2009 r. Wspólnie powołano wówczas gremium, nazwane „siecią kompetencji” (Kompetenznetzwerk DDB), w skład której weszły następujące instytucje:

1. Bayerische Staatsbibliothek (Bawarska Biblioteka Państwowa).
2. Bibliotheksservicezentrum Baden-Württemberg (Centrum Obsługi Bibliotek Badenii Wirtembergii).
3. Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege und Archäologisches Landesmuseum (Brandenburski Urząd Krajowy Opieki nad Zabytkami i Muzeum Archeologiczne).
4. Bundesarchiv (Archiwum Federalne).
5. Deutsches Filminstitut (Niemiecki Instytut Filmowy).
6. Deutsche Nationalbibliothek (Niemiecka Biblioteka Narodowa).
7. Landesarchiv Baden-Württemberg (Archiwum Krajowe Badenii-Wirtembergii).

²⁷⁷ Altenhöner, Reinhard [u. a.]: Digitalisierung von Kulturgut. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 2 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter; 2016. s. 763-765.

8. Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte (Instytut Historii Nauki Maxa-Plancka).
9. Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen, Göttinger Digitalisierungszentrum (GDZ) (Dolnosaksońska Biblioteka Państwowa i Uniwersytecka w Getyndze, Centrum Digitalizacji w Getyndze).
10. Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden (Saksońska Biblioteka Krajowa, Państwowa i Uniwersytecka w Dreźnie).
11. Stiftung Historische Museen Hamburg, Projekt DigiCult (Fundacja Muzeum Historycznego w Hamburgu, Projekt DigiCult).
12. Stiftung Preußischer Kulturbesitz (Fundacja Pruskiego Dziedzictwa Kultury).
13. Digitales Kunst- und Kulturarchiv Düsseldorf (d:kult) (Archiwum Cyfrowej Sztuki i Kultury w Düsseldorfie)²⁷⁸.

Wymienione instytucje reprezentują nie tylko najbogatsze niemieckie zbiory biblioteczne, archiwalne i muzealne, lecz mają także duże osiągnięcia w ich cyfryzacji, ponieważ od lat tworzą centra digitalizacji oraz własne biblioteki cyfrowe. Wnoszą więc do projektu sprawdzone umiejętności w zakresie skanowania cennych dóbr kultury oraz gotowe zasoby cyfrowe. Zadania tych instytucji w ramach sieci kompetencji dotyczą merytorycznego doradztwa i nadzoru nad rozwojem DDB, a w szczególności takich kwestii, jak: dobór digitalizowanych dóbr kultury i zasobów informacji naukowej; stosowanie standardów zapewniających kompatybilność i wymianę danych między bazami, serwerami i portalami; integracja DDB z portalem Europeana; struktura danych i długoterminowe zabezpieczenie metadanych; konserwacja oryginałów; przestrzeganie praw autorskich; pozyskiwanie dodatkowych środków na digitalizację ze źródeł publicznych i prywatnych. Od 2011 r. finansowanie w wysokości 2,6 mln euro rocznie pokrywa bieżące koszty technicznego utrzymania centralnej infrastruktury, koordynacji projektu oraz kancelarii prowadzonej przez Fundację Pruskiego Dziedzictwa Kultury. Sam proces digitalizacji materiałów przez uczestniczące w projekcie instytucje nie jest z tych źródeł finansowany²⁷⁹.

Głównym koordynatorem tworzenia DDB jest Niemiecka Biblioteka Narodowa przy współpracy Leibniz-Institut für Informationsinfrastruktur (FIZ Karlsruhe) oraz Fraunhofer-Institut für Intelligente Analyse- und Informationssysteme (Fraunhofer IAIS). Obecnie zareje-

²⁷⁸ Deutsche Digitale Bibliothek. <http://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/dokumente.htm>. ; Kompetenznetzwerk. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/content/ueber-uns/kompetenznetzwerk> [dostęp: 05.01.2017].

²⁷⁹ Hohoff, Ulrich: Strukturen und Entwicklungen des wissenschaftlichen Bibliothekssektors in Deutschland. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 57.

strowano 4317 instytucji przekazujących zdigitalizowane materiały do platformy DDB, w tym 704 biblioteki. Liczba obiektów cyfrowych (Objekte) wynosi 20.482.904, w tym 8.050.643 stanowią dokumenty (Digitalisate) przygotowane do korzystania i już dostępne w sieci²⁸⁰.

Koncepcja budowy Niemieckiej Biblioteki Cyfrowej jako narodowego portalu wpisuje się w europejską ideę bezpłatnego dostępu do dziedzictwa kulturowego dla wszystkich użytkowników. Jej politycznym wyrazem był wspólny list przywódców sześciu krajów UE, w tym kanclerza Niemiec Gerharda Schrödera, wystosowany w 2005 r. do prezydenta Komisji Europejskiej José Manuela Barroso. Zamiar został urzeczywistniony pod koniec 2008 r. uruchomieniem *Europeany* (Europejskiej Biblioteki Cyfrowej), łączącej zasoby bibliotek, muzeów i archiwów, z możliwością nieograniczonego do nich dostępu.

Niemiecka Biblioteka Cyfrowa rozwija się od kilku lat i jest w dalszym ciągu „placem budowy” (*Baustelle*). Podsumowanie pięciu lat pracy 2011-2015, omówienie strategii dalszego jej rozwoju (procesu organizacyjnego, efektów, perspektyw) oraz jej roli w tworzeniu portalu archiwalnego (tworzenia standardów, wypracowania procedur w postępowaniu z dokumentami archiwalnymi) zawierają trzy artykuły poświęcone DDB w czasopiśmie „*Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie*”²⁸¹.

Prezentację wybranych projektów digitalizacji wypada zacząć od zbiorów najstarszych, czyli rękopisów. Sam projekt jest sprawą nową, bo został przyjęty przez DFG w grudniu 2015 r. i nazywa się go „planem mistrzowskim” (*Der Masterplan: Digitalisierung mittelalterlicher Handschriften*). Dwa lata trwał okres pilotażowy, a w ogóle prace nad nim stanowią część długofalowego programu, który ma początek dużo wcześniej, zaczynając od wprowadzania jednolitego katalogowania średniowiecznych rękopisów w bibliotekach niemieckich. Już od 1960 r. DFG finansowało naukowe tzw. głębokie opracowanie, w oparciu o zdefiniowane zasady katalogowania, których kolejne, piąte wydanie jest stosowane do dzisiaj. Chodziło o wprowadzenie jednolitych standardów i gwarancję wyraźnych naukowych kryteriów. Katalogowanie rozpoczęto od średniowiecznych rękopisów w językach niemieckim i łacińskim, od 1992 r. także greckim. Ważne okazało się stosowanie znormalizowanych nazw osobowych dla średniowiecza i antyku oraz rozwijanie już od 1978 r. we Fryburgu indeksu zbiorczego do katalogu rękopisów z pomocą elektronicznego przetwarzania danych. Przeło-

²⁸⁰ Deutsche Digitale Bibliothek : Kultur und Wissens online. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/> [dostęp: 05.02.2017].

²⁸¹ Frischmuth, Frank; Günther, Schauerte: Deutsche Digitale Bibliothek – eine erste Bilanz 2011-2015. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie (ZfBB)* 62 (2015) H. 5, s. 232-237; Altenhöner, Reinhard; Uwe, Müller; Hermann, Parzinger: Strategieentwicklung in der Deutschen Digitalen Bibliothek – Prozess, Ergebnisse, Perspektiven. *ZfBB* 62 (2015) H. 5, s. 238-250; Krauth, Wolfgang; Robert, Kretzschmar, Martin, Reisacher: An der Schnittstelle zwischen »spartenübergreifend« und »community« - Die Fachstelle Archiv der Deutschen Digitalen Bibliothek. *ZfBB* 62 (2015) H. 5, s. 251-261.

mem była dostępna w Internecie od 1999 r. baza danych o nazwie *Manuscripta Mediaevalia*, którą obecnie przyjęto za centralny wykaz dla digitalizowanych rękopisów²⁸². Podmiotami odpowiedzialnymi i współfinansującymi projekt są Biblioteki Państwowe w Berlinie i Monachium i Niemieckie Centrum Dokumentacji Historii Sztuki – Archiwum Fotografii Foto w Marburgu (Das Deutsche Dokumentationszentrum für Kunstgeschichte – Bildarchiv Foto Marburg). Do współpracy w budowie nowego portalu rękopisów (Handschriftenportal) przystąpiły także Biblioteka Księcia Augusta w Wolfenüttel i Biblioteka Uniwersytecka w Lipsku.

Digitalizacja średniowiecznych rękopisów jest wyzwaniem dla digitalizacji, ponieważ jest to szczególny typ dokumentów/obiektów, różniący się od skanowanych starodruków czy druków współczesnych, bowiem trudno zakładać, że są one czytelne dla każdego bez odpowiedniej wiedzy. Aspekty, dla których rękopisy są interesującymi obiektami, wymienia się wielorakie: tekst, pratekst, ikonografia, fakty, materiał, będące przedmiotem badań różnych dyscyplin naukowych. Nie ulega wątpliwości, że portal rękopisów wzbogaci zasób prymarnych źródeł do badań, stąd też stawiane są duże wymagania prowadzonym pracom. Portal będzie wyposażony w technologię Viewer, rozwijanej przez międzynarodową grupę *International Image Interoperability Framework* (IIIF), zajmującą się rozwojem technologii komputerowych do prezentacji obrazu. Jej członkami są największe biblioteki narodowe i naukowe na świecie. Chodzi o wypracowanie metod pozwalających na zwiększenie dostępności i ułatwienie wykorzystania wysokiej jakości obrazów cyfrowych w sieci skanów materiałów bibliotecznych i muzealnych, które stanowią dziedzictwo kulturalne świata²⁸³.

Digitalizacja retrospektywna prowadzona przez biblioteki i finansowana przez DFG obejmuje druki historyczne z XV –XVIII w. (bazy omówione w części dotyczącej opracowania) oraz także te wydane po 1801 r., które po cyfryzacji i opracowaniu muszą być obowiązkowo umieszczone w „Centralnym Wykazie Druków Zdigitalizowanych” (*Zentrales Verzeichnis Digitalisierter Drucke – ZVDD*), zawierającym aktualnie 1.493.753 tytułów wydanych od XV w. do dzisiaj i zdigitalizowanych w Niemczech. Prowadzenie wykazu ma na celu unikanie dublowania digitalizacji tego samego tytułu. Baza pozwala na wyszukiwanie według autora, tytułu, drukarzy, miejsca druku, z zakresu określonego czasu wydania²⁸⁴. Przechowywanie i dostęp do tych danych jest efektem projektu *DFG-Viewer*, dzięki czemu tworzona jest

²⁸² *Manuscripta Mediaevalia*. <http://www.manuscripta-mediaevalia.de/#/8> [dostęp: 09.02.2017]. Baza zawiera aktualnie ok. 90 tys. zachodnioeuropejskich rękopisów znajdujących się w przede wszystkim w niemieckich bibliotekach.

²⁸³ Fabian, Claudia: Der Masterplan: Digitalisierung mittelalterlichen Handschriften. *Zeitschrift für Bibliotheks- und Bibliographie* 62 (2016) H. 3, s. 113-122.

²⁸⁴ Zentrales Verzeichnis Digitalisierter Drucke – zvdd. <http://www.zvdd.de/startseite/> [dostęp: 09.02.2017]. Dane wprowadzane są na zasadzie dobrowolnego zgłoszenia bibliotek.

usługa polegająca na pobieraniu danych z rozproszonych repozytoriów poszczególnych bibliotek i innych instytucji. Początkowo w latach 2005-2008 projekt realizowały wspólnie Grupa Robocza Zbiór Druków Niemieckich (AG SDD), DFG, Centrala Systemu GBV w Getyndze oraz Centrum HBZ w Kolonii. Obecna, zmieniona wersja techniczna *Indeksu ZVDD* powstała w latach 2012-2014 przy finansowym wsparciu DFG i wydatnym udziale Biblioteki Państwowej i Uniwersyteckiej (SUB) w Getyndze.

Ogólny ogłąd rezultatów digitalizacji można uzyskać z wyszukiwania według stuleci (Zugang nach Jahrhundert) oraz kolekcje/zbiory (Kollektionen/ Sammlungen). Liczba tytułów dla poszczególnych wieków wynosi (stan na dzień 09.02.2017): XV w. – 4.807; XVI w. – 102.123; XVII w. – 223.992; XVIII w. – 330.456; XIX w. – 403.146; XX w. – 87.473; XXI w. – 23.908²⁸⁵. Na podstawie tych danych i szacunkowych założeń ilości tytułów w bazach VD16, VD17, VD18 (zob. powyżej) można stwierdzić, że Niemcy posiadają zdigitalizowane prawie w całości druki wydane w XVI i XVII w., a wiek XVIII zrealizowany jest w połowie. Znaczący jest tu wkład Bawarskiej Biblioteki Państwowej w Monachium, której Centrum Digitalizacji we współpracy z Google przeniosło do postaci cyfrowej ponad 900 tys. dzieł. Największym osiągnięciem tej biblioteki z lat 2006-2009 jest przede wszystkim masowa digitalizacja 20 tys. niemieckich druków z wieku XVI. Jako pierwsze w bazie znalazły się druki sprzed okresu reformacji, z lat 1501–1517, z uwagi na treść i uwarunkowania kulturowe stanowią one bowiem pewien zamknięty, odrębny dział. Drugi etap projektu zrealizowany w latach 2007–2009 obejmował druki z lat 1518–1600 i dotyczył ponad 36 tys. wydań. Skanowanie odbywało się za pomocą wydajnego robota, przy skrupulatnym przestrzeganiu technik chroniących starodruki, możliwym dzięki ściślejszej współpracy z Instytutem Konserwacji Książki i Rękopisów monachijskiej biblioteki²⁸⁶.

Cytowany *Zentrales Verzeichnis Digitalisierter Drucke* zestawia również materiały w układzie kolekcji (np. Monumenta Germaniae Historica, Źródła do Leibniza, Saxonica) i rodzajów zbiorów (rękopisy, mapy, czasopisma biologiczne), podawane według bibliotek. Można więc na tej podstawie zorientować się w liczebności i zawartości dokumentów digitalizowanych przez biblioteki uniwersyteckie. W grupie tej wymienione są: Biblioteka Państwowa i Uniwersytecka (SUB) w Getyndze, Saksońska Biblioteka Krajowa, Państwowa i Uniwersytecka (SLUB) w Dreźnie, Biblioteka Uniwersytecka i Krajowa w Halle, Biblioteka

²⁸⁵ Zugang nach Jahrhundert. <http://www.zvdd.de/startseite/> [dostęp: 09.02.2017].

²⁸⁶ Brantl, Marcus, Klaus, Ceynowa [et al.]: Massendigitalisierung deutscher Drucke des 16. Jahrhunderts – Ein Erfahrungsbericht der Bayerischen Staatsbibliothek. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 56 (2009) H. 6, s. 327–338; Brantl, Marcus, Astrid Schoger: Das Münchener Digitalisierungszentrum zwischen Produktion und Innovation. In: *Information – Innovation – Inspiration : 450 Jahre Bayerische Staatsbibliothek / Hrsg. von Rolf Griebel u. Klaus Ceynowa. – München, 2008, s. 253-280.*

Uniwersytecka w Lipsku, Biblioteka Państwowa i Uniwersytecka w Hamburgu, Biblioteki Uniwersyteckie w Heidelbergu, Tybindze, Fryburgu, Frankfurcie n/Menem, Kiel, Weimarze, Biblioteki Uniwersyteckie i Krajowe w Bonn, Düsseldorf, Münster, Darmstadt, Biblioteka Uniwersytecka i Miejska w Kolonii, Biblioteka Uniwersytetu Technicznego w Berlinie²⁸⁷. Są to więc biblioteki o bogatych zbiorach historycznych i specjalnych, pochodzących z dawnych księgozbiorów książęcych i elektoralnych. Dziś biblioteki te mają często w swej nazwie określenie państwowa lub krajowa. Druga grupa to biblioteki starych uniwersytetów Badenii – Wirtembergii, założonych w XIV-XV w. (Heidelberg -1386, Freiburg -1457, Tybinga -1477) czy Saksonii (Lipsk 1409). Na podstawie dokonanego przeglądu widać, że jednak nie wszystkie biblioteki przekazują dane o digitalizowanych zasobach, czego przykładem jest brak danych z Biblioteki Uniwersyteckiej i Krajowej Turynii w Jenie, która posiada nowoczesną pracownię i prowadzi digitalizację w szerokim wymiarze. Posiada bowiem cenne i unikalne zbiory pochodzące z biblioteki elektoralnej (*Bibliotheca Electoralis*), którą w znacznej części przeniesiono w 1549 r. z Wittenbergi do Jeny²⁸⁸.

Należy trochę szerzej przedstawić dokonania uniwersyteckich Bibliotek w Getyndze i Dreźnie z uwagi na ich własne dokonania w zakresie digitalizacji oraz udział w pracach gremium *Kompetenznetzwerk* Niemieckiej Biblioteki Cyfrowej. Obydwie mają w nazwie przymiotnik „państwowa”, co oznacza podejmowanie i realizację przez nie zadań o znaczeniu szerszym niż wymiar lokalny i krajowy (landowy).

Biblioteka Państwowa i Uniwersytecka (SUB) w Getyndze jest organizacyjnie zaangażowana w wielu ogólnoniemieckich projektach z różnych dziedzin bibliotekarstwa, a w zakresie digitalizacji zapewnia obsługę bazy danych VD17, katalogu ZVDD i digitalizuje własne zbiory historyczne, zwłaszcza z XVII i XVIII w. W 1997 r. zostało założone w jej strukturze centrum *Göttinger Digitalisierungszentrum* (GDZ) pod kierownictwem dra Norberta Lossau, mające znaczenie międzynarodowe w zakresie kompetencji i usług na polu retrodigitalizacji²⁸⁹. Dużym przedsięwzięciem było udostępnienie w postaci cyfrowej pełnych ciągów 736 tytułów naukowych czasopism (ponad 928 tys. artykułów, 6,4 mln stron) w bazie o nazwie *DigiZeitschriften. Das Deutsche Digitale Zeitschriftenarchiv*, na wzór amerykańskiego JSTOR (Journal Storage)²⁹⁰. Baza zawiera dobrany zestaw tytułów czasopism najbardziej

²⁸⁷ Kollektionen/Sammlungen. <http://www.zvdd.de/dms/browsen/> [dostęp: 09.02.2017].

²⁸⁸ ThULB. Digitalisierungszentrum. <http://www.thulb.uni-jena.de/Wir+%C3%BCber+uns/Digitalisierungszentrum.html> [dostęp: 09.02.2017].

²⁸⁹ Göttinger Digitalisierungszentrum. <https://www.sub.uni-goettingen.de/kopieren-digitalisieren/goettinger-digitalisierungszentrum/> [dostęp: 09.02.2017].

²⁹⁰ DigiZeitschriften. Das Deutsche Digitale Zeitschriftenarchiv. <https://www.digiZeitschriften.de/startseite/> [dostęp: 09.02.2017].

reprezentatywnych dla ponad dwudziestu dziedzin nauki, najczęściej wykorzystywanych przez studentów i naukowców. *DigiZeitschriften* jest udostępniana na zasadzie subskrypcji innym bibliotekom i instytucjom.

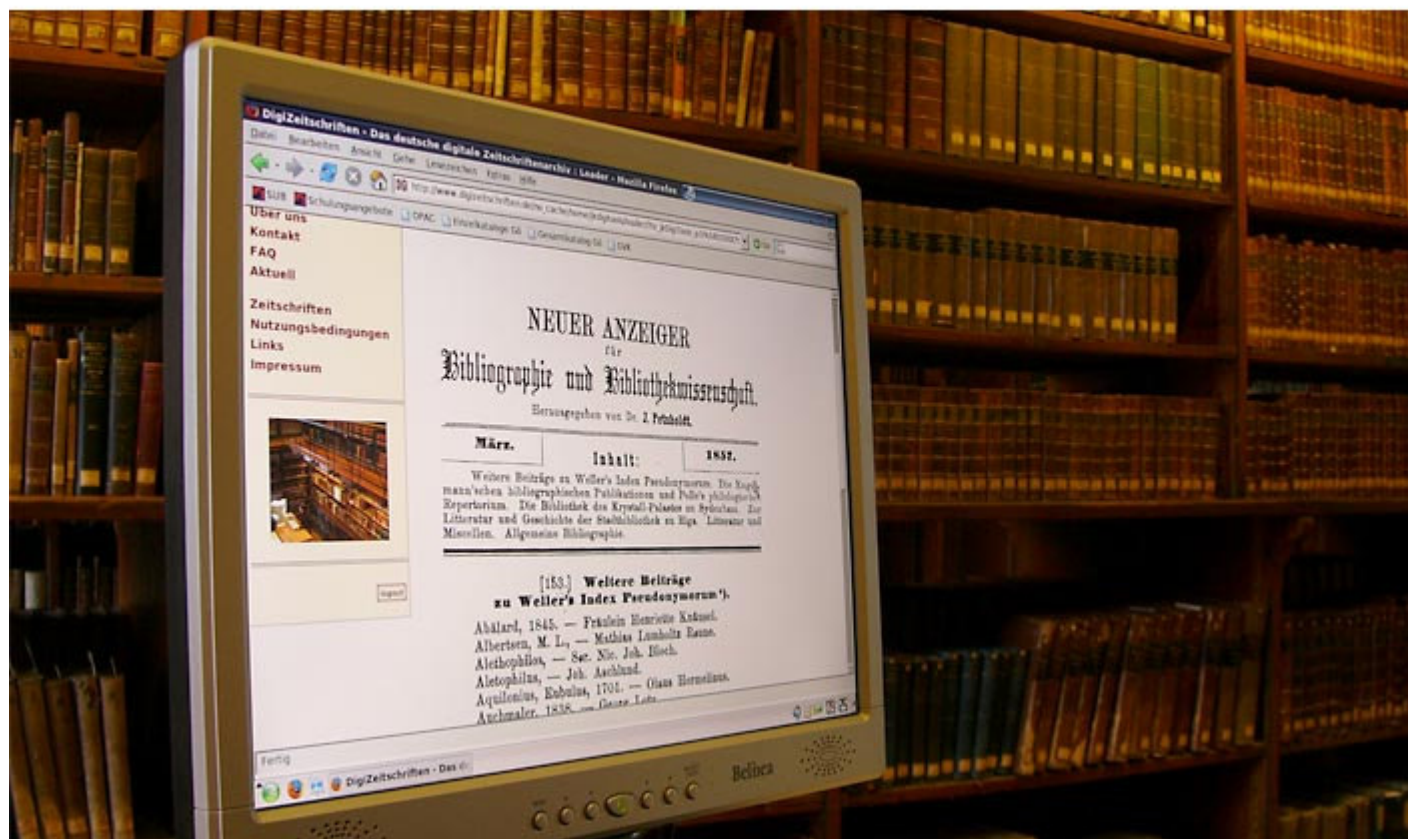
Saksońska Biblioteka Krajowa, Państwowa i Uniwersytecka (SLUB) w Dreźnie należy do największych bibliotek naukowych w Niemczech. Pełni jednocześnie funkcję biblioteki Uniwersytetu Technicznego, biblioteki krajowej Saksonii oraz znaczącego ośrodka innowacji i centrum koordynacji dla wielu projektów bibliotekarstwa niemieckiego. Jej dokonania w dziedzinie digitalizacji liczą 86.725 tytułów (151.897 tomów) oraz 1,8 mln jednostek zbiorów graficznych, fotografii, map i rysunków²⁹¹. SLUB tworzy bazę danych *Deutsche Fotothek*, której geneza sięga do dokumentów założonego w 1924 r. archiwum fotografii. Zawiera prace najbardziej znanych fotografów niemieckich i pracujących w Niemczech, szczególnie z dziedziny sztuki, architektury, historii muzyki, techniki i gospodarki oraz dotyczących regionu Saksonii. Prowadzi również digitalizację różnego rodzaju zbiorów związanych z Saksonią, czyli *Saxonica*, które liczą już ponad 40 tys. obiektów. Biblioteka ta uczestniczy także w digitalizacji historycznych gazet i włączyła się do projektu tworzenia portalu z dostępem i możliwością wyszukiwania w pełnych tekstach oraz fotografiach. Chodzi o przywrócenie tych treści w obszarze kultury i nauki, by na nowo zostały one odkryte i wykorzystane z zastosowaniem metod cyfrowej humanistyki. W języku niemieckim określane jako *Anzeiger*, *Nachrichten*, *Allgemeine Zeitung* ukazywały się codziennie lub co tydzień i informowały o tym, co dzieje się na świecie. W 1650 r. ukazała się w Lipsku gazeta o tytule „Einkommenden Zeitungen”, wychodziła regularnie sześć razy w tygodniu i jest uważana za najstarszy dziennik niemiecki. W projekcie finansowanym przez DFG chodzi też o integrację już wykonanych, pojedynczych i regionalnych prac nad digitalizacją gazet oraz utworzenie jednego portalu w ramach Niemieckiej Biblioteki Cyfrowej. Przedsięwzięcie jest ogromne, ponieważ szacunkowa liczba stron gazet wydanych w Niemczech od 1600 do 1945 r. wynosi 300 mln²⁹².

Podsumowując dokonania w zakresie digitalizacji, trzeba podkreślić, że wszystkie biblioteki naukowe zjednoczyły się od 2006 r. wokół szerokiego programu kompleksowej retrodigitalizacji, który prowadzony jest w kooperacji i z uwzględnieniem całościowej polityki, wypracowanej wspólnie z instytucjami odpowiedzialnymi za jej kształtowanie i finansowanie. Szczególna rola przypada tu DFG, bibliotekom o zadaniach narodowych oraz wielu znaczą-

²⁹¹ SLUB. Digitale Sammlungen. Kollektionen. <http://digital.slub-dresden.de/kollektionen/> [dostęp: 09.02.2017].

²⁹² Bürger, Thomas: Zeitungsdigitalisierung als Herausforderung und Chance für Wissenschaft und Kultur. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 63 (2016) H. 3, s. 123-132.

cym bibliotekom uniwersyteckim. Dzięki systematycznej realizacji celowych projektów, postępy w digitalizacji spuścizny naukowej i kulturalnej są w Niemczech niewątpliwie duże, a przede wszystkim widziane w szerokiej perspektywie transformacji cyfrowej, służącej długotrwałej poprawie infrastruktury dla nauki. Uważa się, że digitalizacja nie jest zakończona i będzie zadaniem dla jeszcze następnej generacji bibliotekarzy, kontynuowanym po to, żeby w sieci były dostępne maksymalnie wszystkie zbiory rękopisów, starodruków, akt, dokumentów, ksiąg urzędowych, spuścizn, autografów, map, plakatów, fotografii, grafik i muzykaliów. Jest to konieczne, by *Digital Turn* (cyfrowy zwrot) nastąpił w nauczaniu i badaniach w dziedzinie humanistyki i kultury. Digitalizacja musi być prowadzona według określonych kryteriów technicznych i organizacyjnych. Dlatego wszystkie projekty DFG zawierają wymogi stosowania właściwych standardów, zasadę nie dublowania digitalizacji tych samych dokumentów oraz zapewnienie otwartego dostępu.

Ilustracja ze strony internetowej *Zentrales Verzeichnis Digitalisierter Drucke*²⁹³.

²⁹³ Źródło: *Zentrales Verzeichnis Digitalisierter Drucke*. <http://www.zvdd.de/startseite/> [dostęp: 12.01.2017].

3.2.4. Udostępnianie

Kolejne zadania bibliotek, na które duży wpływ miała praca w sieci i kooperacja, podnosząc jednocześnie jakość i efektywność usług, to wypożyczanie międzybiblioteczne i dostarczanie dokumentów oraz dostęp do informacji elektronicznej.

Wypożyczanie międzybiblioteczne (Fernleihe, Leihverkehr) jest usługą działającą w wymiarze regionalnym (administrowane przez centrale systemów bibliotecznych) oraz szerzej, w skali całej federacji niemieckiej i międzynarodowej. Stanowi kooperatywne przedsięwzięcie przede wszystkim bibliotek naukowych i kieruje nim kilka central regionalnych²⁹⁴. W zamawianiu artykułów z czasopism podstawę stanowi Baza Danych Czasopism (ZDB). Statystyki wypożyczeń międzybibliotecznych są bardzo wysokie, wynoszące rocznie nawet ponad 2,6 mln zrealizowanych zamówień (2011). Zasadniczy wpływ na to ma powszechna dostępność tej usługi i możliwość złożenia zamówienia przez każdego zarejestrowanego w bibliotece użytkownika, bez pośrednictwa bibliotekarzy i konieczności przychodzenia do biblioteki. Czynność zamawiania wykonuje sam czytelnik na formularzu online dostępnym w katalogu jednego z sześciu regionalnych systemów bibliotecznych. W przypadku braku tytułu pojawia się opcja kierująca w pierwszej kolejności do bibliotek danego regionu, a dopiero w dalszej do innych związków bibliotecznych. Procedura zamawiania jest automatyczna i odbywa się przez serwery regionalne połączone ze sobą w sieci. Dostarczanie dokumentów ułatwia uzgodniona dla całej federacji logistyka transportu książek i kopii o nazwie „Büchertransportdienst Deutschland” (BTD), prowadząca codzienną wysyłkę specjalnymi kontenerami z książkami (Containerversand), w czym bierze udział także transport prywatny. Czas realizacji na obszarze Niemiec trwa od trzech do pięciu dni²⁹⁵.

Podstawy prawne wypożyczeń międzybibliotecznych, traktowanych jako część infrastruktury informacyjnej, zawiera regulamin (Leihverkehrsordnung - LVO) zatwierdzony

²⁹⁴ Deutsche Leihverkehrszentralen und Zulassung zum Deutschen Leihverkehr. <http://sigel.staatsbibliothek-berlin.de/leihverkehr/leihverkehrszentralen/>; Fernleihe. <https://www.hbz-nrw.de/produkte/fernleihe/online-fernleihe> [dostęp: 20.01.2017].

²⁹⁵ Hohoff, Ulrich: Strukturen und Entwicklungen des wissenschaftlichen Bibliothekssektors. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement, Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016. s. 53-54.

przez Konferencję Ministrów Kultury (Kultusministerkonferenz - KMK)²⁹⁶. Organizacja wypożyczeń oparta jest na zasadzie wzajemności świadczeń między bibliotekami. W pierwszej kolejności zamówienia realizowane są na poziomie regionalnym i pobierane są tzw. opłaty ochronne (rodzaj kaucji), a dochody z wpływów dzielone są między biblioteki zamawiające i wypożyczające. Aby uczestniczyć w tak zorganizowanej procedurze wypożyczeń, biblioteka musi uzyskać pozwolenie i spełniać wymagane warunki. Podstawowym kryterium dopuszczenia do systemu wypożyczeń jest rejestracja biblioteki i zapewnienie obsady wykwalifikowanego pracownika. Wydawanie zezwoleń i decyzja o włączeniu danej biblioteki do systemu wypożyczeń międzybibliotecznych pozostają w gestii urzędów krajowych.

W celu przyspieszenia dostarczania dokumentów bezpośrednio do użytkowników, biblioteki naukowe uruchomiły w 1997 r. inicjatywę federacji i landów o nazwie *subito*²⁹⁷. W usłudze tej rejestracja w bibliotece nie jest wymagana i osoby prywatne zamawiają potrzebne kopie artykułów i monografii na platformie internetowej. Materiały dostarczane są na adres prywatny po wniesieniu opłaty w określonym terminie. Z usług *subito* korzystają także biblioteki naukowe i w tym przypadku opłaty za realizację zamówień są niższe niż dla osób prywatnych. *Subito* jest stowarzyszeniem użyteczności publicznej, którego członkami są 42 uczestniczące aktywnie biblioteki. Rocznie dostarcza ok. 500 tys. artykułów z czasopism i książek.

W udostępnianiu biblioteki korzystają ze wspólnie tworzonych baz danych. Są nimi wymienione już wcześniej, baza danych czasopism (Zeitschriftendatenbank – ZDB) i biblioteka czasopism elektronicznych (Elektronische Zeitschriftenbibliothek - EZB) oraz administrowana na serwerze Biblioteki Uniwersytetu w Regensburgu, baza Infosystem (*Datenbank – Infosystem – DBIS*). Serwis DBIS umożliwia dostęp do naukowych baz danych, których programy posiadają funkcje przeszukiwania treści. Nie wykazuje spisów literatury w formie PDF lub dokumentów HTML bez funkcji wyszukiwawczych, ani też elektronicznych czasopism i książek. Jest on rozwijany przy wsparciu finansowym Bawarskiego Ministerstwa Nauki, Badań i Sztuki oraz DFG. Aktualnie DBIS udostępnia 12.186 baz, w tym 5.138 w otwartym dostępie w Internecie, a korzysta z niego 316 bibliotek²⁹⁸.

²⁹⁶ Regulamin wypożyczeń Republiki Federalnej Niemiec. Leihverkehrsordnung (LVO) zatwierdzony przez Konferencję Ministrów Kultury dnia 19.09.2003 r., w brzmieniu z 10.10.2008 r. www.kmk.org/fileadmin/Dateien/pdf/Themen/Hochschule/2003_09_19-Leihverkehrsordnung-LVO_01.pdf [dostęp: 30.04.2016].

²⁹⁷ Subito. <https://www.subito-doc.de/> [dostęp: 04.05.2016].

²⁹⁸ Datenbank-Infosystem (DBIS). Gesamtbestand in DBIS. http://dbis.uni-regensburg.de//index.php?bib_id=ub_r&colors=7&ocolors=40&ref=aktuell [dostęp: 12.02.2017].

DBIS można przeszukiwać według dziedzin, otrzymując wykaz baz wraz z podaniem możliwości dostępu do nich, oznaczonego za pomocą odpowiednich znaków i kolorów (analogicznie, jak w przypadku czasopism elektronicznych bazy EZB, znajdującej się także na serwerze BU w Regensburgu). Wyszczególnione są cztery możliwości korzystania: 1) otwarty dostęp w sieci Internetu; 2) w ramach zakupionych licencji; 3) dostęp płatny w ofercie *Pay-per-Use*; 4) otwarty dostęp na obszarze Niemiec (w ramach licencji narodowych, opłaconych przez DFG).

Wählen Sie Ihre gewünschten Zugangsarten in der momentan gültigen Einrichtung / Bibliothek aus.

Die Datenbank ist ...

- frei im Web
- lizenzpflichtig
- ein kostenpflichtiges Pay-per-Use-Angebot.
- deutschlandweit frei zugänglich (DFG-geförderte Nationallizenz).

Zestawienie opcji korzystania. Źródło: strona internetowa DBIS²⁹⁹.

Liczba baz z poszczególnych dziedzin wiedzy jest różna i wynosi przykładowo: *Nauka o informacji, książki, bibliotece, kodykologia* – 343 bazy; *historia* – 2017; *prawo* – 1132, *medycyna* - 818³⁰⁰.

Korzystanie z zasobów cyfrowych przez poszczególne biblioteki jest koordynowane przez centrale sześciu regionalnych systemów (związków) bibliotecznych. To one administrują i zarządzają nie tylko bazami z danymi katalogowymi bibliotek należących do systemu, lecz także innymi metadanymi, włączając w to elektroniczne czasopisma, bazy danych, e-books, digitalizowane zbiory historyczne i specjalne. Do tego należą również usługi testowania baz i wgrywania do katalogów bibliotecznych „obcych” danych (rekordów bibliograficznych), stanowiących ofertę elektronicznych publikacji do zakupienia na zasadzie licencji (chodzi o metodę gromadzenia *Patron-Driven-Acquisition*)³⁰¹.

²⁹⁹ DBIS: Zugangsarten. http://dbis.uni-regensburg.de//index.php?bib_id=alle&colors=3&ocolors=40&ref=choosebib [dostęp: 12.02.2017].

³⁰⁰ DBIS. Fachübersicht. http://dbis.uni-regensburg.de//fachliste.php?bib_id=alle&colors=3&ocolors=40&lett=l; http://dbis.uni-regensburg.de//dbliste.php?bib_id=ub_r&colors=7&ocolors=40&lett=f&gebiete=54 [dostęp: 12.02.2017].

³⁰¹ Hohoff, Ulrich: Strukturen und Entwicklungen des wissenschaftlichen Bibliothekssektors. In: *Praxishandbuch Bibliotheksmanagement*. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 51.

3. 3. Biblioteki i cyfrowa transformacja

Przyszłość bibliotek uniwersyteckich postrzegana jest w kontekście postępującej cyfryzacji w nauce (digitale Transformation). Używane często w ostatnich latach pojęcia *Open Science*, *eScience*, *Science 2.0* prezentują przemiany w kierunku cyfrowej nauki z różnego punktu widzenia. *Open Science* wspiera otwartość całego procesu badawczego w każdej jego fazie, jak tylko daleko to możliwe – otwarty dostęp do publikacji dla wszystkich, także do danych badawczych i narzędzi służących nauce, m.in. programów komputerowych. Natomiast pod pojęciem *eScience* rozumiane są zróżnicowane pola badawcze i ich dalszy rozwój w kontekście tworzenia i wykorzystywania technologii komputerowych w badaniach naukowych. Z kolei punkt ciężkości *Science 2.0* leży w badaniach nad oddziaływaniem mediów społecznościowych na proces badawczy i publikowanie naukowe. Wszystkie trzy aspekty łączy jedno, ujmują ważne procesy wewnątrz wspólnoty badawczej. Są nimi m.in. kroki w kierunku prawa zezwalającego na powtórne publikowanie; skracanie cyklu wydawniczego przez opcję publikowania e-only tylko w naukowych blogach i Wiki; powstawanie nowych typów publikacji, będących kompletnymi obiektami składającymi się z danych badawczych, programów, grafik, animacji i tekstów; tradycyjne wyszukiwanie stanie się rozszerzone o oceny użytkowników; sam proces dyskusji przyspieszy (nabierze tempa) i stanie się otwarty przez korzystanie z mediów społecznościowych³⁰².

Tendencje przyszłych zmian bibliotek naukowych zostały już zarysowane przy omawianiu konkretnych projektów, takich jak: 1) tworzenie usług informacji specjalistycznej (FID) w miejsce dotychczasowej dziedzinowej specjalizacji zbiorów (SSG); 2) nowa struktura informacyjna zastępująca sześć regionalnych systemów bibliotecznych, stanowiąca centralną ofertę i bazę nowych usług dla całej Federacji; 3) programy digitalizacji zbiorów historycznych. Wszystkie te projekty są wynikiem prowadzonej przez państwo polityki bibliotecznej. To właśnie gremia doradcze w zakresie polityki naukowej oraz instytucje zarządzające nauką przygotowywały już od 2008 r. plan infrastruktury dla nauki i badań, jaki potrzebny jest z punktu widzenia całego państwa w perspektywie roku 2020. Szukając odpowiedzi na to

³⁰² Tochtermann, Klaus: Science2.0 – 10 Thesen für Informationsinfrastruktureinrichtungen der Zukunft. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 2 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 1013-1021; Drees, Bastian: Zukunft der Informationsinfrastrukturen : das deutsche Bibliothekswesen im digitalen Zeitalter. *Perspektive Bibliothek* 5.1 (2016), s. 25-48. <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/bibliothek/article/view/31385/pdf> [dostęp: 01.02.2017].

pytanie, wyciągnięto wnioski na przyszłość dotyczące tworzenia możliwie najlepszego otoczenia dla działalności naukowej³⁰³.

Dla bibliotek uniwersyteckich proces ten jest ważny w dwóch aspektach. Z jednej strony mają one świadomość bycia usługodawcą na rzecz nauki, którego świadczenia powinny zapewniać nauce potrzebne źródła, specjalistyczną literaturę, informację i licencje. Z drugiej strony nauka jest uzależniona od tego, czy biblioteki uczestnicząc w tym procesie i asystując nauce w fazie wstępnej badań, utrzymają dostęp do istotnych źródeł na aktualnym stanie badań. Biblioteki włączyły się do debaty o przyszłą strukturę informacyjną w Niemczech, wiedząc, że rzeczywistość zmienia się, a ich rola we wspieraniu badań naukowych pozostaje daleko poza własną siedzibą, czyli jest w sieci. Co jeszcze znamienne, to zdawanie sobie sprawy z tego, że infrastrukturę dla nauki mogą też przygotować inne niż biblioteki instytucje. Do nich należą na uniwersytetach jednostki administracyjne, centra komputerowe, czy ponadregionalne dziedzinowe instytucje badawcze lub organizacja czysto techniczna, którą jest Deutsches Forschungsnetz (DFN), rozwijająca i utrzymująca niemiecką sieć badawczą jako jednolitą platformę komunikacji.

Dyskusja nad planowaną infrastrukturą informacyjną odbywała się wokół funkcjonowania jednej, centralnej instytucji dla całej federacji. Planowanie ogólnoniemieckich zadań opierało się zarówno na istniejącej strukturze, jak i w pewnej części na nowo tworzonej. Wypracowanie przyszłościowego programu wymagało współpracy wielu ośrodków. Zaangażowane były zarówno Wspólna Konferencja Nauki (Gemeinsame Wissenschaftskonferenz des Bundes und der Länder – GWK), jak i Rada Naukowa (Wissenschaftsrat). GWK zwróciła się do Wspólnoty Leibniza (Leibniz Gemeinschaft) o koordynację prac nad założeniami nowej infrastruktury informacyjnej w Niemczech. Uczestniczyli w nich także wybrani przedstawiciele wielu instytucji naukowych jako eksperci i użytkownicy informacji, powołani do specjalnej komisji (Kommission Zukunft der Informationsinfrastruktur). Ta właśnie komisja przedstawiła w kwietniu 2011 r. swoją całościową koncepcję pod tytułem „Gesamtkonzept für die Informationsinfrastruktur in Deutschland”³⁰⁴, wzorowaną na planach UE o nazwie

³⁰³ Weingart, Peter: Die Situation und Entwicklung wissenschaftlicher Bibliotheken. In: Wissenschaftliches Publizieren : zwischen Digitalisierung, Leistungsmessung, Ökonomisierung und mediale Beobachtung. / (Hrsg.) Peter Weingart, Niels Taubert. – Berlin ; Boston : De Gruyter Akademie Forschung, 2016, s. 103-122. [dostępny online] <https://www.degruyter.com/viewbooktoc/product/463455> [dostęp: 14.02.2017].

³⁰⁴ Gesamtkonzept für die Informationsinfrastruktur in Deutschland : Empfehlungen der Kommission Zukunft der Informationsinfrastruktur im Auftrag der Gemeinsamen Wissenschaftskonferenz des Bundes und der Länder. s. 254. http://www.allianzinitiative.de/fileadmin/user_upload/www.allianzinitiative.de/KII_Gesamtkonzept.pdf [dostęp: 19.02.2017].

European Strategy Forum on Research Infrastructures (ESFRI). Wyróżniono w niej osiem zakresów działalności:

- licencje
- hosting / długoterminowa archiwizacja
- materiały nietekstowe
- retrodigitalizacja / kulturowe dziedzictwo
- wirtualne środowiska badawcze
- Open Access
- dane badawcze
- kompetencje informacyjne / kształcenie³⁰⁵.

Wobec przedstawionej całościowej koncepcji infrastruktury informacyjnej krytyczne stanowisko wyraziła sekcja czwarta Niemieckiego Związku Bibliotek (DBV), skupiająca biblioteki szkół wyższych. Jednym z zarzutów był brak udziału bibliotek uczelnianych przy jej powstawaniu i niewielki udział użytkowników ze środowiska naukowego. Uważano też za problematyczne uwzględnianie tylko perspektywy badań naukowych i mówienie o infrastrukturze badawczej. Ustosunkowano się do zaleceń każdego z wymienionych ośmiu pól działalności i zaproponowano, żeby w praktycznych rozwiązaniach typu „know-how” skorzystać z doświadczeń bibliotek³⁰⁶. Po kilku miesiącach WR dokonała ostatecznej modyfikacji koncepcji, która polegała na zmianach częściowych i uzupełnieniach. Dokument z dnia 13 lipca 2012 r. stanowią zalecenia rozwoju do 2020 r., zatytułowane „Empfehlungen zur Weiterentwicklung der wissenschaftlichen Informationsinfrastrukturen in Deutschland bis 2020“. Dotyczą one czterech zadań zorientowanych na badania:

- zbiory, zachowanie i dostępność tradycyjnych mediów i obiektów (nicht-digitale Medien und Objekte);
- transformacja cyfrowa;
- dane badawcze;
- archiwizacja i długoterminowa dostępność danych³⁰⁷.

³⁰⁵ Tamże, s. 7.

³⁰⁶ Deutscher Bibliotheksverband 2012. „Hochschulbibliotheken und die Entwicklung der Informationsinfrastruktur in Deutschland“. http://www.bibliotheksverband.de/fileadmin/user_upload/Sektionen/sektion4/Publikationen/2012_05_30_Stellungnahme_HSB_zuKII_finale_Version.pdf [dostęp: 07.05.2016]; Hochhof, Ulrich: Strukturen und Entwicklung des wissenschaftlichen Bibliothekssektors. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 62.

³⁰⁷ Wissenschaftsrat 2012: „Empfehlungen zur Weiterentwicklung der wissenschaftlichen Informationsinfrastrukturen in Deutschland bis 2020“ s. 45-61. <http://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/2359-12.pdf> [dostęp: 06.05.2016]; Infrastruktura składał się z następujących elementów: „Demzufolge gehören insbesondere a) wissenschaftliche Datenerhebungen, Datensammlungen und (Bild-)Datenbanken einschließlich Forschungsda-

Otwarte pozostawało pytanie, czy nowa infrastruktura informacyjna powinna stanowić jednolitą platformę, czy podzieloną według dużych dziedzin wiedzy takich jak: nauki humanistyczne, społeczne, przyrodnicze, o życiu i techniczne. Inne kryterium podziału mogła stanowić typologia metod badawczych, które wymagają zróżnicowanych danych, literatury i materiałów. W tym kryterium wymieniono metody eksperymentalne, symulacje, metody obserwacyjne, hermeneutyczno-interpretacyjne, pojęciowo-teoretyczne i metody przedstawiające. Ostatecznie jednak nie zastosowano żadnych podziałów i zdecydowano o budowie jednej wielodziedzinowej platformy.

W zaleceniach WR biblioteki określone zostały jako nieodzowne i stanowiące ważną część systemu nauki. Wcześniejsze obawy o pozycję bibliotek wynikały z braku świadczenia przez nie wszystkich usług, jakich oczekuje współczesna nauka. Chodzi tu o sprawę przypomnianą wielokrotnie przez WR, aby infrastrukturę badawczą zaliczyć do infrastruktury informacyjnej i wskazać dla niej właściwe miejsce na uniwersytetach i szkołach wyższych. Chodzi o wzajemne oddziaływanie między instytucjami infrastruktury i środowiskiem badaczy. W skali ogólnej nowe zalecenia Rady Naukowej (WR) sprowadzały się do trzech kwestii. Po pierwsze, wezwała ona rząd centralny i landy do zapewnienia podstawowego finansowania wprowadzanych zmian na uczelniach oraz do uwzględnienia w przyszłości dodatkowych kosztów z tym związanych. Po drugie, zaleciła powołanie strategicznego gremium jako ośrodka decyzyjnego w formie rady ds. infrastruktury informacyjnej. I trzecia sprawa, jednostka odpowiedzialna w przyszłości za zarządzanie i koordynację nowej struktury powinna zostać wyłoniona w konkursie lub przetargu³⁰⁸.

Również postulat konkretnych działań zawierało stanowisko Rady Naukowej (Wissenschaftsrat) w sprawie usług bibliotecznych na rzecz ogólnoniemieckiej struktury informacyjnej. Padła wówczas propozycja powołania do życia połączonego systemu ponadregionalnych usług w obszarach:

1. Publikowanie elektroniczne na uniwersytetach. Hosting, administrowanie licencjami i dostęпами do zasobów Open Access oraz repozytoriów, a także o digitalizację i długoterminową archiwizację danych.

ten- und Datenservicezentren, b) Archive, Bibliotheken, objektbezogene Sammlungen und Fachinformationszentren samt der auf a) und b) bezogenen Forschung sowie c) Simulationsdaten und -datenbanken zu den Informationsinfrastrukturen.“, s.17-18.

³⁰⁸ Tochtermann, Klaus: Zehn Thesen zum zukünftigen Profil von wissenschaftlichen Informationsinfrastruktureinrichtungen mit überregionaler Bedeutung (28.08.2013 r.) <https://www.zbw-mediatalk.eu/2013/08/klaus-tochtermann-zehn-thesen-zum-zukunfftigen-profil-von-wissenschaftlichen-informationsinfrastruktureinrichtungen-mit-uberregionaler-bedeutung/> [dostęp: 25.02.2017]. Autor prezentuje w postaci 10 tez konsekwencje dla bibliotek po przejściu na ponadregionalną infrastrukturę informacji na rzecz nauki.

2. Wirtualna przestrzeń badań i nauczania. Rozpoczęcie opracowania danych badawczych i zapewnienie do nich dostępu.
3. Użytkownicy. Ułatwianie korzystania z rozproszonych źródeł informacji przez rozwój nowej generacji portali umożliwiających wyszukiwanie. Zastosowanie sieci semantycznych i socjalnych w nowych zadaniach³⁰⁹.

Polecenia otrzymała też Niemiecka Wspólnota Badawcza (DFG), finansująca projekty biblioteczne, aby zwiększyła fundusze na transformację cyfrową przez kolejne dziesięć lat oraz na rozwój standardów digitalizacji³¹⁰.

Przytoczone zalecenia Rady Naukowej można ocenić jako wyraz „dobrej woli i dobrych rad”, które w praktyce najczęściej pozostają tylko na papierze. Tak jednak nie jest w warunkach podziału kompetencji władzy w Niemczech. W ten właśnie sposób rozpoczyna się większość projektów o ważnym znaczeniu dla przyszłości. Gremia doradcze, a takim jest Rada Naukowa, po przeprowadzonych konsultacjach i ekspertyzach wydają zalecenia, których realizacja spoczywa na instytucjach władzy na poziomie centralnym i landów. To one muszą uruchomić finansowanie, znaleźć modele realizacji wytyczonych celów i podjąć współpracę z uczelniami. W zaleceniach zawsze zdecydowanie podkreślane jest utrzymanie dostatecznego finansowania przez obydwie ośrodki władzy (Bund-Land) i konieczność kooperacji bibliotek. Odnośnie zbiorów „nie cyfrowych”, które w niemieckich bibliotekach uniwersyteckich obejmują bogate i unikalne zabytki kultury piśmienniczej, akcentowane są dwa aspekty działań. Jednym z nich jest retrodigitalizacja, ważna z punktu widzenia zarówno ich ochrony, jak i lepszej dostępności dla badaczy oraz zapewniająca tym dokumentom obecność w komunikacji naukowej w przyszłości. Drugi dotyczy zabiegów konserwatorskich i restauracji historycznych zbiorów. Transformację cyfrową ma wzmocnić tworzenie repozytoriów instytucjonalnych na uczelniach i retrodigitalizacja, którą DFG będzie finansować w ciągu kolejnych dziesięciu lat, z pierwszeństwem dla projektów dotyczących zbiorów o priorytetowym znaczeniu dla badań. Dane badawcze są w tym kontekście tematem stosunkowo nowym i jednocześnie nowym zadaniem dla uniwersytetów i bibliotek. Istotą sprawy jest dbanie o maksymalną dostępność i jawność danych badawczych, ponieważ nauka potrzebuje transparentności pochodzenia danych badawczych, w tym także jasno tworzonych dla nich metadanych. A w

³⁰⁹ Wissenschaftsrat: Übergreifende Empfehlungen zu Informationsinfrastrukturen. – Bonn, 2011 <http://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/10466-11.pdf>; WR: Perspektiven des deutschen Wissenschaftssystem, Bonn, 2013 <http://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/10463-11.pdf> [dostęp: 19.02.2017]. Jest to dokument z 12.07.2013 r. dotyczący najważniejszych instytucji systemu nauki w Niemczech.

³¹⁰ Hohoff, Ulrich: Strukturen und Entwicklungen des wissenschaftlichen Bibliothekssektors. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner (Hrsg.). – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016. s. 59-61.

tym zakresie są pewne braki, szczególnie w naukach społecznych, gdzie zbierane i tworzone dane stają się dla innych niedostępne już po krótkim czasie. Propozycje WR dotyczą wypracowania standardów i metod doboru danych badawczych o wysokiej wartości, ich publikowania (także w Open Access) oraz budowy federalnej, całościowej infrastruktury ich bezpiecznego przechowywania i udostępniania. Kolejnym nowym zadaniem bibliotek uniwersyteckich jest długoterminowa archiwizacja i długoterminowa dostępność danych cyfrowych. W Niemczech działa sieć kompetencji *Nestor* na rzecz tworzenia standardów i rozwijania kwalifikacji w zakresie zachowania danych cyfrowych, która skupia współpracujące ze sobą instytucje. Ten rodzaj działalności docenia Rada Naukowa i dlatego zaleca uczelniom i bibliotekom, aby umowy zawierane na realizację projektów zawierały również zapisy o potrzebie długoterminowej archiwizacji danych, po to, aby w przyszłości przyznawano dodatkowe fundusze także na ten cel. Taka sama sugestia dotyczy podstawowego finansowania szkół wyższych, chodzi w tym przypadku o pewien procentowy wzrost ich budżetu na archiwizację danych.

Cztery z zasygnalizowanych tematów ważnych w przyszłości – Open Access, publikowanie elektroniczne, dane badawcze i długoterminowa archiwizacja - stanowią przedmiot szerszego omówienia w dalszej części tekstu.

Daleko idąca transformacja cyfrowa procesów tworzenia, rozpowszechniania i korzystania z wiedzy oraz rozwój zasobów informacji dostępnej w sieci w każdym czasie i miejscu (wszechobecnej), stawia przed bibliotekami pytanie, czy będą one nadal potrzebne jako pośrednik w udostępnianiu mediów i przekazywaniu informacji, wiedzy, kompetencji. Są to pytania wybiegające w dalszą przyszłość i ciekawie zadaje je Klaus Ceynowa, traktując jednocześnie o wyzwaniach, jak i szansach dla bibliotek³¹¹. Konsekwencje oddziaływania na biblioteki takich czynników jak prędkość zmian, tempo innowacji, mobilność życia – ujął w następujących punktach:

1. Biblioteka jako pośrednik (Intermediär), ogniwo w łańcuchu prowadzącym do korzystania z książki. Od wielu stuleci biblioteka jest uprzywilejowanym miejscem, ponieważ ten, kto szukał godnej zaufania informacji zmaterializowanej w książce, odwiedzał bibliotekę. Bez biblioteki nie były możliwe badania i studiowanie, w tym znaczeniu stanowiła swego rodzaju monopol. Wysoką pozycję w środowisku akademickim wyraża cytowana

³¹¹ Ceynowa, Klaus: Wissen und Information im Digitalen Zeitalter – Herausforderungen und Chancen für die Bibliothek der Zukunft. In: : Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 2 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 999-1012.

już metafora „biblioteka jako serce uniwersytetu” (Bibliothek als „Herz der Universität”).

2. Dezintermediacja cyfrowa (digitale Disintermediation) oznacza wyeliminowanie pośredników w procesie dostarczania informacji. Wynika ona z pytania, czy w czasach globalnej sieci są potrzebni pośrednicy?
3. Działanie w przestrzeni informacji bez granic. Prognozuje się, że elektroniczne książki i czasopisma, które dzisiaj znamy oraz modele licencyjne dziś stosowane, stanowią formę przejściową³¹².
4. Czy Open Access będzie przyszłym i dominującym paradygmatem publikowania?
5. Wyzwania mobilnego Internetu, obok cyfrowej dezintermediacji stoimy przed przejściem do „Post-PC-World”. Klasyczny dostęp do sieci poprzez stację roboczą i laptop będzie zastępowany przez korzystanie z „Mobile Devices” (smartphony i tablety) oraz nowe usługi mobilnych zastosowań.
6. Biblioteka jako miejsce (Bibliothek als Ort), czyli jako fizyczna przestrzeń. W sytuacji mobilnego Internetu i digitalizacji zasobów bibliotecznych, wypada raczej szukać nowego profilu działań.
7. Strategie przyszłości. W nadchodzących latach biblioteki będą musiały w dalszym ciągu definiować swój profil usług dosłownie na nowo, by w przyszłości pozostać faktorem nie do zastąpienia w życiu kulturalnym i naukowym.

³¹² Ceynowa, Klaus: Der Text ist tot. Es lebe das Wissen! *Hohe Luft : Philosophie-Zeitschrift* (2014) H. 1, s. 52-57.

Rozdział IV

ORGANIZACJA I ZARZĄDZANIE BIBLIOTEKĄ – WYBRANE PROBLEMY

Zmiany w strukturze i organizacji bibliotek uniwersyteckich następowały od połowy lat 90. XX w. pod wpływem równoczesnego oddziaływania kilku czynników. Nowe projekty zarządzania oparte na wskaźnikach jakości polegały na przejmowaniu standardowych modeli z ekonomiki przedsiębiorstw, takich jak zrównoważona karta wyników (*Balanced Scorecard*) i kompleksowe zarządzanie jakością (*Qualitätsmanagementsystem*). Rozwój nowych usług następował w związku z rosnącymi zasobami informacji elektronicznej i prowadzeniem działalności zorientowanej na użytkownika. Procesy te wpłynęły także na zmiany w tradycyjnych zadaniach fachreferentów. Gromadzenie zbiorów przestało być „królewską dyscypliną” zarezerwowaną tylko dla fachreferentów, a w metodach i technikach pracy podlegało trendom zachodzącym na rynku mediów. Zaczęły funkcjonować nowe paradygmaty gromadzenia, które wyraża określenie „access versus ownership” i metoda Patron-Driven-Acquisition (PDA). Warto te procesy przedstawić w szerszym – także ekonomicznym kontekście tzw. kryzysu czasopism – po to, by ukazać nowe i pełne wyzwania warunki, do których biblioteki musiały się organizacyjnie przystosować.

4.1. Biblioteka jako organizacja efektywna

Struktura i procesy

Biblioteka jako organizacja opiera swoje działanie na zdefiniowaniu celu, określeniu swojej struktury (*Aufbauorganisation*) i jasno sprecyzowanym przebiegu procesów (*Ablauforganisation*). Głównym wyzwaniem dla zarządzania biblioteką jest nadanie odpowiednich ram procesom organizacyjnym przez planowanie, kierowanie ludźmi i wykorzystanie środków zgodnie z potrzebami (prawidłowa gospodarka budżetowa). Ważne dla organizacji są decyzje o tym, które zadania biblioteka wykonuje sama, w ramach kooperacji, a które przenosi na zewnątrz (*Outsourcing*). Uważa się, że struktura organizacyjna bibliotek nie jest celem samym w sobie, jej istotą jest zagwarantowanie optymalnego przebiegu procesów³¹³. Ustalo-

³¹³ Temat organizacji bibliotek akademickich podejmowany w literaturze polskiej m.in. przez autorów: Wojciechowski, Jacek: Biblioteki akademickie: obszary kooperacji. *Przegląd Biblioteczny* 2012, z. 4, s. 477-492; Wojciechowski, Jacek: Uczelniana sieć biblioteczna. *Biblioteka* 2012, Nr 16 (26), s. 83-115.

<http://pressto.amu.edu.pl/index.php/b/article/view/395/0> [dostęp: 17.12.2016].

Jazdon, Artur: Nowoczesna organizacja bibliotek szkoły wyższej na przykładzie Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, „*Roczniki Biblioteczne*” 1993, z. 1/2 s. 3-15.

ny podział pracy, składający się na poszczególne procesy, powinna ona ująć w funkcjonalną całość i połączyć przez określenie odpowiedzialności i kompetencji. Struktura nadaje pojedynczym jednostkom pewien porządek, najczęściej hierarchiczny, kształtuje tym samym system kierowniczy, wyznaczając stanowiska z kompetencjami do wydawania poleceń i decyzji oraz drogi komunikacji. Najbardziej znaną jest struktura liniowa, hierarchiczna, z bezpośrednią podległością mniejszych podjednostek w układzie pionowym, bez zadań przekrojowych. Ostatnie dziesięciolecia przyniosły mniej lub bardziej radykalne jej reformy. Najczęściej wybierano pragmatyczne rozwiązania w formie tworzenia stanowisk z funkcjami przekrojowymi lub łączącymi (Querschnitts- und Schnittstellenfunktionen) wewnątrz struktur liniowych. W niektórych bibliotekach powstało wiele takich stanowisk o zadaniach wykraczających poza jedną jednostkę organizacyjną, o nazwach Stabsstellen, Querschnittsfunktionen oraz grup roboczych (Arbeitsgruppen). Bodźcem do tworzenia nowych zespołów zadaniowych było rosnące znaczenie projektów realizowanych w określonych terminach i dodatkowo finansowanych³¹⁴.

Dalszą zmianą w jednoliniowej organizacji były próby harmonijnego jej łączenia z modelami macierzowymi (Matrixstrukturen). Stanowiły je tworzone grupy do realizacji konkretnego projektu (Projektgruppen) funkcjonujące w strukturze poziomej, w odpowiedzi na aktualne potrzeby czy nowe przedsięwzięcia i skupiające pracowników z kilku stałych jednostek struktury, ale podporządkowanych kierownikowi danego projektu. Model ten nie przyjął się jednak na stałe, prawdopodobnie z powodu występowania sporu o kompetencje między jednostkami organizacyjnymi i grupami projektowymi. W ostateczności wiele bibliotek oparło zarządzanie projektami na tradycyjnych, stałych strukturach³¹⁵.

Modele macierzowe nie rozwiązywały również wymagań w zakresie poziomej koordynacji zadań bieżących, zwłaszcza gdy chodzi o komunikację poziomą bezpośrednio między dwoma oddziałami, czyli *de facto* różnymi jednostkami. Stosowano w tym zakresie rozwiązanie oparte na pracy zespołowej (niem. Teamarbeit; ang. teamwork), promowanej i podjętej z powodzeniem w kilku bibliotekach uniwersyteckich (m.in. w Konstancji, Erfurcie, Halle), a przede wszystkim mającą bardziej klarowną prezentację w literaturze niż rzeczywiste zasto-

³¹⁴ Kreische, Joachim: Betriebliche Organisation. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 2 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 655-657; także Vonhof, Cornelia: Die Bibliothek als Betrieb. In: Handbuch Bibliothek. Geschichte, Aufgaben, Perspektiven / Hrsg. von Konrad Umlauf u. Stefan Gradmann. – Stuttgart : Metzler, 2012, s. 266-286.

³¹⁵ Vonhof, Cornelia: op. cit. s. 277; zob. krytycznie o modelach macierzowych w bibliotekach – głos w dyskusji Kreische, Joachim: Die Matrixorganisation ist eine für Bibliotheken empfehlenswerte Organisationsstruktur (in der Rubrik „kontrovers“). *B.I.T. Online* 18 (2015) H. 3, s. 250-253; Leytner-Zemánek, Barbara: Struktura organizacyjna biblioteki głównej w szkole wyższej jako instrument zarządzania. *Przegląd Biblioteczny* 1998, nr 2/3 s. 150-155.

sowanie³¹⁶. Określana również jako struktura zespołowa (Teamstruktur) nie miała w praktyce szerokiego zainteresowania wśród dyrektorów bibliotek, ponieważ kojarzyła się raczej z brakiem konkretnej personalnej odpowiedzialności. Z definicją struktury zespołowej łączy się cechy jej właściwe, takie jak: samoodpowiedzialność pracowników, brak hierarchii, udział członków zespołu w podziale pracy, równomierny dostęp do informacji o sprawach wewnętrznych zespołu, dobra komunikacja (regularne zebrania) i jasno określona współodpowiedzialność każdego za kierowanie pracą zespołu. Wymienianymi zaletami pracy zespołowej są: wysokie zaangażowanie i rozwój pracowników, duża wydajność, fleksybilność. Cytowany Joachim Kreische jest daleki jednak od przeceniania wpływu pracy zespołowej na strukturę bibliotek. Choć teoretycznie stanowiła ona ambitną koncepcję, to jednak nie osadzoną do końca w realiach organizacyjnych, dlatego pozostała swego rodzaju skutecznym sposobem koordynacji pracy³¹⁷. W pracy zespołowej chodziło o przełamanie bariery komunikacji poziomej, co ułatwiały też spłaszczone (nie rozbudowane pionowo) struktury, które redukowały trudności w komunikacji i ułatwiały proces porozumiewania się. Do tego było potrzebne zmniejszenie liczby jednostek i stanowisk kierowniczych, czyli zmiany wymagające dużej odwagi ze strony zarządzających bibliotekami.

Jak dziś wyglądają struktury, przyjrzyjmy się na podstawie ich prezentacji na stronach internetowych trzech przykładowo wybranych bibliotek uniwersyteckich z różnych części Niemiec. Zaczniemy od Biblioteki Uniwersytetu Humboldtów w Berlinie (Universitätsbibliothek, Humboldt Universität zu Berlin – UB HU). Jej początki sięgają założonego w 1819 r. Berliner Universität, nazywanego od 1949 r. Humboldt Universität. Nowo powołany uniwersytet nie miał od razu własnej biblioteki, zapewnieniem literatury zajmowała się Biblioteka Królewska (Königliche Bibliothek, dzisiejsza Staatsbibliothek zu Berlin). Biblioteka Uniwersytetu Berlińskiego rozpoczęła działalność dopiero w 1831 r.

Obecnie UB HU charakteryzują następujące dane statystyczne, podane w sprawozdaniu rocznym 2015 r.:

- zbiory drukowane 6.062.288 wol.

³¹⁶ Kirchgäßner, Adalbert u. Petra Hätscher: Bibliothek – Arbeit – Mensch : Umfassende Organisationsentwicklung an der UB Konstanz, s. 1-14.

<https://kops.uni-konstanz.de/bitstream/handle/123456789/4363/BUB01-8.pdf?sequence=1> [dostęp: 25.11.2016]; Gertner, Eckert: Konzeption und erste Erfahrungen mit der Teamarbeit in der Universitäts- und Forschungsbibliothek Erfurt/Gotha. Vertrag auf dem Kongress „Information und Öffentlichkeit“ in Leipzig. 21.03.2000. (maszynopis, 7 stron); Gębołyś, Zdzisław: Zespołowa organizacja pracy (teamwork) w niemieckich bibliotekach uniwersyteckich. *Biblioteka* 2008, nr 12 (21) s. 129-145; Górski, Marek, M.: Praca zespołowa elementem nowoczesnego zarządzania w bibliotekach. W: *Przestrzeń informacji i komunikacji społecznej* / red. M. Kocójowa, Kraków, 2004. s. 201-205.

³¹⁷ Kreische, Joachim: Betriebliche Organisation. In: op.cit., s. 658-659.

- zasoby cyfrowe 187.014, w tym 153 tys. e-booków oraz 24,2 tys. prenumerowanych e-czasopism,
- wydatki na gromadzenie 5.263.272 euro, w tym na dostępy elektroniczne 2.648.958 euro,
- odwiedziny ogółem 2.765.644; wypożyczenia 1.734.108; liczba miejsc dla użytkowników 3.391; szkolenia użytkowników 923 godz.
- dzienne odwiedziny Jacob-und-Wilhelm-Grimm-Zentrum (biblioteka główna) – najwięcej 6.234; średnio 4.157³¹⁸.

Podstawową strukturę przedstawia ogólny schemat organizacyjny. Dyrektorowi podlega samodzielne stanowisko ds. Public Relations (Öffentlichkeitsarbeit), cztery oddziały i dwie mniejsze jednostki, którymi są zespół ds. przetwarzania danych (Elektronische Datenverarbeitung – EDV) i administracja.

Cztery oddziały stanowią:

- I. Oddział Udostępniania (Benutzung).
- II. Oddział Gromadzenia i Opracowania Mediów (Medienwerbung und – erschliessung).
- III. Oddział Bibliotek Dziedzinowych, Zarządzania Innowacjami i Kontrolingu. Jedn. Podrzędna - Grupa robocza: Publikowanie elektroniczne (Zweigbibliotheken, Innovationsmanagement und Controlling. AG Elektr. Publizieren).
- IV. Oddział Zbiorów Historycznych. Archiwum – Muzeum (Historische Sammlungen. Archiv – Kustodie).

Kierownikowi Oddziału I. Udostępniania podlegają dwa referaty: 1. informacji (kompetencje informacyjne, redakcja strony internetowej, informacja ogólna - Auskunft) oraz 2. usług (dostarczanie dokumentów, wypożyczanie, wolny dostęp)³¹⁹. Oddziałem II Gromadzenia i Opracowania Mediów kieruje zastępca dyrektora i podlegają mu: specjaliści dziedzinowi (39) oraz dwa referaty: 1. gromadzenia: zespół (Team) czasopism, introligatornia); 2. opracowania: 4 zespoły (Teams) A, B, C, D, zajmujące się monografiami z podziałem na cztery obszary dziedzinowe³²⁰.

Biblioteka Uniwersytecka i Miejska w Kolonii (Universitäts- und Stadtbibliothek Köln - USB, Universität zu Köln) jest biblioteką jednego z czterech najstarszych uniwersyte-

³¹⁸ Universitätsbibliothek Humboldt – Universität zu Berlin. <https://www.ub.hu-berlin.de/de> ; <http://edoc.hu-berlin.de/series/ub-bericht/2015-5/PDF/5.pdf> [dostęp: 28.11.2016].

³¹⁹ Organigramm der Benutzungsabteilung. https://www.ub.hu-berlin.de/shared/dokumente/kontakt/organisation-und-leitende-mitarbeiter-der-ub/organigramm-benutzung_01_17072014 [dostęp: 28.11.2016].

³²⁰ Organigramm der Abteilung Medienerwerbung und –erschließung. https://www.ub.hu-berlin.de/shared/dokumente/kontakt/organisation-und-leitende-mitarbeiter-der-ub/organigramm-medienerwerbung_01_17072014 [dostęp: 28.11.2016].

tów późnośredniowiecznej Rzeszy Niemieckiej. Pierwszy jego okres funkcjonowania obejmuje lata 1388-1798 (zamknięty przez Francuzów w czasach Napoleona), powołany ponownie w 1919 r. Biblioteka została utworzona w 1920 r., ale sięga korzeniami założonej przez radę miasta Kolonia w 1602 r. *Syndikatsbibliothek*, zawierającej księgozbiór prawniczy na potrzeby radców. Zbiory te, podobnie jak inne bogate księgozbiory, m.in. licznych zakonów, kolegium jezuickiego, zostały włączone do Biblioteki Miejskiej po zamknięciu „starego” uniwersytetu. Stały się one w 1920 r. częścią biblioteki uniwersyteckiej, stanowiąc najstarszy i zarazem najcenniejszy księgozbiór historyczny (inkunabuły i starodruki) dzisiejszej USB³²¹.

Biblioteka wykazała w sprawozdaniu rocznym 2014 następujące liczby dotyczące zbiorów, funduszy i udostępniania:

- zbiory drukowane 4.347.633 wol.,
- zasoby cyfrowe: 39.232 e-booków, 59.802 e-czasopism, 560 baz danych,
- wydatki na gromadzenie 3.720.559 euro, liczba zakupionych książek 25.801 wol.
- wypożyczenia 1.221.536, wypożyczenia międzybiblioteczne ponad 125 tys., w tym innym bibliotekom 61.932, z innych bibliotek 63.679³²².

W strukturze tej biblioteki występuje sześć działów/referatów (Dezernate) i cztery stanowiska o wyznaczonych zadaniach dotyczących całej biblioteki (Stabsstellen). Nazwa „stanowisko” nie oznacza w tym przypadku zatrudnienia tylko jednej osoby.

Dyrektorowi podlegają bezpośrednio:

- Stanowiska zadaniowe (Stabsstellen)

1. Administracja/Kontroling
2. Kształcenie/szkolenia
3. Marketing (wystawy, wydarzenia, redakcja strony internetowej)
4. Fachreferaty (dla 49 dziedzin nauki)

- Działy/Referaty (Dezernate - D)

D 1. Usługi IT

D 2. Media – gromadzenie i opracowanie

D 3. Udostępnianie

D 4. Zbiory historyczne, kolekcje, konserwacja i digitalizacja

D 5. Biblioteki dziedzinowe i specjalistyczne (poza biblioteką główną)

D 6. Innowacje i rozwój³²³.

³²¹ Historische Sammlungen. https://www.ub.uni-koeln.de/sammlungen/syst/index_ger.html [dostęp: 01.12.2016].

³²² Jahresbericht 2014. USB Köln, s. 11-12. https://www.ub.uni-koeln.de/e30/e42584/e12404/e12405/e76140/jahresbericht2014_ger.pdf [dostęp: 28.11.2016].

W ramach dwóch podstawowych działów – mediów i udostępniania – funkcjonują wewnętrzne zespoły, za które odpowiadają wyznaczeni kierownicy. W „Dziale Media – gromadzenie i opracowanie” wydzielone są: monografie, e-booki; baza danych z socjologii– administrowanie (socjologia jest specjalizacją dziedzinową tej biblioteki); wydawnictwa uczelniane, wymiana, dary; czasopisma, bazy danych; organizacja zbiorów/opracowanie techniczne; intrologatornia. Działem gromadzenia i opracowania mediów kieruje zastępca dyrektora. Z kolei „Dział Udostępniania” obejmuje: wypożyczanie miejscowe; usługi informacyjne; księgozbiór dydaktyczny i czytelnię z otwartym magazynem; wypożyczalnię międzybiblioteczną/ dostarczanie dokumentów; magazyn; centralę sortowania wypożyczeń międzybibliotecznymi³²⁴.

Biblioteka Uniwersytecka i Krajowa Turynji w Jenie (Thüringer Universitäts- und Landesbibliothek Jena – ThULB, Friedrich-Schiller-Universität Jena) sięga swymi początkami 1549 r. Wielkość zbiorów, udostępniania i powierzchni przedstawiają następujące dane z 2015 r.:

- zbiory łącznie 4.092.073 jedn., w tym 3.619.066 wol. książek, czasopisma i dysertacje,
- prenumerata czasopism – 40.245 tytułów,
- przybyło w ciągu 2015 r. – 27.458 wol., selekcja 6.829 wol.,
- łączna powierzchnia ok. 24 tys. m²,
- miejsca dla użytkowników – 1.834,
- udostępniono na miejscu – 666.337 wol., wypożyczenia międzybiblioteczne – 13.524 wol.³²⁵.

Dyrektor współpracuje bezpośrednio z dwoma zastępcami i kierownikami trzech oddziałów, z których jeden jest równocześnie zastępcą dyrektora. Funkcjonują następujące oddziały:

³²³ Organisation der USB Köln. https://www.ub.uni-koeln.de/bibliothek/kontakt/organisation/index_ger.html [dostęp: 28.11.2016].

³²⁴ Wyjaśnienie do funkcjonującej w Bibliotece w Kolonii centrali sortowania wypożyczeń międzybibliotecznymi dla regionu Północnej Nadrenii Westfalii. Chodzi o logistyczne rozwiązanie transportu książek i kopii artykułów przesyłanych przez biblioteki w całym Niemczech, przynoszące oszczędności na opłatach (porto) i racjonalizację transportu książek o nazwie „Büchertransportdienst Deutschland” (BTD). Jej wprowadzenie sięga lat 1993/1995 po zjednoczeniu Niemiec, kiedy ruch wypożyczeń między bibliotekami był bardzo natężony (rocznie przesyłano do nowych landów 3,4 miliona książek!). Regulamin wypożyczeń międzybibliotecznymi (Leihverkehrsordnung – LVO) wsparły w projektach i finansowo zarówno ówczesne Ministerstwo Federalne ds. Kształcenia, Nauki, Badań, Technologii, jak również Konferencja Ministrów Kultury. Od 1999 r. na koordynatora koncepcji logistycznych wyznaczono Dolnosaksońską Bibliotekę Państwową i Uniwersytecką w Getyndze, która ma zapewnić szybką i codzienną wysyłkę specjalnymi kontenerami z książkami (Containerversand), w czym bierze udział także transport prywatny. <https://www.hbz-nrw.de/produkte/fernleihe/leihverkehr> ; <http://buechertransportdienst.sub.uni-goettingen.de/> [dostęp: 28.11.2016].

³²⁵ ThULB Jena. <http://www.thulb.uni-jena.de/start.html> ; https://www.uni-jena.de/Thueringer_Universitaets_und_Landesbibliothek.html#2 [dostęp: 29.11.2016].

1. Oddział Udostępniania - centralna informacja; centralna wypożyczalnia; wypożyczalnia międzybiblioteczna; magazyny; szkolenia i zwiedzanie; podlegają cztery subbiblioteki (Teilbibliotheken): nauk humanistycznych (w gmachu biblioteki głównej); medycyny; nauk przyrodniczych; prawa– ekonomii– nauk społecznych.
2. Oddział Zarządzania Informacją i Systemów Informacyjnych (kierownik jest zastępcą dyrektora) – usługi techniczne i infrastruktura; UrMEL –rozwój i infrastruktura; centrum digitalizacji; konserwacja i restauracja zbiorów; administrowanie systemu bibliotecznego PICA.
3. Oddział Gromadzenia i Opracowania Mediów - zespół Fachreferatów dla 33 dziedzin nauki; opracowanie doktoratów i habilitacji; katalogowanie; gromadzenie monografii; czasopisma i bazy danych; egzemplarz obowiązkowy Turynгии; stanowisko ds. systemu PICA; opracowanie na potrzeby projektów; opracowanie wymiany; Bibliografia Turynгии³²⁶.

Komentarz

Przedstawiony przegląd struktur organizacyjnych dotyczy trzech dużych bibliotek uniwersyteckich z różnych regionów Niemiec, o zbiorach liczących ponad 4-6 milionów jednostek obliczeniowych oraz milionowych danych ich udostępniania. Dwie z nich łączą swoją działalność z funkcją biblioteki miejskiej (Kolonja) lub krajowej (Jena). To co nasuwa się na pierwszy rzut oka, to spłaszczenie struktur do 3-4-6 oddziałów, z których dwa – udostępnianie oraz gromadzenia i opracowanie mediów – obejmują całość zadań realizowanych w odniesieniu do dwóch podstawowych czynników działalności bibliotecznej – użytkownika i zasobów. Oddział udostępniania jest z reguły wymieniany w strukturze jako pierwszy, co świadczy o wyraźnym zorientowaniu dzisiejszych bibliotek na użytkownika, a nie na zbiory. Samo wyrażenie „zbiory” zostało zastąpione przez „media” w odniesieniu do bieżącego gromadzenia i opracowania. Pozostało tylko w nazwie najstarszych drukowanych zbiorów historycznych. Określenie „media” stanowi usankcjonowanie stanu rzeczy, z jakim mają do czynienia dziś biblioteki, których przedmiotem gromadzenia i opracowania są media drukowane i cyfrowe. Tym samym został złagodzony swego rodzaju dualizm – zbiory tradycyjne i nowe media - przez wykonywanie procedur bibliotecznych w jednym oddziale, które w przyszłości ułatwią

³²⁶ Organisation ThULB. <http://www.thulb.uni-jena.de/Wir+%C3%BCber+uns/Organisation.html> [dostęp: 29.11.2016]. UrMEL (Universal Multimedia Electronic Library) jest centralną platformą dostępu do zasobów cyfrowych ThULB oraz kilku partnerskich instytucji w Turynгии. PICA jest systemem katalogowania w czterech niemieckich związkach bibliotek: GBV, SWB i HeBIS, oferentem programu i usług na europejskim rynku jest OCLC PICA.

jeszcze bardziej najnowsze systemy biblioteczne „trzeciej generacji”. Trzeba dodać, że katalogi bibliotek uniwersyteckich w Niemczech z zasady wykazują również opracowane zasoby cyfrowe – te licencjonowane i te tworzone przez nie same - czyli zarówno elektroniczne czasopisma, książki i bazy danych, jak również zdigitalizowane własne zbiory i dokumenty uczelnianego repozytorium. W zakresie zasobów licencjonowanych ułatwieniem jest przejmowanie i wgrywanie do katalogów opisów pobranych od oferenta lub centrali/związku, w której dana biblioteka kataloguje (GBV, SWB i innych)³²⁷.

Przykłady trzech bibliotek potwierdzają powszechną w Niemczech zasadę połączenia gromadzenia i opracowania mediów w jeden duży oddział, dający możliwość prowadzenia pracy zespołowej. Oddział ten stanowi strukturalnie i funkcjonalnie wyodrębnioną całość zadań, określaną w bibliotekarstwie jako *Geschäftsgang* (tok postępowania/działania). Jest to proces obejmujący łańcuch rutynowych czynności, począwszy od decyzji o nabyciu wybranego tytułu w określonej wersji jego publikacji, a skończywszy na jego kompletnym przygotowaniu do korzystania przez użytkowników. W praktyce *Geschäftsgang* rozpoczyna się od śledzenia rynku wydawniczego i podejmowania decyzji o nabyciu publikacji, sprawdzając wcześniej, czy nie ma jej już w bibliotece. W przypadku zasobów licencjonowanych porównywane są oferty pod kątem proponowanych rozwiązań technicznych, warunków finansowych oraz łatwości korzystania z serwisu. Następny krok stanowi testowanie oferowanego produktu, negocjowanie jego ceny i warunków licencji, zakończone podpisaniem umowy. Po podjęciu decyzji o zakupie mediów, dokonuje się zamówienia u dostawcy, kontroluje i rozlicza rachunki, inwentaryzuje, opracowuje formalnie, rzeczowo i technicznie. Książki drukowane są już na etapie gromadzenia inwentaryzowane i oznaczane kodami kreskowymi wczytywanymi do bazy katalogowej. Część z nich jest od razu oprawiana, dlatego też introligatornie znajdują się w strukturze oddziału mediów. Zasoby elektroniczne wymagają z kolei zapewnienia ich dostępności w sieci, a także szkoleń pracowników, przygotowania instrukcji i narzędzi pomocy dla użytkowników typu FAQ³²⁸.

Z oddziałem gromadzenia i opracowania mediów współpracują specjaliści dziedzinowi (fachreferenci) odpowiedzialni merytorycznie (dobór tytułów, klasyfikacja systematyczna

³²⁷ Göttker, Suzanne u. Martin, Iordanidis: Fremddatenübernahme zwischen und von Verbänden sowie von weiteren Dienstleistern : Formate, Konditionen, Perspektiven. In: Neue Formen der Erwerbung / (Hrsg.) Susanne Göttker u. Franziska Wein. – Berlin [u.a.] : de Gruyter Saur, 2014, s. 67-84.

³²⁸ Bibliotheken und Informationsgesellschaft in Deutschland : eine Einführung / Hrsg. Engelbert Plassmann et al. - Wiesbaden : Harrassowitz, 2006. s. 238-241; Hudzik, Krystyna: Zmiany w strukturze organizacyjnej bibliotek uniwersyteckich w Niemczech. *Biblioteka* 7 (16) 2009, s. 95-105. [http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Biblioteka/Biblioteka-r2003-t7_\(16\)/Biblioteka-r2003-t7_\(16\)-s95-105/Biblioteka-r2003-t7_\(16\)-s95-105.pdf](http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Biblioteka/Biblioteka-r2003-t7_(16)/Biblioteka-r2003-t7_(16)-s95-105/Biblioteka-r2003-t7_(16)-s95-105.pdf) [dostęp: 17.12.2016].

książek) za jedną lub kilka przydzielonych dziedzin. W omawianych bibliotekach system fachreferatów jest rozbudowany nawet do ponad trzydziestu dziedzin nauki, ale nie oznacza to, że biblioteka zatrudnia tyle samo fachreferentów, z reguły mniej. Ich stanowiska są samodzielne i podlegają bezpośrednio dyrektorowi. Kompetencje fachreferentów dotyczą obecnie przede wszystkim usług i szkoleń w zakresie informacji dziedzinowej (Fachinformation) prowadzonych dla studentów, doktorantów i pracowników naukowych. Dziedzinowa informacja specjalistyczna przygotowana jest przez konkretną osobę, której telefon i adres e-mail, miejsce i godziny pracy podane są dla użytkowników na stronie internetowej, tuż obok nazwy danej dziedziny nauki.

W strukturze bibliotek niemieckich nie funkcjonują oddziały informacji naukowej i nie było wcześniej takiej tradycji. Nie oznacza to braku wysokiego standardu usług informacyjnych, przeciwnie - one są dobrze merytorycznie przygotowane. Ich zakres został klarownie podzielony na informację ogólną/biblioteczną (Auskunft), organizacyjnie należącą do oddziałów udostępniania w formie centrów informacji i punktów informacyjnych w obszarach wolnego dostępu oraz na informację dziedzinową, specjalistyczną (Fachinformation), realizowaną przez fachreferentów, czyli bibliotekarzy naukowych.

Zaletą dużych oddziałów jest całościowe ujęcie w „jednym ręku” procesów pracy z dwóch perspektyw – korzystania z biblioteki i przygotowania zasobów do udostępniania. Ich kierownicy należą wraz z dyrekcją do ścisłego grona osób zarządzających biblioteką, ponieważ odpowiadają za stałe doskonalenie rozwiązań organizacyjnych i przygotowują projekty zmian podnoszących jakość i efektywność pracy. Sami w ramach oddziałów współpracują na co dzień z podlegającymi im bezpośrednio osobami kierującymi (Leiter/in) lub odpowiedzialnymi (Ansprechpartner/in) za mniejsze, wydzielone odcinki pracy, takie jak: wypożyczalnia, gromadzenie monografii, czasopisma i bazy danych, intrologatoria i inne.

W strukturze dwóch z wymienionych bibliotek funkcjonują Oddziały Zbiorów Historycznych, prowadzących digitalizację cennych dokumentów oraz ich konserwację. W berlińskiej bibliotece jest on połączony z uniwersyteckim archiwum i muzeum. Natomiast w Jenie z racji szerokiego zakresu digitalizacji bogatych zbiorów historycznych należą one strukturalnie do Oddziału Zarządzania Informacją i Systemów Informacyjnych. W jego ramach działa dobrze wyposażone Centrum Digitalizacji, które zrealizowało wiele projektów skanowania kulturowego dziedzictwa należącego w przeszłości do książąt saksońskich, których biblioteka nazywana była „Bibliotheca ducalis” lub „Fürstlich Sächsische Bibliothek” oraz cennej litera-

tury regionalnej *Thuringica*³²⁹. Oddział ten jest ogólnie ciekawym rozwiązaniem, bo skupia całe spektrum zadań związanych z technologią informacyjną (IT) w bibliotece i działa na tyle sprawnie, że jako administrator platformy dostępu do multimedialnych zasobów cyfrowych UrMEL, pełni jednocześnie usługi informacyjne w szerszym wymiarze, na rzecz kilku instytucji kraju Turynia.

Jako samodzielnie pracują Oddziały Bibliotek Dziedzinowych zlokalizowanych poza biblioteką główną (Berlin, Kolonia), natomiast w Jenie podlegają one oddziałowi udostępniania. W Bibliotece Uniwersytetu Humboldtów ten sam oddział wykonuje zadania zarządzania innowacjami i kontrolingu oraz publikowania elektronicznego. W Bibliotece w Kolonii funkcjonuje natomiast oddzielny Oddział Innowacji i Rozwoju, który zajmuje się projektami usług w zakresie cyfrowej informacji dziedzinowej dla nauki (Fachinformationsdienste für Wissenschaft – FID). Świadczy to o nastawieniu bibliotek na przyszłość oraz ciągłym rozwijaniu i ulepszaniu usług.

W strukturze prezentowanych bibliotek funkcjonują samodzielne stanowiska jako dodatkowy element poza oddziałami. Stanowią one rozszerzenie struktury liniowej i powołane są do wykonywania zadań (Stabsstellen), takich jak: public relation (Öffentlichkeitsarbeit); marketing; kształcenie i doksztalcanie bibliotekarzy (kursy, praktyki); administracja; kontroling, a w USB w Kolonii także stanowiska fachreferentów.

Organizacja procesów (Ablauforganisation)

W nowej teorii zarządzania pojęcie organizacji procesów zyskało większe uznanie niż struktury organizacyjne. Przyznanie prymatu procesom w przeciwieństwie do pytań o strukturę ma podstawy w twierdzeniu, że myślenie procesami (Prozessendenken) ujmuje całość i ma wymiar kompleksowości³³⁰. Sprawny przebieg procesów ma istotny wpływ na efektywność i osiągnięcie lepszych rezultatów pracy.

Tradycyjny schemat organizacji procesów w bibliotekach wzoruje się na koncepcjach administracji publicznej, łącznie z ważną uwagą o tym, że należy go ściśle przestrzegać. W literaturze bibliotekarskiej jest przedstawiony jako *Geschäftsgang*, powyżej krótko już przedstawiony w zakresie dokumentowania gromadzenia i integracji z opracowaniem (*integrierte Geschäftsgang*). Zdaniem Joachima Kreische pojęcie *Geschäftsgang* jest techniczno-

³²⁹ Digitalisierungszentrum. <http://www.thulb.uni-jena.de/Wir+%C3%BCber+uns/Digitalisierungszentrum.html> [dostęp: 01.12.2016].

³³⁰ Kreische, Joachim: Betriebliche Organisation. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 2 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 660-663; Frost, Jutta: Aufbau- und Ablauforganisation. In: Handwörterbuch Unternehmensführung und Organisation / Hrsg. von Georg Schreyögg u. Axel v. Werder. – 4. Aufl. Stuttgart, 2004, s. 45-53.

administracyjne i uniwersalne, dlatego może być stosowane w dokumentowaniu wszystkich procesów bibliotecznych³³¹. Głównymi jego cechami są transparentność, jednorodność i charakter wiążący. Proces organizacyjny musi zostać po prostu dokładnie opisany, to znaczy każdy pojedynczy krok działania i wykonywane czynności wraz z ustaleniem zakresu swobody działania, upoważnień do podejmowania decyzji, ze wskazaniem dozwolonych, alternatywnych wariantów postępowania. Sama forma instrukcji (polecenia) tego opisu mówi o celu i stopniu sformalizowania (o stylu) kierowania. Opisy procesów stanowią więc rozbudowane tekstowe instrukcje, mające na użytek praktyczny pracowników także postać schematów i diagramów. Wytyczne co do samodzielności współpracowników i kompetencji decyzyjnych muszą być jasno sformułowane i co ważne, również kontrolowane. Dobrze widziane jest wykazanie w opisach połączeń z innymi procesami, czyli racjonalne patrzenie na szerszy kontekst działalności. W tej formie opisany *Geschäftsgang* jest przydatnym i praktykowanym w bibliotekach instrumentem, ułatwiającym odpowiedzi na pytania dotyczące:

- organizacji procesów, a także ich aktualizacji i optymalizacji;
- podstaw planowania, koordynacji i podejmowania decyzji;
- określenia odpowiedzialności, pełnomocnictw i uprawnień;
- kontroli i sprawdzania;
- podstaw rozwoju personalnego: wdrażania nowych pracowników, instrukcji personalnych, sporządzania wymaganych profili zawodowych, opisu stanowisk pracy;
- podstaw decyzji personalnych: podział na grupy zadaniowe, wydajność, analiza zapotrzebowania personalnego;
- formułowania wiążących zaleceń w zakresie komunikacji i transparentności organizacji procesów pracy³³².

Przygotowany opis toku postępowania ułatwia planowanie i zarządzanie na każdej płaszczyźnie. W skali biblioteki warunek jest taki, żeby wszystkie procesy miały opisy i były one sporządzone według jednego, ustalonego schematu. Taki jest również podstawowy wymóg kompleksowego zarządzania jakością (Qualitätsmanagementsystem). W praktyce kompletna prezentacja procesów w bibliotekach jest rzadkością z dwóch zrozumiałych powodów: stanowi zbyt duży nakład pracy na pewien możliwy cel, którym jest zarządzanie biblioteką na wzór przedsiębiorstwa; tak dokładną dokumentację można wykonać wtedy, jeśli wymaga tego konkretna organizacja pracy.

³³¹ Kreische, Joachim: op. cit., s. 661; *Geschäftsgang* w odniesieniu tylko do e-books, zob. Junkes-Kirchen, Klaus: E-books: Geschäftsgangmodell(e) – neue Organisationsstrukturen – fachreferat. In: Vier Jahre E-books ... und kein bisschen weise? / Hrsg. von Sabine Giebenhain. - Stuttgart, 2008, s. 31-45.

³³² Kreische, Joachim: op. cit., s. 661.

W odniesieniu do przedsiębiorstw całościowo opisane procesy są zestawiane i za pomocą właściwych metod oceniane oraz logicznie wartościowane. To pozwala budować łańcuch tworzenia wartości produktu i wskazać procesy zasadnicze i wspomagające w firmie. Chodzi o ocenę wydajności procesów i wkład w efekt końcowy, czyli produkt. Czy te i im podobne metody właściwe przedsiębiorstwom powinny być stosowane w odniesieniu do bibliotek? Jak proponuje Kreische, w analizie procesów bibliotecznych warto spojrzeć na celowość kontroli kosztów i planowanie środków. Na rachunek kosztów składają się wydatki i wartość usług. Na podstawie precyzyjnych analiz i dokumentacji procesów jest obliczany nakład środków na poszczególne czynności (kroki) danego procesu. Końcowe obliczenia prowadzą do ustalenia, jak drogie są usługi biblioteczne (wypożyczenie książki, udział studenta w szkoleniu)³³³. Takie badania prowadzono w Bibliotece Uniwersyteckiej w Mannheim w latach 2000-2005. Wzięto wówczas pod uwagę procesy pozwalające wyliczyć cenę jednostkową w odniesieniu do 1 jedn. oblicz. mediów w następujących usługach: wypożyczenie międzybiblioteczne, dostarczenie dokumentów w systemie Subito, wypożyczenie na miejscu, opracowanie, gromadzenie w ramach wymiany i darów oraz selekcja. Rezultaty badań stanowiły w BU w Mannheim podstawę do wprowadzenia reorganizacji, przemieszczeń zbiorów i wskazania obszarów potencjalnych oszczędności³³⁴.

Przedstawione dwa elementy zarządzania – struktura organizacyjna i organizacja procesów - świadczą o nastawieniu bibliotek uniwersyteckich na zmiany w celu uzyskania jak najlepszych efektów działalności. Poszukują one sposobów wdrażania nowych rozwiązań, prowadzą analizę i ocenę procesów pracy, zgodne są ze standardami przyjętymi w przedsiębiorstwach biznesowych i produkcyjnych, widząc w tym możliwość doskonalenia pełnionych usług, a także wymierną korzyść społeczną. Biblioteki uniwersyteckie nie są podmiotami gospodarczymi, lecz jako instytucje publiczne otrzymują środki przyznane każdego roku przez uniwersytety. Ich zarządzanie finansami polega na planowaniu budżetu oraz kontroli wydatków i kosztów. Aby wykazać się w tym zakresie profesjonalnością, zaczęły przejmować pod koniec XX w. modele standardowe w zarządzaniu przedsiębiorstwami, takie jak: zrównoważona karta wyników (*Balanced Scorecard*) i kompleksowe zarządzanie jakością (*Qualitätsmanagementsystem*).

³³³ Ceynowa, Klaus: Kennzahlenorientiertes Bibliothekscontrolling – Perspektiven und Probleme. In: Die effektive Bibliothek / Hrsg. von Klaus Hilgemann und Peter te Boekhorst. – München, 2004, s. 91-109.

³³⁴ Knudsen, Per u. Michael Hansen: Prozesskostenrechnung in Bibliotheken. Erfahrungen, Ergebnisse und Perspektiven. Dargestellt am Beispiel der UB Mannheim. 2006, s. 1-11 <https://opus4.kobv.de/opus4-bib-info/frontdoor/index/index/year/2006/docId/170> [dostęp: 02.12.2016].

Zrównoważona karta wyników (*Balanced Scorecard*)

W bibliotekarstwie niemieckim wprowadzono nieznaną dotąd pojęcie „*Balanced Scorecard*”, przejęte z ekonomiki przedsiębiorstw, tłumaczone jako „zrównoważona/ strategiczna karta wyników” lub też „system zarządzania strategicznego”. Termin ten pojawił się w połowie lat 90. XX w. za sprawą głośnej publikacji w Harvard Business School (1996), prezentującej nowe metody mierzenia wydajności i wyników przedsiębiorstw (firm usługowych i produkcyjnych), które swoje pierwsze praktyczne wdrożenia miały już wcześniej w USA i Kanadzie³³⁵.

System zarządzania strategicznego określany jest najkrócej jako:

- system kompleksowego pomiaru efektywności firmy w czterech odmiennych perspektywach: 1. finansowej, 2. klienta, 3. procesów wewnętrznych, 4. rozwoju;
- spójna i uporządkowana metodologia opisu strategii, pozwalająca przełożyć wizję i strategię na mierzalne cele szczegółowe;
- system zarządzania organizacją umożliwiający monitorowanie poziomu realizacji planu strategii zgodnie z przyjętymi założeniami, podejmowanie działań korygujących oraz ciągłe doskonalenie i optymalizację strategii.

Inaczej mówiąc istota systemu zarządzania strategicznego polega na przedstawieniu i analizie działalności firmy równocześnie w czterech perspektywach/aspektach: finansowej – klienta – procesów wewnętrznych – infrastruktury i rozwoju. Poszczególne perspektywy mają udzielić odpowiedzi na następujące pytania: 1. jak zapewnić maksymalizację dochodów/efektów? 2. jak klienci powinni postrzegać daną firmę? 3. w jakich procesach firma musi przodować, aby osiągnąć satysfakcję klientów, a w konsekwencji osiągnąć cele finansowe? 4. jaka jest niezbędna infrastruktura dla realizacji kluczowych procesów, w jakim kierunku należy ją rozwijać, aby zapewnić doskonalenie procesów? (na infrastrukturę procesów składają się zasoby materialne i niematerialne, od których zależy skuteczność i sprawność działania firmy)³³⁶.

Przedstawione metody badania osiągnięć nie były wcześniej stosowane w ocenie pracy bibliotecznej. *Balanced Scorecard* przyswoili na gruncie naukowych bibliotek w Niemczech Klaus Ceynowa i Andre Coners w ramach zrealizowanego projektu DFG, którego efektem była publikacja przedstawiająca ocenę działalności bibliotek w czterech perspektywach:

³³⁵ Kaplan, Robert S., David P. Norton: *The Balanced Scorecard : Translating Strategy into Action* . – Boston : Harvard Business School Press, 1996. Książka miała w Polsce już kilka wydań, najnowsze – *Strategiczna karta wyników : jak przełożyć strategię na działanie* / Robert S. Kaplan, David P. Norton; oprac. wersji pol. : Krzysztof Pniewski, Alicja Jaruga, Ariusz Polkowski. Wyd. 2, 9 dodr., Warszawa : PWN, 2016.

³³⁶ Limonowicz, Krzysztof: *Balanced Scorecard – System Zarządzania Strategicznego*. *PWIG Biuletyn Informacyjny* wrzesień 2006, s. 3. <http://www.pwig.pl/Zasoby/Biuletyn%20wrzesien%202006.pdf> [dostęp: 20.11.2016].

użytkownik, koszty, procesy pracy, potencjał³³⁷. Obaj autorzy wywodzą się z Westfalskiego Uniwersytetu Wilhelma w Münster. Klaus Ceynowa, bibliotekarz naukowy, wówczas członek zespołu dyrekcji oraz kierownik Oddziału Gromadzenia i Opracowania Biblioteki Uniwersyteckiej i Krajowej w Münster; natomiast Andre Coners - ekonomista, w tamtym czasie był pracownikiem Instytutu Informatyki Ekonomicznej. W projekcie współpracowały trzy duże, różnego typu biblioteki – najbardziej zaangażowana wymieniona wyżej Biblioteka Uniwersytecka i Krajowa w Münster (Universitäts- und Landesbibliothek Münster), organizacyjnie stanowiąca dwutorowy systemu bibliotecznego; Biblioteka Państwowa i Uniwersytecka w Bremie (Staats- und Universitätsbibliothek Bremen) funkcjonująca jako jednotorowy system bibliotecznego oraz Bawarska Biblioteka Państwowa w Monachium (Bayerische Staatsbibliothek München), będąca jednocześnie biblioteką krajową i biblioteką o znaczeniu narodowym. Mimo zestawienia różnego rodzaju bibliotek, docelową grupę projektu stanowiły biblioteki uniwersyteckie i szkół wyższych. One właśnie miały przejść w następnych latach w ramach reformy szkolnictwa wyższego na nowy model kierowania, który wyrażały następujące słowa – klucze: budżetowanie jako instrument rachunkowości zarządczej, ocena usług na rzecz dydaktyki i badań na podstawie wskaźników; podział środków w oparciu o wykazane i zmierzone efekty oraz rozliczanie centralnego serwisu usług według dziedzin. W okresie implementacji *Balanced Scorecard* biblioteki uczelniane wniosły do swojej działalności uznany w ekonomii system wskaźników i według nich oceniły swoją pracę.

Wśród pozytywnych zmian wniesionych przez ten proces, wymienia się kilka. Przede wszystkim *Balanced Scorecard* pokazał różnicę między zastosowaniem proponowanych wskaźników efektywności a danymi statystycznymi przekazywanymi do bazy Niemieckiej Statystyki Bibliotecznej (DBS), która ujmuje rezultaty pracy w formie ważnych danych, lecz nie mówi o tym, w jakim zakresie biblioteka trafia w potrzeby użytkowników. DBS podaje ilość gromadzonych i udostępnianych mediów, liczbę zatrudnionych pracowników, wielkość budżetu i wydatków, ale nie wyjaśnia ich przełożenia na efekty i usługi. Dane statystyczne są

³³⁷ Ceynowa, Klaus, Andre Coners: *Balanced Scorecard für wissenschaftliche Bibliotheken*. – Frankfurt/M. : Klostermann, 2002 (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie : Sonderhefte ; 82); wcześniej obaj autorzy opublikowali m.in. „Die nackten Tatsachen – Bibliotheksleistungen und ihre Kosten“. In: Nur was sich ändert, bleibt : 88. Deutscher Bibliothekartag in Frankfurt am Main /Sabine, Wefers [Hrsg.], - Frankfurt/M. : Klostermann, 1998. - (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie : Sonderhefte ; 75), s. 133-147; „Kostenmanagement für Hochschulbibliotheken“. - Frankfurt/Main : Klostermann 1999. - (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie : Sonderhefte ; 76)

<https://www.wi.uni-muenster.de/aw/organisation/coners.html> [dostęp: 21.11.2016].

Klaus Ceynowa należy do grona znakomitych bibliotekarzy, o czym świadczy sprawowanie przez niego funkcji zastępcy dyrektora Biblioteki Państwowej i Uniwersyteckiej w Getyndze (2002-2005), następnie przez dziesięć lat zastępcy dyrektora generalnego Bawarskiej Biblioteki Państwowej w Monachium, a od kwietnia 2015 r. dyrektora generalnego tej Biblioteki. <https://www.bsb-muenchen.de/ueber-uns/direktionabteilungen/direktion/> [dostęp: 21.11.2016].

ważne, ponieważ na ich podstawie wylicza się wskaźniki efektywności oraz dokonuje ustaleń, co w działalności należy poprawić. Natomiast wskaźniki efektywności (użytkownik – finanse – procesy – potencjał) pozwalają na szerszą ocenę i stwierdzenie, czy biblioteka pracuje efektywnie i osiąga sukces. Samo mierzenie nie jest w tym wszystkim najważniejsze, prowadzone jest po to, by weryfikować wcześniej zdefiniowane plany i tak zmieniać proces pracy, aby uzyskać poprawę efektów w zakresie zapewnienia literatury i informacji dla uniwersytetu. Wskaźniki pokazują, że każde odwiedziny/usługa biblioteczna kosztują, a na te koszty składają się sumowane wydatki na gromadzenie, personel, energię, szkolenia, itd. Natomiast celem strategicznym biblioteki jest zapewnienie wysokiej wydajności poniesionych kosztów. Dzięki analizie funkcjonowania i stosowaniu transparentnych wskaźników biblioteki nie są postrzegane jako miejsce generowania kosztów i obciążenie dla uniwersytetów. Taki punkt widzenia jest potrzebny w sytuacji udziału funduszy z puli nauki w wydatkach biblioteki głównej (m.in. na prenumeratę czasopism zagranicznych i niektóre licencje). Władze uczelni i wydziałów chcą dokładnie wiedzieć, na co biblioteka przeznaczyła pieniądze i jakie osiągnęła konkretne efekty³³⁸.

Podsumowując wypada podkreślić, że Klaus Ceynowa i Andre Coners pracowali nad projektem (książka ukazała się w 2002 r.) w czasie, gdy żywa była dyskusja nad zadaniami „hybrydowej“ biblioteki akademickiej, udostępniającej równocześnie media drukowane i elektroniczne. Nowe funkcje wymagały otwarcia się na model oceny oparty na mierzeniu usług. Sami autorzy podkreślali jednak, że wyniki ich badań z zastosowaniem *Balanced Scorecard* nie są dla bibliotek standardami, czy wiążącymi dyrektywami lecz tylko instrumentem strategicznego zarządzania, które jest nieuniknione w bibliotekach nastawionych na usługi. Z kolei w usługach najważniejszy jest ich odbiorca, stąd też wyraźne zorientowanie na użytkownika w większości obliczanych wskaźników. Sama tylko perspektywa „użytkownika” obejmuje siedem wskaźników, takich jak zasięg i intensywność udostępniania; zadowolenie z punktu widzenia użytkowników (czas otwarcia biblioteki, dostępność mediów); korzystanie z usług elektronicznych (akceptacja form dostępu, korzystanie poza siecią uczelni). Orientacja na użytkownika widoczna jest również w perspektywach „koszty” i „procesy”. Tu wskaźniki określają czas „drogi książki” do użytkownika (od nabycia do korzystania); koszty przypadające na jednego aktywnego użytkownika; koszty na jedno odwiedziny; wydatki na jednego

³³⁸ Hochhoff, Ulrich: Rezension von „Ceynowa, Klaus, Andre Coners: Balanced Scorecard für wissenschaftliche Bibliotheken“. – Frankfurt/M. : Klostermann, 2002. - (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie : Sonderhefte ; 82). *Bibliothek – Forschung und Praxis* Jg. 27 (2003) H. 3 s. 235-236.

pracownika w stosunku do kosztów „produktu bibliotecznego”; udział kwoty na gromadzenie w wydatkach ogólnych; koszty źródeł elektronicznych do wydatków na gromadzenie³³⁹.

Projekt *Balanced Scorecard* nie zakładał porównywania wskaźników między bibliotekami. Pomysł systematycznej (co roku) analizy porównawczej (Benchmarking) dużej liczby bibliotek w skali Niemiec i prowadzenia rankingu bibliotek stosujących mierzenie efektów pojawił się jako weryfikacja i dalszy krok *Balanced Scorecard* pod nazwą BIX - Bibliotheksindex. Chodziło o ustalenie średniej wartości, pewnego rodzaju quasi-standardu dla określonego typu bibliotek. BIX rozwijały od 1999 r. Fundacja Bertelsmanna (Bertelsmann Stiftung) i Niemiecki Związek Bibliotek (DBV), początkowo dla bibliotek publicznych, a od 2002 r. także dla bibliotek naukowych. Te ostatnie rozpatrywano w dwóch grupach: biblioteki szkół wyższych (130) i biblioteki uniwersyteckie (60:30) – podane dwie cyfry dotyczą podziału na systemy jedno- i dwutorowe. Wskaźniki obliczano w czterech wymiarach: oferty (Angebote); udostępnianie (Nutzung); wydajność (Effizienz); rozwój (Entwicklung)³⁴⁰.

Od roku 2005 BIX prowadził Niemiecki Związek Bibliotek we współpracy z Centrum Bibliotek Szkół Wyższych Kraju Północna Nadrenia–Westfalia (HBZ) w ramach Sieci Kompetencji dla Bibliotek. Partnerem BIX była także Wyższa Szkoła Mediów w Stuttgarcie. Projekt BIX trwał z powodzeniem szesnaście lat (1999-2015), po raz ostatni ogłoszono wyniki w lipcu 2015 r. na stronie internetowej BIX i w dodatku specjalnym czasopiśmie B.I.T. – Online. Zakomunikowano jednocześnie, że BIX zostaje zawieszony, ponieważ – mimo starań – nie udało się znaleźć modelu finansowania na dłuższy okres czasu. DBV zapowiedział szukanie możliwości kontynuacji mierzenia efektywności bibliotek, jedną z nich jest wykorzystanie i rozszerzenie Niemieckiej Statystyki Bibliotecznej (DBS)³⁴¹.

Argument finansowania jest z pewnością decydujący dla decyzji o zamknięciu BIX lecz nie jedyny. Prawdą jest, że Bibliotheksindex nie był akceptowany przez większość bibliotek naukowych i do otwartej dyskusji na temat powodów tego stanu rzeczy namawiał Joachim Kreische, dyrektor Biblioteki Uniwersytetu Technicznego w Dortmund. Zwrócił uwa-

³³⁹ Ceynowa, Klaus, Andre Coners: op. cit. s. 2, 59-81, 136.

³⁴⁰ BIX Projektinfos. <http://www.bix-bibliotheksindex.de/projektinfos/vergleichsgruppen/wissenschaftliche-bibliotheken.html> [dostęp: 23.11.2016]; Gębołyś, Zdzisław: BIX - Indeks biblioteczny - ogólnoniemieckie narzędzie ewaluacji wskaźników działalności bibliotek publicznych i naukowych. *Nowa Biblioteka* 2013 nr 1 (12) s. 7-24. http://www.knb.ibin.us.edu.pl/wp-content/uploads/2014/01/Nowa-Biblioteka_1_2013 [dostęp: 04.05.2016] oraz Derfert-Wolf, Lidia: Badania porównawcze bibliotek niemieckich – projekt BIX. *EBIB. Elektroniczny Biuletyn Bibliotekarzy* 2003, nr 8 [dostęp: 04.05.2016].

Warto wymienić analogiczny polski projekt „Analiza Funkcjonowania Bibliotek Naukowych : wskaźniki efektywności i dane statystyczne”. <http://afb.sbp.pl/afb/> [dostęp: 17.12.2016].

³⁴¹ Bundesweiter Leistungsvergleich von Bibliotheken : Ergebnisse des Bibliotheksindex BIX 2015. Pressemitteilung. <http://www.bix-bibliotheksindex.de/aktuelles/news-details/article/bix-ergebnisse-2015-veroeffentlicht.html> [dostęp: 22.11.2016].

gę, że w roku 2013 dane do Niemieckiej Statystyki Bibliotecznej (DBS) przesłało 249 bibliotek uniwersyteckich i szkół wyższych (spośród 265 bibliotek wykazanych przez Związek Bibliotek Niemieckich), natomiast do BIX tylko 62. Ta tendencja zniżkowa w następnych latach dalej się pogłębiała. Warto dodać, że tylko cztery z 27 podstawowych danych służących do obliczania wskaźników BIX dla bibliotek naukowych nie pochodziło z DBS, co dobrze świadczy o materiale gromadzonym przez tę najstarszą statystykę biblioteczną (pierwsza jej publikacja w 1902 r.)³⁴². BIX zdaniem Joachima Kreische może być polecany jako narzędzie zorientowane na współzawodnictwo (konkurencję) między bibliotekami, to jego krytyczna teza dotyczy braku możliwości oceny i porównywania wydajności bibliotek ze wskaźnikami BIX. Na poparcie tej tezy rozróżnia on dwa rodzaje kontrolingu:

1. Operacyjny (Operatives Controlling) obejmujący finanse i planowanie budżetu (Kostenrechnung); koszty i rachunek osiągnięć (Leistungsrechnung) = wydajność (Effizienz); badanie efektów (Wirkungsforschung) = Efektywność (Effektivität); porównanie: Good/Best Practices /Rating /Ranking. Wymienione elementy są pochodną wyznaczonych celów/misji.
2. Strategiczny (Strategisches Controlling) – wyznacza cele działalności, a przez kontrolę ocenia stan realizacji/wdrożenia celów; ustala cele indywidualne bibliotek; uwzględnia uwarunkowania zewnętrzne, takie jak: użytkownicy, rynek, zasoby, zależność od innych instytucji³⁴³.

BIX w ocenie Joachima Kreische jest oparty na *Balanced Scorecard Controlling* i nie spełnia wszystkich wymagań kontrolingu strategicznego, ponieważ występuje w nim niedookreśloność celów. Wynika to z przyjęcie założenia, że cel wszystkich bibliotek uniwersyteckich jest taki sam (identyczny) i jego osiągnięcie mierzy się tymi samymi wskaźnikami. Lecz przez wskaźniki można porównywać wydajność, natomiast mierzenie celów wymaga ich identyfikacji. Stąd wniosek postawiony przez Kreische, że BIX nie nadaje się do zintegrowanej kalkulacji i mierzenia stanu realizacji strategii oraz jako instrument całościowego planowania.

³⁴² Kreische, Joachim: Warum die Leistungen von Bibliotheken vergleichen? *Bibliotheksdienst* 49 (2015) H. 5, s. 507-516 (autor rozważa o pozytywnych i ujemnych stronach porównywania wskaźników efektywności bibliotek; Bibliotheksstatistik ukazała się w: *Jahrbuch der Deutschen Bibliotheken* 1(1902) oraz tenże: Wozu Kennzahlen in Bibliotheken? Vom Sinn und Unsinn von Kennzahlensystemen. 08. März 2011. <https://eldorado.tu-dortmund.de/bitstream/2003/27651/1/kobv2011-3-8-kreischev2.pdf> [dostęp: 28.11.2016].

³⁴³ Kreische, Joachim: Wozu Kennzahlen in Bibliotheken? Vom Sinn und Unsinn von Kennzahlensystemen. 08. März 2011 r. s. 2, 4, 6. <https://eldorado.tu-dortmund.de/bitstream/2003/27651/1/kobv2011-3-8-kreischev2.pdf> [dostęp: 28.11.2016].

Kompleksowe zarządzanie jakością (Qualitätsmanagementsystem)

Tematem zarządzania jakością biblioteki zajęły się w czasie napiętych budżetów, kompleksowej organizacji procesów i redukcji w zatrudnieniu. Zarządzanie jakością traktowane jest jako integralny element składowy procesu zarządzania organizacją, obejmującego pięć funkcji: planowanie, organizowanie, kierowanie ludźmi, kontrolowanie i doskonalenie. Funkcje te są wzajemnie powiązane, przy czym obecnie uważa się, że jakość osiąga się przez jej planowanie, a nie przez nadzorowanie. Stąd duże znaczenie mają badania i audyty prowadzone w celu uzyskania informacji o osiągniętych wynikach, które następnie są porównywane, oceniane i wykorzystywane w planowaniu³⁴⁴.

Ojczyzną powstania zarządzania jakością są Stany Zjednoczone, a pierwsze badania prowadził William Edwards Deming w latach 40. XX w. Późniejszy rozwój nastąpił w Japonii w latach 50. XX w., przynosząc wymierne sukcesy wielu firmom. W praktyce pojawiły się różne modele zarządzania jakością. Kompleksową teorią do jego wdrażania jest Total Quality Management (TQM), stanowiący idealne przedstawienie całościowej filozofii i mający znaczenie jednolitej międzynarodowej definicji. Pojęciem tym określano ogólną zasadę współdziałania wszystkich członków danej organizacji, także dostawców i klientów, we wspieraniu takiej metody zarządzania organizacją, której jakość stanowi punkt centralny działania. Wskazywane są wielorakie korzyści wynikające ze stosowania tej zasady dla samych współpracowników i szerzej w wymiarze społecznym, ze szczególnym podkreśleniem ważności zadowolenia klientów, które w długiej perspektywie czasu buduje sukces firmy³⁴⁵. Europejski wariant TQM stanowi model „European Foundation for Quality Management” (EFQM), który praktykowany jest też w Niemczech. Rozwijany od końca lat 80. XX w., z czasem stał się samodzielnym modelem prowadzenia przedsiębiorstwa, nazywanym modelem „doskonałego biznesu” (*Business-Excellence*). Z kolei przykładem modelu stosowanego w instytucjach działalności publicznej jest „Common Assessment Framework” (CAF). Zbudowany w oparciu o wspomniany EFQM stanowi system oceny jakości przeznaczony do stosowania w administracji publicznej. Jego głównym celem jest wprowadzenie i ugruntowanie zarządzania jakością w służbie publicznej przez samoocenę jednostek, wypracowanie wskaźników i ulepszanie procesów pracy. Z obydwu modeli EFQM i CAF korzystano w Wyższej Szkole Mediów (Hochschule der Medien) w Stuttgarcie w ramach realizowanego od 2007 r. projektu

³⁴⁴ Wiatrak, Andrzej P.: Zarządzanie jakością (Od redaktora naukowego). *Problemy Zarządzania* 2012, nr 2. <http://pz.wz.uw.edu.pl/pl/numer/zarzadzanie-jakoscia#zawartosc> [dostęp: 18.12.2016].

³⁴⁵ Rothlauf, Jürgen: *Total Quality-Management in Theorie und Praxis : zum ganzheitlichen Unternehmensverständnis*. 3., überarb. und aktualisierte Aufl. – München : Oldenbourg, 2010; Blikle, Andrzej J.: *Doktryna jakości : rzecz o skutecznym zarządzaniu*. – Gliwice : Wydawnictwo Helion, cop. 2014.

„Wspaniała biblioteka”, w którym uczestniczyły biblioteki publiczne i szkół wyższych ubiegające się o certyfikację w zakresie zarządzania jakością³⁴⁶.

Oddzielną drogę stanowi rozwój norm z rodziny DIN EN ISO 9000. Pierwszy standard jakości został opublikowany w 1987 r. przez Międzynarodową Organizację Standaryzacji (ISO) i stanowił wersję minimalną, uzupełnianą przez następne normy i dokumenty. Główną normą stosowaną do certyfikacji jest DIN EN ISO 9001:2008, która zawiera podstawowe standardy i katalog wymagań w ujęciu ponadbranżowym i międzynarodowym. Nie jest to norma techniczna, która opisuje parametry jakie powinien spełniać dany produkt lub usługa, lecz przedstawienie pewnych zasad, których przestrzeganie ma zapewnić odpowiednią jakość. Zasady zarządzania jakością opublikowane po raz pierwszy w 2000 r. stanowią: orientacja na klienta; przywództwo; zaangażowanie pracowników; podejście procesowe; systemowe podejście do zarządzania; doskonalenie; podejmowanie decyzji na podstawie faktów; zarządzanie relacjami³⁴⁷.

Co oznacza jakość usług i jakość procesu zarządzania w przypadku biblioteki? Definiując najogólniej jakość³⁴⁸ jako zgodność z wymaganiami, to dostarczane przez bibliotekę usługi powinny spełniać zakładane cele i zaspokoić potrzeby użytkowników, a ponadto biblioteka powinna być przygotowana do dalszego doskonalenia usług i podjęcia nowych sposobów ich realizacji. W działalności obowiązuje również uporządkowanie procesu zarządzania jakością, które wyraża się w tym, że przyjęte cele i zadania są realizowane efektywnie. Polega to na stawianiu wymagań co do cech, jakie powinny posiadać usługi i na świadomym dążeniu do optymalizacji wszystkich procesów składających się na zarządzanie biblioteką, po to, by osiągnąć zakładane cechy/parametry. Znaczenie dbałości o jakość rośnie w dzisiejszych

³⁴⁶ Ausgezeichnete Bibliothek – Qualitätsmanagementmodell und Zertifizierungsverfahren für Bibliotheken. Prowadząca projekt prof. Kornelia Vonhof. <https://www.hdm-stuttgart.de/bi/forschung/iqo/ab>; Becker, Carolin; Leiß, Caroline: Qualitätsmanagement in Universitätsbibliotheken. *Bibliotheksforum Bayern* Jg. 3 (2009) H. 3 s. 172-177. https://www.bibliotheksforum-bayern.de/fileadmin/archiv/2009-3/BFB_0309_06_Becker-Leiss_V04.pdf [dostęp: 16.12.2016].

³⁴⁷ DIN EN ISO 9000:2005: Qualitätsmanagementsysteme - Grundlagen und Begriffe;

DIN EN ISO 9001:2008: Qualitätsmanagementsysteme - Anforderungen.

Wiatrak, Andrzej P.: op. cit.; Kreische, Joachim: op. cit. s. 670-671; Düren, Petra: Total Quality Management in Academic Libraries – Best Practices. *Qualitative and Quantitative Methods in libraries* (2012) H. 1, s. 43-50. http://www.qqml.net/papers/July_Issue/5QQL_Journal_2012_Duren_1_43-50.pdf [dostęp: 03.12.2016].

³⁴⁸ „Jakość” jest pojęciem nie ostrym i może mieć różne konotacje. Do celów zarządzania przydatna jest robocza definicja japońska „jakość to wszystko, co można poprawić”. Japonia ma największe praktyczne osiągnięcia w zarządzaniu jakością, gdzie upowszechniono procedurę kół jakości (QC) oraz motywowano pracowników do jej stosowania (m.in. koncern Toyota). Zarządzanie masowym ruchem doskonalenia jakości w Japonii (jap. kaizen) jest jedną z przyczyn wysokiej międzynarodowej konkurencyjności jej gospodarki. Zob. Zarządzanie jakością. W: Encyklopedia PWN. <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/zarzadzanie-jakoscia;4000466.html> [dostęp: 04.12.2016].

czasach zarówno z uwagi na jak najlepszą realizację celów, jak również na podniesienie własnej konkurencyjności.

Biblioteki niemieckie zainteresowane były zarządzaniem jakością już od początku lat 90. XX w., co potwierdza obecność tej problematyki w obradach kongresów i zjazdów bibliotekarzy. I tak na 6. kongresie (zarazem 84. zjeździe) w Dortmund w 1994 r. sprawy mierzenia usług bibliotecznych występowały w IV Grupie tematycznej: Kooperacja i zarządzanie jakością w bibliotekach. Dwa lata później na 86. zjeździe bibliotekarzy w Erlangen (1996) również zostały wygłoszone referaty o zarządzaniu jakością w szkolnictwie wyższym i uczelnianych bibliotekach. Po dekadzie doświadczeń podczas 94. zjazdu w Düsseldorf w 2005 r. znamienne było stwierdzenie Kornelii Vonhof o tym, że zarządzanie jakością nie jest terminem obcym dla bibliotek, ale przewodnią koncepcją zarządzania³⁴⁹. Istotnie, ten okres w bibliotekarstwie charakteryzuje funkcjonowanie takich pojęć jak: mierzenie wydajności (*Leistungsmessung*), badanie efektów (*Wirkungsforschung*), system zarządzania strategicznego (*Balanced Scorecard*), analiza porównawcza (*Benchmarking*). Musiały być zatem powody, dla których biblioteki sięgały po modele zarządzania stosowane w przedsiębiorstwach komunikacyjnych, sieciach handlowych, firmach sprzedających czy produkujących auta, itp. Wśród przyczyn zainteresowania bibliotekarzy nowymi metodami zarządzania są wymieniane:

- uzasadnienie racji bytu i znaczenia bibliotek wobec instytucji nadrzędnych i finansujących (wewnętrzny marketing);
- osiągnięcie wydajności kosztów w świadczeniu usług;
- wprowadzenie transparentności procesów pracy i odpowiedzialności;
- umieszczenie w centrum uwagi potrzeb użytkowników (marketing zewnętrzny)³⁵⁰.

³⁴⁹ Müller-Böling, Detlef: Qualitätsmanagement in Hochschulen. s. 75-83 oraz Poll, Roswitha: Qualitätsmanagement in Hochschulbibliotheken. s. 84-99. In: Arbeitsfeld Bibliothek / Hrsg. Hartwig Lohse. - Frankfurt am Mein : Klostermann, 1994. - (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie : Sonderheft; 59). Poll, Roswitha: Leistungsindikatoren für wissenschaftliche Bibliotheken- Stand internationaler Normung und praktischer Anwendung, s. 15-22 oraz Cotta-Schenberg, Michael: Leistungsmessung im Zusammenhang mit Qualitätsmanagement, s. 23-33. In: Ressourcen nutzen für neue Aufgaben : 86. Deutscher Bibliothekartag in Erlangen 1996 / Hrsg. Sabine Wefers. - Frankfurt am Mein : Klostermann, 1997. - (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie : Sonderheft; 66). Vonhof, Cornelia: Qualitätsmanagement in Bibliotheken : Zukunftsorientiertes Handeln im Spannungsverhältnis von Kundenorientierung, Mitarbeiterorientierung und Finanzkrise. In: „Geld ist rund und rollt weg, aber Bildung bleibt“ : 94. Deutscher Bibliothekartag in Düsseldorf / Hrsg. Daniela Lülfiing; Kathrin Kessen.- Frankfurt am Mein : Klostermann, 2006. -(Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie : Sonderheft; 89), s. 48-60.

³⁵⁰ Poll, Roswitha; Peter, te Boekhorst: Leistungsmessung in wissenschaftlichen Bibliotheken : internationale Richtlinien. - München : Saur, 2010, 172 s.; te Boekhorst, Peter: Qualitätsmanagement und wissenschaftliche Bibliothek – ein unüberbrückbarer Gegensatz? s. 173-180 oraz Merkle, Martina: Auf dem Weg zu mehr Qualität – Implementierung und Zertifizierung. In: Qualität und Leistung – Bibliotheken auf dem Prüfstand : Beiträge zum Qualitätsmanagement in Bibliotheken / Hrsg. Karin Pauleweit. - Berlin : Dt. Bibliotheksinstitut, 1996. - (DBI-Materialien, 150), s. 25-40.

Nastawienie bibliotek na jakość postrzegano jako gwarancję przetrwania na przyszłość i strategię „przeżycia” (Überlebenstrategie) w czasach, gdy często stawiano pytanie o to, jaka będzie przyszłość bibliotek i książek drukowanych. Biblioteki w latach 90. XX w. stanęły wobec nowych wyzwań – narastającej informatyzacji, dużej podaży mediów drukowanych i elektronicznych – nie mając do dyspozycji wystarczająco zwiększonych funduszy.

Istotą zarządzania jakością jest przekonanie, że o jakości rozstrzygają procesy wytwarzające produkt/usługę. Tym samym optymalizacja procesów zapewnia takie ich cechy jak: niezawodność, brak błędów i szybkość tworzenia/przygotowania. W tej metodzie obowiązuje wyjątkowa troska o systematyczną dokumentację, analizy i ciągle ulepszanie procesów wpływających na maksymalizację jakości. Ponieważ TQM wiąże się z tak dużym nakładem pracy dokumentacyjno-analitycznej, dlatego zastosowały go w Niemczech zaledwie nieliczne biblioteki publiczne. Wśród dużych bibliotek naukowych tylko Biblioteka Uniwersytetu Technicznego w Monachium (Technische Universität München – TUM) przeszła tego rodzaju analizę i bardzo szczegółową dokumentację swoich procesów, otrzymując w 2007 r. certyfikat według zasad ISO 9001. Certyfikat przyznawany jest na okres trzech lat i po tym okresie należy procedurę audytu powtórzyć (wymieniona uczelnia odnowienie certyfikatu przeszła w 2010 r.). Trzeba podkreślić, że warunkiem otrzymania certyfikatu jest audyt przeprowadzony przez zewnętrzną i niezależną firmę³⁵¹.

Należy podkreślić, że procedura dotyczy biblioteki znakomitej uczelni założonej w 1868 r. jaką jest Technische Universität München (TUM), uznany w rankingu „Time Higher Education” w 2016 r. za najlepszy uniwersytet techniczny w Niemczech i czwarty w Europie. Jest także jednym z trzech pierwszych niemieckich *Exzellenz-Universitäten*, wybranym do udziału w „inicjatywach doskonałości”. Również w wielu światowych rankingach 2016 r. plasuje się na listach w pierwszej dziesiątce, m.in. wśród uczelni, których absolwenci są najwyżej cenieni na świecie przez przedsiębiorców, czy w ocenie stopnia rozwijanych dziedzin nauki – tu wysoką notę otrzymała informatyka (Computer Science)³⁵². Uczelnia stawia na silne kontakty z przedsiębiorstwami i wymienia to zadanie zaraz po osiągnięciach badawczych i dydaktycznych, interdyscyplinarności, oraz obok szerokiej współpracy międzynarodowej i wspieraniu młodych talentów. TUM liczy obecnie 14 wydziałów, z wyraźnym nastawieniem na nauki przyrodnicze, techniczne, medycynę i nauki o życiu. Uzasadniona jest więc

³⁵¹ Becker, Carolin: Qualitätsmanagement in Bibliotheken am Beispiel der Universitätsbibliothek der Technischen Universität München. Berlin : Institut für Bibliotheks- und Informationswissenschaft der Humboldt-Universität zu Berlin, 2011, 80 S. - (Berliner Handreichungen zur Bibliotheks- und Informationswissenschaft ; 295) <http://edoc.hu-berlin.de/series/berliner-handreichungen/2011-295/PDF/295.pdf> [dostęp: 04.12.2016].

³⁵² Die TUM in Rankings. <https://www.tum.de/die-tum/die-universitaet/rankings/> [dostęp: 09.12.2016].

determinacja monachijskiego uniwersytetu do posiadania biblioteki gwarantującej wysoką jakość usług. Istotnym powodem decyzji było też rozrzucenie przestrzenne, lokalizacja poza centralnym kampusem wielu jednostek uniwersytetu i tym samym dość licznych bibliotek instytutowych.

Certyfikacja dotyczyła więc biblioteki uniwersytetu o znaczeniu międzynarodowym oraz bogatych zasobach. Według stanu na koniec 2015 r. ich wielkość oraz dane udostępniania wynosiły: 1,97 mln zbiorów drukowanych i elektronicznych; tytuły czasopism – 2.140 drukowanych i 37 tys. elektronicznych; 2.100 baz danych; 127 tys. e-booków; 7,6 mln dostępnych pełnych tekstów; 1.595 miejsc dla czytelników; czas otwarcia – 104 godziny tygodniowo i 359 dni w roku; odwiedziły w ciągu roku – 1,72 mln; aktywni (zapisani) czytelnicy – 34 tys.; wypożyczenia 464 tys. wol.; szkolenia użytkowników – 798 godzin³⁵³.

Autorka Carolin Becker przedstawiła w cytowanej pracy szczegółowe etapy audytu wewnętrznego i zewnętrznego w Bibliotece TUM, stawiając trzy zasadnicze pytania: Czy norma DIN EN ISO 9001 jest właściwa dla bibliotek?, Jakie są korzyści z jej zastosowania?, Czy nakład pracy się opłacał? W końcowych wnioskach stwierdziła, że zarządzanie jakością nadaje się do zarządzania biblioteką i jego wprowadzenie powiodło się w bibliotece w Monachium, dzięki czemu osiągnięto następujące korzyści:

- gwarancję szybkich, sprawnych i jednolitych procesów;
- uznanie potrzeby ciągłych zmian na lepsze;
- znajomość i sterowność procesów;
- wprowadzenie obowiązujących i przejrzystych zakresów obowiązków i odpowiedzialności;
- troska o systematyczność w działaniu;
- znajomość potrzeb i wymagań użytkowników;
- wsparcie z zewnątrz³⁵⁴.

Biblioteka ta dokonała reorganizacji i przeszła z rozbudowanego systemu dwutorowego na system jednolity. Zarządzanie jakością dotyczyło sześciu obszarów jej działalności:

1. Biblioteka jako centrum informacji: gromadzenie i opracowanie mediów, rozwój zasobów i ich ochrona, dostęp do mediów cyfrowych.

2. Biblioteka jako miejsce uczenia się, nauczania i pracy: długi czas otwarcia, optymalnie wyposażone i różnorodne miejsca dla czytelników.

³⁵³ Die Universitätsbibliothek in Zahlen. <https://www.ub.tum.de/ueber-die-bibliothek> [dostęp: 09.12.2016].

³⁵⁴ Tamże, s. 59.

3. Biblioteka jako miejsce wiedzy: przygotowanie oferty szkoleń rozwijających kompetencje informacyjne i umiejętności pracy naukowej, także przewodników po bibliotece dostosowanych do różnych grup użytkowników.

4. Biblioteka jako centrum innowacji: rozwój serwerów umożliwiających dostęp do mediów, udział w projektach digitalizacji.

5. Biblioteka jako nowoczesny pracodawca: programy dalszego, systematycznego kształcenia i doksztalcania, dążenie do stałego podnoszenia kompetencji pracowników.

6. Biblioteka jako partner do współpracy: współpraca w ramach narodowych i międzynarodowych gremiów oraz partnerstwo z innymi bibliotekami³⁵⁵.

Co można powiedzieć dziś o Bibliotece TUM na podstawie ogólnego oglądu aktualnej strony internetowej? Do Biblioteki Uniwersyteckiej należy dziewięć dużych subbibliotek dziedzinowych zlokalizowanych w Monachium i trzech innych małych miejscowościach poza centralnym kampusem. Wszystkie procesy na rzecz systemu bibliotecznego koordynowane są w czterech oddziałach: usług udostępniania, usług informacyjnych, mediów (gromadzenia i opracowania) oraz techniki bibliotecznego (serwisu IT)³⁵⁶. Struktura organizacyjna jest rozbudowana, co widać na schemacie organizacyjnym oraz w szczegółowym wykazaniu osób odpowiedzialnych za poszczególne zadania. Liczny, bo dziewięcioosobowy jest zespół zajmujący się zarządzaniem jakością i raportowaniem (Qualitätsmanagement und Reporting), co oznacza, że utrzymanie certyfikatu wymaga ciągłej kontroli i prowadzenia analiz na bieżąco. Pierwszy nasuwający się wniosek, to taki, że zarządzanie jakością nie wiąże się z redukcją zatrudnienia i jednostek w strukturze. Zapewnienie wysokiej jakości usług wymaga raczej powołania nowych stanowisk, wyposażonych w nowe kompetencje.

Podsumowując, należy obok stron pozytywnych wymienić także obawy związane z wdrażaniem tak całościowych zmian. W opinii niektórych specjalistów zarządzanie jakością zawiera kilka krytycznych zarzutów, którymi są:

- pochodzenie z branży przemysłowej (przedsiębiorstw produkcyjnych),
- tendencje do biurokratyzacji,
- kosztowne postępowanie mające wątpliwe zastosowanie,
- zniszczenie sprawdzonych struktur organizacyjnych,
- zbyt konsekwentna orientacja na użytkowników,
- trudność mierzenia procesów na podstawie wskaźników,

³⁵⁵ Becker, Carolin (2011): op.cit. s. 27

³⁵⁶ UB TUM : Organisation. <https://www.ub.tum.de/organisation> ; UB TUM : Organigramm. <http://www.ub.tum.de/files/organiogramm.pdf> [dostęp: 09.12.2016].

- audytorzy zewnętrzni są najczęściej niezwiązani z bibliotekarstwem³⁵⁷.

4.2. System dziedzinowy referatów i usług informacyjnych

System referatów dziedzinowych (Fachreferatesystem)

W bibliotekach naukowych i uniwersyteckich obszaru niemieckojęzycznego funkcjonuje od ponad wieku system referatów/działów dziedzinowych (Fachreferatesystem) kierowanych przez bibliotekarzy naukowych, osobiście odpowiedzialnych za kształtowanie zbiorów w zakresie danej dziedziny wiedzy, także ich opracowanie rzeczowe i informację. System referatów dziedzinowych stanowi standardowy model organizacyjny, który wykształcił się i stabilnie ugruntował od lat 20. minionego wieku w strukturze bibliotek nie tylko uniwersytetów, ale także dużych bibliotek uniwersalnych, takich jak Preußische Staatsbibliothek w Berlinie, czy Hofbibliothek (od 1920 r. Nationalbibliothek) w Wiedniu. System dziedzinowy wynikał z potrzeby podziału pracy w sytuacji dużego wzrostu publikacji naukowych oraz liczby studentów (podaje się, że w latach 1889-1914 liczba studentów wzrosła ponad dwukrotnie)³⁵⁸. Konieczne było więc wprowadzenie nowej organizacji pracy i jej racjonalnego podziału, aby optymalnie jak najlepiej obsłużyć poszczególne dziedziny nauki oraz korzystających z nich pracowników i studentów. Za początek dyskusji na temat dziedzinowego podziału pracy przyjmuje się rok 1909 i publikację artykułu na ten temat przez bibliotekarza z Getyngi, który zapoczątkował publiczną dyskusję³⁵⁹. Kwestie fachreferatów (systemu stanowisk w strukturze biblioteki) i profilu zawodowego fachreferentów (bibliotekarzy naukowych zatrudnionych na tych stanowiskach) są ze sobą powiązane, ale nie całkowicie tożsame. Bibliotekarze naukowci z racji wyższego wykształcenia konsekwentnie upominali się o status urzędnika państwowego i stosowne do zaszeregowania wynagrodzenie. Mimo kwestionowania w ostatnich latach potrzeby tych stanowisk, funkcjonują one nadal w liczbie zróżnicowanej w zależności od wielkości uniwersytetu i wielości dziedzin nauki uprawianych na poszczególnych wydziałach. System referatów może liczyć od kilku do kilkudziesięciu (nawet 40) wyszczególnionych

³⁵⁷ te Boekhorst, Peter: Qualitätsmanagement und wissenschaftliche Bibliothek – ein unüberbrückbarer Gegensatz? In: op. cit., s. 173-175; Becker, Carolin: op. cit., s. 50.

³⁵⁸ Enderle, Wilfried: Selbstverantwortliche Pflege bibliothekarischer Bestände und Sammlungen. Zu Genese und Funktion wissenschaftlicher Fachreferate in Deutschland 1909-2011. *Bibliothek Forschung und Praxis* 36 (2012) s. 24-31, 25 (dane o liczbie studentów). <https://www.degruyter.com/view/j/bfup.2012.36.issue-1/bfp-2012-0004/bfp-2012-0004.pdf> [dostęp: 09.01.2017].

³⁵⁹ Tamże s. 25; Füchsel, Johannes: Geschäftsgang und Arbeitsteilung an den wissenschaftlichen Bibliotheken. *Zentralblatt für Bibliothekswesen* Bd. 26 (1909) s. 49-59.

dziedzin nauki. Obecnie zasada podziału dziedzinowego realizowana jest w sposobie prezentacji informacji elektronicznej oraz szkoleniach w zakresie kompetencji informacyjnych.

Profil zawodowy fachreferenta

Fachreferent, inaczej wissenschaftlicher Bibliothekar, czyli bibliotekarz naukowy, u nas określany także jako specjalista dziedzinowy lub bibliotekarz dziedzinowy³⁶⁰. W Niemczech ma ponad stuletnią tradycję, a jego geneza sięga końca XIX w., kiedy to profesorów, zajmujących się z urzędu sprawami gromadzenia w bibliotece (Professorenbibliothekare), zaczęli zastępować bibliotekarze. Instytucjonalizacja zawodu bibliotekarskiego znalazła odzwierciedlenie w rozporządzeniach rządowych (Prus z 1893 r. i Bawarii z 1905 r.), które jasno określały wykształcenie bibliotekarzy jako absolwentów studiów uniwersyteckich, uzupełniających swoją wiedzę w zakresie bibliotekarstwa. Inne wydarzenia związane z wyodrębnieniem się w Niemczech zawodu bibliotekarza, to m.in. założenie czasopisma „Zentralblatt für Bibliothekswesen” (1884), powstanie w 1886 r. na Uniwersytecie w Getyndze pierwszej katedry nauk pomocniczych bibliotekarstwa (Lehrstuhl für Bibliothekshilfswissenschaften) oraz założenie w 1900 r. Stowarzyszenia Bibliotekarzy Niemieckich (Verein Deutscher Bibliothekare – VDB), stanowiącego wcześniej sekcję związku filologów. VDB pozostało do dzisiaj zrzeszeniem fachreferentów³⁶¹.

Bibliotekarze naukowcy stanowią w strukturze zatrudnienia bibliotek uniwersyteckich służbę wyższą (Höherer Dienst). Dwie pozostałe grupy to służba podwyższona (Gehobener Dienst), czyli bibliotekarze dyplomowani i służba średnia (Mittlerer Dienst), pracownicy biblioteczni mający ukończone dwuletnie szkoły zawodowe i odbyte praktyki.

Jeśli chodzi o wykształcenie bibliotekarza naukowego, to tradycyjnie ma ukończone magisterskie studia uniwersyteckie lub stopień naukowy doktora. W rzeczywistości doktorat ma dziś większość fachreferentów, do czego przyczyniło się w znacznym stopniu wprowadzenie studiów trzystopniowych. Jednocześnie wymagane jest zawodowe wykształcenie bibliotekarskie (Referendariat), będące rodzajem aplikacji połączonej ze stażem zawodowym, które prowadzone jest w wybranych bibliotekach i szkołach wyższych w wymiarze 30-40 miejsc w całych Niemczech. Referendariat trwa dwa lata, z podziałem na część praktyczną w

³⁶⁰ Bibliotekarz dziedzinowy w bibliotekach akademickich : materiały z seminarium zorganizowanego przez Bibliotekę Główną UMK w dniach 26-27 października 2000 r. w Toruniu / Oprac. Anna Bogłowska, Jolanta Szewczak, Toruń : UMK, 2001 (obszerny zbiór artykułów polskich i niemieckich autorów poświęconych tej tematyce).

³⁶¹ Bibliotheken und Informationsgesellschaft in Deutschland : eine Einführung / Engelbert Plassmann et al. Wiesbaden, 2006. s. 254-261; Verein Deutscher Bibliothekare. <http://www.vdb-online.org/verein/> [dostęp: 08.01.2017].

jednej lub dwóch bibliotekach naukowych oraz teoretyczną, odbywaną w wyższych szkołach mediów, informacji i bibliotekarstwa³⁶². Referendariat kończy się egzaminem państwowym (Laufbahnbefähigung). Inną drogą uzyskania kwalifikacji bibliotekarza naukowego jest ukończenie studiów magisterskich w zakresie nauki o bibliotece i informacji na Uniwersytecie Humboldtów w Berlinie lub w szkołach wyższych w Darmstadt, Hamburgu, Hanowerze, Kolonii, Lipsku, Poczdamie, Stuttgarcie. Z historii warto przypomnieć, że do lat 1990. kształcenie bibliotekarzy odbywało się inaczej w landach zachodnich i wschodnich (z wyjątkiem Saksonii-Anhaltu). W byłej NRD miejscem studiów był Instytut Nauki o Bibliotece na Uniwersytecie Humboldtów w Berlinie, pozostający do dzisiaj jedynym w całych Niemczech Instytutem Nauki o Bibliotece i Informacji (Institut für Bibliotheks- und Informationswissenschaft – IBI). Tam właśnie od 1961 r. organizowano w postaci kursów kształcenie fachreferentów, które następnie od 1976 r. odbywało się w formie dwuletnich studiów podyplomowych (Das postgraduale Studium). Bibliotekoznawstwo długo nie było uznawane za dyscyplinę uniwersytecką, stąd też dopiero we wrześniu 1990 r. zostali immatrykulowani pierwsi studenci (46 osób) studiów magisterskich, na warunkach połączenia z drugą specjalnością główną lub dwiema specjalnościami uzupełniającymi³⁶³.

Pozycja zawodowa fachreferentów jest prestiżowa i wysoka. Stanowią oni najwyżej uposażoną finansowo grupę bibliotekarzy, do których stosowane są regulacje urzędowe i prawne właściwe etatom urzędnika państwowego (Beamtenlaufbahn). Z tej właśnie grupy rekrutują się dyrektorzy bibliotek i kierownicy kluczowych oddziałów. Do tradycyjnego zakresu zadań i obowiązków fachreferentów należą:

1. gromadzenie zbiorów (merytoryczny dobór i selekcja)
2. opracowanie rzeczowe i rozwijanie klasyfikacji systematycznej
3. udzielanie specjalistycznej (dziedzinowej) informacji
4. organizacja pracy i zarządzanie³⁶⁴.

³⁶² Informationen zu Ausbildung und Berufseinstieg als wissenschaftliche Bibliothekarin / wissenschaftlicher Bibliothekar. <http://www.vdb-online.org/kommissionen/qualifikation/ausbildungsinfo/> [dostęp: 05.01.2016]. Strona VDB zawiera aktualny wykaz bibliotek w poszczególnych landach prowadzących referendariat lub wolontariat (ta druga forma prywatno-prawna oferowana jest w Saksonii i Turyngii), liczbę miejsc (łącznie jest ich 30-40) oraz wykaz uczelni studiów teoretycznych; Dugall, Bernd: Die Ausbildung für den höheren Dienst an wissenschaftlichen Bibliotheken : enige provokante Thesen. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* Bd. 48 (2001), s. 132-133.

³⁶³ Zur Geschichte der bibliothekswissenschaftlichen Ausbildung in Berlin. <https://www.ibi.hu-berlin.de/de/institut/leitbild/gesch-ausbildung/gesch-ausbildung#p> [dostęp:04.01.2017].

³⁶⁴ Wiele aspektów działalności fachreferentów prezentują materiały pokonferencyjne: *Bibliotekarz dziedzinowy w bibliotekach akademickich* / Oprac. Anna Bogłowska, Jolanta Szewczak, Toruń 2001. Tu artykuły na temat zadań fachreferentów w Niemczech, m.in. Hudzik, Krystyna: Bibliotekarz dziedzinowy – doświadczenia niemieckie a polskie możliwości ich adaptacji. In: *Bibliotekarz dziedzinowy w bibliotekach akademickich: materia-*

Grupę konkurencyjną na polu zadań, kompetencji i kariery zawodowej w odniesieniu do fachreferentów stanowią dobrze wykształceni bibliotekarze dyplomowani, posiadający także wysokie kwalifikacje i umiejętności. Są dobrymi katalogerami, pracownikami obeznanymi z nowymi mediami i technologiami informacyjnymi oraz pracą z użytkownikami. W bibliotekach uniwersyteckich pełnią funkcje kierowników mniejszych jednostek organizacyjnych (wypożyczalni, gromadzenia) lub osób na stanowiskach o funkcjach przekrojowych (Stabsstellen).

Z uwagi na status i zadania bibliotekarzy naukowych pojawia się co pewien czas debata, która dotyczy tematu niezwykle kontrowersyjnego i ostro dyskutowanego w środowisku. Jest nim profil zawodowy i odpowiedź na podstawowe pytanie, czy praktyka zawodowa fachreferentów bliższa jest zarządzaniu (administrowaniu), czy jest działalnością naukową i twórczą? Temu zagadnieniu poświęcone zostało przed kilku laty kolokwium „Fachreferat dzisiaj. W polu napięcia między nauką a zarządzaniem” (Düsseldorf 2012 r.), z którego materiały zamieszczono w publikacji razem z artykułami historycznymi, dzięki czemu powstało obszerne i wielowątkowe ujęcie tematu na przestrzeni dwóch wieków³⁶⁵. Taki bowiem okres czasu minął, jeśli przyjmiemy za początek debaty publikację pism traktujących o wykształceniu bibliotekarza, których autorem był Friedrich Adolf Ebert, sekretarz Królewskiej Biblioteki Publicznej w Dreźnie³⁶⁶.

Z długiej historii debaty prowadzonej na omawiany temat ważne dla naszych rozważań są dwa jej momenty. Jednym z nich była patetyczna polemika z lat 1959-1962, którą prowadził Joachim Wieder i Ladislaus Buzás na łamach międzynarodowego czasopisma „Libri”. Jedna strona sporu broniła tradycyjnego wizerunku bibliotekarza jako dobrze wykształconego humanisty i sprzeciwiała się sprowadzeniu jego warsztatu do sprawnie realizowanych usług bibliotecznych. Oponenti uważali natomiast taki model za staroświecki i bez perspektywy

ły z seminarium....., Toruń 2001, S. 69–83.[online] <http://www.ebib.pl/biuletyn-ebib/18/a.php?hudzik> ; Jazdon, Artur: System specjalistów dziedzinowych w bibliotekach niemieckich. *Bibliotekarz* 1991 nr 6 s. 19-21.

³⁶⁵ Fachreferat heute. Im Spannungsfeld zwischen Wissenschaft und Verwaltung.

<https://www.ulb.hhu.de/en/getting-started/presse-und-oeffentlichkeitsarbeit/veranstaltungen/veranstaltungen-2012/kolloquium-fachreferat-heute.html> [dostęp: 06.01.2017]; *Bibliothekare zwischen Verwaltung und Wissenschaft. 200 Jahre Berufsbilddebatte*. Hrsg. von Irmgard Siebert und Thorsten Lemanski. - Frankfurt a. M.: Klostermann, 2014, 278 S. (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie, Sonderbände 111). [Recenzja] - Hudzik, Krystyna: *Przegląd Biblioteczny* 2015 z. 4, s. 617-620.

³⁶⁶ Ebert, Friedrich Adolf: *Die Bildung des Bibliothekars. Zweite umgearbeitete Ausgabe*. Leipzig: Steinaecker und Wagner, 1820. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:hbz> [dostęp: 20.09.2016].

rozwoju³⁶⁷. Widać zatem wyraźnie, że chodzi o różne podejścia do zawodu bibliotekarza naukowego, jedno o nastawieniu humanistycznym, drugie - ekonomiczno-menedżerskim.

Drugi moment debaty, bardzo głośny i nieodległy w czasie, stanowi dyskusja na łamach miesięcznika „Bibliotheksdienst” w 1998 r. na temat przyszłości i kierunku zmian zadań fachreferentów w związku z coraz większą obecnością mediów elektronicznych w informacji i komunikacji naukowej. Zdecydowane argumenty „za” i „przeciw” wymieniali wtedy między sobą żywo zaangażowani: Helmut Oehling, Uwe Jochum oraz Peter te Boekhorst i Klaus Ceynowa, zdanie wyważone przedstawiła Sabine Wefers. Padły wówczas pytania, czy stanowiska fachreferentów mają w ogóle przyszłość, czy podjęcie nowych zadań będzie dla nich ratunkiem.

Kierunek zmian zadań i funkcji fachreferenta zaprezentował w postaci 12 tez Helmut Oehling. Przyszłość zawodu praktykowanego od ponad stu lat przedstawił on w postaci krótkiego równania: "Fachreferent 2000 = Fachreferent 1900 + aktywna informacja". Ma ono oznaczać, że fachreferent wykonuje zadania gromadzenia i opracowania rzeczowego oraz posiada wysokie kompetencje w dziedzinie nowych mediów i prowadzi w związku z tym także szkolenia użytkowników w zakresie korzystania z nich oraz udziela porad typu know-how. Takie umiejętności kreują fachreferenta na współpracownika naukowców i studentów w zakresie dziedzinowej, specjalistycznej informacji w oparciu o dostępne źródła drukowane i elektroniczne. Jego działania muszą być bardziej aktywne (Oehling mówi nawet: "ofensywne"), nastawione na pozyskiwanie użytkowników, którzy zazwyczaj tylko w niewielkim stopniu znają i wykorzystują źródła znajdujące się w bibliotece³⁶⁸.

Projekt zmian w klasycznych zadaniach fachreferentów w kierunku zgodnym ze współczesnym modelem biblioteki został przedstawiony przez Sabine Wefers. W zmniejszeniu się zadań w zakresie gromadzenia i opracowania rzeczowego widziała ona możliwość rozwijania informacji dziedzinowej oraz udziału fachreferentów w organizacji pracy i zarządzaniu. Zdaniem Wefers gromadzenie będzie oczekiwało od specjalisty dziedzinowego jasno zdefiniowanego profilu zbiorów w połączeniu z kryteriami finansowymi i potrzebami użytkowników. Fachreferent będzie określał, które media i jak intensywnie (w jakiej głębokości)

³⁶⁷ Kuttner, Sven: Die Wieder-Buzás-Kontroverse 1959 bis 1962. Ein Blick hinter die Kulissen einer Berufsbildungsdebatte der späten Nachkriegszeit. In: Bibliothekare zwischen Verwaltung und Wissenschaft. 200 Jahre Berufsbildungsdebatte. Hrsg. von Irmgard Siebert und Thorsten Lemanski. - Frankfurt a. M., 2014, s. 65-80.

³⁶⁸ Oehling, Helmut: Wissenschaftlicher Bibliothekar 2000 - quo vadis? : 12 Thesen zur Zukunft des Fachreferenten. *Bibliotheksdienst* 32(1998) H. 2, s. 247-254. Autor był w tym czasie członkiem Komisji ds. Pracy Fachreferentów, Stowarzyszenia Bibliotekarzy Niemieckich. Zob. też: Jochum, Uwe: Die Situation des höheren Dienstes. *Bibliotheksdienst* 32 (1998) H. 2, s. 241-247.

należy gromadzić, a których nie należy już dłużej gromadzić, lecz tylko pośredniczyć w ich udostępnianiu. Jako mocny argument tej wizji zadań posłużył wymienionej autorce przykład kosztownej prenumeraty czasopism, wymagającej często zdecydowania, co korzystniejsze: prenumerata czy komercyjne dostarczanie dokumentów. Poza tym specjalista dziedzinowy będzie nadal koordynował kupno (także uzupełniające) oraz kontrolował jakość profilu zbiorów. Wefers wskazała, że również opracowanie rzeczowe nie będzie już zajmowało fachreferentom tak dużo czasu, jak dotychczas. Hasła przedmiotowe będą przejmowane (kopiowane) w coraz większym stopniu z innych katalogów lub baz danych lub tworzone przez bibliotekarzy dyplomowanych. Fachreferenci nadal będą musieli troszczyć się o właściwy każdej bibliotece system klasyfikacji. Dziedzinowa informacja naukowa oraz udział w organizacji pracy i zarządzaniu - według Wefers - będą stanowiły jądro działalności fachreferentów w przyszłości oraz ich najlepszą szansę na określenie się w nowoczesnym zawodzie. Aby podjąć się tych zadań muszą szkolić się intensywnie i rozwijać swoje kwalifikacje³⁶⁹.

Głosem polemicznym w stosunku do stanowiska H. Oehlinga był artykuł trzech autorów z Uniwersyteckiej i Krajowej Biblioteki w Münster. Byli oni przekonani, że 12 tez jest rezultatem poszukiwań wyjścia z faktycznego kryzysu uprawnień tzw. wyższej służby bibliotecznej, który było wynikiem nie tylko głębokich przemian w dziedzinie informacji, ale także radykalnie zmieniających się warunków finansowych, ekonomicznych i organizacyjnych w działalności bibliotek. W praktyce bibliotecznej ta dynamika zmian spowodowała w wielu przypadkach utratę funkcji kierowniczych przez fachreferentów na rzecz bibliotekarzy dyplomowanych. Autorzy z Münster wyrazili zdecydowany pogląd, że fachreferenci nie są w bibliotece niezastąpieni. I tak na przykład - ich zdaniem - zadanie gromadzenia zbiorów może być podjęte przez pracowników naukowych instytutów i katedr, którzy i tak przecież uczestniczą w doborze zbiorów, zarówno w bibliotekach o systemie dwutorowym, jak i jednolitym. Podobnie możliwe jest przejęcie zadań organizacji pracy i zarządzania przez nowoczesnych menadżerów, wykonujących je ze znacznie lepszymi efektami niż czynią to fachreferenci. W kontekście tych zmian ówczesna forma sprawowania funkcji kierowniczych i związanych z nimi rutynowych czynności organizacyjnych była już niemodna i nie odpowiadała nowoczesnemu pojęciu *New Public Management*. Polemiści 12 tez byli przekonani, że tylko nowe zasady zarządzania są zdolne pokierować pracą współczesnej biblioteki świadczącej usługi informacyjne, która musi rygorystycznie przeliczać koszty i mierzyć efektywność swoich działań. W takim ujęciu bibliotekę należy postrzegać jako przedsiębiorstwo, które ma

³⁶⁹ Wefers, Sabine: Thesen zur Zukunft des Fachreferenten. *Bibliotheksdienst* 32 (1998) H. 5, s. 865-870.

w efektywnym czasie i przy optymalnych kosztach przygotować i zapewnić źródła informacji dla nauczających i studiujących. Pożądany typ pracownika to osoba otwarta na nową orientację w zawodzie, "elastyczna", potrafiąca się kreatywnie dopasować do nowych wymagań. Natomiast kwalifikacje fachreferentów nabyte na drodze studiów uniwersyteckich w danej dziedzinie nie byłyby w tym modelu najważniejsze³⁷⁰. Omówione powyżej stanowiska wywołały oczywiście dalsze polemiki³⁷¹.

Na pytanie, jak późniejsza praktyka zawodowa zweryfikowała stawiane wówczas u progu roku 2000 prognozy, trzeba powiedzieć, że sprawdziły się tylko częściowo. Samo stanowisko nie zniknęło ze struktury zatrudnienia, ale znacznie zmieniły się zadania i metody pracy. Sami fachreferenci wykazali się dużą elastycznością i podjęli nowe wyzwania, a w zarządzaniu bibliotekami poradzili sobie nie gorzej od profesjonalnych menadżerów. Kompetencje i doświadczenia bibliotekarzy naukowych okazały się niezbędne w przygotowywaniu ujednoliconych standardów i norm potrzebnych w kooperatywnym opracowaniu zbiorów oraz w tworzeniu struktur informacji w elektronicznych katalogach, bibliografiach i bazach danych. Fachreferenci uczestniczą aktywnie w kształceniu kompetencji informacyjnych użytkowników, w kreowaniu *public relation*, planowaniu i koordynowaniu modernizacji bibliotek, kierują zespołami ds. projektów dotyczących zmian organizacyjnych, dopasowania działalności do nowych zadań, integracji czynności/procesów bibliotecznych i przepływu informacji. Oznacza to, że konceptualnie współtworzą politykę biblioteczną i są innowacyjni.

Faktem jest, że pod wpływem zmian w kilku bibliotekach, m.in. w SLUB (Saksońskiej Bibliotece Krajowej i Uniwersyteckiej) w Dreźnie, liczba zatrudnionych fachreferentów zmniejszyła się³⁷². Stało się to za sprawą korzystania w gromadzeniu ze stałych zamówień *Approval-Plans* i modelu *Patron-Driven-Acquisition*, które polegają na przesunięciu merytorycznego doboru tytułów na dostawcę (poza bibliotekę) lub na samych użytkowników. Do tego dochodzi jeszcze oszczędność, jaka wiąże się z bezpłatnym dostarczaniem książek wraz z gotowymi opisami bibliograficznymi. Również przystępowanie bibliotek do dużych umów

³⁷⁰ Boekhorst de, Peter; Buch, Herald; Ceynowa, Klaus: "Wissenschaftlicher" Bibliothekar 2000 - Hic Rhodus, hic salta! : Bemerkungen zu Helmut Oehlings Thesen zur Zukunft des Fachreferenten. *Bibliotheksdienst* 32 (1998) H. 4, s. 686-693.

³⁷¹ Jochum, Uwe; Oeling, Helmut: Die das falsche Steckenpferd reiten : eine Replik auf den Beitrag von te Boekhorst, Buch und Ceynowa im *Bibliotheksdienst* 32 (1998), H. 4. *Bibliotheksdienst* 32 (1998) H. 5, s. 857-865; Schibel, Wolfgang: "Fachreferat 2000" : 13 Thesen zur Differenzierung des wissenschaftlichen Bibliotheksdienstes, *Bibliotheksdienst* 32 (1998) H. 6, s. 1040-1047; Didszun, Peter: Weder Wissenschaftler noch Verwaltungsbeamter: der wissenschaftliche Bibliothekar im Berufsfeld Bibliothek: Anmerkungen zur jüngsten Debatte um das Berufsbild, *Bibliotheksdienst* 32 (1998) H. 8, s. 1352-1361.

³⁷² Golsch, Michael: Ökonomisierung der Bibliothek? Eine Standortbestimmung der SLUB Dresden. In: *Bibliothekare zwischen Verwaltung und Wissenschaft. 200 Jahre Berufsbilddebatte.* / Hrsg. von Irmgard Siebert und Thorsten Lemanski. - Frankfurt a. M., 2014, s. 173-204.

konsorcyjnych pozostawia fachreferentom niewielkie pole do podejmowania decyzji o wyborze tytułów. Z kolei opracowanie rzeczowe uległo redukcji z uwagi na przejmowanie (kopiowanie) opisów wraz z hasłami przedmiotowymi i symbolami klasyfikacji systematycznej.

W wyniku przemian ostatnich lat jedynie zadanie udzielania informacji dziedzinowej radykalnie się rozszerzyło. Fachreferent odpowiedzialny za daną dziedzinę wiedzy posiada znajomość jej aktualnych problemów badawczych i terminologii, aby jako partner pracowników naukowych i studentów, mógł formułować odpowiedzi na pytania o literaturę dostępną fizycznie w bibliotece, w sieci lokalnej i w sieciach rozległych. Nawigacja w sieci wymaga od niego umiejętności krytycznej oceny informacji, jej opracowania w postaci hiperlinku, następnie dogodnego przygotowania do korzystania i bezpiecznego archiwizowania. Jakość tego rodzaju pracy polega na rozbudowie dziedzinowego archiwum tekstowego. Do fachreferenta należy także prowadzenie szkoleń w zakresie korzystania ze specjalistycznych baz danych, udzielania porad oraz opracowanie materiałów szkoleniowych i instrukcji.

System dziedzinowych usług informacji elektronicznej

Jak wygląda realizacja tych zadań w praktyce, warto sprawdzić chociażby na jednym przykładzie. Obecnie na stronach internetowych uniwersyteckich bibliotek w Niemczech informacja prezentowana jest w układzie dziedzinowym. W celu ilustracji tej zasady posłuży strona Biblioteki Uniwersytetu w Heidelbergu, w 2015 r. najwyżej ocenionej w BIX w grupie bibliotek dwutorowych³⁷³. Dla nauk humanistycznych i społecznych wyróżniono tu 25 dziedzin oraz ogólny link do „Humanistyki cyfrowej na Uniwersytecie w Heidelbergu”, a dla nauk przyrodniczych i medycyny 8 dziedzin. Z racji bogatych zbiorów i wysoko specjalistycznych zasobów cztery dziedziny: Egipcologia, Archeologia klasyczna, Azja Południowa, Sztuka, stanowią jednocześnie serwisy usług informacyjnych (Fachinformationsdienst – FID) o zasięgu ponadregionalnym na całe Niemcy, korzystające ze wsparcia finansowego DFG.

Pierwszą z wymienionych dziedzin jest Egipcologia, którą wybieramy w celu sprawdzenia, jakie rodzaje informacji charakteryzują tę dziedzinę. Stanowią je cztery grupy: 1.) Wyszukiwanie literatury i jej zamawianie 2.) Pełnotekstowe zasoby elektroniczne 3.) Źródła

³⁷³ Fachbezogene Informationen. <http://www.ub.uni-heidelberg.de/fachinfo/Welcome.html> [dostęp: 07.01.2017]. Wśród polskich bibliotek portale dziedzinowe tworzone są w Bibliotece Uniwersyteckiej UAM w Poznaniu (zob.: Serwisy i usługi – Portale dziedzinowe). http://lib.amu.edu.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=1244&Itemid=279 [dostęp: 07.01.2017].

w Internecie 4.) Zasoby CD-ROM i DVD³⁷⁴. Grupę pierwszą rozpoczyna link do szkolenia online w zakresie kompetencji informacyjnych dla studiujących nauki o starożytności (Online-Tutorial für Studierende der Altertumswissenschaften). Zawiera on krótkie filmy, quiz, formularz kontaktowy umożliwiający interakcję z użytkownikiem w celu przekazania przez niego zastrzeżeń, uwag krytycznych i komentarzy. Szkolenie może zostać przeprowadzone także według indywidualnego tempa, w częściach krok po kroku. Wyszukiwanie informacji zgromadzonej w Bibliotece Uniwersyteckiej obejmuje katalog komputerowy HEIDI, zdigitalizowany katalog kartkowy DigiKat, katalog dziedzinowy Egypciologii, prac z tej dziedziny w uniwersyteckim repozytorium, wykazy nowości z Egypciologii (nabytki), czasopisma elektroniczne, bazy danych, archiwum fotografii (bazę danych) oraz zasoby cyfrowe zdigitalizowanych zbiorów własnych i światowych. Na stronie z linkami umieszczone są obowiązkowo dane kontaktowe fachreferentów zajmujących się dziedziną Egypciologii (są to dwie osoby z tytułem doktora). Kolejnym linkiem jest dostęp do portalu *Proplaeum* (tworzonego z ramach wspomnianego programu FID), który zawiera zasoby niezwykle bogate, ponieważ Uniwersytet w Heidelbergu jest światowej sławy ośrodkiem badań nad starożytnością. Inne skierowania do linków pozwalają użytkownikom zgłaszać tytuły brakujące w katalogu w celu ich zakupienia oraz wskazywać propozycje digitalizacji dzieł posiadanych przez bibliotekę (chodzi o starsze wydania, nie chronione już przepisami prawa autorskiego). Na podobnej zasadzie mogą użytkownicy informować o potrzebach prowadzenia szkoleń, kursów online oraz przystąpić do korzystania z usługi MyUB-Info, czyli założyć konto i utworzyć profil osobisty, aby otrzymywać istotne informacje na temat wskazanej dziedziny wiedzy (nowe tytuły, bazy). Kolejne linki kierują do najnowszych usług rozwijanych w bibliotece, czyli do centrum kompetencji w zakresie dostępu do danych badawczych oraz możliwości publikowania Open Access w uczelnianym repozytorium *heiDOK*.

Podążając ścieżką przygotowanych linków, użytkownik informacji z dziedziny Egypciologii ma ją podaną w formie przemyślanej struktury, pozwalającej szybko dotrzeć do poszukiwanych treści. Ma jednocześnie zapewnioną możliwość kontaktu ze specjalistami dziedzinowymi, a jako odbiorca tej informacji może również wpływać na jej kształt przez zgłaszanie własnych uwag i propozycji. Wynika to z dbałości o jakość usług przez budowanie kontaktów między użytkownikami i bibliotekarzami na zasadzie przełamania anonimowości na rzecz większej wzajemnej identyfikacji. Korzystanie z zasobów biblioteki ułatwia oferta różnorodnych szkoleń, porad, kursów, e-learningu (zakładka: Kurse, Beratung, E-

³⁷⁴ Fachbezogene Informationen: Ägyptologie – Sammelschwerpunkt in Propylaeum. <http://www.ub.uni-heidelberg.de/fachinfo/aegyptologie/Welcome.html> [dostęp: 07.01.2017].

Learning)³⁷⁵. Ich celem jest upowszechnienie kompetencji efektywnego korzystania z oferty dostępnych zasobów informacji i usług bibliotecznych. Prowadzone kursy i materiały szkoleniowe online dotyczą umiejętności wyszukiwania informacji, zarządzania informacją, publikowania naukowego i są adresowane do różnych grup użytkowników – studentów, doktorantów, pracowników naukowych i dydaktycznych, czy nawet do gimnazjalistów. Omawiana Biblioteka oferuje kilka rodzajów szkoleń:

1. Szkolenie ogólne dla rozpoczynających korzystanie z biblioteki.
2. Wyszukiwanie literatury i informacji w zakresie poszczególnych dziedzin.
3. Programy zarządzania literaturą (Endnote, Citavi, Zotero, Mendeley) i media społecznościowe (Google Docs, Etherpads, Mindmapping Tools).
4. Indywidualne porady i pomoc. Zapisywanie się do ekspertów.
5. Oferta szkoleń online w zakresie informacji ogólnej, dziedzinowej (Online Tutorials und Anleitungen).
6. Oferta dla zaawansowanych (magistrantów, doktorantów, pracowników)
 - wyszukiwanie informacji i zarządzanie informacją (Web of Science, literatura do pracy doktorskiej, cytowania, przypisy, Impast Factor, Hirsch-Index, Alt-Metrics, podstawy bibliometrii, dane statystyczne (OECD, EUROSTAT, STATISTA),
 - Plagiat i prawa autorskie,
 - Strategie publikowania, Open Access, zarządzanie danymi badawczymi,
7. Oferta dla gimnazjów.

Podsumowując, warto jeszcze raz przedstawić zebrane w formie tabeli zadania wykonywane obecnie przez fachreferentów, na podstawie prezentacji przygotowanej na potrzeby programu kształcenia bibliotekarzy na studiach magisterskich. Autorzy wyszli z założenia, że w działalności fachreferentów można wyróżnić dwa profile: referat dziedzinowy i zarządzanie (Fachreferat und Management). Potrzebna jest zatem realizacja kształcenia w obydwu kierunkach, bo są one jednakowo istotne dla efektywnego funkcjonowania nowoczesnej biblioteki³⁷⁶. W praktyce oznacza to, że nie każdy fachreferent jest jednocześnie kierownikiem i dlatego udział poszczególnych zadań w obydwu profilach różni się, co pokazuje Tabela 1.

³⁷⁵ Kurse, Beratungen und Online-Lernangebote. <http://www.ub.uni-heidelberg.de/schulung/Welcome.html> [dostęp: 07.01.2017].

³⁷⁶ Tappenbeck, Inka; Achim Oßwald: Fachreferat: (K)ein Ziel des Bibliotheks- und Informationswissenschaftlichen Masterstudiums. http://docserv.uni-duesseldorf.de/servlets/DerivateServlet/Derivate-22426/Tappenbeck_Osswald_Duesseldorf_27032012_end.pdf [dostęp: 06.01.2017].

Tabela 1: Zadania fachreferenta w dwóch profilach obowiązków. Źródło:³⁷⁷.

Obszar działalności	Zadania/czynności
Fachreferat	Gromadzenie i rozwój zbiorów Opracowanie rzeczowe Przygotowanie informacji dziedzinowej (strony internetowe, linkowanie, tworzenie bibliotek wirtualnych, portale dziedzinowe, etc.) Upowszechnianie kompetencji informacyjnych (szkolenia, kursy, seminaria) Public Relations w zakresie reprezentowanej dziedziny wiedzy (Newsletter, kontakty z wydziałami i pracownikami naukowymi) Ewaluacja korzystania z zasobów Udzielanie informacji użytkownikom Kierowanie oddziałem, funkcja zastępcy dyrektora w następujących obszarach: Opracowanie mediów (gromadzenie, katalogowanie), Udostępnianie Funkcja kierownika biblioteki dziedzinowej/wydziałowej Organizacja: wyposażenie, sprawy techniczne, budynek, Public Relations, kształcenie użytkowników, szkolenia pracowników Zbiory specjalne i ochrona zbiorów (rękopisy, druki cenne) Badania i rozwój Biblioteka cyfrowa, technologie informacyjne w bibliotece Archiwum uniwersyteckie
Zarządzanie (Management)	Współpraca w ramach projektów Planowanie; udział w gremiach zadaniowych, grupach roboczych; wykonywanie zadań koordynacji w ramach projektów i przedsięwzięć Przygotowywanie publikacji, wykładów, referatów Badania we współpracy z wydziałami i grupami projektowymi
Badania i rozwój (Forschung und Entwicklung – F&E) (bez kierowania oddziałem)	Publikowanie elektroniczne, digitalizacja, długoterminowa archiwizacja cyfrowa, E-Learning, zarządzanie danymi badawczymi
Technologie informacyjne (IT) (bez kierowania oddziałem)	

Wykaz zamieszczony w tabeli daje przekrój przez różnorodne zadania jakie dziś realizują fachreferenci i potwierdza ich włączenie się we wszystkie procesy najnowszych obszarów działalności bibliotek. Ciekawe wydają się także procentowe wyliczenia cytowanych autorów dotyczące udziału poszczególnych czynności w obydwu profilach.

³⁷⁷ Tamże, s. 8-11.

Tabela 2: Procentowy udział zadań w dwóch profilach obowiązków. Źródło:³⁷⁸.

Rodzaj zadań	Fachreferat	Zarządzanie (kierownik oddziału)
Referat dziedzinowy	61 %	9%
Zarządzanie	11%	71%
Badania własne	15%	6%
IT	9%	2%
Zadania specjalne/inne	4%	12%

Wyraźnie widać, że zarządzanie zajmuje niemal dwie trzecie aktywności fachreferentów i odbywa się to kosztem czasu poświęconego danej dziedzinie. Tym samym różnica udziału prac na rzecz fachreferatu jest bardzo znaczna w obydwu profilach i wynosi 61% : 9%. Fachreferenci będący kierownikami mniej zajmują się również badaniami i technologiami informacyjnymi³⁷⁹.

4.3. Gromadzenie - aspekty ekonomiczne

Paradygmat zmian od mediów drukowanych do cyfrowych zmienił profile gromadzenia oraz metody i odpowiedzialność za dobór literatury. Przemianom uległ także rynek ukierunkowany na media cyfrowe, co dla bibliotek oznacza aktualizowanie profili i metod gromadzenia, ewaluację nabywanych zasobów, czyli stałe kontrolowanie działań.

Kryzys czasopism

Od początku lat 90. XX w. biblioteki realizowały swą podstawową funkcję gromadzenia zbiorów w zmieniających się warunkach ekonomicznych i rynkowych oraz w otoczeniu nowych technologii informacyjnych. Z jednej strony otworzyły się przed bibliotekami nowe pola działalności, z drugiej zaś ich możliwości finansowe stały się dużo mniejsze. Problemy budżetowe przełożyły się na kryzys w zapewnieniu literatury w bibliotekach uniwersyteckich nie tylko w Niemczech, ale w wielu bogatych i mniej zamożnych krajach, także w USA, gdzie jego oznaki wystąpiły znacznie wcześniej niż w Europie. Kryzys ten był tym dotkliwiej odczuwany, że nastąpił po ‘tłustych’ latach 70. i 80. XX w., uważanych powszechnie w bi-

³⁷⁸ Tamże, s. 8-11.

³⁷⁹ Tamże, s. 9-11.

biotekarstwie za okres stabilnej bazy budżetowej i polityki gromadzenia, co pozwoliło na systematyczne i niemal kompletne gromadzenie księgozbiorów. Na pytanie o przyczyny problemów finansowych, podawane są w odpowiedzi dwa czynniki sprawcze – bum wydawniczy publikacji drukowanych i pojawienie się na rynku mediów elektronicznych³⁸⁰. Rzeczywiście nastąpił w tym czasie wręcz zalew informacji i publikacji, rynek wydawnictw naukowych oferował media w różnej formie, co w konfrontacji z budżetami bibliotek spowodowało utratę przez nie progresywnej siły nabywczej. Wzrost liczby publikacji był wynikiem nowej tendencji w nauce nazwanej syndromem *publish-or-perish* (niem. *veröffentliche oder gehe unter*) i wprowadzeniem oceny pracy naukowej na podstawie liczby publikacji w renomowanych czasopismach o wysokim wskaźniku Impact-Factor (IF). W konsekwencji znaczenie czasopisma jako medium znacznie wzrosło, a liczba artykułów publikowanych w czasopismach naukowych zaczęła się podwajać co 10-15 lat. Efektem tych zmian była narastająca komercjalizacji wydawnictw czasopism naukowych, która doprowadziła w końcu do sytuacji patowej określanej mianem ‘kryzysu czasopism’. Rynek czasopism, zwłaszcza w naukach przyrodniczych, technicznych i medycznych (*Science, Technology, Medicine - STM*), przybrał strukturę oligarchiczną, był w całości kontrolowany i trzymany twardą ręką przez wydawnictwa nazwane graczami globalnymi (*global players*), czyli Elsevier, Springer, Wiley-Blackwell, Taylor&Francis. To do nich należała większa część światowego rynku z wymienionych wyżej dziedzin, co pozwalało im uprawiać monopolistyczną politykę cenową. Wygórowane coroczne podwyżki cen czasopism były praktykowane do połowy lat 90. XX w., a wielu przypadkach do początku nowego tysiąclecia. Ten uciążliwy dla bibliotek wzrost cen komercyjni wydawcy tłumaczyli zwiększonymi nakładami na anonimowe recenzje (*Peer-Review*) oraz dodatkowe wydatki (*added values*) ponoszone na rozwój elektronicznych wersji czasopism.

W połowie lat 90. XX w. dołączyły do bumu wydawnictw drukowanych media elektroniczne, zaczynając od informacyjnych baz danych (offline i online), następnie szybko rosnącej oferty czasopism elektronicznych, aż po rozwój książek elektronicznych na początku XXI w. Ta nowa sytuacja rynkowa była swoistym wyzwaniem dla bibliotek uniwersyteckich, bowiem nowe media należało uwzględnić w potrzebach budżetowych klasycznych zbiorów drukowanych. Zwiększenie budżetu było konieczne, ponieważ oferty literatury naukowej przewyższały możliwości nabywcze bibliotek. W najbardziej krytycznym okresie lat 1992-

³⁸⁰ Moravetz-Kuhlmann, Monika: Erwerbungspolitik, Etatplanung und Mittelallokation in wissenschaftlichen Bibliotheken. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 161-183; Górny, Mirosław: Komercyjne funkcje systemów informacji naukowej. In: Biblioteki i ich klienci: między płatnym a bezpłatnym komunikowaniem się ... , Seria III: e Publikacje Instytutu INiB UJ. Red. Maria Kocójowa, Nr 6, 2009. <http://skryba.inib.uj.edu.pl/wydawnictwa/e06/gorny.pdf> [dostęp: 26.05.2016].

1998 niemieckie biblioteki naukowe otrzymały dodatkowe wsparcie finansowe ze strony DFG. Przygotowano wówczas analizę budżetową rozwoju zbiorów i rozdzielono fundusze dla 60 bibliotek uniwersyteckich starych landów i 15 nowych landów (te ostatnie korzystały ze specjalnych środków HBFVG przez 12 lat po zjednoczeniu Niemiec)³⁸¹.

Sprawę zwiększania budżetów bibliotek na kupno zbiorów traktowano priorytetowo i starano się zasilać je z różnych źródeł, m.in. z opłat za studia, które w niskim wymiarze wprowadzono w Niemczech w latach 2005 i 2007 w siedmiu najbardziej zaludnionych landach. Od początku budziły one jednak duże kontrowersje i ostatecznie zostały zniesione od semestru zimowego 2013/2014 (a jeśli pozostawały, to tylko na pojedynczych wydziałach, z przeznaczeniem na konkretne zakupy lub licencje). Brak wpływów z opłat studentów miały zrekompensować dodatkowe pieniądze otrzymane z landów. I tak na przykład w Badenii-Wirtembergii wprowadzono w 2012 r. fundusze w celu zagwarantowania jakości źródeł informacji i literatury (Qualitätssicherungsmittel).

Dla zobrazowania skali wzrostu wydatków na gromadzenie, z jaką zmierzyły się biblioteki akademickie, warto podać wyniki analiz danych z 70 wybranych szkół wyższych za okres od roku 1990 do 2011³⁸². Wzrost osiągnął wówczas wskaźnik aż 65,5 % więcej wydanych pieniędzy na nabytki. Wpływ na tę sytuację miały przede wszystkim ceny prenumeraty czasopism, które w latach 90. XX w. wzrastały co roku o dwucyfrowe wartości procentowe, a dopiero w późniejszym czasie po 2005 r. nastąpiła ich stabilizacja na poziomie 6-8%. Kryzys z czasopismami odsłonił również problematyczną i kontrowersyjną strukturę budżetów bibliotek, których największą część pochłaniały wydatki właśnie na prenumeratę czasopism naukowych. Ich udział sięgał nawet 75% całości budżetu wielu bibliotek uniwersyteckich, co z kolei skutkowało brakami, a nawet zapaścią w gromadzeniu książek.

Problem zarysowany powyżej miał szeroki wymiar międzynarodowy. Cytowana autorka M. Moravetz-Kuhlmann przywołuje w tej kwestii amerykańskie badania o podobnym zasięgu czasowym do analiz niemieckich. Statystyki przedstawione przez Association of Research Libraries (ARL) dotyczą funduszy na gromadzenie czasopism i książek wydanych przez biblioteki akademickie w USA w latach 1986-2011. Dane za okres 25 lat wykazują, że nastąpił w tym czasie wzrost wydatków na monografie o 71%, a na czasopisma o 402%. Książki były w budżecie na dalszym planie po uprzywilejowanych czasopismach, co prowadziło w konsekwencji do regresji w ilości kupowanych tytułów. Zaczynając od 1986 r. nastę-

³⁸¹ Griebel, Rolf; Tschardtke, Ulrike: Etatsituation der wissenschaftlichen Bibliotheken 1997/1998. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 45 (1998), H. 6, s. 603-632.

³⁸² Moravetz-Kuhlmann, M., tamże, s. 165-169.

pował ciągły spadek liczby gromadzonych książek w bibliotekach uczelnianych, który utrzymał się aż do 2007 r.³⁸³.

Reakcja bibliotek w sytuacji rosnących cen i ograniczonych finansów mogła być tylko jedna – cięcia w prenumeracie i redukcja tytułów. To z kolei powodowało dalsze podnoszenie cen czasopism jako mechanizm obronny wydawców na malejące nakłady. Tym samym narzęcała się spirala cen i nasilał się kryzys w nabywaniu literatury naukowej, określany w środowisku jako stan paradoksalny³⁸⁴. Punkt kulminacyjny kryzysu przypadł na koniec lat 90. XX w. i zmusił gremia bibliotekarskie do zdecydowanych działań. Z jednej strony był to nacisk na instytucje decyzyjne i polityczne oraz domaganie się zwiększenia funduszy dla bibliotek, z drugiej strony były prowadzone pertraktacje z wydawnictwami odnośnie ich polityki cenowej. Podjęto również inicjatywy nie mające wprawdzie oddziaływania bezpośredniego, ale kształtujące stopniowo w opinii publicznej – szczególnie wśród naukowców i badaczy jako producentów wiedzy i jej odbiorców - świadomość problematycznego panowania wydawnictw na rynku publikacji oraz przygotowujące grunt do rozwijania nowych modeli publikowania.

Tworzenie konsorcjów

Równocześnie z kryzysem związanym z czasopismami nastąpił dynamiczny rozwój rynku informacji elektronicznej oraz zastosowanie nowoczesnych technologii w dziedzinie mediów i informacji. W ich efekcie zmienił się paradygmat polityki gromadzenia zbiorów według zasady, że dostęp w sieci zastępuje posiadanie na własność (*access versus ownership*). Globalny rynek informacji wymógł na bibliotekach zakup licencji na zasoby cyfrowe przez konsorcja, dające korzystniejsze warunki finansowe. Pojedyncze biblioteki nie były w stanie przeprowadzić i sfinansować drogiego zakupu, stąd powstał pomysł łączenia się w celu wspólnego nabycia czasopism elektronicznych, baz danych i książek elektronicznych. Konsorcja bibliotek stanowią swego rodzaju stowarzyszenia kupieckie, nie mające umocowania w kodeksach prawa cywilnego, co różni je od tych zakładanych przez firmy przemysłowe czy banki. Celem współdziałania w przypadku bibliotek jest uzyskanie niższej ceny i lepszych warunków korzystania niż jest to możliwe w umowach jednostronnych. Umowy licencyjne

³⁸³ Moravetz-Kuhlmann, M., tamże, s. 167-168.

³⁸⁴ Das Zeitschriftenparadoxon oder wer verfügt über wissenschaftliche Information. Eine Vortrags- und Diskussionsveranstaltung der Universitätsbibliothek Stuttgart, am 20. Mai 2003. Materiały zawierają prezentację problemów w gromadzeniu czasopism w bibliotekach uniwersyteckich Badenii-Wirtembergii (Stuttgart, Konstancji, Ulm) oraz dyskusję naukowców i ekspertów na temat „Paradoks czasopism lub kto dysponuje naukową informacją?”

http://elib.unistuttgart.de/bitstream/11682/5983/1/Bibliothek_Bildung_und_Fortschritt_3_%282004%29_Paradoxon.pdf [dostęp: 25.05.2016].

zapewniają wszystkim uczestnikom konsorcjów dostęp online do pełnej oferty czasopism elektronicznych, także tych nie kupowanych przez nie, ale pod warunkiem, że dany tytuł w wersji drukowanej prenumeruje przynajmniej jedna z bibliotek należących do konsorcjum. Ten rozszerzony i dodatkowy dostęp określają pojęcia *Cross Access* lub *Additional Access*. Poza rabatami i niższą ceną konsorcja przynoszą także redukcję nakładów przez centralne administrowanie serwisami. W niektórych przypadkach profitem jest uzyskanie dofinansowania ze środków rządowych lub DFG³⁸⁵.

Dziś konsorcja należą do codziennej praktyki gromadzenia, a ich konsekwencją jest przechodzenie bibliotek od zakupów dokonywanych pojedynczo (lokalnie) w kierunku grupowego występowania na rynku mediów przez tworzenia wspólnych struktur w porozumieniu z innymi bibliotekami. I nie chodzi tu tylko o krótkoterminowe działania *ad hoc* w odniesieniu do pojedynczych licencji, ale o długofalową kooperację, zinstytucjonalizowaną, profesjonalną i działającą w sieci. W tym znaczeniu ukształtowała się w Niemczech struktura konsorcjów osadzona na dwóch filarach: konsorcja regionalne i instytucjonalne. Te pierwsze skupiają biblioteki uniwersyteckie, szkół wyższych i duże publiczne (w tym krajowe), natomiast konsorcja instytucjonalne dotyczą pozauniwersyteckich jednostek i wspólnot badawczych współfinansowanych przez rząd federalny, na przykład Leibniz-Konsortium. Regionalne konsorcja działają na poziomie krajów związkowych i regionalnych systemów bibliotecznych, skupiających biblioteki razem katalogujące. Jednym z najstarszych jest Konsorcjum Nadrenii Północnej-Westfalii (NRW-Konsortium), które powstało pod koniec 1994 r. Początkowo było stowarzyszeniem bibliotek uniwersyteckich tego kraju, prowadzącym wspólny zakup baz danych na CD-ROM (taki był wówczas używany format elektroniczny) oraz ich udostępnianie. Konsorcjum to działa do dzisiaj w ramach Centrum Bibliotek Szkół Wyższych w Kolonii (Hochschulbibliothekszentrum - hzb Köln). Kolejne konsorcja powstawały przy regionalnych związkach bibliotek lub odpowiednio do federalnej struktury Niemiec, w pojedynczych landach. I tak Friedrich-Althoff-Konsortium łączy biblioteki Berlina i Brandenburgii; HeBIS-Konsortium – Hesji; Bayern-Konsortium – Bawarii; Niedersachsen-Konsortium - Dolnej Saksonii; Konsortium Baden-Württemberg – Badenii-Wirtembergii. Organizacja wewnętrzna i sposób finansowania różnią się w poszczególnych konsorcjach. W jednych sprawy administracyjne prowadzą na stałe powołane jednostki/stanowiska, w innych kierowanie konsorcjum podzielone jest między uczestniczące biblioteki, a w Bawarii centralę Konsorcjum prowadzi

³⁸⁵ Johannsen, Jochen: Konsortien in Deutschland : ein Überblick. In: Neue Formen der Erwerbung / Hrsg. von Susanne Göttker u. Franziska Wein. – Berlin [u. a.] : de Gruyter Saur, 2014, s. 169-183.

Bawarska Biblioteka Państwowa (BSB) w Monachium. Głównym celem konsorcjów jest redukcja kosztów we wspólnym kupowaniu licencji na dostęp do zasobów cyfrowych oraz zajmowanie się sprawami organizacyjnymi, infrastrukturą techniczną, administrowaniem, testowaniem i prowadzeniem statystyk. Oszczędność środków jest istotna dla ministerstw odpowiedzialnych za naukę i dlatego opowiadają się one za centralnym zakupem licencji dla wszystkich bibliotek naukowych danego kraju. Centralny model nabywania licencji obowiązuje m.in. w Badenii-Wirtembergii, Bawarii, Hesji, Dolnej Saksonii i Saksonii³⁸⁶.

Współdziałanie w tym zakresie między bibliotekami wykracza szerzej poza RFN. Powołane w 2000 r. forum współpracy z konsorcjami Austrii i Szwajcarii (Luksemburg jako gość) stanowi grupa robocza GASCO (Arbeitsgemeinschaft GASCO – German, Austrian, Swiss Consortia Organisation)³⁸⁷. Jest ono platformą strategicznej współpracy konsorcjów z niemieckiego obszaru językowego w celu wspólnego zakupu elektronicznych czasopism, książek i baz danych. Członkami GASCO są również konsorcja pozauniwersyteckich instytucji naukowych, takich jak na przykład Helmholtz-Gemeinschaft Deutscher Forschungszentren, Max Planck-Gesellschaft, Fraunhofer-Gesellschaft.

Konsorcja stanowiły początkowo nowy model organizowania dostępu do informacji elektronicznej. Dzięki ofertom koncernów wydawniczych w formie pakietów pozwalały bibliotekom w nich uczestniczącym na korzystanie z czasopism elektronicznych przez nie prenumerowanych i dodatkowo również z dużej liczby tytułów zawartych w pakiecie. Ten określony etykietą ‘wielki interes’ (*Big Deal*) był w środowisku bibliotekarskim dyskutowany jako kontrowersyjny. Krytycy podnosili dwa jego mankamenty, po pierwsze, nie była możliwa w praktyce rezygnacja z żadnego prenumerowanego tytułu, ponieważ należna kwota nie podlegała zwrotowi, dzięki czemu wydawnictwa zapewniały sobie w ten sposób dochody ze sprzedaży. Po drugie, zawarte w pakietach tytuły (liczebnie imponujące, merytorycznie nie zawsze trafiające w potrzeby) były w dużym stopniu słabo wykorzystywane przez użytkowników. Pozytywne efekty zakupów przez konsorcja przełożyły się jednak w ogólnej ocenie na zauważalną poprawę dostępu do literatury oraz stabilizację kosztów prenumeraty. Nie była to obniżka tak znaczna jakiej spodziewali się bibliotekarze, ponieważ podstawę wyliczeń ceny stanowiła wielkość i wartość prenumeraty drukowanej. Kolejną więc nadzieję pokładano w

³⁸⁶ Mittermaier, Bernhard u. Werner, Reinhardt: Lizenzierung elektronischer Medien. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 205-226; Johannsen, Jochen: Konsortien in Deutschland : ein Überblick, s. 171-173.

³⁸⁷ GASCO-Mitglieder. <https://www.hbz-nrw.de/produkte/digitale-inhalte/gasco/gasco-mitglieder> [dostęp: 26.05.2016]. Wśród członków GASCO są wymienione niemieckie konsorcja - 15 regionalnych i 6 instytucjonalnych. [dostęp: 26.05.2016]; Werner, Reinhardt, Helmut Hartmann u. Arlette Pique: 5 Jahre GASCO. Konsortien in Deutschland, Österreich und der Schweiz. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 52 (2005) H. 5, s. 245-266.

dalszym uelastycznieniu umów na licencje i przechodzeniu na wersję tylko elektroniczną (*e-only*), w której stosowane są nowe parametry obliczania ceny, takie jak liczba wykorzystanych i pobranych artykułów.

Troska o szeroką dostępność do informacji elektronicznej znalazła też rozwiązania instytucjonalne obejmujące całe Niemcy i dlatego nazwano je ponadregionalnymi (*überregionale*). Stanowią ofertę komplementarną do konsorcjów regionalnych i są nimi projekty finansowane przez DFG takie jak: licencje narodowe (*Nationallizenzen*), licencje konsorcyjne na zasadzie porozumienia (*Allianz-Lizenzen*) oraz wersja najnowsza - licencje na usługi w zakresie dziedzinowej informacji (*FID-Lizenzen*, *Fachinformationsdienste für Wissenschaft*)³⁸⁸. Najwcześniej wprowadzono licencje narodowe (*Nationallizenzen*) uruchomione po raz pierwszy w 2004 r. i rozwijane do roku 2010. Stanowią je zamknięte zbiory tekstów, czyli pełno tekstowe bazy danych, archiwa czasopism elektronicznych i e-książki. Obecnie określane są jako klasyczne (*Nationallizenzen „Classics”*), opłacone w stu procentach przez DFG i udostępniane nadal bibliotekom, instytucjom naukowym oraz osobom prywatnym na stałe zameldowanym w Niemczech³⁸⁹. Poza zamkniętymi (nierozwijanymi) zasobami cyfrowymi pozostały bieżące czasopisma elektroniczne objęte programem pilotażowym w okresie 2008-2010. Dostęp do nich biblioteki uzyskiwały na zasadzie własnego uczestnictwa w kosztach, deklaracji i wyrażenia zgody (*Opt-in*) na przystąpienie do korzystania z konkretnych serwisów i tytułów. Ten model obowiązuje także w późniejszym rozwiązaniu, którym są od 2011 r. *Allianz-Lizenzen*, oparte na programie rozwoju informacji cyfrowej przyjętym przez porozumienie najważniejszych instytucji naukowych w Niemczech pod nazwą „*Allianz-Initiative der deutschen Wissenschaftsorganisationen*”. Program zawierający w tytule jako punkt ciężkości „*Digitale Information*” zakładał dwie fazy jego realizacji w latach: 2008-2012 i 2013-2017³⁹⁰.

³⁸⁸ Schäffler, Hildegard: Elektronische Medien in der überregionalen Literaturversorgung. *Nationallizenzen, Allianzlizenzen, FID-Lizenzen*. In: *Neue Formen der Erwerbung* / Hrg. von Susanne Göttker u. Franziska Wein. – Berlin [u. a.] : de Gruyter Saur, 2014. s. 204-222; *Fachinformationsdienste für Wissenschaft*. www.fid-lizenzen.de [dostęp: 02.06.2016].

³⁸⁹ DFG *Nationallizenzen*. <https://www.nationallizenzen.de/> oraz <https://www.nationallizenzen.de/ueber-nationallizenzen/nationallizenzen> (zawiera wykaz baz danych należących do „klasycznych” licencji narodowych) [dostęp: 29.12.2016].

³⁹⁰ *Allianz-Initiative der deutschen Wissenschaftsorganisationen*. http://www.dfg.de/dfg_profil/allianz/ [dostęp: 29.12.2016]. Członkami porozumienia są: Alexander von Humboldt-Stiftung (AvH), Nationale Akademie der Wissenschaften Leopoldina, Deutsche Akademische Austauschdienst (DAAD), Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG), Fraunhofer-Gesellschaft (FhG), Helmholtz-Gemeinschaft (HGF), Hochschulrektorenkonferenz (HRK), Leibniz-Gemeinschaft (LG), Max-Planck-Gesellschaft (MPG) i Wissenschaftsrat (WR). Instytucje te odpowiadają za politykę naukową, wspieranie badań oraz dalszy rozwój struktury naukowej w Niemczech. *Schwerpunktinitiative „Digitale Information” der Allianz der deutschen Wissenschaftsorganisationen*. <http://www.allianzinitiative.de/handlungsfelder/nationale-lizenzierung/> [dostęp: 29.12.2016].

Licencje na zasadzie porozumienia (Allianz-Lizenzen) dotyczą zasobów rozwijanych i zmieniających się, czyli bieżących czasopism, baz danych i e-booków. Ich wykaz ustalany jest na podstawie potrzeb zgłaszanych przez świat nauki, z uwzględnieniem aspektu interdyscyplinarności. Od „klasycznych” licencji narodowych różni je model finansowania, oparty na strukturze konsorcjum (*Opt-in-Konsortien*) i własnym udziale finansowym bibliotek. W przeciwieństwie do licencji narodowych nie są one w całości finansowane przez DFG lecz wymagają wkładu własnych funduszy bibliotek w wysokości ok. 75% całości kosztów. Do prowadzenia negocjacji w sprawie Allianz-Lizenzen zostały wybrane biblioteki naukowe, odpowiadające również za administrowanie nabytymi serwisami i współpracę z instytucjami przystępującymi do konsorcjum. W gronie siedmiu są biblioteki o charakterze narodowym, centralne biblioteki specjalistyczne i dwie uniwersyteckie: Bawarska Biblioteka Państwowa (BSB) w Monachium; Biblioteka Państwowa w Berlinie (SBB); Niemiecka Centralna Biblioteka Medyczna (ZB MED) w Kolonii i Bonn; Niemiecka Centralna Biblioteka Nauk Ekonomicznych (ZBW) w Kiel i Hamburgu; Biblioteka Informacyjna Techniki (TIB) w Hanowerze; Dolnosaksońska Biblioteka Państwowa i Uniwersytecka (SUB) w Getyndze; Biblioteka Uniwersytecka Johanna Christiana Senckenberga (UBF) we Frankfurcie n. Menem³⁹¹. Dla przykładu, dwie biblioteki spośród wyżej wymienionych koordynowały w 2016 r. dostęp na warunkach Allianz-Lizenzen do zasobów: SUB w Getyndze - baza danych *MathSciNet*, American Mathematical Society, czasopisma bieżące pakietu Wydawnictwa de Gruyter oraz bieżące czasopisma *E-Duke Journals Scholarly Collection 2016-2018*, Duke University Press; BSB w Monachium bieżące czasopisma *Cambridge Journals Online*, Cambridge Univ. Press³⁹². Na przestrzeni lat 2011-2016 lista produktów Allianz-Lizenzen zmieniała się i wynosiła najwięcej 21 serwisów w 2011 r., a tylko sześć w 2013 r.

Najnowszą inicjatywą w skali całych Niemiec jest Projekt DEAL, dotyczący czasopism elektronicznych największych wydawców naukowych, którego celem jest wynegocjowanie korzystniejszych cen, lepszy dostęp oraz włączenie do licencji zasad publikowania w Open Access. Pomysłodawcą projektu jest wymienione wyżej porozumienie „Allianz-Initiative der deutschen Wissenschaftsorganisationen“, reprezentowane przez Konferencję Rektorów Szkół Wyższych (Hochschulrektorenkonferenz - HRK)³⁹³. Prowadzone negocjacje dotyczyły wydawnictwa Elsevier i nowych warunków licencji od stycznia 2017 r., które nie

³⁹¹ Allianz-Lizenzen. <https://www.nationallizenzen.de/ueber-nationallizenzen/allianz-lizenzen-2011-ff>. [dostęp: 29.12.2016].

³⁹² Bewilligte Allianz-Lizenzen 2016. Strona zawiera wykazy licencji przyznanych w latach 2011-2016. <https://www.nationallizenzen.de/ueber-nationallizenzen/BewilligteProdukte2016.pdf> [dostęp: 29.12.2016].

³⁹³ Projekt DEAL : Bundesweite Lizenzierung von Angeboten großer Wissenschaftsverlage. <https://www.projekt-deal.de/> [dostęp: 03.01.2017].

zostały jednak sfinalizowane i biblioteki 60 instytucji naukowych ogłosiły możliwość braku dostępu do bieżących czasopism Elseviera³⁹⁴. W dalszych planach zakładane są podobne umowy od 2018 r. z wydawnictwami Springer Nature i Wiley.

Pozostaje podkreślić, że chociaż licencje narodowe DFG zwiększyły dostępność do źródeł elektronicznych, to jednak nadal – tak obecnie, jak i przedtem – biblioteki uniwersyteckie kupują zasoby informacji cyfrowej przede wszystkim z funduszy landów, które przekazują na ten cel pokaźne milionowe sumy. Obecnie w strukturze wydatków na gromadzenie dominują zakupy mediów cyfrowych i w wielu bibliotekach przekraczają one 50% ogólnej kwoty na nabytki. Szacuje się, że w latach 2002-2011 nakłady na ten cel wzrosły prawie sześciokrotnie. Z kolei od roku 2005 utrzymuje się spadek w zakupach czasopism drukowanych, z wyraźnym obniżeniem od 2010 r. Natomiast w kwotach na kupno książek daje się zauważyć wzrost w latach 2006-2010, czyli w okresie przewyciężenia omawianego impasu związanego z czasopismami³⁹⁵.

W czasie pokonywania kryzysu budżetowego bibliotek pojawił się równocześnie nowy ruch Open Access (OA), będący szansą i zarazem szczególnym wyzwaniem (szerzej o OA w rozdz. V). Wyszedł on z założenia dokonania gruntownej zmiany w tradycyjnym procesie powstawania publikacji, co stało się możliwe w czasach Internetu, będącego uniwersalną platformą komunikacji i informacji. Autorzy publikacji naukowych sami zaczęli przejmować klasyczne funkcje z zakresu produkcji mediów, osiągając jednocześnie publikację wyników swoich badań w sieci, szeroką ich widoczność oraz lepszą recepcję. Gremia bibliotekarskie od początku powstania ruchu OA widziały w nim szansę także dla siebie i apelowały do naukowców, aby korzystali z nowej formy publikacji, zarówno z zielonej jak i złotej drogi Open Access. W opinii zwolenników rozwijającej się idei, tylko otwarty dostęp może przerwać władzę wielkich, komercyjnych koncernów nad rynkiem wydawniczym oraz przywrócić naukę w ręce naukowców. Początkowo biblioteki uniwersyteckie włączyły się w rozwój zielonej drogi Open Access, podjęły nowe zadanie tworzenia repozytoriów instytucjonalnych i dziedzinowych, opierając się na prawie do powtórnej publikacji tekstu naukowego. Krok w podobnym kierunku wykonały również wydawnictwa naukowe i wiele z nich dopasowało swój model działalności do zasad złotej drogi oraz zaczęło wydawanie czasopism w OA³⁹⁶.

³⁹⁴ Voraussichtlich keine Volltexte von Zeitschriften des Elsevier-Verlags ab dem 1.1.2017.

<https://www.sub.uni-goettingen.de/sub-aktuell/einzelansicht/voraussichtlich-keine-volltexte-von-zeitschriften-des-elsevier-verlags-ab-dem-112017/> [dostęp: 03.01.2017].

³⁹⁵ Moravetz-Kuhlmann, M., tamże, s. 170.

³⁹⁶ Directory of Open Access Journals (DOAJ) baza czasopism Open Access wykazuje 8870 tytułów czasopism, prawie 2 mln. artykułów ze 129 krajów (maj 2016). <https://doaj.org/> [dostęp: 28.05.2016].

Patrząc z punktu widzenia polityki budżetowej rozwój Open Access ma jeszcze inne szersze znaczenie, bowiem w konsekwencji prowadzi prawdopodobnie do zwrotu w przepływie finansowania. Biblioteki nie będą tylko gromadziły i płaciły za publikacje, ale będą też finansowały samo ich publikowanie. Znaczny wzrost złotej drogi OA nastąpił już na rynku czasopism z nauk przyrodniczych, technicznych i medycznych (*STM - Science, Technology, Medicine*). W naukach humanistycznych nie jest on tak dynamiczny, ale dość systematycznie wzrasta liczba tytułów czasopism OA i realizowane są projekty finansowane m.in. przez DFG³⁹⁷. W krótkim czasie stał się popularny w złotej drodze model *author-pays*, czyli zapłaty za koszty publikowania artykułu przez autora lub stronę trzecią (instytucję, fundację). W konsekwencji tej zmiany kupowane są nie dostępy w ramach subskrypcji, ale warunki publikowania. A co może to oznaczać dla bibliotek? Otóż ostatecznie droga OA może prowadzić do zastąpienia tradycyjnych zasad prenumeraty. Stąd też w opinii specjalistów kierunek działań bibliotek powinien być ukształtowany na nowo w zakresie budżetu na gromadzenie, gdyż bez tej rekontekstualizacji czeka biblioteki sukcesywna utrata znaczenia w zapewnianiu informacji dla nauki, a w dalszej kolejności utrata przez nie środków budżetowych³⁹⁸.

Budżet biblioteki na gromadzenie zasobów – dwa modele

W niemieckich bibliotekach uniwersyteckich przywiązuje się duże znaczenie do fachowo sporządzonego budżetu przeznaczanego na nowe nabytki. Pierwsze zasady obliczeń powstały prawie sto lat temu i dotyczyły podziału środków na gromadzenie książek i czasopism. Jako klasyczne instrumenty planowania i zarządzania przyjęły się dopiero w późnych latach 90. XX w., osiągając szczytowy okres w czasach wspomnianego kryzysu czasopism. W literaturze bibliotekarskiej rozróżnia się dwa podstawowe modele kalkulacyjne, określane jako model budżetu opartego na potrzebach (*Etatbedarfsmodell*) i model wynikający z podziału budżetu (*Etatverteilungsmodell*). Pierwszy z nich służy jako idealny model zapotrzebowania na środki przez biblioteki uniwersyteckie. Sprawdza się też jako instrument polityczny w staraniach o fundusze biblioteczne u podmiotów decydujących o ich wysokości. Z kolei drugi model oparty na podziale środków odgrywa istotną rolę w planowaniu wewnętrznym danej jednostki oraz służy jako klucz transparentnego rozdzielania ogólnej kwoty dostępnych środków między biblioteki określonego typu w skali całego landu. W dalszej konsekwencji budżet wewnętrzny konkretnej biblioteki, opracowany według tej samej zasady, gwarantuje prze-

³⁹⁷ Schäffler, Hildegard: Open Access. Ansätze und Perspektiven in den Geistes- und Kulturwissenschaften. *Bibliothek Forschung und Praxis* 36 (2012) H. 3, s. 305-311.

³⁹⁸ Schimmer, Ralf: Open Access und die Re - Kontextualisierung des Bibliothekserwerbungssetats. *Bibliothek Forschung und Praxis* 36 (2012) H. 3, s. 293-299.

strzeżenie aktualnie przyjętego profilu gromadzenia i zapewnia jego przejrzystość. Niezależnie od różnych celów obydwa wymienione modele stosują z reguły te same parametry i wskaźniki, dające się łatwo aktualizować³⁹⁹.

Budżet oparty na potrzebach podaje planowane wielkości na podstawie danych o produkcji wydawniczej literatury naukowej w zakresie określonych dziedzin nauki, z podziałem na typy mediów. Podstawę wyliczeń stanowią średnie ceny z indeksów księgarskich. Brane są także pod uwagę parametry personalne, takie jak liczba pracowników naukowych z danej dziedziny oraz liczba studiujących. W podziale środków uwzględnia się również wskaźniki realizowanych usług, którymi są m.in. liczba absolwentów, liczba doktoratów i habilitacji, pozyskane środki tzw. trzecie (Drittmittel), liczba publikacji oraz realizowane zadania o szerokim, regionalnym znaczeniu. Trzeba podkreślić, że są to dane precyzyjnie wyliczone, które mówią, że jeśli w danym roku dla przykładu z chemii zakupimy na określoną kwotę książki, czasopisma, bazy danych, a na dostęp do zasobów cyfrowych przeznaczymy określoną sumę, to możemy uznać, że biblioteka zapewnia literaturę i informację z dziedziny chemii.

Wśród modeli budżetu według potrzeb (Etatbedarfsmodelle) najbardziej znany jest bawarski model budżetowy (das Bayerische Etatmodell) uważany za wzorcową kalkulację kosztów gromadzenia w bibliotekach uniwersyteckich. Po raz pierwszy przedłożony został w 1982/1983 r. Radzie ds. Nauki i Szkolnictwa Wyższego Bawarii jako model budowania podstawowego księgozbioru bibliotek nowo zakładanych uniwersytetów oraz zapewniający kontynuację systematycznego rozwoju księgozbiorów już istniejących. Korzystano z niego przy tworzeniu ważnych programów bibliotecznych, takich jak publikacja Rady Naukowej z 1992 r. zawierająca „Zalecenia do zapewnienia literatury w bibliotekach szkół wyższych nowych landów i wschodniej części Berlina” oraz dokument strategiczny „Bibliotheken ‘93” przygotowany przez Federalne Zjednoczenie Związków Bibliotecznych (BDB). Bawarski model rozwijał się jako koncepcja gromadzenia zorientowana na zapewnienie literatury naukowej. Uzyskał on w 2001 r. akceptację Konferencji Rektorów Bawarii i zaczął wzbudzać uznanie na

³⁹⁹ Moravetz-Kuhlmann, M., tamże, s. 172-175; Moravetz-Kuhlmann, Monika: Das Bayerische Etatmodell – ein erfolgreiches Konzept zur Sicherung der Literatur- und Informationsversorgung vor neuen Herausforderungen. In: Bibliotheken : Innovationen aus Tradition. Rolf Griebel zum 65. Geburtstag / (Hrsg.) Klaus Ceynowa u. Martin Hermann. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2014, s. 409-418. https://www.degruyter.com/downloadpdf/books/9783110310511/9783110310511_fm/9783110310511_fm.pdf [dostęp: 10.03.2017]; Peter, Paul : Kierunki gromadzenia i modele budżetowe jako podstawa planowania wydatków finansowych w bibliotekach uniwersyteckich i szkół wyższych W: Biblioteka naukowa – automatyzacja, organizacja, zarządzanie : materiały z konferencji naukowej „Organizacja i zarządzanie bibliotekami naukowymi w procesie automatyzacji” Poznań, 15-17 listopad 1994 r. / (Red.) Artur Jazdon, Ewa Stachowska-Musiał. – Warszawa : SBP, 1995, s. 174 – 181.

skalę ogólnoniemiecką. Stało się to dzięki wysokim kompetencjom współtwórcy tego modelu, którym jest Rolf Griebel⁴⁰⁰.

Impulsem do zasadniczej rewizji bawarskiego modelu budżetowego w latach 2008-2010 była konieczność uwzględnienia mediów elektronicznych i wprowadzenie nowych parametrów. Utworzono zatem oddzielny moduł dla nowych mediów cyfrowych z własnym budżetem (wcześniej fundusze były dołączone do mediów drukowanych jako kwota dodatkowa, najczęściej wyrażona w procentach). Wylizanie cen było skomplikowane. W przypadku baz danych jako podstawę przyjęto ich zbiorczy wykaz w systemie informacyjnym „Datenbank-Informationssystem” (DBIS). Z tego systemu wybierał bibliotekarz dziedzinowy bazy z dyscyplin nauki, których gromadzeniem się zajmował, wraz z opłatami przewidzianymi dla średniej wartości FTE (FTE >15.000). Podobnie procedura wyglądała w przypadku czasopism elektronicznych, przy których wycenie rozdzielano tytuły z poszczególnych pakietów według dziedzin nauki oraz dodawano koszty wynikające z umowy uczestnictwa w konsorcjum. W późniejszym czasie kalkulacje uprościło przechodzenie tylko na wersję elektroniczną. Warto dodać, że budżet na gromadzenie zbiorów drukowanych wykazuje w tym modelu również koszty oprawy, na którą doliczano 10% wartości książek lub kwotowo za tom (w wysokości 12, a w przypadku czasopism 20 euro). Oddzielne środki rezerwowane są na księgozbiór dydaktyczny, w których rozstrzygającym parametrem jest liczba studentów. Na jednego studenta kierunków humanistycznych i społecznych przypada kwota 30 euro, a z nauk przyrodniczych, technicznych i medycznych 50 euro⁴⁰¹.

Modele podziału budżetu (Etatverteilungsmodelle) nie odgrywały większej roli w bibliotekach uniwersyteckich w Niemczech aż do późnych lat 70. XX w. W systemach dwutorowych trudno byłoby je nawet przeforsować, powstawały raczej w systemach jednolitych, których wzorcowy przykład stanowi Biblioteka Uniwersytetu w Konstancji, działająca od początku jej założenia bez sieci bibliotek instytutowych, czy wydziałowych. Rozwijany w Konstancji model budżetowy uwzględniał nie tylko kalkulację potrzeb, ale też aspekt wykorzystania zbiorów na podstawie liczby wypożyczeń. Pod kątem intensywności korzystania

⁴⁰⁰ Griebel, Rolf: Etatbedarf universitärer Bibliothekssysteme. Ein Modell zur Sicherung der Literatur- und Informationsversorgung an den Universitäten. - (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie – Sonderhefte, 83). - Frankfurt : Klostermann, 2002. Rolf Griebel - doświadczony fachreferent i dyrektor, odpowiedzialny za gromadzenie w Bibliotekach Uniwersyteckich w Bambergu i Erlangen-Norymberdze, wreszcie wieloletni i niezwykle zasłużony dyrektor Bawarskiej Biblioteki Państwowej (BSB) w Monachium (2004-2014).

⁴⁰¹ Moravetz-Kuhlmann, Monika: Das Bayerische Etatmodell 2010. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 57 (2010) H. 5, s. 253-270.

oceniono 37 specjalności naukowych⁴⁰². Przełom w posługiwaniu się tego rodzaju kryterium przyniosły dopiero media cyfrowe, których serwisy pozwalają generować wielowariantowe statystyki udostępniania.

Przekonującą próbę włączenia mediów elektronicznych do planowanego budżetu podjął w roku 2008 Uniwersytet Humboldtów (HU) w Berlinie na bazie zmodyfikowanego modelu z roku 1997. Berliński model odnosi się do podziału budżetu przyznanego na gromadzenie zasobów w odniesieniu do całego Uniwersytetu na podstawie jasnych i transparentnych zasad⁴⁰³. Biblioteka HU jest zorganizowana w systemie jednolitym, ze zbiorami rozmieszczonymi decentralistycznie w 12 jednostkach⁴⁰⁴. Podział funduszy nie odnosi się jednak do jednostek bibliotecznych lecz do struktury Uniwersytetu i podstawę podziału stanowią rozwijane w nim dziedziny nauki. Każda dziedzina podlega ocenie pod kątem zatrudnienia liczby profesorów na różnych stanowiskach, pracowników naukowych oraz studentów, w oparciu o przypisane tym wskaźnikom wartości (wagi). Odpowiedź na pytanie o miejsce dziedziny na uniwersytecie daje wartości do zestawienia diagramu słupkowego pod nazwą 'Uniwersytet'. Drugie pytanie dotyczy określenia, jakie są potrzeby danej dziedziny w zakresie literatury i ile ona kosztuje? Diagram 'Literatura' podzielony jest na dwa obszary – media drukowane i media cyfrowe. Obydwa diagramy mają w obliczeniach przypisaną wartość 50%. Wiele wartości tzw. średnich przyjmowane jest z Niemieckiej Statystyki Bibliotecznej (DBS), szczególnie tych dotyczących gromadzenia zasobów cyfrowych w bibliotekach uniwersyteckich. Wprowadzane co roku dane aktualizowane są zgodnie z tendencjami na rynku wydawniczym i w środowisku badawczym. Podział budżetu dokonywany jest w ścisłej współpracy z fachreferentami (bibliotekarzami dziedzinowymi), odpowiadającymi za finanse w podlegającej im dyscyplinie/dyscyplinach wiedzy. Z kolei znajomość przez nich wysokości otrzymanych funduszy pozwala realnie ocenić możliwości i granice rozwoju zasobów oraz rozplanować wydatki w ciągu roku.

Mimo że przedstawiony wyżej bawarski model budżetu planowanego według potrzeb i model podziału budżetu Biblioteki Humboldtów w Berlinie obejmują kalkulację funduszy na

⁴⁰² Franken, Klaus: Das Etatmodell der Bibliothek der Universität Konstanz. In: *Etatverteilungsmodelle in Universitätsbibliotheken* / Hrsg. von der Kommission des Ehemaligen Deutschen Bibliotheksinstitut für Erwerbung und Bestandsentwicklung. - Berlin : EDBI, 2000. - (dbi-Materialien, 195), s. 27-32.

⁴⁰³ Braschoß, Katja, Agnes Winter, Anja Herwig: Das Etatverteilungsmodell der Universitätsbibliothek der Humboldt-Universität zu Berlin. *Bibliotheksdienst* 46 (2012) H. 7, s. 593-607.

⁴⁰⁴ Wykaz jednostek Biblioteki Uniwersytetu Humboldtów zob. <https://www.ub.hu-berlin.de/de/standorte> [dostęp: 30.05.2016]. Nowy budynek Jacob-und-Wilhelm-Zentrum stanowi centralę administracyjną i miejsce dla zbiorów z nauk humanistycznych i społecznych. Funkcjonują jeszcze dwa duże centra – Erwin-Schrödinger-Zentrum (nauki przyrodnicze, ścisłe, psychologia) i Campus Nord (anglistyka/amerykanistyka, biologia, sport, rolnictwo) oraz kilka mniejszych bibliotek zakładowych.

media cyfrowe, to jednak nasuwa się pytanie, jak będzie wyglądał model budżetu w świecie zdominowanym przez media cyfrowe. Fenomen nowych mediów polega na tym, że przejmują pewne struktury świata druku, lecz nie jest pewne, czy do końca będą się pokrywały wszystkie parametry, jak chociażby podział na dziedziny i rodzaje literatury, średnia cena w zakupach licencji na pakiety, lokalne wykorzystanie, czy punkty ciężkości aktualnie prowadzonych badań?

Obecnie przeważa w bibliotekach uniwersyteckich tendencja do przechodzenia na gromadzenie czasopism w wersji tylko elektronicznej (*e-only*). W takim przypadku ustalanie paralelnie środków na czasopisma drukowane i dodatkowych kosztów konsorcjów na czasopisma elektroniczne nie będzie już potrzebne. Podobnie rozwinię się sytuacja w przypadku książek.

Z kolei tradycyjny podział publikacji na książki i czasopisma stosowany w modelach budżetowych przestaje być dziś klarowny, bowiem media elektroniczne uwalniają się z gorsze- tu tego rodzaju rozróżnień. Tendencję tę można obserwować w integralnej strategii publiko- wania Wydawnictwa de Gruyter, które w ofercie „De Gruyter Online” razem umieszcza roz- działy książek, artykuły z czasopism oraz zasoby baz danych i e-booków. Duże serwisy elek- troniczne proponują w umowach licencyjnych opcje wyboru publikacji zorientowane na użyt- kownika, takie jak zasada *Pay-per-view*, czy usługa dostarczania dokumentów jako uzupeł- nienie opcji gromadzenia lub nabywanie tylko pojedynczych tekstów. Kalkulowanie takich wartości i przyporządkowanie ich do obecnych wskaźników planowanych budżetów, wydaje się problematyczne.

Ważny staje się także budżet na gromadzenie e-książek, gdy na rynku mamy do czy- nienia ze swoistym boorem, a oferty sprzedaży proponują model wyboru tytułów przez stu- dentów i pracowników o nazwie *Patron-Driven-Acquisition* (PDA). Wydatkowanie środków pozostawia on w rękach użytkowników, a udział biblioteki polega na analizie i akceptacji zaproponowanych tytułów. Oczywiście jest, że o planowaniu budżetu nie może być w tym przypadku mowy, co najwyżej o retrospektywnym obliczeniu kosztów⁴⁰⁵.

Nad tym, jak będzie wyglądało planowanie i podział budżetu na gromadzenie mediów drukowanych ‘1.0’ i nowych mediów ‘2.0’ – czy będą one równoległe czy zintegrowane -

⁴⁰⁵ Hermann, Martin: Parameter zur Budgetierung von Patron-Driven-Acquisition (PDA). *Perspektive Bibliothek* 1 (2012) H. 2, s. 53-76.

obradowała w 2012 r. Komisja ds. Gromadzenia i Rozwoju Zbiorów Związku Bibliotek Niemieckich ⁴⁰⁶.

4.4. Modele rozwoju zasobów w bibliotece hybrydowej

Współobecność mediów drukowanych i cyfrowych zmieniła w bibliotekach strategię gromadzenia i metody doboru literatury. Obecna polityka rozwijania zasobów stawia sobie jako cel nadrzędny przekazywanie informacji zorientowanej na potrzeby, podczas, gdy wcześniej była ukierunkowana przede wszystkim na zbiory i ich kompletność. Tendencja ta, określana często przez zestawienie dwóch słów kluczowych „dostęp - posiadanie” (*access versus ownership*), czy „licencja - kupno”, wskazuje, że zadanie biblioteki polega na dostarczeniu użytkownikom publikacji potrzebnych teraz (*just in time*). Z kolei wraz z Open Access nastąpiła dezintegracja tradycyjnego procesu wydawniczego i zaczął kształtować się nowy podział ról w łańcuchu powstawania publikacji.

Tematykę tę pozwoli przybliżyć omówienie takich zagadnień jak: typologia sposobów nabycia dostępów online, elektroniczny egzemplarz obowiązkowy, nowe modele gromadzenia (Approval Plans i Patron-Driven Acquisition), zmiana w zadaniach fachreferentów oraz ewaluacja zasobów.

Typologia dostępów online do zasobów elektronicznych

Próba typologizacji sposobów nabycia źródeł elektronicznych online jest analogiczna do przyjętej klasyfikacji rodzajów wpływu materiałów drukowanych i dokumentów elektronicznych, mających postać fizyczną. W tradycyjnym ujęciu wyróżnione są: kupno (krajowe, zagraniczne, antykwaryczne), prenumerata czasopism, egzemplarz obowiązkowy (EO), wymiana i dary. Kupno podlega finansowemu rozliczeniu, EO wynika z obowiązku dostarczania na podstawie odpowiednich przepisów prawnych, a dwa pozostałe rodzaje stanowią wpływ poza księgowością.

Typologia dostępów online do źródeł elektronicznych według sposobu ich nabycia (gromadzenia) obejmuje: ⁴⁰⁷

⁴⁰⁶ Wein, Franziska: Workshop „Etatmodelle für das Digitale Zeitalter” – ausgerichtet von der DBV-Kommission Erwerbung und Bestandsentwicklung am 15. und 16. März 2012 an der Staatsbibliothek zu Berlin. Ein Kurzbericht. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 59 (2012) H. 3/4, s. 205-206.

⁴⁰⁷ Rothe, Ulrike; Johannsen, Jochen u. Schäffler, Hildegard: Strategien des Bestandsaufbaus in der hybriden Bibliothek. In: *Praxishandbuch Bibliotheksmanagement*. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanz Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 188-190.

1. Licencje – zakupione na podstawie umów licencyjnych dostępy do elektronicznych serwisów baz danych, czasopism i książek (czasopisma dostępne również w łączonym modelu: wersja drukowana i elektroniczna); oraz także czasowe (punktowe) dostępy na zasadzie *Pay-per-Use* i *Pay-per-View*.
2. Dostęp bez licencji (bezpłatny) – publikacje Open Access; bezpłatnie dostępne źródła w Internecie.
3. Dostęp w ramach elektronicznego egzemplarza obowiązkowego - bezpłatny dostęp do publikacji w sieci, otrzymywany na podstawie przepisów prawnych.
4. Zasoby cyfrowe własne – digitalizowane zbiory bibliotek dostępne online; własne publikacje elektroniczne (*E-Publishing*).

Dla nauki i dydaktyki uniwersyteckiej ważne są zakupy licencji na dostęp do źródeł elektronicznych oferowanych przez największych światowych wydawców. Ponieważ są one obecne od wielu już lat na globalnym rynku, dlatego doczekały się bogatej literatury na swój temat⁴⁰⁸. Z przedstawionej powyżej typologii warto zatem zwrócić uwagę na elektroniczny egzemplarz obowiązkowy (EO), który ma mniejsze znaczenie dla nauki niż źródła komercyjne, ale stanowi próbę uporządkowania zadania archiwizacji informacji cyfrowej (pewnej jej części). Podstawę otrzymywania elektronicznego egzemplarza obowiązkowego w Niemczech stanowią przepisy prawne, analogicznie jak w przypadku wydawnictw drukowanych. W nazwie ‘elektroniczny’ chodzi o wersje elektroniczne wydawnictw oraz publikacje dostępne w sieci (Netzpublikationen), które po krótkiej obecności w Internecie znikają i stają się niedostępne, a ze względu na ich wartość informacyjną i merytoryczną powinny być archiwizowane i udostępniane.

Bibliotekami uprawnionymi do otrzymywania elektronicznego EO są Niemiecka Biblioteka Narodowa (DNB) oraz inne biblioteki państwowe i krajowe (Staats- und Landesbibliotheken), które uczestniczą i są odpowiedzialne za przygotowanie Niemieckiej Bibliografii Narodowej i bibliografii regionalnych. O obowiązku przesyłania egzemplarza obowiązkowego publikacji w sieci do Niemieckiej Biblioteki Narodowej znajduje się odpowiedni zapis w ogólnej ustawie DNBBG z 2006 r., natomiast na poziomie regionalnym rozszerzenie EO o ten rodzaj publikacji zawierają ustawy wydane w 2014 r. w kilku krajach federacji, m.in. Badenii-Wirtembergii, Turyngii, Hamburgu, Saksonii-Anhalt, Brandenburgii, Hesji, Północnej Nadre-

⁴⁰⁸ Zob. np. Keller, Alice : Elektronische Zeitschriften : Grundlagen und Perspektiven. 2. Aufl. – Wiesbaden : Harrassowitz, 2005; Junkes-Kirschen, Klaus: Online-Medien und Lizenzen : Standards und Muster für die Vertragsgestaltung. In: Neue Formen der Erwerbung / Hrsg. von Susanne Göttker u. Franziska Wein. – Berlin [u. a.] : de Gruyter Saur, 2014, s. 135-144.

nii-Westfalii i Saksonii⁴⁰⁹. Obowiązek ten dotyczy także tych bibliotek uniwersyteckich, które łączą pełnienie funkcji biblioteki uczelnianej i krajowej (państwowej).

Przekazywanie egzemplarza obowiązkowego publikacji w sieci takich jak strony internetowe, gazety online (*E-Papers*), wiąże się z ważnymi wymaganiami w stosunku do bibliotek, którymi są archiwizacja i długoterminowe przechowywanie w celu ich udostępniania oraz utrzymania w obiegu kulturowym. W tym właśnie punkcie pojawił się problem prawny, czy korzystanie z e-booków otrzymanych jako elektroniczny EO nie narusza praw autorskich, skoro w innych przypadkach wymaga ono umów licencyjnych między bibliotekami i wydawnictwami. Kosztowna w utrzymaniu platforma i infrastruktura ma na celu ochronę interesów autorów i wydawców przez zarządzanie prawami cyfrowymi *DRM (Digital Rights Management)*, tj. system zabezpieczeń i kontroli dostępu do danych. Aby rozwiązać tę sporną sytuację z wydawcami do negocjacji włączyła się Niemiecka Biblioteka Narodowa (DNB) i w wielu kwestiach udało się osiągnąć rozwiązania korzystne dla bibliotek. Jednak mimo tego, że uzgodnienia obowiązują, to nadal przekazywanie EO książek elektronicznych do bibliotek regionalnych wygląda różnie. W początkowym okresie otrzymywały one najczęściej tylko druki urzędowe i bezpłatnie dostępne w sieci publikacje o znaczeniu krajowym⁴¹⁰.

Do problematyki profilu gromadzenia należy też pytanie, jak dalece wolno dostępne źródła w Internecie różnego pochodzenia są zbierane i opracowywane w zasobach bibliotek. Zalecenia o potrzebie przejmowania tego rodzaju źródeł w ramach rozbudowy wirtualnych bibliotek specjalistycznych pojawiły się już w 2008 r. Podobne założenie kontroli wolnych zasobów internetowych i włączanie ich do usług informacji specjalistycznej (*Fachinformationsdienste – FID*) zawiera projekt DFG⁴¹¹.

Inną formą rozbudowy zasobów cyfrowych bibliotek są publikacje zielonej i złotej drogi Open Access. Powstają one na zasadzie bądź to powtórnej publikacji w repozytoriach instytucjonalnych lub dziedzinowych (zielona droga), bądź jako publikacje finansowane przez autorów w ofercie złotej drogi Open Access. Ta druga forma jest w ostatnim czasie modelem zdecydowanie wspieranym i finansowanym w ramach budżetów bibliotek. Z tym wiążą się dalej idące pytania o rolę bibliotek w zarządzaniu zasobem publikacji i możliwość zmiany przeznaczenia środków na gromadzenie.

⁴⁰⁹ Jendral, Lars: Die elektronische Pflicht in den Bundesländern. *Bibliotheksdienst* 47 (2013) H. 8-9, s. 592-596.

⁴¹⁰ Rothe, Ulrike; Johannsen, Jochen u. Schäffler, Hildegard: op. cit. s.194-195

⁴¹¹ Fachinformationsdienste – FID.

http://www.dfg.de/foerderung/programme/infrastruktur/lis/lis_foerderangebote/fachinformationsdienste_wissenschaft/ueberfuehrung_sondersammelgebiete/ [dostęp: 12.01.2017].

Do zasobów elektronicznych bibliotek zalicza się również skanowane zbiory własne, następnie udostępniane szeroko w sieci jako biblioteki cyfrowe. Należą do nich także projekty realizowane w ramach współpracy bibliotek, które łączą określone fragmenty zbiorów i ich rodzaje lub dobierają je tematycznie. Największe efekty w tym zakresie oczekiwane są z prowadzenia masowej digitalizacji. Ponadto w grupie zasobów cyfrowych tworzonych przez same biblioteki znajdują się własne publikacje elektroniczne (*E-Publishing*), archiwizowane na własnym serwerze lub we współpracy z wydawnictwem uniwersyteckim.

Nowe modele gromadzenia: Approval Plans i Patron-Driven Acquisition (PDA)

Obszarem nowych możliwości korzystania z istniejących już danych bibliograficznych i pracy w sieci stały się czynności wyboru nowości wydawniczych, decydowania o ich zakupieniu oraz składania zamówień. Racjonalizacja dotyczy gromadzenia książek (czasopisma mają sobie właściwe procedury) w wymiarze całego procesu, którego nadrzędnym warunkiem technicznym jest przejmowanie danych między systemami księgarskim i bibliotecznym, a postulatem organizacyjnym integracja oddziałów gromadzenia i opracowania. Stosowana przez biblioteki metoda gromadzenia *Approval Plans* dotyczy książek drukowanych i jest oparta na korzystaniu z usług wyboru tytułów przez firmy zewnętrzne (ang. *Outsourcing*). Natomiast metoda *Patron-Driven Acquisition* realizuje zasadę gromadzenia zorientowanego na użytkownika (ang. *patron*) i jest stosowana przede wszystkim w wybieraniu tytułów książek elektronicznych, a w stopniu znacznie mniejszym drukowanych.

Metoda Approval Plans

Opracowany profil gromadzenia zbiorów tworzy ramy orientacyjne, w obrębie których konkretyzuje się wybór literatury. Odpowiedzialność za tę czynność w bibliotekach uniwersyteckich w Niemczech należy od ponad wieku do klasycznych zadań fachreferatów. Przeciwnicy zawłaszczania przez fachreferentów tej ‘królewskiej dyscypliny’ jaką jest wybór literatury, powoływali się na korzystanie w bibliotekach USA z usług zewnętrznych dostawców (*Outsourcens*), nazwanych metodą ‘uzgodnionych planów’ (*Approval Plans*)⁴¹². Znana była ona już od kilku dziesięcioleci w bibliotekarstwie amerykańskim, miała okresy rozkwitu i mniejszego zainteresowania, chociaż również tam była na początku odbierana dość sceptycznie, ponieważ wiązała się z utratą jakości, komercjalizacją i uszczerbkiem na wizerunku zawo-

⁴¹² Zob. Griebel, Rolf: Outsourcing in der Erwerbung - neue Zauberformel oder Weg zu effektivem Beschaffungsmanagement? In: Nur was sich ändert, bleibt. 88. Deutscher Bibliothekartag in Frankfurt am Main. - Frankfurt a. M. : Klostermann, 1999. - (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie – Sonderhefte, 75), s. 157-174.

dowym specjalistów dziedzinowych. Jej historia zaczyna się w latach 50. XX w. realizacją Planu Farmingtońskiego, który polegał na dostarczaniu do kilkudziesięciu bibliotek naukowych zagranicznej literatury do badań w oparciu o oferty przygotowane przez porozumienie księgarzy. Później w latach 60. XX w. jako pierwsza wprowadziła pilotażowy *Approval Plans* Biblioteka Uniwersytetu Stanowego w Waszyngtonie, zlecając księgarzom/dostawcom przygotowywanie wykazów nowości wydawniczych do swoich zbiorów. Celem tych działań było korzystanie z usług zewnętrznych w zakresie wybierania i dostarczania nowości wydawniczych przez księgarnie w sytuacji oszczędności etatowych w bibliotekach. W późniejszych latach metoda *Approval Plans* unowocześniła się, rozwinęła elektroniczny sposób składania zamówień i dostarczanie gotowych opisów bibliograficznych na zasadzie ich wgrzywania do katalogów bibliotek. Przez dostawców uważana jest ona jako sposób sprzedaży, co oznacza, że przygotowany przez nich wykaz nowości jest jednocześnie realizowanym zamówieniem. Rezygnacje dopuszczalne są tylko w przypadku pojedynczych tytułów⁴¹³.

Praktykowany w amerykańskich bibliotekach uniwersyteckich model posłużył na gruncie niemieckim za wzór do reorganizacji procesu gromadzenia w myśl zasady, że merytoryczna odpowiedzialność za wybór literatury może być całkowicie scedowana na księgarzy. Z dalszych wniosków wynikało, że skoro fachreferenci nie są niezastąpieni i dobór literatury przestał być ich głównym zadaniem, to zwolnieni z tych czynności powinni wykazać się bardziej innowacyjnymi usługami w zakresie specjalistycznej informacji.

Trzeba przyznać, że wiele bibliotek akademickich w Niemczech wdrożyło metodę *Approval Plan* i osiągnęło wysoką efektywność w organizacji pracy. Niemiecki odpowiednik określony jest jako elektroniczne usługi profilu z elementami zamówienia (Profildienste mit Bestellkomponente) i obejmuje kilka kroków procesu nabywania książek, uzgodnionych między biblioteką i dostawcą w formie umowy⁴¹⁴. Do jego realizacji potrzebny jest odpowiedni program modułu gromadzenia, który gwarantuje bezpośrednią elektroniczną komunikację między bibliotekarzami i dostawcami oraz umożliwia przejmowanie danych. Usługę rozpoczyna przekazanie dostawcy zadania doboru nowości wydawniczych według dokładnie okre-

⁴¹³ Golsch, Michael : Approval Plan und automatisiertes Dateneinspielen –das Dresdner Erwerbungsmodell. *B.I.T. online* 13 (2010) H. 2, s. 129-134; Synergien durch Kooperation: Das Dresdener Erwerbungsmodell als Hostingsmodell als Hostingangebot. *B.I.T. online* 14 (2011) H. 1, s. 23-28; Brauns, Angelika: Bestandsaufbau und Erwerbungspolitik an US-amerikanischen Universitätsbibliotheken : der Einsatz von Approval Plans am Beispiel der Earl Gregg Swem Library (Williamsburg, Virginia). – Berlin, 2008. - (Berliner Handreichungen zur Bibliotheks- und Informationswissenschaft ; 216) <http://www.ib.hu-berlin.de/~kumlau/handreichungen/h216/h216.pdf> [dostęp: 19.01.2016].

⁴¹⁴ Helmkamp, Ursula: Integrierte Geschäftsgang 2.0. Ein systematischer Überblick über Profildienste mit Bestellkomponente. Köln : Fachhochschule, Fak. Für Informations- und Kommunikationswissenschaft, Institut für Informationswissenschaft, 2012. - (Kölner Arbeitspapiere zur Bibliotheks- und Informationswissenschaft, 62). <https://www.fbi.fh-koeln.de/institut/papers/kabi/volltexte/band062.pdf> [dostęp: 04.06.2016].

ślonych kryteriów dotyczących treści, rodzaju publikacji, czasu wydania, najwyższej ceny. Przygotowany w ten sposób wykaz nowości otrzymuje biblioteka w formie wyciągu z bibliograficznych baz księgarskich, dokonanego na zasadzie preselekcji. Program umożliwi porównanie wykazu z własną bazą w celu automatycznego wyeliminowania dubletów. Elementami porównań są najczęściej ISBN lub autor i tytuł (słowa kluczowe z tytułu), przyjmując, że więcej informacji pozwoli uniknąć błędów w wyszukiwaniu. Porównanie stanowi podstawę rezygnacji z tytułów już posiadanych i podjęcia decyzji o zakupie pozostałych, która z reguły nadal należy do obowiązków specjalisty dziedzinowego (fachreferenta). Później następuje automatyczne odesłanie do dostawcy wykazu nowości, co jest równoznaczne ze złożeniem zamówienia. Kolejna ważna funkcja dotyczy wgrywania opisów bibliograficznych książek z zamówienia do lokalnej bazy katalogowej. Ma to zasadnicze znaczenie zarówno dla pełnej realizacji usługi (Profidienst) zleconej zewnętrznym dostawcom, jak również dla organizacyjnej koncepcji zintegrowanego gromadzenia i opracowania. W obydwu przypadkach chodzi o pracę na tym samym rekordzie bibliograficznym – w księgarniach i bibliotekach, w procesie akcesji i katalogowania-, gdyż przynosi ona oszczędność czasu i eliminuje wykonywanie tych samych czynności.

Omawiana usługa doboru tytułów i zamawiania książek musi zawierać możliwość elektronicznej komunikacji na wielu płaszczyznach - wewnątrz biblioteki, między osobami zajmującymi się gromadzeniem; między dostawcą i biblioteką; między dostawcą i regionalnymi oraz lokalnymi bazami katalogowymi. Przypomnijmy, że niemieckie biblioteki katalogują w sześciu odrębnych, regionalnych bazach danych i wszystkie opisy trafiające do katalogów poszczególnych bibliotek muszą wpierw znaleźć się w jednej z baz regionalnych. Dlatego oczywisty jest udział central regionalnych związków bibliotek w rozwijaniu usług Profidienst. Celuje w tym GBV w Getyndze, oferujący bibliotekom całkowitą integrację systemu zamówień wraz z automatycznym wycofywaniem dubletów i przegrywaniem opisów do modułu gromadzenia systemu lokalnego (Auswahltool). Podobnie czynią to systemy regionalne HeBIS i SWD. Opisy bibliograficzne nowości stanowią dane z niemieckiej i brytyjskiej bibliografii narodowej oraz Nielsen Book Data.

Wypada jeszcze dodać, że nowe rozwiązania stały się możliwe dzięki funkcjonowaniu księgarskich baz danych bibliograficznych, połączonych ze sklepami internetowymi. Wprawdzie bibliotekarze są dość sceptyczni co do jakości danych księgarskich i przejmowania ich do baz katalogowych, ale chęć usprawnienia pracy był na tyle kuszący, że obie strony poszukiwały rozwiązań w tej kwestii. Przede wszystkim zależało dużym korporacjom księgarskim na rozwijaniu nowych usług i utrzymaniu pozycji na rynku, dlatego korzystają ze znanych baz

komercyjnych takich jak Nielsen Book Data czy New Book. Inicjatywą dostawców było również przygotowywanie linków na stronach internetowych księgarń pod nazwą *Approval Plan* lub Profidienst. Taką formę współpracy oferują m.in. Dietmar Dreier, Missing Link, a także Schweitzer⁴¹⁵.

Wyraźnie należy zaznaczyć, że korzystanie z *Approval Plan* stało się możliwe dzięki zmianom organizacyjnym polegającym na integracji procesu gromadzenia (akcesji) i opracowania (katalogowania) w jeden zintegrowany tok postępowania (integrierter Geschäftsgang). W konsekwencji oznaczało to połączenie obydwu oddziałów gromadzenia i opracowania, pracujących dotychczas oddzielnie, co przyniosło oszczędność czasu i wyeliminowało dublowanie czynności. System *Libero* jest często używanym modulem gromadzenia w wielu bibliotekach uniwersyteckich (Kolonia, Bochum, Konstancja, Lipsk). Korzysta z niego również znany w środowisku 'drezdeński model gromadzenia' w Saksońskiej Państwowej Bibliotece Landowej i Uniwersyteckiej (SLUB), która wszystkie nowości nabywa na zasadzie *Approval Plan*⁴¹⁶. Ta biblioteka stworzyła własny sposób wgrywania opisów bibliograficznych tytułów zamówionych na zasadzie tworzenia pewnego rodzaju bazy przejściowej (poza regionalnym i lokalnym katalogiem), proponując ją jako ofertę hostingu dla innych bibliotek.

Komentarz i podsumowanie

W podsumowaniu niemieckich doświadczeń w zakresie *Approval Plan* trzeba dodać, że choć obecnie otrzymuje on pozytywne opinie wielu bibliotek, to nie przyjął się w bibliotekarstwie uniwersyteckim bez oporów i nieufności do samego pomysłu. Na większą skalę i znacznie szybciej zaczęły korzystać z niego biblioteki publiczne⁴¹⁷. W odpowiedzi na pytanie, dlaczego tak długo nie znalazł uznania bibliotek uniwersyteckich, należałoby wymienić jako jedną z przyczyn, brak motywacji ze strony fachreferentów, postrzegających *Approval Plan* jako zagrożenie dla własnych kompetencji. Inne czynniki mogły wynikać z mniejszej standaryzacji bibliotekarstwa w Niemczech w porównaniu z USA, gdzie do preselekcji nowości wykorzystuje się uniwersalne klasyfikacje Biblioteki Kongresu i Dziesiątą Klasyfikację De-

⁴¹⁵ Büttner, Detlef: Buchhandel, Dienstleistung und Wissenspartnerschaft im 21. Jahrhundert. In: Neue Formen der Erwerbung / Hrsg. von Susanne Göttker u. Franziska Wein. – Berlin [u. a.] : de Gruyter Saur, 2014, s. 204-222, S. 99-102; strony internetowe księgarń zob. <https://www.dietmardreier.de/start>; <http://www.missing-link.de/>; <http://www.schweitzer-online.de/info/Serviceseite-Bibliotheken/>. Dostawcy ci oferują także serwisy e-books: EBL- Schweitzer i Lehmanns; MyiLibrary – Missing Ling, Dreier, Massmann [dostęp: 07.06.2016].

⁴¹⁶ Golsch, Michael : Approval Plan und automatisiertes Dateneinspielen –das Dresdner Erwerbungsmodell. *B.I.T. online* 13 (2010) H. 2, s. 129-134; Synergien durch Kooperation: Das Dresdner Erwerbungsmodell als Hostingsmodell als Hostingangebot. *B.I.T. online* 14 (2011) H. 1, s. 23-28.

⁴¹⁷ Umlauf, Konrad: Profil der Bestände, Bestandskonzepte und Organisation des Bestandsaufbaus in Öffentlichen Bibliotheken In: Berliner Handreichungen zur Bibliothekswissenschaft und Bibliothekerausbildung. Heft 16, Berlin 1994. <file:///D:/Temp/HAN16-1.pdf> [dostęp: 19.01.2016].

weya, a istnienie centrali danych w postaci OCLC World Cat, rozwiązuje całkowicie problemy przyjmowania opisów bibliograficznych.

Trzeba także pamiętać, że *Approval Plan* jest modelem zasobnych budżetów bibliotecznych, w których można sobie pozwolić na kilka procent nabytków nie stanowiących pierwszej potrzeby. W przypadku małych funduszy alternatywą staje się wybieranie pojedynczych tytułów jako sposób bardziej oszczędny i wydajny. Kłopoty z budżetem miały również amerykańskie biblioteki w czasie ‘kryzysu czasopism’ i wówczas zmuszone były do ograniczenia (odchudzenia) *Approval Plan*, lub też powrotu do samodzielnego wyboru literatury.

Kwestia wpływu korzystania z metody *Approval Plan* na prestiż fachreferentów i zmniejszenie ich zatrudnienia w bibliotece okazała się w praktyce nie tak zasadnicza jak zakładano. Trudno mówić o zmianach radykalnych i powszechnych, natomiast w konkretnych przypadkach, tam gdzie gromadzenie oparte jest prawie w całości na zewnętrznych usługach (Drezno), nastąpiło zmniejszenie zatrudnienia specjalistów dziedzinowych. Z pewnością *Approval Plan* nie wyklucza udziału fachreferentów w wyborze tytułów, ponieważ wykazy od dostawców trafiają na ich komputery i to oni podejmują ostateczną decyzję o zakupie. Można powiedzieć, że odpowiedzialność za zakupy i finanse pozostała nadal w ich rękach. System fachreferatów istnieje nadal we wszystkich bibliotekach uniwersyteckich, a zadania przez nich wykonywane zmniejszyły się wprawdzie w zakresie gromadzenia, ale w to miejsce zwiększyły się w zakresie przygotowywania projektów, szkoleń i usług informacji dziedzinowej.

Patron-Driven Acquisition

Pod pojęciem Patron-Driven Acquisition (PDA) lub Demand-Driven Acquisition (DDA) rozumiana jest forma gromadzenia literatury ukierunkowana na potrzeby użytkowników, którzy sami dokonują wyboru tytułów. Jej podstawę stanowi wgranie do katalogów bibliotecznych jak największej liczby opisów bibliograficznych książek, które można znajdować w trakcie przeszukiwań katalogu i wybierać do zakupu przez bibliotekę. W tym sensie model ten oznacza ‘zakup uruchomiony przez użytkownika/klienta’ lub inaczej ‘kupno kierowane zapotrzebowaniem’. Metoda PDA odnosi się przede wszystkim do gromadzenia książek elektronicznych, ponieważ powstała na bazie serwisów e-booków, a dopiero ostatnio łączy się ją także z wyborem książek drukowanych, chociaż obydwie procedury różnią się od

siebie. W obszarze anglosaskim funkcjonują obydwa modele gromadzenia również pod takimi pojęciami jak: *patron-initiated*, *evidence-based*, *user-driven* lub *purchase on demand*⁴¹⁸.

Przed omówieniem samej zasady działania PDA warto zastanowić się nad czynnikami rozwoju tej metody, której nadrzędny cel stanowi efektywne gospodarowanie funduszami oraz orientacja gromadzenia na potrzeby użytkowników 'tu i teraz' i zwiększenie stopnia wykorzystania zasobów bibliotecznych. Sama idea stawiania potrzeb czytelników w centrum uwagi nie jest nowa, bowiem gromadzenie klasycznych zbiorów w bibliotekach uniwersyteckich było zawsze ukierunkowane na prowadzone badania i dydaktykę, a nabywane zbiory stanowiły: wydawnictwa informacyjne, literatura podstawowa, księgozbiór dydaktyczny i wysoko specjalistyczne czasopisma i monografie. Uwzględnianie propozycji czytelników było łatwym zadaniem w czasach zasobnych budżetów, którymi dysponowały biblioteki uniwersyteckie w Niemczech po reformie i intensywnej rozbudowie szkolnictwa wyższego w latach 60. XX w. oraz wdrożeniu planu bibliotecznego *Bibliotheksplan '73*⁴¹⁹. Aktywny udział pracowników naukowych w kształtowaniu księgozbioru był praktykowany szczególnie w rozbudowanej sieci bibliotek instytutowych i wydziałowych. Sama forma składania propozycji i zamówień wynikała z technicznych możliwości na miarę swoich czasów. Długą tradycję miało sporządzanie wykazów literatury, czy zwyczajne zakreślanie na kolorowo dezyderatów w katalogach wydawniczych. Komunikacja elektroniczna przyniosła nowe możliwości w postaci przesyłania propozycji zakupu drogą e-mail lub jako formularza dostępnego online ze strony internetowej biblioteki. Kształtowanie profilu gromadzenia pod potrzeby użytkowników nabrało jeszcze większego znaczenia wraz z nastaniem kryzysu czasopism i kłopotów budżetowych bibliotek. Biblioteki stanęły przed zadaniem wydawania pieniędzy bardziej efektywnie i celowo pod kątem nabywania literatury rzeczywiście wykorzystywanej.

Rozpoczął się zatem okres analiz statystyk wypożyczeń gromadzonych zbiorów, które wyraźnie pokazały, że większa część systematycznie nabywanej literatury pozostaje przez długi czas w ogóle nie wykorzystywana. Badania tego rodzaju stały się popularne w USA, a ich wyniki ogłoszono w dwóch publikacjach wydanych w roku 2010, które zgodnie potwierdziły fakt, że na tytuły nie czytane biblioteki wydają ok. 30-40% środków. W ciągu pięciu lat od nabycia 42% nowości nie jest w ogóle czytane, 25% wypożyczane jest tylko raz, a zaledwie 33% dwa i więcej razy. W związku z tym biblioteki musiały gruntownie zmienić swoją

⁴¹⁸ Herb, Silvia: Patron-Driven Acquisition. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 227-240.

⁴¹⁹ *Bibliotheksplan '73* kompleksowej koncepcji rozwoju bibliotekarstwa. http://www.bibliotheksportal.de/fileadmin/user_upload/content/bibliotheken/strategie/dateien/bibliotheken93.pdf [dostęp: 19.01.2016].

postawę i odejść od wcześniej wyznawanej zasady nabywania wszystkich istotnych tytułów, na wypadek, gdyby ktoś z naukowców lub studentów je potrzebował (*just-in-case*). Aby przezwyciężyć sytuację kupowania i nie wykorzystywania literatury, biblioteki przechodzą aktualnie na zasadę *just-in-time*, czyli dostarczania literatury potrzebnej teraz i dostarczonej ‘dokładnie na czas’, co oznacza, że dokonany zakup będzie co najmniej raz wykorzystany. Równocześnie z tym przekonaniem rozwinęła się techniczna możliwość jej realizacji, dzięki serwisom książek elektronicznych i metodzie PDA⁴²⁰.

Dla szerszego pokazania kontekstu historycznego, wydaje się konieczne podanie kilku faktów z powstania PDA. Okres rozpowszechnienia się książek elektronicznych w Niemczech nastąpił od roku 2004. Wiele wydawnictw zaczęło wówczas produkować równoległe wydania elektroniczne wersji drukowanych i rozwijać intensywnie liczbę tytułów ukazujących się tylko elektronicznie. Do tego dołączyły zasoby stanowiące efekty digitalizacji starszych wydań książek drukowanych, prowadzonej przez biblioteki i firmy komercyjne. Pod koniec 2010 r. e-booki na dobre weszły do kanonu gromadzenia i bez nich biblioteki uniwersyteckie nie wyobrażają sobie świadczonych usług. Wraz z ich rozwojem pojawiła się wtedy po raz pierwszy techniczna możliwość udostępniania danych bibliograficznych dzieł, które nie zostały (jeszcze) nabyte przez bibliotekę. Opisy te wykazują katalogi biblioteczne, dając równocześnie możliwość szybkiego dostępu w przypadku, gdy dany tytuł jest użytkownikowi potrzebny. Na tej podstawie rozwinął się nowy model gromadzenia PDA, ukierunkowany na potrzeby użytkowników.

Śledzenie początków PDA prowadzi do USA, kolebki standardów i nowych trendów w bibliotekarstwie. Tam została zawarta w 1999 r. pierwsza umowa na zasadzie PDA między NetLibrary, agregatorem e-booków (z siedzibą w miejscowości Boulder w Kolorado) i konsorcjum bibliotek naukowych stanu Kolorado (Colorado Alliance of Research Libraries)⁴²¹. Aby przekonać się, czy opłaca się inwestować w technicznie nowe medium jakim były wówczas e-booki, konsorcjum to wynegocjowało z NetLibrary, że uczestniczące w nim biblioteki

⁴²⁰ Alan, Robert [et al.]: Approval Plan Profile Assessment in Two Large ARL Libraries : University of Illinois at Urbana Champaign and Pennsylvania State University. *Library Resources and Technical Services* 54 (2010) 2, s. 64-75. <http://www.ala.org/alcts/sites/ala.org.alcts/files/content/resources/lrts/archive/54n2.pdf> [dostęp: 08.06.2016]; Levine-Clark, Michael: Developing a Multiformat Demand-Driven Acquisition Model. *Collection Management* 35 (2010) 3-4, s. 201-207.

⁴²¹ Polanka, Sue u. Emilie Delquié: Patron-driven Business Models : History, Today’s Landscape, and Opportunities. In: *Patron-Driven Acquisitions : History and Best Practices* / ed. von David E. Swords. – Berlin : De Gruyter Saur, 2011, s. 119-136. Recenzja książki poświęconej PDA, zob. Wein Franziska. *ABI Technik* 33 (2013) 2, s. 114-115. [http://www.degruyter.com/dg/viewarticle.fullcontentlink.pdfeventlink/\\$002f\\$002fabitech.2013.33.issue-2\\$002fabitech-2013-0017\\$002fabitech-2013-0017.pdf?format=INT&t:ac=j\\$002fabitech.2013.33.issue-2\\$002fabitech-2013-0017\\$002fabitech-2013-0017.xml](http://www.degruyter.com/dg/viewarticle.fullcontentlink.pdfeventlink/$002f$002fabitech.2013.33.issue-2$002fabitech-2013-0017$002fabitech-2013-0017.pdf?format=INT&t:ac=j$002fabitech.2013.33.issue-2$002fabitech-2013-0017$002fabitech-2013-0017.xml) [dostęp: 09.06.2016].

zapłacą tylko za te książki, które rzeczywiście zostały wykorzystane. Oferent przekazał bibliotekom dane bibliograficzne swojego serwisu e-książek, które zostały następnie wgrane do katalogów konsorcjum. Ustalono, że każde drugie korzystanie z tytułu podlegać będzie zakupowi. W ten sposób rozpoczęła się współpraca z dostawcą rozszerzającym ciągle ofertę, w czym biblioteki chciały go już nawet powstrzymać, zamawiając wgranie do katalogów opisów tylko aktualnych i najnowszych tytułów. Z czasem udało się wprowadzić inne ograniczenia, takie jak podział na dziedziny, wydawnictwa, czy ustalenie górnej granicy ceny. Mimo udogodnień wiele bibliotek wycofywało się z tego konsorcjum, w 2006 r. pozostało w nim tylko sześć, ale i one wycofały swój udział, gdy NetLibrary wprowadziła warunek kupna dwóch egzemplarzy za każdy wybrany e-book. Sam serwis zmieniał też często właściciela, w 2002 r. NetLibrary zakupiło OCLC, a w 2010 r. EBSCO, dając mu swoją nazwę marki i koncepcję własnej oferty PDA.

Innym i jednym z pierwszych agregatorów e-booków w modelu PDA była MyiLibrary, utworzona w 2004 r. przez amerykański Coutts Information Service. Już w 2006 r. została przejęta przez kolejnego właściciela – Ingram Content Group, działając jednak nadal pod swą pierwotną nazwą.

Kolejną firmą na rynku była założona w 1997 r. Ebook Library (EBL) z siedzibą w Australii (Ebook Corporation), oferująca wczesny wariant PDA, określany terminem *demand-driven acquisition* (DDA). W 2004 r. testowała we współpracy z Europejskim Centrum Badań Jądrowych (CERN) w Szwajcarii metody sprzedaży e-booków, sterowane ich wykorzystaniem, które w praktyce handlowej wprowadzono dwa lata później. W roku 2013 EBL zmieniła właściciela, przejęta została przez firmę ProQuest, która połączyła ją z własną bazą Ebrary i utworzyła wspólną platformę ProQuest Ebooks Central⁴²².

W obszarze angloamerykańskim model PDA był szeroko praktykowany już w 2008 r. w wielu bibliotekach naukowych, a wkrótce do nich dołączyły także biblioteki europejskie. W Niemczech sam temat dyskutowany był głośno dwa lata później, zaś praktyczna próba gromadzenia PDA została podjęta w 2012 r. przez kilka bibliotek. Pionierami były następujące biblioteki uniwersyteckie: SLUB w Dreźnie (200 tys. książek z oferty EBL i Ebrary), UB Mannheim (11,5 tys. Dawsonera), UB Bielefeld (10 tys. MyiLibrary). Kolejne przystępujące

⁴²² ProQuest finalizuje przejęcie EBL: planowane połączenie EBL oraz Ebrary, tak aby utworzyły pojedynczą, wiodącą, markową platformę e-booków. *pap centrum prasowe* 15.05.2013 (ProQuest). <http://centrumprasowe.pap.pl/cp/pl/news/info/4128,38,proquest-finalizuje-przejecie-ubl-;jsessionid=NpIq0OsN5I6VObXGtivNMm7G.undefined> [dostęp: 09.12.2016].

do projektu PDA były Biblioteki Uniwersyteckie w Bremie, Erlangen-Norymberdze i Uniwersytetu Technicznego w Monachium⁴²³.

Obecnie model PDA oferuje także wiele wydawnictw, m.in. Springer i De Gruyter. Spośród agregatorów e-booków na rynku niemieckim funkcjonują te wyżej już wymienione: Ebook Library (EBL) dostępny jest w ofercie firmy Schweitzer, aktualnie połączony z Ebrary (ProQuest); Dawsonera (Dawson Books); MyiLibrary (Ingram); EBSCO oraz Ciando. W miarę rozwoju rynku wykształciły się różne warianty warunków sprzedaży.

Model PDA w praktyce gromadzenia konkretnej biblioteki uniwersyteckiej rozpoczyna ustalenie z dostawcą kryteriów formalnych wyboru oferty, takich jak dziedziny nauki, wydawcy, język publikacji, lata wydania, rodzaj publikacji i górna granica ceny⁴²⁴. W interesie biblioteki leży przedstawienie środowisku jak największej oferty tytułów. Wprowadzając kupno oparte na wyborach użytkowników należy dokonać rezerwacji odpowiedniej kwoty w budżecie, którą trudno jest dokładnie skalkulować z powodu wielu niewiadomych, bowiem nieznane są zachowania użytkowników i stopień zainteresowania ofertą. Skoro ustalenie górnej granicy wydatków jest nieprecyzyjne, ważną staje się bieżąca kontrola budżetu na podstawie meldunków oferenta z informacją o kosztach już poniesionych. Ponadto serwisy mają dodatkową opcję ostrzeżenia (*expenditure alert*) o zbliżaniu się do wyznaczonej górnej kwoty. Biblioteki uniwersyteckie posiadają już duże doświadczenie w korzystaniu z modelu PDA. Z ich ogólnych obserwacji wynika, że duża liczba korzystających i odwiedzających daną bibliotekę na co dzień, przekłada się bezpośrednio na wysoką cenę zakupów w PDA, według prostej zasady – częste przeszukiwanie katalogu zwiększa możliwość wyboru tytułów z oferty. Dostęp do nich kupowany jest najczęściej w opcji tylko dla jednej osoby w tym samym czasie (*single user*).

Obok merytorycznej jakości serwisu i nakładów finansowych ważne są dla biblioteki techniczne warunki udostępnienia platformy e-booków. Chodzi o to, by dane bibliograficzne odpowiadały standardom bibliotecznym i mogły być wgrane bezpośrednio do katalogu. Również warunki korzystania dla użytkowników (*usability*) mają ułatwiać szybkie wyszukiwanie i docieranie do treści bez kroków pośrednich, a format danych (PDF, e-PUB) powinien pozwalać na dalsze z nich korzystanie na różnych urządzeniach.

⁴²³ Herb, Silvia: Patron-Driven Acquisition. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 230-231.

⁴²⁴ Herb, Silvia : op. cit., S. 232-235.; Wojtasik Urszula A.: Biblioteka elektroniczna przyszłości – optymalny model organizowania dostępu do książek elektronicznych. W: Forum Bibliotekarzy Medycznych 2/2 (14) 2014 s. 205-214. [http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Forum_Bibliotek_Medycznych/Forum_Bibliotek_Medycznych-r2014-t7-n2_\(14\)/Forum_Bibliotek_Medycznych-r2014-t7-n2_\(14\)-s205-214/Forum_Bibliotek_Medycznych-r2014-t7-n2_\(14\)-s205-214.pdf](http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Forum_Bibliotek_Medycznych/Forum_Bibliotek_Medycznych-r2014-t7-n2_(14)/Forum_Bibliotek_Medycznych-r2014-t7-n2_(14)-s205-214/Forum_Bibliotek_Medycznych-r2014-t7-n2_(14)-s205-214.pdf) [dostęp: 09.12.2016].

Sam przebieg kupowania ustalany jest w trakcie negocjacji. Serwisy e-booków dają bezpłatny dostęp do danych bibliograficznych, spisów treści, abstraktów, czasem także do ograniczonej liczby stron tekstu lub minut korzystania. Moment decyzji (*trigger*) kończący proces kupowania połączony jest z krokami, tj. kliknięciami wykonywanymi przez użytkownika. Ten impuls może nastąpić po przeglądaniu określonej liczby stron (po 10 stronach) lub ich wydrukowaniu, kopiowaniu, pobieraniu tekstu lub przesyłaniu. Alternatywnie może to być również nieprzerwany dostęp przez 10 minut lub łączna liczba dostępu (2 dostępy) do danego tytułu. Ta forma bezpośredniego impulsu kupna w procesie korzystania nazwana jest jako *auto purchase*. Niektóre serwisy przed kupnem dają możliwość odpłatnego jedno- lub wielokrotnego wypożyczenia dzieła na krótki czas. Polega to na podłączeniu dostępu do pełnego tekstu na określony czas, a opłata za usługę zostaje naliczona do rachunku biblioteki. W przypadku wysoko specjalistycznej literatury sposób krótkich wypożyczeń ma swoje dobre strony, ponieważ z pozycji tych można w sieci lokalnej skorzystać bez płacenia pełnej ceny zakupu. Wadą jest natomiast nie wliczanie opłat za wypożyczenie do późniejszego zakupu.

W przeciwieństwie do omówionego automatycznego zakupu funkcjonuje także tzw. model pośredni PDA (*mediated model*), który polega nie na bezpośrednim kupowaniu e-booków przez użytkowników lecz na przekazywaniu informacji o wskazanych tytułach do biblioteki, która decyduje, czy zostaną one kupione. Ta wydłużona procedura opóźniała korzystanie przez użytkowników z wybranych tekstów i zarazem przysporzyła czynności bibliotekarzom, co stało się przyczyną unikania tego modelu przez biblioteki. Ma ona pewne zalety dla bibliotek z niskim budżetem, ponieważ 'moderowanie' jest pomocnym instrumentem zarządzania wydatkami.

Kolejny wariant procesu kupowania oferuje model bazujący na ewidencji dostępu (*evidence-based*). Polega on na udostępnieniu użytkownikom biblioteki platformy e-book na czas określony w umowie i dostarczeniu na koniec szczegółowych statystyk jej wykorzystania. Na tej podstawie biblioteka podejmuje decyzje o zakupieniu tytułów, z których korzystali czytelnicy⁴²⁵. Pozostaje jeszcze pytanie, czy raz zakupiony e-book w modelu PDA oznacza jednocześnie nabycie praw do archiwum, czy kupiony dostęp pozostaje ograniczony czasowo? Odpowiedź jest różna, w pewnych przypadkach modelu PDA gwarantowana jest w cenie zakupu tylko określona liczba dostępu (*non-linear lending*), a po ich wykorzystaniu następne muszą zostać na nowo opłacone. Nie jest to zadowalająca norma w odniesieniu do literatury szybko starzejącej się i książek mających kolejne wznowienia. W tym przypadku ponowna

⁴²⁵ Herb, Silvia: Patron-Driven Acquisition. In: op. cit., S. 233-235.

opłata za dostępy powinna stanowić jednocześnie wymianę na aktualne wydanie danej książki.

PDA dla materiałów drukowanych

Wprowadzie model PDA powstał pierwotnie w odniesieniu do e-booków (*E-PDA*), to obecnie stanowi on także sposób gromadzenia materiałów drukowanych (*Print-PDA*). Główna zasada tej metody pozostaje taka sama jak w E-PDA, czyli udostępnienie opisów bibliograficznych w katalogu biblioteki lub na platformie wyszukiwawczej oferenta w postaci całości serwisu lub mniejszej liczbie wybranych tytułów. Dane bibliograficzne dają ogólny ogłąd na zawartość treściową wybranej książki, ale w odróżnieniu do E-PDA nie dają do niej dostępu lecz uruchamiają zaledwie fizyczny ogłąd. Model Print-PDA powstał i jest stosowany w bibliotekarstwie amerykańskim. W Niemczech początkowo był w fazie projektów pilotażowych w Bibliotece Uniwersyteckiej i Miejskiej w Kolonii oraz w Bibliotece Uniwersyteckiej w Lipsku⁴²⁶. Doświadczenia Biblioteki w Lipsku potwierdziły, że model ten może być stosowany w gromadzeniu literatury drukowanej i sprawdza się w uwzględnianiu potrzeb użytkowników. Są jednak dość duże ograniczenia techniczne serwisu, które pojawiają się w fazie przekazywania wyborów czytelników z wyszukiwarki dalej, czyli do osób decydujących o zakupie w bibliotece lub bezpośrednio do dostawcy serwisu. Ta część procedury jest bardzo ważna, gdyż zwiększa szybkość dostarczenia książek do biblioteki, a o to właśnie chodzi w gromadzeniu ukierunkowanym na potrzeby (*just-in-time*), by czas od momentu wyboru tytułu do jego dostarczenia użytkownikowi maksymalnie skrócić. Dopracowania wymaga również sama wewnętrzna organizacja pracy bibliotecznej przy realizacji zamówień wpływających dwoma torami – tych przekazywanych konwencjonalnie i tych w modelu Print-PDA⁴²⁷.

Podsumowanie i komentarz

W podsumowaniu należy podkreślić, że rozwój modeli PDA ma priorytetowy cel, którym jest efektywne gospodarowanie funduszami bibliotecznymi i zwiększenie stopnia wykorzystania zasobów bibliecznych. Aby sprawdzić, czy cel ten zostanie rzeczywiście osiągnięty przez gromadzenie ukierunkowane na potrzeby, należy funkcjonowanie PDA w wielu bibliotekach poddać systematycznej ewaluacji. I nie chodzi tylko o sprawdzenie, czy w ogóle opłaca się prowadzenie kupna na podstawie pierwszego korzystania z tytułu, ale o odpowiedź na pytanie, czy w ten sposób gromadzona literatura jest również ważna dla innych użytkow-

⁴²⁶ Lazarus, Jens: Nutzergesteuerte Erwerbung im Printbereich – funktioniert PDA für gedruckte Publikationen? Ein Projekt an der UB Leipzig. - Vortrag beim 101. Deutschen Bibliothekartag in Hamburg 2012.

<https://opus4.kobv.de/opus4-bib-info/frontdoor/index/index/docId/1222> [dostęp:10.06.2016].

⁴²⁷ Herb, Silvia: Patron-Driven Acquisition. In: op.cit., s. 235-236.

ników⁴²⁸. Cytowana autorka Silvia Herb powołała się na badania amerykańskie, przeprowadzone w pięciu bibliotekach korzystających z gromadzenia PDA platformy Ebook Library (EBL) firmy ProQuest. Wyniki ich wykazały, że książki wybrane przez użytkowników były średnio prawie dwa razy częściej wykorzystywane niż tytuły nabywane innymi drogami (8,6 w stosunku do 4,3 razy w ciągu roku). Nie potwierdziły się też obawy, że gromadzenie zorientowane na użytkowników prowadzi do niekompletności i silnej specjalizacji zasobów według indywidualnych zainteresowań.

W Niemczech, z uwagi na wprowadzenie PDA znacznie później niż w bibliotekach amerykańskich, zbierane dane dotyczą znacznie krótszego czasu i pojedynczych bibliotek. Niemniej jednak obserwacje z lat 2012-2013 prowadzone w bibliotekach uniwersyteckich w Erlangen-Norymberga i Mannheim oraz Uniwersytetu Technicznego w Monachium są zbieżne z wynikami amerykańskich badaczy⁴²⁹. Biblioteka w Mannheim korzystała nie tylko z ofert dużych agregatorów, ale też tylko jednego wydawcy, tj. Wydawnictwa de Gruyter, którego tytuły w liczbie ponad 2,7 tys. wydane w latach 2008-2011 udostępniła czytelnikom do decydowania o ich zakupieniu.

Cel główny wprowadzenia modeli PDA jako sposobu zwiększenia stopnia wykorzystania zasobów, w opinii wielu bibliotek został spełniony. W kwestii finansów przeważa opinia, że nie przynosi oszczędności pieniędzy, pomaga je tylko bardziej sensownie i zgodnie z potrzebami wydawać.

Z pewnością model PDA wpływa na dotychczasowe struktury organizacyjne gromadzenia i stwarza potrzebę włączenia dodatkowych zadań w dotychczasowy tok pracy. Również oddziały IT przejmują nowe obowiązki wgrywania, aktualizacji i usuwania opisów bibliograficznych oraz rozwoju programów ułatwiających korzystanie z e-booków. Trudno określić, kiedy dodatkowe nakłady przyniosą oszczędności na innych stanowiskach pracy,

⁴²⁸ Herb, Silvia: tamże, S. 236. Autorka przypomina tzw. anegdotę bananową z początkowego okresu wprowadzania PDA w jednej z bibliotek wyższej szkoły w Kolorado w USA. Tak się złożyło, że cała grupa studentów uczestnicząca w kursie z zakresu gospodarki, przeszukiwała wielokrotnie platformę e-booków według słowa kluczowego 'banan'. Wkrótce biblioteka zakupiła bogatą literaturę dotyczącą tematu 'bananów' i wydała prawie cały budżet. Jak później się okazało, zakup ten był zupełnie nieistotny dla potrzeb uczelni.

⁴²⁹ Hanke, Sabine u. Sabine Berg: E-book – Aggregatoren und Patron Driven Acquisition. Ein Werkstattbericht der Kommission für Elektronische Ressourcen (KER). BVB-Verbundkonferenz, Würzburg 2012. www.bib-bvb.de/documents/10180/34d035a0-27f3-4b3a-ba91-3070b15becf9 [dostęp: 11.06.2016]; Klein, Annette: Vom Projekt zur Strategie. Nutzergesteuerte E-Books-Erwerbung als Baustein eines ausgewogenen Bestandsaufbaus. Vortrag beim 101. Deutschen Bibliothekartag in Hamburg 2012. https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:qWd5_dtL4ScJ:https://opus4.kobv.de/opus4-bib-info/files/1069/Bibtag_2012_Klein_Annette.pdf+&cd=1&hl=pl&ct=clnk&gl=de&client=firefox-b [dostęp: 11.06.2016].

można się jedynie spodziewać, że czynności te staną się rutyną i nie będą aż tak bardzo absorbujące.

Ważne jest jeszcze pytanie, co dobrego oferuje PDA z punktu oceny użytkownika? Decydującą zaletą jest z pewnością bezpośrednie przejście od wyszukiwań do właściwego tekstu. Ten nie przerywany proces dostępu czyni e-book idealnym medium dla gromadzenia zorientowanego na użytkownika⁴³⁰. Jednak mimo szybko rosnącej oferty e-booków, z pewnością nie będą one pokrywać całkowicie wszystkich potrzeb środowiska akademickiego, które chce korzystać z publikacji ukazujących się w różnej formie. Tak więc nawet najwięksi entuzjaści książek elektronicznych, przewidują w najbliższych latach utrzymanie się kupna także wersji drukowanej, co stawia przed bibliotekami planowanie korzystania z modelu PDA dla obydwu rodzajów publikacji.

Otwarta pozostaje kwestia, jakie oddziaływanie na rynek książki naukowej będzie miała praktyka gromadzenia oparta na częstotliwości korzystania. Zwraca się uwagę na to, że wiele specjalistycznych monografii nie zostanie wybrane w tym modelu gromadzenia i biblioteki nie zakupią ich w momencie ukazania się. Oczekiwania wobec rynku książki naukowej są więc takie, by poza rynkiem głównym aktualnych publikacji elektronicznych, działał elektroniczny wariant *publishing-on-demand* (analogicznie do *print-on-demand*), który zapewniałby dostępność specjalistycznej literatury do badań także po wielu latach od jej ukazania się. W jakim kierunku nastąpi rozwój, trudno przesądzać z dzisiejszego punktu widzenia. Ważną wskazówką powinno być dla wydawców to, by pełna oferta literatury naukowej była w każdej chwili trzymana w gotowości do nabycia dostępu na zgłoszoną potrzebę.

Ewaluacja nabytków. Statystyki korzystania ze źródeł elektronicznych

Zdecydowany wzrost znaczenia mediów cyfrowych w gromadzeniu w ciągu ostatnich dwóch dekad wpłynął równocześnie na rozwój narzędzi mierzenia stopnia ich wykorzystania. Ewaluacja zasobów cyfrowych dzięki specjalnym programom pozwala szybko uzyskać wyniki o korzystaniu z nich przez użytkowników. Przedmiotem badań są w tym przypadku nie tyle zbiory jako cel sam w sobie, lecz środki, które wydała na nie biblioteka. Jeśli wyniki wskazują brak lub małe wykorzystanie konkretnych tytułów elektronicznych czasopism, książek i baz danych, stanowi to podstawę do rezygnacji z nich w kolejnej licencji.

Ewaluacja zbiorów bibliotecznych jest od dawna stosowana w bibliotekarstwie w odniesieniu do zbiorów drukowanych. Posługuje się metodami ilościowymi i jakościowymi,

⁴³⁰ Nardini, Bob: Approval Plans and Patron Selection : Two Infrastructures. In: Patron-Driven Acquisitions : History and Best Practices / ed. von David E. Swords. – Berlin : De Gruyter Saur, 2011, s. 23-43.

które nie są kontrolą wyników gromadzenia zbiorów, ale raczej swego rodzaju aktem samowiedzy biblioteki na temat wypełniania przez nią podstawowego zadania⁴³¹. Ocena ilościowa danych dotyczących zbiorów, gromadzenia i budżetu prowadzona jest w obszarze niemieckojęzycznym na gruncie bazy Niemieckiej/Austriackiej Statystyki Bibliotecznej oraz Indeksu Bibliotek (Bibliotheksindex - BIX), dających jednocześnie możliwość porównywania tych wartości w podobnej sobie grupie bibliotek. W zakresie tego rodzaju ocen biblioteki niemieckie wzorowały się na amerykańskim modelu *Conspectus*, utworzonym pod koniec lat 70. XX w. przez Research Libraries Group⁴³². Przyjęte przez Amerykanów wskaźniki pozwalają ocenić potencjał dziedzinowego segmentu zbiorów w pięciostopniowej klasyfikacji (poziom minimalny, podstawowy, akademicki, badawczy i kompleksowy/wyczerpujący) oraz dokonać porównania między dziedzinami i innymi bibliotekami. W Niemczech najwyższemu, piątemu poziomowi oceny odpowiadały dyscypliny gromadzone do 2013 r. w ramach programu specjalizacji zbiorów (SSG), aktualnie znajdujące się w fazie transformacji na usługi informacji specjalistycznej.

Ewaluację pod kątem korzystania ze zbiorów drukowanych znacznie ułatwiły systemy biblioteczne, generujące wielowariantowe statystyki wypożyczeń, listy tytułów najczęściej rezerwowanych, czy mających najwięcej wypożyczeń. Z kolei o materiałach potrzebnych użytkownikom, a niedostępnych w danej bibliotece (tytuły do uzupełnienia), można uzyskać z analizy zamówień składanych w wypożyczalni międzybibliotecznej i w serwisach dostarczania dokumentów. Poza wymienionymi statystykami pozostają dane o korzystaniu ze zbiorów w wolnym dostępie.

Należy podkreślić, że udział użytkowników w procesie gromadzenia staje się coraz większy i jego rozwój odbywa się w kierunku – od składania zamówień i zgłaszania propozycji zakupu – do decydowania o tytułach nabywanych w modelu Patron-Driven Acquisition (PDA).

Źródła elektroniczne oferują w porównaniu do zbiorów drukowanych dodatkowe możliwości ewaluacji zasobów. Ważnym udogodnieniem w przeprowadzeniu oceny jest dostęp online bibliotek do statystyk wykorzystania danego serwisu czy platformy. Dostawcy dostarczają je często w formie standardowej COUNTER (Counting Online Usage of Networked

⁴³¹ Johannsen, Jochen u. Bernhard Mittermaier: Bestands- und Beschaffungsevaluierung. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 253-254.

⁴³² Hafner, Ralph: Automatisierung der Erwerbung auf der Grundlage des Conspectusverfahrens. Ein Konzept. Berlin : Institut für Bibliothekswissenschaft der Humboldt-Universität zu Berlin, 2010. - (Berliner Handreichungen zur Bibliotheks- und Informationswissenschaft, 271).

Electronic Resources)⁴³³. Skrót ten pochodzi od nazwy organizacji międzynarodowej, działającej od 2002 r., której celem jest rozwijanie zasad tworzenia statystyk korzystania z zasobów cyfrowych. Jej członkami są wydawnictwa, dostawcy, pojedyncze biblioteki oraz konsorcja bibliotek. Pierwszy kod „COUNTER Code of Practice for e-Resources” opublikowany został w 2003 r., a ten aktualnie obowiązujący - czwarty już z kolei - w kwietniu 2012 r. Zastąpił on z początkiem stycznia 2014 r. oddzielne dotychczas kody dla elektronicznych czasopism, książek, baz danych i multimediiów⁴³⁴. Statystyka COUNTER składa się z wielu obowiązkowych raportów/sprawozdań, które warto wymienić dla zobrazowania wieloaspektowej analizy wykorzystania źródeł elektronicznych.

Raport COUNTER⁴³⁵.

Raport	Opis
Czasopismo. Raport 1 (JR1)	Liczba udanychostępów do pełnych tekstów w formatach html, PDF lub ePub – każdy miesiąc/tytuł czasopisma
Czasopismo. Raport 1 GOA (JR1 GOA)	Liczba udanychostępów do pełnych tekstów ‘złotej drogi’ Open Access - każdy miesiąc/tytuł czasopisma
Czasopismo. Raport 2 (JR 2)	Odrzucone próby dostępu do pełnych tekstów wg miesiąc/ czasopismo/rodzaj błędu
Czasopismo. Raport 5 (JR5)	Liczba udanychostępów do pełnych tekstów do publikacji z każdego roku wydania i każdego czasopisma
Baza danych. Raport 1 (DB1)	Liczba przeszukiwań, kliknięć na rezultaty i dostęp do rekordów – za miesiąc/każda baza danych
Baza danych. Raport 2 (DB2)	Odrzucone próby dostępu wg miesiąc/baza danych/rodzaj błędu
Platforma. Raport 1 (PR1)	Liczba przeszukiwań, kliknięć na rezultaty i dostępów do rekordów bazy, za miesiąc/ platforma
Książka. Raport 1 (BR1)	Liczba dostępów z poziomu tytułu, za miesiąc/tytuł
Książka. Raport 2 (BR2)	Liczba dostępów do rozdziałów, za miesiąc/tytuł
Książka. Raport 3 (BR3)	Odrzucone próby dostępu wg miesiąc/tytuł/rodzaj błędu
Książka. Raport 4 (BR4)	Odrzucone próby dostępu wg miesiąc/platforma/rodzaj błędu
Książka. Raport 5 (BR5)	Liczba przeszukiwań, za miesiąc/tytuł

⁴³³ Strona internetowa COUNTER. <http://www.projectcounter.org/index.html> [dostęp: .06.2016]. Członkami COUNTER są także niemieckie konsorcja i związki bibliotek: Konsorcjum Badenii-Wirtembergii, Konsorcjum Dolnej Saksonii, Wspólny Związek Bibliotek (GBV) oraz Towarzystwo Fraunhofera.

⁴³⁴ COUNTER Code of Practice. <https://www.projectcounter.org/code-of-practice-sections/usage-reports/> http://www.projectcounter.org/code_practice.html [dostęp: 13.06.2016].

⁴³⁵ Źródło: Johannsen, Jochen u. Bernhard Mittermaier: Bestands- und Beschaffungsevaluierung. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 261.

Liczby z otrzymanych zestawień można z jednej strony bezpośrednio poddać analizom i ocenom na zasadzie, że na przykład tytuły czasopism o zerowym lub niskim wykorzystaniu wycofujemy z prenumeraty. Trzeba jednak pamiętać, że określenie ‘niskie’ jest relatywne w zależności od rodzaju i wielkości jednostki (instytutu lub wydziału) czy też dziedziny wiedzy, której to czasopismo dotyczy. Są również inne ograniczenia, jak choćby te, że w przypadku licencji na całe pakiety czasopism nawet przy zerowym wykorzystaniu nie można *de facto* wycofać żadnego tytułu.

Do ewaluacji całości zasobu czasopism elektronicznych zakupionych u różnych oferentów przez daną bibliotekę, korzystne jest połączenie statystyk w Electronic Resource Management-Systeme (ERMS), który zawiera także dane o kosztach licencji i ułatwia zarządzanie licencjami lokalnymi i w ramach konsorcjów. Biblioteki mogą korzystać z licznych komercyjnych propozycji w tym zakresie. Oprócz nich indywidualne rozwiązanie na płaszczyźnie konsorcjum proponuje Centrum Bibliotek Szkół Wyższych Landu Północna Nadrenia–Westfalia (hbz), które prowadzi kompleksowe zarządzanie zasobami cyfrowymi dla ponad 550 bibliotek. Obejmuje ono umowy licencyjne, warunki korzystania, dane uczestników konsorcjów oraz omawiane statystyki i koszty⁴³⁶.

Inna metodą ewaluacji czasopism jest analiza, jak często publikują w określonym czasopiśmie pracownicy naukowci danego uniwersytetu oraz jak często artykuły z tego czasopisma są cytowane przez tychże pracowników. Metoda ta oparta jest na statystyce publikacji i cytowania, które uzyskuje się z zastosowaniem baz danych takich jak Scopus i Web of Science. Czasem korzysta się też z Journal Impact Factor (IF), od dawna krytykowanego jednak, że do tej funkcji się nie nadaje. Problem polega na tym, że odtwarza on określoną formę korzystania w skali światowej, której przenoszenie na płaszczyznę lokalną nie jest miarodajne⁴³⁷.

Ewaluacja nabytków dotyczy przyjętej strategii gromadzenia i jego sprawności jako procesu szybkiego udostępniania mediów od czasu ich ukazania się. Ten klasyczny problem jak najkrótszej ‘drogi książki’ do czytelnika pozostał zasadniczym elementem w modelach

⁴³⁶ Selbach, Michaela u. Ursula Stanek: Electronic Resource Management-Systeme (ERMS) – Anforderungen und Lösungsansätze für Systeme zur Verwaltung elektronischer Ressourcen. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 249-250.

⁴³⁷ Mittermaier, Bernhard: Bibliometrie im Zeitschriftenmanagement. In: Die Kraft der digitalen Unordnung. 32. Arbeits- und Fortbildungstagung der ASpB eV. Sektion 5 im Deutschen Bibliotheksverband, 22. bis 25. September 2009 / Hrsg. von Jadwiga Warmbrunn u. Jürgen Warmbrunn. - Karlsruhe, 2011, s. 141-148. <http://juser.fz-juelich.de/record/183566/files/FZJ-2014-06860.pdf> [dostęp: 11.02.2017].

gromadzenia zorientowanych na użytkownika, a PDA dla zasobów e-booków stanowi urealnienie tej zasady. Ocena gromadzenia przez wskaźniki uzyskane z zestawienia „koszty – wykorzystanie – analiza” stawia za priorytet stopień wykorzystania tytułów. Ocena prowadzona jest nie z punktu widzenia jakości księgozbioru jako takiego, ale jakości usług w zakresie dostarczania potrzebnej informacji.

Rozdział V

AKTUALNE TEMATY BIBLIOTECZNE

Najważniejsze problemy, z którymi musi zmierzyć się współczesna biblioteka uniwersytecka – na pewno nie tylko w Niemczech – wiążą się z jej funkcjonowaniem w środowisku cyfrowym. Od tego, jak ona sobie z nimi poradzi, zależy nie tylko jej przyszłość, lecz także przyszłość komunikacji w nauce, której służy. Większość analizowanych w tej pracy bibliotek włączyła już do swoich struktur nowe funkcje i utworzyła odpowiednie stanowiska pracy. Informacje o nich znajdują się na stronach internetowych bibliotek w formie linków zatytułowanych: Open Access, Forschungsdaten, Publizieren, Forschen&Publizieren, Open Access Publikationsfonds. W ostatnim rozdziale omawiam i komentuję cztery obszary zagadnień: Open Access; publikowanie elektroniczne; dane badawcze i biblioteki; archiwizacja i długoterminowa dostępność źródeł cyfrowych.

5.1. Open Access

Idea Open Access (OA) powstała w środowisku nauki jako tworzenie alternatywnej możliwości publikowania opartego na zasadzie otwartego i bezpłatnego dostępu do tekstów. Uzyskała wsparcie wielu instytucji, także tych finansujących naukę, dzięki czemu udział publikacji OA w komunikacji naukowej coraz bardziej się obecnie zwiększa, stanowiąc konkurencję dla tradycyjnej działalności wydawniczej (*Closed Access*), czyli prenumerowanych czasopism, kupowanych książek i baz danych. Los obydwu modeli publikowania nie jest ostatecznie przesądzony i aktualnie funkcjonują one jednocześnie, a czynnikiem decydującym o objęciu przez OA zakładanych stu procent publikacji są fundusze, ponieważ Open Access jest bezpłatny dla użytkowników, lecz sam proces publikowania wymaga wysokich nakładów (niektórzy uważają, że zbliżonych do tych ponoszonych przez wydawnictwa). Korzyści jakie przynosi OA w porównaniu do tradycyjnych sposobów publikowania stawiających ograniczenia dostępu są następujące: krótki czas procesu publikacji, duża widoczność w sieci przez obecność w repozytoriach i wydawnictwach OA oraz wysoka częstotliwość cytowania, co przekłada się na wzrost rangi danej jednostki naukowej.

Faktem jest, że OA wywołał od kilkunastu lat zmiany i dotyczą one w dużym stopniu wydawnictw i bibliotek, które znajdują się na końcu procesu upowszechniania rezultatów pracy naukowej. Biblioteki od początku zaangażowały się aktywnie we wspieranie ruchu OA,

widząc w nim antidotum na rosnące ceny prenumeraty czasopism (tzw. kryzysu czasopism) oraz urzeczywistnienie tak bliskiej im misji polegającej na umożliwianiu potencjalnie wszystkim zainteresowanym bezpłatnego dostępu do informacji. Później przyszedł czas patrzenia na Open Access jako na czynnik dość radykalnych zmian w obecnej strukturze bibliotek naukowych za sprawą pojawienia się nowego modelu finansowego tego rodzaju publikacji. Ta zmiana wpisuje się w rewolucję cyfrową, w której od ponad trzech dekad uczestniczą biblioteki. Kategoria rewolucji użyta jest na określenie dwóch zasadniczych przełomów w publikowaniu, czyli przejścia od rękopisu do druku oraz od papieru do cyfrowości. Obydwa wywarły duży wpływ na biblioteki i radykalnie je zmieniły. Ten drugi przełom oznacza dla nich drogę od lokalnych zbiorów do wirtualnego dostępu. Dla bibliotek uniwersyteckich nie jest ważne, czy posiadają na własność istniejącą cyfrowo literaturę, ale istotne jest to, jak szybko i na jakich warunkach oferują one do niej dostęp. Kluczowe słowo tej rewolucji brzmi: *Access*. Właśnie Open Access jest zewnętrznym faktorem wpływającym na komunikację naukową, idącym w parze ze zmianą sposobu publikowania w nauce⁴³⁸.

Na temat Open Access powstała bogata literatura. Jego rozwój w Niemczech szeroko przedstawiła polskiemu czytelnikowi T. Świąćkowska⁴³⁹. Autorka zalicza Niemcy do czołówki krajów o dynamicznie rozwijającym się OA dzięki zaangażowaniu naukowców i bibliotekarzy oraz prowadzonej tam polityce finansowej. Wskazała na brak ogólnokrajowej ustawy, wprowadzającej obowiązek deponowania w otwartych repozytoriach wyników badań finansowanych ze środków publicznych. Przyczyn tego stanu jest kilka, jedną z nich na pewno jest ustrój Federacji Niemieckiej, który pozostawia dużą niezależność poszczególnym landom w zakresie nauki i kultury (*Kulturhoheit der Länder*) i w tych dziedzinach nie stosuje się raczej odgórnych regulacji. Zdecydowanie natomiast promują OA konkretne projekty finansowane czy współfinansowane przez rząd centralny (*Bund*), oparte na dobrowolnym uczestnictwie instytucji naukowych. Respektowane są w nich również zalecenia OA zawarte w programach Unii Europejskiej w zakresie nauki, takich jak 7. Program Ramowy i Horizon 2020.

⁴³⁸ Szerzej zob. Taubert, Niels; Peter Weingart: Wandel des wissenschaftlichen Publizierens – eine Heuristik zur Analyse prenter Wandlungsprozesse, s. 3-38 oraz Grötschel, Martin: Elektronisches Publizieren, Open Access, Open Science und ähnliche Träume. S. 247-262. In: Wissenschaftliches Publizieren : zwischen Digitalisierung, Leistungsmessung, Ökonomisierung und mediale Beobachtung / (Hrsg.) Peter Weingart, Niels Taubert. – Berlin ; Boston : De Gruyter Akademie Forschung, 2016, s. 3-38.
<https://www.degruyter.com/viewbooktoc/product/463455> [dostęp: 13.03.2017].

⁴³⁹ Świąćkowska, Teresa: Open Access w Niemczech. *Przegląd Biblioteczny* 2012, z. 3 s. 337-350. Zob. także na ten temat: Fournier, Johannes u. Roland Weihberd: Das Förderprogramm „Open Access Publizieren” der Deutschen Forschungsgemeinschaft. Zum Aufbau von Publikationsfonds an wissenschaftlichen Hochschulen in Deutschland. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 60 (2013), H. 5, s. 236-243.

Poniższą prezentację toczącej się obecnie w Niemczech debaty poprzedzi przypomnienie kilku dobrze znanych faktów dotyczących genezy i struktury Open Access. Będą one stanowić podstawę omówienia aspektu ekonomiczno-politycznego oraz oddziaływania OA na biblioteki i wydawnictwa.

Geneza i struktura Open Access

Sięganie do samych początków Open Access w USA niektórzy zaczynają od wskazania roli poczty elektronicznej i wysyłania jeszcze nie opublikowanych manuskryptów do kolegów zainteresowanych tą samą dyscypliną wiedzy. E-mail używany był dużo wcześniej przed rozwojem World Wide Web i przy niewielkich kosztach służył do tworzenia określonego kręgu czytelników. Następny etap przełamywania ograniczeń w komunikacji naukowej miał miejsce na początku lat 90. XX w., gdy tworzyły się repozytoria preprintów, pozwalające korzystać z publikacji wszystkim zainteresowanym osobom na całym świecie, niezależnie od zawodu, pod jednym tylko warunkiem – posiadania dostępu do Internetu. Ta kultura preprintów dotyczyła szczególnie fizyki i dziedzin jej pokrewnych, charakteryzujących się skłonnością do upowszechniania wyników badań otwarcie i bez ograniczeń, zanim jeszcze ukażą się w czasopismach recenzowanych. Prototypem dla tego paradygmatu zmian jest serwer preprintów z fizyki *arXiv.org* (1991r., Los Alamos). Od tego czasu pojęcie *Access Open* stało się uniwersalne, a po upływie dekady atrybut *Open* zyskał bardziej precyzyjne znaczenie. Odtąd postrzeganie OA porusza się między dwoma biegunami – obietnicy upowszechnienia nowego modelu publikacji i przewyciężenia niewydolnej tradycyjnej prenumeraty czasopism.

Na początku grudnia 2001 r. spotkała się w Budapeszcie międzynarodowa grupa przedstawicieli nauki, organizacji naukowych i wydawnictw na zaproszenie znanego finansisty i inwestora Georgea Sorosa finansującego *Open Society Foundation*. Omawiali oni międzynarodowe starania, żeby artykuły naukowe były zamieszczane w Internecie, wolno dostępne i silniej połączone ze sobą w sieci. W rezultacie spotkania ukazała się 14 stycznia 2002 r. Deklaracja Open Access podpisana przez szesnastu uczestników, która od tej pory mogła być podpisywana przez dalsze osoby i instytucje.

Spotkanie w Budapeszcie nadało kształt nie tylko samemu pojęciu Open Access, ale nazwało dwie główne strategie jego praktycznego urzeczywistniania:

1. Artykuły publikowane w tradycyjnych (nie-Open-Access) czasopismach powinny być dodatkowo bezpłatnie udostępniane w cyfrowych repozytoriach.

2. Zakładanie nowej generacji czasopism Open Access i bezpośrednia/pierwotna publikacja w nich artykułów.

Te dwie do dzisiaj sporne strategie nazwał później Steven Harnad (1) zieloną i (2) złotą drogą OA.

W krótkim czasie po oświadczeniu w Budapeszcie nastąpiły deklaracje w Bethesda (czerwiec 2003) i Berlinie („Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities”, październik 2003), razem określane skrótem BBB-Deklaracje Open Access⁴⁴⁰. O ile oświadczenie w Budapeszcie wolny dostęp ograniczało do recenzowanych czasopism, to w Berlinie była już mowa o wolnym dostępie dla wszystkich do wiedzy z nauk przyrodniczych i humanistycznych. Obydwie późniejsze deklaracje idą dalej w definiowaniu OA, który według nich ma gwarantować nie tylko wolny dostęp, ale też prawo „do wznowień i wydań zmienionych”.

Publikacje umieszczone w Internecie mogą być udostępniane według kryteriów *gratis* i *libre*⁴⁴¹. *Gratis* oznacza darmowy i otwarty dostęp, czyli rozpowszechnienie utworu w taki sposób, aby każdy miał do niego dostęp i możliwość nieodpłatnego korzystania zgodnie z przepisami o dozwolonym użytku. *Libre* z kolei to wolny i otwarty dostęp do rozpowszechnionego utworu w taki sposób, żeby każdy miał do niego dostęp wraz z udzieleniem licencji na nieograniczone i nieodpłatne korzystanie poza zakresem dozwolonego użytku, wraz z ewentualnym wykorzystaniem dalszych opracowań danego dzieła. Korzystanie z publikacji objętych prawami autorskimi określają licencje Creative-Commons (CC-Licencje). Organizacja o tej nazwie przygotowała wzory sześciu standardowych licencji, które regulują stosunki między właścicielem praw autorskich i użytkownikiem. Wzorce te wyznaczają sześć punktów pośrednich pomiędzy domeną publiczną a zastrzeżeniem pełni praw autorskich. Licencje udostępniane są każdemu nieodpłatnie⁴⁴².

Dalszy rozwój OA odbywał się dość dynamicznie w obydwu strategiach zielonej i złotej drogi. Miernikiem wielkości dla tej pierwszej jest liczba działających repozytoriów

⁴⁴⁰ Schallehn, Volker u. Ralf Schimmer: Open Access. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 311-315.

⁴⁴¹ Suber, Peter: *Gratis and libre Open Access*. *SPARC Open Access Newsletter*, August, 2, 2008 <http://sparcopen.org/our-work/gratis-and-libre-open-access/> [dostęp: 20.09.2016]; obszerna publikacja, zob. Open Access : analiza zjawiska z punktu widzenia polskiego naukowca / Piotr Kozierski, Rafał Kabaciński, Marcin Lis, Piotr Kaczmarek, Emanuel Kulczycki. – Poznań ; Kraków : Impuls, 2013. <http://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/385496/content> [dostęp: 30.05.2017].

⁴⁴² Open Content – Ein Praxisleitfaden zur Nutzung von Creative-Commons-Lizenzen. https://meta.wikimedia.org/wiki/Open_Content_-_A_Practical_Guide_to_Using_Creative_Commons_Licences/Guide/de [dostęp: 25.02.2017].

wykazana w *Directory of Open Access Repositories* (Open-DOAR), według której w 2005 r. było na świecie 128 repozytoriów, a w 2013 r. już ok. 2200, w tym 1122 w Europie⁴⁴³. Trzeba zaznaczyć, że przyjęta definicja repozytorium nie obejmuje wszystkich przypadków zamieszczenia na stronie internetowej pełnych tekstów publikacji, lecz stawia jako podstawowy warunek zagwarantowanie wymiany metadanych oraz łatwe wyszukiwanie (stanowisko wyrażone przez Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting). Podstawy prawne zielonej drogi dotyczą bezpośrednio stosunków między autorem i wydawnictwem. Z reguły autor przekazuje wydawnictwu zbiorcze prawa do korzystania z dzieła. W rezultacie później nie może już sam decydować o jego powtórnej publikacji w repozytorium. Sprawę tę rozwiązały z czasem wydawnictwa, które przekazały autorom dobrowolnie i standardowo prawa korzystania. Lista SHERPA/RoMEO podaje informacje, które wydawnictwa i czasopisma pozwalają na powtórny publikację, w jakiej formie i po jakim czasie dozwolona jest zielona droga powtórnego publikowania. Stosowane są trzy wersje: autora przed złożeniem w czasopiśmie (preprint), wersja recenzowana z naniesionymi Layout przez autora (*postprint*), wersja drukowana wydawnictwa (*Publisher Version*). Według stanu na początek września 2016 r. wykazanych 2271 wydawnictw na liście SHERPA, 79% z nich zezwala na publikację w repozytorium, w tym 40% (907 wydawców) zarówno pre- i postprintów, 33% tylko postprinty; 6% tylko preprinty⁴⁴⁴.

Krytyka tej formy zielonej drogi wskazuje na fakt, że ponowne publikowanie pre- i postprintów w repozytoriach tworzy dwie wersje online tego samego dzieła (artykułu). Oczywiście jest, że różnią się numeracje stron w wersji wydawnictwa i autora, przez co powstają dwa źródła cytowania. Pozwolenia wydawnictw na powtórny publikację nie zawsze dają autorom możliwość wyboru rodzaju CC-licencji oraz zastrzegają określony czas embarga (Embargofrist), trwający od kilku miesięcy do jednego roku.

Z tego właśnie powodu organizacje nauki w Niemczech domagały się od wielu lat regulacji prawnych, aby naukowcy mieli zagwarantowane niezbywalne prawo do powtórnego publikacji. W 2013 r. Bundestag uchwalił ustawę, która przewiduje możliwość ponownego publikacji po 12 miesiącach od pierwotnego jej ukazania się, i ma ona dotyczyć tylko tych publikacji w czasopiśmie, które powstają „ w ramach działalności badawczej ze wsparciem środków publicznych w wymiarze co najmniej połowy kosztów” (ustęp 4 paragraf 38

⁴⁴³ Schallehn, Volker u. Ralf Schimmer : op. cit. s.213; *Directory of Open Access Repositories* www.andoar.org/ [dostęp: 04.09.2016].

⁴⁴⁴ SHERPA RoMEO Statistics. <http://www.sherpa.ac.uk/romeo/statistics.php> [dostęp: 10.09.2016].

UrhG)⁴⁴⁵. Obszar stosowania powtórnego publikowania został ograniczony do projektów finansowanych z publicznych funduszy oraz do pozauniwersyteckich instytucji badawczych, czyli uwzględnił przede wszystkim interesy państwowe. Poza tym przyznano autorom prawo powtórnego publikowanie w akceptowanej formie rękopisu, a nie w wersji wydawnictwa.

Między zieloną i złotą drogą OA występuje też forma pośrednia, znana jako "publikacje hybrydowe". Tryb ich powstawania polega na tym, że ukazują się w czasopismach prenumerowanych, które proponują autorom publikacje artykułów w Open Access po opłaceniu tej usługi. Wiele wydawnictw stosuje ten model hybrydowy i oferuje go pod nazwami: Open Choice, Optional Open Access lub Online Open. Z punktu widzenia wydawnictw model hybrydowy otwiera możliwość stopniowego, małymi krokami, przestawiania się czasopism na OA. Jednak wiele bibliotek i instytucji badawczych określa tę metodę jako *double dipping*, tzn. stosującą podwójne opłaty – raz za prenumeratę i drugi raz za publikację artykułu⁴⁴⁶.

Złota droga OA polega na zamieszczaniu pierwotnych publikacji jako wolno dostępnych. Czytelnicy korzystają z nich bezpłatnie, ponieważ ta droga bazuje na nowym modelu wydawniczym. Koszty nie są ponoszone przez kupujących publikacje, ale kompensowane na innych zasadach. Czasopisma złotej drogi OA są wydawane i finansowane przez towarzystwa naukowe lub jednostki badawcze oraz samych autorów, którzy płacą za opublikowanie swojego artykułu w formie *Article Processing Charge* (APC). Taką opłatę pobiera ponad 30% czasopism wykazanych w Directory of Open Access Journal (DOAJ). Skłania to do stwierdzenia, że w publikowaniu naukowym mamy do czynienia z sytuacją paradoksalną, w której za czasopisma musi płacić albo czytelnik (biblioteka), albo autor.

O znaczeniu czasopism złotej drogi OA świadczą dane z Web of Science, gdzie stanowią one prawie 65% wykazanych artykułów. Ich liczba w latach 2003-2013 wzrosła 18-krotnie, a obecnie wynosi ponad 9700 tytułów⁴⁴⁷. Na tej podstawie pojawiają się prognozy, że w 2025 r. prawie 90% wszystkich naukowych artykułów będzie publikowana w „złotych” czasopismach. Niezależnie od tego, czy ta wartość będzie tak wysoka, czy nie, to bez wątpienia można stwierdzić, że publikowanie naukowe znajduje się obecnie na etapie przełomowych zmian w skali porównywalnej do wynalazku druku. Oddziaływanie tego procesu na biblioteki naukowe jest poważne, ponieważ środki finansowe wydawane dotychczas na zakup

⁴⁴⁵ Deutscher Bundestag: Drucksache 17/13423. Entwurf eines Gesetzes zur Nutzung verwaister und vergriffener Werke und einer weiteren Änderung des Urheberrechtsgesetzes. S. 5.

<http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/17/134/1713423.pdf> [dostęp:10.09.2016].

⁴⁴⁶ DFG. Open Access Publizieren 02.2017. Die Open Access-Freischaltung von Aufsätzen in subscriptionspflichtigen Zeitschriften nach dem „hybriden Modell („Open Choice“) ist nicht förderfähig.

http://www.dfg.de/formulare/12_20/12_20_de.pdf [dostęp:25.02.2017].

⁴⁴⁷ Directory of Open Access Journal (DOAJ). www.doaj.org/ [dostęp:14.09.2016].

licencji i czasopisma – jeśli prognoza się sprawdzi – będą wolne. Dlatego już dziś wiele bibliotek w Niemczech reaguje na tę sytuację i podejmuje zadanie administrowania funduszem publikacji (Publikationsfonds), czyli opłatami autorów za publikację artykułów OA⁴⁴⁸.

Pozostając przy charakterystyce zielonej i złotej drogi OA, warto wskazać na to, co je różni między sobą poza modelem publikowania, nie bez znaczenia jest tu też aspekt prawny. Publikowanie w repozytoriach zielonej drogi opiera się na przekazaniu instytucji zwykłych praw korzystania, które nie będą dalej przekazywane. Natomiast złota droga uposaża instytucję we wszystkie możliwe prawa korzystania. Publikacja, która nie posiada licencji Creative Commons, nie będzie mogła być dostępna na zielonej drodze. Najbardziej liberalną jest licencja CC-BY, ponieważ pozwala na dalsze przekazywanie i opracowanie publikacji, także w celach komercyjnych, tak długo, jak długo autor (właściciel praw) będzie poprawnie wymieniany. Stosowane różne aspekty prawa autorskiego sprawiają, że "zielone" publikacje są tylko *gratis*, ale nie *libre* (bezpłatne ale nie wolno dostępne)⁴⁴⁹. Dlatego też duże wydawnictwa złotej drogi OA, takie jak PLOS, BioMed Central, Hindawi czy Copernicus, zapewniają wszystkim swoim publikacjom licencję CC-BY.

Rozwojowi OA w dwóch omówionych modelach towarzyszy dyskusja nad tym, która droga jest tą właściwą. Zdecydowani zwolennicy drogi zielonej, tacy jak na przykład Stevan Harnad, uważają, że to ona pozwoli szybko upowszechnić OA bez wysokich dodatkowych kosztów, tym bardziej, że do tej pory przewyższa złotą drogę pod względem liczby publikacji⁴⁵⁰. Wynik stuprocentowy w tym modelu można osiągnąć - zdaniem wspomnianego autora - przez narzucenie naukowcom obowiązku (mandatu) samoarchiwizacji w repozytoriach przez uniwersytety i jednostki badawcze.

Uwagi pod adresem modelu złotej drogi zwracają głównie uwagę na sprawy jakości publikacji, wskazując, że czasopisma OA mają mniejsze uznanie niż te tradycyjnie prenumerowane, które swój sukces w nauce zdobyły właśnie dzięki wypracowanej wysokiej jakości. Prawdą jest, że pojawiło się szereg wydawnictw OA, przedkładających kalkulację zysków nad jakość i to one wpłynęły na niepocholebne opinie. Nie jest to jednak zarzut powszechny, ponieważ nadal jest także wiele renomowanych czasopism OA, takich jak: „Atmospheric

⁴⁴⁸ Open Access Publikationsfonds <http://www.ub.uni-tuebingen.de/forschen-publizieren/open-access-publikationsfonds.html> ; Wissenschaftliches Publizieren und Open Access <https://www.kim.uni-konstanz.de/services/wissenschaftliches-publizieren-und-open-access-publikationsfonds/> ; DFG – geförderter Publikationsfonds <http://ub.fau.de/open-access/open-access-fonds.shtml> ; <https://www.sub.uni-goettingen.de/elektronisches-publizieren/publizieren/> [dostęp:15.08.2016].

⁴⁴⁹ Schallehn, Volker u. Ralf Schimmer: Open Access. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 317.

⁴⁵⁰ Podejmowane są badania nad cytowaniami publikacji OA pod względem formy publikacji i dziedzin nauki. Szerzej zob. tamże, s. 316-321.

Chemistry and Physics”, „Living Reviews in Relativity”, „New Journal of Physics”, „Molecular Systems Biology”, „PLOS Biology” lub „PLOS Medicine”, mających dobry odbiór i wysokie cytowania. Nowy tytuł „eLife” tworzony w innowacyjnej koncepcji konkuruje z powodzeniem od 2012 r. z wiodącymi na rynku subskrypcyjnymi „Nature”, „Science” i „Cell”.

Monografie nie były w polu widzenia ruchu Open Access, który w początkowym okresie koncentrował się przede wszystkim na wolnym dostępie do artykułów z czasopism. Podczas gdy elektroniczne publikacje artykułów z czasopism zdążyły już zdobyć stabilną pozycję w komunikacji naukowej, książki nadal ukazywały się jeszcze w wersji drukowanej. Przyczyny opóźnionego zainteresowania monografiami ze strony kultury Open Access są wielorakie. Jedną z nich ma związek ze specyfiką nauk humanistycznych i społecznych, w których tradycyjnie bardziej książki niż artykuły odgrywają ważną rolę w publikowaniu naukowym, a szybkie rozpowszechnienie wyników badań nie jest tak ważne, jak w naukach przyrodniczych. Inny powód czasowego poślizgu w uwzględnianiu przez OA monografii wiąże się z objętością ich tekstów, które po prostu lepiej i przyjemniej jest czytać na papierze niż na ekranie komputera. Tym problemom poświęcona była międzynarodowa konferencja na temat „Open Access Monographs in the Humanities and Social Science” w lipcu 2013 r. w Londynie.

Pewne zmiany w podejściu do monografii przyniosły ostatnio nowe technologie - wprowadzenie urządzeń do czytania e-booków, z odpowiednimi formatami, pozwalającymi na skalowanie tekstu niezależnie od wielkości ekranu, dającymi kontrast nie odbiegający od papieru, a do tego możliwość wyszukiwania i robienia adnotacji. Książki pojawiły się w modelu złotej drogi OA na zasadzie ponoszenia kosztów publikacji przez autora lub instytucję, co w praktyce miało miejsce już od dawna, gdyż w ten sam sposób finansowane były i są nadal wydania książek drukowanych. Nic więc dziwnego, że złotą drogę dla monografii wsparło wiele inicjatyw krajowych i międzynarodowych oraz komercyjne wydawnictwa. Książki OA wykazują platformy OAPEN (Open Access Publishing in European Networks) i DOAB (Directory of Open Access Books)⁴⁵¹.

Aspekt ekonomiczno-polityczny Open Access

Rachunek ekonomiczny Open Access zależy od partykularnych interesów podmiotów uczestniczących w tym ruchu, czyli od autorów i instytucji naukowych, a także od bibliotek i wydawnictw. Wszyscy wymienieni uczestnicy mają na względzie własne interesy

⁴⁵¹ Open Access Publishing in European Networks. <http://www.oapen.org/content/>; Directory of Open Access Books. <http://www.doabooks.org/> [dostęp: 18.09.2016].

finansowe. Podmioty te funkcjonują w określonym otoczeniu gospodarczym i politycznym, w którym stawia się pytania nie tylko o opłacalność OA, lecz także o to, czy nakłady na niego służą społecznemu rozwojowi.

Z punktu widzenia ekonomii krytyka rynku publikacji naukowych skierowana jest przeciwko długiemu łańcuchowi wykorzystania środków. Jego ogniwa stanowią naukowcy finansowani w przeważającej części z pieniędzy publicznych, którzy swe osiągnięcia badawcze publikują bezpłatnie w naukowych wydawnictwach. Są oni także recenzentami publikacji, za co otrzymują wynagrodzenie. Z kolei biblioteki i instytucje badawcze, będąc na końcu całego łańcucha, kupują opublikowane prace naukowców w formie czasopism, książek i licencji. Publiczne pieniądze płyną zatem do trzech miejsc, w których wykonywane są zadania: publikowania, recenzowania i gromadzenia. A co więcej, korzystanie bez opłat z wyników badań ograniczone jest właściwie do kręgu naukowców. Model Open Access wyszedł naprzeciw takiej struktury z postulatem, by efekty badań finansowanych ze środków publicznych były bezpłatnie i publicznie dostępne.

Ciekawą ilustracją uwarunkowań ekonomicznych OA z perspektywy bibliotek jest problem wyjścia z kryzysu czasopism w naukach STM – Science, Technology, Medicine (nauki przyrodnicze, technika i medycyna). Przypomnijmy, że ceny ich prenumeraty wzrosły w latach 1986-2010 trzykrotnie i doprowadziły do stagnacji budżetów bibliotek⁴⁵². Rynek czasopism z wymienionych dziedzin miał strukturę monopolistyczną i dysfunkcyjną. Kilka dużych wydawnictw dominowało na rynku od dziesięcioleci i przez ofertę licencji na całe pakiety czasopism skutecznie utrudniało wejście konkurencji⁴⁵³. Nowe wydawnictwa nie były w stanie konkurować na polu sprzedaży pakietów. Powody powstania takiej sytuacji stały się przedmiotem dociekań na gruncie teorii gier i teorii towarów (Gütertheorie). Właśnie z pomocą teorii towarów objaśniono, co oznacza przejście od rynku prenumeraty czasopism do Open Access. Cytowani już wcześniej niemieccy autorzy V. Schallehn i R. Schimmer przytoczyli amerykańskie badania, określające klasyczne subskrypcje czasopism jako towary komple-

⁴⁵² Keller, Alice: Elektronische Zeitschriften : Grundlagen und Perspektiven. – Wiesbaden : Harrassowitz, 2005, s. 5-13; Koop, Hans: Die Zeitschriftenkrise als Krise der Monographienbeschaffung. *Bibliotheksdienst* 34 (2000) H. 11, s. 1822-1827; Moravetz-Kuhlmann, Monika: Erwerbungspolitik, Etatplanung und Mittelallokation in wissenschaftlichen Bibliotheken. In: *Praxishandbuch Bibliotheksmanagement*. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 162-167.

⁴⁵³ Das Zeitschriftenparadoxon oder wer verfügt über wissenschaftliche Information. Eine Vortrags- und Diskussionsveranstaltung der Universitätsbibliothek Stuttgart ..., am 20. Mai 2003. Materiały zawierają prezentację problemów w gromadzeniu czasopism w bibliotekach uniwersyteckich Badenii-Wirtembergii (Stuttgartarcie, Konstancji, Ulm) oraz dyskusję naukowców i ekspertów na temat „Paradoks czasopism lub kto dysponuje naukową informacją?”
http://elib.unistuttgart.de/bitstream/11682/5983/1/Bibliothek_Bildung_und_Fortschritt_3_%282004%29_Paradoxon.pdf [dostęp:25.05.2016].

mentarne (uzupełniające się), a czasopisma OA jako towary substytucyjne (zastępujące siebie nawzajem)⁴⁵⁴. Czasopisma złotej drogi OA weszły na rynek dość łatwo jako towar substytut, ponieważ konkurencyjnie nie pojawiły się w postaci pakietów czy tytułów czasopism, lecz jako pojedyncze artykuły. Dzięki temu udało się im wejść na rynek w ciągu jednej dekady i wypromować tak znaczące nowe wydawnictwa jak: BioMed Central, Hindawi czy Copernicus.

Oczekiwania wobec Open Access wskazują na to, że powinien on silniej zmieniać rynek publikacji naukowych, niż rozwiązywać tylko czysto techniczne przejście od druku do cyfrowości. Oczekuje się, żeby umożliwił szerszy - niż model subskrypcji - społeczny dostęp do wiedzy i osiągnięć badawczych. Debata nad Open Access nie może obejść się bez uwzględnienia czynników politycznych związanych ze zjawiskami lobbingu i konfliktu interesów. Polityka naukowa określa finansowanie nauki ze środków publicznych i nadaje jej ramy prawne. Przestrzeń działania definiują wyrażane w tej debacie stanowiska, z jednej strony przez nadrzędne ministerstwa, jednostki finansujące badania, a także organizacje reprezentujące uniwersytety i instytuty badawcze, a z drugiej przez wydawnictwa. Open Access jest apelem i wyzwaniem, który pierwotnie wyszedł ze środowisk naukowych i na nie jest skierowany - przez politykę zaś jest on niemal entuzjastycznie odbierany. Z tego powodu można mieć nadzieję, że przy spełnieniu odpowiednich warunków OA znajdzie również swoje miejsce w modelu działalności wydawnictw.

Spójrzmy, jak w Niemczech nauka organizuje się i sukcesywnie przechodzi na OA. Konkretnym działaniom zakładania repozytoriów i czasopism złotej drogi towarzyszy akcja doradcza prowadzona wśród naukowców, polegająca na objaśnianiu zasad publikowania OA oraz problemów prawa autorskiego. W niemieckojęzycznych krajach odbywają się od 2007 r. coroczne dni otwarte Open Access, będące forum wymiany wiedzy i poglądów między nauką, bibliotekami, polityką i wydawnictwami. Debata na temat OA toczy się z udziałem Porozumienia Organizacji Naukowych (Allianz der Wissenschaftsorganisation), które jest zrzeszeniem najważniejszych organizacji naukowych i badawczych w Niemczech, takich jak: Fundacja Aleksandra Humboldta, Narodowa Akademia Nauk Leopoldina, Niemiecka Centrala Wymiany Akademickiej (DAAD), Niemiecka Wspólnota Badawcza, Instytut Maxa Plancka, Wspólnota Helmholtza, Wspólnota Leibniza, Towarzystwo Fraunhofera oraz Konferencji Rektorów Szkół Wyższych i Rady Naukowej. Porozumienie to zajmuje regularnie stanowisko

⁴⁵⁴ Schallehn, Volker u. Ralf Schimmer, op. cit. s. 324-325. Dla wyjaśnienia, towary komplementarne są zależne jedno od drugich i popyt na nie uzupełnia się wzajemnie (kawa - filtry do kawy; drukarki - tusze do drukarek). Towary substytucyjne są w takiej zależności, że rosnący popyt na jeden towar, redukuje zapotrzebowanie na drugi towar (kawa- herbata; wino- piwo; auta na benzynę – auta na ropę).

we wszystkich sprawach dotyczących polityki naukowej państwa i wspierania badań, w tym także Open Access.

Realizowany od 2014 r. nowy unijny Program Wsparcia dla Badań i Innowacji Horizon 2020 zobowiązuje wszystkie dyscypliny nauki, by zapewniły Open Access nie tylko do osiągnięć i wyników badań, ale także do danych badawczych⁴⁵⁵.

Wydawnictwa i biblioteki wobec Open Access

W pierwszych latach debaty wydawnictwa nie występowały z własną koncepcją na temat Open Access. Czas po Deklaracji Berlińskiej w 2003 r. był dla obydwu stron nacechowany dużą emocjonalnością, chropowatą argumentacją i wzajemnym niezrozumieniem. Zmianę postawy wydawnictw można było dopiero odczytać na międzynarodowej dorocznej konferencji w 2006 r. w Berlinie „Academic Publishing in Europe”, w której uczestniczyło wielu przedstawicieli świata wydawniczego obok reprezentantów nauki, polityki i bibliotek⁴⁵⁶. Zostały wówczas wyartykułowane pierwsze zastrzeżenia wydawców. Wkrótce w gronie międzynarodowych wydawnictw literatury z nauk przyrodniczych Open Access nie budził już przerażenia i został uznany za ważny model publikowania w przyszłości. Tematem tym zajmował się na posiedzeniach International Association of Scientific, Technical and Medical Publisher (STM) jako nadrzędny przedstawiciel wydawców. Dogodnym forum do wymiany zdań były spotkania w czasie Frankfurckich Targów Książki, w trakcie których nadal jeszcze dochodziło do polemik i sprzeciwów. Miało to miejsce w marcu 2007 r., gdy STM propagował na specjalnym posiedzeniu UE ‘Deklarację Brukselską’ (Brüsseler Erklärung) przeciwko OA, którą podpisało 45 wydawnictw i 14 związków wydawniczych, w tym Stowarzyszenie Giełdowe Niemieckich Księgarzy (Börsenverein des deutschen Buchhandels)⁴⁵⁷.

Powoli jednak sytuacja się zmieniała i duża część wydawnictw, która podpisała ‘Deklarację Brukselską’, zaczęła tworzyć własne linie publikacji Open Access, czego przykładem są: De Gruyter, Springer, Taylor&Francis, Wiley. Ten zwrot w kierunku akceptacji OA został zadeklarowany na początku 2012 r. oraz podany do wiadomości przez STM w formie oświad-

⁴⁵⁵ Guidelines on Open Access to Scientific Publications and Research Data in Horizon 2020. European Commission, Directorate-General for Research&Innovation. s. 4-5
http://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/grants_manual/hi/oa_pilot/h2020-hi-oa-pilot-guide_en.pdf [dostęp:19.09.2016].

⁴⁵⁶ Academic Publishing in Europe. <http://www.ape2006.de/> [dostęp:19.09.2016].

⁴⁵⁷ STM: the global voice of scholarly publishing. <http://www.stm-assoc.org/public-affairs/resources/brussels-declaration/> [dostęp:19.09.2016].

czenia „Publishers Support Sustainable Open Access”. Opowiedziało się za nim 52 wydawnictwa⁴⁵⁸.

Środowiska OA doceniają to, że pierwotny odruchowy opór wydawnictw został zastąpiony akceptacją, rzecz jasna podyktowaną własnym interesem. To, jak dane wydawnictwo definiuje swoje interesy, zależy od jego wielkości, tradycji, statusu ekonomicznego, specjalizacji dziedzinowej, szans na rynku i wielu innych czynników. Pozytywnie wobec tego ocenia się zachowania wydawców szczególnie opornych na Open Access, takich jak chociażby w dziedzinie chemii American Chemical Society (ACS) (stanowisko z listopada 2013 r.) i Gesellschaft Deutscher Chemiker (GDCH) - zmieniają one swoje stanowisko w deklaracji z grudnia 2013 r. Są to trudne dla wydawców decyzje, o czym świadczą także nieporozumienia wywołane w strukturach Stowarzyszenie Giełdowego Niemieckich Księgarzy (Börsenverein des deutschen Buchhandels), zawsze przeciwnego Open Access. Z okazji jubileuszu dziesięciolecia Deklaracji Berlińskiej w listopadzie 2013 r. zaskoczyło ono jednak publiczną deklaracją o popieraniu współpracy z organizacjami naukowymi w zakresie OA. Jak bardzo nadal kontrowersyjna jest taka pozytywna deklaracja wśród niemieckich wydawców, pokazuje fala krytyki i publiczne żądanie ustąpienia pod adresem przewodniczącego komisji wydawniczej ze strony swoich kolegów ze Stowarzyszenie⁴⁵⁹.

W debacie nad Open Access główną rolę odgrywa nauka, a nie biblioteki - to jasne. Zarówno nauka, jak i biblioteki podlegają jednak wspólnej polityce naukowej państwa, które poprzez tworzenie prawnych ram może jego rozwój przyspieszyć lub zahamować. Wydawnictwa i biblioteki stoją na końcu całego tego ciągu zależności - bez zgody ze strony środowiska nauki nie mogą niczego przeforsować, ani narzucać. Ich siła oddziaływania jest więc ograniczona.

Mimo całej retoryki OA system prenumeraty pozostaje w dużej mierze nie naruszony. Bazuje on na wzajemnych relacjach bibliotek i wydawnictw, którym właściwy jest naturalny konflikt interesów, między skromnym finansowaniem z pieniędzy publicznych tych pierwszych, a intencją maksymalizacji zysków wydawnictw, działających jako prywatne jednostki gospodarcze. Przez lata napięć na polu tych kontaktów wykształcił się dość stabilny układ, w którym nie tylko role poszczególnych uczestników (przedstawicielstw wydawnictw oraz konsorcjów) jasno zdefiniowano, ale także sam rytuał konfliktu został dobrze przećwiczony. Obecnie doszło do osobliwego współistnienia wzrastającego na sile OA z trwającym systemem prenumeraty, nieprzystającym do nowego sposobu publikowania. W bibliotekach pro-

⁴⁵⁸ Schallehn, Volker u. Ralf Schimmer: op. cit., s. 332

⁴⁵⁹ Schallehn, Volker u. Ralf Schimmer: op. cit., s. 332-333.

porcje prenumeraty i Open Access najczęściej obserwuje się w takiej konstelacji, że działa w nich powołany specjalnie pełnomocnik OA, żywo zaangażowany w tę tematykę. Jego kompetencje kończą się jednak tam, gdzie pojawia się pytanie, ile pieniędzy i na jakie zasoby powinno być wydanych. Pełnomocnik pozostaje poza sprawami gromadzenia, kontaktami z wydawcami i umowami licencyjnymi. Interesujące jest to, że sytuacja pełnomocnika w bibliotekach ma swoje lustrzane odbicie w wydawnictwach, gdzie na podobnych zasadach funkcjonuje koordynator OA, którego obszar działań pozostaje poza istotnym oddziaływaniem na zasadnicze sprawy strategiczne i finansowe wydawnictwa.

Tak w dużym skrócie wygląda dzisiaj praktyka tworzenia stanowisk organizacyjnych z zakresem odpowiedzialności za Open Access. Wyraźnie trzeba zaznaczyć, że konkretne zadania OA, takie jak tworzenie repozytoriów i publikacje artykułów w czasopiśmie OA są realizowane w strukturach organizacyjnych wielu bibliotek. Pozostaje pytanie, jak w przyszłości będzie oddziaływał Open Access na biblioteki i wydawnictwa? Nie ma tu oczywistych scenariuszy przyszłych wydarzeń. Pojawiają się nawet hipotezy, mówiące o jego destrukcyjnej sile działania. Przypuszcza się, że OA będzie burzył obecne struktury i transformował je o wiele silniej niż do tej pory, ponieważ przeniesienie się z „peryferii do centrum”, czyli przekształci się z zadania pobocznego w pierwszoplanowe⁴⁶⁰. Warunek jest taki, że wprawdzie muszą zostać przekierowane fundusze z systemu subskrypcyjnego, stającego się coraz bardziej dysfunkcyjnym, na usługi publikowania w modelu Open Access. Obecnie jest najczęściej tak, że usługi OA są dodatkowo finansowane w budżecie biblioteki, więc nie stanowią obciążenia dla gromadzenia. Pieniądze te pochodzą w Niemczech z różnych źródeł, takich jak fundusze na badania, pieniądze z projektów DFG oraz z budżetów uniwersytetów lub innych instytucji naukowych. Wszystkie te warianty są praktykowane w niemieckich uniwersytetach i instytucjach badawczych. Program DFG ‘Open-Access-Publizieren’ finansuje w wysokim stopniu artykuły OA i będzie realizowany do 2020 r.⁴⁶¹.

Inne prognozy mówią o tym, że obecny stan finansowania dwóch równoległych systemów publikowania nie da się utrzymać na dłuższą metę - jest charakterystyczny tylko dla fazy przełomu. Wcześniej czy później nadejdzie moment decyzji, na co wydać przeznaczone środki - trzeba zmierzyć się z konfliktem interesów. Z jednej strony znajduje się globalna branża wydawnicza o miliardowych obrotach, w której wydawnictwa STM osiągają rocznie

⁴⁶⁰ Schallehn, Volker u. Ralf Schimmer: op. cit., s. 334-335; Schimmer, Ralf, Kai Geschuhn u. Margit Palzenberger: Open Access in Zahlen : Der Umbruch in der Wissenschaftskommunikation als Herausforderung für Bibliotheken. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 60 (2013) H. 5, s. 244-250.

⁴⁶¹ Fournier, Johannes u. Roland Weihberg: Das Förderprogramm „Open Access Publizieren“ der Deutschen Forschungsgemeinschaft. Zum Aufbau von Publikationsfonds an wissenschaftlichen Hochschulen in Deutschland. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 60 (2013) H. 5, s. 236-243.

zyski ponad 30%. Z drugiej strony mamy rynek innowacyjnych serwisów publikacji OA - obiecuje on nie tylko lepsze warunki dostępu, lecz także możliwość nowych form gwarancji jakości (ang. *Peer Review*), ewaluację badań, rozbudowę otwartych bibliograficznych baz danych, czy optymalizację narzędzi wyszukiwawczych przez *Data Mining*. Przepuszczalnie ten nowy świat publikowania będzie drogi i jego końcowe koszty sięgną wielkości dotychczasowego modelu subskrypcji. Systematyczna rozbudowa Open Access jest wyobrażalna, jeśli fundusze z budżetów na gromadzenie w bibliotekach zostaną przesunięte na usługi publikowania OA. To będzie duża transformacja, przed którą stoją dziś biblioteki i wydawnictwa.

Wspomniane przegrupowanie strumienia finansowania zostało przepracowane w 2014 r. na przykładzie jednych z ważniejszych czasopism z dziedziny fizyki wysokich energii. Po okresie długich przygotowań ukonstytuowało się konsorcjum SCOAP³ (Sponsoring Consortium for Open Access Publishing in Particle Physics)⁴⁶² i przyjęto nowy tryb wydawniczy. Dzięki tej inicjatywie pod kierownictwem CERN (Europejskiej Organizacji Badań Jądrowych) kilka znaczących czasopism z fizyki wysokich energii przeszło z modelu subskrypcyjnego na Open Access. Rocznie łączne koszty w wysokości 5 milionów euro zostały wyłożone nie na prenumeratę, lecz na opłacenie publikacji w tych czasopismach. Jednak konsorcjum SCOAP³ spotkało się ze sceptycznym nastawieniem, które wzięło się zapewne z długiego czasu przygotowań, skomplikowanego procesu, a także z niewystarczającego zrozumienia konieczności takiej zmiany. Wielu bibliotekarzy nie chce otwarcie wyobrazić sobie, co będzie oznaczać przeniesienie tego przykładu do ich codziennej pracy w przyszłości. OA, tak jak każda innowacja, jest pewnym wyzwaniem, które może być szansą lub zagrożeniem. Biblioteki od początku popierały OA, ale z chwilą, gdy tylko zorientowały się co do skutków jego przyjęcia dla organizacji i przebiegu własnej pracy, zmniejszyły nieco swoje zaangażowanie. Niemniej jednak przeważa pogląd, że w czasie przełomu w komunikacji naukowej trwanie i obrona *status quo* nie jest dobrym rozwiązaniem i należy rozwijać nowe koncepcje i formy organizacyjne. To właśnie robią biblioteki uniwersyteckie, które świadomie chcą we własnych uczelniach przejąć rolę centralnego portalu informacyjnego. Są one przyzwyczajone już do organizacyjnej i finansowej współpracy z wydawnictwami. Na bazie tych doświadczeń są predestynowane do objęcia usług związanych z Open Access i integrowania ich w jednym miejscu. Jest czymś oczywistym, że jednostronna koncentracja bibliotek tylko na gromadzeniu i dostępie do literatury, na posiadaniu zadrukowanego papieru i zarządzaniu nim, to w

⁴⁶² SCOAP³ to konsorcjum stanowiące globalne partnerstwo prawie 3 tys. bibliotek i instytucji naukowych z 47 krajów. Wśród czasopism takich jak „The Journal of High Energy Physics” (Springer), „Nuclear Physics B”, „Physics Letters B” (Elsevier) znajduje się polski tytuł „Acta Physica Polonica” (Uniwersytet Jagielloński) <https://scoap3.org/> [dostęp:13.09.2016].

dzisiejszych czasach za mało. Praca bibliotek musi być uzupełniona o nowe usługi. Obietnica Open Access zmusza biblioteki wprost, by własne budżety postrzegać w tym szerokim kontekście i ukształtować w ramach nowych stosunków ekonomicznych z wydawnictwami⁴⁶³.

Ważny pierwszy krok stanowi łączenie Open Access z przyszłą praktyką nabywania licencji w ramach konsorcjów i utrzymanie czytelnych standardów technicznych, prawa archiwizowania i hostingu. W Niemczech jako elementy OA wprowadza się w licencjach prawo instytucji uczestniczących w projektach do archiwizowania publikacji w repozytoriach. Dotyczy to Allianz-Lizenzen wprowadzonych od 2011 r. oraz ustanowionych zasad finansowania licencji ponadregionalnych (Grundsätzen für den DFG-geförderter überregionaler Lizenzen)⁴⁶⁴. W tym samym kierunku zmierza inicjatywa portali informacji cyfrowej (Allianz-Initiative „Digitalne Information”), która w swej drugiej fazie 2013-2017 ma na celu połączenie licencji z OA, uznając to za ważne zadanie na przyszłość.

Co powinny robić jeszcze biblioteki, by nie odczuć konsekwencji OA? Priorytetowe wydaje się to, żeby miały rozeznanie w dynamice zmian w komunikacji naukowej, którą powinny profesjonalnie analizować, łącznie z danymi o tym, gdzie naukowcy publikują i co cytują w swoich pracach. I na tej podstawie dopiero budować swój udział w działalności publikacyjnej.

Podsumowując powyższe rozważania, trzeba stwierdzić, że biblioteki nie mogą pozostać w obiegu informacji na etapie wybierania, organizowania i pośredniczenia w dostępie do literatury, ale muszą rozwijać kompetencje i oferty w odniesieniu do fazy samej produkcji publikacji, ponieważ tylko aktywność w tym zakresie umożliwi w przyszłości utrzymanie przez nie roli serwisu usług na rzecz nauki i portalu informacji naukowej.

5.2. Publikowanie elektroniczne

Biblioteki niemieckie już od piętnastu lat gromadzą doświadczenia w publikowaniu na serwerach oraz promują i wspierają wspólnotę Open Access. Wypracowały sposoby tworzenia repozytoriów uczelnianych, ich warunki techniczne, programy (*Software*), koncepcję metadanych i tok postępowania (*Workflows*), co więcej pozyskiwały także na ten cel potrzebne

⁴⁶³ Schimmer, Ralf: Open Access und die Re-Kontextualisierung des Bibliothekserwerbungssetats. *BIBLIOTHEK – Forschung und Praxis* 36 (2012), s. 293-299. <http://www.degruyter.com/downloadpdf/j/bfup.2012.36.issue-3/bfp-2012-0038/bfp-2012-0038.xml> [dostęp: 14.09.2016].

⁴⁶⁴ DFG. http://www.dfg.de/formulare/12_181/12_181_de.pdf; Hillenkötter, Kristine: Die Open Access – Komponente in den DFG- geförderten Allianz-Lizenzen. https://opus4.kobv.de/.../Bibliothekartag_2012_Allianz_Lizenzen [dostęp: 14.09.2016].

środki⁴⁶⁵. We współpracy z centrami komputerowymi tworzą uniwersyteckie repozytoria, wydawnictwa oraz pośredniczą w opłatach za publikacje pracowników naukowych w czasopiśmie OA w ramach programu finansowanego przez DFG o nazwie Open-Access-Publizieren (OAP).

Przedstawienie nowych usług bibliotek w tym zakresie poprzedzą ogólne uwagi o stanie obecnym i perspektywach publikowania naukowego.

Przyszłość publikowania naukowego

Proces publikowania w nauce znajduje się w stadium intensywnych zmian pod wpływem techniki cyfrowej i szerokiego rozpowszechniania publikacji w Internecie. Temu właśnie zagadnieniu został poświęcony numer 32 (2009) czasopisma „CMS- Journal”, zawierający 29 artykułów na temat możliwości i ograniczeń publikowania elektronicznego, modelu Open Access, zasad tworzenia repozytoriów oraz rozwiązań zastosowanych w rozwijanym od 1997 r. repozytorium *edoc-Server* na Uniwersytecie Humboldtów w Berlinie⁴⁶⁶. Poza wieloma merytorycznie ważnymi tekstami odnoszącymi się do praktyki, interesujące wydają się również te prezentujące ogólny namysł nad publikowaniem naukowym w przyszłości. Dwa z nich zostaną pokrótce omówione.

Wypada zacząć od określenia samego pojęcia ‘publikowanie’, które jest procesem z reguły długotrwałym i nadającym dziełu formę publikacji dostępnej publicznie. Publikowanie jest istotną częścią nauki i od początku stanowiło wyraz jej samoorganizacji⁴⁶⁷. Dzieła autorów stają się publikacjami przy udziale grona osób, którymi są redaktorzy naukowci i recenzenci, będący także aktywnymi badaczami w ramach poszczególnych specjalności. Wszyscy razem tworzą godną zaufania instancję, która toruje drogę wiarygodności publikacji. Istotą publikowania naukowego jest recenzowanie, zapewniające gwarancję jakości merytorycznej treści naukowych. Historycznie ukształtowany podział pracy w procesie publikacji sprawił, że sprawy organizacyjne, techniczne i finansowe przejęła oddzielna grupa osób i w ten oto sposób powstały wydawnictwa. Pełnią one rolę usługową na rzecz nauki przez organizację procesu wydawniczego i sprawnie zajmują się rozległą dystrybucją publikacji. Posiadają wysokie kompetencje w zakresie marketingu i przedsiębiorczości oraz jako jednostki handlowe pro-

⁴⁶⁵ Netzwerk von Open-Access-Repositoryen. <https://oanetzwerk.wordpress.com/> [dostęp: 22.07.2016].

⁴⁶⁶ Wissenschaftliches Publizieren im digitalen Zeitalter. *CMS-Journal* nr 32, Juni 2009 oraz wcześniejszy nr 27 (2005) Open Access und elektronisches Publizieren. <https://edoc-info.hu-berlin.de/de> ; [https://edoc.hu-berlin.de/browsing/cms-journal/index.php?l\[7\]=Archiv&l\[8\]=cms-journal+Nr.+32+-+01.06.2009%3A+Wissenschaftliches+Publizieren+im+digitalen+Zeitalter&c\[8\]\[journal_id\]=29780&=8480bc177ca5cc0e7c908216682ac8db](https://edoc.hu-berlin.de/browsing/cms-journal/index.php?l[7]=Archiv&l[8]=cms-journal+Nr.+32+-+01.06.2009%3A+Wissenschaftliches+Publizieren+im+digitalen+Zeitalter&c[8][journal_id]=29780&=8480bc177ca5cc0e7c908216682ac8db) [dostęp: 16.08.2016].

⁴⁶⁷ Schirnbacher, Peter; Müller, Uwe: Das wissenschaftliche Publizieren – Stand und Perspektiven. *CMS-Journal* nr 32, Juni 2009, s. 7-13.

wadzą działalność nastawioną na zysk. Jeszcze raz wypada podkreślić, że tradycyjny tok powstawania publikacji oparty na podziale pracy pomiędzy naukowców (autorów, redaktorów, recenzentów, odbiorców) i pracowników wydawnictw, ma na celu odciążenie pracy naukowej od czynności o innym charakterze. Pomysł odejścia od tego modelu publikowania powstał i zaczął być realizowany w odpowiedzi na wzrastające praktyki monopolistyczne i agresywną politykę cenową wydawnictw, zwłaszcza w przypadku czasopism z dziedzin STM (nauk przyrodniczych, techniki i medycyny). Drogę do powstania nowej praktyki publikowania wyznaczają następujące ważne daty i związane z nimi wydarzenia:

- 1980 - powstaje pierwsze czasopismo elektroniczne „Mental Workload”;
- 1990 - pierwsza strona WWW, której założycielem jest Tim Berners Lee, została uruchomiona w Internecie w 1991 r. <http://info.cern.ch>;
- 1991 - uruchomienie serwera rozpraw doktorskich i reprintów (najpierw w dziedzinie fizyki : wolno dostępny ArXiv- Server);
- 1993 - oddanie do użytku WWW przez CERN (Europejską Organizację Badań Jądrowych z siedzibą w Szwajcarii);
- 1994 - „Subversive Proposal” (wywrotowa propozycja) – prof. Steven Harnad ogłasza zasadę, by naukowcy oprócz publikowania w czasopismach recenzowanych umieszczali ich reprints na serwerach (repozytoriach), archiwizowali je i bezpłatnie udostępniali w Internecie;
- 1997 - założenie Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition (SPARC), SPARC Europe <http://sparceurope.org/>;
- 1999 - powstaje Open Archives Initiative (OAI) i Protocol for Metadata Harvesting (PMH).
- 2001 - założenie Public Library of Science jako wydawnictwa Open-Access⁴⁶⁸.

Rozwój i zmiany dokonujące się w świecie publikacji naukowych M. Seadle, dyrektor Instytutu Bibliotekoznawstwa na Uniwersytecie Humboldtów, zredukował do dwóch okresów: pierwszy od papieru do wydawnictw cyfrowych oraz drugi: od obowiązkowo płatnej prenumeraty do Open Access⁴⁶⁹. To, którzy naukowcy decydują się na publikowanie elektroniczne OA, zależy w znacznym stopniu od reprezentowanych przez nich dziedzin. Z reguły większa otwartość na nową formę dotyczy dyscyplin zorientowanych na publikowanie w czasopi-

⁴⁶⁸ Keller, Alice: Elektronische Zeitschriften : Grundlagen und Perspektiven. 2. Aufl. Wiesbaden : Harrassowitz, 2005, s. 17.

⁴⁶⁹ Seadle, Michael: Die Zukunft des Wissenschaftliches Publizierens. *CMS- Journal* nr 32 (Juni 2009), s. 3-4.

smach, w odróżnieniu od nauk humanistycznych ukierunkowanych na książki. Obecnie wielu badaczy z nauk przyrodniczych publikuje chętnie w formie cyfrowej, tworząc ważne i uznane źródła wiedzy, takie jak często przywoływane archiwum preprintów *ArXiv* z fizyki. Podobnie sprawa wygląda w przypadku serwisu Social Science Research Network, wybieranego przez ekonomistów z całego świata, jeśli chcą mieć artykuł zamieszczony w dobrym czasopiśmie. Oczywiście jest, że dzieła humanistów powstają także w edytorze tekstu, ale ci bardziej są przywiązani do stabilnej formy drukowanej jako końcowego produktu wydawniczego. Zdaniem przywołanego autora, nowa, lecz jeszcze nie całkiem doskonała, generacja czytelników e-book łączy wszystkie zalety książki drukowanej, z wyjątkiem jednej - przyzwyczajenia. Ono jest silne również w odniesieniu do zasadniczej cechy publikacji drukowanych na papierze, czyli posługiwania się przede wszystkim tekstem, wzbogaconym często ilustracjami. Natomiast technika cyfrowa nie ma takich ograniczeń i daje możliwość włączenia dźwięku, obrazu i interaktywnych działań (gier). Walory te stały się bardzo popularne w obszarze rozrywki, lecz nie znalazły uznania jako format dla celów naukowych (niektórzy twierdzą, że właśnie dlatego multimedia zostały w nauce odrzucone). Jako symbol zmian w tym względzie interpretowana jest publikacja *Last Lecture* Randy'ego Pausch'a, profesora nauk o komputerze i interakcji człowiek – komputer na Uniwersytecie Carnegie Mellon⁴⁷⁰. Wykład ten, z 18 września 2007 r., dotyczący rewolucyjnego sposobu nauczania programowania komputerowego - unikalnego interdyscyplinarnego podejścia angażującego artystów, dramaturgów i designerów we współpracy z informatykami - stał się internetową sensacją, oglądaną przez miliony widzów, i przy okazji najlepszą sprzedającą się książką, opublikowaną w 35 językach.

Faktem jest, że multimedialne publikacje nie są powszechne, o czym świadczy brak dla nich czasopism recenzowanych (*Peer Review*). Bariery nie stanowi tu problem techniczny, bowiem obecnie większość komputerów posiada programy do odtwarzania danych multimedialnych. To czego brakuje, to jest akceptacja takich formatów. W USA na podstawie publikacji wideo możliwe jest otrzymanie docentyury (kontraktów profesorskich) tylko na nielicznych wydziałach sztuk pięknych, a w Niemczech z pewnością nie otrzyma się profesury. Dzisiejsza generacja kierujących uniwersytetami wyrosła w świecie tekstu i nie bardzo może sobie wyobrazić, jak naukowiec mógłby przedstawić wyniki badań lepiej w formie multimedialnej niż w postaci tekstu. Współcześni ludzie uniwersytetu myślą słowami, nie obrazami,

⁴⁷⁰ Prof. Randy Pausch interesuje się wideo i grami komputerowymi jako rozrywką oraz zajmuje się nimi również naukowo. Jego książka *Last Lecture* zawiera obydwa te elementy, czyli oddziaływanie emocjonalne i treści badawcze. Pokazuje, w jaki sposób nowe media mogłyby skutecznie komunikować koncepcje i wiedzę powstającą na uniwersytetach. https://www.youtube.com/watch?v=ji5_MqicxSo [dostęp:22.08.2016].

dźwiękami czy ruchem. Być może - jak podejrzewa Seadle - zmieni się to wtedy, gdy wideo-edytory staną się standardem programów Open⁴⁷¹.

Pytanie o przyszłość publikowania w nauce związane jest z dalszym losem Open Access. Dziś prawie nikt nie wątpi w to, że coraz więcej dzieł naukowych ukazuje się w wersji cyfrowej, ale na pewno nie można powiedzieć, że w Open Access. Wiele profesjonalnych wydawnictw zdecydowało się przejść na publikowanie elektroniczne i one nie znikną z rynku, nie zagraża ich rozwojowi silny ruch Open Access. O tym, jaka opcja będzie dominująca w przyszłości, zdecyduje ostra konkurencja (walka) między obydwoima modelami. Open Access jest definiowany i rozpoznawany jako synonim wszystkiego, co bezpłatnie dostępne. Istnieją jednak wydawnictwa niejako hybrydowe, proponujące rozwiązanie pośrednie: oferują one wprawdzie bezpłatny dostęp do tytułów, ale ograniczony czasowo. Nazywane są *loss leaders*, co oznacza stosowanie na początku zaniżonych cen w celu zainteresowania i przyciągnięcia klientów, aby ostatecznie kupili dostęp do całego dzieła, czy serwisu (bezpłatnie - tak, ale Open Access we właściwym sensie – nie). Zasadę otwartości na OA w tym stylu stosuje wydawnictwo Emerald. Udziela ono pozwolenia na wykazywanie danej publikacji w repozytorium pod jednym wszak warunkiem, którym jest podanie informacji, że pierwotnie publikacja ta została opublikowana w czasopiśmie Emerald. Ze strony wydawnictwa nie jest to deklaracja przychylności dla OA, ale zabieg biznesowy, polegający na przysporzeniu sobie zysków przez przyciąganie autorów ideą czasopisma przyjaznego otwartemu dostępowi.

Przyszłość Open Access leży - według Michaela Seadle'a - w rachunku ekonomicznym i dlatego jest szeroko dyskutowana kwestia, czy zielona lub złota droga są najlepszym rozwiązaniem biznesowym. Tu diabeł tkwi nie w szczegółach, ale w kosztach i musi być każdemu (instytucji, autorowi) wiadome, że przejmuje koszty publikacji. W przypadku zielonej drogi OA finansuje instytucja (uniwersytet), utrzymująca dane repozytorium. Ponoszenie tych kosztów jest uzasadnione tym, że przez tworzenie repozytoriów są zaoszczędzone fundusze, które byłyby wydane na zakupienie tychże prac naukowych do zasobów bibliotek. Wokół repozytoriów, jak twierdzi niemiecki bibliotekoznawca, krąży jednak kilka pytań do wyjaśnienia, między innymi: kto odpowiada za gwarancję ich jakości? jak przyjazne są one użytkownikom? i czy czytający odnajdują je bez trudu? Niestety, z wielu repozytoriów nie jest łatwo korzystać, ponieważ są słabo indeksowane i nie są sieciowo ze sobą połączone. Wszystkie te problemy wyglądają na rozwiązywalne, ale wymagają działań i dopracowania.

⁴⁷¹ Seadle, Michael: op. cit., s. 3

Z kolei złota droga ma tę zaletę, że może korzystać z modelu podobnego do tradycyjnych wydawnictw, szczególnie jeśli chodzi o zachowanie wysokiej jakości publikacji. Opłatę za publikację wnosi sam autor, albo w jego imieniu instytucja lub fundacja, i często wiąże się to z koniecznością uwzględnienia dodatkowych kosztów w planie finansowym realizowanego projektu. W tym modelu może wystąpić przeszkoda tego rodzaju, że wielu badaczy, szczególnie humanistów, nie ma wystarczających środków, aby zapłacić za swoją publikację. Dlatego, jak tłumaczy Seadle, przykładem realnego wsparcia dla autorów jest program DFG finansowania artykułów w czasopismach Open Access. W debacie publicznej zauważa się również, że sam rodzaj „samopublikowania” (ang. *vanity publishing*) nie ma najlepszej opinii i kojarzy się naukowcom z materiałem o gorszej jakości.

Na pytanie o przyszłość publikowania w nauce, Seadle odpowiada zdecydowanie, że będzie ono cyfrowe, przy czym na publikacje multimedialne trzeba będzie jeszcze trochę poczekać (wiąże się to nieuchronnie z odejściem na emeryturę starszych generacji uczonych). Natomiast o tym, co zyska przewagę - wydawnictwa komercyjne, czy jakaś forma Open Access - decydować będzie znalezienie przez orędowników OA odpowiedniego modelu biznesowego, który stanie się rzeczywiście konkurencyjny na rynku wydawniczym. I choć sam autor omawianego artykułu popiera wzrost znaczenia Open Access, to jednak nie jest on pewien, czy komercyjne wydawnictwa zdają sobie sprawę z tego, że ich los jest w niebezpieczeństwie.

Podobne perspektywy publikowania naukowego przedstawia Andreas Degkwitz, obecny dyrektor Biblioteki Uniwersytetu Humboldtów w Berlinie. Uważa on, że szybkie rozpowszechnianie się czytników e-books, tabletów, smartphonów, jak również odpowiednich formatów danych (EPUB [ang. *electronic publication* - najpopularniejszy format e-książek na świecie, otwarty standard, oparty na języku XML], mobi [domena przeznaczona dla witryn internetowych zaprojektowanych dla telefonów komórkowych i urządzeń przenośnych], iBooks), pozwoli oczekiwać na zmiany w kierunku szerszego korzystania z publikowania elektronicznego⁴⁷². Ale przyjdą one nie od razu. Naukowcy potrzebują bowiem czasu na recepcję tych nowych możliwości, ich akceptację i przyzwyczajenie się do nich. Duże nadzieje wiąże się dziś także z nowymi formami publikacji, które w przyszłości nie będą podporządkowane kategoriom książka czy czasopismo. Chodzi tu przede wszystkim o publikacje powstające we współpracy całego zespołu osób - najbardziej znanym przykładem tego rodzaju środowiska

⁴⁷² Degkwitz, Andreas: Texte, Daten, Bilder – Wissen! *Bibliothek : Forschung und Praxis* 36 (2012), s. 288-292. Dostępny także pod adresem: https://www.researchgate.net/publication/274524014_Texte_Daten_Bilder_-_Wissen [dostęp:03.08.2016].

publikacji jest Wiki. Poza tym dyrektor berlińskiej biblioteki obserwuje także rosnące znaczenie małych (mikro) publikacji, mających zaledwie postać wpisu na blogu, wiadomości na Twitterze, czy adnotacji dotyczącej tekstu innego autora. Nowe media w Internecie otwierają nowe możliwości publikowania, zaprojektowanego jako "żywe", dynamicznie zmienne, interaktywne. I jeszcze jedna konstatacja Degkwitza dotycząca multimedialności publikacji szczególnie z zakresu nauk technicznych, medycznych, przyrodniczych - w przyszłości mają one składać się nie tylko z tekstu, lecz także z kombinacji tekstu, danych badawczych, analiz, programów oraz wizualizacji, umożliwiających odtworzenie wyników badań. Dla bibliotek oznacza to, że będą musiały przejmować usługi publikowania i szukać odpowiednich rozwiązań, aby móc zaspokajać coraz bardziej wyrafinowane potrzeby informacyjne swoich użytkowników.

Repozytoria i wydawnictwa uniwersyteckie

Repozytoria instytucjonalne funkcjonują obecnie w większości niemieckich uniwersytetów. Ich działalność polega na archiwizacji, zarządzaniu i zapewnieniu dostępu do cyfrowych publikacji pracowników naukowych i studentów danej uczelni. Służą do publikowania na warunkach Open Access następujących materiałów: prac habilitacyjnych, doktorskich i magisterskich (także innych prac końcowych związanych z tokiem studiów); serii i prac zbiorowych; materiałów konferencyjnych i pozjazdowych; czasopism elektronicznych; pre- i post-printów; digitalizowanych bibliotecznych zbiorów historycznych⁴⁷³. Dzięki repozytoriom dorobek publikacyjny (*out put*) nie tylko jest widoczny w sieci, lecz także jest wykorzystywany do ewaluacji osiągnięć naukowych danej instytucji przez ich zintegrowanie z informacyjnymi systemami badawczymi. Jednostkami uczestniczącymi w tworzeniu repozytoriów są najczęściej biblioteki we współpracy z uniwersyteckimi centrami komputerowymi i medialnymi.

Aktualna lista prowadzona na stronie internetowej Deutsche Initiative für Netzwerkinformation (DINI) zawiera 200 repozytoriów uniwersytetów oraz szkół wyższych i instytutów badawczych⁴⁷⁴. Wykaz uporządkowany według miejscowości podaje także nazwę repozytorium i instytucji oraz informację o posiadanym certyfikacie jakości DINI. Bardziej szczegółowe dane o repozytoriach w Niemczech zawierają badania wykonane w 2014 r. w ramach projektu realizowanego w Instytucie Nauki o Bibliotece i Informacji Uniwersytetu Humboldt-

⁴⁷³ Paul Vierkant, Maxi Kindling, "Welche Institutionen betreiben Open-Access-Repositoryen in Deutschland?". *LIBREAS. Library Ideas*, 26 (2014). <http://libreas.eu/ausgabe26/07vierkantkindling/> [dostęp:26.08.2016].

⁴⁷⁴ Liste der Repositoryen. <https://dini.de/dini-zertifikat/liste-der-repositorien/> [dostęp:26.08.2016]

tów w Berlinie ⁴⁷⁵. Badania dotyczyły 152 repozytoriów Open Access prowadzonych przez trzy rodzaje instytucji – uniwersytety (86), szkoły wyższe (27) i pozauniwersyteckie instytucje badawcze (39).

W oparciu o jakościową analizę ich zawartości, automatyczną ewaluację metadanych oraz ankiety rozesłane online, powstała wieloaspektowa charakterystyka repozytoriów, wskazująca na duże osiągnięcia uniwersytetów w tym zakresie. Świadczy o tym przede wszystkim duża liczba uniwersyteckich repozytoriów, stanowiąca prawie 57% wszystkich działających, a także wielkość ich zasobów licząca ponad 480 tys. rekordów w stosunku do 888 tys. ogółem. Z badań wynika, że ponad 42% wszystkich uniwersytetów posiada własne repozytoria, a landami szczególnie dobrze wypadającymi pod tym względem są: Badenia-Wirtembergia (56%), Bawaria (43%) i Północna Nadrenia-Westfalia (39%). Repozytoria uniwersyteckie są z reguły typowymi repozytoriami instytucjonalnymi, a tylko osiem z nich ma charakter dziedziny. Co najważniejsze, dużą wagę przywiązują uniwersytety do zapewnienia wysokiej jakości repozytoriów, o czym świadczy fakt, że aż 40% z nich posiada certyfikat DINI. Dla przykładu można wymienić tylko niektóre certyfikowane repozytoria: Webdoc-Serwer, GoeScholar, Göttinger Digitalisierungszentrum w Uniwersytecie w Getyndze; HeiDOK, ART-Dok, Propylaeum-DOK, SavifaDok w Uniwersytecie w Heidelbergu, czy w stołecznym Berlinie repozytoria czterech działających tam Uniwersytetów: Humboldtów, Wolnego, Technicznego i Sztuk. Jak widać, duże ośrodki akademickie prowadzą nawet kilka repozytoriów, a co ciekawe, niektóre z nich są wysoko cenionymi w nauce wirtualnymi bibliotekami specjalistycznymi, tak jak Propylaeum z dziedziny historii starożytnej, archeologii i filologii klasycznej, rozwijane przez dwa uznane w tym zakresie ośrodki – Uniwersytet w Heidelbergu i Bawarską Bibliotekę Państwową w Monachium.

Repozytoria niemieckie są wysoko oceniane na świecie, o czym świadczy obecność ośmiu repozytoriów w pierwszej setce światowego rankingu „The Ranking Web of World Repositories”, co ilustruje poniższy wykaz (cyfry w drugiej kolumnie oznaczają miejsce w rankingu)⁴⁷⁶.

- 1 15 [Munich Personal Repec Archive](#)
- 2 43 [Universität Heidelberg Dokumentenserver](#)
- 3 48 [Humboldt Universität zu Berlin Publikationsserver](#)
- 4 61 [Freie Universität FU Berlin Dissertationen Online](#)

⁴⁷⁵ Vierkant, Paul; Kindling, Maxi: "Welche Institutionen betreiben Open-Access-Repositorien in Deutschland?". *LIBREAS. Library Ideas*, 26 (2014). <http://libreas.eu/ausgabe26/07vierkantkindling/> [dostęp: 26.08.2016].

⁴⁷⁶ Ranking Web of Repositories. <http://repositories.webometrics.info/en/Europe/Germany%20> [dostęp: 30.05.2017].

5 67 [EconStor](#)

6 80 [Ludwig Maximilians Universität München Dissertationen](#)

7 92 [Social Science Open Access Repository SSOAR](#)

8 97 [Universität München Elektronischen Publikationen](#)

Wśród wymienionych znajdują się repozytoria dwóch uniwersytetów w Berlinie oraz Monachium i Heidelbergu.

Najczęściej używane w Niemczech programy do przygotowywania publikacji elektronicznych, zapewniające ich łatwe wyszukiwanie i dostępność treści, są zarówno pochodzenia rodzimego, jak i obcego, z innych krajów⁴⁷⁷. Wśród tych pierwszych należy wymienić pakiet programowy **OPUS** (korzysta z niego ok. 40 repozytoriów), rozwijany od 1998 r. na Uniwersytecie w Stuttgarcie, wykorzystywany jest w wielu uczelniach obszaru niemieckojęzycznego do tworzenia średniej wielkości repozytoriów instytucjonalnych. Dalsze jego unowocześnienie na bazie PHP i MySQL w wersji 4.x nastąpiło od 2010 r. dzięki współpracy z berlińskim Zuse-Institut oraz Związkiem Bibliotecznym Berlina-Brandenburgii (KOBV). Drugi niemiecki program **MyCoRe** powstał na Uniwersytecie Duisburg-Essen z zastosowaniem elementów programowania Java i ma porównywalne do OPUS funkcje oraz dużą łatwość instalowania.

Spośród amerykańskich programów używane są **DSpace** i **Fedora Commons**. Stworzony w Instytucie Technologii w Massachusetts pakiet DSpace jest szeroko znany w świecie i używa go około 40% wszystkich repozytoriów OA. W Niemczech obecny jest na rynku w znacznie mniejszym zakresie zaledwie 5%. Natomiast Fedora znalazła zastosowanie jako podstawowy komponent różnych programów powstających m.in. do obsługi biblioteki cyfrowej Instytutu Maxa Plancka oraz w dwóch berlińskich Uniwersytetach – Humboldtów i Wolnego (jednym z nich jest program Imeji specjalizujący się w materiałach multimedialnych).

W przeglądzie nabywanych pakietów należy wymienić także brytyjski **EPrints**, na którym bazuje kilka największych niemieckich repozytoriów z uwagi na jego duże możliwości dopasowania się do wymagań i komfortową płaszczyznę dla użytkowników. W dziedzinie obsługi i zarządzania czasopismami OA dominuje uznany na całym świecie program **OJS/OMP** (Open Journal System / Open Monograph Press), który rozwijany jest od 2001 r. w Kanadzie przez Public Knowledge Project. Stosuje go wiele ośrodków, stanowi on również bazę do dalszych modyfikacji uwzględniających potrzeby niemieckich użytkowników.

Rozbudowa i rozwój serwerów publikacji naukowych oparte są na zasadzie kooperacji i bezpośredniej współpracy wielu instytucji. W Niemczech rolę koordynatora pełni założone

⁴⁷⁷ Horstkemper, Gregor: Elektronisches Publizieren I: Publikationsserver. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 2 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 623-625.

w 2002 r. stowarzyszenie Deutsche Initiative für Netzwerkinformation (DINI), którego grupa robocza „Elektronisches Publizieren” ma duże znaczenie w zakresie pomocy administratorom serwerów publikacji⁴⁷⁸. Wraz z ustanowieniem certyfikatu DINI w 2004 r., zostały również zdefiniowane zasady jakości dla elektronicznych publikacji naukowych.

Drugim miejscem publikowania elektronicznego, obok repozytoriów, są wydawnictwa uniwersyteckie, które tradycyjnie już od dawna służą upowszechnianiu piśmienniczego dorobku naukowego. W Niemczech nie były one zbyt liczne, ale stan ten zmienił się w ostatnich latach i mówi się nawet o ich renesansie, co potwierdza powstanie w okresie 2003-2005 kilku znaczących wydawnictw uniwersyteckich, m.in. w Getyndze, Karlsruhe i Bozen, a kilka lat później w Saarbrücken, Bremie i Würzburgu. Ponieważ publikowanie w czasach cyfrowych stawia przed nimi nowe wyzwania, to bez wątpienia pomocne jest wspólne działanie. W tym też celu powstała w 2004 r. grupa robocza (Arbeitsgemeinschaft der Universitätsverlage – AG Universitätsverlage), reprezentująca kilkadziesiąt wydawnictw uniwersyteckich w Niemczech, Austrii i Włoszech⁴⁷⁹. We wspólnej deklaracji podkreślają one, że obok wydawnictw drukowanych, publikują przede wszystkim online i priorytetowo wspierają Open Access.

Tworzenie nowych wydawnictw uczelnianych miało swoje implikacje nie tylko naukowe, lecz także polityczne w postaci stanowisk wyrażonych przez Radę Naukową (2001) i Konferencję Rektorów Szkół Wyższych (2002). Dotyczyły one realizacji nowych kierunków w budowaniu infrastruktury publikowania naukowego w niemieckich uniwersytetach⁴⁸⁰. Dyskusja nad nimi toczyła się w ówczesnym kontekście tzw. kryzysu czasopism i bibliotek. Postulowana przez te środowiska nowa kultura publikowania naukowego wspiera w pierwszym rzędzie publikacje elektroniczne powstające we własnych wydawnictwach - to przede wszystkim one miały być finansowane. A co najważniejsze, obydwie wymienione gremia doradcze wskazały na biblioteki jako instytucje podejmujące realizację zadania publikowania elektronicznego na uniwersytetach. Argumentem przemawiającym za włączeniem bibliotek w ten proces miało być posiadanie przez nie doświadczeń w postępowaniu z nowymi mediami oraz w tworzeniu repozytoriów.

Rozwijanie aktywności wydawniczej w formie serwerów publikacji przez uniwersytety spotkało się z obawami właścicieli zwłaszcza średnich oficyn naukowych, którzy widzieli

⁴⁷⁸ DINI/Arbeitsgruppen/Elektronisches Publizieren. <https://dini.de/ag/e-pub/> [dostęp:03.08.2016].

⁴⁷⁹ AG Universitätsverlage. www.ag-univerlage.de [dostęp:04.08.2016].

⁴⁸⁰ Tobias, Regine: Elektronisches Publizieren II : Universitätsverlage. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 2 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u. a.] : De Gruyter, 2016, s. 630-637.

w tym konkurencję dla własnych interesów ze strony instytucji państwowych. W argumentacji podkreślali własne zalety, takie jak: profesjonalna redakcja, skład, kolportaż i gwarancja jakości publikacji. Ze strony uniwersytetów - jak relacjonuje przebieg debaty publicznej Regine Tobias - wskazywano z kolei na obowiązek efektywnego wydawania środków publicznych, z których finansowane są publikacje naukowe, podczas gdy nastawione na zyski prywatne wydawnictwa oferują usługi "naznaczone" działaniami rynkowymi. Tobias zauważa, że ta swego rodzaju ideologiczna dyskusja poruszyła uczestników całego procesu naukowego i lekko wstrząsnęła wielowiekową praktyką upowszechniania informacji naukowej, a także relacjami między nauką i instytucjami współtworzącymi jej infrastrukturę, również bibliotekami. Wiele uczelni zadeklarowało budowę i rozbudowę serwerów gromadzących i archiwizujących publikacje na zasadzie zielonej drogi. Sprawą zainteresowali się także dyrektorzy bibliotek, którym nowe rozwiązanie jawiło się jako adekwatne wobec zachodzących zmian. Działalność wydawnicza w otoczeniu cyfrowym wydawała się czymś prostym, dlatego akceptowanym w kręgach akademickich i dobrze przyjętym przez naukowców. W konsekwencji w minionych kilkunastu latach rozbudowały się biblioteczne serwisy usług elektronicznego publikowania, które wychodzą poza czystą formułę instytucjonalnych repozytoriów. Biblioteki w omawianej debacie stanęły na stanowisku, że podjęcie przez nie działalności wydawniczej może stać się ważne w przyszłości i pozytywnie wpłynie na podniesienie ich statusu na uczelni. Przewidywania te spełniły się.

Biblioteki w rezultacie podjęcia takich strategicznych decyzji miały program misyjny do wykonania - w jego centrum znalazł się temat Open Access oraz problem, jaki alternatywny model złotej drogi (pierwotnej publikacji) należy wspierać? Przykładem oddziaływań na istniejący kryzys na rynku książki akademickiej jest UE-Projekt OAPEN, będący platformą publikacji i biblioteką online monografii z humanistyki i nauk społecznych⁴⁸¹. W nawiązaniu do tego trendu w Niemczech DFG uruchomiła w 2005 r. program wsparcia o nazwie „Elektronisches Publizieren”, finansujący model publikacji Open Access w celu jego ugruntowania w środowisku akademickim⁴⁸². Program ten dotyczył po raz pierwszy monografii, czyli formy wydawniczej najbliższej humanistom.

Zachowanie warunków jakości publikacji naukowych jest dla wydawnictw uniwersyteckich poważnym wyzwaniem. Chociaż edycje elektroniczne mają wiele zalet, to z uwagi na przyzwyczajenia sporej części naukowców utrzymują one nadal model łączony, e-publikacji z

⁴⁸¹ Oapen : Open Access : Publishing European Networks. <http://www.oapen.org/home> [dostęp:08.08.2016].

⁴⁸² DFG-Positionspapier : Elektronisches Publizieren. http://www.dfg.de/download/pdf/foerderung/programme/lis/pos_papier_elektron_publizieren_0504.pdf [dostęp:09.08.2016].

wydaniem drukowanym. Utrzymanie wersji drukowanych służy zachowaniu istotnego piśmiennictwa na wypadek, gdyby w repozytoriach dane uległy utraceniu, oraz po to, by nie musiało być kiedyś ponownie nabywane przez biblioteki.

Nowe wydawnictwa uniwersyteckie z reguły zaczynają od publikacji uczelnianych serii, doktoratów czy materiałów zjazdowych. Z czasem nabierają doświadczenia i nie chcą mieć opinii wydawców "na żądanie" (*Print-on-Demand*), czyli nie chcą publikować tylko materiałów komplementarnych do zawartości repozytoriów. Z kolei rozszerzenie działalności na publikacje książkowe i uzyskanie dobrej marki na rynku wiąże się z utrzymaniem wysokiego poziomu naukowego i procedury recenzowania. Dlatego w wielu wydawnictwach powoływane są gremia wydawnicze (*Editorial Boards*) i system niezależnego recenzowania, które stanowią rutynowe i transparentne mechanizmy zapewnienia jakości publikacji. Są one równocześnie warunkami członkostwa w AEUP, czyli Europejskim Stowarzyszeniu Wydawnictw Uniwersyteckich⁴⁸³.

Wydawnictwa uniwersyteckie publikują przeważnie wąsko specjalistyczną literaturę naukową. Działają zgodnie z wymogami ekonomicznymi, ale nie są uzależnione od sukcesów na rynku. Z reguły są subwencionowane przez uniwersytet, podobnie jak repozytoria, mimo dochodów z kolportażu oraz dotacji autorskich na książki. Włączenie ich organizacyjnie do bibliotek uznano w Niemczech za uzasadnione i tak też zrobiono na wielu uniwersytetach. Wygląda to tak, że wydawnictwo stanowi część oddziału zajmującego się usługami w zakresie publikowania, w tym także w repozytorium i czasopismach OA.

Nowo powstające wydawnictwa uniwersyteckie są dziećmi czasu Internetu i mają już osiągnięcia w dziedzinie publikowania elektronicznego. W większości przypadków wydają nadal w modelu hybrydowym - w wersji Open Access oraz w wysokiej jakości wydaniu drukowanym. Te drugie są tradycyjnie kolportowane do księgarń stacjonarnych i online, a wersje elektroniczne dostępne są przez strony internetowe tych wydawnictw (ponadto wykazują je katalogi biblioteczne, specjalistyczne bazy danych i wykazy książek OA takie jak Google Books, OAPEN oraz DOAB - Directory of Open Access Books).

Wydawnictwa uniwersyteckie realizują strategię nauki nastawionej na Open Access. Jest wiele przesłanek wskazujących na to, że model ten jest jednym z kamieni węgielnych, których potrzebuje nauka dla swojego długofalowego rozwoju. Powodzenie zależy tu od determinacji i woli zainteresowanych instytucji do inwestowania, długo i konsekwentnie, w nową kulturę publikowania. Argumentem „za” jest oferowanie naukowcom również przez ko-

⁴⁸³ AEUP Association of European University Presses. <http://www.aeup.eu/aeup/> [dostęp:09.08.2016].

mercyjne wydawnictwa publikowania OA. Jako pierwsze uczyniły to Springer Open i Palgrave Open⁴⁸⁴.

Publikowanie elektroniczne jako usługa biblioteczna

Kilka bibliotek w Niemczech podjęło w ramach swoich struktur organizacyjnych zadanie publikowania w repozytorium i wydawnictwie własnego uniwersytetu oraz w czasopiśmie OA. Wynika to ze świadomości dalszych nieuchronnych zmian w zakresie pełnionych tradycyjnie funkcji (ich znaczenie będzie malało), zmian następujących pod wpływem cyfryzacji nauki, jej nowej infrastruktury oraz rozwoju Open Access. W tym kontekście szanse i zagrożenia dla przyszłości bibliotek ciekawie rozważał u nas już przed dekadą Marek Nahotko. Dowodził on, że podjęcie przez biblioteki publikowania dorobku własnej uczelni jest realnie możliwym polem działania⁴⁸⁵.

Zadanie publikowania elektronicznego w bibliotekach uzasadnia fakt, że mają one bogate doświadczenie w postępowaniu z mediami cyfrowymi, sprawdziły się w budowaniu zasobów cyfrowych - czy to w nabywaniu zasobów licencjonowanych, czy też w procesie digitalizacji posiadanych zbiorów. Wyjątkowo ważne są również kompetencje bibliotekarzy w dziedzinie metadanych oraz w stosowaniu i aktualizacji standardów. Niemieccy bibliotekarze są pewni swoich umiejętności i wielkiego znaczenia bibliotek dla uniwersytetów, ale mają jednocześnie obawy, że w szybko zmieniającym się świecie cyfrowym nie są - ani oni, ani biblioteki - niezastąpieni i te same zadania może przejąć ktoś inny. Stąd ten imperatyw do podejmowania nowych obszarów działań i szybkiego dostosowywania kwalifikacji bibliotekarzy oraz struktur organizacyjnych bibliotek do nowych potrzeb nauki i jej instytucji.

Konkretne rozwiązania warto prześledzić na przykładzie jednej z nowocześniejszych uczelni w Niemczech, jaką jest Karlsruher Institut für Technologie (KIT). Ma on historię sięgającą założenia wyższej szkoły politechnicznej w 1825 r. Obecnie jest nowoczesnym uniwersytetem o charakterze typowo badawczym w ramach Wspólnoty Badawczej Helmholtza. Powstał on w 2009 r. z połączenia Uniwersytetu i Centrum Badawczego w Karlsruhe i realizuje zadania w zakresie badań, dydaktyki i innowacji. Uczelnia ta, jako jedna z pierwszych w Niemczech, podjęła decyzję w 2010 r., żeby publikacje pracowników w całości wykazywać

⁴⁸⁴ SpringerOpen. <http://www.springeropen.com/about>; <http://www.springeropen.com/about>; Open Access in Palgrave Macmillan Books. <https://www.palgrave.com/gp/rights-permissions/open> [dostęp:20.02.2017].

⁴⁸⁵ Nahotko, Marek: Open Access – zagrożenia i szanse dla bibliotekarzy. *EBIB* 2008 nr 6 (97). <http://www.ebib.pl/2008/97/a.php?nahotko> [dostęp:30.08.2016].

bezpłatnie w sieci na zasadzie Open Access. Była także jedną z pierwszych instytucji podpisujących następujące deklaracje ważne dla Open Access:⁴⁸⁶

- Berliner Erklärung über den offenen Zugang zu wissenschaftlichem Wissen,
- Compact for Open Access Publishing Equity (COPE),
- The Hague Declaration on Knowledge Discovery in the Digital Age.

Warto przy okazji dodać, że polskim bibliotekarzom KIT znany jest jako twórca meta-katalogu KVK (Karlsruher Virtueller Katalog), wyszukiwarki milionów opisów różnych mediów z bibliotek niemieckich i wielu innych krajów.

Biblioteka KIT ma w strukturze organizacyjnej Oddział Usług Publikacji i Mediów (Publikations- und Mediendienste), w którego zakresie obowiązków znajdują się: wydawnictwo, zarządzanie publikacjami, bibliometria, Open Access, repozytoria i centrum medialne⁴⁸⁷. W oddziale tym pracuje średnio 16-17 osób. Publikowanie Open Access oferowane jest pracownikom KIT w różnych opcjach:

- Repozytorium **KITopen** jest centralnym repozytorium (ponad 215 tys. publikacji) i zawiera zarówno publikacje pierwotne (prace doktorskie, serie wydawnicze instytutów), jak również powtórne publikacje tekstów⁴⁸⁸. Repozytorium **DIVA** to drugie centralne repozytorium KIT dla dokumentów audiowizualnych⁴⁸⁹.
- Wydawnictwo **KIT Scientific Publishing** jest wydawnictwem Open Access i daje możliwość publikacji na zasadzie złotej drogi OA książek, czasopism i serii⁴⁹⁰.
- Publikowanie artykułów w czasopismach OA (**KIT-Publikationsfonds**) w ramach programu DFG „Open-Access-Publizieren”, finansującego opłaty autorów za publikację⁴⁹¹.

Repozytorium KITopen jest platformą publikacji OA dla własnych pracowników naukowych. Posiada certyfikat jakości DINI, co stanowi gwarancję łatwego wyszukiwania publikacji, ich cytowania i długoterminowej archiwizacji. Wszystkie publikacje są opracowane i wykazane w katalogu Primo biblioteki. Repozytorium wykazuje również dane bibliograficzne publikacji powstających na KIT na podstawie zgłoszeń samych naukowców i daje możliwość automatycznego sporządzania listy publikacji pracowników oraz zestawień dotyczących do-

⁴⁸⁶ Strony internetowe wymienionych deklaracji Open Access.

https://openaccess.mpg.de/68053/Berliner_Erklaerung_dt_Version_07-2006.pdf ; <http://www.oacompact.org> ; <http://thehaguedeclaration.com/> [dostęp:31.08.2016].

⁴⁸⁷ Organigramm der KIT-Bibliothek. <http://www.bibliothek.kit.edu/cms/organisation.php> [dostęp:30.08.2016].

⁴⁸⁸ Repository KITopen. <http://www.bibliothek.kit.edu/cms/kitopen.php> [dostęp:31.08.2016].

⁴⁸⁹ Informationen zum Repository DIVA und seinen Services. <http://www.bibliothek.kit.edu/cms/diva-services.php> [dostęp:31.08.2016].

⁴⁹⁰ Informationen zum Open-Access-Verlag KIT Scientific Publishing.

<http://www.bibliothek.kit.edu/cms/ksp.php> [dostęp:31.08.2016].

⁴⁹¹ KIT-Publikationsfonds <http://www.bibliothek.kit.edu/cms/kit-publikationsfonds-services.php> [dostęp:31.08.2016].

robku poszczególnych osób, zespołów badawczych i instytutów w celu przeprowadzania analizy i oceny.

Wszystkie wydziały omawianej uczelni zezwoliły na publikację elektroniczną doktoratów w repozytorium lub wydawnictwie KIT, która jest formą uznaną na równi z drukowaną. Jest to decyzja istotna, bowiem w Niemczech opublikowanie doktoratu jest obowiązkowe i należy do procedury uzyskania stopnia doktora. Elektroniczna forma jest wystarczająca i nie ma potrzeby przekazywania egzemplarzy drukowanych do biblioteki.

Możliwe jest przyznanie licencji Creative-Commons publikacjom w KITopen. Z kolei samo repozytorium zamieszcza też powtórne publikacje, które pierwotnie ukazały się w wydawnictwach zezwalających na tę procedurę. Decyzja opiera się na podstawie listy SHERPA/RoMEO⁴⁹², która daje odpowiedź na pytanie, czy można zamieścić w repozytorium treść artykułu z danego czasopisma czy wydawnictwa.

Drugie repozytorium o nazwie DIVA jest serwisem dla dokumentów audiowizualnych. Zawiera wykłady, audycje radiowe oraz nagrania z radia i telewizji. Dużą wagę przywiązuje się do audycji produkowanych w KIT, takich jak nagrania wykładów, które można subskrybować jako pliki (*podcast*). Publikacje te można wyszukiwać poprzez katalog biblioteczny KIT i inne wyszukiwarki w Internecie lub jest też inna opcja ograniczenia dostępu tylko do sieci KIT. Publikacje te otrzymują numer DOI, co zapewnia im to, że przez długi czas będą cytowane i wyszukiwane.

KIT Scientific Publishing jest uniwersyteckim wydawnictwem Open Access umożliwiającym pracownikom naukowym publikowanie na zasadzie złotej drogi. Działa od 2004 r. w zakresie wydawania literatury specjalistycznej w formie monografii, serii (KIT Scientific Reports) i czasopism. Książki są wydawane również w wysokiej jakości wersji drukowanej. Są one dodatkowo licencjonowane według Creative Commons, aby wspierać rozpowszechnianie wyników badawczych. Wszystkie publikacje są dostępne w Internecie i indeksowane przez wyszukiwarki i portale. Monografie i serie mogą być zamawiane na żądanie przez międzynarodowe księgarnie i w sklepie internetowym Wydawnictwa. Zapewnia ono marketing i dystrybucję dzięki współpracy z Amazon w USA, Kanadzie i krajach europejskich oraz z dużymi księgarniami, takimi jak Libri i KNV (Koch, Neff & Volckmar GmbH).

Fundusz na publikacje (Publikationsfonds) w ramach programu DFG „Open-Access-Publizieren” służy wspieraniu autorów w publikowaniu artykułów w czasopismach Open Ac-

⁴⁹² SHERPA/RoMEO. Publisher copyright policies & self-archiving. <http://www.sherpa.ac.uk/romeo/index.php> [dostęp:01.09.2016].

cess⁴⁹³. KIT należy do jednych z pierwszych uczelni w Niemczech, które przystąpiły do programu zaraz po jego ogłoszeniu w 2010 r. Korzysta z dofinansowania DFG w wysokości 75% i dokłada na ten cel własne fundusze (25%) ze środków ogólnych. Zasadą przy tym jest, że wszystkie w ten sposób wsparte artykuły są również zamieszczone w Repozytorium KITopen. Aktualnie katalog wykazuje ponad 780 sfinansowanych w ten sposób artykułów.

Program „Open-Access-Publizieren” stawia jasne kryteria finansowania. Artykuł powinien ukazać się w „prawdziwym” czasopiśmie OA, tzn. wykazanym w Directory of Open Access Journals (**DOAJ**), recenzowanym i bezpłatnie dostępnym w Internecie. Finansowane są tylko opłaty dla pracowników danej uczelni i wynoszą maksymalnie 2 tys. euro za jeden artykuł. Publikacje wspierane w ten sposób otrzymują następującą adnotację: „*We acknowledge support by Deutsche Forschungsgemeinschaft and Open Access Publishing Fund of ... (nazwa uczelni)*”. Nie są dotowane artykuły ukazujące się równocześnie w czasopismach objętych obowiązkową prenumeratą, które za dodatkową opłatą udostępniają je bezpłatnie, na przykład Springer Open Choice, Wiley OnlineOpen, SAGE Choice. Ten warunek dotyczy także artykułów z opłatami wyrównywanymi z tzw. środków trzecich.

Z programu „Open-Access-Publizieren” skorzystały od 2010 r. już 32 biblioteki i ma być on kontynuowany do 2020 r.⁴⁹⁴. Na podobnych zasadach jak w KIT działa on w innych Uniwersytetach, m. in. w Turyngii, Konstancji, Erlangen-Norymberga, Getyndze⁴⁹⁵. Na stronach internetowych bibliotek informują o tym następujące linki: Badania i Publikowanie (Forschen&Publizieren); Publikowanie naukowe i Open Access (Wissenschaftliches Publizieren und Open Access); Publikowanie elektroniczne (Elektronisches Publizieren).

Przedstawiony przykład rozwiązań sprawy publikowania w KIT potwierdza opinię, że tego typu działalność może kompetentnie realizować biblioteka. Potrzebne jest tylko zdecydowane wsparcie władz uczelni oraz zapewnienie finansowania. Tu obydwaj warunki zostały spełnione i projekt się powiódł. Uczelnia finansuje utrzymanie wydawnictwa i repozytoriów oraz zapewnia środki własne na udział w programie „Open-Access-Publizieren”. Niezwykle

⁴⁹³ KIT – Publikationsfonds. <http://www.bibliothek.kit.edu/cms/kit-publikationsfonds.php> [dostęp:14.08.2016].

⁴⁹⁴ Program DFG „Open Access Publizieren” finansuje publikacje artykułów w czasopismach OA, został ogłoszony w styczniu 2010 r., a pierwszy nabór wniosków odbył się do kwietnia 2010 r. http://www.dfg.de/foerderung/info_wissenschaft/2010/info_wissenschaft_10_01/index.html Szczegółowe zasady programu zawiera instrukcja - Merkblatt Open Access Publizieren. http://www.dfg.de/formulare/12_20/12_20_de.pdf [dostęp:26.08.2016].

⁴⁹⁵ Open Access Publikationsfonds. <http://www.ub.uni-tuebingen.de/forschen-publizieren/open-access-publikationsfonds.html> ; Wissenschaftliches Publizieren und Open Access. <https://www.kim.uni-konstanz.de/services/wissenschaftliches-publizieren-und-open-access/open-access-publikationsfonds/> ; DFG – geförderter Publikationsfonds. <http://ub.fau.de/open-access/open-access-fonds.shtml> ; <https://www.sub.uni-goettingen.de/elektronisches-publizieren/publizieren/> [dostęp:15.08.2016].

ważna jest inicjatywa DFG i utrzymanie środków na ten cel przez dziesięć lat (2010-2020), co daje bibliotekom poczucie stabilności w pozyskiwaniu pieniędzy i pozwala ugruntować zasadę wspierania autorów publikujących w Open Access. Nie bez znaczenia jest również wkład pracowników oddziału zajmującego się publikowaniem. Prowadzą oni nie tylko prawdziwą działalność wydawniczą, lecz jednocześnie także bardzo aktywną pracę doradczą dla autorów. Objasniają naukowcom ich prawa do publikacji, zasady licencjonowania w środowisku OA, zasady przyznania praw w umowie autorskiej, dają wskazówki dotyczące powtórnej publikacji w repozytorium uniwersyteckim. Te usługi udzielania porad mają nieocenioną wartość na etapie wdrażania nowych form publikacji, które wprowadzane są po to, by literatura badawcza była profesjonalnie przygotowana i wykazana pod szyldem własnej uczelni.

5.3. Dane badawcze i biblioteki

Dane badawcze są tradycyjnie częścią pracy naukowej, która w przeszłości pozostawała w cieniu opublikowanych efektów. W wyniku ilościowego wzrostu danych w procesie badawczym poszerzyły one znacznie swoją objętość, podczas gdy wcześniej, drukowanie danych w artykułach było systematycznie likwidowane z uwagi na brak miejsca i koszty. Dyskusja o zabezpieczeniu podstawowych danych powstających w trakcie prowadzonych badań pojawiła się w Niemczech w latach 90. minionego wieku. Wkrótce sprawę podjęła finansująca naukę Niemiecka Wspólnota Badawcza (DFG), która uchwaliła w 1998 r. zalecenia o zasadach dobrej praktyki naukowej (Regeln guter wissenschaftlicher Praxis). Wyraźnie mówi się w nich, że najważniejsze dane pierwotne stanowiące podstawę publikacji powinny być przechowywane na trwałych i bezpiecznych nośnikach w instytucji, w której powstają⁴⁹⁶. Swoje stanowisko wyraziło także Porozumienie Niemieckich Organizacji Naukowych (Allianz der Deutschen Wissenschaftsorganisationen) w 2010 r. w sprawie postępowania z danymi badawczymi. Jako przyszłe zadania zostały wyznaczone następujące pola tematyczne: zabezpieczenie i dostępność; przestrzeganie zróżnicowania dyscyplin naukowych; naukowa ocena i kwalifikacja; zachowanie standardów i rozwój infrastruktury⁴⁹⁷.

⁴⁹⁶ Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis : Denkschrift. Bonn : Wiley-VCH, 2013. (wydanie uzupełnione i zaktualizowane zaleceń z 1998 r.)

http://www.dfg.de/download/pdf/dfg_im_profil/reden_stellungnahmen/download/empfehlung_wiss_praxis_1310.pdf [dostęp:20.09.2016].

⁴⁹⁷ Grundsätze zum Umgang mit Forschungsdaten. 2010.

<http://www.allianzinitiative.de/de/handlungsfelder/forschungsdaten/grundsaeetze.html> [dostęp:20.09.2010].

Temat dostępności danych badawczych występował często w kontekście dyskusji o Open Access. Powstała koncepcja ich publikowania w związku ze zmianą paradygmatu, która polegała na postawieniu kwestii danych w centrum pracy naukowej, a nie jak dotychczas na pozycji „szarych” materiałów, jak określano je w przeszłości. Dzielenie się danymi, ponowne ich wykorzystanie, połączenie różnych danych i tekstów oraz zaawansowane możliwości ich analizy stały się słowami kluczowymi rozwoju wirtualnego otoczenia badawczego. Całe przedsięwzięcie wiązało się z licznymi wymaganiami nie tylko technicznymi, lecz także prawnymi z zakresu ochrony danych i prawa autorskiego. Wygenerowało ono również potrzebę radykalnych zmian w sferze społeczno-kulturowej pracy naukowej.

Realizowany od 2014 r. nowy UE Program Wsparcia dla Badań i Innowacji Horizon 2020 zobowiązuje wszystkie dyscypliny nauki, by zapewniły Open Access nie tylko do osiągnięć i wyników badań, lecz także do danych badawczych⁴⁹⁸.

Czym są dane badawcze?

W określaniu danych badawczych używa się wyrażen "dane surowe", "produkty" i "wyniki pracy naukowej", które wymagają dalszej „obróbki” z różnego punktu widzenia i wedle rozmaitych metod. Stanowią je dokumenty tekstowe, notatki, kwestionariusze, ankiety, wyniki badań ankietowych, nagrania audio i wideo, fotografie, oprogramowanie, dane liczbowe, obiekty i archiwa mediów społecznościowych (np. Twitter). Z pewnością są one różne w zależności od dziedzin wiedzy i stosowanych metod badawczych, których rozpiętość jest duża w zależności od dyscyplin naukowych (archeologia, medycyna, geofizyka, socjologia, budownictwo, itd).

Na środowisko danych badawczych składają się poszczególne pola działania (domeny) i interesariusze (podmioty), którymi są osoby, społeczności, instytucje i organizacje. W dokumencie DFG relacje między tymi elementami zostały przedstawione w postaci graficznej⁴⁹⁹. Dane badawcze zaprezentowane zostały tam jako pewien ciąg, szereg następujących po sobie czynności, aż po ostatnie etapy, którymi są długoterminowe przechowywanie i publicz-

⁴⁹⁸ Guidelines on Open Access to Scientific Publications and Research Data in Horizon 2020. European Commission, Directorate-General for Research&Innovation. s. 4-5
http://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/grants_manual/hi/oa_pilot/h2020-hi-oa-pilot-guide_en.pdf [dostęp:19.09.2016].

⁴⁹⁹ DFG-Projekt RADIESCHEN – Rahmenbedingungen einer disziplinübergreifenden Forschungsdateninfrastruktur (Hrsg.) DFG : Report, Organisation und Struktur, 2013; Klar, Jochen u. Harry Enke: Forschungsdaten in Gruppendomäne – Zwischen individuellen Anforderungen und übergreifenden Infrastrukturen. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 60 (2013) H. 6, s. 316-324. Wymieniony zeszyt 6 tego czasopisma poświęcony jest problemowi danych badawczych. http://zs.thulb.uni-jena.de/receive/jportal_jpvolume_00196524 [dostęp:24.09.2016].

ne udostępnianie. Zasada publicznego dostępu i możliwość ponownego wykorzystania jest sprawą nadrzędną, wynikającą z wysokich nakładów na badania. Państwo wydaje na nie każdego roku miliardy i dlatego zgromadzone raz dane powinny być udostępnione innym naukowcom i instytutom. Właśnie ten postulat „jedne dla wszystkich” (Eine für Alle) promował workshop ekspertów debatujących nad zakrojoną na szeroką skalę infrastrukturą danych badawczych w kwietniu 2012 r. w Poczdamie⁵⁰⁰.

Oczywiste jest, że nie wszystkie dane powinny być przechowywane, powtórnie wykorzystywane czy publikowane. Część z nich nie nadaje się do tego, jest tymczasowa i w przyszłości nie będzie przedstawiała dużego znaczenia. Dobór danych (klasyfikacja) opiera się na ocenie i selekcji dokonanej przez specjalistów z konkretnych dziedzin. Ważnym kryterium jest ich jakość - dane powinny być zrozumiałe i klarowne⁵⁰¹.

Publiczna dostępność danych badawczych wiąże się z ich publikowaniem. Robią to od kilku lat instytucje i systemy gromadzące różnego rodzaju dane i udostępniające je na określonych warunkach. Portal re3data.org (**Registry of Research Data Repositories**) wykazuje ponad 1500 repozytoriów danych badawczych, a z pomocą *Icons* objaśnia możliwości dostępu do nich i ich publikacji (Open Access, licencje, certyfikaty i standardy oraz stałe identyfikatory)⁵⁰².

Publikowanie danych badawczych polega na ich upowszechnieniu w sposób analogiczny do standardów stosowanych dla tekstowych publikacji naukowych. Ważnym osiągnięciem na tej drodze jest nadawanie w skali globalnej stałego identyfikatora Persistent Identifier (PI) publikacjom cyfrowym. Identyfikator DOI (Digital Object Identifier) otrzymują także publikacje danych badawczych, co zapewnia im jednoznaczne, niezależne od miejsca wyszukiwanie i gwarantuje do nich dostęp przez długi czas, także po zmianie systemu. Celem publikowania jest zapewnienie pakietom danych widoczności w sieci i jednoznacznej identyfikacji. Drugim po identyfikatorze warunkiem koniecznym jest ich opracowanie na wzór publikacji tekstowych i przyporządkowanie do elementarnych metadanych (autor, tytuł, rok wydania, źródło). Standard ten daje możliwość klasycznego cytowania i powoływania się na dane w przypadku powtórnego ich wykorzystania. Jest to też ważne w sytuacji funkcjonowania wielu podobnych zbiorów danych badawczych z określonej specjalności, używanych do ba-

⁵⁰⁰ DFG-Projekt Radieschen – Experten-Workshop. Elemente einer übergreifenden Forschungsdaten-Infrastruktur. Eine für Alle? 17. April 2012, GeoForschungsZentrum Potsdam (GFZ) http://gfzpublic.gfz-potsdam.de/pubman/item/escidoc:65216:5/component/escidoc:65215/RADIESCHEN_WorkshopMaterialien [dostęp:21.09.2016].

⁵⁰¹ Bertelmann, Roland u. Hans, Pfeiffenberger: Forschungsdaten und Bibliotheken. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 2 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 642.

⁵⁰² **Registry of Research Data Repositories.** <http://www.re3data.org/> [dostęp:21.09.2016].

dań interdyscyplinarnych. Zdarzają się obiekty podwójne o tych samych metadanych (często przejmowanych z pierwotnych rekordów) i przy wyszukiwaniu pojawia się zbyt wiele wyników. W opracowaniu danych muszą być stosowane naukowe metody ich prezentacji i zachowana wysoka jakość rekordów, po to, żeby mogły stanowić integralną część *Records of Science* na równi z publikacjami naukowymi.

Typologia publikacji danych badawczych odwzorowuje tradycyjne formy drukowane i wyróżnia dwie ich postacie - suplement i publikacje samoistne. Pomimo dogodnych możliwości cyfrowych, wydawnictwa niechętnie podejmują się publikowania suplementów z danymi razem z tekstami naukowymi i traktują je trochę po macoszemu. Będąc jednak świadome przybierającej na sile ważności danych, proponują zamieszczanie ich w repozytoriach danych. Repozytoria te funkcjonują od kilku lat, mają wypracowany system publikacji i cytowania. Dane, jako oddzielne publikacje, mają często formę serii raportów (sprawozdań) instytucji prowadzącej badania. Rozstrzygające dla dogodnego korzystania jest połączenie "nagich" danych zarówno z tymi zebranymi wcześniej, jak też z ich interpretacją, czyli pracami naukowymi, które powstały na ich podstawie. Ostatnio pojawiło się nawet wiele czasopism, które drukują artykuły oparte na oryginalnych danych, opisują te zasoby i podają linki do repozytoriów archiwizujących je, czego przykładem może być tytuł *Earth System Science Data* (<http://www.earth-system-science-data.net/index.html>).

Rola bibliotek

Na drodze do systemu otwartej komunikacji naukowej (*Open Science*) zmieniają się tradycyjne role instytucji biorących w niej udział i pojawiają się nowi jej uczestnicy. Liczne dyskusje przetoczyły się w ostatnich latach wokół problemu *Data Scientist*, poszukiwano w nich profilu zawodowego osób zajmujących się danymi, zwłaszcza w kontekście pytania, komu przyporządkować nowe zadania - nauce i/lub infrastrukturze informacyjnej. Naukowcy, centra komputerowe, centra danych i biblioteki dostrzegały w "ekosystemie" danych badawczych własne zadania. Nie należy zapominać, że sprawą byli też zainteresowani i ją poważnie sondowali komercyjni oferenci. Jednak żaden z wymienionych podmiotów nie chciał lub nie mógł podjąć całego spektrum zadań, by zarządzać danymi w sposób strukturalny i zgodnie ze standardami. Rozsądnym wyjściem była konieczność podziału zadań i współpracy. Zdefiniowanie nowych ról dla uczestników zajmujących się danymi nastąpiło dynamicznie, w toku tworzenia infrastruktury dla ich archiwizacji i udostępniania⁵⁰³.

⁵⁰³ Bertelmann, Roland u. Hans, Pfeiffenberger: op. cit., s.643

Rola bibliotek naukowych, jaką mogą odegrać w przyszłości na polu danych badawczych, wynika z ich klasycznych kompetencji. Stanowią centrum informacji dla uniwersytetów/instytutów i w ich interesie leży integracja w jednym miejscu dokumentowania wszystkich efektów pracy naukowej. Liczy się ich doświadczenie w trzymaniu wysokich standardów w opracowaniu zasobów oraz w usługach publikowania w repozytoriach.

Możliwe sfery działań bibliotek w omawianej dyskusji pojawiają się w trzech grupach zadaniowych: 1. doradztwa i planowania, 2. wykazywania, oraz 3. publikacji. Pierwsze zadanie jest oczywiste - w większości instytucji jest ono zupełnie nowe. Drugie oznacza integrację danych badawczych w lokalnym katalogu (wyszukiwarce, Discovery-System), zapewnienie wymiany danych między bazami danych badawczych i bibliotecznym katalogiem oraz wykazywanie (wyszukiwanie) ich w systemie zarządzania publikacjami w celu generowania raportów i wykazów osobowych. Trzecie zadanie obejmuje tworzenie powiązań między opisami prac naukowych (publikacji) z opisami należących do tych prac danych badawczych – te dwa zbiory nie powinny pozostawać oddzielne. Poza tym zauważono, że biblioteka może być biorcą licencji dla całej uczelni na identyfikatory DOI oraz włączyć się w prace nad lokalną strategią archiwizacji długoterminowej. Sam udział bibliotek w publikowaniu danych odbywa się najczęściej we współpracy z jednostkami naukowymi uniwersytetu oraz centrum komputerowym⁵⁰⁴.

Postępowanie z danymi badawczymi w Niemczech jest generalnie tematem nowym i publicznie dyskutowanym, zaś praktyczne osiągnięcia bibliotek uniwersyteckich na tym polu są w początkowym stadium. Z problemem zdążyły się zmierzyć przede wszystkim biblioteki uniwersytetów technicznych oraz te z wysoko postawionymi badaniami w dziedzinie medycyny, nauk o ziemi czy nauk społecznych. W tej grupie najbardziej zaawansowane prace prowadzi Karlsruher Institut für Technologie (KIT), typowy uniwersytet badawczy, który stanowi jednostkę Wspólnoty Helmholtza Niemieckich Centrów Badawczych (Helmholtz-Gemeinschaft Deutscher Forschungszentren) i posiada światowe osiągnięcia w rozwijaniu nauk przyrodniczych i technicznych.

Biblioteka KIT ma w swojej strukturze Oddział Usług ds. Badań Naukowych, który zajmuje się zarządzaniem danymi badawczymi, digitalizacją, informacją na temat badań, bibliometrią i długoterminową archiwizacją⁵⁰⁵. Ścisłe współpracuje z Oddziałem Usług Publikacji i Mediów, prowadzącym wydawnictwo KIT oraz repozytoria. Z kolei w skali uczelni jest jednym ze współzałożycieli w 2015 r. zespołu ds. zarządzania danymi badawczymi w

⁵⁰⁴ Ibidem, s.648-649.

⁵⁰⁵ Organigramm der KIT-Bibliothek. <http://www.bibliothek.kit.edu/cms/organisation.php> [dostęp:23.09.2016].

KIT (Serviceteams Forschungsdatenmanagement am KIT - RDM@KIT), którego celem jest budowa struktur do utrzymania długotrwałej dostępności do wysokiej jakości danych w KIT⁵⁰⁶.

Omawiany oddział kontynuuje rozwój portalu *re3data* (*Registry of Research Data Repositories*), rejestrującego i opisującego repozytoria danych badawczych z całego świata. Baza ta pierwotnie była tworzona w ramach projektu DFG (2012-2015), a od stycznia 2016 r. prowadzona jest jako serwis pod patronem *DataCite*, globalnej organizacji non-profit zarządzającej identyfikatorami DOI dla danych badawczych. Biblioteka KIT jako były partner w projekcie wzięła na siebie obowiązek dalszego rozwoju portalu⁵⁰⁷.

Biblioteka KIT prowadzi aktualnie kilka projektów w zakresie danych. Jednym z nich jest *bwDataDiss*, który polega na opracowaniu, nadaniu numeru identyfikacyjnego i archiwizowaniu danych przynależących do badań zawartych w rozprawach doktorskich KIT i Uniwersytetu we Freiburgu. Doktoranci mogą przysyłać dane badawcze razem z tekstem rozprawy, w końcowej fazie obydwie te elementy są integrowane, czyli dane badawcze zostają podpięte do cyfrowej publikacji doktoratu. Projekt finansuje w latach 2014-2017 Ministerstwo Nauki, Badań i Sztuki Badenii-Wirtembergii⁵⁰⁸.

Wśród innych realizowanych i zakrojonych na szeroką skalę przedsięwzięć warto wymienić jeszcze trzy⁵⁰⁹:

- *bwFDM-Info* - w ramach inicjatywy Badenii-Wirtembergii na rzecz e-nauki (2015-2017). Budowa portalu informacyjnego w celu zarządzania danymi badawczymi tworzonymi w czołowych uniwersytetach tego landu. Partnerami w projekcie są Uniwersytety w: Heidelbergu, Konstancji, Tybindze i Hohenheim;

- *EDEL* jest projektem finansowanym przez DFG w latach 2016-2018 i realizowanym wspólnie z Instytutem Chemii Organicznej KIT. Polega na stworzeniu nowej infrastruktury IT dla otwartych danych z chemii przez połączenie dwóch oddzielnych systemów informatycznych: elektronicznego czasopisma laboratoryjnego (*Laborjournal*) i repozytorium z chemii – *Chemotion*, w celu lepszego zarządzania danymi badawczymi zawartymi w czasopiśmie, patentach i publikacjach archiwizowanych w repozytorium;

⁵⁰⁶ Research Data Management at KIT. <http://www.rdm.kit.edu/> [dostęp:23.09.2016].

⁵⁰⁷ Registry of Research Data Repositories. <http://www.re3data.org/> Rejestr ten wykazuje aktualnie cztery polskie repozytoria danych badawczych, w tym Kujawsko-Pomorską Bibliotekę Cyfrową. Dla porównania – podaje 257 repozytoriów danych w Niemczech. [dostęp:23.09.2016].

⁵⁰⁸ Projekt *bwDataDiss*. http://www.rdm.kit.edu/projekte_bwdatadis.php [dostęp:23.09.2016].

⁵⁰⁹ Laufende Projekte. <http://www.bibliothek.kit.edu/cms/laufende-projekte.php> [dostęp:23.09.2016].

- *bwDIM* (Data in Motion) – w ramach inicjatywy Badenii-Wirtembergii na rzecz e-nauki (2016 -2018). Celem jest utworzenie infrastruktury dla danych badawczych, optymalizacja procesów pracy nad archiwizacją i powtórny wykorzystaniem danych.

Przedstawione przedsięwzięcia dotyczą biblioteki uczelni ukierunkowanej na badania naukowe, dobrze finansowanej, mającej światowe uznanie w wielu dziedzinach nauki (chemia, informatyka, mechanika), której instytuty wytwarzają każdego roku dużą ilość wysokiej jakości danych badawczych. Świadomość ich wagi dla nauki stanowi impuls do zaangażowania się KIT w projekty tworzące optymalną infrastrukturę dla powtórnego wykorzystania tych danych. Wiele działań zakrojonych jest szerzej i obejmuje kilka ośrodków naukowych Badenii-Wirtembergii oraz jest przez nią finansowane. Warto podkreślić, że land ten skupia jedne z najstarszych i najwyżej ocenianych uniwersytetów w Niemczech i na świecie. Przykład Biblioteki KIT odzwierciedla charakterystyczny dla Federacji Niemieckiej system finansowania nauki i jej infrastruktury co najmniej z dwóch źródeł - pieniędzy publicznych z dużym udziałem funduszy centralnych (projekty DFG) i rządu krajowego (Landu). Te drugie zależą od zamożności danego landu, a Badenia-Wirtembergia należy do grona najbogatszych.

Podsumowując, trzeba stwierdzić, że stan opracowania tematu danych badawczych jest w fazie początkowej, ale dynamika jego rozwoju jest zadziwiająca. Cytowani autorzy R. Bertelsmann i H. Pfeiffenberger konstatują, że jeszcze długa droga do pokonania, zanim dane badawcze staną się punktem centralnym *Open Science*. I dodają, że w porównaniu z tradycją 350 lat rozwoju standardów czasopism naukowych, okres dziesięciu ostatnich lat przyniósł nadzwyczajne efekty w tworzeniu standardów postępowania z danymi badawczymi.

Niemcy stawiają sobie jeden cel: problematyka danych badawczych powinna ustabilizować się jako integralna część *Records of Science*, a bazy publikacji prac naukowych należy ściśle powiązać z bazami danych badawczych. Kolejne kroki rysują się w sferze społeczno-kulturowych, prawnych i technicznych aspektów powtórnego korzystania (*Re-Use*) i związanymi z tym metodami wydobywania/drażenia danych (*Data Mining*). Jeśli zaś chodzi o rolę bibliotek uniwersyteckich w zakresie danych badawczych, to najkrócej wyraża ją pytanie: brać udział czy zginąć? (ang. *take part or perish*). Wygląda więc na to, że biblioteki mają tylko jeden wybór⁵¹⁰.

⁵¹⁰ Bertelsmann, Roland u. Hans, Pfeiffenberger: op. cit., s. 649-650.

5.4. Archiwizacja i długoterminowa dostępność źródeł cyfrowych

Zawarte w powyższym tytule dwa pojęcia - dostępność i archiwizacja - dotyczą tego samego problemu, ale prezentują różną dynamikę zapewniania przez długi okres czasu korzystania ze źródeł cyfrowych. Gwarancja długoterminowej dostępności (Langzeitverfügbarkeit – LZV) obejmuje zapis informacji, długoterminowe przechowywanie i zachowanie do niej stałego dostępu. To zadanie wymaga permanentnej aktywności instytucji odpowiedzialnej za dostępność danych. Z kolei pojęcie długoterminowej archiwizacji (Langzeitarchivierung - LZA) samo w sobie zawiera nawet podwójnie ‘archiwizację’, ponieważ materiały archiwizowane są *explicite* długotrwale przechowywane. LZA sugeruje jednak sytuację statyczną, natomiast LZV zakłada jasno, że chodzi o aktywne działania zarówno na rzecz dobrego zachowania danych, jak również utrzymania możliwości korzystania z nich przez użytkowników⁵¹¹.

Z kolei ‘długoterminowość’ określająca obydwie pojęcia pozostaje terminem otwartym w czasie, bez konkretnych uściśleń, czy ma to być 30, 100, czy 500 lat. Oznacza zatem proces kontynuowany w perspektywie przyszłości. Wypada dodać, że historia oraz badania trwałości nośników informacji przechowywanych w odpowiednich warunkach podają czas życia (sprawdzony i przypuszczalny), na przykład książek na papierze niekwaśnym – wiele stuleci; książek i gazet na kwaśnym papierze 70-100 lat; mikrofilmów 100-400 lat; CD, USB, dyskietek 10-30 lat, niektórych rodzajów CD nawet do 100 lat.

Zadania i ramy działalności

Długoterminowa dostępność i archiwizacja źródeł cyfrowych jest tematem głośno podnoszonym w gremiach zajmujących się infrastrukturą komunikacji i informacji w nauce oraz instytucji uczestniczących w zachowaniu społecznej pamięci, takich jak biblioteki, archiwa i muzea.

W przypadku bibliotek problem ten pojawił się za sprawą ogromnego wzrostu materiałów cyfrowych pochodzących z dwóch źródeł: publikacji od początku powstających cyfrowo, czyli cyfrowo narodzonych (*Born-Digital*) oraz obiektów pochodzących z digitalizacji własnych zbiorów, którą systematycznie prowadzą biblioteki. Ten drugi tor rozwijania zas-

⁵¹¹ Altenhöner, Reinhard u. Sabine Schrimpf: Bestandserhaltung und Langzeitverfügbarkeit digitaler Ressourcen: Strategie, Organisation und Techniken. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 2 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, s. 853.

bów cyfrowych wpisuje się w szerszą strategię ochrony i digitalizacji dziedzictwa kulturowego, finansowanej w ramach wielu różnych projektów.

Biblioteki mają duże doświadczenie w ochronie zbiorów tradycyjnych w celu zachowania ich dobrego stanu i możliwości korzystania. W przypadku dokumentów na papierze czy pergaminie chodzi o zachowanie substancji tych obiektów przez wykonanie zabiegów konserwatorskich oraz dokonanie konwersji treści na inne nośniki (mikrofilm, plik cyfrowy). Kopie na innych nośnikach stanowią element zabezpieczenia treści dokumentu i pomagają chronić oryginał w trakcie udostępniania, ale same są już nowymi/innymi mediami. Natomiast inaczej jest w przypadku źródeł cyfrowych, gdyż tworzenie kopii od strony technicznej nie przedstawia większych trudności, a jej rozpowszechnianie i dostarczenie jest naturalnym ogniwem w elektronicznej komunikacji. Ochrona zasobów cyfrowych kryje inne wymagania/oczekiwania, ponieważ zakłada korzystanie z właściwych narzędzi do czytania. Dostępność oznacza, że mamy do dyspozycji pasującą do siebie kombinację programów i sprzętu. Korzystanie w przyszłości zależy od dalszego rozwoju technicznego całego otoczenia tworzenia i udostępniania informacji. A co ważne, efekty tego rozwoju nie są do końca przewidywalne, ponieważ zależą od innowacyjności w branży IT, a na rynku kieruje nimi określony cykl handlowy. W przypadku źródeł cyfrowych zasadnicza jest więc nie tylko dostępność danych, lecz także możliwość korzystania z nich w otoczeniu nieznanym z dzisiejszej perspektywy⁵¹².

Sytuacja ta, w opinii niemieckich ekspertów, może prowadzić do tego, że parametry techniczne określonych formatów danych mogą nie nadawać się do aktualnych komputerów i nie będzie można korzystać z pewnych grup obiektów. Co prawda, jest to tylko hipoteza, teoretyczne przypuszczenie, które w praktyce może się nie zdarzyć. W praktyce niemieckich bibliotek były to dość rzadkie przypadki tak radykalnej utraty danych i pochodzą one z wczesnego okresu przetwarzania danych⁵¹³. Na początku czasów cyfrowych powstało wiele eksperymentalnych programów i komputerów, których zachowanie wymaga jednostkowego podejścia, ale mimo to dane zostały zachowane i są dostępne. Z biegiem czasu pojawiły się na rynku uregulowania prawne, dzięki którym większość źródeł cyfrowych objęta została standardami dostępności w ramach powszechnie znanych programów. Dziś do wykorzystania są narzędzia służące długoterminowej archiwizacji. Na rynku można kupić kompletne, najczę-

⁵¹² Ibidem, s. 850-853.

⁵¹³ Altenhöner, Reinhard, Sabine Schrimpf: Digitale Langzeitarchivierung in der Wissenschafts- und Kulturdomanie : Ausgangsbedingungen und Grundelemente. In: Grundlagen der praktischen Information und Dokumentation / Reiner Kuhlen, Thomas Seeger u. Dietmar Strauch (Hrsg.). – 6. Ausgabe, Berlin, 2013. http://files.dnb.de/nestor/berichte/GdPIuD_D4.pdf [dostęp:27.09.2016].

ściej monolityczne systemy. Dość liczna międzynarodowa społeczność używa Open Source Tools, które można wbudowywać modularnie w procesy archiwizacji oraz rozwijać na ich bazie własne programy.

Dla bibliotek uniwersyteckich oznacza to także nowe zadania i konieczność zapewnienia funduszy na ten cel. Obecnie problem w dużym stopniu ich nie dotyczy w odniesieniu do zasobów licencjonowanych. Wydawnictwa i firmy oferujące zakup serwisów cyfrowych czasopism i książek zapewniają we własnym zakresie długoterminową dostępność i uznają to za swój obowiązek. Wiele wydawnictw korzysta z usług i kooperacji z globalnymi sieciami otwartych programów, takich jak Portico i LOCKSS⁵¹⁴. Zasoby licencjonowane po wygaśnięciu umów z reguły nie stają się własnością bibliotek, ale nadal pozostaje ważna sprawa ich dostępności. Biblioteki jako instytucje społecznej pamięci - co widać w publicznej debacie - czują się współodpowiedzialne za zapewnienie użytkownikom korzystania z informacji cyfrowej także w przyszłości, po jej zniknięciu z bieżącego rynku towarów i usług.

Inna sytuacja jest w przypadku cyfrowych źródeł informacji tworzonych/ współtworzonych przez bibliotekę uniwersytecką, którymi są biblioteki cyfrowe i repozytoria. Tu troska o archiwizację i zachowanie długoterminowej dostępności obiektów cyfrowych spoczywa na bibliotece. I nie jest to tylko kwestia zakupienia odpowiedniego programu, lecz także sprawa systematycznej kontroli danych i dokumentowania charakterystycznych cech obiektów. Krótko mówiąc, przyjmuje się, że należy przewidywać przyszłe ryzyko i mieć opracowaną strategię przeciwdziałania. Takie właśnie zalecenia zawiera poradnik opublikowany przez grupę roboczą *nestor* - Kompetenznetzwerk Langzeitarchivierung und Langzeitverfügbarkeit Digitaler Ressourcen für Deutschland (Sieć kompetencji długoterminowej archiwizacji i dostępności źródeł cyfrowych w Niemczech)⁵¹⁵. Podaje on praktyczne wskazówki, jak instytucje powinny prowadzić politykę ochrony (*Preservation Policy*) zasobów cyfrowych i jak budować jej koncepcję, strukturę i organizację pracy. Jedno jest szczególnie podkreślane, że nie powinno być to tylko jednorazowe sprawdzanie, ale czynność stała, traktowana jako samokontrola i ewaluacja.

⁵¹⁴ Portico – A Digital Preservation and Electronic Archiving Service. <http://www.portico.org/digital-preservation/>; LOCKSS : Lots of Copies Keep Staff Safe. <https://www.lockss.org/> [dostęp:26.09.2016]; Seadle, Michael: Archiving in the Networked Word : LOCKSS and National Hosting. *Library Hi Tech* 28 (2010), H. 4, s. 710-717.

⁵¹⁵ Leitfaden zur Erstellung einer institutionellen Policy zur digitalen Langzeitarchivierung /verfasst und herausgegeben von der nestor – Arbeitsgruppe Policy. – (nestor-materialien; 18), 2014. <http://d-nb.info/1051731216/34> [dostęp:26.09.2016].

Projekty długoterminowej dostępności źródeł cyfrowych (Langzeitverfügbarkeit – LZV)

Temat długoterminowej dostępności danych cyfrowych w odniesieniu do bibliotek i informacji pojawił się w Niemczech po raz pierwszy w 1995 r. w dokumencie programowym DFG zatytułowanym „Elektronische Publikationen”⁵¹⁶. Wprowadzenie LZV do obszaru zadań bibliotek pozwoliło im na przygotowywanie projektów i korzystanie z funduszy przeznaczonych na ten cel. Stało się to ważne z uwagi na rosnące zasoby cyfrowe w bibliotekach w efekcie prowadzonej przez nie na szeroką skalę digitalizacji własnych zbiorów, a także w wyniku włączenia publikacji elektronicznych do przepisów o egzemplarzu obowiązkowym. Nowe zadanie uznano za istotne zwłaszcza w bibliotekach z funkcją archiwizacji i włączono je do finansowania z pieniędzy państwowych. Tak więc w skali ogólnoniemieckiej zadanie LZV wypełnia Niemiecka Biblioteka Narodowa na mocy ustawy z 2006 r., określającej jej zadania⁵¹⁷. Obok niej działania podjęły też liczne regionalne biblioteki na poziomie landów w związku z otrzymywaniem elektronicznego egzemplarza obowiązkowego⁵¹⁸.

Wśród projektów finansowanych przez DFG należy wymienić realizowany przez Bawarską Bibliotekę Państwową w latach 2005-2007 system archiwizacji i gwarancji dostępności (Bibliothekarisches Archivierungs- und Bereitstellungssystem – BABS). Jego strukturę zbudowano wykorzystując w części program Rosetta firmy ExLibris. Pierwotna koncepcja programu Rosetta powstała we współpracy z Biblioteką Narodową Nowej Zelandii, później zyskał uznanie i obecnie używają go liczne biblioteki na świecie⁵¹⁹.

Kolejnym przedsięwzięciem dofinansowanym przez DFG jest projekt LuKII realizowany w okresie 2009-2012 we współpracy Instytutu Nauki o Bibliotece i Informacji oraz Serwisu Komputerowego i Medialnego Uniwersytetu Humboldtów w Berlinie, z udziałem Niemieckiej Biblioteki Narodowej⁵²⁰. Celem projektu była budowa infrastruktury długoterminowej archiwizacji w Niemczech na bazie dwóch programów – LOCKSS i KOPAL. Ten

⁵¹⁶ Elektronische Publikationen im Literatur- und Informationsangebot wissenschaftlicher Bibliotheken / DFG: Bibliotheksausschuss. Bonn, 1995. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 42 (1995) H. 4, s. 445-463; Altenhöner, Reinhard; Brantl, Marcus; Ceynowa, Klaus: Digitale Langzeitarchivierung in Deutschland – Projekte und Perspektiven. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* (2011) H. 3/4, s. 184-196.

⁵¹⁷ Langzeitarchivierung.

http://www.dnb.de/DE/Netzpublikationen/Langzeitarchivierung/langzeitarchivierung_node.html [dostęp:27.09.2016].

⁵¹⁸ Deutscher Bibliotheksverband: Zusammenfassung der Synopse von Sammelrichtlinien für Netzpublikationen auf Landesebene.

http://www.bibliotheksverband.de/fileadmin/user_upload/Arbeitsgruppen/AG_RegionalBib/2010_Kurzfassung_Modellrichtlinie_Netzpublikationen_Regionalbibliotheken05.11.2010.pdf [dostęp:27.09.2016].

⁵¹⁹ Altenhöner, Reinhard u. Sabine Schrimpf, op. cit., s. 861.

⁵²⁰ DFG-Projekt : LuKII (LOCKSS und KOPAL Infrastruktur und Interoperabilität : Project Description (Projektbeschreibung) <https://www.ibi.hu-berlin.de/de/forschung/digibib/forschung/projekte/LuKII>; LuKII <https://www.ibi.hu-berlin.de/de/forschung/digibib/forschung/projekte/LuKII/lukiflyerdeutsch> [dostęp:27.09.2016].

pierwszy "Lots of Copies Keep Stuff Safe" wywodzi się z Uniwersytetu w Stanfordzie, jest inicjatywą międzynarodową polegającą na tym, by przez rozwój programów otwartych źródeł (Open Source Software) wspierać biblioteki w długoterminowej archiwizacji. Opiera się na podziale zadań i współpracy wydawnictw i bibliotek, dając możliwość porównywania między sobą cyfrowych kopii i uzupełniania dalszych wersji publikacji. W ten sposób utracone dane mogą zostać uzupełnione, uszkodzone egzemplarze publikacji skorygowane, dzięki czemu dostęp do nich zostanie zagwarantowany. Drugi program KOPAL rozwijany przez Niemiecką Bibliotekę Narodową posłużył dobrymi rozwiązaniami technicznymi w zarządzaniu migracją danych. Projekt LuKII określany jest jako istotny wkład w tworzenie technik archiwizacji niezależnie od formatów, które oferują kompletne rozwiązania do zachowania autentyczności i integralności obiektów cyfrowych. Już w chwili realizacji uczestniczyło w jego wdrażaniu jedenaście najważniejszych bibliotek naukowych i uniwersyteckich w Niemczech, tworząc sieć sięgającą od Berlina do Jeziora Bodeńskiego.

Wymieniony program KOPAL powstał w ramach projektu finansowanego w latach 2004-2007 przez Ministerstwo Federalne ds. Edukacji i Badań (**Bundesministerium für Bildung und Forschung, BMBF**). Projekt tworzenia kooperatywnej struktury długoterminowego odbudowywania cyfrowych informacji (Kooperativer Aufbau eines Langzeitarchivs digitaler Informationen) prowadziła Niemiecka Biblioteka Narodowa. Sama koncepcja opierała się na rozwoju systemu z zasady opartego na współpracy instytucji, którego zakres funkcji pokrywał się zgodnie z zalecanym modelem OAIS (Offenes Archiv-Informationssystem). System ten został następnie rozszerzony o nową funkcję usług w projekcie DFG o nazwie Digital preservation for libraries (DP4lib)⁵²¹.

Forum wymiany doświadczeń, tworzenia podstaw teoretycznych i standaryzacji w zakresie długoterminowej archiwizacji i dostępności źródeł cyfrowych w Niemczech jest sieć kompetencji *nestor* - Kompetenznetzwerk Langzeitarchivierung und Langzeitverfügbarkeit Digitaler Ressourcen für Deutschland⁵²². Wspólnie działają tu biblioteki, archiwa, muzea, jak również wybitni eksperci z różnych dziedzin, zajmujący się tym zagadnieniem. Oferta współpracy skupia publiczne i prywatne instytucje w ramach jedenastu grup roboczych dotyczących m.in. ochrony zasobów cyfrowych, emulacji, rozpoznawania formatów, danych badawczych, kooperacji archiwów, problemów prawnych i certyfikacji. Długoterminowa archiwizacja cyfrowa jest relatywnie młodym obszarem działalności i wymaga tworzenia standardów. Praca normalizacyjna na płaszczyźnie państwowej odbywa się w Niemieckim Instytucie Normaliza-

⁵²¹ Altenhöner, Reinhard u. Sabine Schrimpf, op. cit., s. 861.

⁵²² Nestor. http://www.langzeitarchivierung.de/Subsites/nestor/DE/Home/home_node.html [dostęp:27.09.2016].

cji (DIN), w komisji normalizacji ds. bibliotekoznawstwa i dokumentacji, w jednostce roboczej zajmującej się zarządzaniem dobrami piśmiennictwa i dostępnością cyfrowych obiektów informacji, z którą blisko współpracuje sieć *nestor*. Z przedstawionych przez nią projektów normalizacyjnych ukazały się w latach 2011-2013 trzy narodowe normy (DIN 31644; DIN 31645; DIN 31646)⁵²³.

Nestor rozwija zasadę samoewaluacji cyfrowych archiwów długoterminowych na podstawie normy DIN 31644, określającej "kryteria dla godnych zaufania cyfrowych archiwów długoterminowych". Przy pozytywnym wyniku oceny dokonanej według znormalizowanej procedury, przyznawana jest „*nestor* pieczęć” (*nestor-Siegel*) dla godnego zaufania cyfrowego archiwum długoterminowego. Za przeprowadzenie postępowania pobierana jest obecnie opłata 500 euro. Warto dodać, że w 2016 r. *nestor-Siegel* otrzymała Niemiecka Biblioteka Narodowa w dziedzinie publikacji w sieci⁵²⁴.

Jeszcze jednym ważnym aspektem aktywności sieci *nestor* jest publikowanie szerokiego spektrum wydawnictw poświęconych zagadnieniu długoterminowej archiwizacji i dostępności. Są to serie ekspertyz, encyklopedie i poradniki, artykuły naukowe, bieżące informacje i sprawozdania⁵²⁵. Poza wiedzą *nestor* oferuje specjalistyczne doradztwo oraz pomoc w konkretnych praktycznych rozwiązaniach, pomagając chociażby przy wyborze systemu archiwizacji.

Podsumowanie

Prezentowany temat długoterminowej dostępności źródeł cyfrowych najpewniej będzie w przyszłości nabierał znaczenia w zakresie infrastruktury informacyjnej. I nie chodzi tu o to, czy w końcu apologety społeczeństwa bez papieru będą mieli rację lub nie, ale o proste

⁵²³ Nationale Normung. <https://wiki.dnb.de/display/NESTOR/Standardisierung> [dostęp:25.02.2017].

⁵²⁴ Nestor-Siegel. <http://www.dnb.de/lza> ; http://www.dnb.de/DE/Netzpublikationen/Langzeitarchivierung/langzeitarchivierung_node.html [dostęp:27.09.2016].

⁵²⁵ Nestor Publikationen. http://www.langzeitarchivierung.de/Subsites/nestor/DE/Publikationen/publikationen_node.html [dostęp:29.09.2016].

stwierdzenie. Jest nim pewność, że bez obaw i zdecydowanie przechodzimy na cyfrowe publikacje jako pierwotne/podstawowe, w innym razie pozostaną one tylko jako czasowe, paralelne do drukowanych. W konsekwencji powraca pytanie o trwałość materiałów i zapisu cyfrowego, przy świadomości rosnącego zasobu informacyjnego w formie cyfrowej.

Dostępność źródeł cyfrowych nie jest tylko problemem technicznym. W związku z nią pozostaje także pytanie o właściwą koordynację przechowywania zasobów, tak zasadniczą w procesie gromadzenia, czyli o model współpracy, zachowanie jakości i reprezentowanie tych spraw przez biblioteki. Ilość informacji cyfrowej i rosnące koszty jej utrzymania wywołują potrzebę elastycznego reagowania, porozumienia i współpracy. Chodzi o postępowanie analogiczne do prowadzonego doboru księgozbioru drukowanego w odniesieniu do pojedynczych tytułów, w którym brane są pod uwagę wydatki na jego przechowywanie. W przypadku elektronicznych książek i czasopism mamy do czynienia najczęściej z serwisami administrowanymi poza własną infrastrukturą bibliotek, a użytkownik ma bezpośredni dostęp do serwerów wydawcy. Patrząc z perspektywy globalnej, problem długoterminowego zabezpieczenia materiałów cyfrowych, będzie musiał znaleźć rozstrzygnięcie na płaszczyznach szerszych (krajowych), rozciągających się na World Wide Web jako globalną przestrzeń informacji.

W Niemczech na razie nie ma wprost sformułowanego programu podziału i odpowiedzialności za narodowy zasób cyfrowy, jak to ma miejsce w USA, Wielkiej Brytanii czy Australii. Ustalenia prawne aktualnie dotyczą cyfrowego egzemplarza obowiązkowego, zawarte są w ustawie o Niemieckiej Bibliotece Narodowej oraz w regulacjach prawnych większości landów. W tym zakresie zostały określone kompetencje i odpowiedzialność, nawiązana została też współpraca między bibliotekami otrzymującymi EO. Wkrótce do kooperacji mają dołączyć archiwa. W dalszej perspektywie wymieniane są biblioteki różnego typu (także uniwersyteckie), muzea i instytucje badawcze⁵²⁶.

Drugą grupą instytucji, która powinna być uczestnikiem współpracy w zakresie LZV, są producenci i oferenci informacji. Oni również są zainteresowani tym problemem i najczęściej przejmują na siebie odpowiedzialność za dostępność swoich materiałów, ale w określonym czasie. Czas mierzony jest bowiem prawami logiki celów ekonomicznych i strategicznych wydawnictwa/instytucji - jeśli informacja nie będzie miała wartości użytkowej czy na przykład nastąpi wycofanie się wydawnictwa z rynku, trudno oczekiwać nakładów na zapewnienie dalszej archiwizacji.

⁵²⁶ Altenhöner, Reinhard u. Sabine Schrimpf, op. cit., s. 869.

ZAKOŃCZENIE

Na postawione w pracy główne pytanie badawcze, poprzedzone partykułą "czy" - czy realizowane dziś przez biblioteki zadania, pozwalają im zachować pozycję ważnej i centralnej jednostki swojego uniwersytetu? – można udzielić dwojakiej odpowiedzi: tak lub nie. Ogólnie sformułowane pytanie, chociaż zachowuje swoją ważność w różnym miejscu i czasie historycznym, nabiera szczególnego znaczenia w epoce cyfrowej. Bibliotekarz, czytelnik czy bibliotekoznawca, każda z tych postaci w Niemczech czy Polsce, staje dziś wobec narzucającego się natrętnie pytania: po co biblioteka w dobie Internetu?

W odniesieniu do realiów niemieckich moje badania pozwalają na to, by odpowiedzieć pozytywnie: tak. Krótkie, podsumowujące uzasadnienie tego rozstrzygnięcia za chwilę. Najpierw ogólna konstatacja: biblioteki nie są dziś na pozycji straconej, nadal pozostają w sytuacji przejściowej/hybrydowej, w swej działalności łącząc obydwie kultury - druku i cyfrową. Na przyszłość nie pozostaje im nic innego, jak tylko nadal wykazywać dynamiczne podejście do realizowanych usług i stale reagować na dalszą ewolucję w obszarach nauki, komunikacji i technologii. Imperatyw zmiany jest stałym elementem w działalności niemieckich bibliotek uniwersyteckich, które uznały zdolność adaptacji do nowych wyzwań za warunek przetrwania. Sugestywnie wyraża takie podejście motto 88. Zjazdu Bibliotekarzy Niemieckich w 1998 r. we Frankfurcie n. Menem, które brzmi: „Tylko to, co się zmienia, pozostaje” (*Nur was sich ändert, bleibt*)⁵²⁷. Ta uniwersalna zasada bliska jest bibliotekom na całym świecie i kreuje taki sam proces przemian.

Biblioteki uniwersyteckie w Niemczech mają świadomość bycia usługodawcą na rzecz nauki i wiedzę, że rzeczywistość zmienia się, a ich rola we wspieraniu badań naukowych pozostaje daleko poza ich własną siedzibą, czyli znajduje się w sieci. Transformacja cyfrowa zakłada dezintermediację (*digitale Disintermediation*), co oznacza wyeliminowanie pośredników w procesie dostarczania informacji i dotyczy bezpośrednio bibliotek, o czym mówią one głośno. Co jeszcze znamienne - zdają sobie sprawę z tego, że infrastrukturę dla nauki mogą również przygotować inne niż biblioteki instytucje. Do nich należą na uniwersytetach jednostki administracyjne, centra komputerowe, czy ponadregionalne dziedzinowe instytucje badawcze lub organizacje czysto techniczne, rozwijające platformy komunikacji naukowej.

⁵²⁷ Nur was sich ändert, bleibt : 88. Deutscher Bibliothekartag in Frankfurt am Main 1998 / [Hrsg.] Sabine Wefers. - Frankfurt am Main : Klostermann, 1999. – (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie : Sonderhefte ; 75).

Wnioski, potwierdzające pozytywną odpowiedź na przywołany na wstępie problem badawczy, z dokonanych w tej pracy prezentacji i analiz funkcjonowania bibliotek uniwersyteckich w Niemczech, można ująć w postaci następujących siedmiu obszarów tematycznych - ich poniższe zestawienie nie jest uszeregowaniem według ważności:

1. Polityka biblioteczna państwa to jedna ze szczegółowych polityk publicznych. Prowadzona jest ona w Niemczech konsekwentnie, długofalowo i w sposób ciągły (np. program specjalizacji gromadzenia zbiorów SSG trwał ponad 65 lat, a po ewaluacji został przekształcony w projekt elektronicznych usług informacji dziedzinowej FID w 2013 r.). Kształtowana jest zarówno przez gremia pozarządowe (Rada Naukowa, Konferencja Rektorów Szkół Wyższych), jak i rządowe (Wspólna Konferencja Nauki Federacji i Krajów oraz Konferencja Ministrów Kultury). Zawiera wszystkie elementy skutecznej polityki, czyli daje możliwość formułowania zaleceń i zgłaszania postulatów ze strony środowiska nauki (Rada Naukowa), tworzenia projektów i programów (Niemiecka Wspólnota Badawcza), wskazuje także źródła finansowania, dokonuje ewaluacji projektów i proponuje ich kontynuację lub zmianę. Taki tok postępowania gwarantuje stałą troskę państwa o rozwijanie i doskonalenie struktur uniwersyteckich systemów bibliotecznych, widzianych jako integralny element infrastruktury naukowej i badawczej (potwierdza to m.in. koncepcja infrastruktury informacyjnej w Niemczech do 2020 r.).
2. Współpraca biblioteki uniwersyteckiej z pracownikami naukowymi jest jednym z jej zadań o znaczeniu fundamentalnym - powodzenie na tym polu gwarantuje bibliotece zajęcie pozycji równoprawnego partnera w badaniach naukowych. Dbłość o dobre relacje należy już tradycyjnie do zadań bibliotekarzy dziedzinowych (naukowych), którzy obecnie są odpowiedzialni za przygotowanie dziedzinowych (specjalistycznych) portali informacji na stronie internetowej biblioteki oraz szkoleń w zakresie kompetencji informacyjnych. Pozwala to w większym stopniu uwzględnić specyfikę różnych dyscyplin naukowych i rozwijać nowe usługi (innovacyjne z korzyścią dla użytkownika). Bibliotekarze naukowci pełnią funkcję pomostu (*Brückenfunktion*) między biblioteką i uniwersytetem, dzięki czemu nie są to dwa oddzielne środowiska pracy, ale bardziej równoległe, wykorzystujące te same techniki.
3. Podejmowanie nowych zadań przez biblioteki związane z gromadzeniem i udostępnianiem danych badawczych oraz publikowaniem elektronicznym Open Access. Tego

rodzaju aktywności gwarantują bibliotekarzom coraz większe uczestnictwo w procesie badawczym i publikowaniu efektów pracy badawczej.

4. Doskonalenie tradycyjnych zadań i efektywności pracy bibliotek - można powiedzieć, zważywszy na wymagania i standardy współczesności, że struktura organizacyjna i jej elementy zostały już starannie wyczelowane, zrezygnowano ze zbędnych czynności, a procesy stały się bardziej uproszczone i szybsze. Organizacja i zarządzanie w bibliotekach uniwersyteckich oparte są na wyróżnieniu dwóch głównych czynników, którymi są użytkownicy i zasoby, stanowiących podstawę funkcjonowania dwóch dużych oddziałów (udostępniania oraz gromadzenia i opracowania mediów), ze ściśle określonym tokiem postępowania i kompetencjami. Dodatkowo w strukturze działają: oddział zbiorów specjalnych (zbiory historyczne) i oddział technologii informacyjnych (odpowiada za informatyzację pracy biblioteki i świadczonych usług).
5. Zarządzanie biblioteką oparte jest na różnych poziomach kompetencji i odpowiedzialności. Inny jest udział w zarządzaniu kierowników wymienionych wyżej dwóch dużych oddziałów (jeden z nich najczęściej pełni funkcję zastępcy dyrektora), od kierowników, którym podlegają mniejsze zakresy czynności (np. kierowników opracowania książek, gromadzenia czasopism, czy wypożyczalni). Ci pierwsi muszą widzieć cały proces rozwoju zasobów drukowanych i cyfrowych lub usług dla użytkowników, ponieważ odpowiadają za jego planowanie oraz innowacyjność rozwiązań organizacyjnych.
6. Kooperacja wszystkich bibliotek naukowych stanowi nadrzędną zasadę realizacji wspólnych projektów w zakresie gromadzenia, opracowania, digitalizacji i udostępniania. Udział w nich bibliotek uniwersyteckich jest znaczący w skali całych Niemiec. Współpraca obejmuje w wielu przypadkach także biblioteki Austrii i Szwajcarii; zachodzi w takich dziedzinach jak: standaryzacja, tworzenie konsorcjów, opracowanie czasopism, prowadzenie statystyki bibliotecznej; polega także na bieżącej wymianie doświadczeń (wspólny udział w zjazdach, konferencjach i komisjach).
7. Digitalizacja zasobów historycznych w Niemczech (m.in. VD16, VD17, VD18) prowadzona jest na dużą skalę. Dla badań naukowych jest bardzo ważne, by treści/źródła historyczne w postaci cyfrowej były dostępne bez ograniczeń czasowych i w wymiarze globalnym. Chodzi o to, żeby zbiory historyczne mogły stać się integralną częścią powstającej dziś informacji cyfrowej, będącej efektem bieżącej pracy naukowej. Dzięki zestawianiu/łączeniu ich ze sobą w wirtualnej ofercie mogą one nabierać nowych, zaskakujących znaczeń. .

Dla uzupełnienia obrazu przemian w uniwersyteckich bibliotekach w Niemczech, należy dodać, że równoczesnej ewolucji podlegają tam także funkcje biblioteki związane z obsługą użytkowników i rozwijaniem nowoczesnych usług elektronicznych⁵²⁸. Zaslugują one na osobne opracowanie, ponieważ w tym zakresie osiągnięcia zaprezentowanych bibliotek są znaczące. Podobnie można wskazać jeszcze inne obszary tematyczne, godne dodatkowych, pogłębionych studiów. Chodziłoby tu na przykład o kształcenie w zakresie kompetencji informacyjnych (ang. *information literacy*), których celem jest upowszechnienie umiejętności efektywnego korzystania z oferty dostępnych zasobów informacji i usług bibliotecznych, przez prowadzenie różnorodnych szkoleń, porad indywidualnych, kursów, często wspomaganych e-learningiem. Są one w Niemczech adresowane do różnych grup użytkowników, ukierunkowane na poszczególne dziedziny wiedzy i dotyczą wyszukiwania informacji, techniki pisania prac naukowych, programów zarządzania literaturą (Endnote, Citavi, Zotero, Mendeley), bibliometrii i publikowania elektronicznego⁵²⁹. Tę ideę „biblioteki uczącej” (ang. *teaching library*) poszerzyła z kolei nowa koncepcja biblioteki jako „miejsca uczenia się” (niem. *Lernort Bibliothek*)⁵³⁰. Inicjatywa ta znakomicie powiodła się w bibliotekach niemieckich, o czym świadczy fakt, że są one wprost oblegane przez czytelników, którzy przebywają w nich chętnie, pracują najczęściej na własnych komputerach, znajdują tu dogodne miejsca, by uczyć się indywidualnie lub w grupach. Panuje w nich atmosfera przyjaznej instytucji, takiej – jak pisał przed laty Umberto Eco – biblioteki na miarę człowieka⁵³¹. Sprzyja temu również długi czas otwarcia, wiele bibliotek czynnych jest do godz. 22.00 czy 24.00., kilka całą dobę przez siedem dni w tygodniu, m.in. Biblioteka KIT w Karlsruhe, Biblioteka Uniwersytetu w Konstancji i Biblioteka Uniwersytecka i Krajowa w Darmstadt⁵³².

⁵²⁸ Schade, Franke: *Praxishandbuch Digitale Bibliotheksdienstleistungen : Strategie und Techniken der Markenkommunikation / unter Mitarbeit von Johannes Neuer; Redaktion Klaus Stelberg.* – Berlin ; Boston : De Gruyter, 2016.

⁵²⁹ *Handbuch Informationskompetenz / (Hrsg.) Wilfried Sühl-Strohmer.* – 2. Auf. – Berlin : De Gruyter, 2016.

⁵³⁰ Wiestler, Sonja: *Lernzentren in wissenschaftlichen Bibliotheken : Entwicklung eines neuen Konzepts für das Informationszentrum der Bibliothek der Universität Konstanz.* – Konstanz, 2009 [dostęp online] file:///D:/Temp/Masterarb_Sonja_Wiestler.pdf ; <http://kops.uni-konstanz.de/handle/123456789/4429> [dostęp: 13.03.2017]. Praca zawiera też materiał dotyczący centrów uczenia się (Learning Centre lub Information Commons) w innych krajach.

⁵³¹ Entdecken Sie unsere Bibliothek als Ort zum Lernen und Arbeiten. Zaproszenie użytkowników do odkrywania Biblioteki Uniwersyteckiej w Regensburgu jako miejsca do uczenia się i pracy. Cytuję: „Do indywidualnego i grupowego uczenia się pozostają do dyspozycji spokojne miejsca do pracy indywidualnej, kabiny, nowoczesne miejsca do pracy grupowej i miejsca wyposażone w multimedia, jak również interaktywne SMART Boards. Wygodne meble do siedzenia, bar kawowy i taras do czytania zapraszają do odprężenia się i kontaktów”. <http://www.uni-regensburg.de/bibliothek/service/lernort-bibliothek/> [dostęp: 13.03.2017].

⁵³² Herbert Kristen, Christoph-Hubert Schütte, Diana M. Tangen: *Offen ohne Ende. Die neue 24-Stunden-Bibliothek der Universität Karlsruhe*, B.I.T. Online, H. 4/ 2006, s. 1–7. <http://www.b-i-t-online.de/archiv/2006-04-idx.html> [dostęp: 10.03.2017]. W Bibliotece KIT od godz. 17.00 nie ma dyżurów bibliotekarzy, drzwi budyn-

Na koniec, nie można pominąć wreszcie osiągnięć nowoczesnej architektury budynków bibliotek uniwersyteckich. W ostatnich latach powstało ich w Niemczech co najmniej kilkadziesiąt, niektóre spośród nich cechuje artystyczne mistrzostwo w zastosowanych rozwiązaniach przestrzennych, materiałowych i funkcjonalnych. Należą do nich bez wątpienia m.in. Saksońska Biblioteka Państwowa i Uniwersytecka (SLUB) w Dreźnie (2002), Centrum Informacji, Komunikacji i Mediów w Cottbus (2005), Biblioteka Filologiczna Uniwersytetu Wolnego w Berlinie (2005), Centrum Jakuba i Wilhelma Grimmów Uniwersytetu Humboldtów w Berlinie (2009), Biblioteka Uniwersytecka i Krajowa w Darmstadt (2012)⁵³³.

ku otwierają się na elektroniczną kartę biblioteczną, studenci pozostają sami w pomieszczeniach do godz. 8.00 rano. Lesen Sie doch, wann Sie wollen! (Czytajcie, kiedy chcecie! - tak brzmiało hasło Biblioteki Uniwersytetu w Konstancji, która jako pierwsza w Niemczech wprowadziła w 2001 r. czas otwarcia całą dobę. Za konsekwentne rozwijanie usług zorientowanych na użytkowników została wyróżniona przez DBV nagrodą i tytułem „Biblioteka roku 2010” <http://www.bibliotheksverband.de/dbv/auszeichnungen/bibliothek-des-jahres/preistraeger/2010.html> ; <https://www.youtube.com/watch?v=LDXD2dKbg-E> ; Biblioteka Uniwersytecka i Krajowa w Darmstadt <https://www.ulb.tu-darmstadt.de/ulb/oeffnungszeiten/oeffnungszeiten.de.jsp> [dostęp: 14.03.2017].

⁵³³ Barth, Robert: Wissenschaftlicher Bibliotheksbau 1990-2015 in Deutschland und in der Schweiz : eine Synopse nach ausgewählten Kriterien. http://www.bibliotheksverband.de/fileadmin/user_upload/Sektionen/sektion4/Tagungen/2015_T9a_Barth_Bibliotheksbau.pdf [dostęp: 14.03.2017].

BIBLIOGRAFIA

Dokumente i akty normatywne

1. Art. 5 Abs. 3 S. 1 GG: „Kunst und Wissenschaft, Forschung und Lehre sind frei. Die Freiheit der Lehre entbindet nicht von der Treue zur Verfassung“. https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_5.html [dostęp:25.01.2016].
2. Der Europäische Hochschulraum. Gemeinsame Erklärung der Europäischen Bildungsminister 19. Juni 1999, Bologna. https://www.hrk.de/fileadmin/redaktion/hrk/02-Dokumente/02-03-Studium/02-03-01-Studium-Studienreform/Bologna_Dokumente/Bologna_1999.pdf [dostęp:19.12.2015].
3. Deutscher Bibliotheksverband 2012. „Hochschulbibliotheken und die Entwicklung der Informationsinfrastruktur in Deutschland“. http://www.bibliotheksverband.de/fileadmin/user_upload/Sektionen/sektion4/Publikationen/2012_05_30_Stellungnahme_HSB_zuKII_finale_Version.pdf [dostęp:07.05.2016].
4. Deutscher Bibliotheksverband begrüßt BGH Entscheidung zu elektronischen Leseplätzen. <http://www.bibliotheksverband.de/dbv/presse/presse-details/archive/2015/april/article/deutscher-bibliotheksverband-begruesst-bgh-entscheidung-z> [dostęp:21.01.2016].
5. Deutscher Bundestag: Drucksache 17/13423. Entwurf eines Gesetzes zur Nutzung verwaister und vergriffener Werke und einer weiteren Änderung des Urheberrechtsgesetzes. S. 5. <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/17/134/1713423.pdf> [dostęp:10.09.2016].
6. DFG. Die digitale Transformation weiter gestalten. Bonn, 3. Juli 2012. http://www.dfg.de/download/pdf/foerderung/programme/lis/positionspapier_digitale_transformation.pdf [dostęp:09.05.2016].
7. DFG. Open Access Publizieren 02.2017. Die Open Access-Freischaltung von Aufsätzen in subskriptionspflichtigen Zeitschriften nach dem „hybriden“ Modell („Open Choice“) ist nicht förderfähig. http://www.dfg.de/formulare/12_20/12_20_de.pdf [dostęp:25.02.2017].
8. DFG-Positionspapier : Elektronisches Publizieren. http://www.dfg.de/download/pdf/foerderung/programme/lis/pos_papier_elektron_publizieren_0504.pdf [dostęp:09.08.2016].
9. DIN EN ISO 9000:2005: Qualitätsmanagementsysteme - Grundlagen und Begriffe.
10. DIN EN ISO 9001:2008: Qualitätsmanagementsysteme - Anforderungen.
11. Empfehlungen zur Sicherung der Literaturversorgung an der Hochschulbibliotheken der neuen Länder und im Ostteil von Berlin, 1992. Wissenschaftsrat, Drs.537/92. <http://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/537-92.pdf> [dostęp:16.12.2015].
12. Empfehlungen zur Weiterentwicklung der wissenschaftlichen Informationsinfrastruktur in Deutschland bis 2010. Wissenschaftsrat, Drs. 2359, Berlin 13.07.2012. <http://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/2359-12.pdf> [dostęp:16.12.2016].
13. Entfristung des §52a UrhG. <http://www.cr-online.de/29384.htm> [dostęp:23.01.2016].
14. Entwurf eines Gesetzes zur Aufhebung des Hochschulrahmengesetzes. Deutscher Bundestag. Drucksache 16/6122 vom 23.07.2007. <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/16/061/1606122.pdf> [dostęp:09.12.2015].
15. Entwurf eines Gesetzes zur Errichtung der Universität Duisburg-Essen und zur Umwandlung der Gesamthochschulen. Landtag Nordrhein-Westfalen. Drucksache 13/2947 vom 27.08.2002. <https://www.landtag.nrw.de/portal/WWW/dokumentenarchiv/Dokument?Id=MMD13/2947> [dostęp:10.12.2015].

16. Exzellenzinitiative des Bundes und der Länder (2005-2017) <http://www.dfg.de/foerderung/programme/exzellenzinitiative/> [dostęp:25.10.2016].
17. Föderalismusreform I. *Bundestagblatt Jahrgang 2006 Teil I Nr. 41* <http://www.bundesrat.de/SharedDocs/drucksachen/2006/0401-0500/462-06.html?nn=5030094> ; <http://www.gwk-bonn.de/die-gwk/aufgaben/die-gwk-handbuch/> [dostęp:08.12.2015].
18. Gesamtkonzept für die Informationsinfrastruktur in Deutschland : Empfehlungen der Kommission Zukunft der Informationsinfrastruktur im Auftrag der Gemeinsamen Wissenschaftskonferenz des Bundes und der Länder. S. 254. http://www.allianzinitiative.de/fileadmin/user_upload/www.allianzinitiative.de/KII_Gesamtkonzept.pdf [dostęp:19.02.2017].
19. Gesetz über die Ablieferung von Pflichtexemplaren in Nordrhein-Westfalen (Pflichtexemplargesetz Nordrhein-Westfalen)Vom 29. Januar 2013 (Fn 1) § 1,2. https://recht.nrw.de/lmi/owa/br_text_anzeigen?v_id=10000000000000000285#det276136 [dostęp:25.11.2015].
20. Gesetz über die Deutsche Nationalbibliothek (DNBG), 22.06.2006, Bundesgesetzblatt (BGBl. I S. 1338) <https://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/dnbg/gesamt.pdf>; <https://www.gesetze-im-internet.de/dnbg/BJNR133800006.html> [dostęp:03.03.2016].
21. Gesetz über die Hochschulen in Baden-Württemberg. Landeshochschulgesetz – LHG. <http://www.landesrecht-bw.de/jportal/?quelle=jlink&query=HSchulG+BW&psml=bsbawueprod.psml&max=true&aiz=true> [dostęp:19.01.2016].
22. Gesetz über die Sächsische Landesbibliothek-Staats- und Universitätsbibliothek Dresden vom 17. Dezember 2013. https://www.revosax.sachsen.de/vorschrift_gesamt/.../16002.pdf ; <file:///D:/Temp/SLUBG.pdf> [dostęp: 20.11.2016].
23. Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte (Urheberrechtsgesetz). <https://www.gesetze-im-internet.de/urhg/> [dostęp:29.01.2016].
24. Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte. [UrhG § 52a Öffentliche Zugänglichmachung für Unterricht und Forschung](#); [UrhG § 52b Wiedergabe von Werken an elektronischen Leseplätzen in öffentlichen Bibliotheken, Museen und Archiven](#); [UrhG § 53 Vervielfältigungen zum privaten und sonstigen eigenen Gebrauch](#). <https://www.gesetze-im-internet.de/urhg/> [dostęp:20.01.2016].
25. Grundsätze zum Umgang mit Forschungsdaten. 2010. <http://www.allianzinitiative.de/de/handlungsfelder/forschungsdaten/grundsaeetze.html> [dostęp:20.09.2010].
26. Grundsätze zum Umgang mit Forschungsdaten. 2010. Guidelines on Open Access to Scientific Publications and Research Data in Horizon 2020. European Commission, Directorate-General for Research & Innovation. S. 4-5. http://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/grants_manual/hi/oa_pilot/h2020-hi-oa-pilot-guide_en.pdf [dostęp:19.09.2016].
27. Jahresbericht 2014. USB Köln. https://www.ub.uni-koeln.de/e30/e42584/e12404/e12405/e76140/jahresbericht2014_ger.pdf S. 11-12. [dostęp:28.11.2016].
28. Jahresbericht ThULB 1993. *Mitteilungen Thüringer Universitäts- und Landesbibliothek Jena* Jg.4 (1994) H. 5.
29. Leihverkehrsordnung (LVO) - zatwierdzony przez Konferencję Ministrów Kultury w 19.09.2003 r. w brzmieniu z 10.10.2008. www.kmk.org/fileadmin/Dateien/pdf/Themen/Hochschule/2003_09_19-Leihverkehrsordnung-LVO_01.pdf [dostęp:30.04.2016].

30. Projektantrag. Cloudbasierte Infrastruktur für Bibliotheksdaten–CIB, 2013. http://www.projekteib.de/wordpress/wpcontent/uploads/2014/01/DFG_1_Projektantrag_CIB_oeffentlich.pdf [dostęp: 26.10.2015].
31. Richtlinien : Fachinformationsdienst für die Wissenschaft. DFG. – 22 S. http://www.dfg.de/formulare/12_102/12_102_de.pdf [dostęp:22.01.2017].
32. DNB: Jahresbericht 2013. <http://files.dnb.de/jahresbericht2013/files/assets/basic-html/page42.html> [dostęp:03.03.2017].
33. Übergreifende Empfehlungen zu Informationsinfrastrukturen. Wissenschaftsrat, Drs.10466-11, Berlin 28.01.2011. <http://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/10466-11.pdf> [dostęp:05.01.2016].
34. Universitätsbibliothek Humboldt-Universität zu Berlin, Unsere Regeln <https://www.ub.hu-berlin.de/de/bibliothek-benutzen/unsere-regeln>; <https://www.ub.hu-berlin.de/shared/dokumente/bibliothek-benutzen/benutzungsordnung> [dostęp:29.01.2016].
35. Urheberrecht in der Universitätsbibliothek. <http://www.uni-regensburg.de/bibliothek/bibliothek-a-z/urheberrecht/index.html> [dostęp:22.01.2016].
36. Verordnung über die Pflichtablieferung von Medienwerken an die Deutsche Nationalbibliothek (Pflichtablieferungsverordnung - PflAV) http://www.gesetze-im-internet.de/pflav/_7.html [dostęp:31.03.2016].
37. Wissenschaftsrat 2012: „Empfehlungen zur Weiterentwicklung der wissenschaftlichen Informationsinfrastrukturen in Deutschland bis 2020“ S.45-61. <http://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/2359-12.pdf> [dostęp:20.11.2016].
38. Wissenschaftsrat: Perspektiven des deutschen Wissenschaftssystem. Bonn, 2013 <http://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/10463-11.pdf> [dostęp:19.02.2017].
39. Wissenschaftsrat: Übergreifende Empfehlungen zu Informationsinfrastrukturen. – Bonn, 2011 <http://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/10466-11.pdf> [dostęp:19.02.2017].
40. Zur Zukunft der Bibliotheksverbände als Teil einer überregionalen Informationsinfrastruktur in Deutschland. <http://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/1003-11.pdf> [dostęp:02.11.2015].

Strony i serwisy internetowe

1. Academic Publishing in Europe. <http://www.ape2006.de/> [dostęp:10.09.2016].
2. AEUP. Association of European University Presses. <http://www.aeup.eu/aeup/> [dostęp:09.08.2016].
3. AG Universitätsverlage. www.ag-univerlage.de [dostęp:04.08.2016].
4. Aktionsbündnis „Urheberrecht für Bildung und Wissenschaft“ <http://www.urheberrechtsbuendnis.de/index.html> [dostęp:30.01.2016].
5. Allianz-Initiative der deutschen Wissenschaftsorganisation. http://www.dfg.de/dfg_profil/allianz/ [dostęp:29.12.2016].
6. Allianz-Lizenzen. <https://www.nationallizenzen.de/ueber-nationallizenzen/allianz-lizenzen-2011-ff>. [dostęp:29.12.2016].
7. Analiza Funkcjonowania Bibliotek Naukowych : wskaźniki efektywności i dane statystyczne. <http://afb.sbp.pl/afb/> [dostęp:17.12.2016].
8. Arbeitsgemeinschaft Industrieller Forschungsvereinigungen (AIF). www.aif.de [dostęp:27.10.2016].
9. Arbeitsgemeinschaft Sammlung Deutscher Drucke. http://www.ag-sdd.de/Subsites/agsdd/DE/Wir/Aufgaben/aufgaben_node.html [dostęp:29.01.2017].

10. Ausgezeichnete Bibliothek – Qualitätsmanagementmodell und Zertifizierungsverfahren für Bibliotheken. Prowadząca projekt prof. Kornelia Vonhof. <https://www.hdm-stuttgart.de/bi/forschung/iqo/ab> [dostęp:16.12.2016].
11. Ausschuss für Wissenschaftliche Bibliotheken und Informationssysteme. http://www.dfg.de/dfg_profil/gremien/hauptausschuss/wissenschaftliche_bibliotheken/index.html [dostęp:06.01.2016].
12. Bayerische Staatsbibliothek München. <https://www.bsb-muenchen.de/index.php> [dostęp:03.03.2017].
13. Berufsverband Information Bibliothek (BIB) e.V. <http://www.bib-info.de/index.html> [dostęp:20.02.2016].
14. Beschäftigungsinstitutionen. <http://www.wissenschaftweltoffen.de/glossar/b01.html> [dostęp:27.10.2016].
15. Bewilligte Allianz-Lizenzen 2016. Strona zawiera wykazy licencji przyznanych w latach 2011-2016. <https://www.nationallizenzen.de/ueber-nationallizenzen/BewilligteProdukte2016.pdf> [dostęp:29.12.2016].
16. Biblioteka Uniwersytecka UAM w Poznaniu : Serwisy i usługi – Portale dziedzinowe. http://lib.amu.edu.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=1244&Itemid=279 [dostęp:07.01.2017].
17. Berufsverband Information Bibliothek (BIB) e.V. <http://www.bib-info.de/index.html> ; <http://www.bibliotheksportal.de/themen/beruf/berufsverbaende.html> [dostęp:27.04.2016].
18. Bibliothekartag.de : Das Portal zu den Bibliothekartagen. Spezialny portal poświęcony zjazdowi bibliotekarzy, tym które się odbyły i tym, które będą w najbliższych dwóch latach. <http://www.bibliothekartag.de/wordpress/> [dostęp:27.04.2016].
19. Bibliotheksportal : Deutscher Bibliotheksverband : knb – Kompetenznetzwerk für Bibliotheken. <http://www.bibliotheksportal.de/index.php> [dostęp:16.04.2016].
20. Bibliotheksportal. <http://www.bibliotheksportal.de/home.html> [dostęp:03.03.2017].
21. Bibliotheksportal. Deutsche Bibliotheksverband knb Kompetenznetzwerk für Bibliotheken. <http://www.bibliotheksportal.de/wir-ueber-uns/kompetenznetzwerk.html> [dostęp:23.02.2017].
22. BID. Bibliothek & Information Deutschland. <http://www.bideutschland.de/> [dostęp:28.04.2016].
23. BIX - Der Bibliotheksindex. <http://www.bix-bibliotheksindex.de/index.html> [dostęp:29.10.2016].
24. BIX 2015. Der Bibliotheksindex – eine Beilage von b.i.t. online. <http://www.b-i-t-online.de/pdf/BIX2015.pdf> [dostęp:30.10.2016].
25. BIX-Projektinfos. <http://www.bix-bibliotheksindex.de/projektinfos/vergleichsgruppen/wissenschaftliche-bibliotheken.html> [dostęp:23.11.2016].
26. Brandenburgische Technische Universität Cottbus – Senftenberg. <https://www.b-tu.de/universitaet/ueber-uns/selbstverstaendnis> [dostęp:06.11.2016].
27. Bundesministerium für Bildung und Forschung. <https://www.bmbf.de/de/die-exzellenzinitiative-staerkt-die-universitaere-spitzenforschung-1638.html> [dostęp:08.01.2016].
28. Deutsche Bibliothekartage. <https://opus4.kobv.de/opus4-bib-info/solrsearch/index/search/searchtype/collection/id/16250> [dostęp:09.03.2017].
29. Bundesweiter Leistungsvergleich von Bibliotheken : Ergebnisse des Bibliotheksindex BIX 2015. Pressemitteilung. <http://www.bix-bibliotheksindex.de/aktuelles/news-details/article/bix-ergebnisse-2015-veroeffentlicht.html> [dostęp:22.11.2016].
30. Clusterplattform Deutschland. <http://www.clusterplattform.de/CLUSTER/Navigation/DE/Home/home.html> [dostęp:27.10.2016].

31. COUNTER. <http://www.projectcounter.org/index.html> [dostęp:13.06.2016].
32. DABI – Datenbank Deutsches Bibliothekswesen. <http://dabi.ib.hu-berlin.de/cgi-bin/dabi/suche.pl?schlagwort=Deutsche%20Demokratische%20Republik%20%28DDR%29&modus=html> [dostęp:14.03.2017].
33. Das Vascoda –Portal geht vom Netz. 11. Januar 2011. <https://vascoda.wordpress.com/2011/01/11/das-vascoda-portal-geht-vom-netz/> [dostęp: 22.01.2017].
34. DBIS. Fachübersicht. http://dbis.uni-regensburg.de/fachliste.php?bib_id=alle&colors=3&ocolors=40&lett=l ; http://dbis.uni-regensburg.de/dbliste.php?bib_id=ub_r&colors=7&ocolors=40&lett=f&gebiete=54 [dostęp:12.02.2017].
35. De Gruyter, Bibliotheks- und Informationspraxis - wykaz tytułów serii „Praktyka biblioteczna i informacyjna” <https://www.degruyter.com/view/serial/36315> [dostęp:09.03.2017].
36. Deutsche Bibliotheksstatistik. <https://wiki1.hbz-nrw.de/display/DBS/01.+Gesamtauswertungen+-+Kerndaten%2C+dt.+ab+1999> [dostęp:14.11.2016].
37. DDR-Presse: <http://sbb.berlin/ddrpresse> [dostęp:18.03.2016].
38. Deutsche Digitale Bibliothek : Kultur und Wissens online. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/> [dostęp:05.02.2017].
39. Deutsche Digitale Bibliothek. <http://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/dokumente.htm> [dostęp:05.02.2017].
40. Deutsche Forschungsgemeinschaft. <http://www.dfg.de> [dostęp:06.01.2016].
41. Deutsche Gesellschaft für Information und Wissen e.V. (DGI). <http://dgi-info.de/die-dgi/> [dostęp:10.01.2017].
42. Deutsche Initiative für Netzwerkinformation (DINI). <https://dini.de/ueber-dini/> [dostęp: 04.05.2016]
43. Deutsche Leihverkehrszentralen und Zulassung zum Deutschen Leihverkehr. <http://sigel.staatsbibliothek-berlin.de/leihverkehr/leihverkehrszentralen/> [dostęp:20.11.2016].
44. Deutsche Nationalbibliothek: http://www.dnb.de/DE/Home/home_node.html [dostęp:03.03.2017].
45. Deutscher Bibliotheksverband (DBV): <http://www.bibliotheksverband.de/> [dostęp:21.01.2016].
46. Deutscher Bibliotheksverband : Positionen. <http://www.bibliotheksverband.de/dbv/positionen.html> [dostęp:09.03.2017].
47. Deutscher Bibliotheksverband begrüßt BGH Entscheidung zu elektronischen Leseplätzen. <http://www.bibliotheksverband.de/dbv/presse/presse-details/archive/2015/april/article/deutscher-bibliotheksverband-begruesst-bgh-entscheidung-z> [dostęp:21.01.2016].
48. Deutscher Bibliotheksverband: Zusammenfassung der Synopse von Sammelrichtlinien für Netzpublikationen auf Landesebene. http://www.bibliotheksverband.de/fileadmin/user_upload/Arbeitsgruppen/AG_RegionalBib/2010_Kurzfassung_Modellrichtlinie_Netzpublikationen_Regionalbibliotheken05.11.2010.pdf [dostęp:27.09.2016].
49. DFG – geförderter Publikationsfonds. <http://ub.fau.de/open-access/open-access-fonds.shtml> ; <https://www.sub.uni-goettingen.de/elektronisches-publizieren/publizieren/> [dostęp:15.08.2016].
50. DFG – Nationallizenzen - Registrierte Einzelnutzer. https://www.nationallizenzen.de/ind_inform_registration [dostęp:25.01.2016].

51. DFG Nationallizenzen. <https://www.nationallizenzen.de/>; <https://www.nationallizenzen.de/ueber-nationallizenzen/nationallizenzen> [dostęp:29.12.2016].
52. DFG. Allianz-Lizenzen. <https://www.nationallizenzen.de/ueber-nationallizenzen/allianz-lizenzen-2011-ff> [dostęp:10.05.2016].
53. DFG: Ausschuss für Wissenschaftliche Bibliotheken und Informationssysteme. http://www.dfg.de/dfg_profil/gremien/hauptausschuss/wissenschaftliche_bibliotheken/index.html; <http://www.dfg.de/foerderung/programme/infrastruktur/lis/index.html> [dostęp:01.03.2017].
54. DFG: Geförderte Projekte, GEPRIS (system wyszukiwania wspieranych projektów) http://www.dfg.de/gefoerderte_projekte/informationssysteme/index.html#micro2808106 [dostęp:09.03.2017].
55. DFG-Projekt : LuKII (LOCKSS und KOPAL Infrastruktur und Interoperabilität : Project Description (Projektbeschreibung) <https://www.ibi.huberlin.de/de/forschung/digibib/forschung/projekte/LuKII>; LuKII <https://www.ibi.huberlin.de/de/forschung/digibib/forschung/projekte/LuKII/lukiflyerdeutsch> [dostęp:27.09.2016].
56. Die Universitätsbibliothek in Zahlen. <https://www.ub.tum.de/ueber-die-bibliothek> [dostęp:09.12.2016].
57. Die zentrale Frauenbeauftragte; Caroline von Humboldt-Programm. <https://frauenbeauftragte.hu-berlin.de/de/frb/> [dostęp:18.01.2016].
58. Digitalisierungszentrum ThULB Jena. <http://www.thulb.uni-jena.de/Wir+%C3%BCber+uns/Digitalisierungszentrum.html> [dostęp:01.12.2016].
59. DigiZeitschriften. Das Deutsche Digitale Zeitschriftenarchiv. <https://www.digizeitschriften.de/startseite/> [dostęp:09.02.2017].
60. DINI/Arbeitsgruppen/Elektronisches Publizieren. <https://dini.de/ag/e-pub/> [dostęp:03.08.2016].
61. Directory of Open Access Books. <http://www.doabooks.org/> [dostęp:18.09.2016].
62. Directory of Open Access Journal (DOAJ). www.doaj.org/ [dostęp:14.09.2016].
63. Directory of Open Access Repositories. www.openoar.org/ [dostęp:04.09.2016].
64. Ein wissenschafts- und innovationsfreundliches Urheberrecht für die digitale Wissensgesellschaft. Wunschszenarien zur Nutzung urheberrechtlich geschützten Materials in Bildung und Forschung. Handlungsoptionen für ihre Realisierung. BMFB 2013, 64 S. https://www.bmbf.de/files/Abschlussbericht_strategischer_Dialog_wissfreundl_Urheberrecht.pdf [dostęp:11.11.2016].
65. Elektronische Zeitschriftenbibliothek. <http://rzblx1.uni-regensburg.de/ezeit/ezb.phtml> [dostęp:28.01.2017].
66. European Commission, Research and Innovation. <http://www.kooperation-international.de/aktuelles/nachrichten/detail/info/times-higher-education-world-university-ranking-2016-17-erschienen/> [dostęp:01.03.2017].
67. Fachbezogene Informationen. <http://www.ub.uni-heidelberg.de/fachinfo/Welcome.html> [dostęp:07.01.2017].
68. Fachbezogene Informationen: Ägyptologie – Sammelschwerpunkt in Propylaeum. <http://www.ub.uni-heidelberg.de/fachinfo/aegyptologie/Welcome.html> [dostęp:07.01.2017].
69. Fachinformationsdienste (FID). http://www.dfg.de/foerderung/programme/infrastruktur/lis/lis_foerderangebote/fachinformationsdienste_wissenschaft/ueberfuehrung_sondersammelgebiete/ [dostęp:12.01.2017].
70. Fachinformationsdienste für Wissenschaft- FID. www.fid-lizenzen.de [dostęp:02.06.2016].
71. Fachliche Sammelschwerpunkte. https://wikis.sub.uni-hamburg.de/webis/index.php/Fachliche_Sammelschwerpunkte [dostęp:22.01.2017].

72. Fernleihe <https://www.hbz-nrw.de/produkte/fernleihe/online-fernleihe> [dostęp:22.04.2016].
73. Forschungsbibliothek Gotha. <https://www.uni-erfurt.de/bibliothek/fb/> [dostęp:03.03.2017].
74. Forschungslandschaft. <http://www.research-in-germany.org/de/forschungslandschaft/forschungseinrichtungen.html> [dostęp:23.10.2016].
75. Franckesche Stiftung zu Halle. <http://www.francke-halle.de/studienzentrum-august-hermann-francke-archiv-und-bibliothek/-einrichtungen-e-4.html> [dostęp:10.03.2017].
76. Fraunhofer-Gesellschaft. <https://www.fraunhofer.de/> [dostęp:27.10.2016].
77. GASCO-Mitglieder. <https://www.hbz-nrw.de/produkte/digitale-inhalte/gasco/gasco-mitglieder> [dostęp:26.05.2016].
78. Gemeinsame Wissenschaftskonferenz des Bundes und der Länder (GWK). <http://www.gwk-bonn.de/> [dostęp:10.01.2016].
79. Gesamtkatalog der Wiegendrucke. <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/> [dostęp:30.01.2017].
80. Goethe Universität Frankfurt am Main, Campus Westend. <https://www.uni-frankfurt.de/37316239/Bildergalerie-alle-standorte#Campus%20Westend,%20Rechts-%20und%20Wirtschaftswissenschaften> [dostęp:20.02.2016].
81. Göttinger Digitalisierungszentrum. <https://www.sub.uni-goettingen.de/kopieren-digitalisieren/goettinger-digitalisierungszentrum/> [dostęp:09.02.2017].
82. Handapparate (w Bibliotekach Uniwersyteckich w Konstancji i Erfurcie). <http://www.ub.uni-konstanz.de/a-z/h-j/handapparat/> ; <https://www.uni-erfurt.de/bibliothek/ub/ausleihe/handapparate/> [dostęp:24.01.2016].
83. Helmholtz Gemeinschaft. https://www.helmholtz.de/ueber_uns/ [dostęp:27.10.2016].
84. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. <http://www.hab.de/> [dostęp:28.10.2016].
85. Herzog-Ernst-Stipendium der Fritz Thyssen Stiftung, <https://www.uni-erfurt.de/forschungszentrum-gotha/herzog-ernst-stipendien/> [dostęp:14.04.2016].
86. Historische Sammlungen. https://www.ub.uni-koeln.de/sammlungen/syst/index_ger.html [dostęp:01.12.2016].
87. Hochschul Kompass : Ein Angebot der Hochschulrektorenkonferenz. <https://www.hochschulkompass.de/> [dostęp:25.10.2016].
88. HRK. Hochschulrektorenkonferenz – Hochschulen in Zahlen https://www.hrk.de/uploads/media/2015-05-13_Final_Hochschulen_in_Zahlen_2015_fuer_Internet.pdf [dostęp:23.10.2015].
89. IKMZ Brandenburgische Technische Universität Cottbus-Senftenberg. Pełna bibliografia dotycząca architektury, także działalności IKMZ wraz z galerią fotografii. <http://www.tu-cottbus.de/einrichtungen/de/ikmz/presentationen/bibliographien.html> [dostęp:12.11.2016].
90. Independent Research Libraries Association. <http://irla.lindahall.org/> [dostęp:03.03.2017].
91. Informationen zu Ausbildung und Berufseinstieg als wissenschaftliche Bibliothekarin / wissenschaftlicher Bibliothekar. <http://www.vdb-online.org/kommissionen/qualifikation/ausbildungsinfo/> [dostęp: 05.01.2016].
92. Informationen zum Open-Access-Verlag KIT Scientific Publishing <http://www.bibliothek.kit.edu/cms/ksp.php> [dostęp:31.08.2016].
93. Informationen zum Repository DIVA und seinen Services <http://www.bibliothek.kit.edu/cms/diva-services.php> [dostęp:31.08.2016].
94. Institut für Bibliotheks- und Informationswissenschaft. Institutsleitung: <https://www.ibi.hu-berlin.de/de/institut/organisation> [dostęp:03.03.2017].

95. Institut für Bibliotheks- und Informationswissenschaft, <https://www.ibi.huberlin.de/de/forschung> [dostęp:09.03.2017].
96. KIT – Leitbild. <http://www.kit.edu/kit/15036.php> [dostęp:25.10.2016].
97. KIT-Publikationsfonds. <http://www.bibliothek.kit.edu/cms/kit-publikationsfonds-services.php> [dostęp:31.08.2016].
98. Kollektionen/Sammlungen. <http://www.zvdd.de/dms/browsen/> [dostęp:09.02.2017].
99. Kommunikations-Informations-Medienzentrum (KIM) Universität Konstanz. <https://www.kim.uni-konstanz.de/> [dostęp:19.01.2016].
100. Kompetenznetzwerk. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/content/ueber-uns/kompetenznetzwerk> [dostęp:05.01.2017].
101. Kooperation von Bund und Ländern in Wissenschaft und Bildung. <https://www.bmbf.de/de/kooperation-von-bund-und-laendern-in-wissenschaft-und-bildung-77.html> [dostęp:10.12.2015].
102. Kultusministerkonferenz. KMK. <http://www.kmk.org/> [dostęp:11.01.2016]
103. Kurse, Beratungen und Online-Lernangebote. <http://www.ub.uni-heidelberg.de/schulung/Welcome.html> [dostęp:07.01.2017].
104. Langzeitarchivierung. http://www.dnb.de/DE/Netzpublikationen/Langzeitarchivierung/langzeitarchivierung_node.html [dostęp:27.09.2016].
105. Leibniz-Gemeinschaft. <http://www.leibniz-gemeinschaft.de/ueber-uns/> [dostęp:27.10.2016].
106. Leipziger Kongresse für Bibliothek und Information. <http://www.bideutschland.de/deutsch/taetigkeiten/kongresse/> [dostęp:27.04.2016].
107. Library Technology Guides. <http://librarytechnology.org/libraries/irla/> [dostęp:03.03.2017].
108. Liste der Repositorien. <https://dini.de/dini-zertifikat/liste-der-repositorien/> [dostęp:26.08.2016].
109. LOCKSS : Lots of Copies Keep Staff Safe. <https://www.lockss.org/> [dostęp:26.08.2016].
110. *Manuscripta Mediaevalia*. <http://www.manuscripta-mediaevalia.de/#8> [dostęp:09.02.2017].
111. Max-Planck-Gesellschaft. www.mpg.de [dostęp:27.10.2016].
112. Merkblatt Open Access Publizieren. http://www.dfg.de/formulare/12_20/12_20_de.pdf [dostęp:26.08.2016].
113. Nahost-Nordafrika-Islamstudien. https://wikis.sub.uni-hamburg.de/webis/index.php/Nahost-,_Nordafrika-_und_Islamstudien ; <http://menadoc.bibliothek.uni-halle.de/> [dostęp:27.01.2017].
114. Nestor : Nationale Normung. <https://wiki.dnb.de/display/NESTOR/Standardisierung> [dostęp:25.02.2017].
115. Nestor Publikationen. http://www.langzeitarchivierung.de/Subsites/nestor/DE/Publikationen/publikationen_node.html [dostęp:29.09.2016].
116. Nestor. http://www.langzeitarchivierung.de/Subsites/nestor/DE/Header/Ueberuns/ueberuns_node.html [dostęp:21.01.2017].
117. Nestor-Siegel. <http://www.dnb.de/lza> ; http://www.dnb.de/DE/Netzpublikationen/Langzeitarchivierung/langzeitarchivierung_node.html [dostęp:27.09.2016].
118. Netzwerk von Open-Access-Repositorien. <https://oanetzwerk.wordpress.com/> [dostęp:22.07.2016].

119. Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek (SUB) Göttingen. <https://www.sub.uni-goettingen.de/wir-ueber-uns/portrait/> [dostęp:30.10.2016].
120. Nordrhein-Westfälische Bibliographie. http://www.landesbibliothek-nrw.de/aufgaben/nrw_bibliographie/ [dostęp:27.01.2016].
121. Open Access in Deutschland : die Strategie des Bundesministeriums für Bildung und Forschung. 16 S. https://www.bmbf.de/pub/Open_Access_in_Deutschland.pdf [dostęp:11.11.2016].
122. Open Access in Palgrave Macmillan Books. <https://www.palgrave.com/gp/rights-permissions/open> [dostęp:20.02.2017].
123. Open Access Publikationsfonds. <http://www.ub.uni-tuebingen.de/forschen-publizieren/open-access-publikationsfonds.html> [dostęp:15.08.2016].
124. Open Access Publishing in European Networks. <http://www.oapen.org/content/> [dostęp:18.09.2016].
125. Open Access Publizieren. http://www.dfg.de/foerderung/info_wissenschaft/2010/info_wissenschaft_10_01/index.html [dostęp:12.09.2016].
126. Open Content – Ein Praxisleitfaden zur Nutzung von Creative-Commons-Lizenzen. https://meta.wikimedia.org/wiki/Open_Content_-_A_Practical_Guide_to_Using_Creative_Commons_Licences/Guide/de [dostęp:25.02.2017].
127. Projekt *DDR-Presse*. http://zefys.staatsbibliothek-berlin.de/ddr-presse/?no_cache=1 [dostęp:18.03.2016].
128. Organigramm der Abteilung Medienerwerbung und Erschließung. https://www.ub.hu-berlin.de/shared/dokumente/kontakt/organisation-und-leitende-mitarbeiter-der-ub/organigramm-medienerwerbung_01_17072014 [dostęp:28.11.2016].
129. Organigramm der Benutzungsabteilung. https://www.ub.hu-berlin.de/shared/dokumente/kontakt/organisation-und-leitende-mitarbeiter-der-ub/organigramm-benutzung_01_17072014 [dostęp:28.11.2016].
130. Organigramm der KIT-Bibliothek. <http://www.bibliothek.kit.edu/cms/organisation.php> [dostęp:23.09.2016].
131. Organisation der USB Köln. https://www.ub.uni-koeln.de/bibliothek/kontakt/organisation/index_ger.html [dostęp:28.11.2016].
132. Organisation ThULB. <http://www.thulb.uni-jena.de/Wir+%C3%BCber+uns/Organisation.html> [dostęp:29.11.2016].
133. Organisation UB TUM. <https://www.ub.tum.de/organisation> ; Organigramm. <http://www.ub.tum.de/files/organigramm.pdf> [dostęp:09.12.2016].
134. Philologische Bibliothek der Freien Universität Berlin. http://www.fu-berlin.de/sites/bibliotheken/bibliothekenfuehrer/philologische_bibliothek/index.html [dostęp:20.02.2016].
135. Portico – A Digital Preservation and Electronic Archiving Service. <http://www.portico.org/digital-preservation/> [dostęp:12.09.2016].
136. Projekt DEAL : Bundesweite Lizenzierung von Angeboten großer Wissenschaftsverlage. <https://www.projekt-deal.de/> [dostęp:03.01.2017].
137. Propylaeum. Fachinformationsdienst Altertumswissenschaften. <https://www.propylaeum.de/home/> [dostęp:27.01.2017].
138. Regensburger Verbundklassifikation (RVK). <https://rvk.uni-regensburg.de/ueber-uns> [dostęp:28.01.2017].
139. Registry of Research Data Repositories. <http://www.re3data.org/> [dostęp:21.09.2016].
140. Repository KITopen. <http://www.bibliothek.kit.edu/cms/kitopen.php> [dostęp:31.08.2016].
141. Research Data Management at KIT. <http://www.rdm.kit.edu/> [dostęp:23.09.2016].

142. Research in Germany. http://www.research-in-germany.org/de/ueber_uns.html [dostęp:27.10.2016].
143. Resource Description and Access (RDA). <http://www.dnb.de/DE/Standardisierung/International/rda.html> [dostęp:25.10.2015].
144. Saarländische Universitäts- und Landesbibliothek. <http://www.sulb.uni-saarland.de/> [dostęp:30.10.2016].
145. SCOAP³. <https://scoap3.org/> [dostęp:13.09.2016].
146. Semesterapparate. [film] https://streaming.uni-konstanz.de/player/?videoFile=Bibfuehrung_SemAp_2015-06-12_01&format=00&mp4=true&toc=false [dostęp:11.11.2016].
147. SHERPA RoMEO Statistics. <http://www.sherpa.ac.uk/romeo/statistics.php> [dostęp:10.09.2016].
148. SHERPA/RoMEO. Publisher copyright policies & self-archiving. <http://www.sherpa.ac.uk/romeo/index.php> [dostęp:01.09.2016].
149. Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis : Denkschrift. Bonn : Wiley-VCH, 2013. (wydanie uzupełnione i zaktualizowane zaleceń z 1998 r.) http://www.dfg.de/download/pdf/dfg_im_profil/reden_stellungnahmen/download/empfehlung_wiss_praxis_1310.pdf [dostęp:20.09.2016].
150. SLUB Dresden. Digitale Sammlungen. Kollektionen. <http://digital.slub-dresden.de/kollektionen/> [dostęp:09.02.2017].
151. Sondersammelgebiete der DFG bis 2015 . <http://www.ub.uni-frankfurt.de/ssg/ssg.html> [dostęp:22.01.2017].
152. Springer Open. <http://www.springeropen.com/about> [dostęp:20.02.2017].
153. Staats- und Universitätsbibliothek Bremen. <http://www.suub.uni-bremen.de/ueber-uns/> [dostęp: 30.10.2016].
154. Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg. <http://www.sub.uni-hamburg.de/startseite.html> [dostęp:30.10.2016].
155. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. <http://staatsbibliothek-berlin.de/> [dostęp: 03.03.2017].
156. Standardisierung DNB. http://www.dnb.de/DE/Standardisierung/standardisierung_node.html [dostęp: 05.11.2015].
157. STM : the global voice of scholarly publishing. <http://www.stm-assoc.org/public-affairs/resources/brussels-declaration/> [dostęp: 19.09.2016].
158. Subito. <https://www.subito-doc.de/> [dostęp:04.05.2016].
159. Technische Universität Bergakademie Freiberg. Universitätsbibliothek. <http://tu-freiberg.de/ub/ueber-uns> [dostęp:30.10.2016].
160. ThULB. Digitalisierungszentrum. <http://www.thulb.uni-jena.de/Wir+%C3%BCber+uns/Digitalisierungszentrum.html> [dostęp:09.02.2017].
161. Thüringer Universitäts- und Landesbibliothek Jena. <http://www.thulb.uni-jena.de/> [dostęp:30.10.2016].
162. TIB. Leibniz - Informationszentrum Technik und Naturwissenschaften Universitätsbibliothek. <https://www.tib.eu/de/> [dostęp:10.03.2017].
163. UB HU: Standorte. <https://www.ub.hu-berlin.de/de/standorte> [dostęp:30.05.2016].
164. Union der Deutschen Akademien der Wissenschaften. www.akademienunion.de [dostęp:27.10.2016].
165. Universitäts- und Landesbibliothek Darmstadt. <https://www.ulb.tu-darmstadt.de/service/start/index.de.jsp> [dostęp:30.10.2016].
166. Universitäts- und Landesbibliothek Münster. <https://www.ulb.uni-muenster.de/> [dostęp:30.10.2016].

167. Universitäts- und Stadtbibliothek Köln. <https://www.ub.uni-koeln.de/> [dostęp:30.10.2016].
168. Universitätsallianz – Ruhr (UA Ruhr). <http://www.uaruhr.de/> [dostęp:06.11.2016].
169. Universitätsbibliothek Humboldt – Universität zu Berlin. <https://www.ub.hu-berlin.de/de>; <http://edoc.hu-berlin.de/series/ub-bericht/2015-5/PDF/5.pdf> [dostęp:28.11.2016].
170. Uroczystość nadania Prof. K. G. Saurowi Krzyża Kawalerskiego Orderu Zasługi RP. http://berlin.msz.gov.pl/de/berlin_de_a_1270;jsessionid=472FD06E396E97F5ABADDA2B55262D7C.cms2 [dostęp:10.03.2016].
171. VD16, VD17. www.Gateway-Bayern.de ; https://opacplus.bib-bvb.de/TouchPoint_touchpoint/start.do?SearchProfile=Altbestand&SearchType=2 [dostęp:30.01.2017].
172. VD17. Datenbankinformation – Inhalt. http://www.vd17.de/index.php?article_id=8&clang=0; http://www.vd17.de/index.php?category_id=2&article_id=9&clang=0 [dostęp:02.02.2017].
173. Verbundsysteme in Deutschland. <http://www.bibliotheksportal.de/bibliotheken/bibliotheken-in-deutschland/bibliothekslandschaft/bibliotheksverbuende.html> [dostęp:20.11.2016].
174. Verein Deutscher Bibliothekarinnen und Bibliothekare. <https://www.vdb-online.org/publikationen/kongressbaende/> [dostęp:09.03.2017].
175. Verein Deutscher Bibliothekarinnen und Bibliothekare. <http://www.vdb-online.org/> [dostęp:26.04.2016].
176. Voraussichtlich keine Volltexte von Zeitschriften des Elsevier-Verlags ab dem 1.1.2017. <https://www.sub.uni-goettingen.de/sub-aktuell/einzelansicht/voraussichtlich-keine-volltexte-von-zeitschriften-des-elsevier-verlags-ab-dem-1-1-2017/> [dostęp:03.01.2017].
177. Wie viel von einem Buch darf maximal gescannt werden? <http://www.uni-regensburg.de/bibliothek/bibliothek-a-z/urheberrecht/index.html> [dostęp:30.01.2016].
178. Wissenschaftliches Publizieren und Open Access. <https://www.kim.uni-konstanz.de/services/wissenschaftliches-publizieren-und-open-access/open-access-publikationsfonds/> [dostęp:15.08.2016].
179. Wissenschaftsrat. <http://www.wissenschaftsrat.de/nc/veroeffentlichungen/veroeffentlichungen-ab-1980.html> [dostęp:01.03.2017].
180. Wykaz bibliotek nowo wybudowanych i modernizowanych od 1998 r. na stronie: <http://www.zlb.de/fachinformation/spezialbereiche/bibliotheksbauarchiv/audokumentation/liste/bibliothekstyp.html#c6703> [dostęp:10.03.2016].
181. Wykaz literatury na temat zbiorów SBB znajdujących się w Polsce i Rosji. <http://staatsbibliothek-berlin.de/de/die-staatsbibliothek/publikationen-der-staatsbibliothek/bibliographie-1992-1999/bestaende-in-polen-und-russland/> [dostęp:03.03.2016].
182. ZB MED Informationszentrum Lebenswissenschaften. <http://www.zbmed.de> [dostęp:10.03.2017].
183. ZBW Leibniz- Informationszentrum Wirtschaft. <http://www.zbw.eu/de/> [dostęp:10.03.2017].
184. Zeitschriftendatenbank. <http://www.zeitschriftendatenbank.de/startseite/> [dostęp:28.01.2017].
185. *Zentralblatt für Bibliothekswesen*. <http://www.digizeitschriften.de/dms/toc/?PID=PPN338182551> [dostęp:10.03.2016].
186. Zentrales Verzeichnis Digitalisierter Drucke (ZVDD). <http://www.zvdd.de/startseite/> [dostęp:09.02.2017].

187. Zur Geschichte der bibliothekswissenschaftlichen Ausbildung in Berlin. <https://www.ibi.hu-berlin.de/de/institut/leitbild/gesch-ausbildung/gesch-ausbildung#p> [dostęp:04.01.2017].

Opracowania

1. Alan, Robert [et al.]: Approval Plan Profile Assessment in Two Large ARL Libraries : University of Illinois et Urbana Champaign and Pennsylvania State University. *Library Resources and Technical Services* 54 (2010) 2, s. 64-75. <http://www.ala.org/alcts/sites/ala.org.alcts/files/content/resources/lrts/archive/54n2.pdf> [dostęp:08.06.2016].
2. Altenhöner, Reinhard [u.a.]: Digitalisierung von Kulturgut. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement, Bd. 2 / Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner (Hrsg.). – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016. S. 763-765.
3. Altenhöner, Reinhard u. Schrimpf, Sabine: Bestandserhaltung und Langzeitverfügbarkeit digitaler Ressourcen: Strategie, Organisation und Techniken. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement, Bd. 2 / Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner (Hrsg.). – Berlin [u.a.] : De Gruyter; 2016. S. 853.
4. Altenhöner, Reinhard; Brantl, Marcus; Ceynowa, Klaus: Digitale Langzeitarchivierung in Deutschland – Projekte und Perspektiven. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* (2011) H. 3/4, S. 184-196.
5. Altenhöner, Reinhard; Müller, Uwe; Parzinger, Hermann: Strategieentwicklung in der Deutschen Digitalen Bibliothek – Prozess, Ergebnisse, Perspektiven. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 62 (2015) H. 5, S. 238-250.
6. Altenhöner, Reinhard; Schrimpf, Sabine: Digitale Langzeitarchivierung in der Wissenschafts- und Kulturdomäne : Ausgangsbedingungen und Grundelemente. In: Grundlagen der praktischen Information und Dokumentation / Reiner Kuhlen, Thomas Seeger u. Dietmar Strauch (Hrsg.). – 6. Ausgabe, Berlin, 2013. http://files.dnb.de/nestor/berichte/GdPIuD_D4.pdf [dostęp:27.09.2016].
7. Augustynowska, I.; B. Świącicka , Największa biblioteka Dolnej Saksonii – SLUB, *Biuletyn EBIB* 2009, nr 2 (102) [Dokument elektroniczny] http://www.ebib.pl/2009/102/a.php?augustynowska_swiecicka [dostęp:26.01.2016].
8. Barth, Robert: Wissenschaftlicher Bibliotheksbau 1990-2015 in Deutschland und in der Schweiz : eine Synopse nach ausgewählten Kriterien. http://www.bibliotheksverband.de/fileadmin/user_upload/Sektionen/sektion4/Tagungen/2015_T9a_Barth_Bibliotheksbau.pdf [dostęp:14.03.2017].
9. Becker, Carolin: Qualitätsmanagement in Bibliotheken am Beispiel der Universitätsbibliothek der Technischen Universität München. Berlin : Institut für Bibliotheks- und Informationswissenschaft der Humboldt-Universität zu Berlin, 2011, 80 S. - (Berliner Handreichungen zur Bibliotheks- und Informationswissenschaft ; 295) <http://edoc.hu-berlin.de/series/berliner-handreichungen/2011-295/PDF/295.pdf> [dostęp:04.12.2016].
10. Becker, Carolin; Leiß, Caroline: Qualitätsmanagement in Universitätsbibliotheken. *Bibliotheksforum Bayern* Jg. 3 (2009) H. 3, S. 172-177. https://www.bibliotheksforum-bayern.de/fileadmin/archiv/2009-3/BFB_0309_06_Becker-Leiss_V04.pdf [dostęp:16.12.2016].
11. Beger, Gabriele: Urheberrecht. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement / Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner (Hrsg.) Bd. 2 . – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, S. 930-946.

12. Behrens, Renate: RDA in Europe. [referat] Konferencja „Standard RDA – korzyści i problemy związane z jego wdrożeniem”, 14.10.2016. Centrum NUKAT, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie. [Filmowy zapis konferencji] <http://centrum.nukat.edu.pl/rda/> [dostęp:10.03.2017].
13. Bertelmann, Roland u. Hans, Pfeiffenberger: Forschungsdaten und Bibliotheken. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement, Bd. 2 / Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner (Hrsg.). – Berlin [u.a.] : De Gruyter; 2016. S. 642.
14. Bibliotekarz dziedziny w bibliotekach akademickich : materiały z seminarium zorganizowanego przez Bibliotekę Główną UMK w dniach 26-27 października 2000 r. w Toruniu / Oprac. Anna Bogłowska, Jolanta Szewczak, Toruń : UMK, 2001.
15. Bibliothek der Zukunft – Zukunft der Bibliothek : Festschrift für Elmar Mittler anlässlich seines 75. Geburtstages/ Andreas Degkwitz (Hrsg.). – Berlin; Boston : De Gruyter, 2016.
16. Bibliothekare zwischen Verwaltung und Wissenschaft. 200 Jahre Berufsbilddebatte. Herg. von Irmgard Siebert und Thorsten Lemanski. Frankfurt a. M.: Klostermann, 2014, 278 S. (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie, Sonderbände 111). [Recenzja] Hudzik, Krystyna: *Przegląd Biblioteczny* 2015 z. 4, s. 617-620.
17. Bibliotheken : Innovationen aus Tradition. Rolf Griebel zum 65. Geburtstag / (Hrsg.) Klaus Ceynowa u. Martin Hermann. – Berlin [u.a.] : De Gruyter; 2014.
18. Bibliotheken in alten und neuen Hochschulen / Hartwig Lohse, Deutscher Bibliothekertag, 82, 1992, Bochum. - Frankfurt am Main : Kostermann, 1993.
19. Bibliotheken und Informationsgesellschaft in Deutschland : eine Einführung / Engelbert Plassmann et al. Wiesbaden, 2006.
20. Bibliotheken und Informationsgesellschaft in Deutschland: eine Einführung / Engelbert Plassmann [et al.], 2. Aufl., Wiesbaden : Harrassowitz, 2011.
21. Bibliotheksgesetzgebung : Ein Handbuch für die Praxis, insbesondere im Land Baden-Württemberg. Hrsg. von Eric W. Steinhauer u. Cornelia Vonhof. Bad Honnef : Bock + Herchen, 2011.
22. *Bibliotheksinformationen Ost-West*, aktuelle Mitteilungen über Kontakte zwischen Bibliotheken in der DDR und der Bundesrepublik Deutschland, Juni-Dezember 1990.
23. Bibliothekspolitik in Ost und West : Geschichte und Gegenwart des Deutschen Bibliotheksverbandes / hrsg. von Georg Ruppelt. - Frankfurt am Main : Kostermann, 1998 (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie : Sonderhefte ; 72).
24. Bilo, Albert: Zielgruppenorientiert, Zentral, Zukunftsfähig – Die fusionierte Universitätsbibliothek Duisburg-Essen als Modell des Veränderungsmanagements. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 63 (2016) H. 1, s. 13-23.
25. Bitz, Katharina, IKMZ – ein Model für die Zukunft der Bibliothek? <https://core.ac.uk/download/pdf/18453638.pdf>; https://epub.ub.unimuenchen.de/17441/1/Bitz_Katharina.pdf [dostęp:20.02.2017].
26. Blikle, Andrzej J.: Doktryna jakości : rzecz o skutecznym zarządzaniu. – Gliwice : Wydawnictwo Helion, cop. 2014.
27. Boekhorst te, Peter; Buch, Herald; Ceynowa, Klaus: "Wissenschaftlicher" Bibliothekar 2000 - Hic Rhodus, hic salta! : Bemerkungen zu Helmut Oehlings Thesen zur Zukunft des Fachreferenten. *Bibliotheksdienst* 32 (1998) H. 4, S. 686-693.
28. Boekhorst te, Peter: Qualitätsmanagement und wissenschaftliche Bibliothek – ein unüberbrückbarer Gegensatz? In: Qualität und Leistung – Bibliotheken auf dem Prüfstand : Beiträge zum Qualitätsmanagement in Bibliotheken / Hrsg. Karin Pauleweit. – Berlin : Dt. Bibliotheksinstitut, 1996. – (DBI-Materialien, 150), S. 173-180.

29. Bonte, Achim: Tradition ist kein Argument : das Bibliothekssystem der Universität Heidelberg auf dem Weg zur funktionalen Einschichtigkeit. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 49 (2002) H. 5/6, S. 299-305.
30. Borodziej Włodzimierz. Niemcom nie wolno powiedzieć : Niemcy dla Niemców. A co będzie, jeśli w końcu powiedzą? [Wywiad: Maciej Stasiński], *Wyborcza.pl/ Magazyn Świąteczny*, 9 stycznia 2016. <http://wyborcza.pl/magazyn/1,149897,19446666,niemcom-nie-wolno-powiedziec-niemcy-dla-niemcow-a-co-bedzie.html> [dostęp:18.01.2016].
31. Brantl, Marcus; Ceynowa, Klaus; [et al.]: Massendigitalisierung deutscher Drucke des 16. Jahrhunderts – Ein Erfahrungsbericht der Bayerischen Staatsbibliothek. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 56 (2009) H. 6, s. 327–338.
32. Brantl, Marcus; Schoger, Astrid: Das Münchener Digitalisierungszentrum zwischen Produktion und Innovation. In: *Information – Innovation – Inspiration : 450 Jahre Bayerische Staatsbibliothek / Hrsg. von Rolf Griebel u. Klaus Ceynowa. – München, 2008, S. 253-280.*
33. Braschoß, Katja; Winter, Agnes; Herwig, Anja: Das Etatverteilungsmodell der Universitätsbibliothek der Humboldt-Universität zu Berlin. *Bibliotheksdienst* 46 (2012) H. 7, S. 593-607.
34. Brauns, Angelika: Bestandsaufbau und Erwerbungs politik an US-amerikanischen Universitätsbibliotheken : der Einsatz von Approval Plans am Beispiel der Earl Gregg Swem Library (Williamsburg, Virginia). – Berlin, 2008 (Berliner Handreichungen zur Bibliotheks- und Informationswissenschaft ; 216) <http://www.ib.hu-berlin.de/~kumlau/handreichungen/h216/h216.pdf> [dostęp:19.01.2016].
35. Buchhandel – Bibliothek – Nationalbibliothek : Vorträge eines Symposiums der Arbeitsgemeinschaft Sammlung Deutscher Drucke / hrsg. Von Bernhard Fabian. – Wiesbaden, 1997.
36. Bürger, Thomas: Zeitungsdigitalisierung als Herausforderung und Chance für Wissenschaft und Kultur. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 63 (2016) H. 3, S. 123-132.
37. Büttner, Detlef: Buchhandel, Dienstleistung und Wissenspartnerschaft im 21. Jahrhundert. In: *Neue Formen der Erwerbung / Hrsg. von Susanne Göttker u. Franziska Wein. – Berlin [u. a.] : de Gruyter Saur, 2014. S. 204-222, S. 99-102.*
38. Ceynowa, Klaus: Der Text ist tot. Es lebe das Wissen! *Hohe Luft : Philosophie-Zeitschrift* (2014) H. 1, S. 52-57.
39. Ceynowa, Klaus: Kennzahlenorientiertes Bibliothekscontrolling – Perspektiven und Probleme. In: *Die effektive Bibliothek / Hrsg. von Klaus Hilgemann und Peter te Boekhorst. – München, 2004, S. 91-109.*
40. Ceynowa, Klaus: Wissen und Information im Digitalen Zeitalter – Herausforderungen und Chancen für die Bibliothek der Zukunft. In: *Praxishandbuch Bibliotheksmanagement, Bd. 2 / Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner (Hrsg.). – Berlin [u.a.] : De Gruyter; 2016. S. 999-1012.*
41. Ceynowa, Klaus; Coners, Andre: Balanced Scorecard für wissenschaftliche Bibliotheken. – Frankfurt/M. : Klostermann, 2002 (*Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie : Sonderhefte ; 82*).
42. Ceynowa, Klaus; Coners, Andre: Die nackten Tatsachen – Bibliotheksleistungen und ihre Kosten. In: *Nur was sich ändert, bleibt : 88. Deutscher Bibliothekartag in Frankfurt am Main /Sabine, Wefers [Hrsg.], - Frankfurt/M. : Klostermann, 1998 (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie : Sonderhefte ; 75), S. 133-147.*
43. Ceynowa, Klaus; Coners, Andre: Kostenmanagement für Hochschulbibliotheken. - Frankfurt/Main : Klostermann 1999 (*Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie : Sonderhefte ; 76*)

44. Ceynowa, Klaus; Koch Thorsten: Cloudbasierte Infrastruktur für Bibliotheksdaten (CIB). State of the Art und Perspektiven, 2015. <http://www.bib-bvb.de/documents/10180/9969c308-5ff4-4e23-bee9-eeb6b221b1af> [dostęp:05.11.2015].
45. Cisek, Sabina: Metoda analizy i krytyki piśmiennictwa w nauce o informacji i bibliotekoznawstwie w XXI wieku, *Przegląd Biblioteczny* 78 (2010) z. 3, s. 274-282.
46. Cisek, Sabina: „Metodologia mieszana” w badaniach nauki o informacji i bibliotekoznawstwa, W: Biblioteki, informacja, książka: interdyscyplinarne badania i praktyka w XXI wieku.- [Seria III: ePublikacjeInstytutuINiB UJ. Red. Maria Kocójowa, Nr 7, 2010]. <https://core.ac.uk/download/pdf/11887556.pdf> [dostęp: 01.05.2017].
47. Cotta-Schenberg, Michael: Leistungsmessung im Zusammenhang mit Qualitätsmanagement. In: Ressourcen nutzen für neue Aufgaben : 86. Deutscher Bibliothekartag in Erlangen 1996 / Hrsg. Sabine Wefers. – Frankfurt am Mein : Klostermann, 1997 (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie : Sonderheft; 66), S. 23-33.
48. Das deutsche Buch. Die Sammlung deutscher Drucke 1450-1912 / Fabian, Bernhard, Mittler, Elmar (Hrsg.). – Wiesbaden, 1995.
49. Das Zeitschriftenparadoxon oder wer verfügt über wissenschaftliche Information. Eine Vortrags- und Diskussionsveranstaltung der Universitätsbibliothek Stuttgart, am 20. Mai 2003. http://elib.unistuttgart.de/bitstream/11682/5983/1/Bibliothek_Bildung_und_Fortschritt_3%282004%29_Paradoxon.pdf [dostęp: 25.05.2016].
50. Degkwitz, Andreas: Auf „vier Rädern“ in die Cloud? *Bibliotheksdienst*, Jg. 49 (2015) H. 6, S. 600-608.
51. Degkwitz, Andreas: Große Veränderungen auf Allen Ebenen – „Next-Generation” – Bibliothekssysteme und das CIB-Projekt, 2015. <https://opus4.kobv.de/opus4-bib-info/frontdoor/index/index/docId/1688> [dostęp:26.10.2015].
52. Degkwitz, Andreas: Texte, Daten, Bilder – Wissen! *Bibliothek : Forschung und Praxis* 36 (2012), S. 288-292. https://www.researchgate.net/publication/274524014_Texte_Daten_Bilder_-_Wissen [dostęp:03.08.2016].
53. Depping, Ralf: Das Ende der Sondersammlgebiete – Ende einer Infrastruktur. *Bibliothek : Forschung und Praxis* 38 (2014) H. 3, S. 398-402. <https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/bfup.2014.38.issue-3/bfp-2014-0047/bfp-2014-0047.pdf> [dostęp:10.03.2017].
54. Derfert-Wolf, Lidia: Badania porównawcze bibliotek niemieckich – projekt BIX. *Biuletyn EBIB* 2003 nr 8 (48). <http://www.ebib.pl/2003/48/wolf2.php> [dostęp:29.10.2016].
55. Devine, Fiona: Metody jakościowe. In: Teorie i metody w naukach politycznych / D. Marsh i G. Stoker (red.), tłum. J. Tegnerowicz. - Kraków, 2006.
56. Didszun, Peter: Weder Wissenschaftler noch Verwaltungsbeamter: der wissenschaftliche Bibliothekar im Berufsfeld Bibliothek: Anmerkungen zur jüngsten Debatte um das Berufsbild, *Bibliotheksdienst* 32 (1998) H. 8, S.1352-1361.
57. Die effektive Bibliothek / Hrsg. von Klaus Hilgemann und Peter te Boekhorst. – München, 2004.
58. Drees, Bastian: Zukunft der Informationsinfrastrukturen : das deutsche Bibliothekswesen im digitalen Zeitalter. *Perspektive Bibliothek* 5.1 (2016), S. 25-48.
59. Dugall, Bernd: Die Ausbildung für den höheren Dienst an wissenschaftlichen Bibliotheken : einige provokante Thesen. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* Bd. 48 (2001) H. 2, S. 132-133.
60. Düren, Petra: Total Quality Management in Academic Libraries – Best Practices. *Qualitative and Quantitative Methods in libraries* (2012) H.1, S. 43-50.

- http://www.qqml.net/papers/July_Issue/5QQML_Journal_2012_Duren_1_43-50.pdf
[dostęp:03.12.2016].
61. Ebert, Friedrich Adolf: *Die Bildung des Bibliothekars. Zweite umgearbeitete Ausgabe.* Leipzig: Steinacker und Wagner, 1820. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:hbz>
[dostęp:20.20.2015].
 62. Elektronische Publikationen im Literatur- und Informationsangebot wissenschaftlicher Bibliotheken / DFG: Bibliotheksausschuss. Bonn, 1995. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 42 (1995) H. 4, S. 445-463.
 63. Empfehlungen zur Förderung der Bibliotheken in den neuen Bundesländern / Helmut Rösner [Red.], Bund-Länder-Arbeitsgruppe Bibliothekswesen. Berlin : Dt. Bibliotheksinstit., 1991 (dbi-Materialien ; 106).
 64. Enderle, Wilfried: Selbstverantwortliche Pflege bibliothekarischer Bestände und Sammlungen. Zu Genese und Funktion wissenschaftlicher Fachreferate in Deutschland 1909-2011. *Bibliothek Forschung und Praxis* 36 (2012) S. 24-31.
<https://www.degruyter.com/view/j/bfup.2012.36.issue-1/bfp-2012-0004/bfp-2012-0004.pdf> [dostęp:09.01.2017].
 65. Fabian, Claudia: Anreicherung, Ausbau und internationale Vernetzung: Zur Fortführung des Verzeichnisses der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts (VD16). *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* Jg. 57 (2010) H. 6, S. 321-332; <https://www.bsb-muenchen.de/kompetenzzentren-und-landesweite-dienste/kompetenzzentren/vd-16/> [dostęp:09.01.2017].
 66. Fabian, Claudia: Der Masterplan: Digitalisierung mittelalterlichen Handschriften. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 62 (2016) H. 3, S. 113-122.
 67. Fabian, Claudia; Sommer, Dorothea: Erste Planungen für ein Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 18. Jahrhunderts (VD18). *Bibliotheksdienst* 38 (2004) H. 12, S. 1565-1571.
 68. Fachreferat heute. Im Spannungsfeld zwischen Wissenschaft und Verwaltung.
<https://www.ulb.hhu.de/en/getting-started/presse-und-oeffentlichkeitsarbeit/veranstaltungen/veranstaltungen-2012/kolloquium-fachreferat-heute.html> [dostęp:06.01.2017].
 69. Festschrift for Michael Seadle on the Occasion of his 65th Birthday : Paperless Science: Libraries and the Changing Information Society / Issue editor: Elke Greifeneder, Petra Hauke, Konrad Umlauf und Vivien Petras. – (Bibliothek Forschung und Praxis 39 (2015) 2. [dostępny online] <https://www.degruyter.com/view/j/bfup.2015.39.issue-2/issue-files/bfup.2015.39.issue-2.xml> [dostęp:04.03.2017].
 70. Feuerstein-Herz, Petra: Neue Wege im VD17 – Stand und Perspektiven in der nationalbibliografischen Verzeichnung. *Bibliothek und Praxis* 35 (2011) H. 3, S. 411-414.
 71. Fieseler, Christian: Das Verzeichnis Deutscher Drucke des 18. Jahrhunderts (VD 18) – Ziele, Entwicklung und aktueller Stand. *BuB – Forum Bibliothek und Information* 2016 [online] <http://b-u-b.de/digitalisierung-vd18/> [dostęp:02.02.2017].
 72. Fournier, Johannes u. Roland Weihberg: Das Förderprogramm „Open Access Publizieren“ der Deutschen Forschungsgemeinschaft. Zum Aufbau von Publikationsfonds an wissenschaftlichen Hochschulen in Deutschland. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 60 (2013) H. 5, S. 236-243.
 73. Franke, Jerzy: RDA (Resource Description and Access)- geneza i koncepcja. *Przegląd Biblioteczny* 2015 z .1 s. 7-61.
 74. Franken, Klaus: Das Etatmodell der Bibliothek der Universität Konstanz. In: Etatverteilungsmodelle in Universitätsbibliotheken / Hrsg. von der Kommission des Ehemaligen Deutschen Bibliotheksinstitut für Erwerbung und Bestandsentwicklung. Berlin : EDBI, 2000 (dbi-Materialien, 195) S. 27-32.

75. Frankenberde, Rudolf; Haller, Klaus: Die moderne Bibliothek : ein Kompendium der Bibliotheksverwaltung. – München : De Gruyter Saur, 2010.
76. Frischmuth, Frank; Schauerte, Günther: Deutsche Digitale Bibliothek – eine erste Bilanz 2011-2015. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie (ZfBB)* 62 (2015 H. 5, S. 232-237.
77. Frost, Jutta: Aufbau- und Ablauforganisation. In: Handwörterbuch Unternehmensführung und Organisation/ Hrsg. von Georg Schreyögg u. Axel v.Werder. – 4. Aufl. - Stuttgart, 2004, S. 45-53.
78. Füchsel, Johannes: Geschäftsgang und Arbeitsteilung an den wissenschaftlichen Bibliotheken. *Zentralblatt für Bibliothekswesen* Bd. 26 (1909), S. 49-59.
79. Gantert, Klaus : Wandel, Vielfalt und Kooperation – Aufgaben, Typen und Träger von Bibliotheken. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd.1 / Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner (Hrsg.). – Berlin [u.a.] : De Gruyter: 2016, S. 14-15.
80. Gattermann, Günter: Die Anfänge der Integration zur Sächsische Landesbibliothek Staats- und Universitätsbibliothek Dresden. In: Bibliotheken führen und entwickeln : Festschrift für Jürgen Hering zum 65. Geburtstag. Hrsg. Von Thomas Bürger u. Ekkehard Henschke. München : Saur 2002, S. 49-65.
81. Gębołyś, Zdzisław: BIX - Indeks biblioteczny - ogólnoniemieckie narzędzie ewaluacji wskaźników działalności bibliotek publicznych i naukowych. *Nowa Biblioteka* 2013, nr 1 (12), s. 7-24. http://www.knb.ibin.us.edu.pl/wp-content/uploads/2014/01/Nowa-Biblioteka1_2013 [dostęp: 04.05.2016].
82. Gębołyś, Zdzisław: Zespołowa organizacja pracy (teamwork) w niemieckich bibliotekach uniwersyteckich. *Biblioteka* 2008, nr 12 (21), s. 129-145.
83. Gemeinsamer Jahresbericht der Arbeitsgemeinschaft Sammlung Deutscher Drucke für das Jahr 2015. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 63 (2016) H. 5/6, S. 312-324.
84. Gertner, Eckert: Konzeption und erste Erfahrungen mit der Teamarbeit in der Universitäts- und Forschungsbibliothek Erfurt/Gotha. Vertrag auf dem Kongress „Information und Öffentlichkeit“ in Leipzig. 21.03.2000. (maszynopis 7 stron).
85. Golsch, Michael: Approval Plan und automatisiertes Dateneinspielen – das Dresdner Erwerbungsmodell. *B.I.T. online* 13 (2010) H. 2, S. 129-134.
86. Golsch, Michael: Ökonomisierung der Bibliothek? Eine Standortbestimmung der SLUB Dresden. In: Bibliothekare zwischen Verwaltung und Wissenschaft : 200 Jahre Berufsbilddebatte / Hrsg. von Irmgard Siebert und Thorsten Lemanski. - Frankfurt a. M., 2014, S. 173-204.
87. Golsch, Michael: Synergien durch Kooperation: Das Dresdener Erwerbungsmodell als Hostingsmodell als Hostingangebot. *B.I.T. online* 14 (2011) H. 1, S. 23-28.
88. Górny, Mirosław: Komercyjne funkcje systemów informacji naukowej. In: Biblioteki i ich klienci: między płatnym a bezpłatnym komunikowaniem się ... , Seria III: e Publikacje Instytutu INiB UJ. Red. Maria Kocójowa, Nr 6, 2009. <http://skryba.inib.uj.edu.pl/wydawnictwa/e06/gorny.pdf> [dostęp: 26.05.2016].
89. Górski, Marek: Praca zespołowa elementem nowoczesnego zarządzania w bibliotekach. In: Przestrzeń informacji i komunikacji społecznej / red. M. Kocójowa, Kraków, 2004, S. 201-205.
90. Göttker, Suzanne u. Martin, Iordanidis: Fremddatenübernahme zwischen und von Verbänden sowie von weiteren Dienstleistern : Formate, Konditionen, Perspektiven. In: Neue Formen der Erwerbung / Susanne Göttker u. Franziska Wein [Hrsg.]. – Berlin [u.a.] : de Gruyter Saur, 2014, S. 67-84.
91. Gradmann Stefan: Von der Bibliothek als Informationsdienstleister und Infrastrukturanbieter ... zur Bibliothek als funktionalem Partner der Wissenschaftler. In: Handbuch

- Bibliothek : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven / [Hrsg.] Konrad Umlauf, Stefan Gradmann. – Stuttgart [u.a.] : Metzler, 2012, S. 394-397.
92. Grass, Günter: Interview. *BuB : Forum Bibliothek und Information* (2011) H. 5, S. 354-356.
 93. Griebel, Rolf: Bayerische Staatsbibliothek. In: *Handbuch Bibliothek : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven / Konrad Umlauf, Stefan Gradmann [Hrsg.]*. – Stuttgart [u. a.] : Metzler, 2012, S. 366-369.
 94. Griebel, Rolf: *Die Bayerische Staatsbibliothek im digitalen Zeitalter*. – München, 2015.
 95. Griebel, Rolf: Die Förderung der wissenschaftlichen Informationsinfrastruktur durch die Deutsche Forschungsgemeinschaft – Zwischenbilanz zum DFG-Positionspapier »Wissenschaftliche Literaturversorgungs- und Informationssysteme: Schwerpunkte der Förderung bis 2015« *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 57 (2010) 2, S. 71-86.
 96. Griebel, Rolf: *Etatbedarf universitärer Bibliothekssysteme. Ein Modell zur Sicherung der Literatur- und Informationsversorgung an den Universitäten*. – Frankfurt am M. : Klostermann, 2002. - (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie – Sonderhefte, 83).
 97. Griebel, Rolf: Outsourcing in der Erwerbung - neue Zauberformel oder Weg zu effektivem Beschaffungsmanagement? In: *Nur was sich ändert, bleibt*. 88. Deutscher Bibliothekartag in Frankfurt am Main. Frankfurt a. M. : Klostermann 1999 (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie – Sonderhefte, 75), S. 157-174.
 98. Griebel, Rolf; Ceynowa, Klaus: *Die Bayerische Staatsbibliothek: eine Positionsbestimmung zum 450-jährigen Gründungsjubiläum*. - München, 2009.
 99. Griebel, Rolf; Tschardtke, Ulrike: *Etatsituation der wissenschaftlichen Bibliotheken 1997/1998*. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 45 (1998) H. 6, S. 603-632.
 100. Grötschel, Martin: *Elektronisches Publizieren, Open Access, Open Science und ähnliche Träume*. In: *Wissenschaftliches Publizieren : zwischen Digitalisierung, Leistungsmessung, Ökonomisierung und mediale Beobachtung / (Hrsg.) Peter Weingart, Niels Taubert*. – Berlin ; Boston : De Gruyter Akademie Forschung, 2016, S. 247-262. <https://www.degruyter.com/viewbooktoc/product/463455> [dostęp:13.03.2017].
 101. Hafner, Ralph: *Automatisierung der Erwerbung auf der Grundlage des Conspectusverfahrens. Ein Konzept*. - Berlin : Institut für Bibliothekswissenschaft der Humboldt-Universität zu Berlin, 2010 (Berliner Handreichungen zur Bibliotheks- und Informationswissenschaft, 271).
 102. Haller, Klaus: *Digitalisierung und Erschließung der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 18. Jahrhunderts*. – Halle : ULB, 2007. – (Schriften zum Bibliotheks- und Büchereiwesen in Sachsen-Anhalt; 88).
 103. *Handbuch Bibliothek : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven / (Hrsg.) Konrad Umlauf, Stefan Gradmann*. – Stuttgart : Metzler, 2012.
 104. *Handbuch Hochschulbibliothekssysteme : leistungsfähige Informationsinfrastrukturen für Wissenschaft und Studium / Söllner, Konstanze; Sühl - Strohmenger, Wilfried; Martina Straub*. – Berlin : De Gruyter, 2014.
 105. *Handbuch Informationskompetenz / (Hrsg.) Wilfried Sühl-Strohmenger*. – 2.Auf. – Berlin : De Guyter, 2016.
 106. Hanke, Sabine u. Sabine Berg: *E-book – Aggregatoren und Patron Driven Acquisition. Ein Werkstattbericht der Kommission für Elektronische Ressourcen (KER). BVB-Verbundkonferenz, Würzburg 2012*. www.bib-bvb.de/documents/10180/34d035a0-27f3-4b3a-ba91-3070b15becf9 [dostęp:11.06.2016].

107. Hansen Michael, Schüller-Zwierlein, André: „Bildung von Teilbibliotheken als praktische Managementaufgabe – der lange Weg zur Einschichtigkeit“. Zusammenfassung des Workshops am 16. Juni 2005 in Mannheim. *Bibliotheksdienst* (2005) H. 8/9, S. 1045-1054.
108. Hätscher, Petra: Die Bibliothek hat ein neues Gesicht. *KIM kompakt : Zeitschrift von und für MitarbeiterInnen des KIM* 2016, H.100 <https://ojs.ub.uni-konstanz.de/kimkompakt/article/view/6774/6094> [dostęp:12.11.2016].
109. Heiner Schnelling; Sommer, Dorothea: So viel Zentralität wie nötig, so viel Dezentralität wie möglich! Das Konzept der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. In: Handbuch Hochschulbibliothekssysteme : leistungsfähige Informationsinfrastrukturen für Wissenschaft und Studium / [Söllner, Konstanze](#); [Sühl - Strohmenger, Wilfried](#); Martina, Straub. München : De Gruyter Saur, 2014, S. 103-111.
110. Helmkamp, Ursula: Integrierte Geschäftsgang 2.0. Ein systematischer Überblick über Profildienste mit Bestellkomponente. Köln : Fachhochschule, Fak. Für Informations- und Kommunikationswissenschaft, Institut für Informationswissenschaft, 2012 (Kölner Arbeitspapiere zur Bibliotheks- und Informationswissenschaft, 62). <https://www.fbi.fh-koeln.de/institut/papers/kabi/volltexte/band062.pdf> [dostęp:04.06.2016].
111. Herb, Silvia: Patron-Driven Acquisition. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement, Bd. 1 / Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner (Hrsg.). – Berlin [u.a.] : De Gruyter; 2016, S. 227-240.
112. Hermann, Martin: Parameter zur Budgetierung von Patron-Driven-Acquisition (PDA). *Perspektive Bibliothek* 1 (2012) H. 2, S. 53-76.
113. Hillenkötter, Kristine: Die Open Access – Komponente in den DFG- geförderten Allianz-Lizenzen. https://opus4.kobv.de/.../Bibliothekartag_2012_Allianz_Lizenzen [dostęp:14.09.2016].
114. Hinte, Oliver: Richtlinien für die Verwendung von Werken in elektronischen Semesterapparaten nach § 52a des Gesetzes über Urheberrechte und Verwandte Schutzrechte (UrhG), Universität zu Köln, 28.09.2015. <http://ub.uni-koeln.de/USB/ilias/e-sem.pdf> [dostęp: 24.01.2016].
115. Hoffmann-Lange, Ursula: Elite West – Elite Ost. Eliten in den alten und den neuen Bundesländern. *Deutschland Ost – Deutschland West* 2000 H.4, http://www.buergerimstaat.de/4_00/ostwest05.htm [14.03.2016].
116. Hohoff, Ulrich: Rezension von „Ceynowa, Klaus, Andre Coners: Balanced Scorecard für wissenschaftliche Bibliotheken“. – Frankfurt/M. : Klostermann, 2002 (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie : Sonderhefte ; 82). *Bibliothek – Forschung und Praxis* Jg. 27 (2003) H. 3, S. 235-236.
117. Hohoff, Ulrich: Strukturen und Entwicklungen des wissenschaftlichen Bibliothekssektors in Deutschland. Bd.1. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement / Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner (Hrsg.). – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, S. 37-57.
118. Horstkemper, Gregor: Elektronisches Publizieren I: Publikationsserver. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 2 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, S. 619-630.
119. Hudzik, Krystyna: 100. Zjazd Bibliotekarzy Niemieckich (Berlin, 7-10 czerwca 2011 r.) *Przegląd Biblioteczny* 2012, z. 1, s. 79-82.
120. Hudzik, Krystyna: Bibliotekarz dziedzinowy – doświadczenia niemieckie a polskie możliwości ich adaptacji. In: Bibliotekarz dziedzinowy w bibliotekach akademickich: materiały z seminarium....., Toruń 2001, S. 69–83. *EBIB* <http://www.ebib.pl/biuletyn-ebib/18/a.php?hudzik> [dostęp: 19.12.2016].

121. Hudzik, Krystyna: Biblioteki niemieckie idą w chmurę! Infrastruktura danych bibliotecznych na bazie cloud. *Przegląd Biblioteczny* 2016, z. 2, s. 244-256.
122. Hudzik, Krystyna: Książki z niemieckiego obszaru językowego w zbiorach Biblioteki Głównej UMCS: stan, źródła i sposoby gromadzenia. In: Lublin a książka. Cz. 2, Centrum i peryferie : materiały z konferencji naukowej z okazji 35-lecia studiów bibliotecznych na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej / pod red. Antoniego Krawczyka. - Lublin : UMCS, 2011, S. 457-468.
123. Hudzik, Krystyna: Zmiany w strukturze organizacyjnej bibliotek uniwersyteckich w Niemczech. *Biblioteka* 7 (16), 2009, s. 95-105.
[http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Biblioteka/Biblioteka-r2003-t7_\(16\)/Biblioteka-r2003-t7_\(16\)-s95-105/Biblioteka-r2003-t7_\(16\)-s.95-105.pdf](http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Biblioteka/Biblioteka-r2003-t7_(16)/Biblioteka-r2003-t7_(16)-s95-105/Biblioteka-r2003-t7_(16)-s.95-105.pdf) [dostęp: 17.12.2016].
124. Inspiration durch Raum – Servicevielfalt im Jacob- und –Wilhelm-Grimm-Zentrum / Hrsg. von Milan Bulaty [et al.]. – Berlin, 2010 (Schriftenreihe der Universitätsbibliothek der Humboldt-Universität zu Berlin 64). <http://edoc.hu-berlin.de/docviews/abstract.php?lang=ger&id=37017> ; <https://www.ub.hu-berlin.de/de/ueber-uns/geschichte> [dostęp: 18.02.2016].
125. Jazdon, Artur: Nowoczesna organizacja bibliotek szkoły wyższej na przykładzie Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. *Roczniki Biblioteczne* 1993, z. 1/2, s. 3-15.
126. Jazdon, Artur: System specjalistów dziedzinowych w bibliotekach niemieckich. *Bibliotekarz* 1991, nr 6, s. 19-21.
127. Jendral, Lars: Die elektronische Pflicht in den Bundesländern. *Bibliotheksdienst* 47 (2013) H. 8-9, S. 592-596.
128. Jochum, Uwe: Die Situation des höheren Dienstes. *Bibliotheksdienst* 32 (1998) H. 2, S. 241-247.
129. Jochum, Uwe; Oeling, Helmut: Die das falsche Steckenpferd reiten : eine Replik auf den Beitrag von te Boekhorst, Buch und Ceynowa im Bibliotheksdienst 32 (1998), H. 4. *Bibliotheksdienst* 32 (1998) H. 5, S. 857-865.
130. Johannsen, Jochen u. Bernhard Mittermaier: Bestands- und Beschaffungsevaluierung. In: *Praxishandbuch Bibliotheksmanagement*. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, S. 253-269.
131. Johannsen, Jochen: Konsortien in Deutschland : ein Überblick. In: *Neue Formen der Erwerbung* / Hrsg. von Susanne Göttker u. Franziska Wein. – Berlin [u. a.] : de Gruyter Saur, 2014, S. 169-183.
132. Junkes-Kirchen, Klaus: E-books : Geschäftsgangmodell(e) – neue Organisationsstrukturen – Fachreferat. In: *Vier Jahre E-books ... und kein bisschen weise?* / Hrsg. von Sabine Giebenhain. - Stuttgart, 2008, S. 31-45.
133. Junkes-Kirschen, Klaus: Online-Medien und Lizenzen : Standards und Muster für die Vertragsgestaltung. In: *Neue Formen der Erwerbung* / Hrsg. von Susanne Göttker u. Franziska Wein. – Berlin [u.a.] : de Gruyter Saur, 2014, S. 135-144.
134. Juraschko, Bernd: *Praxishandbuch Recht für Bibliotheken und Informationseinrichtungen*. - Berlin [u.a.] : De Gruyter Saur, 2013.
135. Kaplan, Robert S., David P. Norton: *The Balanced Scorecard : Translating Strategy into Action* . – Boston : Harvard Business School Press, 1996. Wydanie polskie - *Strategiczna karta wyników : jak przełożyć strategię na działanie* / Robert S. Kaplan, David P. Norton; oprac. wersji pol. : Krzysztof Pniewski, Alicja Jaruga, Ariusz Polkowski. Wyd. 2, 9 dodr., Warszawa : PWN, 2016.
136. Keller, Alice : *Elektronische Zeitschriften : Grundlagen und Perspektiven*. 2. Aufl. – Wiesbaden : Harrassowitz, 2005.
137. Kempf, Klaus: *Aspekty bibliotecznej reorganizacji*. Biblioteka Uniwersytetu Technicznego w Dreźnie. In: *Biblioteka naukowa – automatyzacja, organizacja, zarządzanie* :

- materiały z konferencji naukowej „Organizacja i zarządzanie bibliotekami naukowymi w procesie automatyzacji” Poznań, 15-17 listopad 1994 r. / (Red.) Artur Jazdon, Ewa Stachowska-Musiał. – Warszawa : SBP, 1995, S. 72-87.
138. Kende, Jiří: Software as a Service: Herausforderungen bei der Einführung des Bibliothekssystem Alma in der Freien Universität Berlin, 2015. http://www.projekt-cib.de/wordpress/?page_id=39 [dostęp:28.10.2015].
 139. Kirchgäßner, Adalbert u. Petra Hätscher: Bibliothek – Arbeit – Mensch : Umfassende Organisationsentwicklung an der UB Konstanz, S.1-14. <https://kops.uni-konstanz.de/bitstream/handle/123456789/4363/BUB01-8.pdf?sequence=1> [dostęp:25.11.2016].
 140. Klar, Jochen; Enke, Harry: Forschungsdaten in Gruppendomäne – Zwischen individuellen Anforderungen und übergreifenden Infrastrukturen. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 60 (2013) H. 6, S. 316-324.
 141. Klein, Annette: Vom Projekt zur Strategie. Nutzergesteuerte E-Books-Erwerbung als Baustein eines ausgewogenen Bestandsaufbaus. Vortrag beim 101. Deutschen Bibliothekartag in Hamburg 2012. https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:qWd5_dtL4ScJ:https://opus4.kobv.de/opus4-bib-info/files/1069/Bibtag_2012_Klein_Annette.pdf+&cd=1&hl=pl&ct=clnk&gl=de&client=firefox-b [dostęp:11.06.2016].
 142. Knoch, Stefan: Anmerkungen zum „Gesetz über die Deutsche Nationalbibliothek“ (DNBG). *Bibliotheksdienst* 41 (2007) H. 5, S. 529-541. <https://www.degruyter.com/view/j/bd.2007.41.issue-5/bd.2007.41.5.529/bd.2007.41.5.529.xml> [dostęp:20.02.2017].
 143. Knoche, Michael: Auf dem Weg zur Forschungsbibliothek : Studien aus der Herzogin Anna Amalia Bibliothek. – Frankfurt am Main, 2016. - (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. Sonderband 120), S. 11-46.
 144. Knoche, Michael: Auf dem Weg zur Forschungsbibliothek. Die Herzogin Anna Amalia Bibliothek im neuen Studienzentrum. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 52 (2005) H. 2, S. 59-66.
 145. Knoche, Michael: Der Forschungsverbund Marbach-Weimar-Wolfenbüttel. In: Bibliotheken : Innovationen aus Tradition. Rolf Griebel zum 65. Geburtstag / (Hrsg.) Klaus Ceynowa u. Martin Hermann. – Berlin [u.a.] : De Gruyter; 2014, S. 481-490. <https://www.degruyter.com/downloadpdf/books/9783110310511/9783110310511.fm/9783110310511.fm.pdf> [dostęp:10.03.2017].
 146. Knoche, Michael: Herzogin Anna Amalia Bibliothek. In: Handbuch Bibliothek : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven / Konrad Umlauf, Stefan Gradmann [Hrsg.]. – Stuttgart [u.a.] : Metzler, 2012, S. 375-378.
 147. Knudsen, Per u. Michael Hansen: Prozesskostenrechnung in Bibliotheken. Erfahrungen, Ergebnisse und Perspektiven. Dargestellt am Beispiel der UB Mannheim. 2006, S. 1-11. <https://opus4.kobv.de/opus4-bib-info/frontdoor/index/index/year/2006/docId/170> [dostęp:02.12.2016].
 148. [Kommunikations-, Informations-, Medienzentrum \(KIM\) Universität Konstanz. https://www.kim.uni-konstanz.de/](https://www.kim.uni-konstanz.de/) [dostęp:19.01.2016].
 149. Konversion von Zettelkatalogen in dt. Hochschulbibliotheken: Methoden, Verfahren, Kosten / Red. Kirsten Weber, Deutsches Bibliotheksinstitut. – Berlin : DBI, 1993. – 411 S. - (dbi-Materialien ; 128).
 150. Koop, Hans: Die Zeitschriftenkrise als Krise der Monographienbeschaffung. *Bibliotheksdienst* 34 (2000) H. 11, S. 1822-1827.
 151. Krauth, Wolfgang; Robert, Kretschmar; Martin, Reisacher: An der Schnittstelle zwischen »spartenübergreifend« und »community« - Die Fachstelle Archiv der Deutschen

- Digitalen Bibliothek. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 62 (2015) H. 5, S. 251-261.
152. Kreische, Joachim: Betriebliche Organisation. In: *Praxishandbuch Bibliotheksmanagement*. Bd. 2 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, S. 655-675.
 153. Kreische, Joachim: Die Matrixorganisation ist eine für Bibliotheken empfehlenswerte Organisationsstruktur (in der Rubrik „kontrovers“). *B.I.T. Online* 18 (2015) H. 3, S. 250-253.
 154. Kreische, Joachim: Warum die Leistungen von Bibliotheken vergleichen? *Bibliotheksdienst* 49 (2015) H. 5, S. 507-516.
 155. Kreische, Joachim: Wozu Kennzahlen in Bibliotheken? Vom Sinn und Unsinn von Kennzahlensystemen. 08. März 2011. <https://eldorado.tu-dortmund.de/bitstream/2003/27651/1/kobv2011-3-8-kreischev2.pdf> [dostęp:28.11.2016].
 156. Kümmel, Christoph: Nach den Sondersammelgebieten : Fachinformationen als forschungsnaher Service. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 60 (2013) H. 1, S. 5-15.
 157. Kuttner, Sven: Die Wieder-Buzás-Kontroverse 1959 bis 1962. Ein Blick hinter die Kulissen einer Berufsbilddiskussion der späten Nachkriegszeit. In: *Bibliothekare zwischen Verwaltung und Wissenschaft. 200 Jahre Berufsbilddebatte* / Hrsg. von Irmgard Siebert und Thorsten Lemanski. - Frankfurt a. M., 2014, S. 65-80.
 158. Lazarus, Jens: Nutzergesteuerte Erwerbung im Printbereich – funktioniert PDA für gedruckte Publikationen ? Ein Projekt an der UB Leipzig. - Vortrag beim 101. Deutschen Bibliothekartag in Hamburg 2012. <https://opus4.kobv.de/opus4-bib-info/frontdoor/index/index/docId/1222> [dostęp: 10.06.2016].
 159. Lehmann, Klaus-Dieter: Die Deutsche Bibliothek – Was bleibt – was wird. In: *Bibliotheken in alten und neuen Hochschulen* / Hartwig Lohse, 82. Deutscher Bibliothekartag in Bochum 1992. - Frankfurt am Main : Kostermann, 1993, S. 71-82.
 160. Leitfaden zur Erstellung einer institutionellen Policy zur digitalen Langzeitarchivierung /verfasst und herausgegeben von der nestor – Arbeitsgruppe Policy. – (nestor-materialien; 18), 2014. <http://d-nb.info/1051731216/34> [dostęp:26.09.2016].
 161. Levine-Clark, Michael: Developing a Multiformat Demand-Driven Acquisition Model. *Collection Management* 35 (2010) 3-4, S. 201-207.
 162. Leytner-Zemánek, Barbara: Struktura organizacyjna biblioteki głównej w szkole wyższej jako instrument zarządzania. *Przegląd Biblioteczny* 1998, z. 2/3, s. 150-155.
 163. Limonowicz, Krzysztof: Balanced Scorecard – System Zarządzania Strategicznego. *PWIG Biuletyn Informacyjny* wrzesień 2006, s. 3. <http://www.pwig.pl/Zasoby/Biuletyn%20wrzesien%202006.pdf> [dostęp:20.11.2016].
 164. Lindstädt, Birte: Die Zentralen Fachbibliotheken in Deutschland. In: *Handbuch Bibliothek : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven* / Konrad Umlauf, Stefan Gradmann [Hrsg.]. – Stuttgart [u.a.] : Metzler, 2012.
 165. Lipp, Anne gemeinsam mit : » Die digitale Transformation weiter gestalten« - Das Positionspapier der Deutschen Forschungsgemeinschaft zu einer innovativen Informationsinfrastruktur. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 59 (2012) H. 6, S. 291-300.
 166. Lipp, Anne: Auf dem Prüfstand: DFG – geförderte System der Sondersammelgebiete wird evaluiert. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 57 (2010) H. 5, S. 235-244.
 167. Marwinski, Konrad: Der (Deutsche) Bibliotheksverband der DDR 1964 bis 1990. In: *Bibliothekspolitik in Ost und West : Geschichte und Gegenwart des Deutschen Biblio-*

- theksverbandes / Hrsg. von Georg Ruppelt. Frankfurt am Main : Kostermann, 1998, S. 65-129.
168. Marwinski, Konrad: Zur Entwicklung und zum Stand des Bibliothekswesen in der ehem. DDR. *Bibliotheksdienst* 24 (1990) H. 7, S. 890-899.
 169. Mayer, Norbert: Die Buchkultur der DDR als Makulatur. *Die Presse* 31.10.2014. <http://diepresse.com/home/kultur/literatur/4574736/Die-Buchkultur-der-DDR-als-Makulatur> [dostęp:18.03.2016].
 170. Merkle, Martina: Auf dem Weg zu mehr Qualität – Implementierung und Zertifizierung. In: Qualität und Leistung – Bibliotheken auf dem Prüfstand : Beiträge zum Qualitätsmanagement in Bibliotheken / Hrsg. Karin Pauleweit. – Berlin : Dt. Bibliotheksinstitut, 1996. – (DBI-Materialien, 150), S. 25-40.
 171. Milewska-Kozłowska, Joanna: Retrospektywna bibliografia narodowa Niemiec online (VD16, VD17, VD18). Prezentacja baz. *Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi* T.7/8 (2013/2014), s. 253-272.
 172. Mittermaier, Bernhard u. Werner, Reinhardt: Lizenzierung elektronischer Medien. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, S. 205-226.
 173. Mittermaier, Bernhard: Bibliometrie im Zeitschriftenmanagement. In: Die Kraft der digitalen Unordnung. 32. Arbeits- und Fortbildungstagung der ASpB eV. Sektion 5 im Deutschen Bibliotheksverband, 22. bis 25. September 2009 / Hrsg. von Jadwiga Warmbrunn u. Jürgen Warmbrunn. 2011, S. 141-148. <http://juser.fz-juelich.de/record/183566/files/FZJ-2014-06860.pdf> [dostęp:11.02.2017].
 174. Mittler, Elmar: Der Aufbau von Bibliothekssystemen an den Universitäten des Landes Baden-Württemberg. In: Vom Strukturwandel deutscher Hochschulbibliotheken. Hrsg. von Wolf Haenisch u. Clemens Köttelwesch. Frankfurt a. M. : Klostermann, 1973 (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie: Sonderheft 14).
 175. Mittler, Elmar: Ein fernes Land – und doch so nah. Begegnungen und Impressionen aus Zeit der DDR. In: West-östliche Bande : Erinnerungen an interdeutsche Bibliothekskontakte / hrsg. von Georg Ruppelt. Frankfurt am Main : Kostermann, 2011.
 176. Möncke, Gisela: Das „Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts“ (VD 16) als Teil einer deutschen retrospektiven Nationalbibliographie. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* Jg. 51 (2004) H. 4, S. 207-212.
 177. Moravetz-Kuhlmann, Monika: Das Bayerische Etatmodell – ein erfolgreiches Konzept zur Sicherung der Literatur- und Informationsversorgung vor neuen Herausforderungen. In: Bibliotheken : Innovationen aus Tradition. Rolf Griebel zum 65. Geburtstag / (Hrsg.) Klaus Ceynowa u. Martin Hermann. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2014, S. 409-418. <https://www.degruyter.com/downloadpdf/books/9783110310511/9783110310511.fm/9783110310511.fm.pdf> [dostęp:10.03.2017].
 178. Moravetz-Kuhlmann, Monika: Das Bayerische Etatmodell 2010. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 57 (2010) H. 5, S. 253-270.
 179. Moravetz-Kuhlmann, Monika: Erwerbungspolitik, Etatplanung und Mittelallokation in wissenschaftlichen Bibliotheken. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, S. 161-183.
 180. Müller, Christoph: Kopier- und Scan- Dienstleistungen, elektronischer Semesterapparat. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, S. 467-468.

181. Müller-Böling, Detlef: Qualitätsmanagement in Hochschulen. In: Arbeitsfeld Bibliothek / Hrsg. Hartwig Lohse. - Frankfurt am Main : Klostermann, 1994 (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie : Sonderheft; 59), S. 75-83.
182. Münch, Richard: „Akademischer Kapitalismus“. Über die politische Ökonomie der Hochschulreform. Berlin : Suhrkamp Verlag, 2011.
183. Münch, Richard: Unternehmen Universität. In: Aus Politik und Zeitgeschichte (APUZ 45/2009) : Bildungspolitik. <http://www.bpb.de/apuz/31646/unternehmen-universitaet?p=all> [dostęp: 22.11.2015].
184. Nahotko, Marek: Open Access – zagrożenia i szanse dla bibliotekarzy. *EBIB* 2008, nr 6 (97). <http://www.ebib.pl/2008/97/a.php?nahotko> [dostęp:30.08.2016].
185. Nardini, Bob: Approval Plans and Patron Selection : Two Infrastructures. In: Patron-Driven Acquisitions : History and Best Practices / ed. von David E. Swords. – Berlin : De Gruyter Saur, 2011, S. 23-43.
186. Nationale Verantwortung für kulturelle Überlieferung : Symposium aus Anlass des 20-jährigen Bestehens der Sammlung Deutscher Drucke / hrsg. Von Berndt Dugall – Frankfurt am Main : Klostermann, 2010.
187. Naumann, Ulrich: Hochschulbibliothekssysteme im Vergleich. 5. Aufl. Vorlesungsskript einer geplanten Lehrveranstaltung am Institut für Bibliotheks- und Informationswissenschaft der Humboldt-Universität zu Berlin. Sommersemester 2007. S. 7. <http://fiz1.fh-potsdam.de/volltext/aeintrag/07407.pdf> [dostęp:05.11.2016].
188. Naumann, Ulrich: Hochschulpolitische Grundlagen von Hochschulbibliothekssystemen. In: Handbuch Hochschulbibliothekssysteme : leistungsfähige Informationsinfrastrukturen für Wissenschaft und Studium / (Hrsg.) [Söllner, Konstanze](#); [Sühl - Strohmenger, Wilfried](#); Martina Straub. - Berlin : De Gruyter, 2014, S. 24-33.
189. Neue Formen der Erwerbung / (Hrsg.) von Susanne Göttker u. Franziska Wein. – Berlin [u.a.] : De Gruyter Saur, 2014.
190. Niggemann, Elisabeth: Deutsche Nationalbibliothek. In: Handbuch Bibliothek : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven / Konrad Umlauf, Stefan Gradmann [Hrsg.]. – Stuttgart [u.a.] : Metzler, 2012, S. 362-366.
191. Niggemann, Elisabeth: Kontinuität durch Innovation. In: Bibliotheken : Innovationen aus Tradition. Rolf Griebel zum 65. Geburtstag / (Hrsg.) Klaus Ceynowa u. Martin Hermann. – Berlin [u.a.] : De Gruyter; 2014, <https://www.degruyter.com/downloadpdf/books/9783110310511/9783110310511.fm/9783110310511.fm.pdf> [dostęp:10.03.2017].
192. Oehling, Helmut: Wissenschaftlicher Bibliothekar 2000 - quo vadis? : 12 Thesen zur Zukunft des Fachreferenten. *Bibliotheksdienst* 32(1998) H. 2, S. 247-254.
193. Open Access : analiza zjawiska z punktu widzenia polskiego naukowca / Piotr Kozierski, Rafał Kabaciński, Marcin Lis, Piotr Kaczmarek, Emanuel Kulczycki. – Poznań ; Kraków : Impuls, 2013 [dokument elektroniczny] <http://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/385496/content> [dostęp: 30.05.2017].
194. Open Access und elektronisches Publizieren. *cms-journal* nr 27 (2005) [https://edoc.hu-berlin.de/browsing/cms-journal/index.php?l\[7\]=Archiv&l\[8\]=cms-journal+Nr.+32+-+01.06.2009%3A+Wissenschaftliches+Publizieren+im+digitalen+Zeitalter&c\[8\]\[journal_id\]=29780&=8480bc177ca5cc0e7c908216682ac8db](https://edoc.hu-berlin.de/browsing/cms-journal/index.php?l[7]=Archiv&l[8]=cms-journal+Nr.+32+-+01.06.2009%3A+Wissenschaftliches+Publizieren+im+digitalen+Zeitalter&c[8][journal_id]=29780&=8480bc177ca5cc0e7c908216682ac8db) [dostęp: 16.08.2016].
195. Organizacja i zarządzanie bibliotekami naukowymi w procesie automatyzacji” Poznań, 15-17 listopad 1994 / (Red.) Artur Jazdon, Ewa Stachowska-Musiał. - Warszawa : SBP, 1995.
196. Paasch, Kathrin: Forschungsbibliothek Gotha : Bücher, Handschriften, herzogliche Gemächer. – Halle (Saale), 2016.

197. Paasch, Kathrin: Weltdokumentenerbe: Gothaer Druck von Martin Luthers Freiheitschrift zum UNESCO Weltdokumentenerbe erklärt. <https://www.uni-erfurt.de/bibliothek/fb/bestaende/alte-drucke/weltdokumentenerbe/> [dostęp:30.10.2016].
198. Paul, Peter: Das Bibliothekswesen an den Universitäten der ehemaligen DDR. In: Bibliotheken in alten und neuen Hochschulen / Hartwig Lohse, 82. Deutscher Bibliothekartag in Bochum 1992. - Frankfurt am Main : Kostermann, 1993. - (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie : Sonderheft ; 55), S. 442-449.
199. Peter, Paul : Kierunki gromadzenia i modele budżetowe jako podstawa planowania wydatków finansowych w bibliotekach uniwersytetów i szkół wyższych. In: Biblioteka naukowa – automatyzacja, organizacja, zarządzanie : materiały z konferencji naukowej „Organizacja i zarządzanie bibliotekami naukowymi w procesie automatyzacji” Poznań, 15-17 listopad 1994 r. / (Red.) Artur Jazdon, Ewa Stachowska-Musiał. – Warszawa : SBP, 1995, S. 174 – 181.
200. Polanka, Sue u. Emilie Delquié: Patron-driven Business Models : History, Today’s Landscape, and Opportunities. In: Patron-Driven Acquisitions : History and Best Practices / ed. von David E. Swords. – Berlin : De Gruyter Saur, 2011. S. 119-136. [Recenzja] - zob. Wein Franziska. *ABI Technik* 33 (2013) 2 s. 114-115. [http://www.degruyter.com/dg/viewarticle.fullcontentlink:pdfeventlink/\\$002fj\\$002fabitech.ch.2013.33.issue-2\\$002fabitech-2013-0017\\$002fabitech-2013-0017.pdf?format=INT&t:ac=j\\$002fabitech.2013.33.issue-2\\$002fabitech-2013-0017\\$002fabitech-2013-0017.xml](http://www.degruyter.com/dg/viewarticle.fullcontentlink:pdfeventlink/$002fj$002fabitech.ch.2013.33.issue-2$002fabitech-2013-0017$002fabitech-2013-0017.pdf?format=INT&t:ac=j$002fabitech.2013.33.issue-2$002fabitech-2013-0017$002fabitech-2013-0017.xml) [dostęp: 09.06.2016].
201. Poll, Roswitha: Leistungsindikatoren für wissenschaftliche Bibliotheken - Stand internationaler Normung und praktischer Anwendung. In: Ressourcen nutzen für neue Aufgaben : 86. Deutscher Bibliothekartag in Erlangen 1996 / Hrsg. Sabine Wefers. – Frankfurt am Mein : Klostermann, 1997. - (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie : Sonderheft; 66), S. 15-22.
202. Poll, Roswitha: Qualitätsmanagement in Hochschulbibliotheken. In: Arbeitsfeld Bibliothek / Hrsg. Hartwig Lohse. - Frankfurt am Mein : Klostermann, 1994 (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie : Sonderheft; 59), S. 84-99.
203. Poll, Roswitha; Boekhorst, Peter: Leistungsmessung in wissenschaftlichen Bibliotheken : internationale Richtlinien. – München : Saur, 2010, 172 S.
204. Praxishandbuch Bibliotheksmanagement, Bd. 1, 2 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016.
205. Prof. Dr. Ulrich Radtke von der Universität Duisburg-Essen ist „Hochschulmanager des Jahres 2015“ *Zeit Online* 25.11.2015. <http://www.zeitverlagsgruppe.de/presse/2015/11/prof-dr-ulrich-radtke-von-der-universitaet-duisburg-essen-ist-hochschulmanager-des-jahres-2015/> [dostęp:11.11.2016].
206. Reichmann, Gerhard: Universitätsbibliotheken im Vergleich : eine internationale Querschnittsuntersuchung. – Wiesbaden, 2001.
207. Risch, Uwe: Cloudbasierte Infrastruktur für Bibliotheksdaten - Kernelemente und aktueller Entwicklungsstand. *Bibliotheksdienst* Jg. 48 (2014) H. 3/4, S. 225-235.
208. Rothe, Ulrike; Johannsen, Jochen u. Schäffler, Hildegard: Strategien des Bestandsaufbaus in der hybriden Bibliothek. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement, Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, S. 184-204.
209. Rothlauf, Jürgen: Total Quality-Management in Theorie und Praxis : zum ganzheitlichen Unternehmensverständnis. 3., überarb. und aktualisierte Aufl. – München : Oldenbourg, 2010.

210. Röttsch, Helmut: Der Börsenverein der Deutschen Buchhändler zu Leipzig und die Deutsche Bücherei. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Nationalbibliothek. — Leipzig, 1962.
211. Rumpf, Louise: Bibliotheken und Politik. *Bibliotheksdienst* 2014, 48 (12) S. 955-974.
212. Saur, Klaus G.: Erinnerungen an herausragende Bibliothekare der DDR. In: West-östliche Bande : Erinnerungen an interdeutsche Bibliothekskontakte / hrsg. von Georg Ruppelt. Frankfurt am Main : Kostermann, 2011, S. 129-148.
213. Schade, Franke: Praxishandbuch Digitale Bibliotheksdienstleistungen : Strategie und Techniken der Markenkommunikation / unter Mitarbeit von Johannes Neuer; Redaktion Klaus Stelberg. — Berlin ; Boston : De Gruyter, 2016.
214. Schäffler, Hildegard: Elektronische Medien in der überregionalen Literaturversorgung. Nationallizenzen, Allianzlizenzen, FID-Lizenzen. In: Neue Formen der Erwerbung / Hrsg. von Susanne Göttker u. Franziska Wein. — Berlin [u. a.] : de Gruyter Saur, 2014. S. 204-222.
215. Schäffler, Hildegard: Open Access. Ansätze und Perspektiven in den Geistes- und Kulturwissenschaften. *Bibliothek Forschung und Praxis* 36 (2012) H. 3, s. 305-311.
216. Schallehn, Volker u. Ralf Schimmer: Open Access. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement. Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. — Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, S. 311-340.
217. Schibel, Wolfgang: "Fachreferat 2000" : 13 Thesen zur Differenzierung des wissenschaftlichen Bibliotheksdienstes, *Bibliotheksdienst* 32 (1998) H. 6, S. 1040-1047.
218. Schimmer, Ralf: Open Access und die Re - Kontextualisierung des Bibliothekserwerbungssetats. *Bibliothek Forschung und Praxis* 36 (2012) H. 3, S. 293-299. <http://www.degruyter.com/downloadpdf/j/bfup.2012.36.issue-3/bfp-2012-0038/bfp-2012-0038.xml> [dostęp:14.09.2016].
219. Schimmer, Ralf; Kai Geschuhn u. Margit Palzenberger: Open Access in Zahlen : Der Umbruch in der Wissenschaftskommunikation als Herausforderung für Bibliotheken. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 60 (2013) H. 5, S. 244-250.
220. Schirnbacher, Peter; Müller, Uwe: Das wissenschaftliche Publizieren – Stand und Perspektiven. *cms-journal* H. 32 (Juni 2009), S. 7-13.
221. Schmelze des barocken Eisbergs? Das VD 17 – Bilanz und Ausblick. Beiträge des Symposiums in der Bayerischen Staatsbibliothek München am 27. und 28. Oktober 2009 / Hrsg. von Claudia Fabian. Redaktion: Claudia Bubenik. — Wiesbaden, 2010.- (Bibliothek und Wissenschaft ; 43).
222. Schmidt-Glitzner, Helwig: Herzog August Bibliothek. In: Handbuch Bibliothek : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven / Konrad Umlauf, Stefan Gradmann [Hrsg.]. — Stuttgart [u. a.] : Metzler, 2012, S. 372-375.
223. Schneider-Kempff, Barbara, Martin, Hollender: Wettbewerb fördert die Qualiät, denn Konkurrenz spornt an. In: Bibliotheken : Innovationen aus Tradition. Rolf Griebel zum 65. Geburtstag / (Hrsg.) Klaus Ceynowa u. Martin Hermann. — Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2014. <https://www.degruyter.com/downloadpdf/books/9783110310511/9783110310511.fm/9783110310511.fm.pdf> [dostęp:10.03.2017].
224. Schneider-Kempff, Barbara: Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. In: Handbuch Bibliothek : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven / (Hrsg.) Konrad Umlauf, Stefan Gradmann. — Stuttgart [u. a.] : Metzler, 2012, S. 369-372.
225. Schochow, Werner: Bücherschicksale : die Verlagerungsgeschichte der Preußischen Staatsbibliothek : Auslagerung, Zerstörung, Entfremdung, Rückführung : dargestellt aus den Quellen / Werner Schochow ; mit einem Geleitwort von Werner Knopp. — Berlin; New York : W. de Gruyter, 2003.

226. Seadle, Michael: Archiving in the Networked Word : LOCKSS and National Hosting. *Library Hi Tech* 28 (2010) H. 4, S. 710-717.
227. Seadle, Michael: Die Welt der deutschen Bibliotheken aus der Sicht eines US-Amerikaners. *BuB : Forum Bibliothek und Information* 62 (2010) 3, S. 225-228.
228. Seadle, Michael: Die Zukunft des Wissenschaftliches Publizierens. *cms-journal* H. 32 (Juni 2009), S. 3-4.
229. Selbach, Michaela u. Ursula Stanek: Electronic Resource Management-Systeme (ERMS) – Anforderungen und Lösungsansätze für Systeme zur Verwaltung elektronischer Ressourcen. In: *Praxishandbuch Bibliotheksmanagement*, Bd. 1 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, S. 241-251.
230. Siegert, Reinhart: VD18 – zum Diskussionsstand aus fachwissenschaftlicher Sicht. *Bibliothek Forschung und Praxis* 32 (2008) s. 203-208.
231. Sitarska, Anna: Systemowe badanie bibliotek : studium metodologiczne. – Wyd. 2.- Białystok : Prymat, 2005.
232. Söllner, Konstanze; Sühl-Strohmenger, Wilfried: Hochschulbibliothekssysteme 2020 – Thesen und Perspektiven. In: *Handbuch Hochschulbibliothekssysteme : leistungsfähige Informationsinfrastrukturen für Wissenschaft und Studium* / (Hrsg.) [Söllner, Konstanze](#); [Sühl - Strohmenger, Wilfried](#). – Berlin [u.a.]: De Gruyter Saur, 2014, S. 563-566.
233. Sommer, Dorothea: VD 16, VD 17, VD 18: Diversität und Integration. *ABI-Technik*. Bd. 30, Nr. 2, 2010, S. 120–128. [doi:10.1515/ABITECH.2010.30.2.120](https://doi.org/10.1515/ABITECH.2010.30.2.120)
234. Sommer, Dorothea: Zwölf Jahre Projektarbeit am VD 17 in der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt – eine Bilanz. *Mitteilungsblatt der Bibliotheken in Niedersachsen und Sachsen-Anhalt* (2008) 138, S. 9-16.
235. Steinhauer, Eric, W.: Die Bibliothek und ihre Träger. In: *Handbuch Bibliothek : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven* / Konrad Umlauf, Stefan Gradmann [Hrsg.] . – Stuttgart [u. a.] : Metzler, 2012, S. 246-258.
236. Steinhauer, Eric: Rechtsgrundlagen von Hochschulbibliothekssystemen in Deutschland. In: *Handbuch Hochschulbibliothekssysteme: Leistungsfähige Informationsinfrastrukturen für Wissenschaft und Studium* / [Söllner, Konstanze](#) ; [Sühl - Strohmenger, Wilfried](#). - Berlin [u.a.] : De Gruyter Saur, S. 34-44.
237. Stoltzenburg, Joachim; Wiegand, Günther: Die Bibliothek der Universität Konstanz 1965-1974. - Pullach/München: Verlag Dokumentation, 1975. 119 S. (Bibliothekspraxis ; 18); obszerna bibliografia o Bibliotece Uniwersytetu w Konstancji dostępna pod adresem: <https://www.kim.uni-konstanz.de/das-kim/ueber-das-kim/publikationen-von-und-ueber-das-kim/bibliographie-ueber-kim/> [dostęp:12.11.2016].
238. Suber, Peter: Gratis and libre Open Access. *SPARC Open Access Newsletter*, August, 2, 2008 <http://sparcopen.org/our-work/gratis-and-libre-open-access/> [dostęp:20.09.2016].
239. Suckow, Ninon : Die Datenbank „Gesamtkatalog der Wiegendrucke“. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 51 (2004) H. 4, S. 200-206.
240. Sühl-Strohmenger, Wilfried: Hochschulbibliothekssysteme in Deutschland – vier Jahrzehnte Strukturentwicklung. In: *Handbuch Hochschulbibliothekssysteme : leistungsfähige Informationsinfrastrukturen für Wissenschaft und Studium* / [Söllner, Konstanze](#); [Sühl - Strohmenger, Wilfried](#). - Berlin [u.a.] : De Gruyter Saur, 2014, S. 13-23.
241. Święćkowska Teresa, Open Access w Niemczech, *Przegląd Biblioteczny* 2012, z. 3, s. 339-340.
242. Tappenbeck, Inka; Oßwald, Achim: Fachreferat: (K)ein Ziel des Bibliotheks- und Informationswissenschaftlichen Mastersstudiums. <http://docserv.uni->

- duesseldorf.de/servlets/DerivateServlet/Derivate-22426/Tappenbeck_Osswald_Duesseldorf_27032012_end.pdf [dostęp:06.01.2017].
243. Taubert, Niels; Weingart, Peter: Wandel des wissenschaftlichen Publizierens – eine Heuristik zur Analyse rezenter Wandlungsprozesse. In: Wissenschaftliches Publizieren : zwischen Digitalisierung, Leistungsmessung, Ökonomisierung und mediale Beobachtung / (Hrsg.) Peter Weingart, Niels Taubert. – Berlin ; Boston : De Gruyter Akademie Forschung, 2016, S. 3-38 [dostępny online] <https://www.degruyter.com/viewbooktoc/product/463455> [dostęp:13.03.2017].
 244. Tetela, Grażyna: Współcześnie funkcjonujące modele sieci biblioteczno-informacyjnych w uniwersytetach. *Biuletyn EBIB* 2003, nr 8 (48) <http://www.ebib.pl/2003/48/tetela.php> [dostęp:03.02.2016].
 245. Tobias, Regine: Elektronisches Publizieren II : Universitätsverlage. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement, Bd. 2 / Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner (Hrsg.). – Berlin [u. a.] : De Gruyter, 2016, S. 630-637.
 246. Tochtermann, Klaus: Science2.0 – 10 Thesen für Informationsinfrastruktureinrichtungen der Zukunft. In: Praxishandbuch Bibliotheksmanagement, Bd. 2 / (Hrsg.) Rolf Griebel, Hildegard Schäffler, Konstanze Söllner. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2016, S. 1013-1021.
 247. Tochtermann, Klaus: Zehn Thesen zum zukünftigen Profil von wissenschaftlichen Informationsinfrastruktureinrichtungen mit überregionaler Bedeutung (28.08.2013) <https://www.zbw-mediatalk.eu/2013/08/klaus-tochtermann-zehn-thesen-zum-zukunftigen-profil-von-wissenschaftlichen-informationsinfrastruktureinrichtungen-mit-uberregionaler-bedeutung/> [dostęp:25.02.2017].
 248. Tokarska, Anna: Typologia i misja bibliotek w kontekście historycznym. W: Bibliotekarstwo / pod red. Anny Tokarskiej. – Warszawa, 2013, S. 66-72.
 249. Umlauf, Konrad: Profil der Bestände, Bestandskonzepte und Organisation des Bestandsaufbaus in Öffentlichen Bibliotheken. In: Berliner Handreichungen zur Bibliothekswissenschaft und Bibliothekerausbildung. Heft 16, Berlin 1994. <http://www.ib.huberlin.de/~kumlau/handreichungen/index50.html> [dostęp:19.01.2016].
 250. Verein Deutscher Bibliothekare 1900-2000 : Festschrift [VDB] / (Hrsg.) Von Engelbert Plassmann u. Ludger Syré. – Wiesbaden : Harrassowitz, 2000; Verein Deutscher Bibliothekare 1900-2000 : Bibliographie und Dokumentation / zsgest. von. Felicitas Hundhausen. - Wiesbaden : Harrassowitz, 2004.
 251. Vier Jahre E-books ... und kein bisschen weise? / Hrsg. von Sabine Giebenhain. Stuttgart, 2008
 252. Vierkant, Paul; Kindling, Maxi: "Welche Institutionen betreiben Open-Access-Repositoryen in Deutschland?". *LIBREAS. Library Ideas*, 26 (2014). <http://libreas.eu/ausgabe26/07vierkantkindling/> [dostęp:26.08.2016].
 253. Vogel, Bernd; Cordes, Silke: Bibliotheken an Universitäten und Fachhochschulen : Organisation und Ressourcenplanung. – Hannover : HIS, 2005. - (Hochschulplanung, Bd.179).
 254. Vonhof, Cornelia: Die Bibliothek als Betrieb. In: Handbuch Bibliothek. Geschichte, Aufgaben, Perspektiven / Hrsg. von Konrad Umlauf u. Stefan Gradmann. – Stuttgart : Metzler, 2012, S. 266-286.
 255. Vonhof, Cornelia: Qualitätsmanagement in Bibliotheken : Zukunftsorientiertes Handeln im Spannungsverhältnis von Kundenorientierung, Mitarbeiterorientierung und Finanzkrise. In: „Geld ist rund und rollt weg, aber Bildung bleibt“ : 94. Deutscher Bibliothekartag in Düsseldorf / Hrsg. Daniela Lülfiing; Kathrin Kessen.- Frankfurt am Mein : Klostermann, 2006. - (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie : Sonderheft; 89), S. 48-60.

256. Wefers, Sabine: Die Deutsche Bücherei Leipzig und der deutsche Multizentralismus. In: Les bibliothèques centrales et la construction des identités collectives. Hrsg. Von Frédéric Barbier und István Monok. Leipzig 2005 (= L'Europe en réseaux: contributions à l'histoire de la culture écrite 1650- 1918 = Vernetztes Europa, Vol. 3, S. 57-65.
257. Wefers, Sabine: Einführung. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 49 (2002) H. 5/6, S. 271.
258. Wefers, Sabine: Konzeptionelles zur Landesbibliothek im Informationszeitalter. In: Die innovative Bibliothek / (Hrsg.) Erland Kolding Nielson, Klaus G. Saur, Klaus Ceynowa. - München, 2005, S. 261-270.
259. Wefers, Sabine: Thesen zur Zukunft des Fachreferenten. *Bibliotheksdienst* 32 (1998) H. 5, S. 865-870.
260. Wefers, Sabine: Thüringer Modell (e) für die Hochschulbibliotheken. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 63 (2016) H. 1, S. 31-36.
261. Wein, Franziska: Workshop „Etatmodelle für das Digitale Zeitalter“ – ausgerichtet von der DBV-Kommission Erwerbung und Bestandsentwicklung am 15. und 16. März 2012 an der Staatsbibliothek zu Berlin. Ein Kurzbericht. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 59 (2012) H. 3/4, S. 205-206.
262. Weingart, Peter: Die Situation und Entwicklung wissenschaftlicher Bibliotheken. In: Wissenschaftliches Publizieren : zwischen Digitalisierung, Leistungsmessung, Ökonomisierung und mediale Beobachtung / (Hrsg.) Peter Weingart, Niels Taubert. – Berlin ; Boston : De Gruyter Akademie Forschung, 2016, S. 103-122. <https://www.degruyter.com/viewbooktoc/product/463455> [dostęp:14.02.2017].
263. Werner, Reinhardt; Hartmann, Helmut u. Arlette Pique: 5 Jahre GASCO. Konsortien in Deutschland, Österreich und der Schweiz. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* 52 (2005), S. 245-266.
264. West-östliche Bande : Erinnerungen an interdeutsche Bibliothekskontakte / hrsg. von Georg Ruppelt. Frankfurt am Main : Kostermann, 2011 (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie : Sonderhefte ; 103).
265. Wiatrak, Andrzej P.: Zarządzanie jakością (Od redaktora naukowego). *Problemy Zarządzania* 2012, nr 2. <http://pz.wz.uw.edu.pl/pl/numer/zarzadzanie-jakoscia#zawartosc> [dostęp:18.12.2016].
266. Wiebke, Herrmann: VD16, 17 und 18: Retrospektive Nationalbibliographische Verzeichnung vor dem Hintergrund sich verändernder technischer Rahmenbedingungen. *Perspektive Bibliothek* 1.2 (2012), s. 106-136. <file:///D:/Temp/9459-10628-1-SM.pdf> [dostęp:04.02.2017].
267. Wiesenmüller, Heidrun; Silke, Horny: Basiswissen RDA : eine Einführung für deutschsprachige Anwender. – Berlin [u.a.] : De Gruyter, 2015.
268. Wiestler, Sonja: Lernzentren in wissenschaftlichen Bibliotheken : Entwicklung eines neuen Konzepts für das Informationszentrum der Bibliothek der Universität Konstanz. – Konstanz, 2009. <http://kops.uni-konstanz.de/handle/123456789/4429> [dostęp:13.03.2017].
269. Wissenschaftliches Publizieren im digitalen Zeitalter. *cms-journal* H. 32 (Juni 2009). [https://edoc.hu-berlin.de/browsing/cms-journal/index.php?l\[7\]=Archiv&l\[8\]=cms-journal+Nr.+32+-+01.06.2009%3A+Wissenschaftliches+Publizieren+im+digitalen+Zeitalter&c\[8\]\[journal_id\]=29780&_8480bc177ca5cc0e7c908216682ac8db](https://edoc.hu-berlin.de/browsing/cms-journal/index.php?l[7]=Archiv&l[8]=cms-journal+Nr.+32+-+01.06.2009%3A+Wissenschaftliches+Publizieren+im+digitalen+Zeitalter&c[8][journal_id]=29780&_8480bc177ca5cc0e7c908216682ac8db) [dostęp: 16.08.2016].
270. Wissenschaftliches Publizieren : zwischen Digitalisierung, Leistungsmessung, Ökonomisierung und mediale Beobachtung / (Hrsg.) Peter Weingart, Niels Taubert. – Berlin ; Boston : De Gruyter Akademie Forschung, 2016, <https://www.degruyter.com/viewbooktoc/product/463455> [dostęp:13.03.2017].

271. Wojciechowski, Jacek: Biblioteki akademickie: obszary kooperacji. *Przegląd Biblioteczny* 2012, z. 4, s. 477-492.
272. Wojciechowski, Jacek: Uczelniana sieć biblioteczna. *Biblioteka* Nr 16 (26), 2012, s. 83-115. <http://pressto.amu.edu.pl/index.php/b/article/view/395/0> [dostęp:17.12.2016].
273. Wojtasik Urszula A.: Biblioteka elektroniczna przyszłości – optymalny model organizowania dostępu do książek elektronicznych. In: *Forum Bibliotekarzy Medycznych* 2/2 (14) 2014, s. 205-214.
[http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Forum_Bibliotek_Medycznych/Forum_Bibliotek_Medycznych-r2014-t7-n2_\(14\)/Forum_Bibliotek_Medycznych-r2014-t7-n2_\(14\)-s205-214/Forum_Bibliotek_Medycznych-r2014-t7-n2_\(14\)-s205-214.pdf](http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Forum_Bibliotek_Medycznych/Forum_Bibliotek_Medycznych-r2014-t7-n2_(14)/Forum_Bibliotek_Medycznych-r2014-t7-n2_(14)-s205-214/Forum_Bibliotek_Medycznych-r2014-t7-n2_(14)-s205-214.pdf)[dostęp:09.12.2016].
274. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* Jg. 49 (2002) H. 5/6.
275. Żółtowski, Michał J.: Zbiory Biblioteki Pruskiej w Polsce : studium przypadku. – Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2012.
276. Zur Kritik europäischer Hochschulpolitik : Forschung und Lehre unter Kuratel betriebswirtschaftlicher Denkmuster / (Hrsg.) Paul Kellermann, Manfred Boni, Elisabeth Meyer-Reuschhausen. – Wiesbaden, 2009.

Zusammenfassung

Deutsche Universitätsbibliotheken im digitalen Zeitalter: Kontinuität und Wandel

Das deutsche Bibliothekswesen ist ein für polnische BibliothekarInnen und BibliothekswissenschaftlerInnen faszinierender Forschungsgegenstand, da er unsere Nachbarn und die Erben der Erfindung Johannes Gutenbergs betrifft – ein Land, das die Buchkultur jahrhundertlang in unserem Land prägte. Die Deutschen pflegen und entwickeln die Traditionen in diesem Bereich bis heute, mit einer Dynamik, die von einer Wirtschaftsweltmacht wohl zu erwarten ist.

Das Ziel meiner Studie ist eine möglichst umfassende Präsentation der deutschen Universitätsbibliotheken im Kontext der staatlichen Bibliothekspolitik, die Beschreibung ihrer Organisation, Struktur und Arbeitsweise im Rahmen des bestehenden Systems. Neben dem Gesamtüberblick möchte ich auch den dynamischen, bis heute fortlaufenden Entwicklungsprozess schildern, dessen Auftakt die deutsche Wiedervereinigung war. Der 3. Oktober 1990 setzte den Anfang einer intensiv betriebenen Integration von neun Universitätsbibliotheken und über 40 Hochschulbibliotheken der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik mit den Bibliotheksstrukturen und -systemen Westdeutschlands. Nach Jahrzehnten deutscher Teilung (1945–1990) dienten diese historisch einmaligen Wandlungen einer Wiederverbindung getrennter Sammlungen, Bibliotheken, Einrichtungen und bibliothekarischer Vereinigungen. Vor dem Hintergrund des raschen Wandels im Bereich der Wissenschaft und der Technologie kam es im letzten Vierteljahrhundert zur beschleunigten Modernisierung der Universitätsbibliotheken. Um diesen Prozess zu verstehen, ist es notwendig, sowohl die konstanten Elemente aufzuzeigen, die mit der Tradition der deutschen Bibliotheken und des deutschen Bibliothekswesens zusammenhängen und über ihre Kontinuität entscheiden, als auch jene, die wandelbar sind und den Modernisierungsschub in neuer technologischer, politischer und rechtlicher Wirklichkeit widerspiegeln. Der Veränderungsimperativ tritt in Erscheinung in den vorgenommenen und konsequent realisierten Projekten, die die Bibliotheken an die Herausforderungen des digitalen Zeitalters und „der papierlosen Wissenschaft“ anpassen.

Der selbstverständliche Bezugspunkt für viele Grundveränderungen im deutschen Bibliothekswesen sind amerikanische Bibliotheken und die dort angewandten Standards (MARC21, DDC, AACR2, RDA). Sie werden von den deutschen Bibliothekaren sukzessiv und planmäßig übernommen und adaptiert. Die deutsch-amerikanische Zusammenarbeit und

die Bibliothekspartnerschaft besiegelte symbolisch die Berufung der Professur für Digitale Bibliotheken an der Humboldt-Universität zu Berlin im Jahre 2006, die Prof. Michael Seadle von der Michigan State University Library übernahm. Für die nächste Amtsperiode wurde er dort zum Leiter des in ganz Deutschland einmaligen universitären Instituts für Bibliotheks- und Informationswissenschaft ausgewählt.

Forschungsprobleme und Forschungsmethoden

Die Realisierung des hier angezeigten Vorhabens erfordert eine Fragestellung, die sich auf die heutigen deutschen wissenschaftlichen Bibliotheken bezieht, deren finanzierende Trägerinstitutionen die Universitäten sind. In Deutschland gibt es über hundert Universitätsbibliotheken, von verschiedener Größe und Bedeutung. Mehrere Dutzend von ihnen sind führende Bibliotheken in Europa und in der Welt, neun gehören zu Universitäten, die sich im Ranking der *Times Higher Education* für die Jahre 2016/2017 unter den hundert besten in der Welt befinden.

Sowohl im Kontext der bibliothekarischen Theorie als auch der Praxis der Organisation und Verwaltung ist es daher von Nutzen, näher zu betrachten, wie diese Bibliotheken funktionieren, wie sie in der heutigen digitalen Welt Literatur und Informationen für Forschung und Didaktik sicherstellen. Diese allgemein formulierte Frage betrifft die Bestimmung der (organisatorischen, rechtlichen und finanziellen) Entwicklungstendenzen, in deren Rahmen es in den genannten Bibliotheken zu Veränderungen kommt, die ihnen in Zeiten des Internets und der wachsenden Bedeutung von Open Access erlauben, den Rang einer wichtigen und zentralen Einrichtung auf dem Campus zu bewahren und das „Herz der Universität“ zu bleiben. Auf der Suche nach möglichen Antworten darauf muss man sich zunächst mehrere detaillierte Fragen stellen. Bei diesen geht es namentlich um:

1. Beschreibung und Erklärung gegenseitiger Relationen und Bindungen zwischen den Universitätsbibliotheken und anderen wissenschaftlichen Bibliotheken in Deutschland; namentlich geht es um die Darstellung des Systems wissenschaftlicher Bibliotheken und die Bestimmung der Position und der Bedeutung der Universitätsbibliotheken in diesem System;
2. Bestimmung des rechtlich-politischen Status der betreffenden Bibliotheken als eines Elements der Forschungsinfrastruktur;
3. Beschreibung ausgewählter Beispiele der von den Bibliotheken gemeinsam realisierten Projekte; die Kooperation gilt hier als übergeordnetes Prinzip ihrer Arbeitsweise;

4. Analytische Darstellung und Charakteristik konkreter Bibliotheken (Fallstudien) als effektiver Organisationen – es handelt sich um Struktur, funktionale und hierarchische Abhängigkeiten zwischen einzelnen Elementen;

5. Darstellung ausgewählter aktueller Probleme, mit denen sich die Universitätsbibliotheken auseinandersetzen müssen; man kann davon ausgehen, dass die Lösungsmethoden dieser Probleme die neuen Entwicklungswege und -tendenzen dieser Institutionen in Zukunft bestimmen werden.

Der Charakter der aufgeworfenen Fragen stellt uns vor die Notwendigkeit, in dieser Arbeit in erster Linie die Methode der Systemanalyse anzuwenden: jedes Element wird als Teil eines Ganzen betrachtet, der von allen anderen Elementen abhängt. Eine Ergänzung hierzu ist die Methode der Textanalyse institutioneller Dokumente von zentralen öffentlichen und staatlichen Einrichtungen, die sich auf die Bibliotheken beziehen, sowie entsprechender normativer Akte. Diese zwei Methoden wurden um die unsystematische, teilnehmende Beobachtung als Methode der Feldforschung ergänzt. Eine Gelegenheit dazu waren in den letzten Jahren meine zahlreichen Praktika in den deutschen Universitätsbibliotheken. Ich konnte dabei die Arbeit der Bibliothekare in ihrer „natürlichen“ Umgebung verfolgen. Ich führte unzählige Gespräche mit ihnen durch, die mir das Wissen über ihre Erfahrungen und Verfahrensweisen vermittelten. Wie man die neuen Lösungen umsetzt, zeige ich am Beispiel von ausgewählten Bibliotheken. Es sind – besonders im Kapitel IV – die Fallstudien (*Case Studies*), die die untersuchten Bibliotheken als Musterbeispiele für neueste Entwicklungstrends, moderne Lösungen sowie funktionale und organisatorische Veränderungen präsentieren. Um die Vielzahl der Daten zu bewältigen, die für die Beleuchtung dieser Fälle notwendig sind, hat die Studie einen grundsätzlich deskriptiven Charakter. Die angemessene Darstellung des komplexen deutschen Bibliothekssystems erfordert (besonders im Hinblick auf den polnischen Leser) das Heranziehen vom reichen faktografischen Material. Darauf basierend präsentiere ich, was, wo, wann, in welchem historischen, rechtlichen und technologischen Kontext in dem für uns relevanten Bereich in Deutschland stattfindet. Die Beschreibung dient aber dem Verständnis bestimmter Prozesse und Phänomene, daher wird sie stets von Kommentaren und Erläuterungen begleitet.

Die systematische Erfassung veranlasst zur Betrachtung des deutschen Bibliotheksmodells im breiteren Kontext des Multizentralismus. Dieses Modell umfasst nämlich eine ganze Reihe von Forschungsbibliotheken, die außerordentlich vielfältig sind, was in Europa wohl einzigartig ist. Historisch entwickelten sie sich in verschiedenen politischen und kulturellen Traditionen, das föderative System in Deutschland bewirkte auch, dass in den einzelnen

Ländern verschiedene Verwaltungs- und Finanzierungsmodelle galten. Auch heute garantiert das Grundgesetz jedem der 16 Bundesländer Autonomie im Bereich der Kultur, der Wissenschaft und der Bildung (Kulturhoheit). In jedem einzelnen Land gibt es daher ein eigenes Bibliotheksrecht und eigene Hochschulgesetze.

Zu den von mir genutzten institutionellen Dokumenten gehören u.a. Empfehlungen des Wissenschaftsrates, durch die Deutsche Forschungsgemeinschaft koordinierte bibliothekarische Programme und Projekte, Rechtsakte, Hochschulgesetze, offizielle Stellungnahmen des Deutschen Bibliotheksverbandes, auch Bibliotheksordnungen und Organisationsstrukturen einzelner Bibliotheken sowie die Aufgaben einzelner Einheiten, die auf den Webseiten ausgewählter Bibliotheken präsentiert werden. Die Grundlage meiner Untersuchungen ist ebenfalls die umfangreiche Fachliteratur darüber.

Den Großteil meines Wissens im Bereich der hier behandelten Fragen erwarb ich während meiner Forschungsaufenthalte und Praktiken in deutschen Universitätsbibliotheken in den Jahren 2000–2016. Jedes Praktikum realisierte ein Programm, das gemeinsam mit den deutschen Kolleginnen und Kollegen vorbereitet worden war und nahezu alle Probleme enthielt, die in diesem Buch besprochen sind. Ich nahm viel vom wissenschaftlichen Austausch mit meinen deutschen Gesprächspartnern, die – wohl wie alle BibliothekarInnen in der Welt – ihre Erfahrungen sehr gern weitergeben. In Jena war ich im Jahr 2000 Zeuge des letzten Stadiums der Umstrukturierung der Universitätsbibliothek, die in ein neues Gebäude umziehen sollte. Während meines letzten Aufenthaltes in Deutschland, im Sommer 2016, absolvierte ich in Karlsruhe eine Katalogisierungsschulung nach RDA, ich lernte neue Aufgaben der Bibliothek im Bereich des Open-Access-Publizierens kennen und erfuhr, worauf man sich beim Sammeln und Bearbeiten der Forschungsdaten konzentrieren soll. Das Karlsruher Institut für Technologie als eine typische Forschungsuniversität war dafür der passendste Ort. Das Wissen über den Alltag der deutschen Bibliotheken vertieften meine Gespräche mit den Direktoren, die meist bei der Eröffnung und beim Abschluss des Praktikums stattfanden. Mit Dankbarkeit erinnere ich mich an die sachlichen Erklärungen dieser außerordentlich hoch engagierten Personen, die hervorragende Manager und aktive Wissenschaftler sind. Es waren: Dr. Sabine Wefers (Jena), Prof. Dr. Wolfgang Schmitz (Köln), Dr. Marianne Dörr (Tübingen), Petra Hätscher (Konstanz), Frank Scholze (Karlsruhe). Darüber hinaus führten der einjährige Aufenthalt am Institut für Bibliotheks- und Informationswissenschaft der Humboldt-Universität zu Berlin und die Teilnahme an einer Reihe von Vorträgen im Rahmen des *Berliner Bibliothekswissenschaftlichen Kolloquiums* zu einer intensiven Beschäftigung mit theoretischen

Problemen, mit denen sich die heutige wissenschaftliche Welt im Kontext des Publizierens, des Sammelns und der Verbreitung der Ergebnisse ihrer Arbeit auseinandersetzen muss.

Struktur

Das Buch besteht aus fünf Kapiteln, die den oben dargestellten detaillierten Problemen gewidmet sind. Kapitel I zeichnet die allgemeine Landschaft (*Mapping*) der wichtigsten wissenschaftlichen Bibliotheken. Viele Universitätsbibliotheken sind zugleich Regionalbibliotheken (u.a. in Göttingen, Dresden, Jena). Im Unterschied zu anderen Ländern, die eine dominierende Nationalbibliothek besitzen, die zentral alle Aufgaben des nationalen Bibliothekswesens realisiert, wird in Deutschland diese Rolle von mehreren Bibliotheken mit nationaler Bedeutung übernommen. Die Deutsche Nationalbibliothek entstand 1912 außerhalb der Hauptstadt, den Namen einer „Nationalbibliothek“ trägt sie übrigens erst seit dem Jahr 2006. Man sagt, dass die Deutsche Nationalbibliothek (DNB) zusammen mit der Bayerischen Staatsbibliothek in München und der Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz die deutsche virtuelle Nationalbibliothek bildet. Zu der bereits erwähnten Vielfalt tragen außerdem hervorragende Forschungsbibliotheken bei, u.a. die Herzog August Bibliothek (HAB) in Wolfenbüttel und die Herzogin Anna Amalia Bibliothek (HAAB) in Weimar. Das Forschungspotenzial stärken zusätzlich drei Zentrale Fachbibliotheken: Technische Informationsbibliothek (TIB) in Hannover, Deutsche Zentralbibliothek für Medizin (ZB MED) in Köln/Bonn, Deutsche Zentralbibliothek für Wirtschaftswissenschaften (ZBW) in Kiel/Hamburg. Im deutschen Bibliothekssystem bezeichnet man die Universitätsbibliotheken als „den Kern“, was viele Gründe hat. Sie entscheiden vor allem über den Umfang der Sammlungen, die Entwicklung moderner Informationsdienstleistungen und nehmen an überregionalen Projekten teil. Kurzum, sie sind in diesem System das wichtigste Element.

Kapitel II beginnt mit einer kurzen Einführung in die Wissenschafts- und Hochschulorganisation in Deutschland. Der weitere Text ist den politisch-rechtlichen Grundlagen der universitären Bibliothekssysteme gewidmet. Es wird erläutert, welche Aufgaben sie etwa laut Hochschulrecht und Hochschulstatuten als Bestandteil der Forschungsinfrastruktur zu erfüllen haben. Unter den rechtlichen Fragen, die mit der Arbeit der Bibliotheken zusammenhängen, widme ich besonders viel Platz dem Urheberrecht, wegen seiner höchstaktuellen Bedeutung und unmittelbaren Einfluss auf Aspekte wie Open Access, elektronisches Publizieren oder elektronische Semesterapparate. Über die übergeordneten Prioritäten der Bibliothekspolitik des deutschen Staates bestimmen die zentralen Einrichtungen wie Wissenschaftsrat, Deutsche Forschungsgemeinschaft, Hochschulrektorenkonferenz, Gemeinsame Wissenschaftskonferenz

des Bundes und der Länder und Kultusministerkonferenz. Im föderativen Regierungssystem (Bund und Länder) versuchen sie, die Homogenität des Wissenschaftssystems zu bewahren. In diesen Institutionen werden konkrete Empfehlungen für die Bibliotheken ausgearbeitet. Sie fördern die Bibliotheken finanziell, besonders die DFG, die seit fast siebzig Jahren Geldmittel für die Realisierung bibliothekarischer Projekte bereitstellt. Die hier genannten zentralen Einrichtungen und überregionalen Akteure bestimmen die allgemeinen Entwicklungsrichtungen der Bibliotheken, Bewerten ihre Wirksamkeit und geben klare Hinweise darauf, welche Änderungen der Bibliotheksdienstleistungen von den Universitäten und den wissenschaftlichen Mitarbeitern erwartet werden. Die Probleme, die mich interessieren, betreffen grundsätzlich die Bibliothekspolitik. Diese halte ich in Deutschland für außerordentlich wirksam, gut finanziert, nachhaltig und ausgeglichen, d.h. sie berücksichtigt sowohl die Interessen des Bundes als auch der einzelnen Länder. Wenn man über die Bibliothekssysteme schreibt, kann man nicht ihre Struktur übergehen. Dieses Thema wurde um die letzte Jahrhundertwende heftig diskutiert, heute hat es sich schon wohl erschöpft. Die Diskussion betraf zwei Systemmodelle, das zwei- und das einschichtige Bibliothekssystem. Das wichtigste Argument für das integrierte einheitliche Modell ist die ökonomische Rechnung, die Rationalisierung der Kosten und eine effektivere Arbeitsorganisation.

Kapitel III ist der Kooperation der Bibliotheken im Rahmen gemeinsam realisierter Projekte gewidmet, die dank der Arbeit im Netz und dem Datenaustausch möglich sind. Das Engagement und die Aktivität seitens aller wissenschaftlichen Bibliotheken werden in beträchtlichem Maße durch die Deutsche Forschungsgemeinschaft unterstützt, die viele Projekte im Bereich der Erwerbung, Bearbeitung und Digitalisierung koordiniert und finanziert. Als eines der wichtigsten präsentiere ich das System kooperativer Entwicklung der Sammlungen ausländischer Forschungsliteratur, das sich auf die Spezialisierung der Bibliotheken stützt (sog. Sondersammelgebiete; SSG-System). Sein Nachfolger war das Projekt aus den Jahren 2014–2016 unter dem Namen Fachinformationsdienste für Wissenschaft (FID). Die neue Konzeption stützt sich auf den Grundsatz „nur elektronisch“ (engl. *e-only-policy*), sie setzt die Erschaffung von Services/Fachportalen und die Entwicklung innovativer elektronischer Dienstleistungen voraus. Im Bereich der Erwerbung wird von mir auf das Projekt Die Sammlung Deutscher Drucke (SDD) hingewiesen, dessen Urheber 1989 Bernhard Fabian war. Im Bereich der Bearbeitung funktioniert eine kooperative Katalogisierung in sechs regionalen Systemen (GBV, KOBV, HeBIS, BVB, SWB, HBZ), es gibt eine zentrale Zeitschriftendatenbank (ZDB) und den Service Elektronische Zeitschriftenbibliothek (EZB). Die Funktion der Katalogisierung erlebt im Moment tiefgreifende Veränderungen. Es beginnt die Bearbeitung

nach RDA (*Resource Description and Access*), eingeführt werden sukzessiv bibliothekarische Systeme neuer Generation (DFG-Projekt „Cloudbasierte Infrastruktur für Bibliotheksdaten“ aus den Jahren 2013–2016). Erstrangige Aufgabe ist jedoch für die Bibliotheken die Digitalisierung. Das Ziel ist, dass die historischen Sammlungen durch die heute entstehende digitale Information miterfasst werden, was ihre verbesserte Nutzung ermöglicht. Eben eine solche Verfahrensweise betont das Projekt der „digitalen Geisteswissenschaften“ (*Digital Humanities*), und die Errungenschaften der deutschen Bibliotheken in diesem Bereich sind imposant, wenn man nur das enorme Vorhaben der Deutschen Digitalen Bibliothek (DDB) bedenkt. Außerdem führt man eine planvolle retrospektive Digitalisierung historischer Druckwerke aus dem 15.-18. Jh. durch, auch jener, die nach 1801 erschienen. Nach der Digitalisierung und Bearbeitung werden sie in das Zentrale Verzeichnis Digitalisierter Drucke (ZVDD) aufgenommen, das bereits 1,5 Millionen Titel enthält. Die Zukunft der Universitätsbibliotheken verbindet man mit der in der Wissenschaft fortschreitenden digitalen Transformation, die in den letzten Jahren solche Begriffe wie *Open Science*, *eScience*, *Science 2.0* symbolisieren. Diese Tendenz und die Entwicklungsrichtung signalisiert eines der Dokumente des Wissenschaftsrats (2012): „Empfehlungen zur Weiterentwicklung der wissenschaftlichen Informationsinfrastrukturen in Deutschland bis 2020“.

Kapitel IV betrifft die Universitätsbibliothek als Einrichtungen, die effektiv wirken und ihre Struktur verändern, damit ihre Dienstleistungen am besten den Bedürfnissen der Leser entsprechen. Daher ist es die Rede von Managementkonzepten, die sich auf Qualitätskennzahlen stützen, welche von solchen Standardmodellen der Betriebswirtschaftslehre wie *Balanced Scorecard* und Qualitätsmanagementsystem übernommen werden. Ich greife auch die Frage nach den Veränderungen im beruflichen Profil der Fachreferenten auf, die heute in der Bibliothek für die Entwicklung von Fachportalen und die Schulung der Leser im Bereich der Informationskompetenzen zuständig sind. Zwei Unterkapitel präsentieren die Aspekte der Erwerbung, darunter auch der digitalen Medien. Die damit verbundenen Fragen werden aus verschiedenen Perspektiven betrachtet, berücksichtigt werden etwa die sich verändernden Methoden der Erwerbung (engl. *Approval Plans* und *Patron-Driven Acquisition*), die Verantwortung für die Wahl der Literatur und Erwerbungsweisen in Zeiten des sich stets wandelnden Medienmarktes sowie die Organisation, die den Prozess der Erwerbung und den der Bearbeitung als integrierten Geschäftsgang miteinander verkoppelt. Das Nebeneinander der gedruckten und der digitalen Medien änderte in den Bibliotheken die Strategie des Erwerbens. Statt zu besitzen, erwirbt man den Zugang (engl. *access versus ownership*). Orientiert ist man dabei primär auf das Angebot von Informationen, die der Leser „jetzt“ (engl. *just in time*)

braucht – früher war man hingegen darauf konzentriert, dass die Bestände möglichst komplett sind.

Kapitel V präsentiert einen Überblick über aktuelle bibliothekarische Themen. Im Fokus stehen vier Aspekte, die in der letzten Zeit besonders intensiv diskutiert werden: Open Access, elektronisches Publizieren, Forschungsdaten sowie Archivierung und Langzeitverfügbarkeit digitaler Ressourcen. In den deutschen bibliothekarischen Kreisen sieht man darin die Faktoren, die sich auf die Bibliotheken fast genauso auswirken können, wie einst die Entdeckung Gutenbergs auf den Druck der Bücher. Um der Aufgabe der Vermittlung von Informationen gerecht zu werden, dürfen die Bibliotheken dieser Herausforderung nicht ausweichen. Parallel zu Open Access erfolgte beispielsweise eine Desintegration des traditionellen wissenschaftlichen Publikationsprozesses. In der Kette der Entstehung und der Nutzung der Publikationen kam es zu einer veränderten Rollenverteilung, was die Bibliotheken vor ganz neue Aufgaben stellt.

Inhaltsverzeichnis

Deutsche Universitätsbibliotheken im digitalen Zeitalter: Kontinuität und Wandel

Einleitung

Kapitel I

Der deutsche Multizentralismus in Bezug auf die wissenschaftlichen Bibliotheken: Mapping von Institutionen

- 1.1. Bibliotheken zu Zeiten der deutschen Teilung (1945–1990)
- 1.2. Deutsche Nationalbibliothek, Bayerische Staatsbibliothek, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, die Regionalbibliotheken
- 1.3. Forschungsbibliotheken und die Zentralen Fachbibliotheken
- 1.4. Universitätsbibliotheken

Kapitel II

Universitätsbibliotheken als Element der wissenschaftlichen Infrastruktur

- 2.1. Wissenschafts- und Hochschulorganisation: eine Einführung
- 2.2. Politische und rechtliche Grundlagen von Hochschulbibliothekssystemen
- 2.3. Die Rolle der überregionalen Akteure und Einrichtungen im wissenschaftlichen Bibliothekssektor
- 2.4 Hochschulbibliothekssysteme und ihre Entwicklung

Kapitel III

Vernetzung und Kooperationen, Projekte und Innovationen

- 3.1. Bibliotheksverbände und die Personalvereine der Bibliothekare
- 3.2. Kooperatives Handeln: Projekte und Informationsdienstleistungen im Bereich der Zusammenarbeit zwischen Bibliotheken
 - 3.2.1. Erwerbung
 - 3.2.2. Erschließung
 - 3.2.3. Digitalisierung
 - 3.2.4. Benutzung
- 3.3. Bibliotheken und digitale Transformation

Kapitel IV

Bibliotheksmanagement – ausgewählte Probleme

- 4.1. Bibliothek als effiziente Einrichtung
- 4.2. System der Fachreferate und Fachinformationsdienste
- 4.3. Bestandserwerbung – ökonomische Aspekte
- 4.4. Modelle der Bestandsentwicklung in der hybriden Bibliothek

Kapitel V

Aktuelle Bibliotheksthemen

- 5.1. Open Access
- 5.2. Elektronisches Publizieren
- 5.3. Forschungsdaten und Bibliotheken
- 5.4. Archivierung und die Langzeitverfügbarkeit digitaler Ressourcen

Schlussbemerkungen und Ausblick

Bibliographie

Zusammenfassung

Inhaltsverzeichnis

Biblioteki uniwersyteckie w Niemczech w epoce cyfrowej: ciągłość i zmiana

Streszczenie

Celem pracy jest przedstawienie bibliotek uniwersyteckich w Niemczech w kontekście prowadzonej przez państwo polityki bibliotecznej. Wymaga to omówienia ich organizacji, struktury i funkcjonowania w ujęciu systemowym i dynamicznym zarazem, związanym z czasem oraz procesem zmian, jakie zachodzą od chwili ponownego zjednoczenia Niemiec w 1990 r. (*Deutsche Wiedervereinigung*) do czasu obecnego (2016 r.). Ostatnie ćwierćwiecze to przede wszystkim modernizacja bibliotek uniwersyteckich w zmieniającym się świecie współczesnej nauki i cyfrowych technologii. Jej zrozumienie domaga się ukazania zarówno momentów stałych, związanych z tradycją niemieckiego bibliotekarstwa, decydujących o jego ciągłości, jak i momentów zmiennych, ukazujących impet modernizacyjny, który przejawia się w konsekwentnie realizowanych projektach przystosowujących biblioteki do wyzwań uprawiania nauki „bez papieru” (niem. *papierlose Wissenschaft*).

Praca składa się z pięciu rozdziałów. Razem mają one dać odpowiedź na główny problem badawczy: czy realizowane dziś przez biblioteki zadania, pozwalają im zachować pozycję ważnej i centralnej jednostki swojego uniwersytetu? Pozycję tę najogólniej wyraża metafora biblioteki jako "serca uniwersytetu" (niem. *die Bibliothek ist das Herz der Universität*). Rozdział I zawiera ogólną panoramę, tzw. mapping, najważniejszych bibliotek naukowych w Niemczech i objaśnia ich wzajemne powiązania. W tym kontekście można dopiero ukazać miejsce i znaczenie grupy bibliotek uniwersyteckich. Ta część pracy zawiera również omówienie historycznego procesu włączenia po 1990 r. bibliotek byłej Niemieckiej Republiki Demokratycznej do struktur i systemów bibliotecznych Zachodnich Niemiec. Rozdział II zaczyna się od krótkiego wprowadzenia do organizacji nauki i szkolnictwa wyższego w Niemczech. Dalsza jego część poświęcona jest podstawom polityczno-prawnym uniwersyteckich systemów bibliotecznych, które pozwalają traktować je jako integralny element infrastruktury naukowej i badawczej. Priorytety polityki bibliotecznej państwa wyznaczają instytucje centralne (Rada Naukowa, Niemiecka Wspólnota Badawcza, Konferencja Rektorów Szkół Wyższych, Wspólna Konferencja Nauki Federacji i Krajów oraz Konferencja Ministrów Kultury), działające na rzecz jednolitości systemu nauki przy swego rodzaju dualizmie władzy – rząd federalny i rządy poszczególnych krajów (Bund – Länder). Ich oddziaływanie polega na okre-

ślaniu kierunków rozwoju bibliotek w perspektywie ogólnoniemieckiej, finansowaniu, ocenie ich działalności oraz wskazywaniu, jakich zmian w usługach bibliotecznych oczekują uniwersytety i instytuty badawcze. Rozdział III przedstawia przykłady konkretnych projektów realizowanych wspólnie przez biblioteki w zakresie gromadzenia, opracowania, digitalizacji i udostępniania. Zakłada się, że kooperacja, możliwa dzięki pracy w sieci i wymianie danych, stanowi nadrzędną zasadę ich funkcjonowania. Rozdział IV zawiera prezentację i analizę działalności wybranych bibliotek (studia przypadków) jako efektywnych organizacji, które zmieniają swoją strukturę pod kątem rozwijania usług odpowiadających na aktualne potrzeby użytkowników. Jest tu m.in. mowa o koncepcjach zarządzania opartych na wskaźnikach jakości, przejmowanych ze standardowych modeli stosowanych w ekonomice przedsiębiorstw, takich jak zrównoważona karta wyników (ang. *Balanced Scorecard*) i kompleksowe zarządzanie jakością (niem. *Qualitätsmanagementsystem*). Podjęto także kwestię zmiany profilu zawodowego bibliotekarzy naukowych (niem. *Fachreferenten*), którzy dziś odpowiadają w bibliotece za tworzenie dziedzinowych serwisów usług informacyjnych oraz kształcenie użytkowników w zakresie kompetencji informacyjnych. Szerzej została omówiona funkcja gromadzenia w bibliotece hybrydowej, z uwzględnieniem szczególnie jego aspektu ekonomicznego oraz nowych metod rozwijania zasobów cyfrowych. Rozdział V stanowi prezentację aktualnych tematów bibliotecznych, spośród których wybrane zostały cztery najgłośniejsze ostatnio dyskutowane: Open Access, publikowanie elektroniczne, dane badawcze oraz archiwizacja i długoterminowa dostępność danych cyfrowych. Mają to być czynniki decydujące o zmianach bibliotek w najbliższej przyszłości, z którymi muszą się one zmierzyć, żeby nie wypaść z procesu pośredniczenia w przekazywaniu wiedzy i informacji.

University libraries in Germany in the digital era: continuity and change

Summary

The aim of the present work is to present university libraries in Germany in the context of the country's library policy. It requires discussing their organisation, structure and functioning in the systemic as well as dynamic perspective, related to the time and the process of transformations which have been taking place since the reunification of Germany in 1990 (*Deutsche Wiedervereinigung*) until the present time (2016). The last quarter of the century has been above all the period of the modernisation of university libraries in the changing world of the modern science and digital technologies. In order to understand it, both constant moments, related to the tradition of German librarianship and decisive for its continuity, and moments of change should be presented, as the latter show the modernising momentum manifesting itself in the consistently implemented projects which adapt libraries for the challenges of pursuing science "without paper" (in German: *papierlose Wissenschaft*).

The work is composed of five chapters. Together, they are to provide an answer to the main research problem: do the tasks performed by libraries today allow them to preserve the position of important and central units of their universities? This position, in most general terms, is expressed by the metaphor of the library as "the heart of the university" (German: *die Bibliothek ist das Herz der Universität*). Chapter One includes a general panorama, or the so-called mapping, of the most important scientific libraries in Germany, and explains their interrelations. It is only in this context that the position and the significance of a group of university libraries can be shown. This part of the work also includes a discussion of the historical process of including the libraries of the former German Democratic Republic into the library structures and systems of the Western Germany after 1990. Chapter Two begins with a short introduction to the organisation of science and higher education in Germany. Its subsequent part is devoted to the political and legal foundations of university library systems, which allow them to be treated as integral elements of scientific and research infrastructure. The priorities of the library policy of the country are determined by central institutions (the Scientific Council, the German Research Foundation, the German Rectors' Conference, the Joint Science Conference of Federations and Lands, and the Standing Conference of the Ministers of Education and Cultural Affairs), which work for the uniformity of the educational system in face of a sort of a dualism of power – the federal government and the governments of particular lands (Bund – Länder). Their influence consists in determining the direction of

the development of libraries in the national perspective; in funding them, evaluating their performance and indicating what sort of changes are expected of them by universities and research institutions. Chapter Three presents examples of specific projects realised together by libraries in terms of collecting, describing, digitalising and making the collections available to users. It is assumed that cooperation, made possible thanks to working via the Internet and exchanging data, is the overarching principle of their functioning. Chapter Four includes the presentation and analysis of the activities of selected libraries (case studies) as effective organisations which change their structure in order to develop services which fit the current needs of their users. It discusses, among others, the ideas of management based on quality indicators, adopted from standard models used in business economics, such as *Balanced Scorecard* and quality management system (German: *Qualitätsmanagementsystem*). Moreover, the chapter tackles the question of the transformation of the professional profile of scientific librarians (German: *Fachreferenten*), whose responsibility in modern-day libraries is to create websites offering information services, grouped by areas of knowledge, and to educate users in terms of information competence. One issue discussed in broader terms is the function of collecting in hybrid libraries, especially taking into account its economic aspect and the new methods of developing digital contents. Chapter Five presents current library topics, four of which have been selected as the most broadly discussed nowadays: Open Access, electronic publishing, research data as well as archiving and long-term availability of digital data. These are to be the decisive factors for changes in libraries in the nearest future which the libraries must face in order not to be excluded from the process of mediation in transferring knowledge and information.